

Scientific Journal

VIRTUS

#11, February, 2017
published since 2014

2017

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 11, February, 2017
Published since 2014

Recommended for publication by the Academic council of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(the proceedings No.8 January 27, 2017)

Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk
Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(the proceedings No.1 February 17, 2017)

Founder: Scientific public organization
Sobornist (Ukraine)

Publisher: Center of modern pedagogy «Learning without
Frontiers» (Canada).

Partners:

- ✚ Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- ✚ Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- ✚ Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- ✚ SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- ✚ Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- ✚ Donbas State Technical University (Ukraine);
- ✚ Baku Islamic University (Azerbaijan);
- ✚ University of the town of Nish (Serbia);
- ✚ Zielonogorski University (Poland);
- ✚ "Learning Without Borders" - Center of Modern Pedagogy (Canada).

Editor-in-Chief

Zhurba M.A., Ph.D., professor, head of the Department of education management of the Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba – February # 11,
2017. – 278 p.

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

Editorial Board:

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy);

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A. PhD associated professor of social and humanities science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Mais N. Aliyev, Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Mennell S. Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Pagava O.V. Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Sevinj I. Aliyeva, Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Shpak D.O., Ph.D. associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rudic G.A., Ph.D., professor, "Learning Without Borders" - Center of Modern Pedagogy (Canada).

Svintsitska O.I., PhD, associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Tsyurupa M.V. Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., assistant professor of Department of Social Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine)

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: ffg-conference@mail.ru
сайт: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2017.
© Scientific Journal «Virtus», 2017.

CONTENT

PHILOSOPHY

Yeremenko O.M.
APOLOGIA OF INEQUALITY 10

Zaychenko O.G.
PROBLEMS AND PROSPECTS OF PHOTOGRAPHIC
REGISTRATION OF MUSEUM COLLECTIONS IN UKRAINE
FROM THE POINT OF VIEW OF MUSEUM MARKETING 15

Kolycheva T.V.
THE ROLE OF THE CONCEPT OF "GESTALT" IN THE
CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF HOLISM
IN PHILOSOPHY AND CONCRETE SCIENCES 20

Rahimov Komiljon
«SHARH AT-TA'ARRUF» AS AN INDEPENDENT
SOURCE ON TASAWWUF AND ALSO OTHER ISLAMIC
AND SOCIAL SCIENCES 23

Ryabinina O.V.
TO TRANSCENDENTAL LOGIC OF MUSICAL SPACE 36

Ternovyj P.M.
THE METHODOLOGICAL VALUE OF THE CONCEPT
"IDEA", "DOCTRINE", "CONCEPT" IN THE CONTEXT
OF CREATION OF SOCIAL PHILOSOPHICAL TEORIE
OF THE DEFENSE OF MAN IN THE WAR 42

Tsoorupa M.V.
MORALITY IN RELIGIOUSNESS AND RELIGIOUSNESS
IN MORALITY: DIALECTICS OF SPIRITUAL
CONSTITUENTS OF PERSONALITY 46

PSYCHOLOGY

Zavatskaya N.E., Zavatskyi V.Yu.
DIFFERENTIATION FEATURES ANTICIPATION
PERSONALITY LEVEL OF SOCIAL ADAPTATION 49

Zavatskyi Yu.A., Toba M.V.
PSYCHOLOGY RESIDUAL STANDARDS IN SOCIAL
MOBILITY OF PERSONALITY 53

Novitska L.V., Zhygarenko I.E.
OVERCOMING THE QUESTION INTERPERSONAL
CONFLICT AS A MEANS OF PSYCHOLOGICAL
PROPHYLAXIS OF AFFECTIVE PERSONALITY
DISORDER 57

Shelenkova N.L.
INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF FUTURE PSYCHOLOGISTS: PRIMARY RESEARCH 60

PEDAGOGY

Babenko T.P.
PROBLEMS OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION
IN NURSING EDUKATION 63

Bondarenko T.S., Ageeva O.A.
THE IMPROVEMENT OF INFORMATION TECHNOLOGY
AS AN IMPACT FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF
MONITORING RESEARCH OF EDUCATIONAL PROCESS 68

Volodchenko Z.M., Kondratiev I.M.
THE IMPACT OF SCREEN VIOLENCE ON THE
TRAJECTORY OF PERSONALITY 75

Grashchenkova Zh.V.
IMPROVEMENT OF CONTENTS OF EDUCATIONAL
COURSES IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL
COMPETENCE OF FUTURE COACHES IN SWIMMING 79

Kochyna V.V.
CRITERIA AND INDEXES OF CULTURE PROFESSIONAL
COMMUNICATION FORMATION FOR FUTURE
TEACHERS-ENGINEERS OF A TRANSPORT INDUSTRY 83

Levchenko I.M.
APPLICATION ACMEOLOGICAL APPROACH TEACHERS
IN THE VOCATIONAL TRAINING STUDENTS 87

Lesina T.M.
SUCCESSFUL SOCIAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL
CHILD : SOME ASPECTS OF PROBLEM OF PREPARATION
OF COMPETENT EDUCATOR OF PRESCHOOL
EDUCATIONAL ESTABLISHMENT 92

Lytvyshko E.M.
A FAIRY TALE AS A MEANS OF FORMATION
THE BASES OF SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN
5-6 YEARS 95

Mikhailova L.N.
ON THE ISSUE OF A HARMONIC N O M DEVELOPMENT
AND PERSONALITY IN PHILOSOPHY AND PEDAGOGY 101

Mishenina T.M.
REALIZATION OF TEMPORARY AND QUALITATIVE
CATEGORIES IN UKRAINIAN LINGUACULTURE AND
FEATURES OF ITS STUDYING AS A PART OF THE
SUBJECT «BASICS OF LINGUACULTURE» 106

Novak O.M.
SOME ASPECTS OF INFORMATION AND
COMMUNICATION COMPETENCE FORMATION
OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS 111

Padalka O.I.
VOCATIONAL TRAINING OF THE FUTURE
KINDERGARTEN TEACHERS IN HIGH SCHOOL:
VALUE ANALYSIS 115

Predyk A.A., Bordun I.
FORMATION OF KEY COMPETENCIES AND SUBJECT
YOUNGER PUPILS IN SCIENCE LESSONS 118

Samofalova M.O.
GNOSIOLOGY OF THE NOTION OF "GENDER CULTURE" .. 122

Stepanets M.Y.
INNOVATIVE POTENTIAL OF EXPERIENCE OF PREPARING
MASTERS OF TEACHER EDUCATION IN THE UNITED
STATES IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION
OF HIGH EDUCATION OF UKRAINE 126

Strazhnikova I.V.
HIGH SCHOOL PROBLEMS OF WESTERN REGION
OF UKRAINE (SECOND HALF OF THE XX CENTURY) 130

Ter-Ovanesian V.G., Vemjan V.G.
THE STUDENTS' CLASSROOM WORK
MANAGEMENT AT THE FOREIGN LANGUAGE
LESSONS IN THE NON-LANGUAGE UNIVERSITIES 134

Khortiva O.V.
THE PROBLEMS OF CIVIC EDUCATION OF STUDENTS
AT THE LESSONS OF ENGLISH AT MODERN UKRAINIAN
SCHOOL 138

Shmyr M.F.
CONTINUITY AND PERSPECTIVE IN TEACHING A
FOREIGN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE
ACTIVITY APPROACH IN HISTORICAL AND
PEDAGOGICAL ASPECT 143

Shcherbinina O.M.
DISTANCE LEARNING IN HIGHER MUSIC
EDUCATION : CHALLENGES OF MODERNITY 147

PHILOLOGY

Azhogina N.V.
COMMENTARY AS A MODERN OBJECT LINGUISTIC
RESEARCHES 151

Kalynovska I.M.
UKRAINIANISMS IN MODERN ENGLISH 156

Pats L.I.
LANGUAGE-SOCIAL ASPECTS OF DRUG ADVERTISING 159

Rzayev Firudin Hasan oglu
TURUKKI TRIBES IN THE ETHNOGENY OF NAKHCHIVAN
PEOPLE 162

Rybachok S.M.
POST-TRUTH AS VERBALISATION OF WORLD
CHALLENGES 167

Sheludchenko S.B., Kalyniushko T.A.
THE SEMANTIC STRUCTURE AND PECULIARITIES
OF VERBALIZATION OF THE NOTION CRIME (A STUDY
OF THE NOVELS «THE SECRET OF CHIMNEYS»,
«THE SEVEN DIALS MYSTERY», «TOWARDS ZERO»
BY AGATHA CHRISTIE) 171

Sheludchenko S.B., Sivchuk L.O.
THE SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE
TERMINOLOGICAL FIELD «CONSTITUTION»
(A STUDY OF THE CONSTITUTIONAL DOCUMENTS
OF GREAT BRITAIN AND THE USA) 177

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Danyluk K.V.
GOVERNANCE SYSTEM PALLIATIVE AND HOSPICE
CARE UKRAINE: MODERN REALITIES 182

Dubych K.V.
MODERN MODEL INSTITUTIONAL SUPPORT PROVISION
OF SOCIAL SERVICES IN UKRAINE 188

Zakirova S.G.
FORMALIZATION OF LEGAL AND SOCIO STATUS
ENTREPRENEURS UKRAINE IN THE XIX –
THE BEGINNING XX CENTURY 194

Kotsiuba R.O.
TRENDS OF PARLIAMENT'S LAWMAKING IN THE SPHERE
OF ENSURING OF NUCLEAR SAFETY OF UKRAINE 199

Polukhtovych T.G., Pimenova O.O.
THE ROLE OF THE STATE AND LAW IN ORGANIZING
PEOPLE'S SOCIAL LIFE 204

Strizhakova A.Y.
CROSS-BORDER COOPERATION AS AN OBJECT
OF STATE CONTROL 208

HISTORY

Bezlutska O.P.
THE WORK OF JOSEPH KONRADOVICH PACZOSKI
ABOUT FORESTRY AND GARDENING 212

Brovko A.G.
PETRO KALNYSHEVSKIY – THE KISH OTAMAN
OF THE NEW ZAPOROZYAN SICH 216

Goncharenko A.V.
EASTERN EUROPE IN THE INTERNATIONAL POLICY
OF THE UNITED STATES, 1981–1989 222

Zakomorniy Ya.O.
ZBOROWSKI AND BILOTSEKIVSKIY CONTRACTS:
HISTORICAL AND LEGAL CONTEXT..... 227

Komarnitskyi O.B.
SCHOLARSHIP PROVIDING OF STUDENTS
OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES IN THE USSR
IN THE 30'S. XX CENTURY 233

Maliutina O.K.
UTRO NEWSPAPER (KHARKIV) ON CONVOCATION
OF THE 2ND STATE DUMA 237

Stepanchuk Yu.S.
THE CHARACTERISTIC OF IMAGE OF BOHDAN
KHMELNYTSKY IN THE NEW HISTORICAL-LOCAL
STUDIES OF EASTERN PODILLIA..... 241

Khoroshev O.M.
DEVELOPMENT OF EDUCATION IN KHARKIV
IN THE 19th AND EARLY 20th CENTURY 248

Shulha B.P.
THE DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL BASIS
OF BREEDING SCIENCE IN ANIMAL HUSBANDRY
OF UKRAINE IN PLANE OF ACTIVITIES OF PROFESSOR
M. KRAVCHENKO 252

ECONOMICS

Halushka E.O.
THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT
OF DERIVATIVES MARKET IN UKRAINE 256

Ješemcika A.
PROBLEMATIC ASPECTS OF BIOLOGICAL ASSETS
FAIR VALUATION..... 260

Kostiunik E.V.
PROBLEMS OF FORMATION AND EVALUATION
OF CAPITAL 264

Mazur V.S.
PR ACTIVITY IN CORPORATE MANAGEMENT SYSTEM..... 271

Shvedun V.A.
THE ROLE OF INTERNATIONAL TRADE RELATIONS
IN IMPLEMENTATION OF THE EU COMMON FOREIGN
AND SECURITY POLICY 276

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Ерєменко А.М. АПОЛОГИЯ НЕРАВЕНСТВА.....	10
Зайченко О.Г. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОТОФІКСАЦІЇ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ В УКРАЇНІ У АСПЕКТІ МУЗЕЙНОГО МАРКЕТИНГУ.....	15
Количева Т.В. РОЛЬ КОНЦЕПТУ „ГЕШТАЛТ” В УМОВАХ РОЗВИТКУ ХОЛІЗМУ ФІЛОСОФІЇ І КОНКРЕТНИХ НАУКАХ	20
Рахимов Комилжон «ШАРХ АТ-ТА’АРРУФ» КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК ПО СУФИЗМУ, А ТАКЖЕ ДРУГИМ ИСЛАМСКИМ И СОЦИАЛЬНЫМ НАУКАМ.....	23
Рябініна О.В. ДО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОЇ ЛОГІКИ МУЗИЧНОГО ПРОСТОРУ	36
Терновий П.М. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ІДЕЯ», «ДОКТРИНА», «КОНЦЕПТ» У КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО КОНЦЕПТУ ЗАХИСТУ ЛЮДИНИ НА ВІЙНІ	42
Цюрупа М.В. МОРАЛЬНІСТЬ У РЕЛІГІЙНОСТІ ТА РЕЛІГІЙНІСТЬ У МОРАЛЬНОСТІ: ДІАЛЕКТИКА ДУХОВНИХ СКЛАДОВИХ ОСОБИСТОСТІ	46
ПСИХОЛОГІЯ	
Завацька Н.Є., Завацький В.Ю. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АНТИЦИПАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЗА РІВНЯМИ ЇЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ	49
Завацький Ю.А., Тоба М.В. ПСИХОЛОГІЯ РЕЗИДУАЛЬНИХ НОРМ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	53
Новицька Л.В., Жигаренко І.Є. ДО ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ЗАСОБУ ПСИХОПРОФІЛАКТИКИ АФЕКТИВНИХ РОЗЛАДІВ ОСОБИСТОСТІ.....	57
Шеленкова Н.Л. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ : ПЕРВИННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	60

ПЕДАГОГІКА

Бабенко Т.П. ПРОБЛЕМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У МЕДСЕСТРИНСЬКІЙ ОСВІТІ	63
Бондаренко Т.С., Агєєва О.О. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК МОНІТОРИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	68
Володченко Ж.М., Кондратьєв І.М. ВПЛИВ ЕКРАННОГО НАСИЛЛЯ НА ТРАЕКТОРІЮ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	75
Гращенко Ж.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ З ПЛАВАННЯ	79
Кочина В.В. КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНОСТІ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ	83
Левченко І.М. ЗАСТОСУВАННЯ ВИКЛАДАЧАМИ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ.....	87
Лесіна Т.М. УСПІШНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКА : ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КОМПЕТЕНТНОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	92
Литвишко О.М. КАЗКА – ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ.....	95
Михайлова Л.Н. К ВОПРОСУ О ГАРМОНИЧНОМ РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФИИ И ПЕДАГОГИКЕ	101
Мішеніна Т.М. РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЙ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ Й КАЛІТАТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ У ЗМІСТІ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ»	106

Новак О.М.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ 111

Падалка О.І.
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ 115

Предик А.А., Бордун І.
ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ТА ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ 118

Самофалова М.О.
ГНОСЕОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА» 122

Степанець М.Ю.
ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ США В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ 126

Стражнікова І.В.
ПРОБЛЕМИ СЕРЕДНОЇ ОСВІТИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ) 130

Тер-Ованес`ян В.Г., Вем`ян В.Г.
УПРАВЛІННЯ АУДИТОРНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В НЕМОВНИХ ВУЗАХ ... 134

Хортіва О.В.
ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ 138

Шмир М.Ф.
НАСТУПНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ АСПЕКТІ 143

Щербініна О.М.
ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ..... 147

ФІЛОЛОГІЯ

Ажогіна Н.В.
КОМЕНТАР ЯК СУЧАСНИЙ ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ..... 151

Калиновська І.М.
УКРАЇНІЗМИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ..... 156

Пац Л.І.
МОВНО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕКЛАМИ ЛІКІВ..... 159

Рзаев Фирудин Гасан оглы
ПЛЕМЕНИ ТУРУККИ В ЕТНОГЕНЕЗЕ НАХЧЫВАНЦЕВ..... 162

Рибачок С.М.
POST-TRUTH ЯК ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СВІТОВИХ ВИКЛИКІВ.... 167

Шелудченко С.Б., Калинюшко Т.А.
СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ CRIME (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ АГАТИ КРИСТІ «THE SECRET OF CHIMNEYS», «THE SEVEN DIALS MYSTERY», «TOWARDS ZERO») 171

Шелудченко С.Б., Сівчук Л.О.
СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ «КОНСТИТУЦІЯ» (НА МАТЕРІАЛІ КОНСТИТУЦІЙ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США) 177

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ І ПРАВО

Данилюк К.В.
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПАЛІАТИВНОЇ ТА ХОСПІСНОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ.. 182

Дубич К.В.
СУЧАСНА МОДЕЛЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ . 188

Закірова С.Г.
ОФОРМЛЕННЯ ПРАВОВОГО І СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМЦІВ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ..... 194

Коцюба Р.О.
ТЕНДЕНЦІЇ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТУ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ... 199

Полухтович Т.Г., Піменова О.О.
РОЛЬ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ 204

Стрижакова А.Ю.
ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ..... 208

ІСТОРІЯ

Безлуцька О.П.
ПРАЦІ ЙОСИПА КОНРАДОВИЧА ПАЧОСЬКОГО З ЛІСІВНИЦТВА ТА САДІВНИЦТВА 212

Бровко А.Г.
КОШОВИЙ ОТАМАН НОВОЇ СІЧИ ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ..... 216

Гончаренко А.В.
СХІДНА ЄВРОПА У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ США, 1981–1989 РР. 222

Закоморний Я.О.
ЗБОРІВСЬКИЙ ТА БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ДОГОВОРИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ..... 227

Комарніцький О.Б.
СТИПЕНДІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТУДЕНТСТВА
ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ УСРР У 30-х рр. ХХ ст. 233

Малютина О.К.
ХАРЬКОВСКАЯ ГАЗЕТА «УТРО» О СОЗЫВЕ
II ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ 237

Степанчук Ю.С.
ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
В СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ..... 241

Khoroshev O.M.
DEVELOPMENT OF EDUCATION IN KHARKIV
IN THE 19th AND EARLY 20th CENTURY..... 248

Шульга В.П.
РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ СЕЛЕКЦІЙНОЇ
НАУКИ В ТВАРИННИЦТВІ УКРАЇНИ В ПЛОЩИНІ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА М.А. КРАВЧЕНКА..... 252

ЕКОНОМІКА

Галушка Є.О.
ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ РИНКУ ДЕРИВАТИВІВ
В УКРАЇНІ..... 256

Есемчика А.Е.
ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ СПРАВЕДЛИВОЙ ОЦЕНКИ
БИОЛОГИЧЕСКИХ АКТИВОВ 260

Костюнік О.В.
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ Й ОЦІНКИ КАПІТАЛУ
КОМПАНІЇ 264

Мазур В.С.
МІСЦЕ PR-ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ
ОРГАНІЗАЦІЇ..... 271

Шведун В.А.
РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ
В РЕАЛИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННОЙ ВНЕШНЕЙ
ПОЛИТИКИ И ПОЛИТИКИ БЕЗОПАСНОСТИ ЕС..... 276

Preface

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of colloboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 159.9

Ерёменко А.М.,

д.филос.н., проф., зав. кафедрой философии ВНУ им. В. Даля, alyeremenko@gmail.com

Украина, г. Северодонецк

АПОЛОГИЯ НЕРАВЕНСТВА

На основе полемиического анализа социально-философских взглядов А. Бадью подвергаются критике мировоззренческие основы современного левого утопизма. Анализируются основные концептуальные ошибки марксизма как непреходящей теоретической основы левых утопий.

Ключевые слова: равенство, неравенство, справедливость, общественная собственность, различие, социальность, Другой.

Статья Алена Бадью «Размышления о последних выборах», размещённая в электронном журнале «Гедтер», вызвала значительный интерес читателей. Стилистика этого текста напоминает стилистику манифестов, хотя, конечно, новым «Коммунистическим манифестом» статья Бадью вряд ли станет. Всё же, поскольку Ален Бадью, несомненно, является одним из наиболее влиятельных интеллектуалов современной западной мысли, степень влияния и «Размышлений», и в целом идей французского философа, касающихся философско-исторического смысла современных социальных процессов, безусловно, будет высокой.

Поскольку я совершенно не согласен с идеями, высказанными уважаемым мэтром, я решил не ограничиться репликой в обсуждении, а ответить более пространно.

Постановка проблемы: импульс, заданный мировоззрению современного человека эгалитаристскими концепциями Нового времени, оказался весьма интенсивным. Несмотря на крах системы социализма, и в начале XXI века немало влиятельных интеллектуалов современной западной мысли продолжают исповедовать левую идеологию в неомарксистском, неоанархистском или подобных вариантах. Подобные теоретические построения продолжают выполнять роль идейного оружия в практике различных революционистских социальных слоёв. Следовательно, анализ концептуальных ошибок левого сознания не утратил своей актуальности.

Цель статьи: проанализировать основные недостатки социально-философских прогнозов Алена Бадью, вытекающие из концептуальных ошибок марксизма как социальной философии. Показать принципиальную недостижимость состояния социального равенства.

Риторика «Размышлений», несомненно, левая, антикапиталистическая, социалистическая, даже коммунистическая, чего автор и не скрывает: «Как вы знаете, я люблю слово «коммунизм», хотя слово это и опозорено кровавой политикой XX века» [1]. Поэтому, в первую очередь, полемизировать следует не с Аленом Бадью, а с Карлом Марксом, неожиданно воскресшим из сумерек современного... капитализма? посткапитализма?

Я хотел бы отметить три, на мой взгляд, основные ошибки марксистского учения: 1) *общественная собственность во всех отношениях эффективнее*

частной; 2) экономические отношения во все эпохи и во всех цивилизациях являются базисом общественного развития; 3) возможно гармоничное, справедливое, «благое» общество, в котором будет преодолено отчуждение и «свободное развитие каждого станет условием свободного развития всех».

Прежде всего, отметим, что сама принципиальная возможность общественной собственности представляется нам весьма проблематичной. В социалистических обществах не существовало общественной собственности на средства производства (это признавалось официальной коммунистической идеологией). В Советском Союзе существовало две основных формы собственности: государственная и колхозная (кооперативная). Но государственная и общественная собственность – это две большие разницы!

Марксисты обычно указывают на существование общественной собственности при первобытно-общинном строе. Но, во-первых, это не доказано (проблематично, можно ли вообще говорить об институте собственности в первобытном обществе). Во-вторых, даже если в первобытной общине действительно существовала общественная собственность, то отсюда вовсе не вытекает, что при высоком уровне развития производительных сил (а этот уровень является необходимым условием существования гипотетического коммунизма) вновь восторжествует общественная собственность.

Попутно отметим, что марксисты настаивают на мощной доказательной силе аргументов своих классиков. Но на проверку обычно оказывается, что «неопровержимо доказанное» есть попросту декларируемое. К этому мы вернёмся, поскольку дискурс господина Бадью неопровержимо доказывает его приверженность «вечно живому учению».

Хорошо, мы можем пойти навстречу нашим марксистским оппонентам и согласиться с ними, что государственная собственность – это «нечто вроде» общественной. Примем, что это так (хотя, на самом деле это не так). Теперь напомним нашу формулировку: мы усомнились в том, что общественная собственность «во всех отношениях» эффективнее частной. Конечно, могут быть крупные экономические проекты, в которых эффективен и даже необходим контроль государства. Это верно, прежде всего, в таких отраслях, как военная

промышленность, космическая, строительство дорог, каналов, крупных электростанций и т. п. Но и в этой сфере однозначное преимущество государственной формы собственности проблематично.

А если взять сферу услуг, то здесь более эффективны мелкие и средние фирмы, основанные на частной собственности. Подтверждением этой эффективности является тот факт, что в развитых странах на долю малого бизнеса приходится 60-70% ВВП; малые фирмы обеспечивают 75-80% новых рабочих мест.

Напомним, что согласно марксистскому учению, именно практика является критерием истины. Относительно рассматриваемых здесь вопросов это, прежде всего, социальная практика. Теперь посмотрим: в каких обществах наблюдается более высокая производительность труда, более высокий уровень жизни и т. п.? В обществах, экономика которых либо основана на частной собственности, либо включает в себя частную собственность как существенный принцип своего функционирования. Но тогда, согласно учению о практике как критерию истины...

Почему мы вообще должны мыслить однозначно? В одних отношениях может быть эффективна частная собственность, в других – общественная.

Подобную однозначность мы обнаруживаем в одном из фундаментальных положений марксизма о способе производства как базисе устройства и развития общества. По нашему мнению, Маркс перенёс особенности своего собственного времени на особенности прочих эпох истории человечества. Почему мы вообще должны признавать один-единственный базис, основополагающий для всех типов общества во всех цивилизациях и во все эпохи исторического процесса? Такая постановка вопроса отдаёт тем самым аисторизмом, который противоречит духу марксистского учения.

Трудно отрицать, что в античном обществе мы имеем своеобразную «экономику войны», когда прямое насилие оказывается важнейшим способом пополнения класса рабов и управления этим классом. В античном обществе политическая «надстройка» детерминирует экономический «базис».

В средневековой Европе, как известно, важнейшей сферой общественной жизни была религия. Не экономические, а религиозные отношения смело можно считать базисом общественного развития в данную эпоху.

В наше время наука стала непосредственной производительной силой (это признавалось даже в советском марксизме). Научно-технический прогресс всё более становится базисом современной экономики. В экономике развитых стран наблюдается неуклонный рост доли производства высокотехнологичных товаров. При этом доля отраслей материально-вещественного производства в структуре их экономики сокращается. За последнее десятилетие объёмы производства наукоёмких отраслей в мировой экономике возросли на 11%, что вчетверо быстрее роста производства в других отраслях.

Короче говоря, если мы примем гипотезу о смене базиса общественного развития в различные эпохи мировой истории, то она будет выглядеть более

правдоподобной, чем марксистский экономический детерминизм для всех эпох.

Прежде чем мы обратимся к третьей, на наш взгляд, кардинальной ошибке Маркса, вернёмся к риторике Бадью. Такое впечатление, что дискурс французского философа демонстративно бездоказателен. Например, А. Бадью пишет: «Равенство должно проходить над всеми различиями. Всякое специально утверждаемое различие – просто барьеры равенству. Равенство должно оказаться диалектикой различий, и неверно думать, что различия никогда не дадут сбиться равенству. Пора убрать все размежевания, которые не дают Другому быть равным мне. Неравенство противно природе!» [1].

Это просто какой-то фейерверк необязательной красоты. Доказательства, господин Бадью, доказательства! Или хотя бы какие-то вразумительные аргументы. Почему я, индивидуалистический скептик, должен думать так, как Вы предлагаете? Буквально с каждым предложением приведенной цитаты я либо не согласен, либо сомневаюсь в его истинности. Почему равенство должно проходить над всеми различиями? Откуда вытекает это долженствование? Что значит «специально утверждаемое различие»? Кем оно «специально утверждается»? А может ли быть не утверждаемое специально различие, органичное различие? Если не может, то почему? Если может, почему Вы о нём ничего не говорите? «Барьеры равенству». А может они должны быть воздвигнуты? Может быть, «равенство без берегов» – это плохо? Равенство как диалектика различий – хорошо, здесь не возражаю. Но диалектика различий присуща также и неравенству. Почему неверно думать, что различия никогда не дадут сбиться равенству? А если я именно так думаю? Доказательства, господин Бадью, доказательства! И откуда вытекает необходимость убрать все размежевания, которые не дают Другому быть равным мне? И что означает это равенство Другого? А если я не против того, чтобы мы с Другим были неравными? Пусть в чём-то будет выше он, в чём-то я. «Неравенство противно природе!» А Вы знаете природу, в том числе природу человека? Она уполномочила Вас говорить от её имени? Лично я думаю с точностью до наоборот: *равенство противно природе*.

И в отличие от уважаемого мэтра, я приведу некоторые аргументы в пользу тезиса, на котором я не просто настаиваю – «на том стою, и не могу иначе».

Прежде всего, приведём исторический аргумент: для всех известных нам обществ характерны социальное расслоение в той или иной форме, иерархия, иногда довольно простая, иногда весьма многоуровневая. То есть, те или иные формы неравенства находим в любом обществе, существовавшем до сего дня в истории.

Контраргумент относительно равенства, якобы, имевшего место в первобытном обществе, весьма сомнителен. На деле не существует достоверных фактов, подтверждающих наличие такого равенства. О первобытном равенстве говорит марксистская идеология, а не этнография. В лучшем случае, этнографы наблюдали архаичные племена со слабо развитой социальной иерархией. Иерархию – причём весьма жёсткую – находим уже в стадах обезьян.

Почему же в первобытных общностях *homo sapiens* она должна отсутствовать?

В ответ на исторический аргумент все мои знакомые левые прямо-таки с торжествующим энтузиазмом восклицают: «Но ведь из того, что до сих пор во всех обществах существовало социальное неравенство, не вытекает, что и в обществе будущего оно должно сохраниться! Если так было в прошлом, это не означает, что так же будет и в будущем». Этот аргумент кажется левым таким убедительным, таким сокрушительным. Они просто лелеют это простенькое умозаключение. Судя по настойчивым призывам увидеть альтернативный капиталистическому путь развития, склонен к такому аргументу и Ален Бадью.

Верно, из того, что в прошлом всегда было неравенство, не вытекает, что и в будущем будет неравенство. Но вот здесь мы хотели бы призвать левых к пристальному вниманию: *ведь из этого не вытекает и обратное*. Господа левые, побойтесь Бога и логики! *Из того, что до сих пор во всех обществах существовало неравенство, тем более не вытекает, что в обществе будущего будет существовать равенство*. Если кто-то думает иначе, то он издевается над логикой и здравым смыслом. До сих пор всякому А было присуще Б. Из этого нельзя вывести, что и в будущем А будет присуще Б. Но из этого *тем более* нельзя вывести, что в будущем А будет присуще не-Б.

Более того: я возьму на себя смелость утверждать, что то, что всем обществам прошлого и настоящего было присуще неравенство, является-таки аргументом в пользу того, что и в обществе будущего будет неравенство. Это очевидно. Если до сих пор всякому А было присуще Б, то вероятно, что и в будущем всякому А будет присуще Б. Если до сих пор во всяком обществе существовало неравенство, то *вполне вероятно и скорее всего* в обществе будущего также будет неравенство. Во всяком случае, *это более вероятно, чем обратное*. Вероятность неравенства в обществе будущего подкреплена всей мировой историей, а чем подкреплена вероятность чаемого вами, господа левые, равенства?

Обычно после этого хода начинают звучать высокопарные филиппики левых относительно «скуки», «бескрылости», «пошлости» и даже «безнравственности» моей апологии неравенства. Ах, оставьте ваши кимвалы! Приберегите ваши риторические красоты для таких же прекраснотушных и безответственных романтиков, как вы. «Интересные» вы наши, «крылатые» наши... наши «возвышенные» и «высоконравственные» святоши иллюзорного равенства.

«Каждый на планете понимает, что чудовищное неравенство не может быть сияющей судьбой человечества», – пишет Ален Бадью [1]. А Вы, уважаемый мэтр, верите в сияющую судьбу человечества? Ну что ж, как говорится, флаг Вам в руки. Дело заключается совсем не в том, чтобы превратить неравенство в равенство, а в том, чтобы преобразовать «чудовищное» неравенство в приемлемое.

Теперь перейдем к своего рода онтологическому аргументу. «Неравенство противно природе вещей!» – восклицает Бадью. Я же полагаю, что *неравенство заключено в природе вещей, и особенно – в человеческой природе*.

В середине восьмидесятых годов, на излёте советской эпохи, я работал корреспондентом заводской многотиражки. Мне нужно было написать очерк о каком-нибудь передовике производства. Я обратился к мастеру механического цеха с просьбой подобрать мне подходящего героя очерка.

Мастер оказался склонным к философствованию. Он указал мне на двоих молодых парней, работавших за соседними станками.

– Вот два выпускника машиностроительного института, однокурсники. Решили с инженерных должностей перейти на станки – зарплата выше. Вон тот каждый день выполняет норму выработки на 110-120%. А вот этот и до 100% не дотягивает. Я за ним наблюдал. Вроде бы он всё делает правильно, всё по технологии. Я у него спросил: «А почему у тебя не получается так, как у твоего приятеля?» А он мне: «Не знаю. Вроде всё делаю как надо, а вот не получается у меня как он умеет». Так что все люди разные, и не может быть никакого равенства даже в таком простом деле, как токарное, – заключил мастер.

Он всю жизнь прожил в Советском Союзе, скорее всего, был членом КПСС, но его сознание не было засорено коммунистическими идеологемами.

Можно сказать: если менее умелый токарь приложит старание, он может усовершенствовать свои навыки, достичь большей ловкости и научиться выполнять норму выработки на 130%. Верно. Но усовершенствоваться может и более умелый – и неравенство останется. Оно просто перейдет на более высокий уровень. И так во всём: в науке и искусстве, в здоровье и спорте, в управлении и военном деле, в любви, красоте, трудолюбии, бережливости, и т.д., и т.п. А из всех этих «мелочей» и состоит социальная жизнь. Неравенство умственное, физическое, волевое, профессиональное с неизбежностью влечёт за собой различные формы социального неравенства. В том числе с неизбежностью возникает имущественное неравенство.

Всякое различие, различие как таковое обуславливает неравенство. Если есть различие, обязательно будет и неравенство. *Различие – онтологическая основа неравенства*. Человек же по своей сути есть существо, отличающееся от себе подобных. Различность есть существенная особенность человека. *Человек разумный есть человек различающийся*.

Существуют метафизические основания неравенства. Бытие по своей сути есть бытие различных, а, следовательно, неравных сущих. Всякое сущее есть отличающееся от других сущих, а, следовательно, неравное им. Бунт против неравенства есть покушение не просто на основы социального порядка – покушение на основы мирового порядка. *Бунт против неравенства есть бунт против бытия как такового. Мировое сущее может либо быть внутри себя различным, а, следовательно, неравным, либо не быть*.

Теперь в пору вернуться к нашей третьей – основной – претензии, предъявленной марксизму. Вообще-то говоря, этот пункт является общим для всего левого утопизма.

Итак, «будущее светло и прекрасно». Грядущий коммунизм будет знаменовать собой власть человека над социальными отношениями. Теперь уже история не будет

подавлять человека – человек превратится в настоящего «хозяина» не только социальных отношений, но и самой истории. Это и будет означать переход в «подлинную историю». Это будет общество, построенное на основе разума, гармоничное, бесклассовое, а, следовательно, бесконфликтное, справедливое. (Кстати, неожиданную в устах Маркса критику абстрактно понятого идеала справедливости см. в «Критике Готской программы»).

Выскажем, на наш взгляд, весьма вероятную гипотезу: *такое социальное состояние не наступит никогда*. Аргументация здесь – такая же, как и в отношении неравенства.

Основная ошибка социальной философии марксизма, на наш взгляд, в следующем: вера во всецелую обусловленность социального зла определённым типом общественного устройства и вера в возможность принципиально иного, абсолютно «благого» устройства. В расплывчатом концепте «социальное зло» мы объединили все негативные черты социальной жизни в «обычной» истории. *Корни зла не в том или ином социальном устройстве, а в самом существовании общества. Любое общество будет продуцировать зло. Социальность и зло – синонимы. Зло потому существует в мире, что человек есть социальное существо.*

Приведу несколько высказываний великих, с которыми я полностью согласен. В пьесе Ж.-П. Сартра «За закрытыми дверями» Гарсэн произносит ставшее хрестоматийным: «Ад – это другие» [2]. Комментаторы обычно подчёркивают, что взаимоотношения троих персонажей в inferнальной запертой комнате нельзя считать сартровской моделью общества. Сартр поясняет, что в этом высказывании он хотел отразить зависимость нашего самосознания от взгляда (мнения) других людей. Если отношения с другими испорчены, то жизнь превращается в ад.

Наше толкование, разумеется, окажется слишком вольным. Оно далеко выходит за пределы авторской интерпретации. Но этого не следует опасаться: ведь великие тексты, входя в смысловое поле интерпретаций, перестают всецело принадлежать авторам. Не всегда авторская интерпретация – наилучшая. Иногда автор не понимает, *что* же он в действительности сказал (хрестоматийный пример – понимание Сервантесом образа Дон Кихота).

Нам представляется абсолютно верным, что даже минимальная социальность, социальность как таковая, простая элементарная «дружность» неизбежно конфликтогенна. Чужой взгляд при невозможности его избежать делает нашу жизнь адом. Но социальность как раз и есть эта невозможность избежать чужого взгляда. Приходит Другой – и невозвратно отбирает наше Я.

У С. Ежи Леца среди многих блестящих афоризмов находим следующий: «Меня предупреждали об NN: «асоциален». Познакомился с ним. Оказалось: очень человечен» [3]. Недопустимо отождествлять человечность с социальностью. (Правда, недопустимо и разрывать – но это тема отдельной статьи). Человеческое выходит за пределы социального. Более того: подлинно человеческим в человеке оказывается как раз то, что выходит за пределы – *преодолеваем* социальность.

И наконец, наиболее глубокий – Ф. Достоевский: «Ясно и понятно до очевидности, что зло таится в

человеке глубже, чем предполагают лекаря-социалисты, что в никаком устройстве общества не избегнете зла...» [4,201].

Если метафизическим основанием неравенства является различность сущих, то метафизическим основанием зла является совместность различных сущих.

– Позвольте: но эта совместность является также основанием добра! И вне социальности будет невозможно не только зло, но и добро.

Совершенно верно! Метафизические корни добра и зла одни и те же. Не только зло, но и добро существует в мире, потому что человек есть социальное существо.

– Но тогда то преодоление социальности, за которое вы так ратуете, окажется преодолением не только зла, но и добра.

Именно так. А как вы хотели? Может существовать *либо и добро, и зло, либо ни добра, ни зла.*

Вспомним известную мысль Аристотеля: «Итак, очевидно, государство существует по природе и по природе предшествует каждому человеку; поскольку последний, оказавшись в изолированном состоянии, не является существом самодовлеющим, то его отношение к государству такое же, как отношение любой части к своему целому» [5, I, 12]. Напомним, что Аристотель, как большинство античных, нечётко различал общество и государство, и с современной точки зрения здесь лучше было бы говорить не о государстве, а об обществе.

Итак, необходимость социального образа жизни вытекает из того факта, что человек – не самодовлеющее существо. Иногда вместо «самодовлеющим» переводят «самодостаточным». Самодостаточен тот, кто достаточен для самого себя. Быть достаточным для самого себя означает: полностью себя обеспечивать, не нуждаться ни в ком другом для своего существования и развития. Это не означает, что самодостаточное существо обязано прекратить всякое общение с Другим. Когда мы говорим: «не нуждается ни в ком другом», – мы имеем в виду именно нужду, необходимость, настоятельную потребность Другого для несамодостаточного существа. Но существо, ставшее самодостаточным, может вступать в общение с Другим по своей свободной доброй воле – не потому что Другой для него необходим, а потому что желанен. Именно такое общение будет истинным общением, ибо оно будет лишено манипулятивных и конфликтных черт.

Если человек научится быть самодостаточным, общество перестанет быть ему нужным. Поэтому преодоление социальности оказывается обретением самодостаточности. Триумфальное развитие науки и техники может сделать человеческого индивида самодостаточным. Не всех, но некоторых. И эти некоторые отряхнут прах социальности со своих ног и выйдут за пределы добра и зла.

Впрочем, опять получается утопия, хоть и не левая. Вернёмся к одной из наших предыдущих формулировок: «если человек научится быть самодостаточным...». Может научиться, а может и не научиться. Первый вариант маловероятен, но не невероятен. Во всяком случае, он не менее вероятен, чем тот альтернативный современному либеральному миропорядку путь развития, который с таким пламенным энтузиазмом проповедует господин Бадью.

Литература

1. Бадью А. Размышления о последних выборах // *Гестер. Журнал*. 14.11.2016.
2. Сартр Ж.-П. За закрытыми дверями // *Электронная библиотека RoyalLib.com*.
3. Ежи Лец С. Непричёсанные мысли // *Электронная библиотека RoyalLib.com/*
4. Достоевский Ф. Дневник писателя за 1877 год, июль-август // Ф.М. Достоевский. Полное собрание сочинений: В 30 т. III. 25. – Л.: «Наука», 1983.
5. Аристотель. Политика // *Электронная библиотека RoyalLib.com*.

References

1. Bad'yu A. Razmysleniya o poslednih vyborah // *Gester. Zhurnal*. 14.11.2016.
2. Sartr Zh.-P. Za zakrytymi dveryami // *Elektronnaya biblioteka RoyalLib.com*.
3. Ezhi Lec S. Neprichyosannye mysl'i // *Elektronnaya biblioteka RoyalLib.com/*
4. Dostoevskij F. Dnevnik pisatelya za 1877 god, iyul'-avgust // F.M. Dostoevskij. Polnoe sobranie sochinenij: V 30 t. T. 25. – L.: «Nauka», 1983.
5. Aristotel'. Politika // *Elektronnaya biblioteka RoyalLib.com*.

Yeremenko O.M.,

*Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Department of Philosophy of VDEUNU, alyeremenko@gmail.com
Ukraine, Severodonetsk*

APOLOGIA OF INEQUALITY

Philosophical foundations of modern left-wing utopianism are being criticized on the basis of polemical analysis of social and philosophical views of A. Badiou. Key conceptual errors of Marxism as an enduring theoretical basis for left-wing utopias are being analysed.

Key words: *equality, inequality, justice, public ownership, difference, sociality, The Other One.*

УДК 130.2:316.663.5

Зайченко О.Г.,

*к.філос.н., ст. викладач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства
Київського Національного Університету Культури і Мистецтв, Sirielle@yandex.ru**Україна, м. Київ*

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОТОФІКСАЦІЇ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ В УКРАЇНІ У АСПЕКТІ МУЗЕЙНОГО МАРКЕТИНГУ

В статті розглядається питання розвитку фотофіксації музейних колекцій і наступного використання її потенціалу в аспекті цифрової актуалізації музейного простору та аналізуються відповідні проблеми із їх практичним впровадженням. Сучасний культурологічний процес музейного буття не враховує необхідності полегшення означеного етапу на етапі реалізації. Що спричиняє необхідність аналізу в означеній статті основних перешкод до цього із метою полегшення входження вітчизняного музейного простору до європейського та загальносвітового контексту.

Ключові слова: *фотофіксація, музейний простір, віртуальний простір, сферична панорама, музейний фонд, оцифрування, трансформація.*

Постановка проблеми. Оцифрування музейних колекцій та введення музейного простору у простір віртуальний є актуальною тенденцією початку ХХІ ст. Воно є одним із засобів входження вітчизняних музеїв у європейський та світовий контекст, популяризації їх експозиційного та фондового наповнення та розвитку музейного маркетингу. При тому, попри всі очевидні перспективи, саме вітчизняні музеї відчують низку проблем у входженні у цифровий простір. Тоді як сучасні технології стрімко розвиваються, і можуть конструктивно вплинути на маркетинговий аспект актуалізації музеїв України. Між тим, не кожен український музей може визнати себе технічно або ресурсно готовим до участі у світових проектах популяризації музеїв у віртуальному просторі. Причому, не лише із фінансових чи суто ресурсних причин, але й через певне психологічне підґрунтя. Між тим, попри розвиток світових технологій, можливості для презентування таким чином своїх колекцій у світовому контексті можуть скорочуватися або втрачатися. Тому аналіз проблем і перспектив розвитку фотофіксації музейних колекцій є необхідним для вирішення перших на стадії їх виникнення та вкладення вивільненого ресурсу в другі.

Мега роботи – проаналізувати проблеми і перспективи розвитку фотофіксації музейних колекцій в аспекті музейного маркетингу. Розглянути перспективи використання отриманих в її результаті високоякісних фотовідбитків для зовнішніх та внутрішніх потреб музею поза межами його традиційних варіантів. В цьому аспекті поставити питання пов'язані з актуалізацією та популяризацією музейного простору та ступені психологічної готовності музейних працівників до участі у означених проектах.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, необхідність фотофіксації музейних колекцій є очевидною. Адже фотографічне зображення музейного предмету в чотирьох ракурсах є частиною основної документації. Так само актуальною є низка проектів

оцифрування музейної спадщини та створення на цій основі віртуальних музеїв та сферичних панорам. Таких як європейська цифрова бібліотека «Europeana», «Світова цифрова бібліотека» тощо. Проте, у процесі трансформації вітчизняних музеїв усвідомлення всього потенціалу, який може надати високоякісний фотовідбиток експонату не до кінця усвідомлюється його працівниками. Якщо необхідність фотофіксації для потреб фондової документації вважається безперечною, то перехід вітчизняних музеїв у цифровий простір відбувається нерівномірно. При тому оголюється низка проблемних питань, які зачіпають актуальні проблеми розвитку музейного простору як такого.

Наприклад, за свідченням головного спеціаліста відділу з питань формування державної політики музейної справи, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей управління музейної справи та культурних цінностей С.Є. Пахलोвої, із початком військових дій на Сході України (офіційно відомих як АТО) інформація про стан музеїв на окупованих територіях виявилась вкрай важкодоступною. А за отримання копії чи фотовідбитку з будь-якого документу чи експонату, згідно із чинними інструкціями з обліку, необхідно сплатити чималі кошти за кожну одиницю [1]. Більш того, є свідчення про те, що фотофіксація музейних колекцій того ж самого Луганську ще до військових дій не була проведена на гідному рівні [2]. Через що можливість наступного надання доказів про те в якому ступені музейні фонди постраждали є проблемною. Що свідчить як про необхідність вдосконалення чинного музейного законодавства, так і про недостатнє усвідомлення музейними працівниками необхідності більш широкого використання фотофіксації музейних колекцій. Притому, якщо зважити на ресурсну забезпеченість вітчизняних музеїв, їх не доводиться звинувачувати.

В якості прикладу можна навести цитату із підручника із музеєзнавства М.Й. Рутинського. Він пише про причини невикористання музейними

працівниками потенціалу інтеграції в національні та міжнародні музейні організації. Цитування підручника в науковій публікації в даному випадку виправдане тим, що означена проблемна ситуація українського музейного простору, певним чином, набула хрестоматійного статусу. І легко піддається проекції на сферу фотофіксації музейних колекцій. М. Рутинський констатує наступне: «Координаційні центри транснаціональних культурних мереж заохочують участь українських музеїв у мережах за допомогою автоматичного членства, повного чи часткового звільнення від сплати вступних і членських внесків, оплати відряджень на мережні заходи тощо. Однак у списках членів більшості міжнародних культурних мереж українських учасників поки ще обмаль. Така ситуація насамперед зумовлена недостатнім розвитком та освоєнням сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в українських музеях і галереях. Чимало (особливо провінційні) музеїв і галерей просто не знають і не прагнуть дізнаватися про такі можливості, не займаються пошуком необхідної інформації і партнерів, не намагаються налагодити досить доступну і недорогу електронну комунікацію, тому що не знають, як це зробити...» [3]. Так само в окремих випадках ставлення до необхідності оцифрування музейних фондів може бути формальним. Також можуть «не прагнути» дізнаватися про його можливості, контактувати із фахівцями в означеній галузі тощо. І відсутність інформації є лише однією з причин.

Крім відсутності інформаційної можливості, існує також проблема браку суто часового ресурсу. Коли музейна сфера витрачає рештки й без того не могутніх можливостей на те, щоб адаптуватися до нових законів та правил гри. Які, до того ж, постійно змінюються. А то й на банальне «виживання» самої установи. Задля вирішення задушливої «метушні» відкладаються «на потім» глобальні стратегічні завдання, які в потенціалі здатні вирішити більшість існуючих проблем. І це стосується не лише оцифрування музейних фондів.

Рівень засвоєння сучасних фототехнологій в тому чи іншому музеї України є нерівномірним. Частково він залежить від технічної забезпеченості самого музею. Певний «парк» техніки для оцифрування музейних фондів (репродукційні сканери, термінали для оцифрування бібліотек тощо) є розробленим. Але далеко не кожний музей має достатньо матеріального ресурсу для забезпечення означеним устаткуванням. Особливо якщо мова йде про невеликі музеї поза столичним простором. В найгіршому випадку в розпорядженні співробітника, який проводить фотороботи, може виявитись лише один фотоапарат (далеко не завжди дзеркальний). І якість їх проведення залежить від навичок співробітника та здатності діяти в обмежених умовах, використовуючи те, що має під руками. Наприклад, звичайний листок білого ватманського паперу може слугувати як фоном, так і віддзеркалювачем, світловий бокс для фотофіксації дрібних предметів можна зробити власноруч тощо. Але ресурсні витрати при обмеженні технічних можливостей знижують ефективність роботи.

Частково означене питання вирішується якщо із музеєм співпрацює професійний фотограф. Але коли він не є працівником музею, то систематичність проведення якісної фотофіксації музейних колекцій може бути нерегулярною. Що ослаблює позицію самої установи при сучасній необхідності створення власного «представництва» у віртуальному просторі задля присутності в просторі інформаційному. Проте, чим якіснішими є результати, тим ефективніше їх можна використати в роботі музею. Що успішно використовується в західноєвропейському музейному просторі.

Проте, вітчизняні та західноєвропейські технічні можливості оцифрування музейних фондів першопочатково знаходились на різних стартових позиціях. На момент коли західноєвропейські музейники реалізовували великі віртуальні проекти на базі оцифрованої національної спадщини, вітчизняні фахівці тільки постали перед такими можливостями. Причому, сучасники забувають якими малопотужними тоді були комп'ютери та яким повільним інтернет. Більш того, сам цифровий простір в академічних колах міг не вважатись чимось «серйозним». На момент 2003 року у Національній Академії Образотворчого Мистецтва та Архітектури на Факультеті Теорії і Історії Мистецтва виникла ситуація, коли студентка при постанові на захист теми диплому, стосовно розвитку дизайну книжкової та електронної сторінки інтернет-сайту стикалась із невизнанням наукової цінності теми [4]. Тоді як на протязі все тих же 2000-х років кінця ХХ століття подібних ситуацій вже не виникає. У 2003-04 рр. типовим могло бути становище, коли музейники користувалися двома малопотужними комп'ютерами на весь колектив. І працівники мали проблеми як із засвоєнням користувачьких навичок, так і суто технічні проблеми. Які спокійно міг вирішити більш досвідчений студент-практикант. Тоді як на початку ХХІ століття актуальними для музейного працівника є навички не лише фотофіксації музейних колекцій, але й наступної роботи із фотовідбитками. Причому, мова йде не лише про додрукову підготовку, навички репрографа, верстальника, дизайнера тощо. Найактуальнішими виявляються вміння створити 3D-об'єкт чи сферичну панораму. Президент АДІТ (аббревіатура від «Автоматизація діяльності музеїв й інформаційні технології») Н.В. Толстая описує входження музеїв та музейних працівників у цифровий простір таким чином: «За кордоном до процесу оцифрування підходили трохи інакше: спочатку... домовлялися про поняття і правила, а вже потім приступали до справи. Ми стрибнули, а потім зрозуміли, з якого поверху. Тому спочатку почали процес, а потім замислилися про стандарти. Це не унікальна і не дивовижна ситуація для музеїв. Зазвичай як тільки з'являється якась нова технологія, збирають усіх хранителів і оголошують їм: «Зараз ми оцифруємо усі фонди, і вам ніколи більше не знадобиться діставати з тек графіку для фотографування, не доведеться знімати скло з картин. Зробимо все раз і назавжди – і більше жодного разу не потурбуємо речі». Проходить рік, а іноді і менше, і виявляється, що з'явилася більш високоякісна технологія. І все повторюється з початку. У

цьому сенсі музеї, які не кинулися відразу ж оцифрувати усі свої фонди, опинилися у вигіднішому положенні: їм не довелося переробляти роботу багатьох разів. Правда, кінець цього процесу ще не видно. Можливо, скоро технології дозволять проводити оцифрування прямо через теки і скло. Принаймні, за десять років можливості оцифрування зробили крок далеко вперед. Я прекрасно пам'ятаю, як коли робилися перші музейні сайти навіть великих музеїв, таких як Державний Ермітаж. Цифрових зображень було мало, високоякісних зображень в інтернеті практично не було... У світі багато музеїв давно оцифрували усі свої фонди. Правда, не усі розуміють, що з цим робити. Але у них, принаймні, проведено оцифрування... Я з цим зіткнулася якраз десять років тому. Ми займалися оцифруванням, а вони замислювалися про те, на якому тлі буде найвдалішим представити те чи інше зображення... Чим далі просуваєшся в цьому процесі, тим складніше зупинитися» [5]. З чого витікає наскільки великим є ресурсне навантаження на музейних працівників під час масштабних фоторобіт при всьому їх потенціалі. Низка регіональних музеїв виявляються технічно або ресурсно не готовими до оцифрування фондів. Внаслідок чого позбавляють своїх потенційних відвідувачів шансу приємного здивування: «Виявляється, в Україні є такі цікаві музеї поза Києвом та Львовом!»

Наступним є технічне питання збереження отриманих фотовідбитків високої якості. Тим більше, що вони, зазвичай, є великими за розміром. Найближчий до нормативів збереження музейної інформації варіант збереження у цифровому хранилищі. Означений архів є настільки захищеним, що і сам музейний працівник для роботи із ними потребує спеціального документарного дозволу. Що породжує небажані варіанти подій, коли при гострій необхідності у означеній інформації доступ до неї виявляється ускладненим. А при ситуації подібної до військового конфлікту на Сході України набуває трагічних обрисів. Наступним варіантом є той, коли весь отриманий архів зберігається у певному музейному комп'ютері або комп'ютері фотографа. Нажаль, психологічне відчуття «в нас вже все оцифровано та зберігається у певному конкретному місці» породжує оманне враження ніби резервного копіювання не потрібно. Але втрата інформації із жорсткого диску, наприклад, під час технічного збою є типовим явищем. Від якого необхідно бути застрахованим задля уникнення катастрофічних для музею наслідків. Ще на початку 90-2000-х надійним вважалося зберігання на електронних носіях. Проте, практика показала їх швидке вистарівання. Наприклад, інформацію, записану на дискеті вже не є можливим відтворити. А частина надсучасних комп'ютерів вже можуть не мати дисководів для CD-DVD дисків. Перспективними вважаються «хмаркові» технології. Проте, вони є настільки новими для сприйняття, що із ними пов'язане психологічне відчуття страху втрати інформації. Адже людина відчуває, ніби буквально «запустила дорожочинну інформацію в пустку». Тим більший дискомфорт відчуває музейний працівник, однією з

місій якого є зберігання як культурної спадщини, так фондової інформації.

Психології музейного працівника старої формації притаманний підсвідомий протест перед тим, щоб «відкрити» архівну інформацію. А також певні перестороги перед самою ідеєю фотографування експозиції. Найчастішим аргументом з цього приводу є страх, ніби ці фото «використають для негідних цілей». Н.В. Толстая наводить наступний ілюстративний приклад: «Коли в 2004 році ми в Трьяківській галереї записували перший CD, колеги і особливо керівництво нажахано дивилися на нас: як же так, без всякого захисту ми записуємо "наші картинки" на диск, і кожен зможе їх подивитися і скопіювати? Ми пояснювали, що зображення, записані на диск, призначені тільки для перегляду з монітору. Якщо намагатися роздрукувати їх, то вийде картинка розміром в половину листівки, до того ж у жахливій якості. Але страх все одно залишався» [5]. Ще більше роздратування у музейних працівників можуть викликати як фотографування смартфоном, так і музейні селфі. Тоді як цей тип ігрової поведінки людини можна з успіхом використовувати на користь музею. Лише задля безпеки експонатів заборонивши використання спалахів. Н.В. Толстая коментує це наступним чином: «Вважається, що «своє» треба всіляко захищати. А мені здається, що чим більше музей є відкритим, чим щедріше він ділиться своєю інформацією, у тому числі зображеннями, тим він відоміший і авторитетніший. Викладачам, студентам, рядовим відвідувачам потрібні звичайні, екранної якості картинки. А коли щось недоступне, воно просто виключається з поля зору. Тут потайливість лише шкодить. У цьому сенсі багато музеїв вчинили великий ривок вперед, дозволивши у себе безкоштовне фотографування – природно, без спалаху. Ми знаємо, наскільки зараз популярні соціальні мережі. Коли людина фотографує себе і ділиться цим знімком з друзями, він вносить свій вклад у формування образу музею як відкритій інституції. Зовсім нещодавно проходив «День музейного селфі»: маса людей по всьому світу фотографувала себе в музеях, позначала ці знімки спеціальним тегом і викладала в соціальних мережах. Тепер, натиснувши на цей тег, можна віртуально побувати в музеях по всьому світу. До речі, похід в музей дійсно є одним з самих фінансово доступних способів проведення дозвілля... керівники "старої школи" можуть не розуміти сенсу виходу музею до людей. Усім нам доводилося стикатися з музейними працівниками, які вважають, що саме головне – це зберігати, а під «зберігати» вони мають на увазі «захищати від усіх»» [5]. Тим більше, що подібне прагнення «приховати» експозицію поза цифровим простором протирічить включенню музею в загальноєвропейський та світовий контекст. Найпрогресивнішим варіантом є той, коли музей сам закликає відвідувачів фотографувати експонати та ділитися враженнями. Втім, існує ще один консервативний аргумент на периферії сучасного музейного простору проти створення віртуальних галерей, сферичних панорам та участі в глобальних проєктах типу Europeana. Він полягає в тому, що

потенційний відвідувач, нібито, отримавши враження від віртуального музею, знехтує візитом у музей реальний з причини під назвою «я вже все бачив». Проте, насправді, віртуальні музеї та сферичні панорами скоріше спонукають до відвідин реального музейного простору. Адже людина отримує найбільше задоволення при задіянні всіх каналів сприйняття. І, навпаки, прагнучим до отримання повноти враження. Тим більше, що не всі частини музею можуть бути доступними для відвідування (башти, дзвінниці, естетично привабливі закриті частини будівлі тощо). А скориставшись сферичною панорамою можна доповнити враження у повному обсязі. І додатково сприяти відвідуваності та популяризації закладу. А висхідними одиницями для сферичних панорам та віртуальних музеїв є все ті ж високоякісні фотовідбитки.

Результати високоякісної фотофіксації музейних колекцій можуть бути використаними для внутрішніх та зовнішніх потреб розвитку музейного простору. Внутрішні потреби найчастіше пов'язані із науковою та охоронною функцією музеїв. Наприклад, при її високій якості, коли можна розглянути найдрібніші деталі навіть на мініатюрі та у безліч разів збільшувати фрагменти стає зручним здобути чимало корисної інформації для дослідника. Фотовідбитки такої якості можуть бути корисними у випадкові коли експонат потрапляє у розшук, є необхідність вирізнити оригінал від якісної підробки тощо.

Зовнішні потреби в більшому ступені пов'язані із музейним маркетингом та підвищенням атрактивності експозицій. На основі оцифрованих технологій проводять віртуальні виставки. Високоякісне фото може служити для створення високоякісної друкованої продукції (альбомів, каталогів тощо), репродукування музейних шедеврів тощо. Причому, музейні працівники можуть не усвідомлювати наскільки високоякісні репродукції здатні популяризувати музей. Особливо це стосується периферійних музеїв. В якості прикладу можна навести розповідь письменниці та сценариста К. Пекур: «Нам дуже сподобався музей-заповідник «Колегіум Григорія Сковороди» у Переяславі-Хмельницькому. Ми почали активно спілкуватися із музейними працівниками. Звісно ж, постало питання відвідуваності. Притому, в музеї чимало прекрасних старовинних книг. В тому числі ботанічних атласів. Їх ілюстраціями можна милуватись донесочу. Проте, відомі вони далеко не всім. Ми запропонували якісно перезняти їх та на цій основі налагодити випуск декоративних плакатів, репродукцій та листівок. Адже такі друковані раритети заслуговують на популяризацію. Тим більше, що декоративні інтер'єрні плакати, які репродукують сторінки старовинних книг та ботанічних атласів увійшли в моду. Загалом, сам музей мав би з цього певні зиски. На що музейники виявили повну розгубленість. Як виявилось, вони не знали навіть з чого почати і як продовжити. Ї навіть не розглядали подібний варіант популяризації. На превеликий жаль, ці рідкісні та естетично привабливі старовинні книги так і продовжують стояти у зачинених шафах. Майже нікому не відомі» [6].

Окремі перспективні можливості становить використання високоякісних фотовідбитків для створення 3D-ефектів. Так, за допомогою програми Agisoft Photoscan створюється об'ємне зображення музейного предмету, яке можливо обертати у всіх площинах та розмістити у сферичній панорамі музейного приміщення. Але із появою технологій 3D-друку стало технічно можливим виготовлення копій музейних артефактів як своєрідних «об'ємних репродукцій». Також високоякісні 3D-копії музейних предметів можуть бути використані в навчальній роботі поза музейним простором. Що є цінним не лише для музейного маркетингу, але й для музейної педагогіки. Притому через очевидну (хоч і в потенціалі високоякісну) «сувенірність» при дотику технологія є цінною для можливостей розвитку музейного маркетингу та методичне посилення позицій музейної педагогіки, але не серійного підробляння історичних цінностей.

Оскільки значної популярності набуло питання введення гейміфікації (ігрофікації) в музейну сферу, то слухним буде зазначити, що на основі високоякісних фотовідбитків музейної експозиції, інтер'єру, фасадів та місцевості цілком можливе створення не лише віртуальних експозицій, але й високо естетичних, інтелектуально наповнених та атрактивних ігрових додатків. Причому, дифузія цифрового та реального простору музею може створити не лише навчальний конструктивний ефект. Адже, людина відвідує музеї ще й задля отримання певних емоційних вражень. І в цьому допоміжна функція фотофіксації мистецьких, історичних та культурних цінностей може наблизитись до меж мистецтва.

Висновки. Зворотним боком історико-культурних факторів своєрідності виникнення, розвитку та поточного функціонування вітчизняних музеїв є специфічно ускладнене впровадження оцифрування музейних фондів із характерними пересторогами стосовно їх оприлюднення у віртуальному просторі та надання до них доступу взагалі. Слід зауважити, що ресурсні та часові перешкоди стосовно створення електронного представництва певного музею із відповідними сферичними панорамами здатні одночасно провокувати й відсутність мотивації в середовищі музейних працівників. Однієї з її причин є те, що вітчизняне музейне середовище перебуває у ситуації швидких змін у культурній та законодавчій парадигмі на кризовому тлі та при все тій же ресурсній недостатності. При необхідності конструктивного вирішення безлічі поточних проблемних питань (частина яких знаходиться поза темою означеної статті) та одночасно назрілої необхідності входження у європейський та загальносвітовий культурний контекст (в тому числі через віртуалізацію вітчизняного музейного простору) друге питання, певним чином, «відкладається». Чому негативно сприяють фактори ресурсної недостатності та психологічного сприйняття наступних привабливих перспектив як «далеких». Настільки, що одночасне проведення оцифрування фондів при виснажливому вирішенні низки поточних питань може сприйматися як додаткова завада. В результаті відкладається і низка

конструктивних та вигідних можливостей розширення діяльності музеїв. Проте, за умов вирішення означених питань на індивідуальному рівні та за можливістю звільнення неконструктивно витраченого ресурсу, вітчизняні музеї здатні використати свої оцифровані фонди не лише для внутрішніх потреб. Але й для актуалізації та самопрезентації у світовому культурному контексті. Додатково слід зауважити, що великі столичні музеї мають в цьому значні ресурсні переваги перед не менш цікавими периферійними. Проте, правильно вибудована індивідуальним чином тактика створення цифрового музейного контенту й наступного його ефективного використання здатна вирішити більшість виникаючих проблем. А одночасне позбавлення музейних працівників відповідних пересторог із одночасним мотивуванням несе в собі додаткові ресурсні можливості. Проте одночасно існує питання доступності технологічного устаткування того чи іншого музею. При тому слід зазначити, що сучасні технології не лише швидко змінюються чи вистаривають, але й дешевшають. Та одночасно із тим стають доступнішими. Проте, існує низка законодавчих питань стосовно доступу до електронних копій з музейних фондів, зазначених С.Є. Пахловою. Вирішення яких також призведе до конструктивної трансформації вітчизняного музейного простору. Проте, існує необхідність дотримання загальної культури та естетичних основ введення музею в цифровий простір.

Література

1. Запис розмови із головним спеціалістом відділу з питань формування державної політики музейної справи, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей управління музейної справи та культурних цінностей С.Є. Пахловою від 22.06.2016
2. Запис розмови із співробітником інституту археології І.В. Зоценко від 10. 09. 2015
3. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. [Електронний ресурс] / М.Й. Рутинський - К.: Знання, 2008. - 428 с. Режим доступу: <http://westudents.com.ua/knigi/247-muzeznnavstvo-rutinskij-my.html>
4. Запис розмови із викладачем Національної Академії

Образотворчого Мистецтва і Архітектури М.Ю. Могилевським від 15.08.2004

5. Толстая Н.В. Оцифровка музейных фондов. [Електронний ресурс] /RestoreForum.ru: реставрация в России // Новости реставрации, свежие обновления статей, книг и прочих материалов. - 24 май 2014. - Режим доступу: <http://restoreforum.ru/rforum/viewtopic.php?t=2212>

6. Запис розмови із письменницею та сценаристом К.О. Пекур від 23.09. 2016

7. Jenkins H. The Cultural Logic of Media Convergence / H. Jenkins // International Journal of Cultural Studies. 2004. Vol. 7. No 1. - P. 34-35.

8. Müller K. Going global: reaching out for the online visitor // Museum news. - 2001. - Vol. 81. - No 5.

References

1. Zapys rozmovy iz holovnym spetsialistom viddilü z pytan formuvannia derzhavnoi polityky muzeinoi spravy, vyvezennia, vvezennia ta povernennia kulturnykh tsinnosti upravlinnia muzeinoi spravy ta kulturnykh tsinnosti S.Ie. Pakhlovoiu vid 22.06.2016

2. Zapys rozmovy iz spivrobotnykom instytutu arkheologii I.V. Zotsenko vid 10. 09. 2015

3. Rutynskiy M.I., Stetsiuk O.V. Muzeieznavstvo: Navch. posib. [Elektronnyi resurs] / M.I. Rutynskiy - K.: Znannia, 2008. - 428 s. Rezhym dostupu: <http://westudents.com.ua/knigi/247-muzeznnavstvo-rutinskij-my.html>

4. Zapys rozmovy iz vykladachem Natsionalnoi Akademii Obrazotvorchoho Mystetstva i Arkhitekury M.Iu. Mohylevskym vid 15.08.2004

5. Tolstaia N.V. Otsyfrovka muzeinykh fondov. [Elektronnyi resurs] /RestoreForum.ru: restavratsiya v Rossyï // Novosti restavratsyy, svezhye obnovleniya statei, knykh y prochikh materialov. - 24 mai 2014. - Rezhym dostupu: <http://restoreforum.ru/rforum/viewtopic.php?t=2212>

6. Zapys rozmovy iz pismennytseiu ta stsenarystom K.O. Pekur vid 23.09. 2016

7. Jenkins H. The Cultural Logic of Media Convergence / H. Jenkins // International Journal of Cultural Studies. 2004. Vol. 7. No 1. - P. 34-35.

8. Müller K. Going global: reaching out for the online visitor // Museum news. - 2001. - Vol. 81. - No 5.

Zaychenko O.G.,

candidate of philosophical sciences, Senior Lecturer of the Kyiv National University of Culture and Arts, Sirielle@yandex.ru
Ukraine, Kyiv

PROBLEMS AND PROSPECTS OF PHOTOGRAPHIC REGISTRATION OF MUSEUM COLLECTIONS IN UKRAINE FROM THE POINT OF VIEW OF MUSEUM MARKETING

The article deals with the development of photographic registration of museum collections and its further usage for digital reorganization of museum space. Specific problems are analyzed as well as their practical implementation. Modern state of affairs in museum sphere does not take into account the necessity to enhance the realization of the process. The article is dedicated to the formulation of the most important barriers existing in this direction with the goal to make it easier for the national museums to enter the European and the global cultural world.

Key words: photographic registration, museum space, virtual space, spherical panorama, museum funds, digitalization, transformation.

УДК 130.121:159.9.019.2

Количева Т.В.,

*к.філос.н., доцент кафедри філософії та соціології**Українського державного університету залізничного транспорту, wz551a@gmail.ru**Україна, м. Харків*

РОЛЬ КОНЦЕПТУ „ГЕШТАЛЬТ” В УМОВАХ РОЗВИТКУ ХОЛІЗМУ ФІЛОСОФІЇ І КОНКРЕТНИХ НАУКАХ

Мета статті – конкретизування внеску концепту гештальт в розвиток холізму, також його дію в різних сферах життя. Стаття присвячена розгляду концепту «гештальт» в аспекті феномену цілісної картини світу. Гештальт психіки людини як цілісної особистості лежить в основі екзистенційної картини світу. Гештальт, який охоплює певну систему думок, відчуттів, цінностей, отримує себе у стані певного гомеостазу. Він сам себе створює, і сам існує у рамках власних умов. Гештальт, як форма прояву мислення та існування людини, є одиницею досвіду людини і її структурованим потенціалом для її активності в побудові та осягненні картини світу.

Ключові слова: *гештальт, цілісність, теорія поля, інтерсуб'єктивний світ, холізм, екзистенціал.*

Постановка проблеми. Холізм являє собою напрямок, який пов'язаний з розробкою своєї системи методологій в свідомості, який протистоїть редукційному, що впроваджує поняття цілого, як сукупність окремих елементів. Холістичний підхід дуже важливий в пізнавальному відношенні, так як він яскраво ілюструє зв'язки між елементами системи. Цікавим є питання про те, як саме будуються ці зв'язки. Гештальт-теорія з її закономірностями може пояснити аспекти їх формування.

Мета роботи – ретельно конкретизування внеску концепту гештальт в розвиток холізму, також його дію в різних сферах життя.

Виклад основного матеріалу. Вперше вчення про цілісність було сформульовано південноамериканським філософом Р.Х. Смітом в книзі «Холізм та революція». Новою ідеєю в цій праці була думка про пріоритет цілого над його частинами. Центральним поняттям холізму є поняття ціле. Я. Смітс визначає ціле, як світову нерозумну субстанцію, яка лежить в основі еволюції світу, і створює нову цілісність.

Концепція холізму виникла як певний напрямок філософії науки, модель творчої еволюції А. Бергсону. В свою чергу гештальт-терапія, як окремий напрямок, який має власну методологію, також впливає на розвиток холістичного вчення, і знаходить практичне застосування в різних галузях.

З наукової точки зору, в основі гештальта перспективи лежить теорія поля. Поле, як свідчить дослідник Г. Іонтеф, характеризується цілісністю, його частини є в безпосередніх відносинах, одна з одною і залишаються відповідальними при цьому жодна з них не залишається не взятою у взаємодію, завдяки цим процесам будь-що постійно відбувається у полі. Згідно з теорією поля, ніяка дія не відбувається ізольовано. Підходи, які використовує теорія поля, описують, пояснюють, або класифікують реальні – те саме, що відбувається в гештальті.

Зокрема, за допомогою теорії поля розкриваються одне з головних пари понять гештальту «організм-середовище», тому, що гештальт-теорія передбачає саме взаємозв'язок організму. Теорія поля являє собою особливий підхід, або спосіб розуміння реальності.

Існування поля передбачає існування взаємозалежних відносин між його елементами. Акцент на цьому робив К. Левін, який стверджував, що будь-який вчинок людини існує, як інтеракція с оточенням в конкретній момент часу. Відмітною рисою поля в психологічному сенсі є наявність таких контекстів, які не є усвідомленими.

К. Левін виділяє наступні характеристики поля. По-перше, це принцип одночасності, який стверджує, що немає минулого, або мінутного, які не присутні зараз в актуальному стані. Наступний принцип – це принцип сингулярності, який передбачає унікальність та індивідуальність ситуації. Крім того, коли мова йде про психологічне розуміння, важливим є принцип процесу, який змінюється, який робить акцент на динаміці того, що відбувається. Також дуже важливим є принцип можливих суттєвих зв'язків, який висловлює думку, що будь яка частина поля не може бути усунена, як несуттєва, тому, що вона є частиною загальної організації і має своє потенціальне значення. К. Левін перший вводить поняття «життєвий простір», який складається як з сукупності психологічних значень до яких відносяться інші люди і обставини життя, а також реальній рівень, який означає потреби, бажання та часові переконання.

Стосовно цілісності в філософії існують різні позиції. Зокрема З. Фрейд демонструє, що людина є істотою принципово нещасною, тому що людська природа від народження є конфліктною. На відміну від Фрейду, К. Юнг розглядає людську сутність як сукупність різних протирічних програм, які проглядаються за принципом доповнюваності.

Такий автор як Г. Плеснер стверджує, що будь яка людина знов і знов носить в собі розкіл і порожнечу, конфлікт. Тому багато дослідників замість розкриття цих протиріч тлумачать про те, що людина є ціле [3, с.43]. Тобто, повстає питання про те, як розглядати цілісність в протилежних ракурсах розгляду щодо цілісності за винятком протиріччя, яке вирішується за до того смислу, що несе поняття «гештальт»: «Цілісність – не даність, яка закладена в самій людській природі. Вона не що інше, як складне надбання гештальту, завершеності, відносної гармонії. [3, с.146].

Проблема цілісності порушує багато різних філософських проблем, які потребують ретельного рішення. В розкритті поняття цілісність особливу роль відіграє концепт «гештальт». В гештальт-теорії підкреслюється, що поняття «цілісність» включає до себе не всі елементи, але вона є певною структурною сутністю або формою, яку можна назвати гештальтом. При цьому компоненти цілісності пов'язані між собою, та ті зв'язки визначають границі певної системи. Також слід зазначити, що поле є ще і відносним поняттям, яке залежить від того, де знаходиться інтерес дослідника.

Будь-яке поле має свою структуру. В психології та науках про людину можна виділити такі елементи структури поля, як почуття індивіда, поведінку, цінності. Так же важливою характеристикою поля є те, що воно існує в динаміці. Гештальт, як напрямок, ставить перед собою завдання знайти контакт з актуальним життям особистості, тобто «досягти» такого стану, щоб жодна частина з елементів певної організації (гештальту) знаходилась в узгоджених відносинах з іншими елементами організації.

М.Ж. Робін розрізняє поняття «поле» та «система». Головна розбіжність між ними полягає в тому, що система є інтегрованою цілісністю поля, яке коннотовано більш свobodною організацією. В деякому сенсі поле, яке може прийняти форму, є системою [1, с.211]. Тобто, гештальт як специфічна система в своєму розумінні, впливає з наряду холізму, який постулює цілісність, як фундаментальну характеристику світу. В свою чергу, можна бачити, як поняття про гештальт перегукується з холістичними ідеями.

Як стверджує І.З. Цехмістро, ціле може мати зовсім інший, сьогодні ще не розглянутий смисл – коли цілісність має первісний характер. І в цілому немає не частин, ні елементів, а це означає, що немає необхідності у уявленні чогось, щоб я пов'язувало, для отримання розуміння цілого [5, с.109]. Ідея про унікальну властивість бути неподільною цілісністю розповсюджується і на людську психіку в зв'язку з відношенням окремого індивіда з оточуючим середовищем. В гештальт-теорії одночасно порушуються наступні питання: контакту, відношення фігури-фон, та проблеми смислу і проблема відповідальності та вибору, яка вирішується через актуальність, усвідомленості та відповідальність; проблема відношеннях протилежностей та екзистенційної діалектики, проблема автономності та діалог з іншими.

Такі питання допомагають підійти до ідеї розгляду екзистенціалів, які являють собою цілісні образи, що мають динамічну основу. У тій динамічній основі можна бачити, як в кожний момент часу в окремому гештальті змінюються співвідношення між ключовими його фігурами та їх співвідношеннями. Зокрема, І.А. Погодін стверджує, що екзистенціал в психологічному розумінні здійснює цю динаміку завжди будь-якого елементу, який суб'єкт розпочне переживати: «Для цього не слід його обробляти звичайними зв'язками, а дати йому можливість жити своїм спонтанним життям в полі» [4, с.13]. Далі автор підкреслює, що так звана, одиниця проживання формує «локальну кризу», яка поставить під сумнів правомірності тієї концепції, що здійснювала управління певним гештальтом: «актуалізуються приховані механізми природної валентності» [4, с.13].

Далі автор підкреслює, що так звана одиниця переживання формує «локальну кризу», яка поставить під сумнів правомірності тієї концепції, що здійснювала управління повним гештальтом: «актуалізуються приховані механізми природної валентності» [Погодін, с.13].

Тобто, така ідея підтверджує переконання холізму в тому, що поняття „ціле” не має необхідність в тому, що пов'язувало б їх частини. Іншими словами, конкретний гештальт існує за своїми законами, які мають керуватись як з середини гештальту «шляхом формування локальної кризи», так за допомогою феномену поза гештальту. Цей шлях, за своєю природою є набагато складнішим – в такому разі вступає в дію феномен інновації. Під цим терміном Погодін розуміє такий елемент, який впускається в свідомість, але смисл йому надається в рамках самого гештальту, але автор підкреслює, що чим міцніше є „концепція” даного гештальту, тобто, те, завдяки чому зберігається його цілісність, тим складніше є його реконструкція. Тому, коли мова йде про гештальт, цілісність якого керується свободою організацією, слід враховувати поняття точніше, хаосу, яким можна керувати. Будь який феномен, який може містити гештальт, або той феномен, який знаходиться поза гештальту, з'являється в нашій свідомості, як прояв первісного досвіду який більш ближче до переживання, ніж до концепції, що характеризується передбачуваністю.

Важливе місце займає співвідношення між хаосом та стабільністю. В побудові гештальту обидва фактори відіграють значну роль: «Як наводить приклад І.А. Погодін, у непередбачуваній ситуації сталість вашій позиції може бути не меншою» [4, с.17]. Гештальт – теорія доводить, що феноменологія незважаючи на хаос, забезпечує не меншу стабільність, ніж ригідні концепції [4, с.18]. Таким чином, теорія поля, чия ідея вбирає гештальт, стверджує думку про те, що концепція та переживання в суть різні способи здобуття феноменів первісного досвіду.

Особливе значення являє іновація, яка також втручається в діяльності поля і побуту гештальту. Тобто, гештальт, як цілісність, що регулюється діяльністю поля, має власні механізми, які запозичують функціонування своєї системи. На перший погляд, в кожному гештальті відбуваються різні феномени, завдяки яким гештальти змінюються, трансформуються вже на інший гештальти, в яких все одно зберігається їх первісна цілісність. Тут можна пригадати висловлювання А. Ейнштейна про те, що форма – це «сгушена порожнеча». Тобто, гештальт, як форма створюється коли відбувається відокремлення суб'єкта від об'єкта. С. Волинські підкреслює, що „у особистості” немає власної природи. Це можна розтлумачити так, що спостерігач об'єкт і порожнеча – все складається з одного і того ж квантового поля порожнечі. [2, с.673].

В зв'язку з цим дуже важливим є окреслення характеристик цілісності гештальту. С. Волинські в своїй книзі «Квантова свідомість» відмічає: «Справжнє чисте переживання квантової свідомості не спрямовано на поєднання чогось, воно спрямоване на поєднання чогось, воно спрямоване на усвідомлення та переживання ґрунтовної єдності» [2, с.82]. Тобто,

концепт „гештальт” являє собою комплексну, цілісну мисленнєву структуру, яка впорядковує різнобарвність окремих явищ в психіці.

Концепт „гештальт” проявляє себе в різних науках та галузях життя, зокрема, в науках які пов’язані з людською свідомістю. Дуже важливим є висновок, який виходить з гештальт-теорії про те, що, який проаналізувати глибше, в гештальті, який будується в людській свідомості, окрім різних елементів, з який обирається фігура та фон, включати, що є певна структура, яка спостерігає за змінами в гештальті. Тобто, в свідомості суб’єкта відбувається так зване «розповсюдження»: «Як тільки ви спробуєте побачити, що відбувається всередині ваша частина відділяється, щоб виконувати це спостереження» [2, с.115]. Іншими словами виходячи з теорії поля, не ми в свідомості формуємо гештальт, а гештальт формується без нашого відома. Тому, сам процес усвідомлення повинен починатись з того, щоб відчувати «відстань між вами та реакцією» [2, с.118].

В такому разі являється простір спостереження, який зменшує, прив’язаність до реакції. [2, с.118]. Говорячи про формування гештальтів, спираючись саме на теорію поля та холистичний напрямок, слід зазначити, що гештальт, як мінливе утворення, являє собою, більшою частиною, власний досвід свідомості. Цей досвід є змінюваним та хаотичним з одного боку, і структурний та впорядкованим іншого боку.

Висновки. Гештальт підхід був створений як психотерапевтична система, але його теоретичні засади в багатьох відповідають холистичним установкам, які проголошують ідеї неподільності та динамічності. Цілісних структур, які називаються гештальтами. Такий спосіб розуміння реальності базується на теорії поля, яка керується принципами сингулярності та одночасності, а також, принципом динаміки в конкретному гештальті. Закономірність конкретного гештальту формуються як з середини цього гештальту, так і ззовні. Кожен гештальт має так звану концепцію – сукупність таких процесів, завдяки яким зберігається цілісність гештальту.

Концепт „гештальт” продуктивно працює в різних науках у вченні про біоценоз як сукупність організмів, що населяє дану ділянку території в генетиці, соціології та психології. Гештальт як системний об’єкт, існує на багатомірному рівні, що викриває багато можливостей

для його використання в різних галузях життєдіяльності. Так звана „квантова психологія” пропонує ідею про те, що спостерігач і те, що створене ним, складається з однієї речовини – порожнеча організується в форму, форма перетворюється на порожнечу.

Тобто, гештальт, як форма прояву мислення та існування людини, є одиницею досвіду людини і її структурованим потенціалом для її активності в побудові та осягненні картини світу. Можна виокремити таку характеристику гештальту, як здатність до пристосування та перетворення інтерсуб’єктивного світу, іншими словами, можливість структурованих форм свідомості. Гештальт можна назвати функціональною реальністю, яка здійснює внутрішню єдність людини з тією картиною світу, в рамках якої вона існує.

Література

1. Булубаш І.Д. *Руководство по гештальт-терапии.* / Булубаш І.Д. – М.: Психотерапия, 2011. – 768 с.
2. Волинський С. *Квантовое сознание* / Волинський С. – М.: Старклайт, 2007. – 224с.
3. Гуревич П.С. *Проблема целостности человека.* / Гуревич П.С. – М.: ИОП Института философии РАН, 2004. – 178 с.
4. Погodin И.А. *Диалогово-феноменологическая психология: ресурсы первичного опыта: В 5 томах.* – Т.2(10): *Фундаментальный парадокс присутствия и теории поля в психотерапии переживанием: Сб. статей* / И.А. Погodin. – Киев, 2013. – 108 с.
5. Тсехмистро І.З. *Холистическая философия науки.* / Тсехмистро І.З. – Сумы: ИИПД «Университетская книга», 2002. – 364 с.

References

1. Bolubash I.D. *Guide to Gestalt therapy.* / Bolubash I. D. – М.: Psychotherapy, 2011. – 768.
2. Wolinsky S. *Quantum consciousness* / Wolinsky. – М.: Starlite, 2007. – 224с.
3. Gurevich, P.S. *The Problem of human integrity.* / Gurevich, P.S. – М.: COP Institute of philosophy of RAS, 2004. – 178 p.
4. Pogodin S. *Dialogue-phenomenological psychology: resources of primary experience: In 5 volumes.* – Vol. 2(10): *the Fundamental paradox of presence and field theory in psychotherapy of emotion: Coll. of articles* / S. Pogodin. – Kyiv, 2013. – 108 p.
5. Tsekhmistro I.Z. *Holistic philosophy of science.* / Tsekhmistro I.Z. – Sumy: PTH "University book", 2002. – 364 p

Kolycheva T.V.,

cand. philosophy science, associate Professor of philosophy and sociology Ukrainian state University of railway transport, wz551a@gmail.ru

Ukraine, Kharkov

THE ROLE OF THE CONCEPT OF "GESTALT" IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF HOLISM IN PHILOSOPHY AND CONCRETE SCIENCES

The purpose of this article is concretization contribution of the concept of Gestalt in the development of holism, its action in different spheres of life. The article is devoted to the concert of "Gestalt" in the aspect of the phenomenon of comprehensive picture of the world. The Gestalt of the human psyche as a whole person is the basis of the existential picture of the world. Gestalt, which covers certain system of thoughts, feelings, values, gets himself in a certain state of homeostasis. He himself creates, and he exists within own terms. Gestalt, as a form of manifestation of thought and human existence, is a unit of human experience and its structured potential for her activity in the construction and comprehension of the world picture

Key words: *Gestalt, integrity, field theory, intersubjectively world, holism, existential.*

УДК 297:141.336:930.2 (045)

Рахимов Комилжон,

старший научный сотрудник-соискатель Центра восточных рукописей им. Абу Райхана Беруни при Ташкентском государственном институте востоковедения, kot_rah@mail.ru

Узбекистан, г. Ташкент

«ШАРХ АТ-ТА‘АРРУФ» КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК ПО СУФИЗМУ, А ТАКЖЕ ДРУГИМ ИСЛАМСКИМ И СОЦИАЛЬНЫМ НАУКАМ

Труд Абу Ибрахима Исма‘ила б. Мухаммада б. ‘Абд Аллаха ал-Мустамли ал-Бухари «Шарх ат-Та‘арруф ли-мазхаб ат-тасаввуф», написанный на персидском языке в начале XI века в Бухаре, хотя является одним из важных источников по суфизму, каламу, истории ислама, тафсиру, хадисам, фикху, философии, логике, психологии и педагогике, до сих пор не привлекал должного внимания исследователей, или, по крайней мере, не был оценен в качестве самостоятельного труда по исламским и социальным наукам. Одной из главных причин этого являлось, скорее всего, то, что это сочинение рассматривалось только в качестве комментария, написанного к труду Абу Бакра Калабади Бухари «ат-Та‘арруф ли-мазхаб ахл ат-тасаввуф». Исходя из этого, в статье речь идет об основных сторонах, отличающих сочинение «Шарх ат-Та‘арруф ли-мазхаб ат-тасаввуф» от сочинения «ат-Та‘арруф ли-мазхаб ахл ат-тасаввуф», а также, главных отличительных особенностях, определяющих этого произведения как самостоятельный источник по суфизму, а также другим исламским и социальным наукам.

Ключевые слова: «Шарх ат-Та‘арруф», «ат-Та‘арруф», Мустамли, Калабади, суфизм, калам, философия, источник, суфи.

Постановка проблемы. Нельзя сказать, что сегодня в источниковедении суфизма сформировалось правильное и полное представление не только о ранних сочинениях о суфизме, созданных на персидском языке, но и, в общем, о первых суфийских источниках. В частности, во многих исследованиях по суфизму, в качестве ранних сочинений по суфизму на персидском языке упоминаются созданное во второй половине XI века, примерно в конце 60-х – начале 70-х годов, сочинение ‘Али б. ‘Усмана ал-Джуллаби ал-Худжвири (ум. 465/1073 г.) «Кашф ал-махдуб ли-арбаб ал-кулуб» («Раскрытие сокрытого у властителей сердец»), а также написанное немного позже «Табакат ас-суфийа» («Поколения суфиев») ‘Абд Аллаха Ансари (1006–1089 г.) (Ислам. Энциклопедический словарь 1991: 281; Арберри 2002: 115; Кныш 2004: 149). Однако, персидское сочинение Ходжи Абу Ибрахима Исма‘ила б. Мухаммада б. ‘Абд Аллаха ал-Мустамли ал-Бухари (ум. 1043 г.) «Шарх ат-Та‘арруф ли-мазхаб ат-тасаввуф» («Комментарий к произведению «Ознакомление с путем суфизма»)¹ о теории суфизма, созданное примерно в начале XI века в Бухаре раньше, чем «Кашф ал-махдуб» Худжвири или «Табакат ас-суфийа» Ансари, не только упоминается в качестве первого сочинения по суфизму, написанного на персидском языке, но и, в общем, в качестве одного из источников по суфизму. Между тем, это произведение, своим огромным объемом из четырех томов, а также своей ценностью и значением в качестве источника по суфизму, а также другим исламским и социальным наукам, занимает достойное место не только среди источников по суфизму на персидском языке, но и всех фундаментальных трудах

по теории суфизма. Несмотря на это, на сегодня данное сочинение считается одним из неизученных в должной мере источников в исследованиях по суфизму, в частности, в источниковедении суфизма.

Одной из основных причин того, что «Шарх ат-Та‘арруф» до сих пор не привлекал должного внимания исследователей, или же не был оценен в качестве самостоятельного труда по исламским и социальным наукам, возможно, стало то, что это произведение рассматривалось только в качестве комментария, написанного к произведению Абу Бакра Калабади Бухари «ат-Та‘арруф ли-мазхаб ахл ат-тасаввуф»². В частности, из западных исследователей К. Броккельман (Brockelmann 1937: 360), М. Вайсвайлер (Weisweiler 1951: 27–57), Г. Лазард (Lazard 1963: 67-71), Р. Николсон (Nicholson 1970: 22), М. Дэви (Davy 1972: 529), Ф. Майер (Meier 2002), Б. Радтке (Радтке 2001: 41, 51, 52, 62) и другие, а также, турецкий исследователь Ф. Сезгин (Sezgin 1967), приводя краткие сведения о Мустамли Бухари и его труде, упоминают «Шарх ат-Та‘арруф» в качестве одного из комментариев, написанных к произведению «ат-Та‘арруф» Калабади. Кроме того, в многотомном издании «История Ирана», подготовленном востоковедами Кембриджского университета говорится, что «Шарх ат-Та‘арруф» является ранним произведением на персидском языке по суфизму (Frye 1973: 629), а арабский исследователь ‘Али Хасан ‘Абд ал-Кадир (Hassan 2013: 15) ограничивается лишь упоминанием о том, что Мустамли был крупным суфием и богословом, не останавливаясь на особенностях и значении написанного им произведения в качестве источника. В российском востоковедении

¹ Далее кратко, как «Шарх ат-Та‘арруф».

² Далее кратко, как «ат-Та‘арруф».

также можно наблюдать подобную точку зрения по отношению к Мустамли и его труду. В частности, российский востоковед О.Ф. Акимушкин, упоминая этот труд Мустамли в качестве одного из известных комментариев, написанных к «ат-Та'арруф», а также, в качестве второй дошедшей до нас рукописи на персидском языке, не останавливается на его значении в формировании суфийской науки, в частности, теории суфизма, или, в общем, не обратил внимание на то, что это произведение является самостоятельным источником по суфизму (Акимушкин 1984: 12; Ислам. Энциклопедический словарь 1991: 128; Акимушкин 2004: 78; Ислам 2006: 177).

Интересно то, что этот труд Мустамли, считаясь, возможно, всего лишь комментарием к произведению Калабади «ат-Та'арруф», до сих пор не рассматривалось в качестве самостоятельного труда по исламским и социальным наукам, тогда как сочинение Ансари «Табакат ас-суфийа» (Кныш 2004: 154; Ыылмаз 2007: 100; Равзатийан, Мирбакири 2010: 14), написанное позже, чем «Шарх ат-Та'арруф» и, которое является обогащенным дополнительными сведениями переводом с арабского на персидский язык произведения «Табакат ас-суфийа» Сулами упоминается не только в качестве одного из ранних трудов по суфизму на персидском языке, но и в общем, одного из важных источников по суфизму (Шиммель 1999: 77-78; Кныш 2004: 131, 154; Ыылмаз 2007: 100). В действительности, «Шарх ат-Та'арруф», являющийся первым источником по суфизму на персидском языке, не только по объему, но также исходя из рассматриваемых в нем вопросов, не только ничем не уступает произведению «Табакат ас-суфийа» Ансари, но его также можно считать более самостоятельным источником, чем труд Ансари. Если учесть, что большинство источников по суфизму написаны на основе источников более раннего периода, а в некоторых случаях, являлись их дополненными переводами, то мы считаем, что будет правильным рассматривать «Шарх ат-Та'арруф» не только в качестве раннего источника по суфизму, но и одного из фундаментальных произведений по теории суфизма, известных под именем «классики суфизма».

Степень изученности темы исследования. С другой стороны, нельзя сказать, что произведению «Шарх ат-Та'арруф» совсем не было уделено внимания в качестве источника по суфизму. По причине того, что это сочинение является одним из ранних источников, написанных на персидском языке, с некоторых пор в той или иной степени привлекало внимание иранских исследователей. В общем, теми, кто наиболее серьезно обратил внимание на «Шарх ат-Та'арруф», не только как древнему тексту на персидском языке, но и как одному из источников по суфизму, наверное, являлись именно эти иранские исследователи. В частности, иранский источниковед Моджтаба Минови одним из первых отметил, что «Шарх ат-Та'арруф» является первым персидским сочинением по суфизму, написанным раньше чем «Кашф ал-махдуб» Худжвири, обратив внимание на то, что в этом произведении нашли свое отражение особенности и метод комментирования (арабский текст + персидский перевод + комментарий),

присущие Мустамли и оно «имеет объем в пять раз больше», чем комментируемое произведение. Однако, Минови, характеризуя «Шарх ат-Та'арруф» в качестве источника по суфизму, ограничился только этим, и больше уделил ему внимание не в качестве источника по исламским и социальным наукам, а больше его языковым особенностям в качестве древнего текста на персидском языке (Минови 1327 (1948): 405-413). Другой иранский источниковед Мухаммад Равшан, подготовивший к изданию пять томов произведения «Шарх ат-Та'арруф», не только остановился на особенностях методов комментирования, присущих этому произведению, но также отмечает, что Мустамли в своем этом «комментарии» не присоединяется ко всем мнениям, имеющимся в комментируемом труде, высказывает свои воззрения и мысли по тому или иному вопросу, и даже раскрывает недостатки в выводах Калабади (ал-Мустамли ал-Бухари 1984: 11). Вместе с тем, этот исследователь, отмечая значение «Шарх ат-Та'арруф» как одного из ценных источников по суфизму на персидском языке, пишет, что Мустамли в процессе комментирования произведения Калабади также приводит много рассказов и повествований, отсутствующих в «ат-Та'арруф» (Равшан 1372 (1993): 13). Однако, мнения этого исследователя о ценности «Шарх ат-Та'арруф» качестве источника по суфизму или другим исламским и социальным наукам, заканчиваются этим. Мухаммад Равшан, также подобно Моджтаба Минови, больше уделил внимание языковым особенностям произведения. Еще один из иранских исследователей Ахмад Сами'и Гилани также, хотя и признает, что «Шарх ат-Та'арруф» является «самым древним самостоятельным суфийским источником на персидском языке» (Гилани 1370 (1991/1992): 58-107), а также его «высокое место в суфийской и теологической литературе» (Гилани 1371 (1992)а: 12), но при этом, не останавливаясь на том, в каком отношении произведению является самостоятельным источником и каково его значение в качестве источника по суфизму и каламу, ведет речь о его языковых и орфографических особенностях. Следует отметить, что одним из самых важных исследований, посвященных языковым особенностям «Шарх ат-Та'арруф», принадлежит именно перу Гилани (см. Гилани 1371 (1992)а: 12-21; Гилани 1371 (1992)б: 20-29).

Уместно отметить, что таджикские исследователи также, уделив внимание произведению Мустамли Бухари «Шарх ат-Та'арруф» в качестве одного из ранних источников на персидском языке, изучили его роль в формировании терминологии в персидско-таджикском языке (Салимов 2002: 15; Султонов 2008: 3, 10; Салимов 2008: 17, 25, 28).

Первым из узбекских исследователей, обративших внимание на сочинение «Шарх ат-Та'арруф», как на важный источник по суфизму и философии, был Джа'фар Халмуминов, который в своей статье, посвященной Хакиму ат-Тирмизи, отметил, что этот труд является самым древним персоязычным источником по суфизму, написанным раньше чем «Кашф ал-махдуб» Худжвири и «Табакат ас-суфийа» 'Абд Аллаха Ансари, и до сих пор ему не уделено

должного внимания востоковедами, а жизнь и творчество Мустамли остается неизученным (Халмуминов 1994). Другая узбекская исследовательница Лобар Асрарова, считает произведение Мустамли важным источником по изучению первых трех веков истории суфизма и отмечает, «его можно также назвать самостоятельным сочинением» (Асрарова 2006: 33). Однако, внимание этих узбекских исследователей, уделенное произведению «Шарх ат-Та'арруф» в качестве источника по суфизму или другим исламским и социальным наукам, ограничивается лишь этими краткими упоминаниями. В трудах других узбекских исследователей, а также в изданных в Узбекистане энциклопедиях и справочниках, «Шарх ат-Та'арруф», в основном, упоминается только в качестве комментария, написанного к произведению Калабади «ат-Та'арруф» (См. об этом: НЭУз 2000: 401; Раззаков 2003: 105; Ислам. Энциклопедия 2004: 133-134; Бухари 2006: 75; Намазов 2009: 146-148; Камиллов 2009: 23; Намазов 2009: 19; Раззаков 2009: 27-29; Раззаков 2010: 127-28; Исхакова 2011: 273, 275.). С этой точки зрения особое значение имеет статья о Мустамли Бухари и его сочинении «Шарх ат-Та'арруф», подготовленная автором этих строк для толкового словаря «Суфийских терминов», изданного в 2015 году в Ташкенте в издательстве «Мовароуннахр». Следует отметить, в этой статье впервые не только в узбекском, но и в мировом востоковедении, приведены сведения, позволяющие получить общее представление о произведении «Шарх ат-Та'арруф» и его основных особенностях в качестве самостоятельного источника (Рахимов 2015: 164-169).

В последние годы наблюдается, что некоторые иранские исследователи стали уделять внимание некоторым особенностям «Шарх ат-Та'арруф» в качестве источника по суфизму, а также, некоторым темам, освещаемым в этом произведении. В частности, если в статье Саййиды Марьям Равзатийан и Саййида 'Али Асгара Мирбакири дается попытка доказать, что «Шарх ат-Та'арруф» является одним из важных источников, использованных Фариду-д-дином 'Аттаром при написании своего произведения «Газкират ал-авлия» (Равзатийан, Мирбакири 2010: 9-28), то Мехди Дехбаши в своей статье исследует освещение в произведении Мустамли одного из важных вопросов теоретического суфизма, как истина и познание истины (Дехбаши 1376 (1997): 40-52), а Зухра Тамимдари и Зайнаб Ислами исследуют тему сущности и границы бед, освещенной в этом произведении (Тамимдари, Ислами 1390 (2011): 55-82). Не умаляя значения попыток упомянутых выше исследователей изучить различные аспекты сочинения «Шарх ат-Та'арруф», приходится констатировать, что не дает возможность получить полное представление о значении этого труда в качестве источника по суфизму, а также другим исламским и социальным наукам то, что этот труд Мустамли Бухари до сих пор не был изучен системно и комплексно. Для системного и комплексного изучения «Шарх ат-Та'арруф», в первую очередь, следует показать особенности этого произведения, отличающие его от комментируемого произведения – «ат-Та'арруф»,

а также позволяющие охарактеризовать его как самостоятельный источник, а затем, нужно определить, что это сочинение именно по каким предметам является источником.

Цель исследования. Исходя из вышеизложенного, в этой статье поставили перед собой следующие цели:

1. Показать основные черты и особенности «Шарх ат-Та'арруф», отличающие его от комментируемого произведения – «ат-Та'арруф», а также позволяющие охарактеризовать его как самостоятельный источник.

2. Установить освещенные в «Шарх ат-Та'арруф» темы и вопросы, касающиеся суфизму и другим исламским наукам, рассмотрение каждой из них в отдельности в рамках отраслей, к которым они относятся.

3. На основе изучения вопросов, освещенных в «Шарх ат-Та'арруф» доказать то, что «Шарх ат-Та'арруф» является важным источником по суфизму, а также другим исламским и социальным наукам.

Изложение основного материала. Наличие многих рукописных экземпляров данного произведения, переписанных в различные эпохи, говорит о том, что «Шарх ат-Та'арруф», начиная со времени своего создания до XX века считался в научных кругах одним из важных и достоверных источников, а также в течение веков к нему не слабел интерес и внимание. Сегодня в хранилищах рукописей Пакистана, Турции, Ирана, России, Германии, Франции и Узбекистана, хранятся двадцать шесть рукописных экземпляра «Шарх ат-Та'арруф», среди которых самым древним является экземпляр, переписанный в 473/1081 г. и хранящийся в фонде рукописей Национального музея Пакистана в Карачи. Восемь рукописей «Шарх ат-Та'арруф», хранящиеся в библиотеках Амасья, Йусуф Ага, Кылыджи паша, Хараджчы оглу, Шахидали паша, Риза паша и Баязид в Турции, а также две – в хранилищах рукописей Меджлиса и Национальной библиотеки Ирана, также считаются древними рукописями этого сочинения. Кроме того, по одному экземпляру этого произведения находятся в хранилищах рукописей Берлинской государственной библиотеки, Французской Национальной библиотеки в Париже (*О рукописях «Шарх ат-Та'арруф» см:* ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 14-20; Catalogue des manuscrits persans 1905: 52; Brockelmann 1937: 360; Sezgin 1967: 669), Институте Восточных рукописей в Санкт-Петербурге, а также в научной библиотеке Поволжского (Казанского) федерального университета. Десять списков «Шарх ат-Та'арруф», в основном переписанных в различные годы XIX века, хранятся в Центре восточных рукописей при Ташкентском государственном институте востоковедения.

«Шарх ат-Та'арруф» впервые был напечатан по заказу торговца книгами Сыдык Ходжой Ходжанди литографическим способом в 1909-1912 году в четырех томах Бабумнухарларом Бхаргуминджаром в типографии Навал Кишор в городе Лакхнау (Luckhānā 1912). В 1967 году введение «Шарх ат-Та'арруф» было издано под редакцией иранского источниковеда Хасана Манучехра без предисловия и описания списков этого сочинения в издательстве «Бунйад-и фарханг-и Иран» в

Тегеране, лишь в его введении редактор приводит свои примечания (ал-Мустамли ал-Бухари 1967: 247). Самое полное и относительно совершенное в научном отношении издание «Шарх ат-Та'арруф» в пяти томах (следует отметить, что текст произведения занял четыре тома, а пятый том включает в себя примечания и приложения редактора) было осуществлено в 1984–1987 годах иранским источниковедом Мухаммадом Равшаном в издании «Асатир» в Тегеране (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а; ал-Мустамли ал-Бухари 1984b; ал-Мустамли ал-Бухари 1986; ал-Мустамли ал-Бухари 1987а; ал-Мустамли ал-Бухари 1987b). Этот труд Мустамли Бухари, известный также под названиями «Нуру-л-муридин ва фадихат ул-мудда'ин» («Свет последователей и посрамление утверждающих ложное»), «Нуру-л-муридин шархи та'арруф ли-мазхаб ат-тасаввуф» («Свет последователей» – комментарий к «Ознакомлению с суфийским путем») и «Кашф ул-махдзуб шарх ат-тасаввуф» («Раскрытие скрытого в комментарии суфизма») (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 6), в действительности, в первую очередь было написано как перевод и комментарий к труду Калабади Бухари «ат-Та'арруф». Мустамли в процессе комментирования сочинения «ат-Та'арруф» полностью придерживался расположения и последовательности, освещаемых в нем тем, и «Шарх ат-Та'арруф» также как, и «ат-Та'арруф», начинается с главы, посвященной этимологии слова «суфи», и заканчивается главой о «сама'». Однако, разделение на главы в различных рукописных экземплярах этих двух произведений, приводится по-разному. Поэтому мы в нашем исследовании за основу взяли, подготовленные на основе сопоставления различных экземпляров, более полные издания «ат-Та'арруф», изданного в 2001 году в Бейруте (ал-Калабази 2001), а также «Шарх ат-Та'арруф», увидевшего свет в 1984-1987 годах в Тегеране. Согласно этим изданиям, «ат-Та'арруф» состоит из семидесяти пяти глав, а «Шарх ат-Та'арруф» – из шестидесяти восьми глав. Конечно, Мустамли в своем комментарии не исключал ни одну из имеющихся в комментируемом произведении глав, а объединял некоторые главы и разделял другие, добавив при этом новые главы, а также новые части к уже имеющимся главам. В частности, вторая, третья и четвертая главы «ат-Та'арруф» о деятелях суфизма, а также личности, написавших книги по наукам *ишарат* (суфийские аллегорические намеки и указания, суфийская терминология) и *му'амалат* (суфийская практика) (ал-Калабази 2001: 21-31), комментируются в «Шарх ат-Та'арруф» только в одной второй главе (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 195-237), шестая и седьмая главы «ат-Та'арруф» об эпитетах бога и о том, что он извечно был создающим (ал-Калабази 2001: 35-50) – в четвертой главе «Шарх ат-Та'арруф» (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 307-339), восьмая, девятая и десятая главы «ат-Та'арруф» об именах бога, Коране и слове божьем (ал-Калабази 2001: 40-44) – в пятой главе «Шарх ат-Та'арруф» (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 341-371), одиннадцатая и двенадцатая главы «ат-Та'арруф», посвященные *ру'яту* (лицезрение) (ал-Калабази 2001: 44-48), – в шестой главе «Шарх ат-Та'арруф» (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 373-408),

четырнадцатая и пятнадцатая главы «ат-Та'арруф» об *иститаате* (способности отправления религиозных обрядов) и *джабре* (фатализме, предопределении) (ал-Калабази 2001: 50-53) – в восьмой главе «Шарх ат-Та'арруф» (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 431-463), двадцать первая и двадцать вторая главы «ат-Та'арруф», посвященные познанию бога (ал-Калабази 2001: 69-73), – в шестнадцатой главе «Шарх ат-Та'арруф» (ал-Мустамли ал-Бухари 1984b: 703-834), двадцать пятая и двадцать шестая главы «ат-Та'арруф» о совершении или не совершении ошибок пророками, а также о чудесах святых (ал-Калабази 2001: 77-88) – в девятнадцатой главе «Шарх ат-Та'арруф» (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 925-1028), а также, тридцать третья и тридцать четвертая главы «ат-Та'арруф», посвященные *кашиф'ан ал-хаватир* (различению мысли, пришедшие в голову) и *истирсалу* (нахождению на поводу у Бога) (ал-Калабази 2001: 104-107), – только в одной двадцать шестой главе «Шарх ат-Та'арруф» (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1187-1207). Мустамли в своем произведении пятьдесят девятую главу «ат-Та'арруф», посвященную *фана* (исчезновению человеческих свойств и растворению индивидуального бытия в Боге) и *бака* (пребыванию в Боге после растворения в нем) (ал-Калабази 2001: 142-151), комментирует в двух отдельных главах, посвященных бренности и вечности, а также различным взглядам о *фана* и *бака* – пятьдесят первой (ал-Мустамли ал-Бухари 1987а: 1569-1609) и пятьдесят второй (ал-Мустамли ал-Бухари 1987а: 1611-1643) соответственно. Кроме этого, в своем произведении Мустамли добавил две новые главы, которые отсутствуют в «ат-Та'арруф» – двенадцатую, посвященную *ми'радж* (вознесению на небо досточтимого пророка Мухаммада) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984b: 571-634), а также тринадцатую – посвященную *ру'я* (сновидениям) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984b: 635-642), другими словами, в нем освещены две новые темы, отсутствующие в «ат-Та'арруф», как *ми'радж* и *ру'я*.

Мустамли к каждой главе произведения «ат-Та'арруф», имеющих объем от нескольких строк до восьми страниц, написал комментарий от трех до девяноста страниц. В частности, если семьдесят вторая глава «ат-Та'арруф» в объеме чуть меньше страницы о милосердии в вещах, которые возлагает бог на суфиев, прокомментирована в шестьдесят пятой главе «Шарх ат-Та'арруф», состоящей из трех страниц, то к размышлениям Калабади, посвященных познанию бога и имеющих объем две с половиной страницы (двадцать пятая глава «ат-Та'арруф»), Мустамли написал комментарий в девяноста страниц (шестнадцатая глава «Шарх ат-Та'арруф»).

Здесь уместно также упомянуть о методе комментирования, присущем Мустамли, который занял важное место в формировании «Шарх ат-Та'арруф» в качестве более крупного произведения, чем комментируемый труд. В данном комментарии, которого один из первых исследователей «Шарх ат-Та'арруф» Минови назвал, как «шарх-и мамзудж» («смешанный комментарий») (Минови 1327 (1948): 405), заняли место сначала отрывки арабского текста из произведения «ат-Та'арруф», состоящий из одного или нескольких

предложений, затем его полный перевод на персидский язык, за ним обширный и подробный комментарий этого отрывка текста, аргументируемый приведенными комментатором аятами Корана, хадисами, преданиями, повестями и рассказами, также комментариями, толкованиями Корана и хадисов, сопровождаемых с теологическими и философскими размышлениями автора. Текст «ат-Та'арруф» прокомментирован таким образом от начала до конца. В итоге этот комментарий, который написан в форме «арабский текст + персидский текст + комментарий» к относительно маленькому сочинению, состоящего из одного тома, принял облик четырехтомного труда, каждый из томов которого имеет объем в три-четыре раза больше чем весь объем комментируемого труда.

Минови, основываясь, возможно, на неполном рукописном списке или издании «Шарх ат-Та'арруф», говорит о том, что объем этого труда в пять раз больше объема «ат-Та'арруф» (Минови 1327 (1948): 407). Однако, проведенное нами сопоставление объема текста обоих произведений показал результат, значительно отличающийся от этого. В частности, в выбранном для этих целей издании «ат-Та'арруф», осуществленном в 2001 году в Бейруте, текст сочинения размещен на страницах 5 – 179, из них объем в 52 страницы занимают примечания, приведенные в сносках. Т.е., в действительности полный текст сочинения составляет 123 страницы. На каждой из этих 123 страниц в среднем заняты место по 1680 знаков. Вторая книга, взятая для взаимного сравнения, является издание «Шарх ат-Та'арруф», осуществленное в 1984–1987 годах в Тегеране, текст которого расположен на 1818 страницах, из которых из 32 пронумерованных страницы оставлены пустыми. Кроме того, оставленные пустыми места в начале и конце каждой главы произведения в объеме составляют 28 страниц. Т.е., в действительности мы имеем 1758 страниц текста сочинения, на каждой из которых в среднем размещено по 1682 знака. Таким образом, текст, расположенный на каждой странице сравниваемых изданий «ат-Та'арруф» и «Шарх ат-Та'арруф», имеет почти одинаковое количество знаков, и мы можем сравнивать объем обоих трудов по количеству имеющихся в них страниц. Исходя из этого, если мы разделим количество страниц, на которых размещен текст «Шарх ат-Та'арруф», – 1758, на количество страниц, содержащих текст «ат-Та'арруф», – 123, то получаем число 14,29. Из этого становится ясным, что объем «Шарх ат-Та'арруф» больше объема «ат-Та'арруф» не в пять раз, как отмечал Минови, а в 14,2 раза.

«Шарх ат-Та'арруф» не только отличается по объему от «ат-Та'арруф», если исходить из количества страниц, но также значительно отличается от него по количеству и объему тем, освещаемых в нем. В частности, в «ат-Та'арруф» даны очень общие и краткие сведения по 76 темам, в частности, 23 темы по каламу и фикху, а также 53 темы, касающиеся суфизма, которые нашли отражение в семидесяти пяти главах, каждая из которых, в основном,

посвящена одной теме³. Мустамли в шестидесяти восьми главах «Шарх ат-Та'арруф» не только обширно и глубоко осветил 80 глав, в частности, 27 тем по каламу и фикху, а также 53 основные темы по суфизму⁴, но в дополнение к ним подробно осветил 175 тем, в частности, по каламу и фикху 120, а также по суфизму 55 тем. В число 179 тем, которые отсутствуют или же не описываются в качестве отдельной темы в «ат-Та'арруф», но освещены в «Шарх ат-Та'арруф», входят описания, толкования, комментарии и сведения по таким темам, касающихся калама, как *азал*, *абад*, *каза*, *нубувват*, *рисалат*, *валаят*, *ми'радж*, *ру'йа*, *рызк* или положение, касающееся суфизма, как *макам*, *мушахадат*, *мухалафат*, *мувафакат*, *икбал*, *хиджаб*, *хатир*, *кутб* и много других важных понятий. Т.е., если в «ат-Та'арруф» очень кратко и в общих чертах освещено итого 76 тем, то в «Шарх ат-Та'арруф» подробно освещено итого 255 тем, в частности, 147 тем по каламу и фикху, а также 108 тем, касающихся суфизма. Как было рассмотрено выше, Мустамли в процессе комментирования произведения Калабади не только широко и подробно прокомментировал имеющиеся в нем 76 тем, но и дополнительно привел сведения о 179 темах.

Мустамли в своем труде при комментировании тем, имеющихся в «ат-Та'арруф», а также при освещении тем, добавленных им, как отмечалось выше, широко использовал аяты Корана и хадисы, предания, рассказы и повествования о пророках, мифических, религиозно-мифических и исторических личностях, суфиях и ученых-'улемах, а также высказывания знаменитых 'улемов и суфиев относительно вопросов или понятий, касающихся калама, фикха или суфизма. Уместно отметить, если Калабади в своем произведении, в общем, приводит 28 аятов из Корана (в 44 местах) и 81 хадисов (в 86 местах), то в «Шарх ат-Та'арруф» заняли место 1042 аята из Корана (в 1585 местах) и 418 хадиса (в 607 местах). Точнее, Мустамли в своем труде кроме аятов и хадисов, приведенных в «ат-Та'арруф», для обоснования своих воззрений и выводов, касающихся того или иного вопроса суфизма, калама или фикха, использовал еще 1014 аята (в 1541 местах) и 337 хадиса (в 521 местах). Заслуживает внимания, что Мустамли в

³ В «ат-Та'арруф» освещены следующие темы: сущность бога, этимология слова «суфи», разряды (табака) суфиев, *тавхид*, качества бога, имена бога, слово божье, Коран, *ру'йат*, *кадар*, *джабр*, *иститат*, *аслах*, *ва'д*, *ва'ид*, *шафа'ат*, младенцы, возраст зрелости, познание бога, душа, ангелы, пророки, вопрос совершения или несовершения пророками ошибок, чудеса святых (вали), *иман*, *шари'ат*, профессия-ремесло, суфизм (*тасаввуф*), *каиф*, *истирсал*, *тавба*, *зухд*, *сабр*, *факр*, *тавази'*, *хавф*, *таква*, *ихлас*, *иукр*, *таваккул*, *рыза*, *якыйн*, *зикр*, *унс*, *курб*, *иттисал*, *мухаббат*, *таджрид*, *тафрид*, *ваджд*, *галаба*, *сукр*, *гайбат*, *иухуд*, *джам'*, *тафрика*, *таджалли*, *иститтар*, *фана*, *бака*, *'ариф*, *мюрид*, *мурад*, *муджахадат*, *му'амалат*, предусмотрительность при разговоре с людьми, старание, предупреждение бога в тайном голосе (хатиф), предупреждение бога в интуиции (фирасат), предупреждение бога в мысли (хатир), предупреждение бога во сне (ру'йа), милосердие бога в ревности к ним, милосердие бога в вещах, возложенных на них, милосердие бога в смерти и после нее, милость бога, оказываемая им, *сама'*.

⁴ Мустамли в «Шарх ат-Та'арруф» в отдельных главах рассмотрел темы *ми'радж* и *ру'йа*, отсутствующее в «ат-Та'арруф», а также, в девятнадцатой главе рассматривает вопросы о совершении или не совершении пророками больших грехов, а также святости, и таким образом, доведя число основных комментируемых тем от семидесяти шести до восьмидесяти.

своим произведением не только приводит в 37 раз больше аятов и в 5 раз больше хадисов, чем в «ат-Та'арруф», но в отличие от Калабади широко использовал также тафсир (толкование Корана) и суфийский та'вил (символично-аллегорическое толкование аятов Корана).

Количество преданий, сказаний, легенд, повествований и рассказов, приведенных в «Шарх ат-Та'арруф» также резко отличается от таковых в «ат-Та'арруф». Если Калабади в своем произведении приводит 63 преданий, сказаний, повествований и рассказов, касающихся рассматриваемых тем, в частности, 57 повествований и рассказов, связанных с суфиями, а также 6 преданий, сказаний, повествований и рассказов, связанных с пророками, сподвижниками пророка и другими личностями, то в «Шарх ат-Та'арруф» заняли место 331 предание, сказание, легенда, повествование и рассказ. Т. е., Мустамли в своем произведении кроме переводов и комментариев 63 преданий, сказаний, повествований и рассказов, приведенных в «ат-Та'арруф», сам приводит еще 268 преданий, сказаний, повествований и рассказов, из которых 21 связано с пророком ислама Мухаммадом, 12 с другими пророками, 5 с религиозно-мифическими личностями и ангелами, 4 с сподвижниками пророка, 6 с другими историческими личностями, 8 с каламом и личностями, принадлежащими к различным школам и течениям калама, а также 200 с суфиями. Кроме этого, в «Шарх ат-Та'арруф» заняли место прозаические отрывки светского характера – взятые в основном из устного народного творчества: 1 легенда и 11 назидательных рассказов. Предания, сказания, повествования и рассказы, имеющиеся в «Шарх ат-Та'арруф», также имеют большую ценность в отношении сведений, приведенных в них. В частности, в труде Мустамли приведены отсутствующие в «ат-Та'арруф» сказания, дающие сведения о таких среднеазиатских суфиях, как Хатим Глухой (Хатим Асамм) (ум. 237/851 г.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 127), Абу Хамид Дустан (X–XI вв.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984b: 662; ал-Мустамли ал-Бухари 1987а: 1471), а также, повествующие о жизни таких выходцев из Мавераннахра, как самаркандский факих и суфи Абу Бакр Иштихани (X в.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 105) и ферганская женщина-суфи 'Амра (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 963-964), имена которых не упоминаются не только в «ат-Та'арруф», но и в других источниках. Уместно отметить, что сказания об 'Амре, приведенные Мустамли имеют большую ценность в том отношении, что в них приводятся сведения о неизвестных до сего времени науке суфиях, в частности, о женщинах суфиях. Мустамли в них упоминает имя еще одного неизвестного науке суфия Ахмада б. Са'ида (X в.), который являлся наставником Абу Бакра Калабади в суфизме (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 963). Калабади в своем труде хотя и приводит слова шейхов суфийского направления *хакимийа* Хакима Тирмизи и Абу-л-Касыма Хакима Самарканди (ум. 342/953 г.), высказанные по тому или иному вопросу, но не приводит отдельных сказаний о них. Мустамли в своем произведении приводит одно – о Хакиме Тирмизи (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 139) и четыре, связанные с

жизнью и деятельностью Абу-л-Касыма Хакима Самарканди (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 110, 181, 237). В одном из них, связанных с Абу-л-Касымом Хакимом Самарканди повествуется о событии, связанном с еще одним суфием, имя которого не встречается ни в одном другом источнике, как Абу Тахир Баркати (X в.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 237). В «ат-Та'арруф» нет ни одного сказания, связанного со знаменитым суфием Баязидом Бистами (ум. 262/875 г.), но Мустамли приводит 12 сказаний об этом суфии (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 46, 76, 111, 189; ал-Мустамли ал-Бухари 1984b: 569, 693, 712, 807, 830; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 960, 1310). Кроме этого «Шарх ат-Та'арруф» приводится много преданий, сказаний, повествований и рассказов о таких знаменитых суфиях, как Ибрахим Адхам (ум. 161/777 г.), Зу-н-Нун Мисри (ум. 245/859 г.), Сари ас-Сакаати (ум. 257/870 г.), Йахйя б. Му'аз Рази (ум. 258/871 г.), Абу-л-Хусайн Нури (ум. 295/907 г.), Джунайд Багдади (ум. 297/909 г.), Абу Бакр Шибли (ум. 334/945 г.) и другие, которые упоминаются у Калабади всего лишь в рамках двух-трех преданий и сказаний.

Мустамли в рамках не только преданий, сказаний, легенд, повествований и рассказов, но и в процессе приведения слов различных личностей, сказанных по поводу того или иного вопроса, касающегося суфизма, калама и фикха, а также использования различных комментариев и толкований Корана, хадисов и преданий с целью более обширно осветить рассматриваемые темы, приводит также много сведений о многих религиозных, религиозно-мифических, мифических и исторических личностей. В этом отношении «Шарх ат-Та'арруф» значительно отличается от «ат-Та'арруф». Если Калабади в своем произведении по различным поводам, а также в различных формах приводит имена 205 личностей, в том числе, 7 пророков, 1 религиозно-мифической личности, 25 сподвижников пророка, 36 передатчиков хадисов, 11 ученых мухаддисов и факихов, 106 суфиев, 1 поэта и 18 других исторических личностей, то в «Шарх ат-Та'арруф» упомянуты 319 личностей, в частности, 22 пророка, 2 легендарных личности, 16 религиозно-легендарных личности, 39 сподвижников пророка, 41 передатчик хадисов, 22 ученых муфассира, мухаддиса, факиха и мутакаллима, 134 суфия, 2 поэта и 41 других исторических личности. Т. е., в труде Мустамли, кроме упомянутых в «ат-Та'арруф» личностей, встречаются дополнительно имена 114 личностей, в том числе, 15 пророков, 2 мифических личностей (Лейли, Меджнун), 15 религиозно-мифических личностей, 14 сподвижников пророка, 5 передатчиков хадисов, 11 ученых муфассиров, мухаддисов, факихов и мутакаллимов, 28 суфиев, 1 поэта (Абу 'Абд Аллах Рудаки), а также 23 других исторических личностей. Среди них, кроме упомянутых выше среднеазиатских суфиев, как Абу Хамид Дустан, Хатим Глухой, Абу Бакр Иштихани, Абу Тахир Баркати, 'Амра и Ахмад б. Са'ид, можно упомянуть имена многих суфиев, как Абу Бакр Исфакхани (IX в.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 211), Абу Муса Дабили (IX в.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 211), Абу Йа'куб Нахрджури (ум. 303/915) (ал-

Мустамли ал-Бухари 1984а: 228), Мансур Халладж (858–922) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 87, 109, 126, 284; ал-Мустамли ал-Бухари 1984b: 672, 739, 901; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 962, 1249, 1439), а также имена основателей и представителей различных каламистических школ и течений, как ‘Амр б. ‘Убайд (699–761) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 422), Бишр Мариси (ум. 833 г.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 352), Абу Мансур Матуриди (870–944) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 379), Абу-л-Хасан Аш‘ари (873–936) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 339; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1513), и имена передатчиков сказаний о Бану Исра‘ил, как Ка‘аб ул-Ахбар (ум. 652/655 г.) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 605; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1172), Вахб б. Мунаббих (656–732/738) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 288; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1516).

«Шарх ат-Та‘арруф» также резко отличается «ат-Та‘арруф» Калабади по количеству упоминания одних и тех же личной в различной связи. В частности, из пророков Ибрахим упомянут «ат-Та‘арруф» в 2 местах, а «Шарх ат-Та‘арруф» в 75 местах, Йусуф в «ат-Та‘арруф» в 1 месте, а «Шарх ат-Та‘арруф» в 71 месте, Адам в «ат-Та‘арруф» в 2 местах, а в «Шарх ат-Та‘арруф» в 55 местах, Иса в «ат-Та‘арруф» в 2 местах, а в «Шарх ат-Та‘арруф» в 33 местах, Дауд в «ат-Та‘арруф» в 1 месте, в «Шарх ат-Та‘арруф» в 17 местах. Кроме того, в «Шарх ат-Та‘арруф» из суфиев Джунайид Багдади упомянут 50 раз (в «ат-Та‘арруф» 38 раз), Абу Бакра Шибли 45 раз (в «ат-Та‘арруф» 13 раз), Абу-л-Хусайн Нури 35 раз (в «ат-Та‘арруф» 23 раза), Сахл Тустари (815-896) 33 раза (в «ат-Та‘арруф» 25 раз), б. ‘Ата (ум. 309/922 г.) 20 раз (в «ат-Та‘арруф» 1 раз), Зу-н-Нун Мисри 20 раз (в «ат-Та‘арруф» 10 раз), Йахья б. Му‘аз Рази 12 раз (в «ат-Та‘арруф» 5 раз). Следует сказать, что эти упоминания не состоят просто из сухого списка, а в каждом из них в той или иной степени даны сведения о жизни, деятельности и мировоззрении упомянутых личностей.

Калабади во второй, третьей и четвертых глава своего произведения «ат-Та‘арруф» приводит имена 72 суфиев «говоривших после сподвижников пророка, основываясь на их знаниях, ведущих речь об их радости, известивших их положение, а также на словах и на деле описавших их положение», в частности, «из жителей Хорасана и Джибала», а также, «личностях, написавших книги по наукам *ишарат* и *му‘амалат*», при этом не приводит никаких сведений о них (ал-Калабази 2001: 21–28). Мустамли в комментарии этих глав «ат-Та‘арруф» приводит 71 имен из них, однако, в отличие от Калабади, он в той или иной степени приводит сведения относительно каждого из этих 71 суфиев объемом от нескольких строк до нескольких страниц (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 198-237). Этот список, начинавшийся с ‘Али б. Абу Талиба, который, по мнению Калабади и Мустамли, считался первым суфием, и заканчивающийся шейхом течения хакимия Абу-л-Касымом Хакимом Самарканди, в общем, заняли место имена почти всех известных представителей суфийского учения, в частности, основателей и известных

представителей различных суфийских школ и направлений⁵.

Одной из важных сторон произведения «Шарх ат-Та‘арруф», которая не только отличает его от «ат-Та‘арруф», но и подтверждает, что это произведение является ценным источником по каламу (богословие) и философии, является то, что в нем в отличие от «ат-Та‘арруф», наряду с упоминанием названий философских учений, религий, догматических течений, школ богословия и имен мутакаллимов, также излагаются их взгляды на те или иные вопросы. Следует сказать, что Калабади в своем произведении в очень обобщенно и кратко останавливается на 20 вопросах, касающихся калама, в основном, ведя речь с целью дать первичные сведения, не останавливаясь на мелких сторонах этих вопросов и не приводя для них доказательства и примеры. Калабади ставя перед собой цель изложить интерпретацию вопросы догматики (*акыда*) с точки зрения ханафитского мазхаба суннизма, не останавливается на взглядах других кроме ислама религий, а также других догматических течений и мазхабов, школ калама в исламе по тому или иному вопросу. Но Мустамли, поставивший перед собой целью, не только подробно осветить общие и частные стороны положений калама, но и посредством взаимного сравнения доказать правдивость исламского мировоззрения по отношению к другим вероучениям,

⁵ Упомянутый список следующий: **Личности, говорившие после сподвижников пророка, основываясь на их знаниях, ведущих речь об их духовных экстазах (*ваджд*), известивших их стоянки (*макам*), а также на словах и на деле описавших их состояния (*хал*):** ‘Али б. Абу Талиб, Хасан б. ‘Али, Хусайн, ‘Али б. ал-Хусайн Зайну-л-‘Абидин, Мухаммад б. ‘Али Бакир, Джа‘фар б. Мухаммад ас-Садык, Увайс Карани, ал-Хасан Абу-л-Хасан ал-Басри, Абу Хазим Салама б. Динар ал-Мадини, Малик б. Динар, ‘Абд ал-Вахид б. Зайд, ‘Атабат ал-Гулам, Ибрахим Адхам, Фузайл б. ‘Ияд, ‘Али б. ал-Фузайл, Дауд ат-Таи, Суфйан ас-Саври, Абу Сулайман ад-Дарани, Абу-л-Файз Зу-н-Нун Ибрахим ал-Мисри, Ахмад б. Абу-л-Хавари ад-Димшики, Зу-л-кифл, Сарри б. ал-Мугаллас ас-Сакати, Бишр б. ал-Харис, Ма‘руф ал-Кархи, Абу Ханифа ал-Мар‘аши, Мухаммад б. ал-Мубарак ас-Сувары, Йусуф б. ал-Асбат; **Из жителей Хорасана и Джибала (Средней Азии, Хорасана и Ирана):** Абу Язид Тайфур б. ‘Иса ал-Бистами, Абу Хафс ал-Хаддад ан-Нишабури, Ахмад б. Хадравайх ал-Балхи, Сахл б. ‘Абд Аллах ат-Тустари, Йусуф б. ал-Хусайн ар-Рази, Абу Бакр б. Тахир ал-Абхари, ‘Али б. Сахл б. ал-Азхар, ‘Али б. Мухаммад ал-Баризи, Абу Бакр Мухаммад б. ‘Али ал-Каттани ал-Динури, Кахмас ал-Хамадани, Абу Мухаммад ал-Хусайн бин Мухаммад ар-Раджаи, ‘Аббас б. ал-Фазл б. Кутайба, ‘Али б. Мансур ал-Динури, Хасан б. ‘Али б. Йазданйар; **Писавшие книги и трактаты по науке ишарат:** Абу-л-Касым ал-Джунайид б. Мухаммад б. ал-Джунайид ал-Багдади, Абу-л-Хусайн Ахмад б. ‘Абд ас-Самад ан-Нури, Абу Са‘ид Ахмад б. ‘Иса ал-Харраз, Абу Мухаммад Рувайм б. Мухаммад, Абу-л-‘Аббас Ахмад б. ‘Ата ал-Багдади, Абу-л-‘Аббас б. ‘Ата, Абу ‘Абд Аллах Амр б. ‘Усман ал-Макки, Абу Йа‘куб Йусуф б. Хамдан ас-Суси, Абу Йа‘куб Исхак б. Мухаммад б. ‘Аюб ан-Нахрджурри, Абу Мухаммад ал-Хасан б. Мухаммад ал-Джарири, Абу ‘Абд Аллах Мухаммад б. ‘Али ал-Каттани, Абу Исхак Ибрахим б. Ахмад ал-Хавас, Абу ‘Али ал-‘Авариджи, Абу Бакр Мухаммад б. Муса ал-Васити, Абу ‘Абд Аллах ал-Хашими, Абу ‘Абд Аллах Хайкал ал-Кураши, Абу ‘Али ар-Рудбари, Абу Бакр ал-Кахтаби, Абу Бакр аш-Шибли (Дулаф б. Джахдар); **Писавшие сочинения по науке му‘амалат:** Абу Мухаммад ‘Абд Аллах б. Мухаммад ал-Антаки, Абу ‘Абд Аллах Ахмад б. ‘Асид ал-Антаки, Абу ‘Абд Аллах б. Хубайк ал-Антаки, ал-Харис б. Асам ал-Мухасиб, Йахья б. Ма‘аз ар-Рази, Абу ‘Усман Са‘ид б. Исма‘ил ар-Рази, Абу Бакр Мухаммад б. ‘Умар ал-Фазл ал-Варрак Тирмизи, Абу ‘Абд Аллах Мухаммад б. ‘Али ат-Тирмизи, Абу ‘Абд Аллах Мухаммад б. ал-Фазл ал-Балхи, ‘Абу Али ал-Джувзджани, Абу-л-Касым Исхак б. Мухаммад ал-Хаким ас-Самарканди.

догм суннизма, в частности, догм ханафитского мазхаба по отношению к догмам других догматических течений и мазхабов, в своем труде приводит сведения о четырех религиях, кроме ислама – иудаизм (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 60, 144, 421; ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 551, 552, 748, 835, 869; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 955; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1741), христианство (под названиям *тарса*, *насари* и *наспани*) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 55, 271, 280, 421; ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 748, 835, 860; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 955), зороастризм (под названием *гебры* и *музи*) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 267, 268, 309, 421; ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 748) и дуализм (под названием *санави*) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 267, 269), трех философских учениях – материализме (под названием *дахри*) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 265, 304, 309, 346, 441), дуализме (под названием *зиндики*) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 105, 107, 169, 197, 207; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1421, 1668) и табайи'изме (материализме, основанный на темпераментах) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 267), а также о 10 догматических мазхабах и течениях, кроме суннизма – рафидитах (шиизме) (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 421, 423; ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 542, 543, 551, 552, 647) и его ветвях, как имаамизм (ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 551), зайдизм (ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 551) и гализм (ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 551), му'тазиллизме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 252, 270, 308, 309, 311, 315, 316, 330, 344, 346, 350, 352, 360, 382, 383, 409, 416-419, 433, 436, 440, 447.; ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 471, 479, 488, 501, 503, 504, 521, 538, 541, 562, 571, 572, 575, 621, 637, 645, 650, 703, 737, 802, 863; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 925, 955, 1015; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1664, 1800), джабаризме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 440, 442, 460), кадаризме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 460), каррамизме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 265, 270, 271, 346, 433, 440; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1103; ал-Мустамли ал-Бухари 1987а: 1483), карматизме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 543; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1752, 1753), муштабихизме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 460; ал-Мустамли ал-Бухари 1984б: 589), му'аттилизме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 460), насизме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 461, 463) и асма'изме (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 421), а также останавливается на их воззрениях по философским и теологическим вопросам. В этом месте Мустамли критикует материалистов, стоя на позициях идеализма, сторонников многобожия с позиции единобожия, иудеев, христиан и зороастрийцев с позиции ислама, рафизитов с позиции суннитов, с позиции школ калама матуридия и ашария мутазилитов, кадаритов, каррамитов, карматов и других, а также, стоя с позиции суфиев критикует взгляды противников суфизма, пытаясь доказать их неправильность. Философские и теологические взгляды Мустамли, которые проявились именно в этом месте, можно считать одними из важных сторон, определяющих то, что «Шарх ат-Та'арруф» является самостоятельным произведением по каламу и философии.

Одной из важных сторон, отличающих «Шарх ат-Та'арруф» от «ат-Та'арруф», является освещение в нем вопросов, касающихся философии, логики и других социальных наук, в частности, психологии и педагогики. Калабади, поставивший перед собой цель доказать, что суфизм соответствует шариату и вероучению ислама, в «ат-Та'арруф» ограничился только изложением основных вопросов, касающихся суфизма, калама и частично фикха, в этом отношении не останавливался в вопросах, касающихся других наук, в том числе, философии, а также связанных с ней наук, например, логики. Мустамли же, в отличие от Калабади, для того, чтобы показать соответствие суфизма вероучению ислама, кроме Корана, хадиса, калама и фикха, посчитал необходимым опираться также на философию и логику. Хотя вопрос о том, под влиянием какой философской школы находились философские взгляды Мустамли является темой отдельного исследования, и рано делать какие-либо выводы по этому поводу, но «Шарх ат-Та'арруф» наряду с широким использованием таких многих философских категорий, как время и место, причина и следствие, форма и содержание, целое и частное, сущность и результат, а также, много других логических категорий, как сущность, вывод, аргумент, аргументируемый и др., наблюдается, с одной стороны, рациональный подход Мустамли в познании в соответствии с восточным аристотелизмом (восточным перипатизмом), с другой стороны, размышления, основанные на мистически-интуитивном познании, присущем неоплатонизму. Кроме этого, в разделах «Шарх ат-Та'арруф», посвященных воспитанию духа в суфизме, также наблюдаются размышления Мустамли, связанные с психологией и педагогикой. В его размышлениях, касающихся психологии и педагогики, которые освещены в «Шарх ат-Та'арруф», хотя и наблюдается влияние воззрений Хакима ат-Тирмизи относительно психологии, но в этом вопросе будет правильным делать окончательные выводы после проведения соответствующих исследований.

Кроме этого, в «Шарх ат-Та'арруф», в отличие от «ат-Та'арруф», наблюдается освещение, хотя и кратко, вопросов, касающихся других наук, в том числе, медицины и астрономии. В частности, в сочинении даются сведения о таких болезнях, как плеврит (ал-Мустамли ал-Бухари 1986:1198; ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1452, 1488), излишки крови и сонливость, а также методах их лечения (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1020, 1190), использование обезболивающих средств при ампутации (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1494), методы формирования иммунитета против отравления ядами (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1236). Подобно этому, Мустамли в «Шарх ат-Та'арруф» ведет речь о таких астрономических вопросах, как равномерное вращение космоса вокруг своей оси (ал-Мустамли ал-Бухари 1984а: 40), загоразивание света, излучаемого звездами, с восходом солнца (ал-Мустамли ал-Бухари 1986: 1270; ал-Мустамли ал-Бухари 1987а: 1470).

Наконец, «Шарх ат-Та'арруф» является также важным филологическим источником. Это произведение, являющееся вторым из древних источников на персидском языке дошедших до нашего

дня, служит ценным источником по истории персидского языка, в том числе, для изучения особенностей персидского языка X–XI веков.

Таким образом, серьезное отличие «Шарх ат-Та'арруф» от «ат-Та'арруф» заключается не только в их объеме, упоминаемых в них личностей, приводимых в них аятов, хадисов, преданий, сказаний, повествований и рассказов, и даже, в большой разнице в количестве тем, освещаемых в обоих произведениях. Труд Мустамли значительно отличается от труда Калабади также масштабом освещаемых в нем тем и количеством отраслей, к которым относятся эти темы. Если «ат-Та'арруф» посвящен только общим вопросам трех отраслей – суфизма, калама и частично фикха, то в «Шарх ат-Та'арруф» кроме суфизма (в том числе, истории, теории и практики суфизма, жизни суфиев, суфийской терминологии) и калама, освещены темы и вопросы, касающиеся других исламских наук, как история ислама, тафсир, хадис и фикх, а также некоторых социальных наук, как философия, логика, психология и педагогика, а также, частично медицина и астрономия. Поскольку, Мустамли в процессе комментирования изложенных в «ат-Та'арруф» вопросов, касающихся суфизма и калама, приводит множество сведений о суфизме, а также других исламских и социальных наук, излагает свои размышления, взгляды и выводы относительно тем и вопросов, касающихся этих наук. Таким образом «Шарх ат-Та'арруф» проявляется в качестве источника по нескольким исламским и социальным наукам. В частности, если сведения об истории, теории и практики суфизма, жизни суфиев и понятиях суфизма, приведенные в имеющиеся места в произведении Мустамли повествованиях и рассказах об известных суфиях, выдержках относительно их слов, высказанных по тому или иному вопросу определяют ценность этого произведения качестве источника по суфизму, то приведенные Мустамли в процессе комментирования тем «ат-Та'арруф» предания и рассказы о пророках, сподвижниках пророка и таби'инах, сведения о ранних этапах истории ислама, тафсиры аятов и комментарии хадисов взгляды и дискуссии Мустамли по вопросам, касающихся фикха и калама, подтверждают, что «Шарх ат-Та'арруф» является источником и по другим исламским наукам – истории ислама, тафсиру, хадисам, фикху и каламу. Однако, «Шарх ат-Та'арруф» не является источником только по исламским наукам. Как мы отмечали выше, в дискуссиях Мустамли по суфизму и каламу излагаются также его взгляды по темам и вопросам, касающихся философии, логики, психологии и педагогики, а также, частично медицины и астрономии.

Выводы. В данном исследовании, посвященном раскрытию основных различий произведения «Шарх ат-Та'арруф» Мустамли от произведения «ат-Та'арруф» Калабади, а также освещению самых важных особенностей этого произведения в качестве источника по суфизму, а также другим исламским и социальным наукам, мы пришли к следующим выводам:

1. Написанное на персидском языке в начале XI века в Бухаре труд Абу Ибрахима Исма'ила б. Мухаммада б. 'Абд Аллаха ал-Мустамли ал-Бухари «Шарх ат-

Та'арруф ли-мазхаб ат-тасаввуф», несмотря на то, что является важным источником по суфизму, а также другим исламским и социальным наукам, до сих пор не привлекал должного внимания исследователей, или же не был оценен в качестве самостоятельного труда по исламским и социальным наукам. Возможно, одной из основных причин этого стало то, что это произведение рассматривалось только в качестве комментария, написанного к произведению Абу Бакра Калабади Бухари «ат-Та'арруф ли-мазхаб ахл ат-тасаввуф».

2. Некоторые иранские исследователи (Моджтаба Минови, Мухаммад Равшан, Ахмад Сами'и Гилани), хотя и обратили внимание на то, что «Шарх ат-Та'арруф» является источником по суфизму, а также каламу, в том числе, самостоятельным источником по этим отраслям, не остановились на вопросах о том, в каком отношении этот труд является самостоятельным источником, в чем заключается его значение в качестве источника по суфизму и каламу. Узбекские востоковеды (Джа'фар Холмунинов, Лобар Асророва) также, признавая «Шарх ат-Та'арруф» в качестве важного и самостоятельного источника по суфизму, не останавливаются на основных аспектах и особенностях этого труда в качестве самостоятельного источника. С этой точки зрения особое значение имеет статья о Мустамли Бухари и его труд «Шарх ат-Та'арруф», подготовленная автором этих строк для толкового словаря «Суфийских терминов», изданного в 2015 году в Ташкенте в издательстве «Мовароуннахр», в которой впервые не только в узбекском, но и в мировом востоковедении, приведены сведения, позволяющие получить общее представление о труде «Шарх ат-Та'арруф» и его основных особенностях в качестве самостоятельного источника.

3. Хотя в последние годы некоторые иранские исследователи остановились на языковых особенностях «Шарх ат-Та'арруф», влиянии этого произведения на последующие суфийские источники («Тазкират ал-авлия»), а также превратили в объект исследования некоторые освещенные в нем темы (истина и познание истины, сущности и границы бед), но так как данное произведение до сих пор остается неизученным в системном и комплексном виде, это не дает возможности получить полное представление о его значении в качестве источника по суфизму, а также другим исламским и социальным наукам.

4. «Шарх ат-Та'арруф» хотя первоначально был написан в качестве перевода и комментария труду Калабади Бухари «ат-Та'арруф», отличается от него в качестве отдельного труда следующими аспектами и особенностями:

1) Объем «Шарх ат-Та'арруф» больше объема «ат-Та'арруф» в 14 раз.

2) В своем труде Мустамли добавил две новые главы, которые отсутствуют в «ат-Та'арруф» – двенадцатую, посвященную вознесению на небо (ми'радж), а также тринадцатую – посвященную сновидениям (ру'йа).

3) Мустамли в процессе комментирования труда Калабади не только широко и подробно прокомментировал имеющиеся в нем 76 тем, но и дополнительно привел сведения о 179 темах.

4) Мустамли в своем труде, кроме приведенных в «ат-Та'арруф» 28 аятов и 81 хадисов, приводит 1042 аята и 418 хадиса, а также в отличие от Калабади широко использовал тафсир и суфийское толкование аятов.

5) Мустамли в своем труде кроме 63 преданий и сказаний, приведенных в «ат-Та'арруф», сам приводит еще 268 преданий, сказаний, повествований, легенд и рассказов, связанных с различными личностями. В частности, в труде Мустамли приведены отсутствующие в «ат-Та'арруф» сказания, повествования и рассказы, дающие сведения о Хатиме Глухом (Хатим Асамм), Абу Хамиде Дустане, Хакиме Тирмизи, Абу-л-Касыме Хакиме Самарканди и Баязиде Бистами, а также сведения о таких суфиях, как самаркандский факих и суфи Абу Бакр Иштихани и ферганская женщина суфи 'Амра, бухарский суфий Ахмад б. Са'ид и самаркандский суфи Абу Тахир Баркати, имена которых не упоминаются не только в «ат-Та'арруф», но и в других источниках.

6) В произведении Мустамли, кроме упомянутых в «ат-Та'арруф» личностей, встречаются дополнительно имена 114 личностей. Среди них упоминаются имена многих суфиев, как Абу Бакр Исфяхани, Абу Муса Дабилы, Абу Йа'куб Нахрджури, Мансур Халладж, а также имена основателей и представителей различных догматических мазхабов и теологических школ, как 'Амр б. 'Убайд, Бишр Мариси, Абу Мансур Матуриди, Абу-л-Хасан Аш'ари и др.

7) Если во второй, третьей и четвертых главах «ат-Та'арруф» перечисляются только имена 72 суфиев представителей суфийского учения, в частности, основателей суфийских школ и направлений, а также их известных представителей, и не приводится никаких сведений о них, то Мустамли в той или иной степени приводит сведения относительно 71 суфиев, из упомянутых в этом списке.

8) В «Шарх ат-Та'арруф» в отличие «ат-Та'арруф» приводятся сведения о четырех религиях, кроме ислама (иудаизм, христианство, зороастризм, дуализм), трех философских учениях – (материализм, дуализм и табайизм), а также о 10 догматических мазхабах и течениях, кроме суннизма (рафидиты, му'тазилиты, джабариты, кадариты, каррамиты, карматиты, муштабихиты, му'аттилиты, насизм и асма'изм), а также останавливаются на их воззрениях по философским и теологическим вопросам.

9) Мустамли же, в отличие от Калабади, для того, чтобы показать соответствие суфизма вероучению ислама, кроме Корана, хадиса, калама и фикха, опираясь также на философию и логику, использовал много философских и логических категорий, а также изложил свои философские взгляды по рассматриваемым вопросам.

10) В частях «Шарх ат-Та'арруф», посвященных воспитанию духа в суфизме, также наблюдаются размышления Мустамли, связанные с психологией и педагогикой.

11) «Шарх ат-Та'арруф», в отличие от «ат-Та'арруф», посвященного общему изложению догм ислама и основ суфизма, является произведением идеологического характера, посвященного дискуссии с различными

учениями, религиями, догматическими мазхабами и течениями по поводу различных вопросов философии и калама, в котором Мустамли критикует взгляды материалистов, стоя на позициях идеализма, сторонников многобожия с позиции единобожия, иудеев, христиан и зороастрийцев с позиции ислама, рафидитов (шиитов) с позиции суннитов, с позиции школ калама матуридия и аш'ария му'тазилитов, кадаритов, каррамитов, карматов и других, а также, стоя с позиции суфиев критикует взгляды противников суфизма, пытаясь доказать их неправильность.

12) В «Шарх ат-Та'арруф», в отличие от «ат-Та'арруф», хотя и кратко, освещаются темы, касающиеся других наук, в частности, медицины и астрономии.

13) «Шарх ат-Та'арруф», являясь важным филологическим источником, в качестве второго из древних источников на персидском языке, дошедших до нашего дня, служит ценным источником по истории персидского языка, в том числе, для изучения особенностей персидского языка X–XI веков.

5. Для полного раскрытия значения «Шарх ат-Та'арруф», посвященного ряду отраслей – суфизму (в том числе, истории, теории и практике суфизма, жизни суфиев, суфийской терминологии) и каламу, а также другим исламским наукам, как история ислама, тафсир, хадис и фикх, и таким социальным наукам, как философия, логика, психология и педагогика, кроме того, частично медицины и астрономии в качестве ценного источника по упомянутым выше наукам и отраслям требуется проведение системных и комплексных исследований в отношении этого произведения, в частности, превращения его объект отдельных исследований в рамке каждой из них.

Литература

1. Ақимушқин 1984 – Очерқи истории културой средневекового Ирана. Письменность и литература / Отв. ред. О.Ф. Ақимушқин. М.: Наука.
2. Ақимушқин 2004 – Ақимушқин О.Ф. Средневековый Иран: Культура, история, филология. СПб.: Наука.
3. Арберри 2002 – Арберри А. Дж. Мистиқи ислама. Пер. с англ. М: Сфера.
4. Асрарова 2006 – Асрарова Л. «Шарҳи Та'арруф» – важный источник по истории суфизма // Имом ал-Бухорий сабоқлари (Уроқи Имама ал-Бухари) (на узбекском языке), 1, 33.
5. Бухари 2006 – Бухари С.С. Двести семьдесят старцев Бухары (на узбекском языке). Бухара: Бухара
6. Гилани 1371 (1992)а – Гилани Ахмад Самии. О языковых особенностях «Шарх-и Та'арруф» // Нашр-и даниш (Распространение знаний) (на фарси), 70, 12-21.
7. Гилани 1371 (1992)б – Гилани Ахмад Самии. «Шарх-и та'арруф» // Нашр-и даниш, 71, 20-29.
8. Гилани 1370 (1991/1992) – Гилани Ахмад Самии. О «Шарх-и Та'арруф» // Ма'ариф (Просвещение) (на фарси), 3, 58-107.
9. Дехбаши 1376 (1997) – Дехбаши М. Анализ различных сторон истины и познания истины на основе труда Мустамли Бухари «Шарх ат-Та'арруф» // Журнал факультета литературы и гуманитарных наук Исфаханского университета (на фарси), 9, 40-52.

10. Ислам. Энциклопедический словарь 1991. – Ислам. Энциклопедический словарь. М.: Наука.
11. Ислам. Энциклопедия 2004 – Ислам. Энциклопедия (на узбекском языке). Ташкент: Национальная энциклопедия Узбекистана.
12. Ислам 2006 – Ислам на территории бывшей Российской империи: Энциклопедический словарь / сост. и отв. ред. С.М. Прозоров. М.: Вост. лит.
13. Исхақова 2011 – Исхақова З. Интерпретация понятий 'ариф и вали в суфийском учении (на узбекском языке). Ташкент: Аби Matbuot-қонсалт.
14. Ёйлмаз 2007 – Ёйлмаз Х.К, Шасавуф и тарикаты. Перевод с турецкого А. Урманова. М.: ООО «Издательская группа «САД».
15. ал-Қалабази 2001 – Абу Бақр Муҳаммад б. Исҳақ ал-Қалабази. ат-Ша'арруф ли-мазҳаб аҳл ат-тасаввуф (на арабском языке) / Подготовил қ изданию Аҳмад Шамсиддин. Бейрут: Дар ул-қутуб ал-'илмийа.
16. Қамилов 2009 – Қамилов Н. Шасавуф (на узбекском языке). Ташкент: Маварауннахр, Узбекистан.
17. Қныш 2004 – Қныш А.Д. Мусулманский мистицизм. Краткая история. СПб.: «ДИЯ».
18. Минови 1327 (1948) – Минови Моджтаба. Книга «Шарҳ-и та'арруф» // *Назма* (на фарси), 9, 405-413.
19. ал-Мустамли ал-Бухари 1967 – Абу Ибраҳим Исма'ил б. Муҳаммад б. 'Абд Алаҳ ал-Мустамли ал-Бухари. Шарҳ ат-Ша'арруф ли-мазҳаб ат-тасаввуф (на фарси) / Редактор и автор примечаний Хасан Манучеҳр. Том 1. Шегеран: Бунйад-и фарҳанг-и Иран.
20. ал-Мустамли ал-Бухари 1984а – Абу Ибраҳим Исма'ил б. Муҳаммад ал-Мустамли ал-Бухари. Шарҳ ат-Ша'арруф ли-мазҳаб ат-тасаввуф (на фарси). В 5 ти томах. Подготовлен қ печати Муҳаммадом Фавшаном. Том 1. Шегеран: «Асатир».
21. ал-Мустамли ал-Бухари 1984б – Абу Ибраҳим Исма'ил б. Муҳаммад ал-Мустамли ал-Бухари. Шарҳ ат-Ша'арруф ли-мазҳаб ат-тасаввуф (на фарси). В 5 ти томах. Подготовлен қ печати Муҳаммадом Фавшаном. Том 2. Шегеран: «Асатир».
22. ал-Мустамли ал-Бухари 1986 – Абу Ибраҳим Исма'ил б. Муҳаммад ал-Мустамли ал-Бухари. Шарҳ ат-Ша'арруф ли-мазҳаб ат-тасаввуф (на фарси). В 5 ти томах. Подготовлен қ печати Муҳаммадом Фавшаном. Том 3. Шегеран: «Асатир».
23. ал-Мустамли ал-Бухари 1987а – Абу Ибраҳим Исма'ил б. Муҳаммад ал-Мустамли ал-Бухари. Шарҳ ат-Ша'арруф ли-мазҳаб ат-тасаввуф (на фарси). В 5 ти томах. Подготовлен қ печати Муҳаммадом Фавшаном. Том 4. Шегеран: «Асатир».
24. ал-Мустамли ал-Бухари 1987б – Абу Ибраҳим Исма'ил б. Муҳаммад ал-Мустамли ал-Бухари. Шарҳ ат-Ша'арруф ли-мазҳаб ат-тасаввуф (на фарси). В 5 ти томах. Подготовлен қ печати Муҳаммадом Фавшаном. Том 5. Шегеран: «Асатир».
25. Намазов 2009 – Намазов Б. Учения Қалабади и правда о нем // *Имом ал-Бухорий сабоқлари* (Уроқи Имама ал-Бухари) (на узбекском языке), 2, 146–148.
26. Намазов 2009 – Намазов Б. Философские основы суфийских воззрений Абу Бақра Қалабади (на узбекском языке). Ташкент: Фан.
27. НЭУз 2000 – Национальная энциклопедия Узбекистана (на узбекском языке), Том 3. Ташкент: Национальная энциклопедия Узбекистана.
28. Фавшан 1372 (1993) – Фавшан Муҳаммад. Самый древний суфийский текст на фарси // *Қайҳан-и фарҳанги* (Културный мир) (на фарси), 102, 13.
29. Фавзатийан, Мирбақри 2010 – Фавзатийан Саййид Марйам, Мирбақри Саййид 'Али Асгар. Место «Шарҳ ат-Ша'арруф» среди источников «Пазқират ал-авлийа» («Жизнеописание святых») // *Забан ва адабийати фарси* (Персидский язык и литература) (на фарси), 44, 9-28.
30. Фадтқе 2001 – Фадтқе Б. Теологи и мистике в Хорасане и Трансоксании // *Суфизм в Центральной Азии* (зарубежные исследования): Сб. ст. памяти Фритца Майера (1912–1998) / Сост. и отв. редактор А. А. Хисматулин. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 40-76.
31. Фаззақов 2003 – Фаззақов А. Введение в суфизм (на узбекском языке). Ташкент: Маварауннахр.
32. Фаззақов 2009 – Фаззақов А. Шасавуф – это соблюдение возвышенной нравственности // *Нақибандия*, 2, 27–29.
33. Фаззақов 2010 – Фаззақов А. Введение в суфизм (на основе учения Нақибандия). Москва: ИмпиджПресс.
34. Фаҳимов 2015 – Фаҳимов Қ. Мустамли // *Суфийские термины. Толковый словарь* (на узбекском языке) / Ред. коллегия: Н. Усманов и др. Редактор: Ж. Шадиев. Ташкент: Monarointaht.
35. Салимов 2002 – Салимов Н. Ю. Зарождение и становление прозаических жанров в персидско-таджикской литературе средних веков, X-XIII вв. Автореф... дис... док. филологических наук. Худжанд.
36. Салимов 2008 – Салимов Ф. Н. «Қаишф-уль-маҳдҷуб» – старейший трактат по суфизму на фарси. Автореф... дис... канд. филологических наук. Худжанд.
37. Султонов 2008 – Султонов М. Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии (на материале научного наследия IX-XI вв.). Автореф... дис... док. филологических наук. Душанбе.
38. Шамимдари, Ислами 1390 (2011) – Шамимдари З., Ислами З. Сущность и граница бед в «Шарҳ ат-Ша'арруф» и «Қаишф ал-маҳдҷуб» // «Мутали'ат-и 'ирфани» (Исследования по мистицизму) (на фарси), 14, 55-82.
39. Халлуминов 1994 – Халлуминов Д.Ж. Абу Ибраҳим Исма'ил Бухари о Хақиме Ширмизи // газета «Овози тоҷик» (на таджикском языке), 16 февраля 1994 г.
40. Шиммель 1999 – Шиммель А. Мир исламского мистицизма / Пер. с англ. Н. И. Пригариной, А. С. Раппопорт. М.: Алетейа, Энигма, 1999.
41. Brockelmann 1937 – Brockelmann C. *Geschichte der arabischen Litteratur. Erster Supplementband. Leiden: Brill.*
42. Buḥārī 1912 – Abū Ibrāhīm Ismā'īl ibn Muḥammad Mustamlī Buḥārī. *Sharḥ-i Ta'arruf. Luḡḥnow: Munshi Naval Kishore.*
43. *Catalogue des manuscrits persans 1905 – Catalogue des manuscrits persans de la bibliothèque nationale. Pub. E. Blochet. Tome 1. N08 1-720. Paris.*
44. Davy 1972 – Davy M. *Encyclopédie des mystiques. Paris: R. Laffont.*
45. Frye 1973 – Frye R. *The Cambridge History of Iran: The period from the Arab invasion to the Saljuqs. Cambridge: Cambridge University Press.*
46. Hassan 2013 – Hassan A. *The life, personality and writings of al-Junayd: A Study of a Ninth Century Mystic with an Edition+ and Translation of his Writings. Selangor: Islamic Book Trust.*
47. Lazard 1963 – Lazard G. *La langue des plus anciens monuments de la prose persiane. Paris.*
48. Meier 2002. – Meier F. *Nachgelassene Schriften: herausgegeben von Gudrun Schubert. Leiden – Boston – Köln: Brill.*

49. Nicholson 1970 – Nicholson R. *The idea of personality in Sufism*. Publisher: Sh. Muhammad Ashraf. London.

50. Sezgin 1967 – Sezgin F. *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Band 1. Leiden: Brill.

51. Weisweiler 1951 – Weisweiler M. *Das Amt des Mustamli in der arabischen Wissenschaft // Oriens*, 4, 27–57.

References

1. Akimushkin 1984 – Ocherki istorii kultury srednevekovogo Irana. Pis'mennost' i literatura / ed. O.F. Akimushkin. Moscow: Nauka (in Russian).

2. Akimushkin 2004 – Akimushkin O. F. *Srednevekovyi Iran: Kul'tura, istoriia, filologiya*. St. Petersburg.: Nauka (in Russian).

3. Arberri 2002 – Arberri A. J. *Mistik'i islama. Per. s angl. [Transl. from English]*. M: Sfera (in Russian).

4. Asarova 2006 – Asarova L. "Sharh at-ta'arruf" - vazhnyi istochnik po istorii sufizma". *Imom al-Buxoriy saboqlari (Uroki Imama al-Bukhari)*, 1, 33 (in Uzbek language).

5. Bukhari 2006 – Bukhari S. S. *Dvesti sem'desiat startsev Bukhari*. Bukhara: Bukhara (in Uzbek language).

6. Gilani 1371 (1992)a – Gilani Akhmad Samii. "O yazykovykh osobennostiakh "Sharh-i ta'arruf" . *Nashr-i danish (Rasprostranenie znani)*, 70, 12-21 (in Persian).

7. Gilani 1371 (1992)b – Gilani Akhmad Samii. "Sharh-i ta'arruf". *Nashr-i danish*, 71, 20-29 (in Persian).

8. Gilani 1370 (1991/1992) – Gilani Akhmad Samii. "O "Sharh-i ta'arruf". *Ma'arif (Proveshchenie)*, 3, 58-107 (in Persian).

9. Dekhbashli 1376 (1997) – Dekhbashli M. "Analiz razlichnykh storon istiny i poznaniia istiny na osnove truda Mustamli Bukhari "Sharh at-Ta'arruf". *Zhurnal fakul'teta literatury i gumanitarnykh nauk Isfahanskogo universiteta*, 9, 40-52 (in Persian).

10. Islam. *Entsiklopedicheski slovar' 1991*. – Islam. *Entsiklopedicheski slovar' M.: Nauka* (in Russian).

11. Islam. *Entsiklopediya 2004* – Islam. *Entsiklopediya*. Tashkent: Natsional'naya entsiklopediya Uzbekistana (in Uzbek language).

12. Islam 2006 – Islam na territorii byvshei Rossiiskoi imperii: *Entsiklopedicheski slovar' / Ed. S.M. Prozorov*. M.: Vost. literatura (in Russian).

13. Iskhakova 2011 – Iskhakova Z. *Interpretatsiya pomiatii arif i vali v sufiiskom uchenii*. Tashkent: Abu Matbuot-konsalt (in Uzbek language).

14. Iylmaz 2007 – Iylmaz Kf.K. *Tasavvuf i tariqat*. *Perevod s turetskogo A. Urmanova [Transl. from Turkish by A. Urmanov]*. M.: OOO "Izdatel'skaya gruppa "SAD" (in Russian).

15. al-Kalabazi 2001 – Abu Bakr Muhammad b. Iskhak al-Kalabazi. *at-Ta'arruf li-mazkhab akhl at-tasavvuf / Podgotovil k izdaniyu Akhmad Shamsiddin*. Beirut: Dar ul-kutub al-ilmiia (in Arabian).

16. Kamilov 2009 – Kamilov N. *Tasavvuf*. Tashkent: Mavaraunnakfir, Uzbekistan (in Uzbek language).

17. Knysh 2004 – Knysh A.D. *Musul'manski mistitsizm. Kratkaia istoriia*. St. Petersburg: DILIA (in Russian).

18. Minovi 1327 (1948) – Minovi Modzhtaba. "Kniga "Sharh-i ta'arruf". *Iaghma*, 9, 405-413 (in Persian).

19. al-Mustamli al-Bukhari 1967 – Abu Ibrakhim Ismail b. Muhammad b. Abd Allakh al-Mustamli al-Bukhari. *Sharhii kitab at-Ta'arruf li-mazkhab at-tasavvuf / Redaktor i avtor primechanii Khasan Manuchekfir [Transl. and comm. Khasan Manuchekfir]*. Vol. 1. Tegeran: Buniad-i farkhang-i Iran (in Persian).

20. al-Mustamli al-Bukhari 1984a – Abu Ibrakhim Ismail b. Muhammad al-Mustamli al-Bukhari. *Sharhii at-Ta'arruf li-mazkhab at-tasavvuf. V 5 ti tomakhi*. Podgotovlen k pechati

Mukhammadom Ravshanom [Ed. Mukhammad Ravshan]. Vol. 1. Tegeran: Asatir (in Persian).

21. al-Mustamli al-Bukhari 1984b – Abu Ibrakhim Ismail b. Muhammad al-Mustamli al-Bukhari. *Sharhii at-Ta'arruf li-mazkhab at-tasavvuf. V 5 ti tomakhi*. Podgotovlen k pechati Mukhammadom Ravshanom [Ed. Mukhammad Ravshan]. Vol. 2. Tegeran: Asatir (in Persian).

22. al-Mustamli al-Bukhari 1986 – Abu Ibrakhim Ismail b. Muhammad al-Mustamli al-Bukhari. *Sharhii at-Ta'arruf li-mazkhab at-tasavvuf. V 5 ti tomakhi*. Podgotovlen k pechati Mukhammadom Ravshanom [Ed. Mukhammad Ravshan]. Vol. 3. Tegeran: Asatir (in Persian).

23. al-Mustamli al-Bukhari 1987a – Abu Ibrakhim Ismail b. Muhammad al-Mustamli al-Bukhari. *Sharhii at-Ta'arruf li-mazkhab at-tasavvuf. V 5 ti tomakhi*. Podgotovlen k pechati Mukhammadom Ravshanom [Ed. Mukhammad Ravshan]. Vol. 4. Tegeran: Asatir (in Persian).

24. al-Mustamli al-Bukhari 1987b – Abu Ibrakhim Ismail b. Muhammad al-Mustamli al-Bukhari. *Sharhii at-Ta'arruf li-mazkhab at-tasavvuf. V 5 ti tomakhi*. Podgotovlen k pechati Mukhammadom Ravshanom [Ed. Mukhammad Ravshan]. Vol. 5. Tegeran: Asatir (in Persian).

25. Namazov 2009 – Namazov B. "Ucheniia Kalabadi i pravda o nem". *Imom al-Buxoriy saboqlari (Uroki Imama al-Bukhari)*, 2, 146–148 (in Uzbek language).

26. Namazov 2009 – Namazov B. *Filosofskie osnovy sufiiskikh vozzrenii Abu Bakra Kalabadi*. Tashkent: Fan (in Uzbek language).

27. NEUz 2000 – *Natsional'naya entsiklopediya Uzbekistana*, Vol. 3. Tashkent: Natsional'naya entsiklopediya Uzbekistana (in Uzbek language).

28. Ravshan 1372 (1993) – Ravshan Muhammad. "Samy drevni sufiiskii tekst na persidskom iazyke". *Kaikhian-i farkhang-i (Kul'turnyi mir)*, 102, 13 (in Persian).

29. Ravzatiian, Mirbakiri 2010 – Ravzatiian Saiida Mariam, Mirbakiri Saiid Ali Asgar. "Mesto "Sharhii at-Ta'arruf" sredi istochnikov "Tazkirat al-avlaiia" ("Zhizneopisanie sviatykh")". *Zaban va adabiyati farsi (Persidskii iazyk i literatura)*, 44, 9-28 (in Persian).

30. Radike 2001 – Radike B. *Teologi i mistike v Khurasane i Transoksanii // Sufizm v Tsentral'noi Azii (zarubezhnye issledovani)*. In: *Sbornik pamiati Frittsa Maiera (1912–1998) / Ed. A.A. Kfismatulin*. SPb.: Filologicheskii fakul'tet SPbGU, 40-76 (in Russian).

31. Razzakov 2003 – Razzakov A. *Vvedenie v sufizm*. Tashkent: Mavaraunnakfir (in Uzbek language).

32. Razzakov 2009 – Razzakov A. "Tasavvuf – eto sobliudenie vozvyshennoi nravstvennosti". *Nakshbandiia*, 2, 27–29 (in Uzbek language).

33. Razzakov 2010 – Razzakov A. *Vvedenie v sufizm (na osnove ucheniia Nakshbandiia)*. Moskva: Imidzh Press (in Russian).

34. Rakhimov 2015 – Rakhimov K. "Mustamli". In: *Sufiiskie terminy. Tolkovyi slovar' / Ed. Zh. Shadiev*. Tashkent: Movaraunnahar (in Uzbek language).

35. Salimov 2002 – Salimov N.Iu. *Zarozhdenie i stanovlenie prozaicheskikh zhanrov v persidsko-tadzhikskoi literature srednikh vekov, Kf-KhIII vv. Avtoref... dis... dok. filologicheskikh nauk, Khudzhand* (in Russian).

36. Salimov 2008 – Salimov F.N. "Kashf-ul-makhdzhib" – stareishii trakat po sufizmu na persidskom iazyke. *Avtoref... dis... kand. filologicheskikh nauk, Khudzhand* (in Russian).

37. Sultonov 2008 – Sultonov M.B. *Stanovlenie i razvitie persidsko-tadzhikskoi nauchnoi terminologii (na materiale nauchnogo nasledii IX-XI vv.)*. *Avtoref... dis... dok. filologicheskikh nauk, Dushanbe* (in Russian).

38. Tamimdari, Islami 1390 (2011) – Tamimdari Z., Islami Z. “Sushichnost’ i granitsa bed v “Sharh at-Ta’arruf” i “Kashf al-makhdzhub”. “Mutaliat-i irfani” (“Issledovaniia po mistitsizmu”), 14, 55-82 (in Persian).
39. Kfalmuminov 1994 – Kfalmuminov Dzh. Abu Ibrakfim Ismail Bukhari o Kfakime Tirmizi. Gazeta “Ovozi todzhik”, 16 fevralia 1994 g. (in Tajik language).
40. Shimmel’ 1999 – Shimmel’ A. Mir islamskogo mistitsizma / Per. s angl. N. I. Prigarinoi, A. S. Rappoport [Transl. from English by N. I. Prigarina, A. S. Rappoport]. M: Aleteia, Enigma, 1999 (in Russian).
41. Brockelmann 1937 – Brockelmann C. Geschichte der arabischen Litteratur. Erster Supplementband. Leiden: Brill (in German).
42. Bukhārī 1912 – Abū Ibrāhīm Ismā‘īl ibn Muḥammad Mustamlī Bukhārī. Sharh-i Ta’arruf. Lukhinov: Munshi Naval Kishore (in Persian).
43. Catalogue des manuscrits persans 1905 – Catalogue des manuscrits persans de la bibliothèque nationale. Pub. E. Blochet. Tome 1. N08 1-720. Paris (in French).
44. Davy 1972 – Davy M. Encyclopédie des mystiques. Paris: R. Laffont (in French).
45. Frye 1973 – Frye R. The Cambridge History of Iran: The period from the Arab invasion to the Saljuqs. Cambridge: Cambridge University Press (in English).
46. Hassan 2013 – Hassan A. The life, personality and writings of al-Junayd: A Study of a Ninth Century Mystic with an Edition+ and Translation of his Writings. Selangor: Islamic Book Trust (in English).
47. Lazard 1963 – Lazard G. La langue des plus anciens monuments de la prose persiane. Paris (in French).
48. Meier 2002. – Meier F. Nachgelassene Schriften: herausgegeben von Gudrun Schubert. Leiden – Boston – Köln: Brill (in German).
49. Nicholson 1970 – Nicholson R. The idea of personality in Sufism. Publisher: Sh. Muhammad Ashraf. London (in English).
50. Sezgin 1967 – Sezgin F. Geschichte des arabischen Schrifttums, Band 1. Leiden: Brill (in German).
51. Weisweiler 1951 – Weisweiler M. “Das Amt des Mustamlī in der arabischen Wissenschaft”. Oriens, 4, 27–57 (in German).

Rahimov Komiljon,

senior researcher of the Center of Oriental Manuscripts named after Abu Rayhan Biruni
at Tashkent State Institute of Oriental Studies, kom_rah@mail.ru

Uzbekistan, Tashkent

**«SHARH AT-TA‘ARRUF» AS AN INDEPENDENT SOURCE ON TASAWWUF
AND ALSO OTHER ISLAMIC AND SOCIAL SCIENCES**

Although the work of Abu Ibrahim Isma‘il b. Muhammad b. ‘Abd Allah al-Mustamli al-Bukhari «Sharh al-Ta‘arruf li-madhhab al-tasawwuf», written in the Persian language at the beginning of the XI century in Bukhara, is one of the important sources on tasawwuf, kalam, history of islam, tafseer, hadith, fiqh, philosophy, logic, psychology and pedagogy, it has not yet attracted enough attention of researchers, or, at least, has not been evaluated as an independent work on Islamic and social sciences. One of the main reasons for this is most likely that this work was considered only as a commentary written to the work of Abu Bakr al-Kalabadi al-Bukhari «al-Ta‘arruf li-madhhab ahl al-tasawwuf». On this basis, in the article it is talked about the main aspects in the work of «Sharh al-Ta‘arruf li-madhhab al-tasawwuf» that distinguish from the ones in the work of «al-Ta‘arruf li-madhhab ahl al-tasawwuf», as well as the main distinguishing features that define this work as an independent source on tasawwuf, as well as other islamic and social sciences.

Key words: Sharh al-Ta‘arruf, al-Ta‘arruf, Mustamli, Kalabadi, sufism, tasawwuf, kalam, philosophy, source, sufi.

УДК 111.852

Рябініна О.В.,

д.філос.н., проф., завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Національного університету цивільного захисту України, evryabinina@mail.ru

Україна, м. Харків

ДО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОЇ ЛОГІКИ МУЗИЧНОГО ПРОСТОРУ

В статті представлено дискусійний стан проблеми музичного простору, запропоновано його феноменологічне розуміння. Показано, що притаманна музиці логіка смислу є альтернативою зокрема причинному детермінізму й визначається своєрідною просторовою домінантою музичної символізації й континууму. Виявлено специфіку даного роду логіки у зв'язку зі специфікою музично-просторового переживання, що трактовано як унікальну емпіричну відкритість суб'єкту музичення власного зв'язку з всезагальним буттям, представленої музикальним по типу структури свідомості.

Ключові слова: музичний простір, музикальне, трансцендентальна логіка смислу, феноменологічний підхід, просторова домінанта, музично-символічний континуум.

Постановка проблеми. Процесуальність музики визначила традиційне переважання в аналітиці її буття характеристик часу. Абсолютною більшістю дослідників приймається просторово-часова єдність музичного вислову. На нього безумовно поширюється поняття хронотопу. Але розуміння музичного простору у вітчизняному і закордонному досвіді відрізняє одна тенденція, що простежується попри закономірну розмаїтість. Вважаємо за можливе назвати її натуралізацією, або навіть буквально у розкритті його герменевтичного потенціалу. Тобто в ролі онтологічної візії музичного простору розглядається утворений сукупністю виразових чинників образний вимір. Музичний текст декодується як аналог всесвіту, світобудови. До цієї образності долучаються числові абстракції. Мотив звукопису утворює інший аспект тенденції, про яку йдеться, і яка обумовлюється об'єктивізацією в потрактуванні простору як категорії; музичного простору так само. З прийнятої нами позиції музичний простір є категорія феноменологічного аналізу, який виявляє його естетичне буття.

Мета роботи – показати фундаментальний статус простору в музиці; розкрити смисл і специфіку естетичного переживання музичного простору.

Викладення основного матеріалу. Сучасна онтологія музики нерідко звертає ретроспективний погляд до архаїки. Цей досвід виявляється вочевидь плідним. Мотив «первозвуку» набуває нового змісту в ідеях багатовимірної тембрової простору і тембрової форми. Музична антропологія актуалізує як прадавні психотехніки, з їхніми первозданими нумінозними конотаціями. Таємна магія музики трансформується в уявлення про поле музикального, що стоїть за низкою концептів, за доволі обширною аналітикою «живої» музики, відкритих форм, артефактів-акцій, ландшафтів музичення. Душа музиканта, творче «Я», знаходить нову опору в тяжінні до колективного начала, – в його одвічності, яка, видимо, одна лише здатна протистояти уніфікації, всевладдю масовидного. У полі музикального виявляється їх безсилість замінити собою архаїчне, архетипове колективне. Тож нещодавня критика ситуації «пост», як утрати вектору культури, схоже,

врівноважується осмисленням грандіозного синтезу, який являє симетричний парафраз історії.

Простір – категорія, яка первинно перевела у теоретичний вимір мотив подолання Хаосу. Сучасним еквівалентом цього мотиву є, з нашого погляду, ідеї багатовимірності, сполучення різновекторних сутностей, самоорганізації середовища (системи). Стихийна очевидність простору несе в собі адаптацію безмірного до актуальної мірності, основу музичної символізації. Розуміння цієї обставини визначає феноменологічний підхід, який допускає ізоморфізм психічного і простору. Простір – мислима якість. Простір переживається (ми маємо на увазі не суб'єктивно-психологічний, а феноменальний смисл). При цьому, зважаючи на наскрізний характер тотожності свідомості й буття, нами приймається, як вузлова для експлікації музикального, філософема простору у Зенона; актуалізується розуміння простору у Лейбніца. Наша позиція щодо специфіки музичного простору спирається на ментальну схему, закладену ще умоглядом відкритості простору і точки, яка охоплює становлення εἶδος від Мілетської школи до християнського неоплатонізму О.Ф. Лосєва. У музиці багатовимірність виражена відкритістю у безмірну чуттєву основу простору, – тобто, за Лосєвим, «меональну гілетичну стихію ейдосу» [4, с. 146].

Отже, у музиці, як символічно-звуковому відповіднику метафізики (до речі, залучимо до уподібнення і Гегелівську візію Абсолютного духу, нарівні з ідеєю інобуття смислу у Лосєва), мірність не слугує адаптації людської істоти до «середовища», до умов життєдіяльності. Музичні структури, отже, не є «аналоги» науково-природничих порядків мислі; не дублюють відкриття законів природи, а створюють свій стиль розуму; належать не практичному, а символічному сценарію освоєння світу, хоч би як щільно ці сценарії ні були сплетені в соціокультурному процесі. Мірність у музиці асоціюється радше з абстракцією простору, аніж із праксисом відстаней. Просторову абстракцію музики можливо порівняти зі специфікою іконописного мислення, втім, не отожднюючи їхні засади – супранатуралізм та метафізику суб'єктивності. Двомірність ікони приводить космогонічний досвід

«відкритого» до канону надприродного, – тоді як у музиці тримірність, з її «ілюзорним реалізмом» (Л.Бергер), постає як канва презентації суб'єкта. Тримірність ніби дорожче двоїсті ритми природи до триєдності «досвіду світу». Зокрема, у троїстості гомофонно-гармонічної фактури яскравіше виступає мелодія. Мистецтво є справа суб'єктивності, рідне середовище, її істина, що стверджується через цілісність. А відтак, музичний простір є тим абсолютно відкритим, яке може бути естетично представлене лише цілим і дане тільки в іпостасі цілого.

Багатовимірність музичного простору, певна річ, подолала тримірний поріг, так само, як і нумінозні переживання – диктат канону. На наш погляд, диференціація між багатовимірністю цілого та дифузєю, хаосом звучностей, є більше теоретичною проблемою, аніж об'єктивною властивістю явищ. У музичній практиці існує чимало прикладів на кшталт «Маніфесту для трьох пінопластів зі смичками» (автор Є. Дорохов), що провокують дискусії, позаяк вийшли до межі музикального. Зрозуміло, що критерії останнього за своєю складністю можуть бути порівняні з багатоскладовістю людської природи. Не має сенсу, таким чином, протиставляти соціальним інстинктам естетичні почуття. Суттєво, що у музиці момент експресії вже є момент комунікації. А відтак, розмежування порядків світосприймання і життєствердження людини не є абсолютним, хоча вони безумовно різняться.

Здається, що *музикальне є не в усьому збагненна стихія існування, яке перетворює раціональну апорію духу й тіла на чуттєву очевидність взаємної їх представленості*. Зазначимо, що в контексті цієї очевидності постає й не-подвійність життя, виражена естетичним. Можливо, у безпосередності такого вираження коріниться наша любов до музики. У музиці нам не доводиться стикатись із хисткістю меж правди і неправди; із тим, що правда мистецтва є так само і немінуча, безпомилково переконлива, зваблива, свята лож. Адже мистецтво, як зазначав колись Ф.Ніцше, подвоює буття. Витвір мистецтва, за Т.Адорно, живе власним, і при цьому відчуженим від автора, життям. Знак у мистецтві – то є вияв символічного (в номінації Ж.Бодрійяра), немінучої для всякого позначання вторинності.

Але музика є унікальним феноменом, який не зводиться до мистецтва, в аспекті τέχνη. Цілковита відкритість музики *виключає поняття знака*, як логічну форму репрезентації іншої, ніж сама музика, предметності. Тож і музичний простір перш за все не є двійником простору як такого. Уявлення про музично-просторовий образ як «модель» світоустрою виявляється в силу цих реалій глибоко розбіжним із специфікою музики.

Ми розуміємо музичний простір як *естетичний феномен існування, що являє рід глибинної інтуїції всезагальності буття й оформлене відношеннями звукових якостей*. Музичний простір даний як *переживання способу зв'язку «мене» і світу*; характеру і структури цього зв'язку, не можливе у вербальній трансляції. У музиці *простір являється у безпосередній*

якісній визначеності й не-подвійності. Дозволимо собі асоціацію з магією переходу в глибинний позір власного буття; в аспект екзистентності (у номінації М.Гайдеггера), що відкривається музичним сприйманням і не є явним для розсудку. Вхідження в нього можна порівняти з миттєвою хвилиною змін у повсякденній картині дійсності, з інсайтом.

В окремих аспектах музичний простір порівнянний з «афектопорідною безоднею» (о. П. Флоренський) нумінозного досвіду, а музично-звукові якості – з «райською мовою», з мовою афірмацій. Водночас музика – символічно-звукова представленість всезагального буття у взаємному творенні цілого і суб'єкта музичення – все ж є найскладнішою раціональною конфігурацією в мистецтві. І то є досі відкрите питання: яким чином нештучний, невимушено-природний ряд звукових якостей сходять у ранг квінтесенції всезагальності.

Безспірно, це є питання стосовно основ музичної символізації, природи співзвуччя і звукової якості (одиниці музикального). Відмітимо філософсько-естетичний, а не специфічно музикознавчий, характер даного питання, – а з цим і необхідність звернутись до основ естетизації буття. Зазначимо також, що в умогляді таких основ маємо справу не лише з психоемоційними, тобто чуттєво-естетичними феноменами; але – в силу взаємної представленості їх і внутрішньої комунікації суб'єкта – з феноменами рефлексії. Очевидно, що оцінний момент, логіка і «зусилля смислу» (М. Мамардашвілі) пронизують «чуттєву матерію переживання» (Е. Гуссерль), акту сприймання, і дзеркально, творення звукової якості-сполуки. Тож пошук основ музикального, того руху чуття й мислі, який спонукає музиканта взяти звук і після нього ще один, так, що вони є сполученням і надають засади мелодії, приводить у царину, котру Кант позначив як практичний розум. Основи музичної символізації пов'язані з волею, знов-таки, в номінації І.Канта. Йдеться про воління краси як смислу. Відмітимо просторовий момент такої якості, оскільки вона є якість-синтез. У даному випадку ми свідомо обмежуємось актуалізацією феномена ретенції, не розглядаючи його як момент покладання музикального у виборі руху від звуку взятого до звуку іншого, у способі єднати два, у *відношенні*.

З'ясування специфіки відношення звуків як моменту глибинної інтуїції простору здається дотичним до діалектики мінливості й усталеності, а також асоціюється з широко відомим поняттям руху в номінації Е.Курта. Дійсно, діалектика є модусом мислі, що атрибутує порядки мислення, його бінарно-опозиційну, аналітико-синтетичну конфігурацію. Та феномен розвитку лише частково стосується музики: її властиве не стільки самозаперечення, скільки інтеграція образних якостей, котрими естетично представлені якості звукові. В концепті руху у Е.Курта відчувається напруга трансцендентальної логіки; але він відсилає до функціональних механізмів, що визначають текучість як враження. А нам потрібно вийти до трансцендентального акту – до музично-естетичної апперцепції.

Відправлятимемося від того, що воління і покладання смислу є пошук і утвердження іншого. Логіка смислу – встановити й осягнути «не-те», що вже емпірично дано – являє атрибутивну трансцендентальну якість його моменту, одиниці. Долання емпірії і принципова відкритість – суттєві ознаки смислу, котрі найбільш послідовно виражаються в унікумі музикального. Долання є, в даному випадку, не є крок у надприродне (музика залишається і тече в полі чуттєвості, а музикант не займається рефлексіями високого в акті музичної свідомості). Воно є кожен новий крок у відкритості музично-звучного ф'юсіс, в полі якого нам потрібно знайти момент відношення.

Отже, позаяк у полі музикального трансцендентальна сутність смислу дана у чистому вигляді, набуває законодавчої ролі, то шуканий крок є момент вибору, не менш важливий в аспекті атрибуції специфіки смислу. У музиці – у відкритості музично-звучного ф'юсіс, яка постає на кшталт своєрідного поля можливостей, – маємо справу не зі «своїм іншим» (Г.Гегель), але з шуканим, з таким, яке є насущним обрати. Тим самим музикальне виступає за межі бінарності у будь-якому з її різновидів – натуралістичному, діалектичному, кодової двоїчності інформації. Отже, ні причинність, ні логіка суперечності не є спроможними «спрямляти» музикальне відношення. Суттєво, що момент смислу має ознаки цілого, де за єдністю стоїть множинність і вони взаємно представлені, – що і являє специфіку простору.

Очевидно, музична логіка смислу насамперед є акаузальною. Як єдино-множинний характер поля музикального, так і його дедалі більша ділимість за моментами якості (і в історичному аспекті, і в логічному – від темперації Арістоксена до мікротемперації й новацій у чистому строї, – знаменним є приклад Струнно-вертолітного квартету К.Штокгаузена) дозволяють бачити акаузальність музичної мислі в контексті інтерпретації акаузальної єдності й, отже, безмірності психічного, як вона постає в метафізиці К. Юнга. Вважаємо за можливе звернутись до двох концептів його вчення – синхроністичності й трансцендентальної функції.

Синхроністичність, «акаузальний принцип поєднання», і спонтанність трансцендентального процесу несуть відому «надлишковість» смислу щодо його вітальних передумов. Оскільки момент смислу відкривається в чуттєву стихію, то очевидно, що засадою логіки смислу є естетична перцепція. Тобто переживання простору відповідає «трансцендентальній єдності апперцепції» (І.Кант) і закономірним чином несе естетичне конституювання гармонічності або дисгармонії сприйманого.

Як можемо бачити, музикальне є перетворення топіки існування – на універсалію простору, яка не може бути позитивно виражена і трансльована. За посередництвом музикального інтуїція простору виступає з природних її передумов у ранг екзистенціальної істини; і навпаки, з духовного ландшафту – в буденне, зокрема урбаністичне, доквілля. Музика – концентрована форма символічного подолання екзистенціальних меж – на сьогодні не стільки буває над цим доквіллям, скільки вливається в нього, стає родом

магічної влади над суєтою, ілюзорної компенсації нон-ідентичності трансцендентального Я, або цілого. В музику вбудовується, огортаючись немов для порятунку фоном, не владна над своїм життям, знівечена самість, прагнучи простору, який був би реальним і гармонічним одночасно. Простору-музикального.

Щодо естетичних основ трансцендентальної логіки смислу, слід далі зазначити наступне. Якщо воління смислу є ментальною основою музичної символізації і спрямоване неначе назовні, до атрибуції й трансгресії всілякої даності (і, тим самим, музичний знак є синтезом-трансгресією знаковості); то чуттєва основа музичної символізації, природно, інтроспективна. Вважаємо за можливе поіменувати її «просторовою домінантою» музичного досвіду.

Розводячи ці виміри музикального, ми не абсолютизуємо жоден з його параметрів; але нам потрібно виявити просторову якість як фундаментальну для естетичної апперцепції.

В характеристиці «просторової домінанти» відправлятимемося від тієї, виявленої ідеєю самозрозумілості буття *Dasein* у Гайдеггера, обставини, що на чуттєвому рівні простір даний спільно з перцепцією буття й емпірично-безумовним переживанням «себе». Спонтанна одночасність цих переживань, у якій відкрите ще постає межею екзистенціального кола, що її свідомості не дано подолати, по-видимому, фундирує онтологічний зміст картини світу. В даному контексті суттєво, що простір у музиці належить до особливого стану розуму, не тотожного тому, за якого відбувається синтез музичного цілого. В першому випадку маємо справу з первинним (внутрішнім) усвідомленням, у другому – з рівнем кодування і декодування, музичної символізації, на якому свідомість працює з конструктором цілого.

Попри необхідність утриматись від редукції музичної символізації до позначення, яка означала б зведення музичного простору і музичного образу до метафор, доводиться рахуватись з тими сторонами природи мистецтва, які ріднять музику з конкретно-образними інтенціями живопису та скульптури, визначають її єднання зі словом. Йдеться і про мімесис, і про індивідуально-стилістичну приуроченість художнього.

Звукопис у музиці, на наш погляд, залишається в межах музикального доти, доки зберігається власна логіка музики. Хоч межі її виявляються дедалі все більш рухомими, але вони безумовно існують, адже існує вид мистецтва – музика. Водночас, стремління до синтезу, «дизайнізація» (Л.Мізіна), взагалі перегляд критеріїв і онтологічних засад мистецтва обумовили тенденцію, як було сказано на початку наших міркувань, до буквральності (натуралізації) уявлень про простір. Зазначимо, що вона виражається не тільки і, можливо, не стільки в імігативних ефектах музичного семіозису, скільки в трактуванні самого простору на кшталт конкретно-образної якості, що зберігається і тоді, коли подібний образ розширюється до галактичного масштабу; має місце в силу уявлення про *подвоєння* музикою – реальності.

Міркування про простір в аспекті стилю композитора, узагальнюючи аналіз прийомів звукопису,

так само відсилають до візії світу, як і уявлення про музику як «модель» світобудови, що тяжіють до узагальнень теоретико-естетичного і загальнонаукового рівня. Має місце спільна для цих випадків ілюзія просторів-образів. Разом із цим, ідея їх множинності, вторинності не є сама по собі помилкою, аберацією дослідницької свідомості. Йдеться про кут зору, про дослідницькі цілі цієї постановки питання. Необхідно мати на увазі, що паралелізм та типізація знаково-образних антропоїдних картин світу має іншу цільову спрямованість, ніж прагнення порозуміти музичний простір як естетично мислиму якість (сутнісну характеристику), просторовість; «сам» простір в аспекті музикального.

Аналізуючи сучасний закордонний досвід інтерпретації ідеї простору в музиці, слід звернути увагу на концепти, дотичні до нашої позиції, хоча й не близькі до неї принципово. С. Бейст (*S. Beyst*) розглядає художні прийоми, за посередництва яких музикою досягається враження реального ландшафту. Автор зосереджує увагу на трансформації взаємного положення тіл (під яким він і розуміє простір) музично-виразовими засобами. Такі трансформації, на думку музикознавця, не фіксуються сприйманням. Сприймаються послідовні взаємини типізованих експресивних локусів. У трактовці С.Бейстом простору нам імпонує ідея «продовження» реальності, яку актуальна свідомість впізнає в музиці і яка характеризується передусім просторовістю. Разом із цим, ідея об'єктивованого механістичного простору далека від феноменологічної його візії в нашій роботі.

Композитор Принстонського університету Д. Тиможко (*D. Tymoczko*) вважає, що сукупність акордів, створених у західній музичній традиції, аж до атональних технік, відповідає просторовим параметрам всесвіту. Графічними засобами він отримав схему «всесвіту можливих акордів» (М. Лемонік), яка нагадує стрічку Мебіуса і складається з багатовимірних просторів. Звертає на себе увагу той факт, що акорди тональної музики займають у ній відносно мало місця. Відмітимо, що досвід Д.Тиможко підтверджує паралелізм «мов» культури, і разом із цим свідчить про неможливість виявити співставленням акустичних і математично-числових конфігурацій специфіку музики. На наш погляд, цінність подібного досвіду, незважаючи на дану обставину, полягає в спробі підійти до такого паралелізму зі сторони музики, а не, скажімо, теорії систем; і в певному відношенні замкнути коло музикознавчих студій на тему гармонії як науки про акорди. Також важлива ідея реального, а не подвоєного простору, який являє собою космос музики. Ті з акордів, які, за Д. Тиможко, звучать верескливо (*screechingly*), можуть, на наш погляд, бути представлені як засоби виконання в музикальному (мислимої) ὕλη ὕλη.

Властивість простору і часу бути розімкненими, можливо, є своєрідним девізом музичної практики. Музикознавчі ідеї багатовимірного тембрового простору та темброформи, можливо, більш повно відповідають уявленню про об'єм звукової якості, ніж, скажімо, явище мікротемперації, яке асоціюється з лінійністю. Характерно, що феномен *screeching* можливо пов'язати однаково і з урбаністичним ландшафтом, і з архаїчною

обрядністю (за Л. Мнацаканян, свист, шум і гуд у темброакустичній моделі ритуалу з'язані з переходом в ірреальне, з образами нечистої сили [8]). Видимо, ця паралель виявляє не лише освоєння мислимої царини звуку (у зв'язку з чим насамперед згадаємо поняття коефіцієнту сонантності у вченні Ю.М. Холопова [11]), – а також і прагнення оживити архетипові сили музикального; заклинання колективного. В даному контексті виникає образ «психоїдного» музики, імперсональної «органічної» стихії, яка, втім, незвідна до вітальних начал. В якій, очевидно, виражається первинна влада над звуковим φύσις – акту смислу, не тільки не відділеного, але з ним зрощеного за природою музичення і музичного вслухування. До цього ряду явищ відноситься й синестезія – перцептивно-образний феномен полімодального естетичного переживання (звуків), пов'язаний з первинним конституванням простору.

Органічність музикального, отже, є момент естетичного, його засадна стихія, в якій автономія духовних відчуттів – тих особливого роду відчуттів, котрі властиві станам глибокої зосередженості, інсайту, мисленої подорожі – безумовно і невимушено виявляє себе. Вживаємо вислів «духовні відчуття», оскільки естетичне є тип духовності (О. Наконечна); якщо не її фундамент, як засвідчує дослідження естезису сакрального (В. Шелюто).

Просторова домінанта музикального є, на наш погляд, *представленість психічного світу сукупністю взаємно стівіднесених звукових якостей*.

Таке бачення асоціюється з поняттям гармонії, у тому її розумінні, яке, напевне, висловив Е. Ансерме, коли з гіркотою констатував розпадиння скрип тональної системи. Дійсно, статус простору, як глибинної інтуїції буття, є індикатором проблеми гармонії. У даному зв'язку виникає ціла низка питань про умови можливості гармонії – як іманентні, так і культурно-історичні.

Але насущні питання не відмінюють органічності музикального. Більш за це, здається більш плідною ідея його самоінтерпретації, яка набуває нових вимірів, – ніж деградації музики в масштабі художньо-історичного процесу. Альтернатива такого рангу підіймає антропологічний зміст музикального, а з ним – і фундаментальні проблеми людини. Музика – як можемо бачити в ракурсі ідеї простору – сама є постановкою даної проблеми і експресивною формою її інтерпретації.

Духовно-естетична специфіка просторової конфігурації музикального, на нашу думку, певною мірою транслюється поняттям «духовний організм людини», яке ввела у філософську антропологію музики А. фон Ланге. Під ним розуміється своєрідний метафізичний топос, на нерелективному рівні визначений природно-космічними основами образів простору. Знаменним, у ракурсі наших міркувань так само, видається тема філософії природи, що її дослідниця підіймає в світлі вчення І. Гете. Адже поняття прафеномена, – за Гете, родової предметності, сутнісний позір якої заданий на рівні можливості самою природою, – на наш погляд, є початок низки понять, яку продовжують архетип та імпліцитна пам'ять. Всі вони опосередковують феноменологічний підхід до

переживань цілісності, а отже, простору, і в остаточному підсумку, буття.

Крім того, органічність музично-символічного континууму зумовлена взаємним перетіканням фізичного в метафізичний ландшафт, про яке йшлося вище. Теоретичним еквівалентом музикального простору як просторовості, даної за посередництвом символічної форми, ми вважаємо поняття структури свідомості, в номінації М.Мамардашвілі та О.Пятигорського, представлені як просторова конфігурація [6, с.81].

Розуміння просторової доміанти як засади актуального буття музики передбачає її співвіднесення з темпоральністю музично-символічної форми. Цілком очевидна значимість, у силу процесуальності свідомості, взаємного переходу простору й часу. На наш погляд, такий перехід являє собою також процес. Формування часу, на основі просторової доміанти (первинно в «повороті переживання» ретенції, та по мірі утворення з ретенційного ряду «граничі континууму» (Е. Гуссерль)), несе вже нову трансформацію часу в просторову фігуру «кінестези» (Е. Гуссерль). Кінестеза є явищем образного порядку, яким представлено враження руху. Очевидно, відбувається взаємне потенціювання просторової й часової складових хронотопу – в його динаміці від перцептуального до рівня цілого, «крупного плану» даності простору та «фігури часу»; в його дедалі більш чіткій виразності обрисів, як це властиво музичному символу.

Висновок. Музичний простір – онтологічна якість, що концентрує в собі засади музичної символізації та є глибинною інтуїцією просторовості, як антропного феномена. Просторова доміанта музикального – чуттєвий вимір акаузальної логіки цілого – визначає взаємну представленість переживання, яке отримало в психоаналізі назву «океанічного», та естетичної, принципово не можливої в інших мовах культури, даності «способу», у який людська суб'єктивність вплетена у всезагальне буття.

Література

1. Бергер А.Г. Пространственный образ мира (парадигма познания) в структуре художественного стиля // Вопросы философии. 1994. № 4. С. 114–128.
2. Гуссерль Э. Собрание сочинений. Том I. Феноменология внутреннего сознания времени. Перевод с нем. и предисловие В.И. Молчанова. М.: Издательство «Гнозис», РИГ «ЛОГОС», 1994
3. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Поздний эллинизм. – М.: Искусство, 1980.
4. Лосев А.Ф. Музыка как предмет логики // Форма. Стиль. Выражение. – М.: Мысль, 1993.
5. Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии /Под ред. Ю.П. Сенокосова. – М.: Аграф, 1999.
6. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке /Под общ. ред. Ю.П. Сенокосова. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.
7. Мізіна Л.Б. Категоріальні засади естетичного аналізу історико-художнього процесу. Дисертація... доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.08 – естетика. – К.: КДУ, 2007. – 384 с.

8. Мнацаканян А.А. Темб्रोакустическая модель как инструмент исследования фольклора и композиторского творчества. Автореф. дисс... канд. искусствоведения. Специальность 17.00.02 – музыкальное искусство. Ростов-на-Дону, 2014. <http://www.rostcons.ru/assets/ref-disser/mnatsakanian-ref.pdf>

9. Наконечна О.П. Естетичне як тип духовності. Автореф.дис. ... доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.08 – естетика. Київ, 2004.

10. Хайдеггер М. Бытие и время /Пер. с нем. В.С. Бибихина. – Харьков: Фолио, 2003.

11. Холопов Ю.Н. О формах постижения музыкального бытия // Вопросы философии. 1993, №4, с.106-114.

12. Шелютто В.М. Естетизм сакрального. Луганськ: СХУ, 2007. – 275 с.

13. Юнг К.Г. Синхронистичность: акаузальный объединяющий принцип. /В сб.: К.Г. Юнг. Синхронистичность. – М.: «Рефл-бук», К.: «Вақлер», 1997

14. Юнг К.Г. Трансцендентальная функция. /В сб.: К.Г. Юнг. Синхронистичность. – М.: «Рефл-бук», К.: «Вақлер», 1997

15. Beyst S. Musical space and its inhabitants an inquiry into three kinds of audible space. <http://d-sites.net/english/musical-space.htm>

16. Lange A., von. Mensch, Musik und Kosmos: Angerungen zu einer goethenischen Tonlehre. Bd.1. Freiburg a.Br., 1956

17. Lemley B. Do you see what they see // Discover. – Dec 1'1999. Magazine mhit <http://discovermagazine.com/1999/dec/doyouseewhatthey1734>

18. Lomonick Michael D. The Geometry of Music <http://connection.ebscohost.com/c/articles/23879684/geometry-music>

19. Punkanen M. On a journey to somatic memory // Music and altered states: consciousness, transcendence, therapy and addictions. Edited by David Aldridge and Jörg Fachner. – Jessica Kingsley Publishers. – 2006. – Chapter 11. – p. 140-144

References

1. Berger L.G. Prostranstvennyy obraz mira (paradigma poznaniya) v strukture khudozhestvennogo stilya // Voprosy filosofii. 1994. № 4. S. 114–128.
2. Gusserl' E. Sbranie sochineniy. Tom I. Fenomenologiya vnutrennego soznaniya vremeni. Perevod s nem. i predislovie V. I. Molchanova. M.: Izdatel'stvo «Gnozis», RIG «LOGOS», 1994
3. Losev A.F. Istoriya antichnoy estetiki. Pozdnyy ellinizm. – M.: Iskustvo, 1980.
4. Losev A.F. Muzyka kak predmet logiki // Forma. Stil'. Vyrazhenie. – M.: Mysl', 1993.
5. Mamardashvili M.K. Lektsii po antichnoy filosofii /Pod red. Yu.P. Senokosova. – M.: Agraf, 1999.
6. Mamardashvili M.K., Pyatigorskij A.M. Simvol i soznanie. Metafizicheskie rassuzhdeniya o soznanii, simvolike i yazyke /Pod obsch. red. Yu.P. Senokosova. – M.: Shkola «Yazyki russkoy kultury», 1997.
7. Mizina L.B. Katehoriialni zasady estetychnoho analizu istoryko-khudozhnoho protsesu. Dysertatsiia... doktora filosofskyykh nauk za spetsialnistiu 09.00.08 – estetyka. – K.: KNU, 2007. – 384 s.
8. Mnatsakanyan L.A. Tembroyakusticheskaya model' kak instrument issledovaniya folkloro i kompozitorskogo tvorchestva. Avtoref. diss... kand. iskustvovedeniya. Spetsialnost' 17.00.02 – muzykal'noe iskustvo. Rostov-na-Donu, 2014. <http://www.rostcons.ru/assets/ref-disser/mnatsakanian-ref.pdf>
9. Nakonечna O.P. Estetychne yak typ dukhovnosti. Avtoref.dys. ... doktora filosofskyykh nauk zi spetsialnosti 09.00.08 – estetyka. Kyiv, 2004.

10. Khaydegger M. *Bytie i vremya /Per. s nem. V.S. Bibikhina.* – Khar'kov: Folio, 2003.
11. Kholopov Yu.N. O formakh postizheniya muzykal'nogo bytiya // *Voprosy filosofii.* 1993, №4, s.106-114.
12. Sheliuto V.M. *Estezys sakralnoho.* Luhansk: SNU, 2007. – 275 s.
13. Yung K.G. *Sinkhronistichnost': akauzal'nyy ob'edinyayushchiy printsip.* /V sb.: K.G. Yung. *Sinkhronistichnost'.* — M.: «Refl-buk», K.: «Vakler», 1997
14. Yung K.G. *Transtsendental'naya funktsiya.* /V sb.: K. G. Yung. *Sinkhronistichnost'.* — M.: «Refl-buk», K.: «Vakler», 1997
15. Beyst S. *Musical space and its inhabitants an inquiry into three kinds of audible space.* <http://d-sites.net/english/musical-space.htm>
16. Lange A., von. *Mensch, Musik und Kosmos: Angerungen zu einer goetheanischen Tonlehre.* Bd.1. Freiburg a.Br., 1956OR(S)
17. Lemley B. *Do you see what they see // Discover.* – Dec 1'1999. Magazine mhit <http://discovermagazine.com/1999/dec/doyouseewhatthey1734>
18. Lemonick, Michael D. *The Geometry of Music* <http://connection.ebscohost.com/c/articles/23879684/geometry-music>
19. Pukanen M. *On a journey to somatic memory // Music and altered states: consciousness, transcendence, therapy and addictions.* Edited by David Aldridge and Jörg Fachner. – Jessica Kingsley Publishers. – 2006. – Chapter 11. – p. 140-144

Ryabinina O.V.,

*doctor of philosophical sciences, professor, head of the department of social and humanitarian disciplines
of National university of civil protection of Ukraine*

Ukraine, Kharkov

TO TRANSCENDENTAL LOGIC OF MUSICAL SPACE

The debatable condition of a problem of musical space is presented in article, his phenomenological understanding is offered. It is shown that the logic of sense inherent in music is an alternative, in particular, to a causal determinism and is defined by peculiar spatial dominant of musical symbolization and a continuum. Specifics of such logic in connection with specific of musical spatial experience are revealed. It is treated as a unique quality of empirical openness to the subject of playing music of own connection with general life presented by music in the quality status of consciousness structure.

Key words: *musical space, musical, transcendental logic of sense, phenomenological half-course, spatial dominant, musical and symbolical continuum*

УДК 355.01

Терновий П.М.,

*аспірант кафедри суспільних наук Київського університету туризму, економіки та права, mvz999@ukr.net**Україна, м. Київ*

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ІДЕЯ», «ДОКТРИНА», «КОНЦЕПТ» У КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО КОНЦЕПТУ ЗАХИСТУ ЛЮДИНИ НА ВІЙНІ

Стаття присвячена актуальній для часів інтенсивних філософських розвідок проблемі підвищення методологічної культури науковця, в арсеналі якого різні теоретичні конструкти – ідеї, вчення, концепції, доктрини тощо. Автор акцентує на важливості аналізу цих теоретичних конструктів з метою вказати на необхідність «розгортання» навіть самої плідної ідеї, на обґрунтованість їх у доктринах гуманітарного захисту людини, на створенні цілісного концепту людяності в умовах збройної боротьби, який протиставить викликам «постгуманізму» та пропонує програму дій.

Ключові слова: методологічна культура, гуманітарна ідея, доктрина, концепт гуманізму.

Постановка проблеми. Для сучасного стану науки важливим є не тільки актуальне проблемне поле, яке нерідко знаходиться на перехресті наукових дисциплін, або логіка наукового пошуку, а й методологічні засади наукових розвідок. Адже методологія наукового дослідження передусім його змістовній частині як вихідне начало (принцип, план) і водночас сама є основоположною частиною філософського осмислення проблеми, бо обраний інструментарій виступає концептуальними формами мислення у цілісній науковій програмі. У тривалій дискусії, яку розпочали ще Ж.-П. Сартр та М. Гайдеггер майже 70 років тому щодо змісту ідеї гуманізму, ще не поставлена «крапка», бо наша «епоха пост гуманізму» (П. Слотердайк - Peter Sloterdijk) вимагає як науково обґрунтованого концепту людяності на війні, так і відродження самої ідеї людськості.

У нашій статті ми спробуємо опертись на плідну ідею Сергія Кримського, висловлену у статті «Метод» [1, с.124] щодо необхідності розвивати «методологічну свідомість, за допомогою якої забезпечується єдність науки (у нашому випадку – філософсько-антропологічних, морально-правових та полемологічних галузей знання), оскільки вона дає можливість інтегрувати розгалужене господарство науково-евристичної діяльності».

Так у правових дослідженнях переважають логіко-раціональні, дедуктивні конструкти, у антропологічних розвідках помітна схильність авторів до герменевтичних та екзистенційних методик, тоді як полемологічні теорії (науки про війну) тяжіють до емпіричних узагальнень подій, серед яких такі складові, як переживання людини, гуманітарні інтенції майже не беруться до уваги.

Евристичне значення вищезгаданої тези видатного українського філософа ще у тому, що методологічна свідомість, як рефлексія над інструментом і результатом дослідницького процесу, прояснює ідею «наперед знання». Для нас це важливо, бо тільки здається, що увійшли в минуле положення, згідно яких страждаючі поранені – це «брак, лом» [2, с.279], яким не варто перейматись, що численні гуманітарні товариства достатньо піклуються щодо протекції страждаючих у збройних конфліктах, тобто необхідність гуманітарного захисту людини на війні начебто є наперед заданою, очевидною і без теоретичних розробок.

Натомість ми наголошуємо, що для формування людяного ставлення до страждаючих у війнах та збройних конфліктах необхідна виважена, обґрунтована, світоглядно стійка науково-теоретична позиція, яка в історії гуманітарної думки виражалась поняттями «гуманітарна ідея», «вчення», «доктрина» тощо. Тоді концепт виступить синтезом змістовного поняття та наукової програми її реалізації.

На філософський синтез гуманітарних ідей в структурі концепту ми покладаємо особливі надії, кажучи словами Северина Боеція: «Хіба ж то чувано, щоб Філософія покинула невинного на дорозі, дозволила йому йти самому, без супроводу?» [3, с.48]. Саме філософська рефлексія може оцінити переваги та слабкі місця духовних підвалин та інституціональних форм захисту людини «цілісної», природної та одухотвореної особи.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі методологічного значення таких теоретичних конструктів як «ідея», «доктрина», «концепт» окреслити контури концепту захисту людини в умовах збройних конфліктів сьогодення, які представляють собою екзистенційний виклик людині і людству.

Виклад основного матеріалу. Переживаючи на власному досвіді несправедливість і жорстокість наполеонівської навали в Європі на початку XIX століття, від якої однією з перших постраждала Німеччина, Й.-Г. Фіхте вважав, що захист батьківщини, миру, людяності має здійснюватись, зокрема ним особисто, на засадах розуму і науки. Той світ, в якому ми зараз живемо, справедливо схарактеризований Папою римським Бенедиктом як такий, що «втратив мир», проте ми не маємо морального права втратити «тріаду: людину-людство-людськість».

Першою у теоретичних конструктах гуманізму на війні виступає «гуманітарна ідея» як зародок у майбутньому розвинутого положення щодо місця людини в світі жорстокості і насильства. Якщо згадати характеристику О. Пушкіним сучасного йому епохи, як «жорстокого світу, жорстоких сердець», то вона не увійшла в минуле, бо у XX століття формуються ідеї «завершеної антигуманності», вважав іспанський мислитель Ортега-і-Гассет. Знаменно песимістичною стала заява 44 -го Президента США Б. Обама під час

останнього турне у Німеччині, що наш світ «стає більш злим, суворішим, складнішим», за повідомленням редакції «CNN» 17 листопада 2016 р. За таких умов ми намагаємось переосмислити теоретичні гуманітарні побудови на основі нових методологічних підходів.

Письменник Джорж Мартін, лауреат багатьох літературних премій, який сам проходив альтернативну службу, не виважено сказав, що ідей багато та коштують вони не дорого, адже погорджуватись слід їх втіленням.

Але цінна «гуманітарна ідея», яку плекали впродовж століть, незважаючи на її зовнішню простоту, дає можливість розвинути її до цілісного вчення. У свій час Анрі Дюнан під впливом неймовірних страждань десятків тисяч поранених у битві під Сольферіно, свідком яких він був, написав книгу з такою ж назвою, для базового змісту якої достатньо було однієї гуманітарної ідеї – не залишати поранених і хворих, які начебто не мають військової цінності, без належної допомоги і піклування.

У подальшій історії філософсько-гуманітарної думки ця ідея була розвинена до гуманітарної доктрини Анрі Дюнана, Жана Пікте та інших засновників міжнародного гуманітарного права.

Ця ідея не тільки не завжди не реалізовувалась, а нерідко принципово заперечувалась: Лауреат Нобелівської премії 1999 року Гюнтер Грасс писав у книзі «Моє століття», що кайзер Вільгельм напучував вояків перед відправкою на фронт: «ніякої милості до ворогів, полонених не брати» [4, с.3]. Отже, гуманітарна ідея має бути «розгорнута» у вчення, доктрину, які обґрунтовують її, «загартовують» у дискусії. Вельми своєрідно та конструктивно критикував еллінських філософів знаний методолог науки Френсіс Бекон, що ті «перетворили філософію у дискусію», а мудрість, на його думку, марнувалась у суперечках [5, с.203]. Але гуманітарна ідея внутрішньо суперечлива, бо відстоюючи людяність, вона «виступає проти чогось», зауважував П. Слотердайк [6], і цей «противник» також є людина з протилежно спрямованою позицією, для якої, за влучним висловлюванням Ганни Арендт згідно назви однойменної книги, «зло є банальним, буденним».

Значущість ідей, котрі оволодівають людством, наш погляд, полягає у їх живучості, «не знищеності» за Платоном. Афінський мислитель у створеній ним ієрархії ідей на вершину розміщав ідеї блага та добра, як зародок гуманістичної концепції.

Доктрини найбільш авторитетних вчених, згідно Статуту Міжнародного Суду ООН (ст. 38), являються додатковим джерелом міжнародного гуманітарного права, вся сутність якого пронизана ідеями протекції, захисту, навіть «особливого захисту» всіх постраждалих під час збройних конфліктів, людей як таких, не поділяючи на нападників та жертв.

Термін «доктрина» у науковця з філософським стилем мислення має дещо схожі на схоластичні конотації, однак він з успіхом застосовується у політичних та юридичних науках. Вона (доктрина) позначає, на думку проф. М. Цюрупі, «від лат. *doctrina* – вчення, наука або філософська теорія, керівний теоретичний принцип або нормативна формула (у країнах Сходу), «те, чому навчають» (у європейських

країнах) стосовно якогось важливого питання науки та суспільного життя» [7, с.378].

В останні десятиріччя вітчизняна філософська спільнота відійшла від критичного осмислення ідей класиків методології радянського періоду П. Копніна, М. Бахтіна, Е. Ільєнкова, М. Мамардашвілі та запропонувала нові методологічні підходи. У творах М. Булатова, В. Кунецова, М. Поповича, М. Кисельова та інших вітчизняних вчених запропоновано нові методологічні конструкти, зокрема, методологеми. На основі «нового прочитання» класичного доробку Аристотеля М. Булатов запропонував ідею методологами, коли «...кожний більш менш усталений і повторюваний рух думки, докладений до нових предметів... є частиною, елементом методу» [8, с.22].

Відаючи данину новизні ідей М. Булатова, зауважимо, що у схожих термінах з кореневою часткою «стратагема» позначається одночасно план і кмітливість, винахідливість, які можуть бути застосовані у боротьбі з противником, в «ідеологемі» наголошується на штучно створених керівних ідейних принципах, тому це нове поняття навряд чи надихає дослідника удосконалити свій інструментарій згідно принципу об'єктивності наукового пошуку.

З іншої сторони зауважимо, що не будь яка думка, яка неодноразово використовується, стає методологемою, вона має бути ще й інструментальною, спрямованою на результат, закріпленою в арсеналі дослідницьких засобів. Тому деякі повторювані думки відкидаються, спростовуються, докорінним чином змінюють свій зміст у нових парадигмах.

Одним з найбільш складних завдань методології соціогуманітарного знання є встановлення *нової парадигми взаємин суб'єкт – об'єктного* відношення, коли вони не протиставлені, а взаємопроникненні, причому у такий спосіб, що дослідник гуманітарних аспектів збройної боротьби сам буває її спостерігачем-учасником. Зрозуміло, що на цьому тлі можуть бути зроблені зауваги щодо недостатності об'єктивності дослідника, але у цьому випадку буде в нагоді думка Аристотеля, що не можна вимагати точності від дослідника більшої, ніж це впливає з природи предмету, навпаки – питання захисту людини і має вирішуватись нею з позиції «людяності» у постійному пошуку.

Тому слід зважити на те, що розробка проблеми гуманітарного захисту знаходиться під вирішальним впливом *соціогуманітарної позиції* людини-дослідника, яка творить концепт. Маловідомий широкому загалу із-за ідеологічних пересторог радянської влади український письменник і філософ Сигізмунд Крижжанівський писав у оповіданні, присвяченому Першій світовій війні, що там бути тільки спостерігачем замало, а вже сучасні дослідники справедливо наголошують на тому, що у постмодернізмі вчений остаточно зійшов з п'єдесталу «стороннього спостерігача», його «точка зору» неодмінно включає у себе того, хто спостерігає ("The view contains the viewer").

Таким чином, методологічний апарат дослідження має відповідати як внутрішній логіці предмету, так і внутрішнім інтенціям дослідника. Їх органічна єдність і свідчить щодо рівня методологічної культури. У нашому

випадку творець концептів гуманітарного захисту сам має виходити із методологічних засад ідеологічного нейтралітету, гуманності, або ж він тяжіє до моральної всюдозволеності за висловом, приписаним римському військовому діячеві Марію, що «глас законів заглушується брязкотом зброї». До речі, остання позиція проявилась в зоні АТО при знущаннях з полоненими одіозними бойовиками з так званої «ДНР».

На наш погляд, у суспільнознавчих науках, які переймаються концепціями «олюднення» збройної боротьби, відбувається процес не стільки зміни парадигм, скільки пошуку концепту відношення до людини, присутній у «олюдненій» реальності, яка тим не менш простіть людині. Адже, як писав М. Горький, все навколо нас – людина, творіння її рук та розуму.

Останнім часом методологічний інструментарій соціально-філософського досліджень збагатився таким логіко-раціональним утворенням як концепт, зміст та методологічне значення якого активно обговорюється, хоча поява вжитку терміну віднесена ще до пізнього Середньовіччя. *Концепт* – це плідна з конструктивною складовою науково-практична пропозиція (концепція) вирішення актуального наукового завдання. Його евристичне значення ми вбачаємо у єдності теоретично-доктринального та праксеологічно – програмних планів.

Концепт в самому широкому сенсі визначається як поняття (ідея) із тим смислом, який вкладений у нього носієм мови, що має особистий досвід використання цього поняття як певної ідеї для реалізації наукової програми.

Саме через концепт філософія намагається «змінити світ» за дещо півзабутою в наш час боротьби з комуністичним минулим тезою Маркса щодо Фейєрбаха. Через майже 100 років після появи знаменитої ідеї засновника марксизму стосовно перетворення світу філософи вже нової доби постмодерну Ж. Делез та Ф. Гваттарі писали, що філософія є дисципліна, що творить концепти. Зрештою, вони стверджували, що «творити все нові концепти – такий предмет філософії». Ці мислителі підкреслювали, що концепти не існують у готовому вигляді, філософи мають їх створювати.

Наші історично-філософські розвідки показали, що ще до появи постмодернізму, який можливо став наслідком «втоми» мислителів від оперуванням застиглою картиною світу, яка сотнями років не змінюється, Фрідріх Ніцше раніше вище згаданих мислителів зауважив, що «філософи не наводять лоск та не шліфують розроблені (чи здійснені) концепти..., слід їх самими творити, стверджувати та переконувати інших ними користуватись» [9, стор. 51].

Висновки. Розробка інструментарію наукового дослідження, підвищення рівня методологічної культури дослідника є складним актуальним завданням вдосконалення арсеналу методів, парадигм, цілісних вчень (доктрин). Ми наголошуємо на евристичній ролі змістовного поняття «концепт», який представляє собою плідну з конструктивною платформою науково-практичну пропозицію вирішення актуального соціального завдання.

У нашому випадку такою проблемою являється

«олюднення» практики збройної боротьби, яка вже у новому столітті не пориває з варварськими звичаями нелюдяної жорстокості до «ворогів», коли цінність життя людини заміщується абстрактними цілями «національної величі», «глобальних інтересів», «історичної справедливості». Це характеризує методологічне та праксеологічне навантаження терміну «концепт гуманітарного захисту людини».

У свій час філософу війни К. Клаузевицу у фундаментальному творі «Про війну», який залишився не закінченим, не вдалось розкрити концепт людяності на війні, за виключенням того, що все на ній підпорядковане загальній узгоджувальній ідеї політиці. А от для Сартра така «узгоджувальна» ідея полягала у гуманізмі: «...адже гуманізм підхоплює та переплавляє у єдиній справі усі можливі точки зору...» [10, стор.122].

Література

1. Кримський С. Методологічна свідомість. Метод та стиль. / Кримський Сергій // Запити філософських смислів. – К., 2003. – 240 с.
2. Цюрупа М.В. Военные теоретики Европы о войне, мире и национальной безопасности. / Цюрупа Михайло. – К.: НАОУ, 2005. – С. 354 с.
3. Северин Боеций. Розрада від філософії / пер. з лат. А. Содомира. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 146 с.
4. Гюнтер Гр. Мое столетие. Фрагменты / Грасс Гюнтер // Иностранная литература. – 2000. – № 1. – С. 3-72.
5. Бекон Фр. Новый органон. Афоризмы об истолковании природы и царстве человека / Бекон Френсис // Антология мировой философии в четырех томах. Том 2. – М.: Мысль, 1970.
6. Peter Sloterdijk. Regeln für den Menschenpark. Ein Antwortschreiben zu Heideggers Brief über den Humanismus, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
7. Цюрупа М.В. Основи загальної та воєнної політології / Цюрупа Михайло. – К.: Кондор, 2013. – 506 с.
8. Булатов М. Про методи філософствування / Булатов Михайло // Філософська думка. – 2004. – № 2. – С. 15-29.
9. Концепты и идеология в трансформациях дискурсов и нарративов постмодернизма // VERSUS. – 2016. – (1) 8. – С. 14-17.
10. Сартр Ж.-П. Стена: Избранные произведения / Сартр Жан-Поль. – М.: Политиздат, 1992. – с. 479.

References

1. Krymsky S. Metodologichna svidomist. Metod ta styl // Zapyty Filosoficheskis smyslov. – Kiev, 2003. – 240 p.
2. Tsootupa M.V. Voennye teoretyky Evropy o vojne, mire i nazionalnoj bezopasnosti. – Kiev, 2005. – С. 354 p.
3. Severin Boezij. Rozrada vid Filosofii. – Kiev, «Osnovy», 2002. – 146 p.
4. Gunter Grass. Moe stoletie // Inostrannaya Literatura. – 2000. – № 1. – С. 3-72.
5. Bekon Frensis. Novyj Organon. Aforizmy ob istolkovanii prirody i zarstve cheloveka // Antologiya mitovoj filosofii. Том 2. – Moskva. – 775 p.
6. Peter Sloterdijk. Regeln für den Menschenpark. Ein Antwortschreiben zu Heideggers Brief über den Humanismus, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
7. Tsootupa M.V. Osnovy zagalnoy ta voennoy politologiy. – Kiev, 2013. – 506 p.
8. Bulatov M. Pro metody filosofstvuvannya // Filosoficheskaya dumka. – 2004. – № 2. – p. 15-29.
9. Konzepty ta ideologiya v transformaziyah diskursov i narativov postmodernizma // VERSUS. – 2016. – (1) 8. – P.14-17.
10. Sartr Zsh. Stena: Izbrannyye proizvedeniya. – Moskva, 1992. – p.479.

Ternovyj P.M.,

Graduate student of department of social sciences of the Kyiv University Tourism, economy and right, mvz999@ukr.net

Ukraine, Kyiv

**THE METHODOLOGICAL VALUE OF THE CONCEPT "IDEA", "DOCTRINE", "CONCEPT"
IN THE CONTEXT OF CREATION OF SOCIAL PHILOSOPHICAL THEORIE OF THE DEFENSE
OF MAN IN THE WAR**

The article is devoted actual for times of intensive philosophical secret services to the problem of increase of methodological culture of scientist, in the arsenal of that different theoretical конструкту is ideas, manoeuvres, conceptions, doctrines and others like that. An author accents on importance of analysis of these theoretical creation with y them in the doctrines of humanitarian defence of man, on creation of integral concept of humaneness in the conditions of the armed fight, that resists to the calls of "post-humanism" and offers the program of actions.

Key words: *methodological culture, humanitarian idea, doctrine, concept the humanitarian defense man in the war*

УДК 101.1:111.6:130

Цюрупа М.В.,

*д.філос.н., професор кафедри гуманітарних наук,
Державний університет інфраструктури транспорту, mvz999@ukr.net*

Україна, м. Київ

МОРАЛЬНІСТЬ У РЕЛІГІЙНОСТІ ТА РЕЛІГІЙНІСТЬ У МОРАЛЬНОСТІ: ДІАЛЕКТИКА ДУХОВНИХ СКЛАДОВИХ ОСОБИСТОСТІ

Формування гармонійно розвиненої особистості залишається у списку пріоритетних завдань сучасної системи освіти та є необхідною складовою «людського капіталу», який намагаються примножити сучасні країни, щоб бути на висоті вимог інформаційного постіндустріального суспільства. Духовна складова «людського капіталу» не менш важлива за науково-технологічні знання, у ній питомо вагу займають моральні регулятори та релігійні чинники світогляду та життєвого світу особистості, взаємодія яких надає моральності «надлюдську» основу орієнтації на Абсолют.

Ключові слова: релігійність, моральність, діалектика складових духовного світу особистості.

Постановка проблеми. Для характеристики сучасного суспільства початку нового століття та тисячоліття вже склалась науково-публіцистична традиція вживати технологічні терміни, тоді воно починає номінуватись як «інформаційне», «технотронне», «віртуальне», що начебто підкреслює значні досягнення людства на шляху історичного прогресу.

Дійсно «людський капітал» у ХХІ столітті включає в себе базові знання, навички та компетенції з новітніх наук та передових технологій, однак духовна складова не тільки незримо присутня там, де дає про себе знати у кризових ситуаціях яких сьогодні вдосталь. Цікаво, що Йоган Гейзінга, визначаючи війни на відміну від буденних збройних сутичок писав, що перша лише там, де діє «мораль, честь, звитяга» [1, с.107]. Справжня людина, як було підмічено ще з часів Середньовіччя, є «цілісна», тому варто дослідити не тільки її структуру духовного світу, а й взаємодію важливих складових.

Діалектика взаємодії гуманної моралі та релігійних підвалин життя не є такою очевидною щодо їх синтезу, у ній проявляється і «змагальний» елемент: так гуманітарна діяльність викликала дебати у лоні католицької церкви, занепокоєної питаннями світоглядного гатунку: чи не замінять гуманітарні концепції заповідей традиційних віросповідань, чи не мають вони намір витіснити релігійні приписи та оголосити «новий закон всесвітньої любові»? Чи не перетворюється концепція гуманізму у засіб, єдино можливий в умовах війни, наповнити життя окремих осіб та організацій смыслом, тоді як це функція церкви, зокрема військових капеланів? Як ми бачимо, місце моральних підвалин в сучасному світі породжує філософсько-світоглядні дискусії, тема яких виходить за межі поставленого нами завдання, що лише свідчить про глибину проблеми.

На ці питання намагався відповісти з релігійно-філософської точки зору Люк Феррі у книзі «Людинобог або смисл життя», виданій у 1996 році. Він висловлює слушну думку, що людина не може жити без трансцендентного, тобто виходу за межі існуючого,

якщо шукає смислу у бутті, пов'язаного із стражданнями, смертю, боротьбою зі злом [2, с.253-254].

Але це трансцендентне може також виходити із природи самої людини, а не тільки з Божественного, з Абсолюту, на чому постійно наголошують теологи, тому сучасний гуманізм відкриває ще один шлях до духовності, яка притаманна людині природно.

Мета статті полягає у тому, щоб довести справедливості тези щодо пошуку самих міцних моральних підвалин особистості у релігійно-моральних системах, більш з яких об'єднує ідея гуманізму, духовності, добра в людині.

Виклад основного матеріалу. Головна загроза людині, на наш погляд, полягає у можливому переході від сучасного інструментально визначеного суспільства у категоріях науки, техніки, інформації, до суспільства «постгуманізму» (Петер Слотердайк). Він писав: «той, хто ставить питання сьогодні щодо майбутнього гуманності (Humanität) і засобів гуманізації, по суті хоче знати, чи існує у людини надія справитись з сучасними тенденціями до виродження». При цьому велике значення набуває той тривожний факт, що при високому рівні технік, технологій, розвитку владних та правових інститутів зростає безпосередня груба міліарна сила, вказує Слотердайк, чи повсякденна озвірілість (Bestialisierung), певним чином завдячуючи всепроникливому мілітаризму та «кривавим іграм», нав'язаних ЗМІ [3, с.76].

У цьому випадку надія тільки на високу духовність людини, бо людяність з особливою силою проявляється як позиція непохитного гуманізму у війнах, перманентних збройних конфліктах, зіткненнях на релігійному ґрунті, міжнародному тероризмі та буденному насильстві.

Виступаючи на початку першого візиту до Польщі 27 липня 2016 року папа Бенедикт справедливо вказав, що нам слід наважитись визнати: «ми знаходимося у стані війни, тому що втратили мир». Мир у цілому високо цінується у християнській традиції, недарма з біблейських часів люди вітали один одного «Мир тобі», а мир, згідно східної парадигми духовного мислення, виступає перш за все, як мир в душі [4, с.378].

Слід визнати, що духовний світ сучасної людини знаходиться у певному нестійкому стані, який синергетика може визнати як біфуркаційний, бо достеменно неясно, у якому напрямку він еволюціонує. З цього приводу є спрощені ствердження, що сучасні технології, віртуальні світи і горизонти, соціальні мережі передбачають «появу нового етносу, який передбачає визнання святості людського життя...» [5, с.108]. На наш погляд, це оптимістично-гуманістичне ствердження не враховує відчуженість людини від іншою, бо у віртуальному просторі вона взаємодіє з обраним, уявним суб'єктом.

Напроти, тривожні факти зростання буденного насильства у суспільстві та сім'ях, релігійного екстремізму, аморального політиканства, збройного повсякденного насильства навіть над самими не захищеними представниками людського роду – дітьми – складають підґрунтя у зневіреності у гуманності та моральності людства. Колишній Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос Галі зауважив, що на порозі XXI століття злісно були порушені сподівання людства на морально-гуманітарний прогрес.

За таких умов, коли правові регулятори становляться неефективними (недарма на прикладі України світова спільнота переконується, що термін «міжнародні гарантії» являється «порожнім»), ми покладаємо надію на взаємне підсилення моральних та релігійних чинників формування духовного світу особистості, особливо для молоді.

Проблема гармонійного розвитку особистості полягає у тому, щоб усі складові духовного світу взаємодіяли у напрямку, щоб ми могли сказати вустами Максима Горького (Пешкова): «Людина – це звучить гордо». На сучасному етапі певного зниження рівні моральності людства у цілому («падіння норів», відмічене ще у стародавньому Римі) ми намагаємось знайти міцний фундамент, тверді основи моральності, достойної людини майбутнього.

Моральний імператив, викристалізований у вченні І. Канта «Роби так, щоб максимум твоєї діяльності було правилом до іншого» має силу все загальності та відображує цілісну систему поглядів та переконань щодо соціального життя та власної поведінки у цілому. Саме моральна складова духовного світу особистості дозволяє зрозуміти відмінність між наявним, фактичним та зразковим, нормативним та реально-життєвим та спрямувати людину до світу істини, добра, правди.

Ідеально-духовний характер санкції морального засудження не знає поняття «пом'якшення» або «зняття судимості», як у правовій системі, бо нечиста совість, за влучним виразом Фр. Ніцше, гірше нічного вартового – вона не дає людині спокійно спати [6, с.26].

Характерно, що в радянських довідкових виданнях були відсутні терміни моральність та релігійність, очевидно, правлячі кола поклались на формування «комуністичної моралі», яка невідомим чином повинна б була узгоджуватись із загальнолюдською, адже люди соціалістичного табору доволі рідко зустрічались, не то що взаємодіяли із представниками інших культур, ідеологій, образів життя. Роль релігійного чинника

полягала бути «духовною опорою перекрученого світу» [7, с.577].

Попри незаперечні переваги морального регулятора стану та спрямування духовного світу особистості завжди виникало питання історичної зміни або вічності чи абсолютності моральних норм, адже змінність, релятивність моралі (в Україні це питання досліджував академік, професор В.С. Пазенок) породжували сумнів у важливості сьогоденних способів тлумачення та дотримання вимог моралі. Російський філософ і релігійний мислитель Б. Вишеславцев у цьому відношенні вважав, що таким моральним Абсолютом мають бути Божественні настанови, а тоді моральність, таким чином, не могла існувати без релігійності [8, с.243].

Релігійність ми визначаємо як такий інваріантний стан духовного світу людини, у якому визнається відданість її всієї, без залишку, Богу, Божественним приписам, як взірцевим, доступним через постійну духовну практику. В сучасній Україні робляться плідні спроби поєднати проблематику моральності та релігійності у проведеній цілій низці Міжнародних конференцій «Філософія, гуманітаристика, релігія та релігійність», організованих завдяки значним науково-організаційним зусиллям проф. Журби М.А.

Теза про секуляризацію, яка виходила з того, що останні два-три десятиріччя свідчать про занепад релігії виявилась хибною, за відомим висловом американського релігійного філософа Пітера Бергера «світ залишається таким же люто релігійним, яким він і був», хоча інші мислителі висловлюються менш категорично: йдеться не про «повернення» релігійності, а про її «стійку, хоча і змінену присутність в умовах сучасності» (Хосе Казанова).

Проте й у наголосі на важливій ролі релігійності для «очищення» духовного світу особистості (як мудро вказав Ф. Достоєвський словами героя: «Якщо Бога немає, то все дозволено») проблемним залишається вибір моральної системи, домінантній у релігійності. Так, релігійні філософи о. Вас. Зеньковський, Б. Вишеславцев вказували, що у Біблії існує декілька моральних систем: Старого заповіту, апостола Павла та вчення Ісуса Христа, приписи яких не співпадають. Якщо Старий заповіт карає та примушує до закону, то у Христа це мораль любові.

Отже вибір залишається за кожною конкретною особистою, яка вирішує одну із головних життєвих проблем, якою має бути її моральність та на якому фундаменті Абсолют моральний та релігійний співпадають, зміцнюють один одного, збагачують її духовний світ.

Висновки: Сьогодні філософія звертається до релігійної складової життєвого простору не тому, що воно «стукає у двері», а тому, що постмодерна філософія сама відкрита до релігійної аргументації, що змінює характер дискурсу щодо людини взагалі. Моральність потребує релігійності з її тисячолітньою викарбуваними у духовній культурі настановами, сама перебуваючи у складі найменш спірних точок зору більшості релігій.

Література

1. Гейзінга Йоган. *Homo Ludens*. Пер. з нім. – К.: Основи, 1996.
2. Философское и религиозное измерение гуманитарного движения // *Международный журнал Красного Креста*. -1997. - № 15.
3. Peter Sloterdijk, *Regeln für den Menschenpark, Ein Antwortschreiben zu Heideggers Brief über den Humanismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
4. Цюрупа М.В. *Основи загальної та воєнної політології*. - К.: Кондор, 2013.
5. Ігнатко В.С. Еволюція «життєвого простору» людини від періоду науково-технічного прогресу до епохи інформаційної революції // *Мультиверсум*. – 2016. № 1-2.
6. Религия // *Философский энциклопедический словарь*. М, 1983. – С. 577.
7. Ніцше Фр. *Так казав Заратустра*. Пер. з нім. - К.: Основи, 1993.
8. Вышеславцев Б. *Хроника преображенного эроса*. - М, 1991.

References

1. Gejzinga Jyogan. *Homo Ludens*. - Kiev, 1996.
2. *Philosophskoe i religioznoe izmerenie gumanitarnogo dvizhenija* // *Mezhdunarodnyij zhurnal Krasnogo Kresta*. -1997. - № 15.
3. Peter Sloterdijk, *Regeln für den Menschenpark, Ein Antwortschreiben zu Heideggers Brief über den Humanismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
4. Tsoorupa M.V. *Osnovy zagalnoy ta voennoj politologii*. - Kiev, 2013.
5. Ignatko V.S. *Evoljutsiya zhittєvogo svitu osobystosty ludyny vid periodu naukoivo-tehničnogo progresu do epohy informatsijnoy revolutsii* // *Multiversum*. – 2016. № 1-2.
6. *Religiya* // *Philosophskij entsiklopedičeskij slovar*. Moskva, 1983. – P. 577.
7. Nitsche Fridrich. *Tak kazav Zaratustra*. - Kiev, 1993.
8. Vysheslavtsev B. *Hronika preobrazhennogo erosa*. - Moskva, 1991.

Tsoorupa M.V.,

doctor of Philosophy science, professor of department of humanities the State university of infrastructure of transport,
mvz999@ukr.net

Ukraine, Kyiv

**MORALITY IN RELIGIOUSNESS AND RELIGIOUSNESS IN MORALITY: DIALECTICS
OF SPIRITUAL CONSTITUENTS OF PERSONALITY**

Forming harmoniously of the developed personality remains in the list of foreground jobs of the modern system of education and is necessary the constituent of «human capital» which modern countries try primnozhati, to be on height of requirements of informative postindustrial'nogo society. The spiritual constituent of «human capital» is no less important after scientifically technological knowledge, in it specific gravity is occupied by moral regulators and religious factors of world view and vital world personalities co-operation of which gives morality «superhuman» basis of orientation on the Absolute.

Key words: *religiousness, morality, dialectics of constituents of the spiritual world of personality.*

Psychology

УДК 159.922.62:316.6

Завацька Н.Є.,

*професор, д.психол.н., завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*

Завацький В.Ю.,

*к.психол.н., доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*

Україна, м. Северодонецьк

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АНТИЦИПАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ ЗА РІВНЯМИ ЇЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ**

В статті наведено результати аналізу особливостей диференціації антиципації у осіб з різним рівнем соціальної адаптації. Встановлено значуще зниження основних видів антиципації та соціальної підтримки по всіх групах досліджуваних. При цьому загальний показник соціальної підтримки і показник соціальної інтеграції нижче в групі осіб з деструктивним рівнем соціальної адаптації у порівнянні з іншими групами досліджуваних.

Ключові слова: особистість, антиципація, соціальна підтримка, соціальна інтеграція, соціальна адаптація.

Постановка проблеми. Узагальнення різних підходів до розкриття сутності адаптації та реадптації особистості до умов соціального середовища дозволяє зробити висновок про необхідність розуміння цього процесу з системних позицій. Беручи до уваги механізми адаптивних реакцій особи у відповідь на вплив соціального середовища доцільним є включення опосередкуючого чинника соціальної реадптації – адаптаційного потенціалу особистості. Адаптаційний потенціал особистості визначається як інтегральне утворення, що об'єднує інтраперсональні (певні параметри функціонування сфери самосвідомості, емоційно-вольової, мотиваційно-ціннісної сфери та індивідуально-типологічні особливості) та інтерперсональні (соціальну підтримку та особливості соціальної інтеграції) складові. Зважаючи на системний підхід до процесу соціальної адаптації особистості, надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграє соціальна підтримка (емоційна та інструментальна) та соціальна інтеграція.

Мета статті – провести аналіз особливостей диференціації соціальної підтримки та соціальної інтеграції у осіб з різним рівнем соціальної дезадаптації.

Основні завдання полягають у визначенні особливостей емоційної та інструментальної підтримки, рівня соціальної інтеграції, а також виявленні наявних джерел підтримки, об'єму і характеру соціальних контактів у досліджуваних з різним ступенем соціальної адаптації.

Виклад основного матеріалу. Для визначення особливостей емоційної та інструментальної підтримки, соціальної інтеграції використовувався опитувальник соціальної підтримки F-SOZU-22 (G. Sommer і T. Fudrich) в адаптації А.Б. Холмогорової та співавторів; для виявлення наявних джерел підтримки, об'єму і характеру соціальних контактів, а також верифікації

даних опитувальника соціальної підтримки відносно рівня емоційної та інструментальної підтримки використовувався: «Інтегративний опитувальник соціальної мережі», розроблений Т.В. Довженко [5;6;8;9].

Відповідний рівень соціальної підтримки можливий за наявності таких передумов: по-перше, збереження локальної неформальної мережі комунікації – позитивних взаємозв'язків з безпосереднім оточенням; по-друге, нормальне функціонування організаційної структури, що формує певний професійний адаптаційний потенціал, необхідний в різних негативних ситуаціях, а також сформованість в суспільній свідомості адекватних уявлень про можливості і умови отримання допомоги. В нинішньому українському соціумі з названих передумов можна гіпотетично припустити існування тільки першої – повсюдна наявність в мікросоціальному середовищі неформальної комунікаційної мережі. Інша передумова – нормальне функціонування відповідної організаційно-професійної структури – потребує розробки та психологічного обґрунтування.

Дані самозвіту про соціальну підтримку говорять про істотне зниження її загального рівня у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією. Вони одержують значущо менше емоційної підтримки в порівнянні із соціально адаптованими, тобто наявним є дефіцит позитивного відчуття близькості, довір'я і спільності. У них також знижена підтримка у формі соціальної інтеграції – включеності в певну мережу соціальних взаємодій, в рамках яких відзначається збіг цінностей і уявлень про життя, а також спільність інтересів і захоплень.

Отримані дані свідчать про те, що групи, які вивчаються, практично не розрізняються по показнику «інструментальна підтримка» і «задоволеність соціальною підтримкою». При цьому у досліджуваних з

частковою соціальною адаптацією порушені глибокі і довірчі зв'язки з іншими людьми, які характеризують високий рівень емоційної підтримки: показники «емоційної підтримки» і «соціальної інтеграції» (відчуття спільності з іншими людьми) істотно нижче у частково адаптованих, порівняно з соціально адаптованими. Високий показник інструментальної підтримки можна пояснити характером проблем, в якому переважають соматичні симптоми у колишніх учасників бойових дій і досліджуваних, які знаходяться у стадії ремісії від алкогольної залежності, що вимушує оточуючих надавати допомогу і, таким чином, полегшує її отримання. Можна припустити, що високий рівень інструментальної підтримки служить непрямым підкріпленням соматичної картини хвороби через її умовну вигідність. Цікаво, що досліджувані мало усвідомлюють дефіцит емоційної підтримки як проблему – їх показник задоволеності соціальною підтримкою не відрізняється від такого у соціально адаптованих досліджуваних. Це може служити непрямым підтвердженням особливого складу когнітивно-афективної сфери, що одержала назву «операторного мислення» (Nemiah, Sifneos). Операторне мислення виражається в переважній фіксації на зовнішніх, матеріальних аспектах життя, до яких і відноситься інструментальна підтримка. Внутрішнє ж емоційне життя при такому складі мислення не береться до уваги і ігнорується, тому дефіцит емоційної підтримки може не усвідомлюватися.

Результати вимірювання соціальної підтримки у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації свідчать про значущі відмінності по всіх параметрах соціальної підтримки в порівнянні із соціально адаптованими досліджуваними. У них знижений рівень емоційної і інструментальної підтримки, вони вважають себе менш інтегрованим в суспільство, ніж соціально адаптовані. Рівень задоволеності соціальною підтримкою свідчить про те, що вони не страждають від її дефіциту. При порівнянні результатів обстеження цих груп між собою були виявлені значущі статистичні відмінності – у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значущо нижче загальний показник соціальної підтримки, а також показник задоволеності соціальною підтримкою. Оскільки в сімейній системі цих досліджуваних ми знайшли більше дисфункцій логічно припустити, що їх відносини з людьми порушені більше, ніж у досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації. Результати дослідження рівня соціальної підтримки у досліджуваних обох груп підтверджують це припущення.

Показники опитувальника сприйманої соціальної підтримки верифікувалися і доповнювалися даними інтегративного опитувальника соціальної мережі, який дає більш достовірну інформацію щодо об'єму реально одержуваної соціальної підтримки, оскільки спрямований на виявлення числа конкретних людей в мережі і характеру взаємостосунків з ними.

Існують значущі відмінності досліджуваними з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними за розміром соціальної

мережі. Крім того, є тенденція до обмеження числа людей, з якими частково адаптовані знаходяться в близьких відносинах, що виражене в такому показнику як ядро соціальної мережі.

Не виявлено відмінностей в показниках середньої частоти інструментальної і емоційної підтримки у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними, які тестуються питанням: "Як часто близька вам людина надає відповідну допомогу?" Відповіді: "ніколи", "іноді", "часто" "дуже часто" розподілені приблизно однаково у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією і соціально адаптованими досліджуваними. Проте, рівень емоційної підтримки, який вимірюється числом людей, що надають її, у досліджуваних з частковою соціальною адаптацією нижче на рівні тенденції, тобто в соціальній мережі цих досліджуваних менше людей, з якими вони діляться своїми переживаннями з метою обговорити, відчуті розуміння і тепло. В той же час середнє число людей, що є джерелом інструментальної підтримки, в групі осіб з частковою соціальною адаптацією значущо не відрізняється від групи норми.

При спілкуванні з людьми зі своєї соціальної мережі досліджувані з частковою соціальною адаптацією відрізняються по середній частоті контактів з родичами від соціально адаптованих досліджуваних на рівні тенденції до статистичної значущості, тобто вони рідше вступають в контакт з своїми родичами, ніж соціально адаптовані. Середнє число контактів з іншими людьми (не родичами) у них не відрізняється від норми. Абсолютне число контактів у них також менше через звужену соціальну мережу.

Інтегративний опитувальник соціальної мережі дозволив не просто оцінити сприйманий рівень підтримки на підставі самозвітів досліджуваних, але виявити конкретних осіб, з якими вони зв'язані і від яких можуть одержувати емоційну і інструментальну підтримку, тобто дещо більш об'єктивно представити одержуваний ними об'єм підтримки від найближчого оточення. В цьому опитувальнику їм пропонується назвати і перерахувати імена конкретних людей, з якими вони зв'язані, і розказати, в яких відносинах з цими людьми вони знаходяться (наскільки ці відносини довірчі, як висока частота контактів і т.ін.). На підставі питань виділяється «ядро мережі» – люди, що представляють основне джерело різних видів підтримки.

Виявлено значущі відмінності за розміром соціальної мережі і числом людей, що входять в ядро мережі у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації. Такі досліджувані одержують менше інструментальної підтримки, яка в опитувальнику соціальної мережі вимірюється числом людей, від яких досліджувані одержують інструментальну підтримку. Суттєво знижена частота їх контактів з родичами в порівнянні із соціально адаптованими досліджуваними.

У досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації знижені на рівні тенденції розмір і ядро соціальної мережі. У них є також тенденція до обмеження довірчих зв'язків з іншими людьми. Їм складніше, ніж соціально адаптованим надавати іншим

людям емоційну і інструментальну підтримку, що видне з показника симетричності контактів.

Дані опитувальника соціальної мережі в цілому узгоджуються з даними опитувальника соціальної підтримки.

Всі показники шкал опитувальника соціальної підтримки відрізняються у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації від показників соціально адаптованих досліджуваних на високому рівні значущості. Найвний дефіцит соціальних контактів, інструментальної та емоційної підтримки, довірчих зв'язків з іншими людьми, їм не вистачає відчуття приналежності до якої-небудь референтної групи. У досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значуще нижче значення загального показника сприйнятої соціальної підтримки, а також показника соціальної інтеграції.

Аналіз результатів вивчення соціальної підтримки у соціально дезадапованих досліджуваних свідчить про значущі відмінності по всіх параметрах соціальної підтримки в порівнянні з групою соціально адаптованих осіб. У них знижений рівень емоційної та інструментальної підтримки, ступінь соціальної інтеграції в суспільство, ніж соціально адаптовані ($\varphi=2,23$; $p\leq 0,01$). Так, у досліджуваних з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації значуще нижче загальний показник соціальної підтримки ($71,5\pm 4,2$ бала), а також показник ($4,4\pm 2,2$ бала) задоволеності соціальною підтримкою ($p<0,05$). Виявлені значущі відмінності за розміром соціальної мережі і кількістю осіб, що входять в ядро мережі у досліджуваних з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації ($p\leq 0,01$). Значуще нижче частота їх контактів з родичами в порівнянні з соціально адаптованими і частково адаптованими досліджуваними ($\varphi=2,69$; $p\leq 0,001$). Крім того, у соціально дезадапованих досліджуваних є тенденція до обмеження довірчих зв'язків з іншими людьми. Їм складніше, ніж соціально адаптованим надавати оточуючим емоційну та інструментальну підтримку, про що свідчить аналіз симетричності контактів ($p\leq 0,01$). Дані інтегративного опитувальника соціальної мережі корелюють з даними опитувальника соціальної підтримки ($r=0,81$; $p\leq 0,05$).

Висновки. Дослідження інтерперсональних складових адаптаційного потенціалу соціально адаптованих та соціально дезадапованих досліджуваних за допомогою опитувальника соціальної мережі виявило значуще зниження всіх видів сприйнятої соціальної підтримки, причому загальний показник соціальної підтримки і показник соціальної інтеграції в групі осіб з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації з іншими групами досліджуваних. За даними опитувальника соціальної мережі в обох групах (з тотальним та деструктивним ступенем соціальної дезадаптації) має місце звуження соціальних зв'язків – значуще менше число людей в соціальній мережі і її ядрі (основному джерелі емоційної підтримки) в порівнянні із соціально адаптованими. У досліджуваних з тотальним ступенем соціальної дезадаптації за допомогою опитувальника соціальної мережі виявлені також значущі відмінності від соціально адаптованих

досліджуваних по числу людей, що надають інструментальну підтримку і частота контактів з родичами. У осіб з деструктивним ступенем соціальної дезадаптації знижено число довірчих зв'язків і симетричність у взаємостосунках з іншими в плані надання інструментальної і емоційної підтримки. Вони її не одержують, і не надають. Дослідження показало, що соціальна дезадаптація осіб зрілого віку завжди супроводжується проблемами мікросоціальної взаємодії в сімейній сфері і, як правило, в професійному колективі. Виявилися такі особливості міжособистісної взаємодії, як низький рівень емпатії, недостатність навичок спілкування, комунікативна пасивність. Найвне звуження соціальних зв'язків – значуще менше число людей в соціальній мережі та її ядрі (основному джерелі емоційної підтримки) в порівнянні із соціально адаптованими особами. Виявлені значущі відмінності по кількості осіб, що надають інструментальну підтримку і частота контактів з родичами. Знижено число довірчих зв'язків і симетричність у взаємостосунках з іншими в плані надання інструментальної та емоційної підтримки.

Література

1. Бек А. Когнитивная терапия депрессий / А. Бек, А. Раш, Т. Эмери. – СПб. : Питер, 2003. – 304 с.
2. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж. Боулби. – М. : Академический проект, 2004. – 232 с.
3. Завацька Н.Є. Дослідження адаптаційного потенціалу особистості / Н.Є. Завацька // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – № 599. – С. 98–101. – (Серія : Психологія).
4. Мясичев В. Н. Психология отношений / В.Н. Мясичев. – М. ; Воронеж : НПО МОДЭК, 1995. – 356 с.
5. Петрова Г.А. Методики исследования социальных сетей и социальной поддержки : учеб.-метод. пособ. / Г.А. Петрова, А.Б. Холмогорова, Н.Т. Гарамян. – М. : Смысл : МГУПУ, 2007. – 60 с.
6. Холмогорова А.Б., Гарамян Н.Т., Довженко П.В., Воликова С.В., Петрова Г.А., Юдеева П.Ю. Концепции соматизации: история и современное состояние // Социальная и клиническая психиатрия. - 2000. - № 4. - С. 81-97.
7. Холмогорова А.Б. Социальная поддержка как предмет научного изучения и ее нарушения у больных с расстройствами аффективного спектра / А.Б. Холмогорова, Н.Т. Гарамян, Г.А. Петрова // Социальная и клиническая психиатрия. – 2003. – № 2. – С. 15–23.
8. Brugha T. Social support and psychiatric disorders: overview of evidence / T. Brugha // Social support and psychiatric disorders. – Cambridge : University Press, 1995. – P. 62–78.
9. Brugha T. Social support / T. Brugha // Current Opinion in Psychiatry. – 1988. – Vol. 1. – P. 206–211.
10. Fydrich T. Fragebogen zur Sozialen Unterstützung (F-SozU): Normierung an einer repräsentativen Stichprobe / T. Fydrich, M. Geyer, A. Hessel, G. Sommer, E. Brähler // Diagnostica. – 1999. – V. 45. – P. 212–216.
11. Greenblatt M. Social networks and mental health: an overview / M. Greenblatt, R.M. Becerra, E.A. Serafetinides // American Journal of Psychiatry. – 1982. – V. 139. – P. 77–84.
12. Klerman G.L. Interpersonal psychotherapy of depression / G.L. Klerman, M. M. Weissman, B.J. Rounsaville, E.S. Chevron. – Northvale-New Jersey-London : Lason Aronson inc. – 1997. – 253 p.
13. Sommer G. Soziale Unterstützung. Diagnostik, Konzepte, F-SozU / G. Sommer, T. Fydrich // Dt. Ges. fuer Verhaltenstherapie : Materialie № 22. – Tuebingen, 1989. – 60 s.

References

1. Bek A. Kognitivnaya terapiya depressiy / A. Bek, A. Rash, G. Emeri. – SPb. : Piter, 2003. – 304 s.
2. Boulbi Dzh. Sozdanie i razrushenie emotsional'nyh svyazey / Dzh. Boulbi. – M. : Akademicheskiy proekt, 2004. – 232 s.
3. Zavats'ka N.E. Doslidzhennya adaptatsiyogo potentsialu osobistosti / N. E. Zavats'ka // Visnik Harkivs'kogo nats. un-tu im. V.N. Karazina. – 2003. – № 599. – S. 98–101. – (Seriya : Psihologiya).
4. Myasishev V.N. Psihologiya otnosheniy / V.N. Myasishev. – M. ; Voronezh : NPO MODEK, 1995. – 356 s.
5. Petrova G.A. Metodiki issledovaniya sotsial'nyh setey i sotsial'noy podderzhki : ucheb.-metod. posob. / G.A. Petrova, A.B. Holmogorova, N.G. Garanyan. – M. : Smysl : MGPPU, 2007. – 60 s.
6. Holmogorova A.B., Garanyan N.G., Dovzhenko T.V., Volikova S.V., Petrova G.A., Yudeeva T.Yu. Kontseptsii somatizatsii: istoriya i sovremennoe sostoyanie // Sotsial'naya i klinicheskaya psichiatriya. - 2000. - № 4. - S. 81-97.
7. Holmogorova A.B. Sotsial'naya podderzhka kak predmet nauchnogo izucheniya i ee narusheniya u bol'nyh s rasstroystvami affektivnogo spektra / A.B. Holmogorova, N.G. Garanyan, G.A. Petrova // Sotsial'naya i klinicheskaya psichiatriya. – 2003. – № 2. – S. 15–23.
8. Brugha T. Social support and psychiatric disorders: overview of evidence / T. Brugha // Social support and psychiatric disorders. – Cambridge : University Press, 1995. – R. 62–78.
9. Brugha T. Social support / T. Brugha // Current Opinion in Psychiatry. – 1988. – Vol. 1. – P. 206–211.
10. Fydrich T. Fragebogen zur Sozialen Unterstützung (F-Soz'U): Normierung an einer repräsentativen Stichprobe / T. Fydrich, M. Geyer, A. Hessel, G. Sommer, E. Brähler // Diagnostica. – 1999. – V. 45. – 1999. – R. 212–216.
11. Greenblatt M. Social networks and mental health: an overview / M. Greenblatt, R.M. Becerra, E.A. Serafetinides // American Journal of Psychiatry. – 1982. – V. 139. – P. 77–84.
12. Klerman G.L. Interpersonal psychotherapy of depression / G.L. Klerman, M.M. Weissman, B.J. Rounsaville, E.S. Chevron. – Northvale-New Jersey-London : Lason Aronson inc. – 1997. – 253 r.
13. Sommer G. Soziale Unterstützung. Diagnostik, Konzepte, F-SOZ'U / G. Sommer, T. Fydrich // Dt. Ges. fuer Verhaltenstherapie : Materialie № 22. – Tuebingen, 1989. – 60 s.

Zavatskaya N.E.,

doctor of psychology, professor, head of the department of applied psychology and social work of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Zavatskyi V.Yu.,

k.psychol. science, associate professor of the department of applied psychology and social work of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Ukraine, Severodonetsk

DIFFERENTIATION FEATURES ANTICIPATION PERSONALITY LEVEL OF SOCIAL ADAPTATION

In the article the analysis features of differentiation in anticipation of people with different levels of social adaptation. Established significant reduction of basic types of anticipation and social support for all groups studied. The total rate of social support and social integration index lower in the group of persons with destructive social adaptation level compared to the other groups studied.

Key words: *personality, anticipation, social support, social integration, social adaptation.*

УДК 159.923.2

Завацький Ю.А.,

к.психол.н., завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Тоба М.В.,

професор, д.психол.н., професор кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Україна, м. Сєвєродонецьк

ПСИХОЛОГІЯ РЕЗИДУАЛЬНИХ НОРМ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті актуалізовано проблему соціально-психологічних особливостей резидуальних норм в системі соціальної мобільності особистості. Конкретизовано дефініції «резидуальні норми», «середовище», «простір». Вказано на те, що норми групи, в тому числі резидуальні, можуть виступити важливим ресурсом розвитку особистості та вплинути на його зміст. Визначено, що змістовно-функціональні особливості норм групи, в тому числі навантаження резидуальних норм, їх якісні характеристики можуть стати одним із соціально-психологічних критеріїв оцінки соціальної мобільності особистості. Вивчення резидуальних норм дозволило вибудувати умовні вектори соціальної мобільності, які розмістились в площинах «пасивність-свобода» та «пасивність-залежність».

Ключові слова: особистість, резидуальні норми, освітній простір, соціальна мобільність.

Постановка проблеми. Важливим елементом мікросередовища студентів, безумовно, є студентська група, котра виступає сегментом освітнього простору сучасних вузів та переробляється, відображається, оцінюється суб'єктами групової взаємодії як найважливіший репрезентант соціального середовища взагалі. Саме тому сучасний етап розвитку соціально-психологічних знань характеризується посиленням уваги науковців до вивчення простору як на мікро, так і на макрорівнях та його впливу щодо детермінації соціальної поведінки особистості та її соціальних компетенцій. Одним із важливих елементів соціально-психологічних практик є формування соціальних навичок «розшифрування» та «зчитування» соціальних кодів та резидуальних, «неписаних» правил поведінки, що є, з одного боку, необхідними умовами для оптимальної життєдіяльності та адаптації до нових міжособистісних взаємодій в системах тих чи інших соціально-психологічних просторів, а з іншого – ресурсом розвитку або не розвитку цих просторів.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження резидуальних норм освітнього простору в системі соціальної мобільності особистості.

Виклад основного матеріалу. Так, за словами В. Слободчикова [7], освітній простір перетворюється в «генетичну матрицю» відтворення суспільства, який повинен виступити простором особистого розвитку кожної людини. На думку вченого, освітній простір не є чимось однозначним і таким, що є заданим наперед. Простір розпочинається там, де відбувається зустріч суб'єктів, які розпочинають спільно проектувати цей простір, котрий, відповідно, є і як предмет, і як ресурс спільної діяльності, де між окремими інститутами, програмами, суб'єктами освітньої діяльності починають «вибудовуватись» певні зв'язки та ставлення, котрі, безумовно, регулюються нормами заданого простору.

Якісний, особистісно-орієнтований освітній простір повинен включати широкий спектр можливостей для

розвитку його суб'єктів. Методологічним інструментарієм для опису освітнього простору служить система психодіагностичних параметрів, яка розроблена вченими для аналізу ставлень, стосунків, відносин (В. Мясичев, Б. Ломов, С. Дерябо, В. Ясвін). Науковцями виокремлюється п'ять базових, основних параметрів оцінки освітнього простору. Серед них: широта, інтенсивність, модальність, ступінь усвідомлення і стійкості, а також шість, так би мовити, «другорядних» параметрів: емоційність, узагальненість, домінантність, когерентність, принциповість, активність [11]. При цьому, хочемо наголосити, що ми не проводили моніторинг розвитку освітнього простору вузів за названими критеріями, оскільки це не було завданням нашого дослідження. Однак, здійснені нами наукові розвідки соціально-психологічних особливостей виникнення і функціонування норм в студентських групах, дозволили нам зробити ряд умовисновків щодо соціально-психологічного компоненту освітнього простору вузів.

Проведений теоретико-методологічний аналіз моделей нормотворення, дає нам підстави констатувати, що кожна із них має пояснювально-перспективний потенціал лише на певному етапі розвитку соціуму. Порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду дослідження групової норми, а також систематизація результатів емпіричного дослідження дозволив нам вибудувати системно-концептуальну модель групового нормотворення в студентських групах, як сегменту освітнього простору. Модель представлена у вигляді двох блоків, які в різному співвідношенні, взаємодії та взаємовпливах опосередковують формування як прогресивних, так і регресивних групових норм [8]. Зупинимось тільки на компонентах першого блоку – «зміст і якість пропозицій освітнянського простору (відкритість, закритість, нормативність, конформність, інноваційність, ритуалізм)». Так, за нашими результатами, освітній простір вузів характеризується конформністю, також зафіксована тенденція до

переважання негативних групових норм, норм деструктивного змісту, шаблонності та домінування принципу «бути таким, як всі». Середній рівень самоактуалізації як у хлопців, так і у дівчат та низький рівень ініціативності також ніяким чином не корелює з розвиваючою функцією освітнього простору, а тому цей простір можна класифікувати як такий, де переважає «середовище безтурботного споживання» (за Я. Корчак навчальне середовище поділяється на догматичне, ідейне, безтурботного споживання, зовнішньої вишуканості і кар'єри); як «екологічний світ» з обмеженими можливостями («екологічний світ» за Дж. Гібсоном).

При цьому, групові норми є такими, що видозмінюються, взаємопереходять та взаємодоповнюють одна одну, вони є аморфними, тобто виразні межі, практично, відсутні. Наприклад, резидуальна (неформальна) групова норма за певних умов може стати формальною або, навпаки. Така властивість відноситься майже до кожної із виокремлених норм у наведеній класифікації (див. рис.1).

Складність та умовність такого поділу також підтверджується і тим, що кожна із норм одночасно має відношення до всіх підструктур загальної класифікації, наприклад, за мірою опосередкування міжособистісних взаємовідношень норма спілкування є нормою-стимулом, яка опосередковує та регулює групову діяльність, за діапазоном санкцій ця ж сама норма може строго каратися групою, за умови її порушення; за мірою прийняття такою, що приймається більшістю групи, а за офіційним статусом – інституціональною. Отже, нормативна видозмінюваність створює всі передумови для оптимізації нормотворчих процесів освітнянського простору вузів. Поняття «середовище» та «простір» не є синонімами, а тільки близькими та такими, що мають багато точок дотику, але при цьому «простір» є ширшим поняттям, оскільки, власне, середовище заповнює цей простір, а не навпаки [9]. В системі «людина-середовище» становище людини розглядається як центральне. За словами Г. Щедровицького, при взаємодії людини з середовищем «два організми середовища уже нерівноправні» [10, с.152]; суб'єкт є первинним; середовище задається по відношенню до нього як таке, що має ту чи іншу значущість для людини. Середовище охоплює комплекс природних (фізичних, хімічних, біологічних) і соціальних чинників, які можуть прямо або побічно, миттєво або довготривало впливати на життя та діяльність людини. Тобто фокус дослідників спрямований на вивчення умов, впливів, чинників активного або не активного середовища на людину. При цьому освітнє та навчальне середовище також не є ідентичними, друге є завжди організованим. Середовище при складанні своїх відношень-стосунків утворює простір і умови життя людини.

Також нам випала нагода ознайомитися з досвідом інтерпретації педагогічного середовища шведськими вченими на курсі «Педагогічне середовище та теоретичні перспективи» ("Pedagogiska miljöer och teoretiska perspektiv") в Стокгольмському університеті (Швеція). Так, Г.Ленц Тагучі (Hillevi Lenz Taguchi) [13], Е. Нордін-Гултман (E. Nordin-Hultman) [15], Г. Далберг

(Gunilla Dahlberg) [12] аналізують педагогічне середовище з позиції різних перспектив, де домінує місце посідає постмодерна, згідно якої середовище це не тільки об'єкт, навпаки, середовище – суб'єкт, який створює передумови та умови для утворення та збереження ідентичності дитини та її розвитку.

Освітній простір, як поняття, зустрічається також в роботах французького соціолога П. Бурдьє, де соціальний простір він називає структурою визначених соціальних позицій, систему стосунків-відношень між різними позиціями. В своїх роботах вчений описує соціальний простір як поле сил, як сукупність об'єктивних відношень, які нав'язуються всім, хто входить до цього поля [1].

Уявлення про простір пов'язане з порядком розподілу одночасно існуючих об'єктів дослідження. В широкому значенні освітній простір можна інтерпретувати як сукупність освітніх інститутів, освітніх процесів і освітніх середовищ, котрі діють на конкретній території; це набір певним чином пов'язаних між собою умов, які впливають на людину. Оскільки досліджуваними виступили репрезентанти трьох різних регіонів України (захід, південь, північ), то це стало однією із причин вести мову про освітній простір вищих навчальних закладів.

Отже, резидуальні норми – це неофіційні правила, котрих дотримуються у групі і які, як правило, усвідомлюються після їх порушення. Деякі резидуальні норми соціальної взаємодії, наприклад, норми невербальної комунікації (погляди, жести тощо), складають глибокий пласт культурного спілкування, який важко швидко розпізнати та зрозуміти, що несе за собою низку проблем та непорозумінь. Названі норми керують тими сторонами людської поведінки, які не охоплені формальними, вивереними і впорядкованими соціальними нормами. Основними критеріями таких норм є те, що більшість людей погоджується з цими нормами. Для ефективного входження особистості студента в групу необхідним є засвоєння відповідних норм поведінки. Більшою мірою резидуальні норми регулюють взаємодію учасників групи, забезпечують його орієнтирами в мікросередовищі в якому перебуває особистість. На думку багатьох дослідників, резидуальні норми є результатом оперантно обумовленого навчання, оскільки учасники взаємодії безпосередньо і нерелфлексивно розуміють «як потрібно діяти», «що приймається оточуючими, а що засуджується», і це розуміння стабілізує індивідуальну поведінку в групі, а також підтримує соціальний порядок. На думку Д. Гоулмана [3] і його колег, норми є вираженням прихованого навчання на груповому рівні – це «неписані» правила, які ми черпаємо із повсякденної взаємодії і автоматично їх засвоюємо. Даний висновок підтверджується цілим рядом досліджень, зокрема, результатами класичних експериментів С.Мілграма з вивчення резидуальних правил, регламентуючих поведінку індивідів в метро і в чергах [14]. С. Мілграм зауважує, що вчинки, які потрапляють під категорію «так не можна робити», примушують допустити, що знання об'єктивного соціального порядку управляють поведінкою не тільки на когнітивному рівні, але й на

емоційному. Дії, які виходять за рамки звичних соціальних норм, можуть привести до миттєвого виникнення інтенсивної, стримуючої емоції, яка спрямовує дії індивіда в напрямку до прийнятних соціальних стереотипів, що складають стабільний фон повсякденного життя.

Резидуальні норми представлені також в етнометодології Г. Гарфінкеля [2]. Звичайно, етнометодологія, як теорія, відома перш за все серед соціологічних теорій, але для соціальної психології вона також представляє інтерес, передусім тому, що акцентує увагу на способах і якісних характеристиках поведінки людей за певними приписами. Під «етносом» в названій теорії вчений розуміє будь-яку спільність людей, під «методами» – способи взаємодії людей за «неписаними» правилами поведінки, які регулюють їх повсякденне життя. В рамках етнометодологічної теорії враховується той факт, що члени суспільства виходять із спільного запасу знань. Передумовою для інтеракцій між людьми виступає наявність речей «які знає кожний», вони опосередковуються нами в процесі соціалізації, ми приймаємо їх як схему спільної реальності, і разом з іншими конструємо соціальну реальність. Згідно Гарфінкеля, ми конструємо соціальну реальність один для одного, в якій зв'язок норм та цінностей встановлюється тільки нами. Інтеракції є вдалими, оскільки всі учасники інтерпретують свою поведінку як типовий приклад («документ») стандартного, відомого в суспільстві взірця. Цей новий метод Гарфінкель назвав «документальним методом інтерпретації». Отже, студентська група, згідно цієї теорії, виступає тим «етносом», тою спільністю суб'єктів, яка характеризується специфічним, властивим тільки для неї соціально-психологічним простором, який вони самі впорядковують та моделюють згідно до «своїх» групових норм, відповідно до резидуальних та інституціональних норм, які впливають на способи та стилі взаємодії між учасниками освітнього простору, на вироблення, компонування нормативності та нормативної поведінки.

В результаті емпіричного дослідження виявлені резидуальні групові норми, які спрямовані на взаємодопомогу, підтримку, солідарність суб'єктів групової взаємодії. Респонденти вказують на пріоритетність такої норми як підказування, яка приймається більшістю членів студентської групи, впливає на їх міжособистісну взаємодію і чітко зафіксована в «когнітивних» картах учасників освітнього простору; яка інтерпретується ними як допомога, а не як «ведмежа послуга», а у разі порушення цієї норми, «девіант» розцінюється ними як людина пихата, жорстка, «чужа».

Окрім того, можна сказати, що резидуальні норми освітнього простору, в основному стосуються навчальної діяльності і всього, що з нею пов'язано. Наприклад, 64,21% респондентів відзначили, що дають списувати іншим членам групи, 60% – списують при написанні контрольних робіт; 58,83% опитаних на лекціях займаються іншими справами (читають книгу, готуються до семінару). При цьому, ще раз наголосимо,

що нас цікавить не дидактичний аспект, а соціально-психологічний компонент освітнього простору. Зокрема, більшість групи демонструє норму, яка підтверджує, що вчитись не є обов'язково. Парадокс полягає в тому, що студенти, в основному, навчаються тому, що їх приваблює статус людини з вищою освітою, наявність диплому, престижність навчального закладу та ін. При цьому меншість, яка проявляє інтерес до навчання, почуває себе некомфортно в групі, оскільки її репрезентанти порушують домінуючі тенденції.

Доприкладу, якщо ми умовно «перенесемо» результати нашого дослідження на векторну модель освітнього середовища В. Ясвіна [11], яка складається із системи координат: перша вісь якої називається «свобода – залежність», а друга – «активність – пасивність»; процедура побудови векторів, котрі відповідають тому чи іншому типу освітнього простору надзвичайно проста і передбачає проведення опитування, яке містить шість запитань (відповідь респондентів на кожне запитання дозволяє зафіксувати відповідну шкалу – «активність», «пасивність», «свобода», «залежність»), то вектори розмістяться в площині «свобода-пасивність» та «пасивність-залежність» (див. рис.3).

На перший погляд таке механічне «накладання» може виглядати певним спрощенням експериментальних вимог щодо процедури організації та проведення соціально-психологічних досліджень, але в своє виправдання можемо сказати, що змістовно-функціональні особливості норм групи, їх якісні характеристики можуть стати одним із критерієм оцінки простору, в тому числі і освітнього, який, власне, і характеризує соціально-психологічний компонент освітнього простору.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що елементом освітнього простору вищих учбових закладів є безтурботне середовище, характерними особливостями якого є пасивна свобода з домінуванням пригнобленого та добродушного психологічних типів (добродушний та пригноблений тип – поняття запропоновані П.Лесгафтом).

Проведений теоретико-емпіричний аналіз дає всі підстави зробити певні узагальнення про те, що сучасна система вищої школи потребує реформування, оскільки зовсім не відповідає сучасним суспільним замовленням. Адже, освітній простір – це сфера суспільної діяльності, де здійснюється цілеспрямоване соціокультурне формування і розвиток особистості її індивідуальності. Процес засвоєння особистістю соціального досвіду залежить від конкретного співвідношення і взаємодії різних інформаційних систем, але перш за все, від співвідношення практики реальних відносин-стосунків, в які включена особистість і які визначають її спосіб життя, а також тієї інформації, яку особистість отримує в процесі свідомого навчання та виховання в освітньому просторі. Відповідно, особистість студента співвідносить свої знання про життя, як правило, не з фактами загального буття, а з конкретними умовами життєдіяльності соціальної групи, до якої вона належить, в даному випадку студентської, яка є особливим мікросвітом.

Висновки. Змістовно-функціональні особливості норм групи, в тому числі навантаження резидуальних норм, їх якісні характеристики можуть стати одним із соціально-психологічних критеріїв оцінки освітнього простору вузів. Вивчення резидуальних норм дозволило вибудувати умовні вектори освітнього середовища як елементу освітнього простору вузів, які розмістились в площинах «пасивність-свобода» та «пасивність-залежність».

Література

1. Бурдье П. Социология социального пространства / Пьер Бурдье. – [Пер. с фр.] / общ. ред. Н.А. Шматко. – СПб. : Алетейя ; М. : Ин-т эксперим. социологии : Алетейя, 2005. – 288 с.
2. Гарфинкель Г. Что такое этнометодология? / Г. Гарфинкель. – [Пер. с англ. С.П. Баньковской]. – [Режим доступа: http://www.chrome_extension://oemtnndcblbdoiebfnladdacbfmadadm/ http://sociologica.hse.ru/data/2013/01/17/1302903565/11_3_13.pdf
3. Гулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гулман, Ричард Бояцис, Энни Маккхи. – [Пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 301 с.
4. Дерябо С.Д. Диагностика эффективности образовательной среды / С. Д. Дерябо. – М., 1997. – 252 с.
5. Казмиренко В.П. Активизация когнитивных процессов у спільній пізнавальній діяльності та спілкуванні (замість вступу) / В.П. Казмиренко // Активизация когнитивных процессов у спілкуванні : навч. посіб. / за ред. В.П. Казмиренка. – К. : Міленіум, 2011. – С. 7–30.
6. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности / Е.А. Климов. – Казань, 1969. – 278 с.
7. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека. Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И.Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
8. Тоба М.В. Соціально-психологічні особливості виникнення і функціонування норм в студентських групах: дис...докт. психолог. Наук. : 19.00.05. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / М.В. Тоба. – К., 2012. – 552с.
9. Шалаев И.К. От образовательных сред к образовательному пространству: понятие, формирование, свойства / И.К. Шалаев, А.А. Веряев // Педагог. – 1998. – № 4. – С. 23–27.
10. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М. : Шк. культ. полит., 1995. – 800 с.
11. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.
12. Dahlberg G. Pedagogik i en föränderlig omvärld. Teoretiska reflektioner / G. Dahlberg, H. Lenz Taguchi, U. Lind, E. Nordin-Hultman, G. Åsen. – Stockholm : HLS Förlag, 2001. – 342 s.
13. Lenz Taguchi H. Emancipation och motstånd – dokumentation och kooperativa läroprocesser i förskolan / H. Lenz Taguchi. – Stockholm : HLS Förlag, 2000. – 316 s.
14. Milgram S. Behavioral study of obedience / S. Milgram // Journal of Abnormal Social Psychology. - № 67. – 1963. – S. 371-378.
15. Nordin-Hultman E. Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande / E. Nordin-Hultman. – Stockholm, 2004. – 247 s.

References

1. Burd'e P. Sociologiya social'nogo prostranstva / P'er Burd'e. – [Per. s fr.] / obshch. red. N.A. Shmatko. – SPb. : Aletejya ; M. : In-t ehkspirim. sociologii : Aletejya, 2005. – 288 s.
2. Garfinkel' G. Chto takoe ehnometodologiya? / G. Garfinkel'. – [Per. s angl. S.P. Ban'kovskoj]. – [Rezhim dostupu: http://www.chrome_extension://oemtnndcblbdoiebfnladdacbfmadadm/ http://sociologica.hse.ru/data/2013/01/17/1302903565/11_3_13.pdf
3. Goulman D. EHmocional'noe liderstvo: Iskustvo upravleniya lyud'mi na osnove ehmocional'nogo intellekta / Dehniel Goulman, Richard Boyacis, EHnni Mak'khi. – [Per. s angl.]. – M. : Alpina Biznes Buks, 2005. – 301 s.
4. Deryabo S.D. Diagnostika ehffektivnosti obrazovatel'noj sredy / S.D. Deryabko. – M., 1997. – 252 s.
5. Kazmirenko V.P. Aktivizaciya kognitivnih procesiv u spil'nij piznaval'nij djal'nosti ta spil'kuvanni (zamist' vstupu) / V.P. Kazmirenko // Aktivizaciya kognitivnih procesiv u spil'kuvanni : navch. posib. / za red. V.P. Kazmirenka. – K. : Milenium, 2011. – S. 7–30.
6. Klimov E.A. Individual'nyj stil' deyatel'nosti / E.A. Klimov. – Kazan', 1969. – 278 s.
7. Slobodchikov V.I. Osnovy psihologicheskoy antropologii. Psihologiya cheloveka. Vvedenie v psihologiyu sub'ektivnosti / V.I. Slobodchikov, E.I. Isaev. – M. : SHkola-Press, 1995. – 384 s.
8. Toba M.V. Social'no-psihologichni osoblivosti viniknennya i funkcionuvannya norm v students'kijh grupah: dis...dokt. psiholog. Nauk. : 19.00.05. – Institut psihologii im. G.S. Kostyuka NAPN Ukraini / M.V. Toba. – K., 2012. – 552s.
9. Shalaev I.K. Ot obrazovatel'nyh sred k obrazovatel'nomu prostranstvu: ponyatie, formirovanie, svojstva / I.K. Shalaev, A.L. Verjajev // Pedagog. – 1998. – № 4. – S. 23–27.
10. SHCHedrovickij G.P. Izbrannye trudy / G.P. SHCHedrovickij. – M. : SHk. kul't. polit., 1995. – 800 s.
11. Jasvin V.A. Obrazovatel'naya sreda: ot modelirovaniya k proektirovaniyu / V.A. Jasvin. – M. : Smysl, 2001. – 365 s.
12. Dahlberg G. Pedagogik i en föränderlig omvärld. Teoretiska reflektioner / G. Dahlberg, H. Lenz Taguchi, U. Lind, E. Nordin-Hultman, G. Åsen. – Stockholm : HLS Förlag, 2001. – 342 s.
13. Lenz Taguchi H. Emancipation och motstånd – dokumentation och kooperativa läroprocesser i förskolan / H. Lenz Taguchi. – Stockholm : HLS Förlag, 2000. – 316 s.
14. Milgram S. Behavioral study of obedience / S. Milgram // Journal of Abnormal Social Psychology. - № 67. – 1963. – S. 371-378.
15. Nordin-Hultman E. Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande / E. Nordin-Hultman. – Stockholm, 2004. – 247 s.

Zavatskyi Yu.A.,

k. psychol. science, head of the department of health and physical education,
of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Toba M.V.,

professor, Doctor of Psychology, Professor of department of applied psychology and social work
of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Ukraine, Severodonetsk

PSYCHOLOGY RESIDUAL STANDARDS IN SOCIAL MOBILITY OF PERSONALITY

The article Modified issue of social and psychological characteristics of residual norms in the social mobility of the individual. Concretized definitions of "residual rules", "medium", "space". Specified that the rules of the group, including residual can perform an important resource for personal development and to influence its content. Determined that the content and functional features of the rules, including the residual load standards, their qualitative characteristics may be one of the social and psychological criteria for assessing individual social mobility. Learning to build residual rules allowing conditional vectors of social mobility, which are located in planes "passive-freedom" and "passive-dependent."

Key words: personality, residual norms educational community, social mobility.

УДК 153.95

Новицька Л.В.,*к.психол.н., докторант кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля***Жигаренко І.Є.,***доцент, к.психол.н., доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля**Україна, м. Сєвєродонецьк*

ДО ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ЗАСОБУ ПСИХОПРОФІЛАКТИКИ АФЕКТИВНИХ РОЗЛАДІВ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються особливості попередження, розв'язання та подолання міжособистісних конфліктних ситуацій як засобу психопрофілактики афективних розладів особистості. Аналізуються теоретичні підходи до проблеми міжособистісного конфлікту. Розглядаються конфліктні ситуації та стратегії поведінки суб'єктів конфлікту. Визначається роль міжособистісної комунікації у процесі попередження та подолання конфліктних ситуацій. Пропонуються шляхи попередження та вирішення конфліктних ситуацій.

Ключові слова: *особистість, конфлікт, міжособистісний конфлікт, психопрофілактика, афективні розлади.*

Постановка проблеми. Процес міжособистісної комунікації завжди відрізняється внутрішньою складністю, яка з першого погляду є майже не помітною, але з часом вона проявляється або в незначних, або достатньо виразних суперечностях суб'єктів взаємодії. Така неузгодженість, як правило, є наслідком наявності у кожного індивіда власної системи цінностей, переконань, мотивів, цілей і т. ін. З виникнення непорозуміння, коли відносини ускладнилися й неможливо подалі конструктивно вести діалог зазначається про наявність міжособистісного конфлікту. На сьогодні не існує загальноприйнятого визначення дефініції «міжособистісний конфлікт» й дослідниками по-різному визначають його основний зміст. Проте, здебільшого, вони сходяться у тому, що в ньому проявляються як індивідуальні, так і соціальні аспекти взаємодії людей, які належить або до однієї, або до різних соціальних груп. Основна проблема такого конфлікту полягає у тому, що не своєчасне вирішення або затяжний його характер на індивідуальному рівні може призвести до неврозів, хворобливих станів, психосоматичних розладів, стресів, фрустрації тощо. Але, разом із цим, міжособистісний конфлікт на соціальному рівні призводить до стійкого розладу стосунків між взаємодіючими людьми, до встановлення ворожих, непримиримих ставлень та навіть вчинення насильницьких злочинів. Не меншого значення набуває проблема профілактики міжособистісних конфліктів. Отже, нагальна необхідність пошуку оптимальних засобів подолання міжособистісних конфліктів складає складне та актуальне завдання для сучасної психологічної науки та практики.

Мета статті полягає в розгляді та аналізі соціально-психологічних засобів подолання конфліктності та пошуку оптимальних шляхів вирішення конфліктів на міжособистісному рівні.

Виклад основного матеріалу. У практиці попередження та подолання міжособистісних конфліктів

фахівці виділяють кілька способів, стратегій та напрямків антиконфліктологічної роботи [1]. Перш за все це зниження рівня конфліктності тих індивідів, які схильні до його продукування; підвищення авторитету керівника, оскільки авторитет виступає одним з чинників регуляції поведінки; формування високої організаційної культури, яка передбачає наявність позитивних традицій, що виступають допоміжними нормами соціальної регуляції поведінки; висока мотивація праці; високий соціальний статус; наявність високого престижу праці або навчання, як результату співвіднесення характеристик особистості з еталонними цінностями, що існують у суспільстві; формування позитивного психологічного клімату в соціальних групах; психологічна обізнаність та компетентність індивідів, на підставі їхнього навчання та інформування. Разом з цим у кожному напрямку роботи треба враховувати загальні психологічні принципи, які виступають фундаментом майбутнього успіху. Оскільки в конфлікті приймають участь конкретні особистості, то без знання їхніх психологічних особливостей ефективність антиконфліктологічної роботи може бути поставлена під сумнів. Такими принципами визнаються встановлення мети конфлікту; виявлення основного змісту протиріччя, що складає ядро конфлікту; врахування індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів конфлікту та їх наявного емоційного стану; врахування динаміки протікання конфлікту, його стадій та фаз. Від того, наскільки змістовно враховані наявні принципи, залежить якість вирішення конфліктної взаємодії. Проте, як процес протікання конфлікту, так і його результат багато в чому визначається вибраним стилем поведінки індивіда в конфліктній взаємодії. Загальновідомо, що К. Томас визначає такі способи реагування в конфліктних ситуаціях, як: змагання (конкуренція), що є насправді прагненням домогтися задоволення власних інтересів на шкоду іншому; пристосування, що означає шкоду власним інтересам

заради іншого; компроміс; запобігання, для якого характерно як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей; співробітництво, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін [5]. При цьому, кожна з стратегій стає ефективною тільки в конкретних, визначених умовах, і жодна з них не може розглядатися як свідомо виграшна або найкраща. Жорстке дотримання якогось одного стилю обмежує можливість для маневру при рішенні конфліктної ситуації. З'ясовано, що модель компромісу є найбільш затребуваною більшістю студентів (72%) при вирішенні конфліктних ситуацій. У поясненнях такого вибору як юнаки, так й дівчата посилалися на те, що пошук компромісу як за рахунок власних поступок, так й поступок опонента дає можливість хоча б частково добитися бажаного. Але, як свідчить досвід, стратегія компромісу виявляється тактичною хитрістю, яка дозволяє виграти час, посилити ресурси для майбутньої боротьби. Разом із цим, на підставі аналізу соціально-психологічних засобів подолання конфліктності у студентському середовищі та пошуку оптимальних шляхів вирішення конфліктів на міжособистісному рівні нами було з'ясовано, що в умовах, коли у суб'єктів конфлікту переважає така стратегія поведінки в конфліктній ситуації як компроміс, найбільш оптимальним способом дієвого вирішення конфлікту є техніка медіації. Медіація є однією з ефективних форм урегулювання конфліктів. Це процес, в якому медіатор, як нейтральна третя сторона, допомагає вирішити конфлікт, сприяючи пошуку можливостей для укладання угоди між сторонами, що конфліктують [6]. Медіатор полегшує процес спілкування між сторонами, допомагає глибше зрозуміти їхні позиції та інтереси, шукає ефективні шляхи вирішення проблеми, надаючи можливість сторонам дійти власної згоди. Якщо люди можуть вирішити проблему шляхом обговорення і переговорів, вони досягнуть швидшого і кращого результату, ніж при протистоянні або судовому розгляді. Проте здебільшого їм цього не вдається зробити без допомоги когось третього. Сильні емоції, ворожість, тактика протистояння та нерівність соціального положення можуть стати перепонами на шляху до конструктивних переговорів. Навіть якщо бажаного результату не досягнуто, то залучення медіаторів сприяє кращому розумінню сторонами один одного. Медіація – процес урегулювання конфлікту між двома сторонами за участю третьої, нейтральної сторони, альтернативне силовому способу вирішення конфлікту, коли одна сторона виграє, а друга програє, а насправді, програють обидві сторони, окрім того страждає справа. До провідних принципів медіації відносять неупередженість, конфіденційність та добровільність. Ідея неупередженості є центральною в процесі медіації. Медіатор має виконувати свою роботу об'єктивно і чесно. Він повинен проводити медіацію тільки у тих справах, в яких він може залишатися неупередженим і справедливим. Конфіденційність полягає в тому, що медіатор не повинен розголошувати факти, хід і результати медіації, якщо на це немає дозволу всіх сторін або якщо цього не вимагає закон. За відповідних

обставин науковцям може бути дозволений доступ до статистичних даних і, з дозволу сторін, на присутність під час самого процесу медіації та на інтерв'ю з учасниками медіації. Процедура медіації є добровільною: ніхто не може примусити сторони скористатися медіацією. У ролі спонтанних медіаторів можуть виступати свідки конфліктів, друзі та родичі, неформальні лідери та колеги по роботі. Втім у цьому випадку не йдеться про професійну допомогу. До неофіційних медіаторів, до яких можна звернутися за допомогою завдяки їхній освіті або великому життєвому досвіду, можна віднести представників релігійних організацій; професійних психологів; соціальних педагогів; юристів. Досить часто послуги з медіації пропонують громадські організації, зокрема профспілки. Стадії медіації досить детально описані у відповідній літературі [4; 6]. Виокремлюють стадію отримання довіри; стадію спрямовану на аналіз фактів і виявлення проблем; стадію пошуку альтернатив для вироблення прийняттого для сторін рішення; стадію проведення переговорів та ухвалення рішення; стадію складання підсумкового документу, в якому фіксуються такі рівноправні, законні та міцні зобов'язання, що вироблені в результаті переговорів і, з якими погоджуються сторони. Отже, вирішення конфлікту за участю медіатора побудовано як процес переговорів партнерів, а не суперників, що сприяє засвоєнню суб'єктами конфлікту іншої конструктивної моделі розв'язання конфліктів, яку вони можуть використовувати в майбутньому.

Висновки. З'ясовано, що міжособистісний конфлікт є способом виявлення й розв'язання протиріч, які виникають між індивідами та в ньому проявляються як індивідуальні, так і соціальні аспекти взаємодії людей, які належить або до однієї, або до різних соціальних груп. Основними причинами виникнення міжособистісних конфліктів є недостатня комунікативна компетентність індивідів і відсутність у них навичок кооперації. Визначено, що основним соціально-психологічним чинником, який викликає конфлікт, є процес їхньої соціалізації, результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду, що проявляється в спілкуванні та діяльності. Одним із проявів соціалізації особистості виступає міжособистісний конфлікт, під час якого вона самоутверджується, прагне закріпити певний соціальний статус, підкреслити свою індивідуальність та незалежність. Найбільш поширеними стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях є компроміс, який передбачає пошук взаємопорозуміння як завдяки власних поступок, так й поступок опонента, що надає можливість хоча б частково добитися бажаного. З'ясовано, що в умовах, коли у суб'єктів конфлікту переважає така стратегія поведінки в конфліктній ситуації як компроміс, найбільш оптимальним способом дієвого вирішення конфлікту стає техніка медіації, що передбачає залучення третьої нейтральної сторони, яка допомагає вирішити конфлікт і сприяє пошуку можливостей для укладання угоди між конфліктуючими сторонами.

Література

1. Богданов Е.Н. Психология личности в конфликте: [учебное пособие] / Е.Н. Богданов, В.Г. Зазыкин. – [2-е изд.] – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
2. Гарькавець С.О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : [монографія]. / С.О. Гарькавець. – Луганськ : вид-во «Нолідж», 2010. – 343 с.
3. Коломинский Я.Л. Социальная психология взаимоотношений в малых группах. Учебное пособие для психологов, педагогов, социологов / Я.Л. Коломинский. – М.: АСП, 2010. – 446 с.
4. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта: [учеб. пособие]. / Г.В. Ложкин, Н.И. Повякель. – [2-е изд., стереотип.] – К.: МАУП, 2002. – 256 с.
5. Москаленко В.В. Соціальна психологія : [підручник]. / В.В. Москаленко – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Психология професійної комунікації: [монографія]. / Л.Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : Книги - XXI, 2009. – 528 с.
7. Пілат Н.І. Соціальна ідентичність особистості як чинник вибору стилю поведінки в конфлікті : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Наталія Іванівна Пілат. – Львів, 2004. – 207 с.
8. Тернер Дж. Социальное влияние / Джон Тернер. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с. – (Серия «Концентрированная психология»).
9. Претьяченко В.В. Управлінські команди: методологія і теорія, формування і розвиток: [монографія] / В.В. Претьяченко. – Луганськ : Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2004. – 300 с.

References

1. Bogdanov E.N. Psihologiyi lichnosti v konfliktе: [uchebnoe posobie] / E. N. Bogdanov, V. G. Zazikin. – [2-e izd.] – SPb. : Piter, 2004. – 224 s.
2. Garkavets S.O. Socialno-normativny konformizm osobystosti u psihologichnomu vymiri : [monografiya]. / S.O. Garkavets. – Lugansk : vyd-vo «Nolidz», 2010. – 343 s.
3. Kolominskij Y.L. Socialnaya psihologiyi vzaimootnosheniy v malix grupax. Uchebnoe posobie dly psihologov, pedagogov, sociologov / Y. L. Kolominskij. – M. : AST, 2010. – 446 s.
4. Lozkin G.V. Prakticheskaya psihologiyi konflikta: [ucheb. posobie]. / G.V. Lozkin, N.I. Povyekel. – [2-e izd., stereotip.]. – K. : MAUP, 2002. – 256 s.
5. Moskalenko V.V. Socialna psihologiyi : [pidruchnyk]. / V.V. Moskalenko – K. : Centr navchalnoy literatury, 2005. – 624 s.
6. Orban-Lembrik L.E. Psihologiyi profesinoyi komunikacii: [monografiya]. / L. E. Orban-Lembrik. – Chernivci : Knigi – XXI, 2009. – 528 s.
7. Pilat N.I. Sicialna identychnist osobystosti ayk chinnyk vyboru stylu povedinky v konfliktі: dys. ... kand. psyhol. nauk: spec. 19.00.05 / Nataliy Ivanivna Pilat. – Lviv, 2004. – 207 s.
8. Terner Dj. Socialnoe vliyeniye / Djon Terner. – SPb. : Piter, 2003. – 256 s. – (Seriya “Koncentrirovayaya psishologiyi”).
9. Tretychenko V.V. Upravlinsky komandi: metodologiyi i teoryi, formuvany i rozvitok; [monografi] / V.V. Tretychenko. – Lugansk : Shidnnyukrainskiy nacional universitet imeni Volodimira Daly, 2004. – 300 s.

Novitska L.V.,

k. psychol. science, doctoral student of the department of health and physical education,
of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Zhygarenko I.E.,

Associate Professor, k. psychol. science, Associate Professor of department of applied psychology and social work of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Ukraine, Severodonetsk

OVERCOMING THE QUESTION INTERPERSONAL CONFLICT AS A MEANS OF PSYCHOLOGICAL PROPHYLAXIS OF AFFECTIVE PERSONALITY DISORDER

In the article features preventing, resolving and overcoming conflicts as a means of psychological prophylaxis of affective personality disorders. Theoretical approaches to interpersonal conflict. We consider the conflicts and behavior strategies of conflict. The role of interpersonal communication in the prevention and conflict resolution. Ways to prevent and resolve conflicts.

Key words: identity, conflict, interpersonal conflict, psychoprophylaxis, affective disorders.

УДК 159.923-051

Шеленкова Н.Л.,

к.психол.н, доцент кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,
shelenkova_nata@ukr.net

Україна, м. Умань

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ : ПЕРВИННЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті наведено фактичні дані, які характеризують різноманіття мотиваційних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних, професійно-особистісних і духовно-моральних характеристик студентів-психологів. З'ясовано типи мотивації, які свідчать про недостатній рівень підготовки студентів, значне поширення у комунікативній сфері майбутніх психологів низки серйозних утруднень і когнітивних перекручувань, недостатній рівень розвитку ціннісних і духовно-моральних орієнтацій, що потребують спеціального корегування.

Ключові слова: студент-психолог, індивідуально-психологічні особливості, професійне формування.

Постановка проблеми. Нове осмислення змісту професійної підготовки та її результатів, а також психологічного забезпечення цього процесу у вузівській практиці викликано ситуацію, що різко змінилася у психології, освіті, економіці та у країні у цілому. Психологічна практика постійно розширює сфери свого впливу на різні сторони і сфери навчання і професійної підготовки, але психологічне обґрунтування багатьох напрямків цієї підготовки частіше за все ні у теоретичному, ні у методичному аспектах не зроблене. Зокрема це стосується вивчення впливу індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів на їхнє професійне становлення.

Аналіз останніх публікацій. У сфері педагогічної психології достатньо розроблені та обґрунтовані питання психологічного забезпечення підготовки спеціалістів у різних напрямках. Визначилися основні напрямки досліджень з психології професійного навчання, досліджень професіоналізму, психологічних аспектів його змісту і становлення в процесі вузівського навчання: нормативно-методичний (П.Я. Гальперин, В.В. Давидов, І.А. Зязюн, Н.І. Пов'якель та ін.), комунікаційно-технічний (Т.В. Кудрявцев, Ю.Л. Трофімов та ін.), структурно-логічний (П.Я. Гальперин, В.І. Загвязинський, І.Я. Лернер, Н.Ф. Тализіна, К. Чарнецькі), суб'єктний (Ю.М. Забродін, Г.С. Костюк, Н.В. Кузьміна, І.П. Маноха, В.А. Петровський та ін.). У їхній основі лежать уявлення про вимоги професії до фахівця (професіограми, моделі, стандарти), вони реалізуються як шлях «зверху», шлях навчання, а не самостійного оволодіння студентом професійною діяльністю. У зарубіжних дослідженнях акцент робиться на формуванні ефективних педагогічних зразків і ролей на основі багатофакторних моделей професійно значущих особистісних якостей (S. McClark, A. McCay, Sh. Denu, S. N. Elliot, J. F. Fravers, D. A. Marphy та ін.). І у тому, і в іншому випадках підготовка майбутнього фахівця ґрунтується на засвоєнні знань, конкретних вмінь, засвоєнні конкретних зразків. Тому закономірно, що як системний підсумок професійного підготовки багато авторів визначають професійну готовність фахівця і як один з її найважливіших аспектів психологічну готовність. Однак цілісного уявлення про структуру особистісного потенціалу фахівця, шляхи і психологічні механізми його розвитку у педагогічній психології поки немає.

Мета статті – виклад основних результатів констатувального етапу емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів у контексті їхнього професійного формування.

Результати дослідження. Діагностика професійного потенціалу майбутніх психологів. Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей професійних переваг і ступеня відповідності професійного типу особистості професії психолога нами було використано методику Дж. Холланда, засновану на виділенні шести типів особистості і професійного оточення. Запропонована Дж. Холландом типологія може розглядатися як достатньо зручна модель професійного вибору і самовизначення особистості, а також оцінки особливостей її професійного потенціалу.

Нами використовувалася також методика діагностики мотивації досягнень. Вона являє собою модифікацію тесту-опитувальника А. Мехрабіана для виміру мотивації досягнення у модифікації М.Ш. Магомед-Емінова. Опитувальник призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: мотиву прагнення до успіху і мотиву уникнення невдачі. При цьому оцінюється, який із цих двох мотивів у обстежуваного домінує.

Разом з вивченням рівня мотивації досягнень у студентів за опитувальником аналізувалися деякі показники реальних успіхів студентів-психологів та їхнє ставлення до процесу професійного формування. З цією метою використовувалися навчальна документація, а також дані спостереження студентів і з'ясування думок про їхню навчальну роботу викладачів психологічних дисциплін. Таке співставлення показало прямий зв'язок рівня мотивації досягнень за опитувальником і рівня реальних досягнень студентів-психологів. Отримані дані показують перевагу серед студентів молодших курсів осіб з низкою диференційованістю і достатньо високою однорідністю, що означає недостатню сформованість професійних переваг. Відповідно спостерігається перевага середніх і низьких рівнів мотивації досягнень.

Нами отримано показники мотивації досягнення і показники за тестом Дж. Холланда для двох крайніх груп обстежуваних: тих, хто прагне до успіху (верхні 27%) і тих, хто уникає невдачі (нижні 27% вибірки). Отримані дані свідчать про те, що при високому рівні однорідності

особистості за тестом Дж. Холланда і достатній відповідності основних професійних орієнтацій студентів-психологів типу особистості, і особливо при високому рівні диференційованості особистості спостерігається високий рівень мотивації досягнень і діагностується належність студентів до категорії тих, «прагне до успіху». Отримані дані свідчать також, що при високих показниках неоднорідності і слабкої диференційованості переваг, більшість студентів-психологів з такими показниками характеризуються низькими показниками мотивації досягнень і належать до категорії тих, «хто уникає невдачі».

Як висновок з результатів проведеного дослідження можна зазначити, що професіоналізація мотивів, усвідомлений вибір напрямку професійної підготовки, здійснюваний з врахуванням домінуючих професійних переваг, а також на основі знань та уявлень людини про свій особистісний тип переваг, впливають на рівень мотивації досягнень у процесі професійного формування майбутнього психолога. Під впливом цих чинників формується сильна і домінуюча орієнтація на досягнення успіху, ніж на уникнення невдачі.

Діагностика аксіологічного потенціалу майбутніх психологів. Особливе значення для формування високої мотивації навчання і прагнення до досягнень здобувають смисложиттєві орієнтації студентів-психологів, які тісно пов'язані з їхніми соціально-психологічними установками у житті і у професійному формуванні.

Тестування характеристик смисложиттєвих орієнтацій студентів-психологів здійснювалося за допомогою тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), що є адаптованою версією тесту «Мета у житті» Д. Крамбо і Л. Махوليца. Мету у житті, діагностика якої була закладена у вихідний авторський варіант методики, автори визначають як переживання індивідом онтологічної значущості життя. У нашому дослідженні ця методика використовується у модифікованому варіанті, підготовленому для вивчення ролі смисложиттєвих орієнтацій у розвитку особистісного і професійного потенціалу фахівця в процесі професійного формування. Нами вивчалися взаємозв'язки загального показника усвідомленості життя, а також показники за шкалами тесту: (1) «Мета у житті та її усвідомленість», (2) «Емоційна насиченість життя та інтерес до нього», (3) «Суб'єктивна оцінка результативності життя і задоволеність самореалізацією» з рівнем мотивації досягнень і реальним ставленням до процесу навчання під час професійного формування у ВНЗ.

Для вивчення особливостей соціально-психологічних установок студентів-психологів використовувалася модифікована методика діагностики, запропонована О.Ф. Потьомкіною. У цьому описі подано тексти опитувальників для вивчення установок «еґоїзм-альтруїзм», «процес-результат», «свобода-влада», «праця-гроші», зразки протоколів тестування, опис процедур обробки та аналізу результатів. Нормування показників соціально-психологічної установки на нашій вибірці (120 осіб) дозволило виробити нормативи для ранжування обстежуваних. Отримані дані показують переважно середній рівень сформованості установок. При цьому по таких установках як «еґоїзм», «влада» і

«гроші» виявляється зниження кількості орієнтацій. А от рівень орієнтації на «свободу» є найвищим. Характерно, що серед обстежених студентів немає жодного з високою орієнтацією на «альтруїзм». Загальний показник усвідомленості життя також переважно розташовується на середньому рівні. Ці дані свідчать про більші можливості вдосконалювання характеристик аксіологічної сфери особистості студентів.

Таким чином, проведене дослідження показує, що одним з чинників формування мотивації досягнень, що становить найбільш суттєвий компонент професійного потенціалу майбутнього психолога, є соціально-психологічна установка. Вона виражає певну ціннісну орієнтацію його особистості, і залежно від цієї орієнтації може сягати певного рівня і типу мотивації в процесі професійного формування. Власне показники соціально-психологічної установки студентів, отримані у дослідженні, свідчать про недостатній розвиток їхньої орієнтації на альтруїзм, на працю, на сам процес діяльності. Більш тісний зв'язок рівня мотивації з установкою на результат порівняно з установкою на процес, дозволяє стверджувати про недостатню мотивованість процесу професійного формування у ВНЗ, в усякому разі, свідчить про перевагу зовнішніх мотивів діяльності в процесі навчання.

Діагностика комунікативного потенціалу студентів-психологів. У вивченні характеристик комунікативного потенціалу студентів-психологів ми обмежилися лише методикою виявлення у системі спілкування і поведінки обстежуваних інтелектуальних переключувань і помилок, що перешкоджають досягненню ефективного діалогічного спілкування і взаємодії з людьми. Для діагностики інтелектуальних переключувань і утруднень у спілкуванні і поведінці («найдурніших помилок») нами було використано модифікований варіант анкети помилок А. Фримана-Р. Девульфа [1]. Дослідженню за допомогою цієї методики було піддано 7 типових інтелектуальних переключувань, що виникають у поведінці і спілкуванні особистості та які створюють утруднення при взаємодії з людьми у спілкуванні. Нормування результатів тестування, проведеного на 120 обстежуваних, дозволило визначити рівневі показники прояву у поведінці кожного типу когнітивних утруднень.

Оброблено результати психологічної діагностики названих когнітивних утруднень спілкування, отримані при дослідженні студентів-психологів, а також процентні показники числа обстежуваних із сильно вираженою, помірковано вираженою і слабо вираженою схильністю до когнітивних помилок зазначених та описаних вище типів. Слід звернути увагу, що найбільше поширення серед дослідженої категорії обстежуваних мають когнітивні утруднення типу «Читання чужих думок», «Прийняття усього на свій рахунок» і «Максималізм і перфекціонізм».

Діагностика духовного потенціалу студентів-психологів. Поняття діагностики у відношенні того, що являє собою духовність, є, звичайно, достатньо умовним, оскільки діагностувати цей бік особистості достатньо важко або навіть неможливо.

У нашому дослідженні ми використали методику, розроблену та апробовану М.В. Носковим [2]. Теоретичний аналіз і результати пілотажного дослідження дозволили виділити такі основні критерії проявів духовного розвитку особистості, що проявляє в спілкуванні і поведінці: ставлення до іншого як самоцінності, творчо та альтруїстично спрямований характер життєдіяльності, духовно-творча активність особистості, орієнтація особистості на високі морально-естетичні загальнолюдські цінності. Ці критерії лягли в основу тесту «Духовно-моральні орієнтації особистості», за яким можливо оцінити рівень духовності особистості майбутнього психолога.

Оцінка рівня духовно-моральних орієнтацій виробляється за сумою набраних балів. Отриманий результат співвідноситься зі шкалою, що включає у себе три рівні. Висновок про рівень духовності обстежуваного приймався з врахуванням його самооцінок, усереднених експертних оцінок та їхньої відповідності одна одній. Так, при високих показниках самооцінки і низьких показниках експертних оцінок рівень духовності не оцінювався як високий відповідно до третього критерію духовності.

Розроблений тест був запропонований 120 студентам-психологам – учасникам дослідження і використовувався для виявлення обстежуваних, здатних до реалізації у своїй поведінці, навчанні, спілкуванні власних духовних потенціалів. У результаті аналізу цих показників за шкалою рівнів отримано дані про розподіл студентів за рівнями. Отримані дані свідчать про значну перевагу студентів із середнім рівнем духовності за тестом, що є основою для проведення спеціальної роботи з підвищення цих орієнтацій і за рахунок цього досягнення більш високих рівнів розвитку духовного потенціалу студентів, що є головною умовою професійного формування майбутніх психологів.

Висновки. За підсумками діагностичного експерименту нами отримано і систематизовано фактичні дані, які характеризують різноманіття мотиваційних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних, професійно-особистісних і духовно-моральних характеристик студентів-психологів. З'ясовано мотивації, які свідчать про недостатній рівень студентів, значне поширення у комунікативній сфері майбутніх психологів низки серйозних утруднень і когнітивних переключувань, недостатній рівень розвитку ціннісних і духовно-моральних орієнтацій, що потребують спеціального корегування.

До основних напрямків **подальших досліджень** з обраної проблематики можна віднести вивчення психологічних особливостей самореалізації психологів, психологічних детермінант їхнього професійного вигорання та деформації, основних шляхів гармонізації професійного та особистісного зростання, психологічних умов каталізації професійної майстерності в умовах недостатнього життєвого досвіду.

Література

1. Фриман, А. Девульф, Р. 10 глупейших ошибок, которые совершают люди / А. Фриман, Р. Девульф. 3-е изд. Издательство: Питер, 2008. – 240 с.

2. Носков, М.В. Исследование психологических механизмов диалогизации педагогического общения: дис. ... канд. психол. наук / М.В. Носков. - Н. Новгород, 1999. - 179 с.

Referencis

1. Fry`man, A, Devulf, R. 10 glupейshy`x oshy`boк, kotorye sovershayut lyudy` / A. Fry`man, R. Devulf. Yzdatel'stvo: Py`ter, 2008. – 240 s.

2. Noskov, M.V. Yssledovany'e psy`xology`chesky`x mexany`zmov dy`alogy`zacy`y` pedagogy`cheskogo obshiheny`ya: dy`s. ... kand. psy`xol. nauk / M.V. Noskov. - N. Novgorod, 1999. - 179 s.

Shelenkova N.L.,

Ph.D. in Psychology, assistant professor of Psychology Chair of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, shelenkova_nata@ukr.net

Ukraine, Uman

INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS: PRIMARY RESEARCH

Actual data that characterize the variety of motivational, communicative, orientational, professionally-personal and moral features of students-psychologists has been proposed in the article. The author revealed types of motivation, that show insufficient level of students training, significant spread of serious problems and cognitive kink in communicative sphere of future psychologists, insufficient level of development of moral orientations which need special correction.

Key words: *student-psychologist, individually-psychological peculiarities, professional formation.*

Pedagogy

УДК 378.14:614.253.52

Бабенко Т.П.,

к.пед.н., голова циклової комісії природничо-наукових дисциплін, викладач Криворізького медичного коледжу, t.babenko@mail.ru

Україна, м. Кривий Ріг

ПРОБЛЕМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У
МЕДСЕСТРИНСЬКІЙ ОСВІТІ

Пропонована робота розкриває низку альтернативних питань стосовно упровадження міждисциплінарної інтеграції у навчально-виховний процес медичного коледжу, що забезпечує комплексне використання професійних умінь і навичок у практичній діяльності. Авторка аналізує виокремлену проблему з погляду медсестринської освіти із урахуванням реформування та розвитку галузі у теоретичному та практичному аспектах.

Робота містить інформацію про специфіку організації, етапи упровадження та очікувані результати інтегрування професійно-орієнтованих, природничих та клінічних дисциплін.

Висновки, зроблені на основі аналізу літературних джерел та власного педагогічного досвіду дозволяють стверджувати, що упровадження міждисциплінарної інтеграції є ефективним освітнім ресурсом у формуванні висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця медсестринства та наближення його до європейських стандартів.

Ключові слова: інтеграція, міждисциплінарна інтеграція, студенти медичного коледжу, етапи інтегрування, міждисциплінарні завдання.

Постановка проблеми. Реформування та розвиток медицини на українських теренах спричинили значні зміни у медсестринстві. Законотворчі акти (Концепція розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020); Концепція розвитку охорони здоров'я населення України (2000); Загальнодержавна програма «Здоров'я – 2020: український вимір») забезпечили підвищення суспільної значущості працівників середньої ланки, акцентуючи увагу на якості надання медичної допомоги населенню. Сьогодні вимагає від медиків мобільності, комунікабельності, конкурентоспроможності, постійного саморозвитку та самовдосконалення. У зв'язку з цим переглядається зміст і структура професійної підготовки медичних сестер, одним із напрямів яких є формування здатності спеціалістами усвідомлено використовувати потенціал фундаментальних та клінічних дисциплін задля системного розв'язання професійних завдань.

Водночас у контексті обраної проблеми дослідження, виявлено низку суперечностей між: сучасними вимогами суспільства до широкої інтегрованої діяльності фахівців у критичних умовах та очевидною фрагментарністю, вузькою спрямованістю підготовки фахівців; професійною необхідністю швидко визначати стратегічні профілактичні й лікувальні заходи та дефіцитом часу передбаченого на опанування тієї чи тієї дисципліни, що могло б забезпечити цілісне бачення проблем, їх перспектив із урахуванням динаміки змін.

Різні аспекти досліджуваної проблеми висвічувались у роботах багатьох учених. Так, питанню розкриття сутності інтеграції присвячені напрацювання В. Безрукової, В. Гузеєва, І. Зверева, В. Максимової, М. Махмутова, О. Пехоти. Проблеми формування професійних компетенцій через міждисциплінарні

зв'язки досліджували Т. Голубенко, О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь, Т. Титовець, Н. Ярошенко. Створення та упровадження інтегрованих курсів пропонували А. Беляєва, Н. Золотухіна, Н. Ковальська. На специфіку інтеграційної парадигми у закладах медичної освіти, звертали увагу Н. Івлева, В. Кулініченко, О. Лисаченко, В. Мілерян, С. Чечотіна та ін.

Компаративний аналіз специфіки медсестринської діяльності, наукової літератури та власний педагогічний досвід дозволяють визначити інтегрування знань, умінь і навичок різних дисциплін у навчанні та подальшій професійній діяльності як пріоритетне питання сучасної медичної освіти. Проте в реаліях на заняттях використовуються готові міждисциплінарні поняття, ідеї та концепції. Таке положення не дозволяє формувати та розвивати самостійність суджень студентів, установлювати сутнісні, глибинні взаємозв'язки між процесами та явищами, об'єднувати їх у ціле.

Відтак, спектр дослідження означеної проблеми не задовольняє сучасні перспективи медичної освіти та потребує детального розгляду, адаптації та упровадження інтегрованих методів навчання, які забезпечать успішне опанування професійних компетенцій, здатність використовувати їх не лише під час розв'язання професійних завдань, а й міждисциплінарних науково-прикладних аспектів доказової медицини.

Мета роботи – з'ясувати можливості міждисциплінарного інтегрування, з огляду на специфіку навчання у медичному коледжі, та визначити практичні шляхи розв'язання проблеми.

Виклад основного матеріалу. Однією з провідних вимог сучасної освіти є збільшення складності та обсягу навчальної діяльності студентів, їх залучення до активної пошукової діяльності у розв'язанні нетипових завдань за реальних професійних умов, що вимагає інтеграції знань суміжних дисциплін. При цьому дійсність навчання носить переважно монопредметний характер. Методичні рекомендації створення стійких міждисциплінарних зв'язків, переважно не адаптовані до специфіки різних спеціальностей і напрямів.

Сутність поняття «інтеграція» з погляду педагогіки трансформувалось у процес об'єднання будь-яких елементів у одне ціле; взаємозближення й утворення взаємозв'язків [6, с.86].

Наукові напрацювання, які з'ясовують поняття «міждисциплінарна інтеграція» зосереджується у роботах багатьох авторів. Так, Л. Сидорчук та О. Чорна витлумачують означену дефініцію в навчанні як прояв природного взаємозв'язку наук, навчальних дисциплін, розділів і тих навчальних предметів на основі провідних ідей і положень глибоким, послідовним, багатограним розкриттям основ професійно-педагогічної діяльності [4, с.273].

Розкриваючи питання послідовного інтегративного опанування медико-біологічних, фундаментальних та клінічних дисциплін, коли кожна наступна дисципліна спирається на попередні шляхом активізації необхідних знань, умінь і навичок, С. Чечотіна, розглядає міждисциплінарну інтеграцію як цілеспрямоване підсилення міждисциплінарних зв'язків за збереження теоретичної та практичної цілісності навчальних дисциплін [6, с.86-87].

Інтегративний контент у медичній освіті визначається не лише традиційним об'єднанням навчальних дисциплін у блоки, комплекси, модулі, а й забезпеченням наукової конвергенції, міждисциплінарності, логічного поєднання мети, змісту, форм, методів, прогнозованих результатів навчально-виховного процесу. Така позиція підтримується науковими студіями О. Жук, де автор виокремлює горизонтальний (вивчення проблеми або розв'язання практико-орієнтованих завдань, що одночасно перебувають у предметному полі двох або трьох дисциплін) та вертикальний (передбачає включення у зміст навчальних дисциплін глобальних науково-прикладних проблем, які пронизують весь навчальний матеріал) види інтеграції. [2, с.66].

Н. Ковальська, підтримуючи напрями вертикальної інтеграції, говорить про доцільність проведення міждисциплінарних лекцій лише на випускному курсі. На думку науковця такий підхід забезпечить формування у свідомості студента цілісного сприйняття майбутньої професії [3, с.52]. Актуальність упровадження спецкурсів підтримують Т. Коженівська, А. Лісневська, Т. Титовець.

Т. Голубенко аналізуючи об'єкти, зв'язки та структуру навчальних дисциплін розрізняє такі типи взаємозв'язків: 1) за змістом навчального матеріалу (змістовно-інформаційні); 2) за вміннями, що формуються у студентів (операційно-діяльнісні); 3) за методами і засобами навчання (організаційно-методичні) [1, с.38]

Аналізуючи наукові напрацювання, можна говорити про те, що будь-який вид міждисциплінарної інтеграції має конкретний тип координації (міжпредметна, внутрішньопредметна), засобів засвоєння (репродуктивний, пошуковий, творчий), хронологічності (попередні, супутні, перспективні), терміну реалізації (епізодичні, систематичні), спрямованості (прямі, зворотні), тематичності.

Т. Титовець, у змісті професійної освіти, виокремлює такі підходи: 1) координаційний (визначає створення єдиної послідовності й логіки викладання дисциплін, уніфікацію їх структури); 2) проникаючий (вбирає класичні міждисциплінарні зв'язки, що передбачають використання ідей однієї дисципліни під час викладання змісту іншої; та дидактичний синтез – паралельне викладання інтегрованих курсів, що розкривають комплексні проблеми які неможливо розв'язати силами однієї дисципліни); 3) трансдисциплінарний (передбачає упровадження курсів метапредметного характеру, спрямованих на вивчення функціональних законів, понять, що наскрізно об'єднують дисципліни, а не лише на їх межі) [5, с.32].

Особливості організації навчально-виховного процесу з'ясовуються важливими аспектами професійної діяльності. Специфіка надання медичних послуг профілактичного, лікувального або реабілітаційного характеру визначається такими позиціями. По-перше, швидкість діагностування важкості стану пацієнта під час надання невідкладної долікарської допомоги на дошпитальному етапі. Зазвичай вільного оперування незалежними маніпуляційними вміннями виявляється недостатньо. Постає нагальна потреба у проведенні елементарного диференційованого діагностування, визначення попереднього діагнозу, логістики та стратегії надання адекватної допомоги. По-друге, спілкування з пацієнтами та їх родичами, які виявляють різне ставлення до захворювання або стану здоров'я (ігнорування, недооцінювання, іпохондричність, утилітарність, адекватність), що буде чинити певний вплив на якість та швидкість обслуговування, вибір доречних методів дослідження та втручання. По-третє, напруженість та динамічність роботи медичного персоналу в умовах неперервного оновлення, автоматизації та комп'ютеризації моніторингового, маніпуляційного й лабораторного обладнання. Тож, випускники медичного коледжу, які отримали диплом молодшого спеціаліста за напрямом «Медицина», повинні опанувати специфічні міждисциплінарні вміння, що формуються в інтеграційному процесі, а саме: конструктивно-організаційні (підготовка до роботи маніпуляційного, перев'язувального кабінетів або операційної, визначення показників повітря у приміщенні, перевірка роботи устаткування, ведення звітної та моніторингової документації, проведення знезаражувальних заходів по завершенню процедур); діалогічно-комунікативні (ведення коректного діалогу, визначення, прогнозування та розв'язання можливих конфліктів, аргументація власних позицій, толерантність до інших поглядів, пошук компромісних рішень, захист прав пацієнта, аналіз невербальних компонентів

спілкування); діагностичні (вибір валідних маніпуляцій та їх призначення задля визначення попереднього медичного й медсестринського діагнозу, або їх уточнення); операційно-маніпуляційні (виконання незалежних, взаємозалежних та залежних втручань, медичних маніпуляцій, робота із моніторинговим та діагностичним обладнанням, вимірювання біологічних показників); педагогічні (навчання пацієнтів та їх родичів нескладним маніпуляціям (ін'єкції, перев'язки), елементам догляду (виконання гігієнічних процедур, дотримання режиму дня, фізичної активності, раціонального харчування), реабілітації або підтримання стану здоров'я); рефлексивні (аналіз результатів професійної діяльності, їх можлива корекція, визначення подальшої лікувальної або профілактичної стратегії); розвивальні (потреба у пізнанні, компенсації знанневих недоліків, досягненнях, домінуванні, спілкуванні, налаштування на співробітництво, дослідництво).

З огляду на вище сказане, розуміємо міждисциплінарну інтеграцію як цілеспрямоване узгодження та синтез навчального матеріалу професійно-орієнтованих, фундаментальних та клінічних циклів викладачем, що вимагає використання знань, умінь і навичок суміжних дисциплін задля розуміння етіології та патогенезу захворювань, визначення наявних і потенційних проблем пацієнта, вікових й психосоматичних особливостей розвитку компенсаторних механізмів організму шляхом розв'язання нетипових професійних завдань.

Т. Голубенко виокремлює основні напрямки реалізації міждисциплінарних зв'язків: використання знань, умінь і навичок студентів із загальноосвітніх та спеціальних предметів під час їх вивчення; розробка карток-завдань професійного спрямування загальнонаукових циклів; виготовлення комплексних посібників із використанням міжпредметних зв'язків; розробка та упровадження комплексних завдань на період проходження практики студентами [1, с.37].

Тож, проблеми упровадження міждисциплінарної інтеграції повинні пронизувати усі форми навчально-виховного процесу (теоретичні, практичні або лабораторні заняття). Саме таке бачення забезпечує формування цілісності знань, їх комплексність, взаємозв'язок під час розв'язання конкретних проблем пацієнта, якісну підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Ураховуючи професійні аспекти медсестринства, упровадження міждисциплінарної інтеграції вимагає створення низки дидактичних умов, як сукупність заходів організованих викладачем у навчально-виховному процесі, що дозволяють сформувати професійно-важливі компетенції, забезпечити самостійність та творчість у роботі. По-перше, інтегрування вимагає докорінної зміни організації теоретичних занять. Лекції повинні проводитися із широким використанням пояснювально-ілюстративних, евристичних, дослідницьких методів навчання, залученням різних джерел інформації, мультимедійних ресурсів, Інтернет-технологій. Варто використовувати різні форми роботи: групові, фронтальні, парні, індивідуальні. Обов'язкове використання навчального

матеріалу не передбаченого конкретною навчальною дисципліною. На теоретичних заняттях активність студентів забезпечується аналізом інформації, коментуванням фактів, демонстрацією та ілюстрацією підготовлених матеріалів, самостійним формулюванням висновків. По-друге, практичні або лабораторні заняття повинні бути органічним продовженням теоретичних, де, керуючи навчальною діяльністю студентів, викладач широко використовує методи стимулювання, органічної поточної корекції та контролю. Студенти мають змогу не тільки набути навичок роботи із медичним обладнанням, засвоїти виконання найбільш поширених маніпуляцій, а й за рахунок організації раціонального спілкування та колективної роботи, провести дослідження із застосуванням опанованих знань та сформованих умінь і навичок суміжних дисциплін.

На наш погляд, важливу роль у реалізації міждисциплінарної інтеграції відіграють практичні заняття. Традиційні підходи забезпечують низку позитивних аспектів: студенти опановують та застосовують анатомічні та фізіологічні методи дослідження, прості медичні втручання, визначають вплив фармацевтичних препаратів на функціональні зміни систем органів та організму в цілому, аналізуючи суб'єктивні та об'єктивні прояви захворювань, формулюють попередні медсестринські діагнози, працюють із документацією, закріплюючи знання лекційного курсу практичною роботою. Проте традиційна методика має певні недоліки. Дотримуючись чітких дій алгоритму, студенти добре розв'язують поставлені завдання, але так і не усвідомлюють суті роботи.

Тож, розв'язання завдань міждисциплінарного спрямування дозволяє значно розширити освітній простір, вимагає багаторазового застосування знань й умінь різних дисциплін за нових умов, формує професійно-важливі навички. Інтегрований зміст завдань створює умови різнобічного розгляду проблем, систематизує різне трактування складних понять, демонструє зв'язок між різними ідеями, розвиває творчі, інтелектуальні, комунікативні здібності студентів, породжує ініціативу, ентузіазм та мотивацію до подальшого навчання, долає фрагментарність і мозаїчність знань, що забезпечує оволодіння та вільне оперування комплексним, універсальним масивом інформації доказової медицини.

Ураховуючи координаційні, хронологічні й тематичні аспекти, рівень узагальнення навчального контенту пропонуємо виокремлювати кілька видів завдань: 1) такі, що передбачають поєднання навчального матеріалу в межах однієї дисципліни (наприклад: «Анатомія» – «Анатомія»); 2) інтегрування знань та опанованих умінь однієї фундаментальної та однієї клінічної дисципліни («Анатомія» – «Медсестринство у педіатрії»); 3) нетопові завдання, розв'язання яких вимагає оперування знаннями та уміньми кількох дисциплін («Анатомія» – «Фізіологія» – «Загальний догляд» – «Ріст і розвиток людини» – «Медсестринство в сімейній медицині» – «Основи профілактичної медицини»).

Також постає необхідність визначити провідні характеристики клініко-ситуативних завдань, що несуть інтегративне навантаження, а саме: 1) можливість використання загальнонаукової та спеціальної (клінічної) інформації різних навчальних предметів; формування завдань таким чином забезпечить розвиток конструктивно-організаційних умінь; 2) залучення у процес розв'язання кількох учасників, що передбачає активну навчальну комунікацію студентів із пацієнтами та фахівцями-консультантами різного профілю (співробітники лікувально-профілактичних установ, викладачі різних клінічних дисциплін); 3) застосування отриманих результатів у подальшій навчальній, науково-дослідницькій та професійній діяльності. Дві останні позиції сформулюють діалогічно-комунікативні та операційно-маніпуляційні уміння. Усвідомлення в процесі навчання суспільної значущості обраної професії створить умови формування інших заявлених умінь.

Пропонуємо приклад міждисциплінарного завдання, розв'язання якого вимагає знань кількох дисциплін.

Після тривалих довених інфузій, із застосуванням периферичного ангіокатетеру, у пацієнта виявлено гіперемію на верхній кінцівці у вигляді багрової полоси без розповсюдження запального процесу на прилеглі тканини, біль при пальпації, ущільнення венозної стінки у вигляді тяжу з окремими вузликами. Встановлено діагноз: тромбофлебіт підшкірної вени.

Назвіть судини які імовірніше використовувались для названої маніпуляції. Дайте їх латинську назву.

Порушення яких тканинних структур можна спостерігати на тканинному рівні.

Визначте чинники які спричинили такі порушення.

Визначте наявні та потенційні проблеми пацієнта, обґрунтуйте їх актуальність з анатомічного погляду.

Ознайомтесь із переліком медичних заходів дотичних із визначеною проблемою, що забезпечать надання допомоги пацієнту. Оберіть оптимальні для роботи та продемонструйте їх.

Надайте рекомендації пацієнту.

У процесі реалізації міждисциплінарного інтегрування доцільно виокремити певні етапи: мотиваційний, пошуково-організаційний, практичний, рефлексивний.

Беручи до уваги розуміння про якісне виконання будь-яких дій лише умотивованою особистістю, яка усвідомлює значущість майбутньої роботи, передбачає проміжні та кінцеві результати, на першому етапі актуальності набуває необхідність створення умов виходу за межі навчального матеріалу одного предмету, об'єднання наукової інформації різних дисциплін. Найбільше впливає на ефективність навчальної діяльності потреба у досягненні мети, яка змушує студентів концентруватись на отриманні якісних знань і водночас підвищує їхню соціальну активність, підтримує творчу ініціативу. Проте тотальність упровадження інтегрованих методів навчання чинить парадоксальний вплив на пізнавальну та розвивальну активність студентів, тим самим знижуючи навчальну мотивацію.

Другий етап передбачає організацію та поступову реалізацію пошукових процедур: формулювання мети, аналізу інформаційного поля, виокремлення провідних проблем, оцінювання та розподіл ресурсів, формування шляхів та механізмів спрямованих на розв'язання завдання, визначення першочерговості, вибір та фіксація остаточної стратегії.

Третій етап реалізується через процесуальні компоненти дій, виконання обраних маніпуляцій за узгодженими алгоритмами. Залучення студентів до різної за формою та змістом професійної діяльності забезпечує опанування умінь та навичок колективної роботи, ведення ділових продуктивних дискусій на якісно новому рівні. Отриманий студентами практичний досвід розв'язання клініко-ситуативних нетипових завдань значно розширює професійні горизонти майбутніх спеціалістів.

Четвертий етап: оцінювання ефективності та якості обраних шляхів розв'язання завдань, стимулювання критичності мислення, можлива корекція отриманих результатів.

Можна стверджувати, що створення дидактичних умов, дотримання визначених етапів у реалізації контенту міждисциплінарних завдань забезпечить формування професійно-важливих компетенцій, про які було заявлено раніше.

Висновки. Сучасне суспільство потребує медичних фахівців, професійність яких виходить за межі однієї спеціальності. Створення умов, які дозволять усвідомлено використовувати отримані знання та сформовані професійні уміння, урахувавши характеристики нетипових клінічних ситуацій загалом, та конкретного пацієнта – зокрема, протягом усього періоду навчання в медичному коледжі, подальшій освіті та професійній діяльності, як на теоретичних, так і практичних засадах, дозволяють говорити про наближення до європейських стандартів. Таким чином, міждисциплінарне інтегрування виступає важливим чинником у підготовці фахівця медсестринства, дозволяє перенести акцент з процесу репродуктивного засвоєння знань на розвиток пізнавальних інтересів, академічної мобільності, високої культури мислення, готовності до безперервного навчання шляхом постійного збагачення власного багажу знань, самовизначення і самовираження.

Подальшого розроблення потребують питання створення, перевірки та упровадження дидактичної моделі формування професійних компетенцій студентів медичного коледжу через міждисциплінарну інтеграцію.

Література

1. Голубенко П.О. *Міждисциплінарна інтеграція навчальних дисциплін як ефективний засіб професійної підготовки фахівців за спеціальністю «Соціальна робота»* / П.О. Голубенко // *Педагогічні науки: зб. наук. пр. – Вип. LXIX Том 2. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 36–40.*

2. Жуқ О.А. *Междисциплинарная интеграция на основе принципов устойчивого развития как условие повышения качества профессиональной подготовки студентов* [Електронний ресурс] / О.А. Жуқ. – Режим доступу: <http://elib.bs.u.by/bitstream/123456789/110873/1/195.pdf>

3. Ковальська Н.П. Деякі аспекти використання міждисциплінарної інтеграції в лекціях для студентів фармацевтичного факультету / Н.П. Ковальська // *Медицина освіти*. – 2015. – № 1 – С. 52–54.

4. Сидорчук Л.А. Міждисциплінарна інтеграція як мета та ефективний засіб у професійній підготовці майбутніх вчителів технології [Електронний ресурс] / Л.А. Сидорчук, О.Т. Чорна. – Режим доступу : <http://kt.chdu.edu.ua/index.php/2307-4507/article/view/69720>

5. Пітовец П.Е. Междисциплинарная интеграция в специализирующей и генерализирующей моделях содержания педагогического образования / П.Е. Пітовец // *Интеграция образования*. – 2008. – № 2 (51). – С. 31–36.

6. Чечотіна С.Ю. Актуальність упровадження міждисциплінарної інтеграції при вивченні фармакології / С.Ю. Чечотіна // *Український стоматологічний альманах*. – 2013. – № 4 – С. 86–89.

References

1. Holubenko T.O. Mizhdystsyplinarna intehratsiya navchal'nykh dystsyplin yak efektyvnyy zasib profesynoyi pidhotovky fakhivtsiv za spetsial'nistyu «Sotsial na robota» / T.O. Holubenko // *Pedahohichni nauky : zb. nauk, pr. – Vyp. LXIX Tom 2. – Kherison : Vydavnychyy dim «Hel vetyka», 2016. – S. 36–40.*

2. Zhiuk O.L. Mezhdystsyplinarnaya yntehratsyya na osnove pryntsyrov ustoychivoho razvytyya kak uslovye povysheniya kachestva professional'noy podhotovky studentov [Elektronnyy resurs] / O.L. Zhiuk. – *Rezhym dostupu : http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/110873/1/195.pdf*

3. Koval's'ka N.P. Deyakі aspekty vykorystannya mizhdystsyplinarnoyi intehratsiyi v lektsiyakh dlya studentiv farmatsevtichnoho fakul'tetu / N.P. Koval's'ka // *Medychna osvita*. – 2015. – № 1 – С. 52–54.

4. Sydorchiuk L.A. Mizhdystsyplinarna intehratsiya yak meta ta efektyvnyy zasib u profesyniyi pidhotovtsi maybutnikh vchyteliv tekhnolohiyi [Elektronnyy resurs] / L.A. Sydorchiuk, O.H. Chorna. – *Rezhym dostupu : http://kt.chdu.edu.ua/index.php/2307-4507/article/view*.

5. Tytovets T.E. Mezhdystsyplinarnaya yntehratsyya v spetsyalizyruyushchey y heneralizyruyushchey modelyakh sodержaniya pedahohicheskogo obrazovaniya / T.E. Tytovets // *Yntehratsyya obrazovaniya*. – 2008. – № 2 (51). – С. 31–36.

6. Chechotina S.Yu. Aktual'nist' uprovadzhennya mizhdystsyplinarnoyi intehratsiyi pry vyvchenni farmakolohiyi / S.Yu. Chechotina // *Ukrayins'kyy stomatolohichnyy al'manakh*. – 2013. – № 4 – С. 86–89.

Babenko T.P.,

the candidate of Pedagogical Sciences, the head of Natural sciences department, teacher of Kryvorizkyi medical college, t.babenko@mail.ru

Ukraine, Kryvyi Rih

PROBLEMS OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN NURSING EDUKATION

The proposed work reveals a number of issues concerning the introduction of alternative interdisciplinary integration in the educational process of medical college, providing comprehensive use of professional skills in practice. The author analyzes isolate the problem in terms of nursing education taking into account the reform and development of the industry in the theoretical and practical aspects.

Work contains information about specific organization, stages of implementation and expected results of the integration of professional-oriented, natural sciences and clinical disciplines.

The findings based on an analysis of the literature and their own pedagogical experience suggest that the introduction of interdisciplinary integration is an effective educational resource in the formation of a highly competitive and professional nursing and bringing it closer to European standards.

Key words: *integration, interdisciplinary integration, students of medical college, stages of integration, interdisciplinary task.*

УДК 378.147.1:004.9

Бондаренко Т.С.,*к.пед.н., доцент кафедри Інформаційних, комп'ютерних і поліграфічних технологій Української інженерно-педагогічної академії, bondarenko_tc@uipa.edu.ua***Агєєва О.О.,***директор Люботинського професійного ліцею залізничного транспорту, lplztam@mail.ru**Україна, м. Харків*

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК МОНІТОРИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто становлення та розвиток моніторингових досліджень у контексті удосконалення інформаційних технологій, показано, що суттєвим фактором впливу на ефективність та якість моніторингових досліджень є розвиток інформаційних технологій, окреслено перспективні напрямки використання новітніх інформаційних технологій у моніторингових дослідженнях освітнього процесу.

Ключові слова: моніторинг, освітній процес, методи спостереження, ін-формаційні технології, хмарні технології, інтелектуальний аналіз даних.

Постановка проблеми. Вплив інформаційних технологій на менеджмент, на культуру управління, на суспільство важко переоцінити. Стрімкий розвиток інформаційних технологій часто докорінно змінює підходи до вирішення вже здавалося б давно вирішених завдань.

Власне і сам моніторинг, як процес постійного спостереження з метою формування інформаційної бази, яка зорієнтована на оцінку стану, прогноз розвитку і забезпечення управління об'єктом моніторингу, виник завдяки удосконаленню інформаційних технологій на певному етапі їх розвитку. Проте, щоб розглянути як впливає удосконалення інформаційних технологій на розвиток моніторингових досліджень, необхідно зіставити історії їх становлення та розвитку.

Питання історії зародження і розвитку моніторингу в сфері освіти вивчені досить докладно в роботах Г. Красильникової, Я. Таравської, В. Горба, Т. Лукіної, О. Локшиної, С. Хохлової та інших.

У роботі [1] проведено аналіз процесу становлення та розвитку феномену моніторингу якості професійної підготовки інженерів у XIX–XXI ст. Охарактеризовані елементи інструментарію та окремих процедур моніторингу якості професійної підготовки інженерів у вітчизняних вищих закладах освіти кінця XIX – початку XX ст. Представлена еволюція змін контрольно-оцінного процесу в вищій інженерній освіті XX століття як передумова зародження освітнього моніторингу. Висвітлена структура радянського прототипу внутрішньої системи моніторингу якості вищої інженерної освіти, що базується на ієрархії рівнів управління ВНЗ, зосереджена увага на процесах стандартизації в вищій освіті періоду незалежності України.

С. Хохлова [2] простежила історію становлення педагогічного моніторингу в контексті управління освітою. Встановлено передумови його виникнення на основі вивчення досвіду організації збору статистичної інформації, систематичності проведення статистичних досліджень і спроб пов'язати на основі цих даних інформаційну, аналітико-оціночну, контролюючу,

прогностичну і коригувальну функції управління освітою в міру ускладнення моніторингу.

Автор роботи [3] в результаті історико-логічного аналізу проблеми дослідження методології та теорії педагогічного моніторингу у ВНЗ виділив і вивчив три періоди науково обґрунтованого стеження за ходом і результатами освітньої діяльності в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах з 20-х років минулого століття по теперішній час.

1. Я. Таравська [4] здійснила історичний аналіз педагогічного моніторингу освітнього процесу, розкрила роль і значення педагогічного моніторингу в забезпеченні якості навчального процесу, підготовці конкурентоздатних фахівців.

Шляхи становлення та розвитку моніторингу у світовій системі педагогіки розглянуто у роботах [5-8].

Досліджуючи розвиток системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині О. Чорна [7, с.9] у контексті історичної складової дослідила загальну динаміку становлення системи контролю та запровадження елементів моніторингу у вищих навчальних закладах Німеччини до середини XX століття.

Автори робіт [6, 9] запропонували періодизацію становлення та розвитку моніторингових досліджень освітнього процесу у світовій практиці.

Однак поза увагою дослідників залишилися питання взаємозв'язку та впливу розвитку інформаційних технологій на становлення методів спостереження за ходом освітнього процесу хоча значна кількість праць дослідників присвячена науковим, методичним, організаційним і технологічним аспектам розробки і застосування інформаційних технологій у освітній діяльності і для управління навчальними закладами. Наприклад, у роботах [10-14] окремо висвітлено процеси зародження та розвитку інформаційних технологій, особливості їх впровадження в навчальний процес та інформатизацію освіти України.

У роботі [15, с.57] на основі аналізу досвіду становлення національної системи моніторингу освітньої галузі в Україні, з урахуванням основного призначення й специфіки моніторингу якості освіти як

інформаційної бази для вироблення освітньої політики та управління освітою, виокремлено основні групи факторів впливу на становлення і функціонування системи моніторингу в освіті, обґрунтовано їх вагомість та визначено перспективні напрямки розвитку національної системи моніторингу якості освіти. Серед великої кількості досить вагомих факторів впливу – політико-управлінських, економічних, соціально-психологічних, методологічних, технологічних і технічних – автор не розглядає такий досить суттєвий з точки зору подальшого розвитку моніторингових досліджень освітнього процесу фактор впливу, як удосконалення інформаційних технологій. Технологічні та технічні фактори впливу автор пов'язує з відсутністю стандартизованого надійного валідного інструментарію, накопиченням статистичних даних за результатами моніторингових досліджень без їхньої подальшої інтерпретації, недостатністю методик і практики визначення й оцінювання величини впливу факторів на систему освіти, з відсутністю належного технічного забезпечення.

Питання взаємозв'язку та впливу розвитку інформаційних технологій на становлення методів спостереження за ходом освітнього процесу мають принципові значення для розуміння феномену моніторингу.

З одного боку в основі моніторингу лежать інформаційні технології. Цей факт відображений в багатьох визначеннях моніторингу. Наприклад, О. Майоров, Л. Сахарчук, А. Сотов дають визначення педагогічного моніторингу як форми «організації збору, зберігання, обробки і поширення інформації про діяльність педагогічної системи, яка забезпечує безперервне стеження за її станом і прогнозування її розвитку». В. Симонов розуміє під моніторингом «безперервне відстеження ходу, результату і ефективності освітнього процесу на основі використання комп'ютерної технології збору та обробки одержуваної про нього інформації». С. Шишов і В. Кальней визначають моніторинг як «систематичну і регулярну процедуру збору даних по важливим освітнім аспектам роботи школи».

З іншого боку інформаційні технології в освіті виступають в ролі каталізатора еволюційних змін засобів і способів діяльності, забезпечують вдосконалення методів і організаційних форм навчання, а також підвищення якості освітнього процесу за рахунок посилення різних аспектів управлінської та наукової діяльності.

Ступінь впровадження інформаційних технологій в освіту значною мірою відбиває глибину і масштаби інформатизації суспільства. В цьому сенсі висвітлення проблеми співвідношення процесів зародження та еволюції інформаційних технологій та розвитку процесів спостереження за ходом освітнього процесу є надзвичайно важливим з наступних причин:

- по-перше, співставлення у часі розвитку інформаційних технологій та моніторингових досліджень освітнього процесу дасть змогу краще зрозуміти зародження та становлення феномену моніторингу і, відповідно, у повній мірі використовувати його можливості;

- по-друге, враховуючи тенденції розвитку інформаційних технологій та їх вплив на моніторингові дослідження освітнього процесу, можна спрогнозувати можливі сценарії трансформації моніторингових досліджень і альтернативні шляхи їх розвитку.

Мета статті – проаналізувати розвиток моніторингових досліджень освітнього процесу у контексті постійного удосконалення інформаційно-комунікаційних технологій і на основі проведеного аналізу виявити тенденції їх розвитку та подальші шляхи еволюції.

Виклад основного матеріалу. В ході аналізу в якості робочого визначення «інформаційної технології» будемо використовувати визначення, яке наведено у роботі [13]: *інформаційна технологія* – це процес, що використовує сукупність засобів і методів збору, накопичення, обробки і передачі даних (первинної інформації) для отримання оновлених даних про стан об'єкта, процесу або явища (інформаційного продукту).

При аналізі будемо орієнтуватися на періодизацію розвитку інформаційних технологій, наведену в роботі Л. Альошина [16, с.43]. Наведена періодизація представляє в даному випадку особливий інтерес, оскільки автор виділяє в ній шість етапів розвитку інформаційних технологій, починаючи з «докомп'ютерної ери» і паперових технологій. Розглянемо особливості зародження, становлення та розвитку моніторингу у галузі освіти на кожному з цих етапів.

Перший етап розвитку інформаційних технологій обмежується другою половиною XIX століття і представляє, головним чином, технології, що використовують «ручний» інструментарій (перо, папір) і безмашинні комунікації («ручна» пошта, посильний тощо). На цьому етапі технології націлені на формування інформації (подання її в потрібній формі).

У цей період спостереження за ходом освітнього процесу не мали системного характеру. Окремі елементи нагляду (кількісні показники щорічних звітів навчальних закладів освіти органам управління, інспектування навчальної діяльності закладів і т. і.) епізодично використовувалися на міністерському та окружному рівнях.

Другий етап включає період з кінця XIX по 40-ві роки XX століття. Він характеризується «механічними» технологіями з інструментарієм у вигляді механічних друкарських машинок, телефону, фонографа, більш сучасних способів доставки пошти – «механічна» пошта.

Початок цього періоду розвитку інформаційних технологій співпадає з початком систематичних статистичних досліджень в галузі просвіти, які були пов'язані з діяльністю земств в галузі народної освіти.

Статистичні обстеження земств з народної освіти поділялися на три види: 1) щорічні (поточні); 2) періодичні, які повторювалися через певну кількість років (основні); 3) з окремих питань (монографічні). В. Абрамов детально розглядає зміст програм кожного дослідження [18].

Поточна статистика мала на меті безперервне спостереження за рухом у часі тих явищ в галузі шкільної освіти, які істотно змінювалися протягом року.

Основні (періодичні) земські статистичні дослідження повинні були давати всебічну характеристику стану

шкільної освіти на даній території, не обмежуючись рамками поточної діяльності шкіл.

Інформаційні технології цього періоду забезпечують більш зручні форми подання інформації, що сприяло вирішенню проблем збору, зберігання, обробки і поширення шкільної інформації. Наприклад, в переважній більшості випадків результати земських досліджень за статистикою, після узгодження і коригування статистичних даних з повітовими земськими управами, видавалися як щорічні звіти і статистичні нариси з народної освіти, які поширювалися серед земських інспекторів і народних училищ, єпархіальних повітових спостерігачів, а також розсилалися по всім школам, що стало можливим тільки на даному етапі розвитку інформаційних технологій.

Таким чином, статистичні відомості, розроблені земствами, давали ясну картину стану земських шкіл того чи іншого повіту або губернії, стану справ в народній освіті і ступеня його відповідності потребам держави і місцевого населення. Статистика народної освіти, будучи необхідною умовою правильної постановки земських заходів по шкільній освіті, мала на меті наукове дослідження стану народної освіти на місцях і успішно її здійснювала. Можна констатувати, що сувора статистична звітність на основі використання відповідних даному періоду інформаційних технологій послужила свого роду основою для зародження системи збору інформації про систему освіти.

Удосконалення методів збору і обробки даних в рамках другого етапу розвитку інформаційних технологій дозволило розширити коло завдань дослідження освітнього процесу і поряд зі збором статистичних даних про показники діяльності навчального закладу використовувати широкий спектр форм, методів, прийомів і засобів отримання інформації про розвиток учнів, навчальних груп та освітніх установ. У роботах [3, 4] відзначається, що науково обґрунтоване стеження за ходом освітньої діяльності учнів активно проводилося починаючи з 20-х рр. минулого століття і розвивалося в рамках педології. Одним з основних способів отримання інформації в ході педологічної роботи був облік, який ґрунтувався на використанні вдосконалених в рамках другого етапу технологій збору, копіювання, зберігання і обробки інформації. Крім обліку використовувалися наступні педологічні методи отримання інформації про хід та результати освітньої діяльності: педологічний облік, метод стандартів, особистісно-орієнтоване спостереження і метод завдань, що дозволяють значно підвищити освітню активність учнів за рахунок включення їх в процес отримання інформації про результати як індивідуальної діяльності, так і діяльності групи і навчального закладу в цілому.

В цей період робилися спроби об'єктивно розібратися в суті проблеми, визначити оптимальний рівень збору інформації з позицій комплексного підходу. Висувалося положення про необхідність використання в управлінні навчальним закладом такої інформації, що не була б надмірною для керівника, але в той же час не подавала би іншої крайності – одностороннього висвітлення тих чи інших напрямків навчально-виховного процесу.

Таким чином, в першій половині ХХ століття був накопичений значний досвід збору інформації про освітній процес, теоретично були розроблені основні вимоги до його організації та здійснення. Робилися окремі спроби пов'язати збір інформації в навчальному закладі з основними функціями управління, але, на жаль, ці спроби не були вдалимими і, безсумнівно, однією з причин цього був недостатній рівень розвитку інформаційних технологій.

Третій етап розвитку інформаційних технологій відноситься до середини ХХ століття (з кінця 40-х до початку 70-х років) і відзначається як «електричний». Його інструментарій складають великі ЕОМ і відповідне програмне забезпечення (ПЗ), електричні друкарські машинки, копіювальні апарати, магнітофони. Технології починають орієнтуватися на формування змісту інформації.

У ці роки, як основна форма спостереження за ходом освітнього процесу, активно застосовувався контроль. Необхідно відмітити, що система контролю протягом 60–70-х рр. минулого століття постійно удосконалювалася й розвивалася. Досліджуючи розвиток моніторингу процесів спостереження за ходом освітнього процесу у цей період Таравська Я. [4, с.84]) наводить приклад системи критеріїв контролю якості роботи педагогічного колективу навчального закладу та системи критеріїв контролю якості та ефективності виховної роботи, кожна з яких налічує близько 20 показників. Проте невідповідність у цей період рівня розвитку інформаційних технологій поставленим задачам збору значних обсягів інформації не дала змоги у повній мірі реалізувати заходи контролю освітнього процесу.

Поряд з цим функціонує система збору статистичних даних, яка існувала достатньо давно і на той момент представляла собою добре розвинуту і чітко діючу систему. В ній накопичувалася інформація, яка була отримана в ході державного статистичного спостереження: освітні установи, кадрове та матеріально-технічне забезпечення, контингент учнів. Істотним досягненням статистичного обліку можна вважати розгляд статистичних показників в динаміці і, як наслідок, можливість не тільки прогнозування тенденцій в освіті, а й прийняття управлінських рішень за результатом. Однак система збору статистичних даних в більшій мірі давала відповідь на питання про результати освітнього процесу і, підкреслимо ще раз, невідповідність у цей період рівня розвитку інформаційних технологій поставленим завданням збору значних обсягів інформації не дозволяла відслідковувати хід процесу з метою його оперативного коригування.

У цей період був закріплений досвід збору інформації в галузі освіти, були розроблені системи критеріїв оцінки показників діяльності учасників освітнього процесу, основні вимоги до його організації і здійснення, робилися спроби прогнозування тенденцій в освіті і прийняття управлінських рішень по результатам прогнозу.

Четвертий етап (з початку 70-х до середини 80-х років ХХ століття) знаменують «електронні» технології, представлені великими ЕОМ і автоматизованими системами управління, базові та спеціальні програмно-

технічні комплекси та автоматизовані робочі місця. Подальший розвиток аспектів формування змістовної частини інформації.

У суспільстві зростає значення інформаційної діяльності. Актуальним напрямом модернізації освітніх систем стає підвищення ефективності інформаційно-педагогічних видів діяльності, що дозволяють розвивати професійно спрямовану активність суб'єктів освітньої діяльності, що створюють умови для інтеграції дидактичних і виховних факторів з метою більш ефективного професійного становлення особистості учнів.

Саме в цей період на «законодавчому» рівні закріплюється поняття «моніторинг» (у 1972 р. у Стокгольмі на конференції з охорони навколишнього середовища під егідою ООН вперше домовились про визначення поняття «моніторинг»). Як було зазначено вище моніторинг виник завдяки удосконаленню інформаційних технологій на певному етапі їх розвитку, тому що проблема постійного систематичного та системного спостереження могла бути поставлена та вирішена тільки на певному етапі розвитку інформаційних технологій, а саме у період створення автоматизованих систем управління на основі використання баз даних та спеціальних програмно-технічних комплексів.

Ми згодні із думкою Красильникової Г. [16, с.71], що термін «моніторинг» в його прикладному розумінні не є онтологічно заданим для педагогічної сфери як, наприклад, освіта чи виховання. Завдяки стиранню меж між природничими і гуманітарними знаннями відбувається «перетікання» теорій, категоріально-понятійного апарата. Зі сфери охорони навколишнього середовища поняття «моніторинг» поступово перейшло у науковий обіг таких галузей знань як психологія, медицина, соціологія, педагогіка. Отже, у нашому випадку відбулася транстермінологізація (перехід терміну із однієї терміносистеми в іншу) терміну «моніторинг» із терміносистеми екології до терміносистеми педагогіки.

П'ятий етап розвитку інформаційних технологій (із середини 1980-х років до початку XXI століття) визначається як «комп'ютерний», орієнтований на широке застосування персональних ЕОМ або комп'ютерів з широким спектром стандартних програмних продуктів різного призначення. На цьому етапі відбувається процес персоналізації автоматизованих систем управління, що проявляється у створенні систем підтримки прийняття рішень певними спеціалістами.

У цей період відбувається активний розвиток і освоєння технологій моніторингових досліджень. Проведений в роботі [19] історико-педагогічний аналіз показав, що в процесі розвитку постійно відбувається трансформація поняття «моніторинг» і значний вплив на нього чинять процеси модернізації, які безперервно реалізуються в освіті. Ми додамо, що також істотний вплив на трансформацію поняття «моніторинг» здійснює і розвиток інформаційних технологій.

Майоров О. в роботі [20, с.10] простежив як розвивався понятійний апарат в галузі моніторингу. У найбільш

ранніх термінах моніторинг ототожнювався з наглядом: моніторинг (від лат. Monitor – застережливий) – в широкому сенсі – діяльність зі спостереження (стеження) за певними об'єктами або явищами. На наступному етапі розвитку моніторингу в визначеннях з'явилися необхідні і реально існуючі атрибути моніторингу – спеціальна організація і систематичність спостережень. В дефініціях моніторингу можна побачити і ще один компонент, який остаточно закріплюється в визначеннях тільки зараз, – це цільова функція управління, нерозривність моніторингу і системи управління.

Сучасний стан розвитку моніторингу відображає наступне визначення, яке приводить автор: моніторинг – методика і система спостережень за станом певного об'єкту або процесу, що дає можливість спостерігати їх у розвитку, оцінювати, оперативно виявляти результати впливу різних зовнішніх факторів. Результати моніторингу дають можливість вносити коригування в управління об'єктом або процесом.

Ми бачимо як проходить ускладнення поняття, приріст його сутнісних характеристик: від простого стеження та спостереження до визначення системи, орієнтованої на збір інформації, яка призначена для використання в управлінській діяльності.

Цей короткий ретроспективний аналіз розвитку понятійного апарату моніторингу дозволяє говорити про те, що в ході еволюції змісту моніторингу відбувається перехід його з об'єктивно-пасивного процесу в суб'єктивно-активний. З розвитком персональних комп'ютерів та мережевих технологій моніторинг став розглядатися як необхідне інформаційне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень, що забезпечують, в тому числі, корекцію умов, що детермінують функціонування і розвиток об'єкту, а також певних параметрів «входу» і «виходу» даного об'єкту.

Як приклад розвитку моніторингових досліджень на цьому етапі наведемо концепцію моніторингу якості професійної підготовки [16, с.220], яка полягає у створенні інформаційно та функціонально насиченої автоматизованої системи збору, обробки, аналізу і представлення даних, які характеризують стан та розвиток професійної підготовки фахівців, що дозволило б: при прийнятті відповідних управлінських рішень, оперувати у межах широкого, адекватного й достовірного інформаційного поля; забезпечувати вільний доступ до цієї інформації усім зацікавленим сторонам.

Шостий етап (з початку XXI століття) характеризується широким застосуванням інтелектуальних і нанотехнологій. На даному етапі формуються інтелектуальні інтуїтивно зрозумілі пристрої, системи та комплекси, готові не тільки пропонувати варіанти рішень, але активно і ефективно вирішувати теоретичні і практичні завдання в автоматичному режимі.

На цьому етапі вже сформулювалося розуміння того, що організація системи моніторингу та технології, що визначають процес її функціонування, безпосередньо впливають на її ефективність. У моніторингових дослідженнях все ширше використовуються новітні інформаційні технології, зокрема, хмарні технології [21].

Моніторингове дослідження освітнього процесу є багатовимірним та розподіленим у просторі і часі. Для його проведення необхідно мати інструментарій, який дасть змогу перекрити значний простір та забезпечить контрольованість процесу. На сьогодні таким вимогам у повній мірі відповідають хмарні технології. Сама ідея хмарних технологій (доступ до хмарного ресурсу у будь-якому місці і у будь-який час) як можна краще перекриває потреби моніторингу освітнього процесу, бо значна частина роботи із збору інформації (анкетування, опитування, діагностика, контроль), її зберігання, оброблюванню та наданню суб'єктам моніторингу може бути ефективно виконана з використанням хмарних сервісів.

Поняття хмарний моніторинг можна визначити як специфічну технологію побудови систем моніторингу на основі використання хмарних сервісів.

Системи моніторингу, які створені з використанням хмарних сервісів, мають певні особливості в структурі і функціонуванні. В такому випадку дані зберігаються на віддаленому мережевому ресурсі, доступ до якого може здійснюватися з будь-якого комп'ютера, підключеного до Інтернету. При цьому зберігається можливість авторизації доступу та контролю за процесом редагування або перегляду даних. Це дає можливість керівнику мережевої системи моніторингу розподіляти права доступу до окремих ресурсів системи та здійснювати контроль за діяльністю користувачів системи.

В роботі [22] описана система хмарного моніторингу якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників. Запропоновані у роботі технології проведення моніторингових досліджень на базі хмарних сервісів мають цілий ряд переваг серед яких автоматизовані процеси створення та розсилки анкет і опитувальників, автоматизований збір та обробка результатів дослідження, управління подіями моніторингу і т. і.

Проте у якості негативного наслідку використання новітніх і, зокрема, хмарних технологій можна назвати значне зростання обсягів інформації у системі моніторингу. Ми можемо збирати інформацію про все і звідусіль, ми можемо зберігати будь-які обсяги інформації будь-де. А далі постає питання: що з цим робити?

Традиційно інформаційні сховища надають набір інструментів аналізу даних: багатовимірний аналіз (OLAP), регресія, класифікація, кластеризація і пошук закономірностей. Але прагнення до підвищення ефективності використання накопиченої в електронному вигляді інформації (банків даних, сховищ, баз знань та ін.) шляхом їх інтеграції та уніфікації форматів зберігання і процедур обробки призвело до розвитку Інтернет-технологій [23], заснованих на методах інтелектуального аналізу даних (data mining). Стає актуальною ідея створення інтегрованої Інтернет-системи інтелектуального сховища знань і автоматизації процесу інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень.

Безумовно, завдання інтелектуального аналізу даних у системі моніторингу освітнього процесу з подальшою автоматизацією інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень є перспективним напрямком

удосконалення моніторингових досліджень у галузі освіти. Проте, вже зараз у цьому напрямку з'являються окремі роботи. Наприклад, у роботі [24] описані завдання інтелектуального аналізу даних освітнього процесу, детально розглянуті методи їх вирішення та сфери застосування. Наведені методи можуть знайти широке застосування в системах підтримки прийняття рішень на всіх рівнях управління освітнім процесом.

Висновки. В результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що вдосконалення інформаційних технологій на кожному етапі просуваючи якість процесів спостереження за станом освітнього процесу на новий рівень: від простого збору статистичних даних на перших етапах розвитку інформаційних технологій до використання у моніторингових дослідженнях хмарних технологій, інтелектуального аналізу даних та систем підтримки прийняття рішень.

Однак необхідно відзначити обопільну взаємопов'язаність та взаємо-обумовленість вдосконалення інформаційних технологій і спостереження за станом освітнього процесу: з одного боку ускладнення процесів спостереження за станом освітнього процесу викликало потребу в розвитку технологій збору та обробки інформації, з іншого боку розвиток інформаційних технологій сприяв якісним змінам в розвитку процесів спостереження за станом освітнього процесу.

Література

1. Красильникова Т.В. *Історичні та дидактичні аспекти освітнього моніторингу у вітчизняних ВНЗ* / Т.В. Красильникова // *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. Темат. випуск «Науково-методичні засади управління якістю освіти у вищих навчальних закладах».* – Луцьк: Волинський поліграф. – 2013. – № 2 (додаток 2). – С. 270–277.
2. Хохладова С.В. *Моніторинг якості шкільного образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01: захищена 31.05.03: затв. 15.10.03* / Хохладова Светлана Викторовна; Гос. обр. учр-е высш. проф. обр-я «Плюмен. гос. ун-т». – Ульянов, 2003. – 170 с.
3. Горб В.Т. *Методология и теория педагогического мониторинга в ВУЗе: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01* / Горб В. Т.; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т». – Екатеринбург, 2005. – 53 с.
4. Паравська Я.В. *Проблеми моніторингу освітнього процесу: історичний аналіз* / Я.В. Паравська // *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя: Психолого-педагогічні науки.* – 2013. – № 5. – С. 81–89.
5. Лоқшина О.І. *Становлення та розвиток моніторингу якості освіти: світовий вимір* / О.І. Лоқшина; за заг. ред. О.І. Лоқшиної // *Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи.* – К.: КІС, 2004. – 128 с.
6. *Вимірювання в освіті: підручник* / О.В. Авраменко, В.В. Котяк, І.В. Лупан, А.І. Лутченко, Н.О. Пасічник; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка; За ред. О.В. Авраменко. – Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2011. – 359 с.
7. Чорна О.В. *Розвиток системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01* / Чорна О.В.; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Київ, 2016. – 23 с.
8. Олендр П.М. *Моніторинг якості природничо-наукової освіти в університетах США: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01* / Олендр П.М.; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – 24 с.

9. Лоқшина О.І. Становлення та розвиток моніторингу якості освіти: світовий вимір / О.І. Лоқшина; за заг. ред. О.І. Лоқшиної // Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи. – К.: К.І.С., 2004. – 128 с.

10. Биков В.Ю. Інформатизація загальноосвітньої і професійнотехнічної школи України: концептуальні засади і пріоритетні напрями / В.Ю. Биков // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. П. Левовицького, І. Білш, І. Зязюна, Н. Нічкало. – К., 2003. – Вип. 4. – С. 501-514.

11. Гуржій А.М. Інформатизації, комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України - 20 років / А.М. Гуржій, В.Ю. Биков, В.В. Гапон, М.Я. Плескач // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2005. – №5. – С. 3-11.

12. Пеньковець О.В. Становлення та розвиток інформаційних технологій навчання: історичний аспект / О.В. Пеньковець // Вісник національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут": Філософія. Психологія. Педагогіка. – 07/2007. – №3 (частина 1). – С. 90-93.

13. Язунов В.В. Інформаційно-аналітична діяльність педагогічних працівників в системі ПНПО / В.В. Язунов // Проблеми освіти. – 2015. – Вип. 82. – С. 298-304.

14. Андрощук О.В. Інформаційні технології та їх вплив на розвиток суспільства / О.В. Андрощук, Ю.В. Кондратенко, О.В. Головченко, П.О. Ворона, М.В. Петрушен // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського. – 2014. – №1(50). – С. 42-47.

15. Лукіна П.О. Становлення системи моніторингу освітньої галузі в Україні: проблеми та перспективи / П. Лукіна // Вересень: Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал. – 2012. – № 3/4. – С. 50-60.

16. Алешин А.И. Информационные технологии [Пекст]: учеб. пособие / А.И. Алешин. – М.: Литера, 2008. – 424 с.

17. Красильникова Т.В. Теоретичні та методичні засади моніторингу якості професійної підготовки інженерів швейної галузі у вищому навчальному закладі: дис. ... докт. пед. наук; 13.00.04: захищена 23.02.16; затв. 20.07.16 / Красильникова Тарна Володимирівна; Нац. акад. пед. наук Інст-т пед. осв. і осв. доросл. – Київ, 2016. – 670 с.

18. Абрамов В.Ф. Земская статистика народного образования. / В.Ф. Абрамов // Социс. – 1996. – №9. – С. 83-87.

19. Абакумова Н.Н. Трансформация понятия мониторинга в образовании / Н.Н. Абакумова // Современные проблемы науки и образования. – Электронный научный журнал – 2011. – № 3. Режим доступа к ресурсу: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4678> (дата обращения: 19.12.2016).

20. Майоров, А.Н. Мониторинг в образовании / Майоров А.Н. – [3-е изд.]. – Интеллект-Центр. – Москва, 2005. – 424 с.

21. Бондаренко П.С. Хмарний моніторинг в соціально-економічних дослідженнях [Монографія]: / Бондаренко П.С., Кожвнников Т.К., Агеева О.О. – УІПА – Харків: 2016. – 200 с.

22. Бондаренко П.С. Система хмарного моніторингу якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників / П.С. Бондаренко // Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник. – №2 (86). – Луцьк: Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 2015. – С. 25-27.

23. Марманис Х. Алгоритмы интеллектуального Интернета: пер. с англ. / Марманис Х., Бабенко Д. – СПб.: Символ-Плюс, 2011. – 480 с.

24. Горлушкіна Н.Н. Задачи и методы интеллектуального анализа образовательных данных для поддержки принятия

решений / Н.Н. Горлушкіна, М.Ю. Коцюба, М.В. Хлопотов // Образовательные технологии и общество. – СПб. – 2015. – Вып. № 1 / том 18. – С. 472-482.

References

1. Krasyl'nykova G.V. Istory'chni ta dy'dakty'chni aspekty' osvity'nogo monitoryngu u vitchy'znyany'x VNZ / G.V. Krasyl'nykova // Vy'shnia osvita Ukrayiny: teore-ty'chnyj ta naukovno-metody'chnyj chasopy's. Temat. vy'pusk. «Naukovno-metody'chni zasady' upravlinnya yakisty' osvity' u vy'shny'x navchal'ny'x zaklada'x». – Lucz'k; Voly'n'Poligraf. – 2013. – # 2 (dodatok 2). – S. 270-277.

2. Hoхlova S.V. Monitoryng kachestva shkol'nogo obrazovany'a: dy's. ... kand. ped. nauk; 13.00.01: zashchy'shlena 31.05.03: zatv. 15.10.03 / Hoхlova Svetlana Vy'ktorovna; Gos. obr. uchr-e vyssh. prof. obr-ya «Tyumen. gos. un-t». – Tyumen', 2003. – 170 s.

3. Горб В.Т. Методология и теория педагогического мониторинга в ВУЗе: автореф. дис. ... докт. пед. наук; 13.00.01 / Горб В.Т.; ТОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т». – Екатеринбург, 2005. – 53 с.

4. Taravs'ka Ya.V. Problemy' monitoryngu osvity'nogo procesu: istory'chnyj analiz / Ya.V. Taravs'ka // Naukovi zapysky' Nizhyn's'kogo derzhavnogo universy'tetu im. M. Gogolya: Psy'xologo-pedagogichni nauky'. – 2013. – # 5. – S. 81-89.

5. Lokshyna O.I. Stanovlennya ta rozvytok monitoryngu yakosti osvity': svitovij vymir / O.I. Lokshyna; za zag. red. O.I. Lokshynoyi // Monitoryng yakosti osvity': svitovi dosyagnennya ta ukrajyns'ki perspektyvy'. – К.: К.І.С., 2004. – 128 с.

6. Vy'miryuvannya v osviti: pidruchnyk / O.V. Avramenko, V.V. Kotyak, I.V. Lupan, L.I. Lutchenko, N.O. Pasichnyk; Kirovograd. derzh. ped. un-t im. V. Vy'nychenka; Za red. O.V. Avramenko. – Kirovograd: Ly'senko V. F., 2011. – 359 s.

7. Chorna O.V. Rozvytok systemy' monitoryngu yakosti vy'shnoyi osvity' v Nimechchy'ni: avtoref. dy's. ... kand. ped. nauk; 13.00.01 / Chorna O.V.; Sx'idnoukr. nac. un-t im. V. Dal'ya. – Ky'iv, 2016. – 23 s.

8. Olendr T.M. Monitoryng yakosti pry'rodny'cho-naukovoyi osvity' v universy'tetax SSHA: avtoref. dy's. ... kand. ped. nauk; 13.00.01 / Oleandr T.M.; Ternop. nac. ped. un-t im. V. Gnatyuka. – Ternopil', 2011. – 24 s.

9. Lokshyna O.I. Stanovlennya ta rozvytok monitorynhu yakosti osvity': svitovij vymir / O.I. Lokshyna; za zah. red. O.I. Lokshynoyi // Monitorynh yakosti osvity': svitovi dosyagnennya ta ukrajyns'ki perspektyvy'. – К.: К.І.С., 2004. – 128 с.

10. By'kov V.Yu. Informaty'zaciya zagal'noosvitn'oyi i profesijnotekhnichnoyi shkoly' Ukrayiny: konceptual'ni zasady' i priory'tetni napryamy' / V.Yu. By'kov // Profesijna osvita: pedagogika i psy'xologiya / Za red. T. Levovyc'kogo, I. Bil'sh, I. Zyazyuna, N. Ny'chkal'o. – К., 2003. – Vy'p. 4. – S. 501-514.

11. Gurzhij A.M. Informaty'zaciya, komp'yutery'zaciya zagal'noosvitnih navchal'ny'x zakladiv Ukrayiny' - 20 rokiv / A.M. Gurzhij, V.Yu. By'kov, V.V. Gapon, M. Ya. Pleskach // Komp'yuter u shkoli ta sim'ji. – 2005. – #5. – S. 3-11.

12. Pen'kovec' O.V. Stanovlennya ta rozvytok informacijny'x tehnologij navchannya: istory'chnyj aspekt / O.V. Pen'kovec' // Visnyk nacional'nogo tekhnichnogo universy'tetu Ukrayiny' "Ky'iv's'kyj politekhnichnyj instytut": Filosofiya. Psy'xologiya. Pedagogika. – 07/2007. – #3 (chast' 1). – S. 90-93.

13. Yagupov V.V. Informacijno-anality'chna diyal'nist' pedagogichny'x pracivny'kiv v systemi PTO / V.V. Yagupov // Problemy' osvity'. – 2015. – Vy'p. 82. – S. 298-304.

14. Androshuk O.V. Informacijni tehnologiji ta yix vplyv na rozvytoč suspił'stva / O.V. Androshuk, Yu. V. Kondratenko, O.V. Golovchenko, T.O. Vorona, M.V. Petrushen // Zbirnyk naukovy'x prac' Centru voyenno-strategichny'x doslidzhen' Nacional'nogo universytetu oborony' Ukraïny' im. Ivana Chernyaxovs'kogo. – 2014. – #1(50). – S. 42-47.

15. Lukina T.O. Stanovlenmya sy'stemy' monitoryngu osvıtn'oyi galuzi v Ukraïni: problemy' ta perspektyvy' / T. Lukina // Veresen': Naukovo-metody'chnyj, in-formacijno-osvıtnij zhurnal. – 2012. – # 3/4. – S. 50-60.

16. Aleshiy'n L.Y. Ynformacy'opnyie tehnologiy' [Tekst]: ucheb. posoby'e / L.Y. Aleshiy'n. – M.: Ly'tera, 2008. – 424 s.

17. Krasyl'ny'kova G.V. Teorety'chni ta metody'chni zasady' monitoryngu yakosti profesijnoyi pidgotovky' inzheneriv shivejnoyi galuzi u vy'shiomu navchal'nomu za-kladı: dy's... dokt. ped. nauk; 13.00.04: zashhy'shheni 23.02.16: zatv. 20.07.16 / Krasyl'ny'kova Ganna Volody'my'rivna; Nacz. akad. ped. nauk Inst-t ped. osv. i osv. dorosł. – Ky'iv, 2016. – 670 s.

18. Abramov V.F. Zems'kaya staty'styka narodnogo obrazovany'ya. / V.F. Abramov // Socy's. – 1996. – #9. – S. 83-87.

19. Abakımova N.N. Transformacy'ya ponyaty'ya mony'torynga v obrazovany' / N.N. Abakımova // Sovremennyye problemy

nauky' y' obrazovany'ya. – Elektron-nyy nauchnyy zhurnal – 2011. – #3. Rezhym dostupa k resursu: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4678> (data obrashheny'ya: 19.12.2016).

20. Majorov, A.N. Mony'toryng v obrazovany'y' / Majorov A. N. – [3-e y'zd.]. – Yntellekt-Centr. – Moskva, 2005. – 424 s.

21. Bondarenko T.S. Xmarnyj monitoryng v social'no-ekonomichny'x dosli-dzhennyyax [Monografiya]: / Bondarenko T.S., Kozhevnikov G.K., Aguyeva O.O. UIPA – Xarkiv: 2016. – 200 s.

22. Bondarenko T.S. Sy'stema xmar'nogo monitoryngu yakosti profesijnoyi pi-dgotovky' majbutnix kvalifikovany'x robitny'kiv / T.S. Bondarenko // Pedagogichnyj poshiuk. Naukovo-metody'chnyj visny'k. #2 (86). – Luc'k: Volyns'kyj insty'tut pishady'plomnoyi pedagogichnoyi osvity, 2015. – S. 25-27.

23. Marmany's X. Algory'tmy y'ntellektual'nogo Ynterneta: per. s angl. / Marmany's X., Babenko D. – SPb.: Sy'mvol-Plyus, 2011. – 480 s.

24. Gorlushky'na N.N. Zadachy' y' metody y'ntellektual'nogo analy'za obrazo-vatel'ny'x danny'x dlya podderzhky' pry'nyaty'ya reshenny' / N.N. Gorlushky'na, Y.Yu. Kocyuba, M. V. Xlopotov // Obrazovatel'nyie tekhnologiyi y obshchestvo. – Spb. – 2015. – Vyp. # 1 / tom 18. – S. 472-482.

Bondarenko T.S.,

candidate of pedagogical science, associate professor of Department of Informatics, Computing and Printing Technologies (ICPT), Ukrainian Engineering-Pedagogics Academy, bondarenko_tc@uipa.edu.ua

Ageeva O.A.,

Director of Professional lyceum of railway transport of Lyubotyn, lplztzam@mail.ru

Ukraine, Kharkiv

THE IMPROVEMENT OF INFORMATION TECHNOLOGY AS AN IMPACT FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF MONITORING RESEARCH OF EDUCATIONAL PROCESS

The article examines the formation and development of monitoring studies in the context of improvement of information technology. Authors show that a significant factor in the effectiveness and quality of monitoring studies is the development of information technology, outlines promising uses of new information technologies in educational process monitoring studies.

Key words: monitoring, educational process, methods of surveillance, information technology, cloud technology, data mining.

УДК 373.66

Володченко Ж.М.,*к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, zhanna.volodchenko@ukr.net***Кондратьєв І.М.,***к.філос.н., професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної Академії Внутрішніх Справ України, galaktikon@meta.ua**Україна, м. Ніжин*

ВПЛИВ ЕКРАННОГО НАСИЛЛЯ НА ТРАЄКТОРІЮ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У визначенні проблемного поля даної статті – аналіз ключових моментів впливу екранного насилля на процес становлення та соціалізації особистості.

Ключові слова: насилля, екранне насилля, соціальні стереотипи поведінки, агресивність, жорстокість.

Постановка проблеми. На сьогодні комп'ютер, телебачення щільно увійшли в життя сучасного суспільства все частіше суспільство починає ставити собі питання: який вплив здійснюють вони на психіку молоді людини, на формування її свідомості, способу мислення, сприйняття дійсності, поведінку; яке покоління виростає під впливом цих інформаційних технологій; що чекає людство в майбутньому?

Мета статті. Проблема спілкування людини з засобами інформації з кожним роком стає актуальнішою. Мета статті звернути увагу соціальних працівників, громадськості на проблему екранного насилля і його впливу на траєкторію становлення особистості молодого покоління України. Більша частина молодих людей піддаються впливу певних, іноді штучно створених і підтриманих ззовні авторитетів, негативних впливів, які зосереджені на екранах, в мережі Інтернету, в засобах масової інформації. Особливо це стосується дітей і підлітків, несформована психіка яких є уразливою до будь якої негативної інформації і сприяє розвитку агресивної, жорстокої поведінки, виявляється у системі уявних для молоді людини сенсожиттєвих цінностей. Якщо дорослі можуть критично оцінювати і відмежовувати віртуальну реальність від дійсності, то діти дуже часто сприймають телевізійні схеми життя, поведінки, досягнення результату, успіху як план реалізації власного життя.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні телебачення є основним медіа, яке в першу чергу інформує і розважає, а також підсилює процеси дегуманізації свідомості молодого покоління: розширює аномію, а саме сприяє відчуженню людини від суспільства, розчаруванню в житті, розвитку злочинності, руйнуванню системи загальнолюдських цінностей. Відбувається конфлікт соціально-культурного плану:

– нормативний конфлікт, що проявляється у невідповідності норм поведінки, стилю життя, спілкування, які транслюються з екрану, нормам, які характерні для життєдіяльності, традицій, загальнолюдських цінностей суспільства, в якому живе людина;

– ціннісний конфлікт, що проявляється в трансляції цінностей, які є чужими, а іноді навіть загрозливими, для більшої частини людей [8].

Саме останній, пов'язаний з насиченням телевізійного простору уявленнями про цінності

матеріального збагачення, ідеали сили, мужності, досконалості, часто асоціюються з насильницькими діями і сприймаються як інструменти отримання позитивного результату з обов'язковим успіхом, перемогою, безкарністю. При цьому, характерні для реального життя у суспільстві цінності духовного рівня, ідеали взаємодопомоги, альтруїзму, милосердя відходять на другий план або навіть зовсім виключені із змісту телевізійного простору програм. Суспільство не ставить перед телебаченням завдання виконувати інтеграційну і виховну функцію. Хоча, саме суспільство має бути зацікавленим в освіті підростаючого покоління, в забезпеченні доступу дітей і дорослих до цінностей світової і вітчизняної культури.

Сучасний світ наповнений насиллям. В науковій літературі насилля визначається як навмисне використання окремою людиною або групою людей форм примусу відносно інших членів суспільства з метою досягнення поставлених цілей [5, с.290]. Насилля може мати різні форми: фізичне, психічне або емоційне, сексуальне, економічне. Останнім часом в ЗМІ обговорюється питання, про так зване, екранне насилля – «насилля в медіа», термін, який використовується для позначення збільшення кількості сцен насилля – об'єкта наукової зацікавленості і причини занепокоєння психологів, медиків, батьків.

Проблема насилля – складна і протирічлива. Її складність обумовлена розмитістю поняття «екранне насилля», яке об'єднує різноманітні аспекти (від комедійних або мультиплікаційних епізодів до документальних фільмів і новин). Серед негативних наслідків телевізійного насилля дослідники цього явища виокремлюють факт небезпечного звикання до насильницьких актів, як до чогось ординарного, як до легітимного способу розв'язування конфліктів і суперечок [4]; заперечують прямий зв'язок між екранним і реальним насиллям або притягують увагу до вочевидь наявних протиріч; підтримують факт збільшення агресії після перегляду сцен насилля в фільмах і телепрограмах.

Деякі дослідники стверджують, що насилля на екрані має позитивний ефект: заспокоює надто агресивних суб'єктів, тобто зменшує агресивні настрої, сприяє психологічній релаксації; частині аудиторії надає певний катарсис, емоційну релаксацію; ускладнення емоційного

життя людини, через переживання почуття страху, агресії, болю, страждання, насилля робить її фантазії багатшими, інтелектуальну і особистісно-вольову сфери більш розвинутою; світоглядні моделі, відносно оточуючого світу і себе більш різноманітними. Дуже часто показ насилля на телеекрані є спробою компенсувати нудьгу, яка заволоділа більшою частиною молоді в безцільному проведенні часу, дозвілля (це є окремим предметом вивчення і дослідження). Ці молоді люди відчувають пасивний потяг до катастроф, злочинів, кривавих і жорстоких сцен, які у великій кількості звалюються з екранів і соціальних мереж. Молодь жадібно всмоктує ці образи, які в певній мірі є легким і доступним засобом активізувати життя, уяву саме через те, що телебачення вказує швидкий шлях збудження і тим самим, без особливих зусиль, позбутися нудьги. Але пасивної насолоди для певної частини молоді стає замало, телебачення стає «генератором» насилля, яке виходить з екрану в життя [7].

Перегляд телевізійних передач, які містять сцени жорстокості, насилля також негативно впливають і на збільшення відхилень в поведінці і емоційно-психічному стані дітей і підлітків. Це в кінцевому результаті приводить до знервованості, нечутливості до виховних впливів, втраті інтересу до навчання на противагу загостренню «патологічного» інтересу до різних «стимуляторів настрою» - комп'ютерним сайтам, іграм, в яких можливо без особливих зусиль і знань перемогти, стати героєм - сильним, мужнім, всемогутнім, а іноді жорстоким, заради, як здається, добра; екстремальним проявам поведінки, в основі яких лежить ризик, іноді межуючий із небезпекою, смертю, що підвищує статус, повагу в колі однолітків. Перегляд програм, фільмів, які містять сцени насильницького, агресивного характеру часто стимулює засвоєння нових типів поведінки. А якщо цю поведінку демонструє екранний кумир – сильний, відважний, впливовий і підкорюючий людей своїй волі, це ще в більшій мірі демонструє допустимість такої поведінки в реальному житті. Молоді люди намагаються стати схожими на своїх «героїв», повторюють їхні дії. Екранні «супер-герої» стають прикладом для наслідування, носіями так званого авторитету сили. Їх поведінка легалізує використання фізичної сили задля досягнення абсолютно будь яких цілей. Використання сили виправдовує прояв волі і влади відносно інших людей і таким чином привчає людину вирішувати свої проблеми шляхом сили, а іноді і насилля. Це також породжує і виправдовує акти агресії, які здійснюються в різних сферах життя людини: від чоловіка до жінки, від жінки до жінки, від дорослого до дитини, молоді людини до людини похилого віку. Процеси чоловічої і жіночої соціалізації, нормативного регулювання гендерно-рольових відносин також жорстко деформовані екранними стереотипами. Адже саме стереотипи, які складаються в суспільстві є найбільш впливовими і тими, що мають виключну силу навіювання. З дитинства людині розповідають про оточуючий світ, про людей, які, з погляду дорослих, мають позитивні якості і слугують авторитетами. Це відбувається до тих пір, поки людина подорослішає і сама зустрінеться з цим світом, з «ідеальними»,

«еталонними», «авторитетними» людьми. При цьому її уявлення про життєві цінності стикаються на рівні їх сприйняття дорослими. І ці уявлення з глибин її свідомості керують сприйняттям життєвих явищ, або входять в розріз з ними.

Саме телебачення має формувати ті стереотипи, які допоможуть молодій людині об'єктивно сприймати навколишній світ, з його негативами і позитивами, соціалізуватися в ньому. Але комерційна зацікавленість телемереж формує подвійні стандарти: з одного боку – це інтереси суспільства (творчий пошук, створення освітніх, інтелектуальних програм, програм усвідомленого формування суб'єктивного ядра особистості на противагу «насильницькому нав'язуванню» зразків поведінки і ідеалів); з іншого боку – інтереси телеканалів, яким використовувати насилля дешевше, ефективніше і надійніше в комерційному сенсі (насилля на екрані надійно затримує увагу глядачів, забезпечує необтяжливими сюжетами з драматичною фабулою). А звідси, телебачення формує у аудиторії звикання до сцен насилля, уявлення, що головний шлях вирішення багатьох проблем – насилля і формування подібних ідеалів і стереотипів для наслідування. При цьому, комерціалізація культурних інтересів має широку сферу використання: екранні образи екстраполюються на рівні групової та індивідуальної поведінки проявляються в таких рисах соціальної поведінки як прагматизм, жорстокість, прагнення до матеріального благополуччя будь якими шляхами, навіть через ризиковану поведінку.

Екранні стереотипи, які формуються телебаченням (на прикладі, здавалося б не образливого мультику «Маша і ведмідь») не виконують в певній мірі, дві важливі функції. По-перше, вони не несуть в собі певний психотерапевтичний ефект; по-друге, вони суттєво не впливають на процес становлення суб'єктивного ядра особистості, а іноді навпаки, носять негативний вплив.

Поняття «стереотипи» (від грец. stereos - твердий і typos - відбиток) трактується як готові естетично привабливі штампи мислення. Соціальні стереотипи – це стійка сукупність уявлень, яка складається у свідомості, як на основі особистого життєвого досвіду, так і за допомогою різних джерел інформації [5, с.462].

Через призму стереотипів сприймаються реальні предмети, відносини, впливи, авторитети. Стереотипи – невід'ємні компоненти індивідуальної і масової свідомості. Вони визначають так звані загальні для масового споживача авторитети, нав'язані хрестоматійні образи та індивідуальні, існуючі для конкретної особистості. Іноді це потаємні бажання, потреби, які людина не показує, тримає в собі. В стереотипах вміщується емоційне відношення людини до певних об'єктів, явищ, поведінки.

За допомогою телебачення, ЗМІ, комп'ютерні сайти, які стали запитаними у молодіжному середовищі, набагато легше керувати свідомістю молоді, ніж систематично, послідовно, напружено працювати над формуванням життєвих цінностей, переконань, ідеалів, потреб, які визначають поведінку, вчинки людини, її ціннісні орієнтації та світоглядні позиції. Керування особистістю під впливом екранних стереотипів образу і

поведінки героя відбувається, на перший погляд, непомітно і здається, що абсолютно ніякого впливу на людину взагалі немає: людина самостійно приймає рішення, вона «вільна» в своїх судженнях, думках і діях. Але так тільки здається: «екранна» влада стала невидимою, при цьому не втратила свою силу. Ця «невидима» частина, сформована як раз екранними стереотипами, в основі якої насилля, жорстокість, сила як легалізований шлях до успіху і мети, засіб підняття статусу, авторитету, влади над іншими потребує глибокого аналізу. Адже ця невидима частина (нагадує айсберг) визначає вчинки, поведінку і обов'язково має стати об'єктом виховних, корекційних дій з боку дорослих.

Своєрідне невидиме і невідчутне насилля, засноване на стереотипах являє собою комерційна реклама. Через рекламу (витончені технології, яскраві кольори, лаконічний зміст, який утримує надовго увагу, часті повтори, прагнення шокувати споживача ціною, епатажністю, ефективністю, широкою сферою використання) ЗМІ нав'язують штампи, кліше, стереотипи, утверджують цінності загальні для більшості людей, формують громадську думку, спрощують процеси маніпуляції свідомістю, експансивно тиснуть на людину. Саме така дія реклами гетьяє уявлення про предмет реклами в підсвідомість. Тож саме відбувається і з екранними сценами насилля, які часто нав'язуються молоді і стають зразком для наслідування, поведінки, авторитета, але при цьому не є їх суб'єктивним продуктом. «Екранні» стереотипи ефективніші за реальні оскільки в повсякденному житті на людину очікують зльоти і падіння, катастрофи, знищення ідеалів, моральне і фізичне приниження. Телебачення, комп'ютерні сайти постачають молоді типові ситуації, які формують уявлення про те, що позбутися будь-якої залежності просто, і зразками цього, можуть бути ситуації з улюбленими екранними героями, які легко розривають алкогольну або наркотичну залежність.

Саме під впливом «екранних» стереотипів в молодіжному середовищі виникають різні соціально-психологічні залежності – хворобливі психологічні зв'язки людини з певним об'єктом або іншою людиною, які супроводжуються адикцією [1, с.100]. Задоволення, яке не контролюється, робить людину залежною від нього, а звідси може привести до деградації особистості, замінити для неї реальний світ на внутрішні віртуальні світи. Особливо загрозливим це є для молоді, яка в пошуках постійного задоволення втікає від реальності, втрачає при цьому реальні мрії, шляхи їх досягнення, міжособистісне спілкування, відходить від соціально-політичного життя.

Постійне спілкування з носіями екранного насилля робить молодь беззахисною перед ним в реальному житті: страх перед насиллям може обрати форму прихованої агресії або в майбутньому людина може стати жертвою насилля, при бажанні захиститися від страху звернутися до ризикованих засобів самоутвердження, попасти у залежність від них, стати агресивним, жорстоким, здатним на злочин.

Агресія являє собою поведінку або дії, спрямовані на заподіяння психологічної або фізичної шкоди або збитку, на знищення когось або чогось [5, с.11]; поведінка, яка формується за допомогою спостереження відповідного способу дій. Постійне підкріплення певних агресивних актів в телепередачах, фільмах, на комп'ютерних сайтах та іграх формують звичку агресивно реагувати на різні, іноді необразливі дратівники. Наприклад, якщо людина постійно спостерігає на телеекрані сцени насилля, які ніким не засуджуються, не караються, у неї складається думка, що така поведінка є стереотипом її гендерної ролі (домашнє насильство).

Вибух агресії серед молоді – головна проблема на сьогодні: приклади зйомок на мобільні телефони жорстокого побиття або злочинів по відношенню до тварин, однолітків, людей похилого віку; особлива жорстокість дівчат (витончені жорстокі форми фізичної агресії, фізичного і морального приниження); цинізм молодих матерів, які викидають в сміттєві бачки народжених дітей. Особливо турбує прояв агресивності в міжособистісних відносинах шкільної молоді (шкільний булінг), що є симптомом тих глобальних моральних переорієнтирів, які відбуваються в нашому суспільстві і визначають його майбутнє.

Мотивацією булінгу стають задрощі (значне розшарування суспільства), почуття неприязні, прагнення відновити справедливість, потреба в прояві лідерського потенціалу, нейтралізація суперника (так вчить телебачення, екранний стереотип поведінки), самоствердження, в окремих випадках, наближено до задоволення потреби в садизмі. Особливою формою булінгу виступає кібербулінг – одна з форм залякування, переслідування, насилля, травм дітей і підлітків за допомогою інформаційно-комунікативних технологій (мобільних телефонів, Інтернета).

Висновки. Таким чином, взаємовідносини людини з телевізором, Інтернетом складні, протирічливі і вимагають особливої уваги з боку всіх суспільних інституцій. Телевізійне насилля, залежність від теле- і комп'ютерних мереж не тільки психологічна, але і соціальна і філософська проблема. З одного боку, телебачення виробляє насилля, яке може приводити до прояву агресії, викликати різні форми залежності, залучати молодь в різні форми екстремальної, ризикованої поведінки; як засіб самовираження в тих чи інших життєвих ситуаціях ставати причиною жорстокого поводження, агресії; екранне насилля стирає у свідомості людини межу між загальноприйнятими цінностями і патологічними проявами, переводячи останні в розряд норми (насилля з екрана «переливається» в реальне життя, напружує людину і негативно впливає на її здоров'я, формує асоціальну поведінку і комплекс вседозволеності, вчить жорстокості, агресивності, притуляє почуття любові, милосердя, співчуття, вселяє у свідомість безмірне почуття безстрашності).

З іншого боку, насилля може приймати естетичну та інструментальну цінність (дає можливість пережити гострі відчуття, сформувати уявлення про добро і зло, наочно демонструвати неприйняття зла, виховувати

негативне відношення до нього, переборювати страх, збагачувати емоційно-почуттєву сферу, переживати яскраві емоційні стани). Але цей «позитивний» аспект впливу екранного насилля має бути постійно в полі зору суспільних і громадських інституцій, вчителів, батьків і самих людей.

Література

1. Андреева Т. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Т. Андреева. – СПб: Питер, 2002. – 544с.
2. Бідзіля Ю. Масова комунікація і проблеми насилля над масовою свідомістю [Електронний ресурс] / Ю. Бідзіля – Електрон. ст. – Режим доступу: <http://www.mediaeco.franko.lviv.ua>.
3. Евдокімова О.О. Насильство у мас-медіа та агресивна поведінка підлітків у ракурсі провідних психологічних концепцій / О.О.Евдокімова. // Психологічні науки: Зб.наук.праць. Том 2., вип.9.-100-109с.
4. Потятинник Б.М. Екранна агресія: знати, щоб вберегтися [Електронний ресурс] / Б.М.Потятинник – Електрон. ст. – Режим доступу: <http://www.mediaeco.franko.lviv.ua>.
5. Соціальна педагогіка: словник-довідник/ за заг. ред. П.Ф.Алексеєнко. - Вінниця: Планер-2009.-542с.
6. Тарасов К.А. Глобализированное кино как школа насилля / К.А. Тарасов // Кино в мире и мир в кино/ отв.ред.А.Будяк.- М.: Материк, 2003.- С.116-133.
7. Фромм Э. Величие и ограниченность теории З.Фрейда / Э.Фромм.-М.:ООО" Фирма "Издательство АСП", 2000. – 448с.
8. Шнейдер Л. Психология семейных отношений: [Курс лекций] /Л.Шнейдер.- М: Апрель-Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2000.

References

1. Andreeva G. *Differentsialnaya psichofiziologiya muzhchiny i zhenshchiny*. [Differential psychophysiology of men and women]. St-Petersburg, Piter Publ., 2002, 544p.
2. Bidzilya Yu. *Masova komunikatsiya i problemy nasylllya nad masovoyu svidomistyuu*. [Mass communication and the problem of violence against mass consciousness] Available at: <http://www.mediaeco.franko.lviv.ua>.
3. Evdokimova O.O. *Nasyllstvo u mas media ta agresyivna povedinka pidlitkiv u rakursi providnykh psichologichnykh kontseptsiyakh*. [Violence in the media and aggressive behavior of teenagers in perspective leading psychological concepts]. // *Psichologichni nauky : Zbirka naukovykh prats'* [Psychological sciences: The collection of scientific works]. Vol 2., no.9, pp.100-109.
4. Potyatynnyk B.M. *Ekranna agresiya: znaty schob vberetysya*. [Screen aggression: in order to know to protect yourself]. Available at: <http://www.mediaeco.franko.lviv.ua>.
5. Alekseenko T.F. *Sotsialna pedagogika: slovnyk-dovidnyk*. [Social pedagogy: Dictionary Directory]. Vinnytsya, Planer Publ., 2009, 542 p.
6. Tarasov K.A. *Globalizirovanne kino kak shkola nasillya*. [Globalized cinema as school violence]. // *Kino v mire i mir v kino*. [Cinema in the world and the world in cinema]. Moscow, Materik Publ., 2003, pp. 116-133.
7. Fromm E. *Velichie i ogranichenost' teorii Z. Freida*. [Greatness and limitations of Freud's theories]. Moscow, Firma "Izdatelstvo AST" LTD Publ., 2000, 448p.
8. Shineider L. *Psichologiya semejnykh otnosheniy: kurs lektsiy*. [Psychology of family relations: lecture course]. Moscow, April-Press; EKSMO-Press publ., 2000.

Volodchenko Z.M.,

PhD, assistant professor of social pedagogy and social work at Nizhyn Gogol State University, zhanna.volodchenko@ukr.net

Kondratiev I.M.,

PhD., Professor of Philosophy of Law and Legal logic at National Academy of Internal Affairs of Ukraine, galaktikon@meta.ua

Ukraine, Nizhyn

THE IMPACT OF SCREEN VIOLENCE ON THE TRAJECTORY OF PERSONALITY

The definition of the problem field of this article is the analysis of the key points of influence of screen violence and on the process of person socialization.

Key words: violence, screenviolence, social patterns of behavior, aggression, cruelty.

УДК 371.134:796.015

Гращенко Ж.В.,

*к.пед.н., доцент кафедри олімпійського та професійного спорту
Харківської державної академії фізичної культури, zhannet444@rambler.ru*

Україна, м. Харків

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ З ПЛАВАННЯ

У статті розглянуто певні аспекти проблеми формування професійної компетентності майбутніх тренерів з плавання. Проаналізовано стан дослідженості даної проблеми у науковій літературі. Визначено сутність поняття «професійна компетентність майбутнього тренера з плавання». Представлена структура професійної компетентності тренера з плавання, яка містить професійно-когнітивний, професійно-діяльнісний та професійно-особистісний компоненти. В структурі кожного з компонентів виділено відповідні професійні компетенції. Надано характеристику і розкрито зміст кожної професійної компетенції. Представлено перелік фахових навчальних дисциплін, удосконалення змісту яких сприятиме формуванню професійної компетентності майбутніх тренерів з плавання.

Ключові слова: професійна компетентність, компетенції, зміст навчальних дисциплін, майбутній тренер з плавання.

Постановка проблеми. Аналіз сучасних тенденцій у сфері вищої педагогічної освіти засвідчує зростання вимог до формування компетентності майбутнього тренера з плавання. Надання пріоритетного значення плаванню як універсальному засобу підвищення рівня фізичного розвитку й фізичної підготовленості людини наголошено у нормативних документах вітчизняного законодавства, а саме, Законі України «Про фізичну культуру та спорт» (2011), Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту на період до 2016 р. (2004), Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» на 2012-2020 роки (2011).

Проблема професійної підготовки майбутніх спортивних педагогів має багатоаспектне теоретичне висвітлення. Концептуальні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту висвітлено в багатьох працях вітчизняних (О. Демінський, В. Завацький, Л. Сущенко, Л. Титаренко, Б. Шиян) і російських (Г. Бабушкін, В. Байдак, А. Барабанов, І. Головін, Н. Єфремова, І. Зимня, В. Корецький, В. Серіков) дослідників. Вивченням проблем формування особистості студентів факультетів фізичного виховання займалися В. Андріанов, Н. Зубанова, Н. Кузьміна, Н. Макаренко, І.Ткаченко, А. Цьось та ін. Формування спеціальної компетентності та готовності майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності досліджували такі вчені, як В. Байдак, О. Богінч, Г. Генсерук, М. Данилко, Н. Зубанова, Р. Карпюк, В. Наумчук, А. Сватсьєв, В. Смолюк.

Слід виокремити низку робіт, присвячених формуванню професійної компетентності майбутніх тренерів-викладачів з різних видів спорту: вільної боротьби (М. Нікіфоров), спортивної аеробіки (Н. Гуціна, Т. Лисицька), боксу (П. Лушин, С. Топоров), волейбол (М. Носко).

Отже, проблематиці підготовки майбутніх тренерів-викладачів з обраного виду спорту у вищих навчальних

закладах присвячено значну кількість наукових праць, проте залишаються неопрацьованою проблема формування та розвитку професійної компетентності майбутнього тренера з плавання у процесі вивчення фахових дисциплін.

Мета роботи – проаналізувати зміст професійних компетенцій майбутнього тренера з плавання та розглянути можливість вдосконалення змісту відповідних фахових дисциплін, спрямованих на формування у майбутніх тренерів із плавання їх професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Вивчення і порівняння змісту та структури навчальних планів підготовки бакалавра в галузі знань 0102 Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини за напрямом 6.010202 «Спорт» Харківської державної академії фізичної культури та Львівського державного університету фізичної культури показало, що на практиці домінує функціональний підхід, для якого є характерним:

- слабкий зв'язок між дисциплінами циклу професійно-орієнтованих дисциплін;

- підготовка не до цілісної професійної діяльності, а до окремих видів навчальної і педагогічної діяльності;

- неузгодженість змісту дисциплін циклу загально-професійних дисциплін і циклу професійно-орієнтованих дисциплін, тобто навчальні дисципліни зазначених циклів дещо відокремлені один від одного, що не дозволяє реалізувати компетентнісний підхід при їх викладанні;

- відсутні дисципліни (або спецкурси), спрямовані на формування фізкультурно-спортивних та спеціальних компетентностей з конкретного виду спорту, зокрема з плавання;

- кількість аудиторних годин, яка відводиться для вивчення професійно-орієнтованих дисциплін не значна, що не дозволяє повною мірою формувати спеціальні компетенції майбутнього тренера з плавання під час аудиторних занять.

Професійна (фахова) підготовка у вищих навчальних закладах є складною багатофункціональною системою, яка об'єднується цільовою установкою і включає всі методи, види і форми навчальної і позанавчальної діяльності, що спрямовані на теоретичну і практичну підготовку студентів до майбутньої професійної діяльності [1].

Професійна діяльність тренера відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики вимагає високого рівня знань у галузі біологічних і психологічних процесів, які відбуваються у період активного росту і розвитку організму юного спортсмена, володіння засобами, методами і формами педагогічного і тренувального впливу, високої фізичної і технічної підготовленості, розвиненості педагогічних здібностей, сформованості певних рис і якостей особистості, що визначають його професійну компетентність [3].

Під професійною компетентністю майбутнього тренера з плавання ми розуміємо інтегральну характеристику особистості майбутнього фахівця, яка поєднує знання, вміння, навички, розвинуті педагогічні й професійні здібності та якості особистості тренера, які при достатній мотивації забезпечують самореалізацію та самовдосконалення особистості педагога в професійній діяльності, яка реалізується у сфері фізичної культури та спорту, зокрема, масовому навчанні плаванню осіб різних вікових груп та спортивній підготовці плавців різної кваліфікації.

На основі компетентнісного підходу [2] нами було виділено в структурі професійної компетентності майбутнього тренера з плавання наступні компоненти: професійно-когнітивний (загальнопрофесійні, загальнопедагогічні та загальнопсихологічні компетенції); професійно-діяльнісний (фізкультурно-спортивні та спеціальні компетенції); професійно-особистісний (особистісна (загальні та спеціальні здібності, професійно важливі якості), мотиваційна та комунікативна компетенції), кожному з яких відповідають певні компетенції.

Схематично структура професійної компетентності майбутнього тренера із плавання представлена на рис. 1.

Розглянемо зміст професійних компетенцій, якими має володіти майбутній тренер з плавання.

Загально-професійні компетенції (загальнонаукові і дослідницькі компетенції) забезпечують підготовку педагога-тренера в галузі спортивного плавання до професійної діяльності (масового дитячо-юнацького спорту, оздоровчого, рекреаційного, реабілітаційного та професійно-прикладного плавання у різних формах організації фізичного виховання) з орієнтацією на підготовку спортсменів-плавців на різних етапах багаторічної підготовки.

Загальнопедагогічні (дидактичні і виховні) компетенції базуються на знаннях основних педагогічних підходів, методик і технологій навчання і виховання, уміння реалізувати їх в педагогічній діяльності; уміння аналізувати педагогічні ситуації, визначати причини їх виникнення і способи рішення; уміння управляти педагогічними процесами (вихованням і самовихованням, навчанням і самонавчанням, розвитком і саморозвитком); вмє розробляти навчальні плани і програми конкретних занять; вмє самостійно організувати і проводити навчальні заняття з фізичної культури з дітьми дошкільного, шкільного віку, які навчаються у загальноосвітніх закладах, навчальних закладах I-II рівня акредитації, позакласну спортивно-масову роботу з учнями.

Загальнопсихологічні (психологічні, психологопедагогічні, соціально-психологічні) компетенції базуються на знаннях у галузі загальної і педагогічної психології, закономірностей розвитку особистості, розвитку творчої особистості та її самовизначення; передбачають оволодіння вміннями обирати методи психологічного впливу на учнів, адекватні характеру педагогічної ситуації; знання в галузі психології розвитку, фізіології, теорії розвиваючого навчання; знання і уміння в області мотивації навчальної діяльності, етичної поведінки, саморозвитку учнів; уміння створювати ситуації навчального і соціального успіху для учнів; вміння здійснювати педагогічну комунікацію; здібності до організації педагогічної взаємодії, уміння створювати сприятливий психологічний клімат у колективі учнів та ін.

Рис. 1. Структура професійної компетентності майбутнього тренера з плавання.

Фізкультурно-спортивні компетенції базуються на знаннях в галузі теорії і методики фізичного виховання, спортивного тренування, педагогіки і психології фізичної культури і спорту; передбачають сформовані навички використання в педагогічній діяльності сучасних методів фізичного виховання та спортивного тренування; володіння системою наукових знань про закономірності процесу тренування в плаванні; знання основ психології і педагогіки фізичної культури і спорту, здатність виявляти і аналізувати психолого-педагогічні проблеми фізичної культури і спорту, брати участь в їх обговоренні і рішенні; володіння знаннями про місце і значення плавання в загальній системі фізичного виховання, системою сучасних наукових знань про закономірності процесу навчання і тренування в плаванні, формах і методах організації і управління багаторічної підготовки юних плавців; формування у них професійно-педагогічних навичок і умінь, що дозволяють вирішувати виховні і навчально-тренувальні завдання в різних ланках фізкультурного руху, організовувати і управляти спортивною і масовою роботою з плавання та ін.

Спеціальні компетенції тренера з плавання передбачають володіння знаннями, уміннями, навичками і способами здійснення професійної діяльності, а саме: володіння теорією та методикою спортивного плавання; володіння техніками спортивного плавання; уміння оцінювати фізичні здібності й функціональний стан учнів, адекватно обирати засоби і методи рухової діяльності для корекції стану спортсменів з урахуванням їх індивідуальних особливостей; уміння реалізовувати систему відбору й спортивно-орієнтації в обраному виді спорту з використанням сучасних методик з визначення антропометричних, фізичних і психологічних параметрів індивіда; уміння формулювати цілі та завдання власної професійної діяльності на найближчі роки з урахуванням мети і завдань багаторічної підготовки плавців; уміння уточнювати етапи багаторічної підготовки, мету і основні завдання етапів з урахуванням індивідуальних можливостей плавців, темпів їх біологічного розвитку, конкретних умов роботи з ними; уміння самостійно проводити тренувальні заняття з плавання як в дитячо-юнацькому спорті, так і зі спортсменами більш високих розрядів; володіння актуальними для плавання технологіями педагогічного контролю і корекції, засобами і методами управління станом спортсмена; уміння продемонструвати і пояснити здійснення спортивних вправ (в цілому, за окремими елементами); варіювання прийомів навчання техніці спортивного плавання, удосконалення техніки плавця (використання тренажерів, допоміжних засобів) та ін.

Особистісно-професійні компетенції (особистісні, мотиваційні та комунікативні) складають: професійно-педагогічні здібності (дидактичні, академічні, організаційні, комунікативні, прогностичні, рефлексивні, предметно-практичні та ін.); професійно важливі якості (моральні, комунікативні, когнітивні, емоційно-вольові, індивідуально-типологічні, особистісно-характерологічні та рефлексивні); професійно-педагогічні уміння (пізнавальні, конструктивні, організаторські, дидактичні, предметно-практичні, комунікативні); професійна мотивація (наявність цілей, прагнень, установок, інтересу, мотивів професійної діяльності), яка включає зовнішні по відношенню до

спортивної діяльності мотиви зовнішнього самоствердження, відносно внутрішні мотиви (інтерес до плавання як виду спортивної діяльності і любов до дітей), внутрішні (результативні і процесуальні) мотиви і мотиви особистісної самореалізації (безпосереднє прагнення реалізувати себе в професійній діяльності) та ін.

Аналіз освітньо-професійної програми професійної підготовки фахівців за напрямом «Фізичне виховання» і «Спорт», структурно-логічна схема вивчення навчальних дисциплін, навчальний план підготовки бакалавра у галузі знань 0102 Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини, робочі навчальні програми з циклу професійно-орієнтованих дисциплін («Вступ до спеціальності», «Педагогіка фізичного виховання», «Психологія фізичного виховання», «Теорія й методика фізичного виховання», «Теорія й методика викладання плавання», «Плавання», «Спортивно-педагогічне вдосконалення», «Основи педагогічної майстерності») свідчить про те, що у змісті робочих програм із зазначених навчальних дисциплін недостатньо уваги приділено питанням формування зазначених вище складових професійних компетенцій у майбутніх тренерів з плавання. Хоча сучасна професійна освіта у вищих навчальних закладах і спрямована на вирішення завдань: а) загальноосвітніх – ознайомлення студентів із системою загальних знань, сприяння становленню сучасного висококваліфікованого фахівця; б) навчальних – вивчення студентами базових фахових навчальних дисциплін, оволодіння професійними вміннями та навичками; в) виховних – розвиток професійних здібностей і формування у студентів професійно важливих рис та якостей особистості. Проте у межах навіть у межах відповідної групи навчальних дисциплін неможливо повністю вирішити конкретні завдання з формування зазначених вище професійних компетенцій, як цього вимагає спортивне тренування.

Для усунення зазначених недоліків та з метою формування професійної компетентності у студентів як майбутніх тренерів із плавання внесено відповідні зміни до змісту робочих програм із навчальних дисциплін, що поглиблює міждисциплінарні зв'язки в циклі професійно-орієнтованих дисциплін, а саме: «Педагогіка фізичного виховання», «Психологія фізичного виховання», «Теорія й методика фізичного виховання», «Теорія й методика викладання плавання», «Плавання», «Спортивно-педагогічне вдосконалення», «Основи педагогічної майстерності», «Нові педагогічні технології», а також сприятиме формуванню загальнопедагогічних, загальнопсихологічних, фізкультурно-спортивних та спеціальних компетенцій (табл. 1).

Необхідно зазначити, що відповідно до освітньо-професійної програми професійної підготовки фахівця у ВНЗ України структура освітньої діяльності передбачає аудиторну (лекції, семінари, практичні заняття) та позааудиторну форми роботи. При виборі тем, які розширюють зміст навчальних дисциплін професійної спрямованості, ми орієнтувалися на аудиторний етап освітнього процесу.

Висновки. Таким чином, формування професійної компетентності майбутніх тренерів з плавання передбачає формування відповідних професійних компетенцій, перш за все, через засвоєння змісту відповідних фахових дисциплін. Перспективним напрямком подальших досліджень є формування професійної компетентності майбутніх тренерів з плавання під час різних видів практики.

Таблиця 1 – Перелік тем, якими доповнено зміст навчальних дисциплін

Навчальна дисципліна	Теми, які були включені у зміст навчальних дисциплін
Психологія фізичного виховання	- «Особистісний фактор в педагогічній діяльності у сфері фізичної культури і спорту» - «Психологічні аспекти та особливості взаємодії тренера з учнями»; - «Психологічні особливості формування у учнів мотивації до занять фізичною культурою та спортом»; - «Професійно важливі риси та якості тренера»; - «Сутність, функції психологічної комунікації у процесі спортивного тренування».
Педагогіка фізичного виховання	- «Сутність педагогічної діяльності вчителя (структура, характеристика компонентів)»; - «Шляхи оволодіння педагогічною технікою проведення тренування з плавання»; - «Особливості педагогічної взаємодії тренера з учнями у навчально-тренувальному процесі»;
Теорія та методика фізичного виховання	- «Психологічні та фізіологічні основи фізичного виховання і спорту»; - «Психолого-педагогічні основи фізичного виховання дітей дошкільного віку, школярів, студентської молоді та дорослого населення»;
Теорія та методика викладання плавання	- «Засоби, методи та прийоми навчання плаванню у загальноосвітній школі»; - «Професійно-педагогічна етика тренера з плавання»; - «Шляхи підвищення ефективності навчально-тренувального процесу юних плавців».
Плавання	- «Управління тренувальним процесом плавців на різних етапах багаторічної підготовки»; - «Зміст уроку з плавання у загальноосвітній школі»
Спортивно-педагогічне вдосконалення	- «Професійне становлення особистості тренера з плавання»; - «Психолого-педагогічна характеристика особистості спортивного педагога (тренера з плавання)»; - «Психолого-педагогічна характеристика діяльності тренера з плавання»; - «Зміст і особливості професійної діяльності тренера з плавання і шляхи її формування».
Основи педагогічної майстерності	- «Навчально-методична діяльність тренера з плавання»; - «Шляхи підвищення педагогічної майстерності тренера з плавання»; - «Шляхи удосконалення методики викладання плавання»; - «Педагогічна майстерність спортивного педагога у розв'язанні конфліктних ситуацій».
Нові педагогічні технології	- «Інтерактивні технології навчання плавання дітей різного віку»; - «Особистісно - орієнтовані технології у спорті».

Література

1. Волков Н.Н. Моделирование личности и деятельности тренера и совершенствование высшего физкультурного образования / Н.Н. Волков, В.С. Топчийан // Теория и практика физической культуры. – 1989. – № 10. – С. 7-9.
2. Хуторской А.В. Компетенции в образовании: опыт проектирования : сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского. – М.: Научно-внестрочное предприятие «ИНЭК», 2007. – 327 с.
3. Чичикін В.П. Теоретические основы формирования профессиональной готовности специалиста в системе физкультурно-педагогического образования / В. П. Чичикін. – М. : Педагогика, 1997. – 471 с.

References

1. Volkov N.N. Modelirovanie lichnosti i dejatel'nosti trenera i sovershenstvovanie vysshogo fizkul'turnogo obrazovaniya / N.N. Volkov, V.S. Topchijan // Teoriya i praktika fizicheskoy kultury. – 1989. – № 10. – s. 7-9.
2. Hutorskoy A.V. Kompetentsii v obrazovanii: opyt proektirovaniya: sb. nauch. tr. / pod red. A. V. Hutorskogo. M.: Nauchno-vnedrencheskoe predpriyatje «IN'EK», 2007. – 327 s.
3. Chichikin V.T. Teoreticheskie osnovy formirovaniya professional'noj gotovnosti spetsialista v sisteme fizkul'turno-pedagogicheskogo obrazovaniya / V. T. Chichikin. – M. : Pedagogika, 1997. – 471 s.

Grashchenkova Zh.V.,

candidate of pedagogical sciences, assistant professor of the professional and olympic sports department of the Kharkiv State Academy of Physical Culture, zhannet444@rambler.ru

Ukraine, Kharkiv

IMPROVEMENT OF CONTENTS OF EDUCATIONAL COURSES IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE COACHES IN SWIMMING

The article discusses particular aspects of formation of professional competence of coaches in swimming. The state of this issue in the scientific literature is investigated. The essence of the concept of "professional competence of a coach in swimming" is determined. In the paper it is presented the framework of professional competence of swimming coach, which includes professional and cognitive, professional activity, professional and personal components. The relevant professional competence is selected in the structure of each component. The feature is given and the content of each professional competence is revealed. The list of professional - oriented disciplines are presented, improvment of content of thoesse make it possible to professional competence of future coaches in swimming.

Key words: *professional competence, competence, content of professional-oriented disciplines, future coach in swimming.*

УДК 378.1:656(043.5) (Укр)

Кочина В.В.,

к.пед.н., асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії, valentinak.08@mail.ru

Україна, м. Харків

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглядаються критерії та показники сформованості культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі, до яких належать: мотиваційний (спрямованість на професійну діяльність, інтерес до реалізації якісного професійного спілкування), когнітивний (сформованість знань щодо реалізації процесу професійного спілкування за видами інженерної професійної діяльності інженерів-педагогів транспортної галузі), діяльнісно-поведінковий (сформованість комунікативних та мовленнєвих умінь реалізації процесу професійного спілкування за видами інженерної професійної діяльності інженерів-педагогів транспортної галузі, способів поведінки в конфліктних ситуаціях), особистісний (комунікативні й організаторські здібності, толерантність, емпатія, саморегуляція, комунікативний контроль).

Ключові слова: професійне спілкування, інженер-педагог, професійна діяльність, критерії та показники.

Постановка проблеми. У сучасній освітній системі особливої актуальності набувають питання щодо визначення науково-обґрунтованих критеріїв та показників оцінки педагогічних явищ, зокрема сформованості культури професійного спілкування майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі, що є достатньо складним, оскільки важко піддається кількісним вимірюванням. Характеристики її сформованості можна виявити лише на основі орієнтирів, в якості яких виступають критерії.

Мета роботи: Визначити критерії та показники сформованості культури професійного спілкування майбутніх інженерів педагогів транспортної галузі з урахуванням наступних вимог: число критеріїв повинно бути невеликою за кількістю, але достатнім для визначення сформованості культури професійного спілкування майбутніх фахівців транспортної галузі; система критеріїв має відображати реально існуючу діяльність працівників з реалізації функцій, тобто бути об'єктивною; кожен окремий критерій повинен бути сформульований чітко, допускати як якісну, так і кількісну характеристику; система критеріїв повинна відображати найбільш істотні ознаки процесу формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців транспортної галузі та його результати.

Виклад основного матеріалу. В енциклопедичному словнику поняття «критерій» визначається як ознака, за якою можна судити про щось, мірило для визначення, оцінки предмета чи явища, підстава для оцінки або класифікації чогось. У педагогічній теорії під поняттям «критерій» розуміють об'єктивну ознаку, за допомогою якої здійснюється порівняльна оцінка досліджуваного явища, ступеня розвитку його в різних обстежених осіб або сукупність таких якостей явища, що відображають його суттєві характеристики, і саме тому підлягають оцінці [7].

Так, П. Ясінець, вивчаючи сучасні проблеми професійної підготовки, конкретизує значення критерію як «міри оцінювання досліджуваного явища та тих змін,

які відбулися в розвитку окремих складових чи особистості в цілому в результаті експериментального навчання та виокремлених педагогічних умов, за яких визначена гіпотеза відповідає чи не відповідає результатам експерименту» [8]. У свою чергу, показники – це дані, які свідчать про розвиток та перебіг чогось [7].

Отже, критерієм вважається ознака, на підставі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація будь-якого явища, процесу, діяльності. Без формулювання критеріїв робота з формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців транспортної галузі вже на самому початку виявляється невизначеною, оскільки невідомо, за якими ознаками можна судити, що вдалося вибрати найкращий в даних умовах варіант формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців.

Критерій, на думку Т. Щербан, є сукупністю основних показників, що розкривають норму, вищий рівень розвитку відповідної якості. Отже, показник як компонент критерію є конкретним і типовим проявом однієї із суттєвих сторін, на підставі якого можна «визнати» наявність якості, судити про рівень її розвитку. Для того, щоб показник відповідав своєму призначенню, він повинен по кожному критерію розкривати сутність відповідної якості [6].

Показники є типовими і конкретними проявами найважливіших сторін оцінюваного явища. Показники повинні відповідати таким вимогам: бути простими і доступними для їхнього розуміння і використання; охоплювати істотні сторони, явища; враховувати специфіку феномена; давати можливість проводити кількісну та якісну оцінку розвитку досліджуваного явища.

Питанню про критерії та показники оцінки різних аспектів професійної діяльності представників різних професій присвячені дослідження Л. Бурдейної, О. Вишневської, Н. Замкової, Н. Кожемякіної, Н. Логутіної, Л. Нікіфорової, С. Тарасової, Н. Чабан, В. Черевко та інших.

Вироблена й обґрунтована система критеріїв (показників) сформованості ділової культури студента,

представлена у роботі О. Опалюк, включає: необхідний рівень фахових і культурологічних знань; уміння користуватися набутою інформацією в конкретних соціальних і виробничих ситуаціях; сформованість власного іміджу; володіння культурою мовленнєвої діяльності. Показником ділової культури є також уміння пристосовуватись до будь-якої ситуації та мати успіх у роботі, що допомагає організувати затишок у приватному житті [3].

Автор визначив критерії й показники сформованості ділової культури майбутніх фахівців:

– мотиваційний критерій: інтерес до власних емоційних переживань, усвідомлення значення ділової культури в особистісно- професійному розвитку, потреба в емоційному розвитку та самовихованні;

– когнітивний критерій: якість засвоєння знань щодо ділової культури (правильність, повнота);

– діяльнісно-поведінковий критерій: уміння за зовнішніми ознаками (міміка, пантоміміка) визначати емоційний стан співрозмовника, емоційну обстановку аудиторії та створювати сприятливий емоційний клімат у процесі міжособистісного спілкування, здатність до емпатичного включення суб'єкта у переживання інших людей;

– саморегулювальний критерій: уміння адекватно виражати та передавати особистісні емоції, настрої, почуття, здатність контролювати особистісні негативні переживання;

– рефлексивний критерій: здатність до внутрішньої самооцінки та самоаналізу особистісних емоційних переживань, адекватної оцінки та аналізу переживань інших, а також адекватної оцінки емоційної ситуації [3].

Критеріями сформованості морально-ділової культури в майбутніх фахівців, за визначенням Р. Полякова, є такі:

– Орієнтація на морально-ділові відносини в системі професійної діяльності (визначеність професійного мотиву, зацікавленість, переконаність в актуальності питання морально - ділової культури, готовність фахівця до засвоєння знань, сформованість загальних уявлень про систему морально-ділових відносин, поняття про практичне значення морально-ділових відносин у професії, визначення мотивів, що спонукають фахівців орієнтуватися на морально-ділові відносини, усвідомлення ролі морально-ділової культури та її вплив на професійну діяльність).

– Знання вимог із питань морально-ділових відносин у системі професійної діяльності (розуміння майбутніми фахівцями поняття «морально-ділові відносини», виявлення достатності знань із питань морально-ділових відносин, і що найбільше може впливати на такі відносини, визначення змісту та функцій морально-ділових відносин, виявлення ознак зовнішнього прояву ділової культури в професійній діяльності, ініціативність майбутнього фахівця в практичній реалізації здобутих знань, планування студентами вдосконалення своїх знань із цього питання в майбутньому).

– Дотримання вимог морально-ділових відносин у системі професійної діяльності (визначення студентами характеру дотримання вимог, оцінювання фахівцями необхідності та регулярності дотримання вимог

морально-ділових відносин, самостійності приймати професійні рішення, виявлення чинників, що можуть заважати успішності професійній діяльності).

О. Винославська та Н. Андрійченко визначають рівні сформованості комунікативної культури студентів технічних навчальних закладів за наступними критеріями:

– мотиваційно-ціннісний критерій характеризується інтересом до формування комунікативної культури, прагненням до оволодіння комунікативними вміннями, зацікавленістю в комунікативній взаємодії, орієнтацією на партнерство та співпрацю в розв'язанні професійних проблем, визнанням культури спілкування та мовлення як особистісної цінності;

– пізнавальний критерій визначає сформованість системи знань студентів-інженерів про сутність, функції, передумови успішної комунікативної взаємодії, особливості професійного спілкування, психологію міжособистісних взаємин; розвиток умінь орієнтації в інформаційному просторі;

– особистісний критерій визначає гуманізацію ставлення до співрозмовника, готовність до духовної взаємодії, толерантність, емпатію, рефлексію, соціальну фасиліативність, здатність до самоконтролю, адекватність висловлювання, мовленнєвий етикет;

– поведінково-діяльнісний критерій характеризує вміння та навички, що дозволяють майбутньому інженеру налагоджувати ефективну професійну та міжособистісну комунікативну взаємодію та зорієнтований на аналіз комунікативних умінь, раціональної поведінки в міжособистісній взаємодії, комунікативної діяльності, ініціативності та активної позиції в спілкуванні [4].

Кожному критерію відповідають певні показники. Так, показниками мотиваційно-ціннісного критерію є: інтереси, потреби, установка на комунікативну діяльність, мотивація професійної діяльності, орієнтація на партнерство у взаємодії. Показниками пізнавального критерію є: наявність системи знань про сутність та закономірності комунікативної культури, про основні принципи міжособистісного та ділового спілкування, про функції комунікативної взаємодії у професійній діяльності, закони успішної комунікації, володіння основними поняттями, орієнтація в інформаційному просторі, гнучкість мислення. Показниками поведінково-діялісного критерію автором визначено: комунікативні вміння та навички; рефлексивність і креативність дій; самостійність дій під час виконання комунікативних завдань; соціальний інтелект, спосіб поведінки у конфліктній ситуації. Показниками особистісного критерію містять: емоційну сприйнятливість; оцінку та самооцінку особливостей комунікативної діяльності, почуття власної гідності, повагу до опонента, готовність до духовної взаємодії, толерантність, емпатію, мовленнєву грамотність, комунікабельність, соціальну фасиліативність, рівень комунікативного контролю, комунікативні та організаторські здібності.

Отже, особливий інтерес становлять праці вчених, присвячені питанням оцінки сформованості культури професійного спілкування фахівців.

Так, О. Беляєв виділяє чотири показники, що

відображають основні аспекти культури професійного спілкування фахівця:

- спрямованість спілкування – система професійно ціннісних орієнтацій та смислових установок у сфері спілкування, яка визначає "ідеальний стиль" взаємодії й типовий для фахівця спосіб включення в міжособистісну взаємодію;

- розвиток соціально-перцептивних умінь, що характеризують здатність фахівця адекватно, неупереджено й точно сприймати особистісні властивості і вчинки учасників спілкування, розуміти їхні мотиви й емоційні стани, індивідуальні особливості, швидко орієнтуватися в комунікативних ситуаціях;

- розвиток інтерактивних умінь, що проявляються в способах і прийомах впливу на учасників комунікації, тактиках і стратегіях самопрезентації та організації взаємодії: доброзичливість, тактовність у стосунках, здатність поєднувати вимогливість із наданням можливостей для прояву своєї ініціативи і самостійності, уміння встановлювати оптимальну соціально-психологічну дистанцію, забезпечувати необхідний рівень особистісної відкритості і статусної субординації;

- розвиток мовленнєвих умінь, які характеризують інформаційно-смислово сторону взаємодії і проявляються в здатності фахівця чітко, зрозуміло і переконливо висловлювати свої думки та почуття за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування [1].

Відтак, показниками розвитку якості мотиваційно-ціннісної підготовки майбутніх фахівців до професійного спілкування є: усвідомлення значення педагогічного спілкування у професійній діяльності фахівця; визначеність професійної позиції у спілкуванні; сформованість власного професійного ідеалу у площині спілкування, усвідомлення шляхів його досягнення; наявність потреби самовдосконалення у професійному спілкуванні.

Розвиток якості операційно-технологічної підготовки до професійного спілкування визначає оволодіння майбутніми фахівцями компетенціями комунікації, інтеракції та перцепції в професійному спілкуванні.

Якість оцінно-рефлексивної підготовки до професійного спілкування визначається:

- об'єктивним оцінюванням сформованості власної культури професійного спілкування;

- сформованістю вмінь самовдосконалення у професійному спілкуванні;

- здатністю до моделювання програми самовдосконалення у спілкуванні.

Відповідно дослідження І. Радомського критеріями сформованості комунікативного компоненту культури професійного спілкування фахівця є:

- правильність мовлення – знання й уміння дотримуватися прийнятих у сучасній суспільно-мовленнєвій практиці мовних норм (орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних тощо);

- точність мовлення – зрозумілість висловлень, адекватність слів або синтаксичних конструкцій об'єктивній дійсності;

- логічність мовлення – володіння технікою смислової зв'язності, тобто логікою викладу, за якої не виникає суперечностей, а також знанням мовних засобів, якими можна оформити думку;

- доречність мовлення – уміння добирати найбільш точні, доречні в даній ситуації мовні засоби з урахуванням мети, умов, сфери спілкування та психічного стану

партнера по комунікації;

- виразність мовлення – уміння естетично, оригінально і яскраво висловлювати свої думки;

- знання та дотримання етикетних норм і правил ділового мовлення [5].

А. Дяків критеріями сформованості культури професійного спілкування визначає:

- комунікативність – професійна здатність, готовність людини до організаторсько-комунікативної діяльності, уміння прийняти та передати необхідну інформацію достатньої кількості та якості, її розуміння, грамотність, уміння подолати комунікативні бар'єри, комунікативна компетентність, комунікативна культура;

- комунікабельність – психологічно-професійна здатність, характеризується потребою в спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції в співрозмовника, здатність відчувати задоволення від процесу спілкування з іншими людьми;

- перцептивність – професійна проникливість, пильність, інтуїція, здатність сприймати й розуміти іншу людину на основі ідентифікації та емпатії;

- рефлексивність – уміння здійснювати спілкування та діяльність на основі зворотного зв'язку;

- емоційна стабільність – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;

- оптимістичне прогнозування – передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

- креативність, творча спрямованість – здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації;

- морально-етична установка – заснована на гуманістичній спрямованості, повазі до гідності особистості, усвідомлення особистої унікальності та самоцінності, реалізації моральності, моральної культури, професійного такту, толерантності;

- професійна техніка – це вміння використовувати психофізичний апарат як інструмент впливу, прийоми володіння собою (своїм організмом, настроєм, мовленням, увагою, уявою) і прийоми впливу на інших (вербальними й невербальними засобами);

- професіоналізм та професійна майстерність – це системність професійної діяльності, сформованість професійної позиції, стилю спілкування, знання й готовність до дії, самоаналіз і саморозвиток, високий рівень здібностей, які стимулюють саморозкриття особистості, удосконалення професійної техніки – пошук результату, адекватного задуму [2].

Отже, на основі результатів аналізу підходів до встановлення критеріїв та показників сформованості культури професійного спілкування, визначених компонентів культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі, особливостей її формування нами уточнено критерії та показники її сформованості. Так, критеріями сформованості культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі нами виділені: мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий, особистісний.

Мотиваційний критерій характеризується інтересом до формування культури професійного спілкування,

прагненням до її оволодіння, зацікавленістю у взаємодії, орієнтацією на партнерство та співпрацю в розв'язанні професійних проблем, визнанням культури спілкування як особистісної цінності.

Когнітивний критерій визначає сформованість системи знань у майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі про сутність, функції, передумови, особливості реалізації професійного спілкування за видами їхньої інженерної професійної діяльності (проектувальної, експлуатаційної, ремонтної та організаційно-управлінської), знання професійної термінології.

Діяльнісно-поведінковий критерій характеризує вміння та навички, що дозволяють майбутньому інженеру-педагогу транспортної галузі налагоджувати ефективну професійну та міжособистісну взаємодію при реалізації професійного спілкування за видами його інженерної діяльності, та зорієнтований на аналіз комунікативних і мовленнєвих умінь щодо здійснення цього процесу, раціональної поведінки в міжособистісній взаємодії, ініціативності та активної позиції в спілкуванні.

Особистісний критерій визначає гуманізацію ставлення до співрозмовника, готовність до духовної взаємодії, толерантність, емпатію, рефлексію, здатність до самоконтролю, адекватність висловлювання.

Висновок. Таким чином, було визначено критерії та показники сформованості культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі через визначення таких критеріїв і показників: мотиваційного (спрямованість на професійну діяльність, інтерес до реалізації якісного професійного спілкування), когнітивного (сформованість знань щодо реалізації процесу професійного спілкування за видами інженерної професійної діяльності інженерів-педагогів транспортної галузі), діяльнісно-поведінкового (сформованість комунікативних та мовленнєвих умінь реалізації процесу професійного спілкування за видами інженерної професійної діяльності інженерів-педагогів транспортної галузі, способів поведінки в конфліктних ситуаціях), особистісного (комунікативні й організаторські здібності, толерантність, емпатія, саморегуляція, комунікативний контроль).

Література

1. Бєляєв О.М. *Культура мовлення вчителя – словесника* / О.М.Бєляєв // *Диво-слово*. - 1995. - № 1. - С. 37-44.
2. Дяків А.А. *Формування комунікативно-мовленнєвої культури майбутніх інженерів: автореф. ...дис. канд. пед. наук:*

13.00.04: *теорія і методика професійної освіти* / А.А.Дяків. - К., 2010. - 20 с.

3. Опалюк О.М. *Культура спілкування. Психологічні основи професійного спілкування: навч.-метод. посіб.* / О.М. Опалюк, Ю.В. Сербалюк. - Кам'янець-Подільський: Медобори, 2004. - 192 с.

4. Винославська О.В. *Розвиток практичної компоненти комунікативної компетентності студентів технічного університету* / О.В.Винославська, Н.Т.Андрійченко // *Практична психологія та соціальна робота*. - 2004. - № 12. - С. 65-69.

5. Радомський І.П. *Культура та стилі спілкування педагога, рівні розвитку культури педагогічного спілкування* / І.П. Радомський // *Наукові записки ВДПУ. Серія: Педагогіка і психологія*. - Вінниця, 2005. - Вип.14. - С. 82 - 84.

6. Щербан Т.Д. *Критерії продуктивності спілкування* / Т.Д. Щербан // *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. - К.: Гнозис, 2003. - Т. V. - С.309 - 315.

7. *Енциклопедический словарь*. / [под ред. И.Ф. Андреевского] - М.: БСЭ, 1989. - 1422 с.

8. Ясінець П. С. *Якість освіти у ВНЗ* / П. С. Ясінець - К.: Лібра, 2008. - 212 с.

References

1. Bielhaiev O.M. *Kultura movlennia vchytelia – slovesnyka* / O.M.Bielhaiev // *Dyvo-slovo*. - 1995. - № 1. - S. 37-44.

2. Diakiv A.A. *Formuvannia komunikatyvno-movlennievoi kultury maibutnikh inzheneriv: avtoref. ...dys. kand. ped. nauk.*: 13.00.04: *teoriia i metodyka profesinnoi osvity* / A. A. Diakiv. - K., 2010. - 20 s.

3. Opaliuk O.M. *Kultura spilkuвання. Psykholohichni osnovy profesinnoho spilkuвання: navch.-metod. posib.* / O.M. Opaliuk, Yu.V. Serbaliuk. - Kam'ianets-Podilskyi: Medobory, 2004. - 192 s.

4. Vynoslavskaya O.V. *Rozvytok praktychnoi komponenty komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv tekhnichnoho universytetu* / O.V.Vynoslavskaya, N.T.Andriichenko // *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. - 2004. - № 12. - S. 65-69.

5. Radomskiy I.P. *Kultura ta styli spilkuвання pedahohia, rivni rozvytku kultury pedahohichnoho spilkuвання* / I.P. Radomskiy // *Naukovi zapysky VDPU. Seria: Pedahohika i psykholohiia*. - Vinnytsia, 2005. - Vyp.14. - S. 82 - 84.

6. Shcherban T.D. *Kryterii produktyvnosti spilkuвання* / T.D. Shcherban // *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy*. - K.: Hnozys, 2003. - T. V. - S.309 - 315.

7. *Entsyklopedycheskyi slovar*. / [pod ped. Y.F. Andryevskoho] - M.: BSE, 1989. - 1422 s.

8. Yasinets P.S. *Yakist osvity u VNZ* / P.S. Yasinets - K.: Libra, 2008. - 212 s.

Kochyna V.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant of foreign languages department of the Ukrainian engineering –pedagogical academy, valentinak.08@mail.ru

Ukraine, Kharkov

CRITERIA AND INDEXES OF CULTURE PROFESSIONAL COMMUNICATION FORMATION FOR FUTURE TEACHERS-ENGINEERS OF A TRANSPORT INDUSTRY

The article describes criteria and indexes of culture professional communication formation for the future teachers-engineers of a transport industry. It includes motivational (orientation to the professional activity, interest for realization of professional communication quality), cognitive (the knowledge formation for realization of professional communication process with the types of engineering professional activity of teachers-engineers of a transport industry), active- behavioural (communicative and speech abilities formation of process realization of professional communication with the types of engineering professional activity of teachers-engineers of a transport industry, methods of behavior in conflict situations), personality (communicative and organizational capabilities, tolerance, empathy, self-direction, communicative control).

Key words: *professional communication, teacher- engineers, professional activity, criteria and indexes.*

УДК 378.011.3-051

Левченко І.М.,

*к.і.н., доцент кафедри теорії і методики викладання професійної підготовки «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.Сковороди», inna.lewchenko2000@yandex.ru**Україна, м. Переяслав-Хмельницький***ЗАСТОСУВАННЯ ВИКЛАДАЧАМИ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ**

У статті розглянуто проблему застосування викладачами вищих навчальних закладів акмеологічного підходу в процесі професійної підготовки, досягнення майбутнім викладачем вищого навчального закладу акме власної професійної діяльності, що обумовлюється формуванням акмеологічної компетентності фахівця. Проаналізовано поняття «акмеологічна компетентність»; визначено складові та умови формування акмеологічної компетентності у майбутнього викладача вищого навчального закладу в умовах магістратури.

Авторка підсумувала, що результатом професійно-педагогічної підготовки студентів вищих навчальних закладів являється застосування акмеологічного підходу викладачами, формування акмеологічної компетентності вчителем як нового показника якості навчання, яку варто розуміти як інтегральну готовність та здатність зрілої особистості будувати свій професійний розвиток з постійним ускладненням задач і зростанням рівня професійного зростання.

Метою статті є застосування акмеологічного підходу в процесі професійної підготовки, завдяки якому формується акмеологічна спрямованість студентів як стержневої якості та важливого показника професіоналізму.

***Ключові слова:** акмеологічний підхід, акмеологічна компетентність, акмеологічна культура, професіоналізм.*

Актуальність теми. Одним з найважливіших ресурсів суспільства є його інтелектуальний потенціал, представлений спільнотою людей, які знайшли своє місце у житті, сповна реалізували власні творчі й професійні можливості, інтелектуальні та організаторські здібності. Саме вони є головним рушієм прогресу у всіх сферах діяльності суспільства і держави. Здатність до збереження і примноження інтелектуального потенціалу є життєво необхідною для суспільства, яке існує в умовах глобалізації та інформатизації XXI століття. Тому одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні має бути постійна підтримка обдарованих молодих учених, митців, спортсменів – потужного потенціалу творення майбутнього України. Важливого значення для розв'язування проблеми обдарованості набуває акмеологічний підхід, сутність якого полягає у вивченні особистості як цілісного феномена в єдності її суттєвих сторін (індивід, особистість, індивідуальність); орієнтації людини на постійний саморозвиток і самовдосконалення, мотивації високих досягнень, прагненні високих результатів, життєвих успіхів; організації творчої діяльності особистості на всіх етапах її неперервної освіти, створенні необхідних умов для самореалізації її творчого потенціалу. Поняття „акмеологія” походить від грецьких слів „акме” – вершина, гостре; і „логос” – вчення. Акме (від грец. – вершина, квітуча пора) – вища точка, період розквіту особистості, найвищих її досягнень, коли людина проявляє свою зрілість в усіх сферах життєдіяльності і, передусім, у професійній діяльності. Під акме розуміється максимальний розвиток здібностей і обдарувань. Вважається, що акме припадає на період вікової дорослості, соціальної й особистісної зрілості людини.

Дослідженням акмеології в контексті теорії діяльності взагалі і професійної діяльності займалися вчені М.О. Рибніков, Б.Г. Ананьєв, К.І. Степанова, М.М. Обозов, Н.В. Кузьміна, О.О. Бодальов, А.О. Деркач, К.О. Абульханова-Славська, Є.О. Климова, О.С. Анісімов, О.А. Асеев, М.М. Зазикіна, В.П. Бранський, В.В. Ільїн, С.Д. Пожарський та інші дослідники. Зазначимо, що акмеологія – нова дисципліна, що голосно заявила про себе у кінці 80-х років. А.О. Деркач та В.Г. Зазикін трактують її як науку, що вивчає закономірності і феномени розвитку людини на ступені її зрілості й особливо при досягненні нею найбільш високого рівня у цьому розвитку [2, Деркач А.А. Акмеологія – наука о путях достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузьміна. – М., 1993. – 267 с. Деркач А. Акмеологія : учеб. пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с. – (Учебное пособие)]. Н.В. Кузьміна [12, Кузьміна Н.В. Акмеологіческая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н.В. Кузьміна. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144с.] визначає, що акмеологія – це наука про вдосконалення, корекцію і реорганізацію творчої діяльності досвідчених фахівців. С.С. Пальчевський [14, с.7–13 Пальчевський С.С. Акмеологія – поклик майбутнього / С.С. Пальчевський. Акмеологія в Україні : наукове видання. – 2010. – №1. – С.7–13] стверджує, що акмеологія – це поклик майбутнього. Акмеологію як науку на сьогоднішньому етапі розвитку відрізняє фундаментальність, інтегрований характер і гуманістична спрямованість.

Метою статті є застосування акмеологічного підходу в процесі професійної підготовки, завдяки

якому формується акмеологічна спрямованість студентів як стержневої якості та важливого показника професіоналізму.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні під акмеологією розуміють наукову дисципліну, що вивчає закономірності й феномени розвитку людини до ступеня її зрілості, при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку. Людина розглядається акмеологією як суб'єкт життєдіяльності, здатний до саморозвитку і творчості, до самоорганізації свого життя й професійної діяльності [4, с.3-17 Данилова Г. Акмеология школьного образования в контексте методологии современного образования // Акмеология – наука XXI столетия. – К., 2005. – С.3-17].

Акмеологічний підхід в сучасній системі професійної освіти полягає в тому, щоб забезпечити підсилення професійної мотивації, стимулювати творчий потенціал, виявити та використати особистісні ресурси для досягнення успіху в професійній діяльності педагога. У свою чергу, акмеологічна направленість особистості майбутнього вчителя являється психологічною основою становлення його готовності до виконання своїх професійних обов'язків [Арешонков В.Ю. Педагогические принципы самоорганизации слушателей системы последипломного педагогического образования : автореф. дис. на получение наук. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика и история педагогики" / В.Ю. Арешонков. - Житомир, 2006. - 20с.].

Оскільки поняття "акме" розуміється як вища точка, період розквіту найвищих досягнень, акмеологію передусім слід розуміти як науку про професіоналізм, про прагнення до можливих вищих досягнень, які мають стати вищим життєвим завданням [7 Ілюшина Г.А. Акмеологический поход в допрофессиональной подготовке учащихся [електронний ресурс] www.kstu.ru/servlet/contentblob?id=17462.]. Акмеологія останнім часом інтенсивно розвивається, істотно змінюючи акценти у сфері професійної підготовки і в системі безперервної освіти. За умов акмеологічного підходу домінує проблематика розвитку творчих здібностей професіоналів з урахуванням різних аспектів їх підготовки і вдосконалення.

Основною категорією, що характеризує взаємозв'язок акмеології з іншими науками є творчість. Ключовими поняттями для цієї науки є: майстерність, розвиток, зрілість, обдарованість, здібності, креативність, вдосконалення, евристика, рефлексія, свідомість, особистість, індивідуальність [7 Ілюшина Г.А. Акмеологический поход]. З огляду на це, обдарованість розглядається в акмеології як вища, вершинна акме-форма розвитку системи загальних і спеціальних здібностей, що актуалізують психогенетичні передумови і психофізіологічні можливості організму людини, розвиток яких визначається взаємодією природних і соціальних чинників, а також індивідуальних зусиль і рефлексивно-творчої активності суб'єкта в процесі його фізіологічного і особистісного зростання і вдосконалення у процесі професійної діяльності [5 Данилова Г. Акмеология школьного образования в контексте методологии современного образования // Акмеология – наука XXI столетия. – К., 2005. – С. 3-17].

З метою уточнення оцінки професійної направленості особистості майбутнього фахівця нами було використано три шкали – комунікабельність, організованість, інтелігентність, які дозволяють виявити певну спрямованість, зокрема, «на внутрішній світ».

Акмеологічні аспекти професійно-педагогічної підготовки, які не викликають складностей в налагодженні контакта з людьми, позитивно впливають на якісні показники педагогічного процесу. Теоретико-методологічними підходами до вивчення структури та змісту акмеологічної культури педагога являються основні положення аксиологічного, діяльнісного, особистісного, культурологічного підходів. Для того, щоб забезпечити ефективний розвиток творчих здібностей та створити сприятливі умови для формування на їх основі акмеологічних здібностей, необхідно сформувати акмеологічну культуру особистості. За словами дослідниці О.В. Селезнєвої культура особистості забезпечує людині прискорення якісного зростання, закріплення досягнень в цьому зростанні та підготовка до нових звершень [Е.В. Селезнева, Т.А. Майборода Сущностная характеристика акмеологического развития акмеологии / Е.В. Селезнева // Акмеология. – Москва, 2010. – № 1. – С. 20-27]. Акмеологічна культура розглядається у вигляді здібностей суб'єкта оптимально використовувати всі ресурси в процесі вирішення поставлених задач і особистісного розвитку. Цікавою є позиція вченого О.О. Деркача, який розглядає акмеологічну культуру як особистісне новоутворення, яке виникає лише в тому випадку, якщо людина ціленаправлено розвиває її в собі [С.176 Деркач А.А., Селезнєва Е.В. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности механизма развития А.А. Деркач, Е.В. Селезнева. – М., 2006. – 496 с.].

В сучасних умовах при вирішенні задач професійної підготовки студентів, педагоги повинні приділяти особливу увагу моральному та культурному розвитку, професійному зростанню та творчій самостійності майбутнього фахівця. Важливими категоріями акмеології в даному контексті являються «професіоналізм», «компетентність», «педагогічна позиція» тощо. Професійна компетентність розглядається нами як сукупність особистісних характеристик людини, необхідних для успішного виконання педагогічної діяльності, яка відображає єдність теоретичної та практичної готовності педагога.

З цього приводу вдалими є висловлення А.К.Маркової, яка виділяє декілька видів професійної компетентності, які вказують на зрілість людини в професійній діяльності, а саме: спеціальну соціальну, особистісну, індивідуальну компетентність. Професіоналізм викладача вищої школи визначається сукупністю всіх його видів, потребує осмислення широкого спектру педагогічних, психологічних, соціальних проблем, тому в педагогічній діяльності викладачу неприпустимо мати вузькоспеціальну компетентність [Маркова А.К. Психология профессионализма. М., 1996. 308 с.].

Відповідальність педагога багатогранна: вона пов'язана в більшій мірі з формуванням духовного здоров'я майбутнього покоління; потребує не тільки знань основ професійної діяльності, але й особливого

ставлення до педагогічного процесу. Педагогічний процес завжди повинен супроводжуватися позитивними емоціями, радістю, емоціональним задоволенням учасників навчального процесу.

Обов'язковим елементом під час формування та удосконалення акмеологічної компетентності викладача вищого навчального закладу в умовах навчального процесу є передбачення чинників й умов, які сприятимуть або перешкоджатимуть найбільш повному розкриттю потенційних можливостей особистості, її індивідуально-професійному розвитку та саморозвитку. До них належать: суб'єктивні та об'єктивні чинники, умови формування акмеологічної компетентності викладача. Суб'єктивні чинники досягнення вершин містять самого суб'єкта діяльності: його мету, мотиви, спрямованість, здібності, відповідальність, рівень інтелектуального та фізичного розвитку, спогади. До об'єктивних відносимо умови середовища, в якому працює людина, її дії, поведінка: матеріально-технічна база, соціальні умови середовища, освітнє середовище, соціально-психологічний клімат, технології інформаційного забезпечення й самозабезпечення, самокорекція діяльності тощо [2, С. 45 Гладкова В.М. Акмеологічні аспекти проектування кар'єри сучасного менеджера / В.М. Гладкова, О.А. Горчакова // Акмеологія в Україні: теорія і практика. – № 1. – 2010. – С.40-49.]. Саме тому С. Сисова наголошує на необхідності створення у кожному ВНЗ цілісної системи неперервної професійно-педагогічної освіти викладачів вищої школи. Вона допоможе майбутньому викладачу не тільки здобути необхідні знання, але й досягти акме власної професійної діяльності, проявити високий рівень сформованості акмеологічної компетентності [с.15-27 Сисова С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисова С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324с.].

Потреба в розвитку професіоналізму виникає у педагогів, коли вони ставлять нові цілі, змінюють характер діяльності, знайомляться з досягненнями науки і практики. В цьому суть педагогічної майстерності – від стану осмислення до стану усвідомленості, так як накопичення конкретних знань і досягнення суті професії, і є кінцева мета педагогічного професіоналізму.

Розуміння педагогом того, що професіоналом можна стати тільки в тій справі, яка сприяє розкриттю індивідуально життєвого змісту – важлива складова гуманістичної позиції. В цьому контексті можна стверджувати, що оволодіння системою понять, які відносяться до розвитку та саморозвитку особистості – це важлива частина методологічної культури педагога. Вона включає: уміння порівнювати, аналізувати, класифікувати поняття, уміння визначати приналежність понять тій чи іншій освітній парадигмі.

Результатом професійно-педагогічної підготовки вчителя являється формування компетентностей педагога як новий показник якості навчання студентів, зокрема, акмеологічної компетентності. За словами дослідниці Т. Перекрестової, розробка моделі

акмеологічної компетентності педагога – задача сучасної вищої освіти [Перекрестова Т.С. Акмеологический подход как основа повышения качества профессионально-педагогического образования // Вестн. Костромского гос. ун-та. Сер. Акмеология образования. Гендерная психология. 2007. № 6. С.194-199]. Якщо рівень інтегральної акмеологічної компетентності педагога функціонально визначається розвиненістю компонентів акмеологічної компетентності, то її структурна модель включає три компоненти: мотиваційний, інструментально-операційний, рефлексивно-оцінюючий. Спираючись на таку модель, можна будувати діагностику та прогнозування успішності професійно-педагогічної діяльності, розробляти ефективні технології психолого-акмеологічного супроводу професійної діяльності педагога, а також використовувати при побудові індивідуальної програми професійного саморозвитку.

Педагог повинен розуміти, що випускний курс – це важливий етап в становленні майбутнього спеціаліста. На цьому етапі конкретизуються не тільки професійний вибір та профіль діяльності, а й саморозвиток у зв'язку з професією. Враховуючи психофізичні особливості студентів як суб'єктів професійної діяльності, особливе значення набуває розвиток ціннісного компонента акмеологічної культури педагога, основу якого складають вищі особистісні ідеали та цінності.

У нових соціально-економічних умовах розвитку України значно підвищились вимоги до професійної компетентності викладача вищого навчального закладу, його здатності до постійного вдосконалення своєї особистості та професійної діяльності. Звернення людини до самої себе, прагнення до максимально повної самореалізації в професії, набуття професійного досвіду є актуальними і характеризують суспільні потреби громадян нашої країни. Адже конкурентоспроможність фахівця на сучасному ринку праці обумовлюється тим, наскільки він усвідомив необхідність своєчасного розкриття потенціалу самості (саморозвитку, самодіагностики, самокорекції), досягнення акме – вершини професійної досконалості (найвищого ступеня розвитку особистості). Тому переведення резервного потенціалу зі стану потенційного до актуального, набуття особистісно-професійної зрілості, формування акмеологічної компетентності, стимулювання досягнення акме є орієнтирами змін професійної підготовки майбутнього викладача вищого навчального закладу. Дослідженню проблеми формування професійної компетентності фахівця, зокрема викладача вищої школи присвячено науковій праці деяких дослідників. Але кожного року ми маємо приділяти особливу увагу акмеологічним методам і процесам, оскільки саме вони дають можливість у процесі професійної діяльності спрямувати, надихнути, стимулювати студентів до нових звершень у їх професійній діяльності.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, слід відмітити, що результатом професійно-педагогічної підготовки студентів вищих навчальних закладів являється застосування акмеологічного підходу викладачами, формування акмеологічної компетентності вчителем як нового показника якості навчання, яку

варто розуміти як інтегральну готовність та здатність зрілої особистості будувати свій професійний розвиток з постійним ускладненням задач і зростанням рівня професійного зростання.

Розробка моделі акмеологічної компетенції педагога та застосування у педагогічній діяльності акмеологічного підходу – задача сучасної вищої професійної освіти, пов'язана з розвитком морального самопізнання майбутніх фахівців.

Таким чином, досягти більш високого та якісного рівня освіти можливо на основі запровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу акмеологічного підходу. У контексті навчання акмеологічний підхід розглядається нами як найбільш продуктивний спосіб накопичення знань з професійних дисциплін, які сприяють розвитку професійної спрямованості особистості, її творчого потенціалу. Акмеологічний підхід у підготовці майбутніх професіоналів створює методологічну стратегію, що базується на теорії акмеології, метою якої є створення умов для продуктивного професійного розвитку і саморозвитку творчої індивідуальності фахівця за допомогою професійної підготовки.

Література

1. Акмеологічний підхід до визначення сутності педагогічної обдарованості // *Акмеологія – наука XXI століття: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конфер. / За ред. В.О. Огнев'юка. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 17-22.*
2. Гладкова В.М. Акмеологічні аспекти проектування кар'єри сучасного менеджера / В.М. Гладкова, О.А. Горчакова // *Акмеологія в Україні: теорія і практика. – №1. – 2010. – С. 40-49.*
3. Данилова Т. Акмеологія шкільного образования в контексте методологии современного образования // *Акмеологія – наука XXI століття. – К., 2005. – С. 3-17.*
4. Деркач А.А. Акмеологія – наука о путях достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина. – М., 1993. – 267 с.
5. Деркач А.А., Селезнева Е.В. Акмеологическая культура личности : содержание, закономерности механизма развития А.А.Деркач, Е.В.Селезнева. – М., 2006. – 496 с.
6. Деркач А. Акмеологія : учеб. пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с. – (Учебное пособие).
7. Ілюшина Т.А. Акмеологічний похід в допрофесійної підготовці учасників [електронний ресурс] www.kstu.ru/servlet/contentblob?id=17462.
8. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н.В. Кузьмина. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М., 1996. – 308 с.
10. Пальчевський С.С. Акмеологія – погляд майбутнього / С.С. Пальчевський. Акмеологія в Україні : наукове видання. – 2010. – №1. – С. 7-13.
11. Перекрестова Т.С. Акмеологічний підхід як основа підвищення якості професійно-педагогічного образования / Т.С.Перекрестова // *Вестн. Костромського гос. ун-та. Сер. Акмеологія образования. Гендерная психология, 2007 – № 6. – С. 194-199.*
12. Селезнева Е.В., Маїборода Т.А. Сущностная характеристика акмеологического развития акмеологии / Е.В.Селезнева, Т.А.Маїборода // *Акмеологія. – Москва, 2010. – № 1. – С. 20 – 27/*
13. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.
1. Акмеологічний підхід до визначення сутності педагогічної обдарованості // *Акмеологія – наука XXI століття: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конфер. / За ред. В.О. Огнев'юка. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 17-22.*
2. Гладкова В.М. Акмеологічні аспекти проектування кар'єри сучасного менеджера / В.М. Гладкова, О.А. Горчакова // *Акмеологія в Україні: теорія і практика. – №1. – 2010. – С. 40-49.*
3. Данилова Т. Акмеологія шкільного образования в контексте методологии современного образования // *Акмеологія – наука XXI століття. – К., 2005. – С. 3-17.*
4. Деркач А.А. Акмеологія – наука о путях достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина. – М., 1993. – 267 с.
5. Деркач А.А., Селезнева Е.В. Акмеологическая культура личности : содержание, закономерности механизма развития А.А.Деркач, Е.В.Селезнева. – М., 2006. – 496 с.
6. Деркач А. Акмеологія : учеб. пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с. – (Учебное пособие).
7. Ілюшина Т.А. Акмеологічний похід в допрофесійної підготовці учасників [електронний ресурс] www.kstu.ru/servlet/contentblob?id=17462.
8. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н.В. Кузьмина. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. – М., 1996. – 308 с.
10. Пальчевський С.С. Акмеологія – погляд майбутнього / С.С. Пальчевський. Акмеологія в Україні : наукове видання. – 2010. – №1. – С. 7-13.
11. Перекрестова Т.С. Акмеологічний підхід як основа підвищення якості професійно-педагогічного образования / Т.С.Перекрестова // *Вестн. Костромського гос. ун-та. Сер. Акмеологія образования. Гендерная психология, 2007 – № 6. – С. 194-199.*
12. Селезнева Е.В., Маїборода Т.А. Сущностная характеристика акмеологического развития акмеологии / Е.В.Селезнева, Т.А.Маїборода // *Акмеологія. – Москва, 2010. – № 1. – С. 20 – 27/*
13. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.

Levchenko I.M.,

Ph.D., assistant professor of teaching methods of training Pereyaslav-Khmelnytsky Pedagogical University G.Skovoroda, ,
inna.lewchenko2000@yandex.ru

Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

APPLICATION ACMEOLOGICAL APPROACH TEACHERS IN THE VOCATIONAL TRAINING STUDENTS

In the article the problem of teachers use acmeological approach in training, achieving future teacher of the university acme own professional activity, which is caused by the formation of professional competence acmeological. Analyzed the concept of "acmeological competence"; The composition and conditions of formation acmeological competence of the future teacher of the university in terms of Magistracy.

The author concluded that the result of professional pedahohohichnoyi training of university students is the use acmeological approach teachers formation acmeological competence of the teacher as a new indicator of the quality of education, which should be understood as an integral willingness and ability of mature personality build your professional development with a constant complication of problems and growth of professional growth.

The article is the use acmeological approach in training, through which students focus acmeological formed as a rod and as an important indicator of professionalism.

Key words: *acmeological approach acmeological competence akmeolohychna culture and professionalism.*

УДК 371. 15 + 371. 13 + 372.3 + 37.036

Лесіна Т.М.,

*к.пед.н., доцент кафедри загальної педагогіки, дошкільної та початкової освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету, dobra78@mai.ru**Україна, м. Ізмаїл*

УСПІШНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КОМПЕТЕНТНОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті представлено теоретичний концепт розробки педагогічної стратегії підготовки майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу до компетентного розвитку у дітей передшкільного віку соціальних навичок – важливого параметра їх соціального зростання.

Ключові слова: *передшкільна освіта, майбутній вихователю дошкільного навчального закладу, соціальні навички, соціальний розвиток дитини передшкільного віку.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського соціуму актуалізує вимоги до освіти – важливого фактора, який має виключний формувальний вплив, зокрема, на набуття особистістю соціального досвіду, оволодіння системою суспільних відносин, вибору нею соціально прийнятної моделі поведінки. У цьому зв'язку важко переоцінити роль передшкільної освіти, що створює стартові можливості дітей для успішного подальшого систематичного навчання в школі із максимальним збереженням самоцінності дошкільного вікового періоду.

Передшкільна освіта має певний досвід розвитку не лише в зарубіжжі, а й в Україні, де вперше у науковий обіг термін «передшкільна освіта» був уведений А.М. Богущ. Відтепер науковою спільнотою досліджено низку проблемних питань в окресленій площині. Так, на рівні фундаментальних досліджень з'ясовано своєрідність трансформацій змісту передшкільної освіти в історії розвитку дошкільної педагогіки (Т. Степанова). Вчені (Т. Бондаренко, Г. Назаренко, Л. Порядченко, О. Чепка) визначили певні аспекти підготовки дітей до шкільного навчання; предметом дослідження С. Сажині виступили ресурси інтеграції у проектуванні змісту передшкільної освіти дітей та ін. До того ж була посилена дослідницька увага до підготовки педагога-дошкільника, здатного успішно розв'язувати специфічні завдання, зокрема пов'язані саме із підготовкою дитини старшого шкільного віку до навчання в школі (Т. Анісімова, А. Богущ, О. Ковшар, О. Сокурченко, М. Урбанська та ін.). Однак здатність майбутнього вихователя до розв'язання одного з важливіших завдань передшкільної освіти – збереження і збагачення соціального здоров'я дітей – ще й досі не виступала предметом комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень у вищезазначеному ракурсі доводить: вже склалися наукові уявлення про одну з конструктивних педагогічних технологій підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів щодо формування, зокрема, ціннісних орієнтацій старших дошкільників (Т.Д. Величко) на тлі уточнення методичного супроводу «поля цінностей» дітей передшкільного віку (Ладивір С., Піроженко Т., Соловійова Л., Токарева Л., Федорчук О. та ін.). Однак, проблемними залишаються ресурси вищої

школи щодо формування здатності майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу реалізовувати механізм самотворення дитини як суб'єкта соціальної дії.

Мета статті – висвітлити базові характеристики педагогічної стратегії формування здатності студентів, які набувають спеціальність «Дошкільна освіта», розвивати у старших дошкільників соціальні навички.

Виклад основного матеріалу. Ми виходили з розуміння, що саме сформовані у дитини соціальні навички слугують одним із важливих параметрів її соціального розвитку. Принагідно зауважимо, що суто соціальні цілі передшкільної освіти пов'язані з розвитком у дитини життєвих навичок (з-поміж яких соціальні навички посідають важливе місце, оскільки визначають її комфортність у соціумі), із свідомою участю у тих видах діяльності, що мають не лише соціальну значущість, а й характеристики, притаманні їй як соціальній істоті, із збагаченням соціального здоров'я, що виявляється у її відповідальному виконанні соціальних ролей, притаманних суб'єкту взаємодії з іншими людьми у процесі досягнення спільних цілей.

Довідкова література трактує навички як «необхідний компонент умінь» [1, с.300]. Отож, не є винятком таке співвідношення зазначених понять і стосовно «соціального» контексту. Педагогічно вмотивованим є розуміння, що навички формуються на основі знань про відповідний спосіб дії «шляхом цілеспрямованих планомірних вправлень».

З урахуванням вищезазначеного, а також саморефлексії набутого досвіду підготовки студентів, які набувають у підсистемі «бакалавр – магістр» спеціальність «Дошкільна освіта», видається за можливе вважати базовими суто теоретичного концепту розробленої педагогічної стратегії становлення комплексного вихователя, такі наукові підходи, як-от: 1) системний, що передбачає комплекс упорядкованих за логікою підсистеми «бакалавр – магістр» педагогічних впливів на особистісно-професійне становлення майбутнього фахівця з метою набуття ним компетентності в окресленому сегменті майбутньої професійної діяльності; 2) особистісно-діяльнісний, де домінує ідея створення умов для набуття студентом статусу суб'єкта навчально-професійної діяльності,

спрямованої на розвиток у дошкільників соціальних навичок; 3) аксіологічного, відповідно до якого майбутній фахівець має усвідомлювати, з одного боку, самоцінність дошкільного дитинства – періоду, коли суспільна діяльність особистості ініціюється, направляється й припиняється лише з її власного бажання «чим і досягаються ознаки щасливого стану дитини» (Л.І. Самольська), а, з іншого – тієї істини, що для розвитку соціальних навичок навіть моментний прояв інтересу дитини до суспільних подій є самоцінним.

До того ж, у розробленій педагогічній стратегії йдеться про взаємозв'язок окреслених підходів, де системоутворювальним виступав принцип студентоцентризму. Як переконує практика, саме реалізація цього принципу сприяє конструктивності у формуванні професійної самореалізації майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу. А це явище науковці здебільшого розуміють як «комплекс власних мотиваційних настанов, зусиль організувати, контролювати та корегувати свою навчальну діяльність, які спрямовані на самоосвіту, саморозвиток, самокорекцію та самовдосконалення» [2, с.19]. Отже, цілком очевидно є взаємодія двох принципово важливих особистісно-педагогічних якостей – професійної самоідентифікації та професіоналізації.

Зазначимо, що окреслений сегмент професійної діяльності вихователя сучасного дошкільного закладу освіти набуває не аби якого значення; навіть з'явився термін, що посилює наголос на цьому сегменті – йдеться про вихователя як компетентного фахівця «у галузі педагогіки відносин у соціумі» [3].

Намагаючись сформувати у вищій школі у студентів професійну компетентність щодо розвитку у дошкільників соціальних навичок, ми врахували позиції дослідників щодо сутнісних характеристик означеної особистісно-професійної якості. Так, уважається (І.А. Зязюн), що у такій якості «процедурної потужності» набувають саме професійно вагомі значення. До того ж, стверджується (зокрема, В. Кричевським), що професійна компетентність передбачає не лише знання, а й розуміння особистістю значущості цих знань, наявність операційних умінь їх застосовувати на практиці, здатність творчо підходити до професійних дій та операцій, що складають зміст певного сегмента професійної діяльності. Вважаємо, що деякі дослідники (зокрема, О. Лебедев) мають рацію, визначаючи професійну компетентність майбутніх фахівців через їх здатність діяти в «ситуації невизначеності». Отож, своєрідний «каркас» компетентнісного портрета майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу складають і його знання щодо механізмів розвитку соціальних навичок у дітей, усвідомлюючи, що тим самим ми закладаємо підґрунтя становлення їх соціальної компетентності та громадянської відповідальності. Такий вектор розуміння закладений у Законі України «Про дошкільну освіту», міститься в Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти в Україні, слугує наскрізною ідеєю у комплексі варіативних програм виховання і навчання («Малює», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки»,

«Українське довір'я» та ін.). Наприклад, чинником реалізації комплексної програми розвитку, навчання і виховання «Соняшник» одним із важелів розвитку і виховання дітей дошкільного віку визнано «компетентного авторитетного педагога, який розуміє душу дитини і наповнює взаємини та взаємодію з нею розумною любов'ю» [4, с.7]. До того ж у деталізації програмних вимог до соціального розвитку дитини домінують принаймні три ідеї: 1) компетентність соціального виховання задля розв'язання завдання соціально-емоційного розвитку дошкільнят; 2) визнання, що до трьох років завершується етап знайомства дитини «зі світом людських відносин», а новий виток її соціального розвитку пов'язаний із відокремленням власного «Я» та орієнтуванням «на суспільні функції людей, норми і смисл їхньої поведінки і діяльності»; 3) ключового значення у соціальному вихованні слід надавати заохочуванню дитини дотримуватися норм поведінки в соціумі.

До зазначеного додамо ще й таке: принципово важливо, щоб майбутній виховatelj дошкільного навчального закладу засвоїв на рівні переконань найновітніші результати досліджень науковців щонайменше у двох площинах. По-перше, діапазон соціально-психологічних властивостей, їх змістову характеристику стосовно вікової специфіки дітей передшкільного віку – важливий елемент їх фахової культури як майбутнього вихователя. Йдеться, зокрема, про доробок О. Кононко, яка виокремлює: властивості, які забезпечують розвиток соціальних здібностей дітей; властивості, які забезпечуються у процесі взаємодії різних членів групи; властивості, пов'язані з соціальною поведінкою, з позицією особистості; соціальні властивості, пов'язані із загальними психологічними властивостями; соціальні властивості, які забезпечують дитині соціальну адекватність [4, с.63-65]. Отже, студент вже на основному етапі власної професійної самоідентифікації має бути обізнаним у своєрідності завдань соціального розвитку дітей дошкільного віку, оптимальних шляхах розв'язання цих завдань творчими педагогами-практиками.

По-друге, усвідомлювати важливість саме успішної суспільної діяльності дитини, що слугує, з одного боку, найбільш суттєвою сферою вияву дитиною ознак соціальної поведінки, а, з іншого – базою вироблення здатності до самопокладання відповідальності тобто обов'язку відповідати за свої дії і вчинки. Принагідно зазначимо, що у понятті «успіх» ученні виокремлюють як психологічний, так і педагогічний аспекти [5, с.343]. Так, із точки зору психологічної науки, успіх – це переживання радості, задоволення від того, що результат, до якого прагнула особистість у своїй діяльності або збігся з її очікуваннями або перевершив їх; на основі цього стану, як правило, формуються сильніші мотиви діяльності, змінюється рівень самоповаги, самооцінки. Якщо ж судити про суто педагогічний сенс успіху, то йдеться про цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких і створюється «ситуація успіху» як можливість досягти значних результатів у діяльності. Отож, це результат педагогічної стратегії і тактики дорослих, і, насамперед, педагога.

Ми виходили з визнання, що навчально-виховний процес вищої школи – провідний фактор формування компетентного майбутнього вихователя, здатного успішно розвивати соціальні навички вихованців. Водночас, як засвідчує практика, не менш суттєвими слід уважати й ресурси створеного у виші віртуального навчального середовища, де максимально використовується потенціал комп'ютерних та інтернет-технологій, а також ініціюється розробка навчальних курсів в он-лайн режимі. Цікавим у такому вимірі є деякий зарубіжний досвід, який оцінений дослідниками (зокрема, Д. Гонзалісом) як конструктивний в процесі використання різних педагогічних чатів, саме: чат, спрямований на спільне вирішення учасниками чату відповідного навчально-професійного завдання; чат-презентація; чат, що забезпечує вдосконалення навчальної дії; оцінювальний чат, який дозволяє реалізувати контроль або оцінити динаміку індивідуальної навчальної траєкторії майбутнього фахівця.

Висновки. Визначаючи ключове значення розвитку у дітей передшкільного віку навчальних навичок у їх соціальному становленні, доцільно на основному етапі професійної підготовки майбутніх вихователів спрямувати зусилля на вироблення в них здатності до компетентної професійної діяльності у зазначеному аспекті. Ресурси вдосконалення професійної підготовки студентів перебувають у площині запровадження у навчально-виховний процес новітніх інтерактивних педагогічних технологій та створення у виші віртуального навчального середовища. З творчою реалізацією у практико-орієнтованому плані ідей, що містить конструктивний досвід вітчизняних і зарубіжних

вищих шкіл окресленому плані, ми й пов'язуємо перспективи подальших наукових розвідок.

Література

1. Гончаренко С.У. *Український педагогічний словник*, Видавництво 2-ге, доп. і виправлене. – Рівне: Волинські береги, 2011. – 552 с.
2. Башавець Н.А. *Формування професійної самоорганізації майбутніх учителів: реалії і проблеми* // *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Ушинського* – Одеса, 2016. – Вип. 4(111). – С. 18 – 21.
3. Соколова М.М. *Педагогическое образование: вызовы современности* // *Педагогика*. – 2010. – №5. – С. 23 – 28.
4. Калунська Л.В. *Навчально-методичний посібник «Соняшник» до комплексної програми розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник»*. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 200 с.
5. *Педагогічна майстерність: хрестоматія* / За ред. І.А. Зязюна. – К: Вища школа, 2006. – 606 с.

References

1. Honcharenko S.U. *Ukrainian pedagogical dictionary*, *Vydavnytstvo druhé, dop. i vypravlene*. – Rivne: Volynskij oberehy, 2011. – 552 s.
2. Bashavets N.A. *Formuvannia profesinnoi samoorganizatsii maibutnikh uchiteliv: realii i problemy* // *Naukovyi visnyk PNPV im. K. Ushynskoho* – Odesa, 2016. – Vyp. 4(111). – S. 18 – 21.
3. Sokolova M.M. *Pedagogicheskoe obrazovanye: vyzovy sovremennostry* // *Pedagogyka*. – 2010. – #5. – S. 23 – 28.
4. Kalunskaya L.V. *Navchalno-metodychnyi posibnyk «Soniashnyk» do kompleksnoi prohramy rozvytku, navchannia i vykhovannia ditei doshkilnoho viku «Soniashnyk»*. – Ternopil: Mandrivets, 2014. – 200s.
5. *Pedagogichna maistemist: kfhrestomatia* / Za red. I.A. Ziazuina. – K: Vyshcha shkola, 2006. – 606 s.

Lesina T.M.,

candidate of pedagogical sciences, docent at the faculty of general education, pre-school and primary education, Izmail State University of Humanities, dobra78@mail.ru

Ukraine, Izmail

SUCCESSFUL SOCIAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILD : SOME ASPECTS OF PROBLEM OF PREPARATION OF COMPETENT EDUCATOR OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

This article presents the theoretical concept of development of pedagogical strategy of preparation of future preschool educators to social skills development to the children of pre-school age.

The aim of the article – to analyze some ways and means of formation of students, that acquire at higher school speciality "Preschool education", their professional preparation to the activity in children's social skills development and education of preschool child as a subject of social action.

On the basis of modern scientific knowledge about the phenomenology of the vocational training of students, who in high school obtain the specialty "Preschool education", the author analyses personal and professional student's reliability as one of the parameters of success in the pedagogical domain of future specialists' vocational training to the children's social skills development.

Key words: *pre-school education, future educator of preschool educational establishment, social skills, social development of child of pre-school age.*

УДК 316.61-053.4]:398.21

Литвишко О.М.,

викладач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», lytvushko1980@gmail.com
Україна, м. Переяслав-Хмельницький

КАЗКА – ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ

У статті проаналізовані поняття «соціалізація», «соціально-комунікативна компетенція», «компетентність». Здійснено дослідження терміну «соціальна компетентність» у працях різних вчених та зроблений ґрунтовний аналіз казок, які рекомендовані дітям 5-6 років. Розглянуто освітні завдання та показники компетентності дітей 5-го і 6-го років життя, які рекомендовані державною Програмою «Дитина». З'ясовано, що твори художньої літератури відіграють величезну роль у формуванні компетентностей дошкільника та створюють умови для розвитку особистості дитини дошкільного віку на емоційному, соціальному, розумовому, психологічному, духовному, виховному аспектах. Зроблений аналіз казок, які можна використовувати для роботи на інтегрованих заняттях з дітьми середнього та старшого дошкільного віку.

Ключові слова: соціалізація, соціально-комунікативна компетенція, компетентність, соціальна компетентність, структура соціальної компетентності, казка, діти 5-6 років, діти старшого дошкільного віку, діти середньої групи.

Постановка проблеми. Міжнародна конвенція ООН про права дитини, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Базовий компонент дошкільної освіти України та сучасні державні і парціальні, або авторські програми виховання і навчання дошкільників спрямовано на формування соціально компетентної особистості дитини дошкільного віку, яка здатна адаптуватися, розвиватися, виховуватися, навчатися та пройти певний етап соціалізації у сучасному європеїзованому суспільстві. Основна роль при цьому належить дошкільним навчальним закладам, як державним так і приватним, у яких дитина отримує певні знання про навколишнє довкілля і суспільство та соціум цілому. Під час проведення занять дошкільники знайомляться з творами усної народної творчості, з історичним минулим України, зі звичаями і традиціями українського народу. За допомогою такого жанру фольклору, як казка у дітей формуються знання про новий для них соціальний світ, про життя інших народів, з їхніми фольклорними та мовними особливостями, про такі поняття, як «добро» і «зло», «справедливість» і «несправедливість». Казка виникла багато століть тому назад і несе в собі певну інформацію про життя того чи іншого суспільства та наділена моральним, виховним, повчальним і соціальним змістом. У словнику літературознавчих термінів сформульовано наступне визначення казки, це – «один із основних жанрів народної творчості, епічний, розповідний, сюжетний художній твір усного походження про вигадані та фантастичні події [1].»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вхідження сучасного українського суспільства в європейський світовий простір та здійснення реформ у вітчизняній освіті, науці та вихованні дітей і молоді зумовило виокремити у працях вітчизняних та зарубіжних вчених нове наукове поняття «соціальна компетентність», яке науковці у своїх дослідженнях трактують по різному і основою якого є процес соціалізації.

Питанням соціалізації займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, це Т. Кравченко, Н. Лавриченко, Г. Мід, І. Рогальська-Яблонська, Т. Парсонс та ін. Науковці досліджували форми, методи та засоби соціалізації. У процесі соціалізації формуються основи соціальної компетентності дітей 5-6 років.

Проблему соціальної компетентності у своїх наукових доробках піднімали вчені з педагогічного, психологічного, філософського, соціального аспектів. Так, ґрунтовна увага дослідженню питання «соціальна компетентність» дітей дошкільного віку належить вітчизняним науковцям, а саме: А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, В. Кузьменко, Т. Піроженко, І. Печенко, Т. Поніманський.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових праць вчених-дослідників з питання «соціальна компетентність» через призму складових, які входять в її основу та ґрунтовному аналізі казок, що рекомендовані дітям 5-6 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Базовому компоненті дошкільної освіти України виокремлено дошкільну освіту як самостійну систему яка є обов'язковою складовою освіти в Україні та гармонійно поєднує в собі сімейне і суспільне виховання. При цьому найпершим суспільним середовищем для дитини стає дошкільний навчальний заклад, який повинен забезпечувати гармонійний розвиток особистості дитини, її фізичне і психічне здоров'я, виховання ціннісного ставлення до природного й соціального довкілля, до самої себе, формування механізмів соціальної адаптації та творчого втілення в умовах життя в товаристві незнайомих дітей і дорослих. Дошкільна освіта належить до першої ланки, яка має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності [2, с.4].

До структури поняття «соціальна компетентність» можна віднести такі складові, за допомогою яких і формується основа соціальної компетентності дітей дошкільного віку: «соціалізації», «соціалізація особистості», «соціально-комунікативна компетенція».

Ми погоджуємося з думкою Н. Лавриченко, яка вважає, що «недаремно ж у сучасних європейських теоріях соціалізації стільки приділяється уваги формуванню глобального мислення та геополітичної психології. Адже тільки через високий рівень обізнаності в інших культурах, через усвідомлення способів мислення, способів соціалізації, притаманних іншим народам, можна об'єктивно осягнути і збагнути власну національну автентичність» [3, с.285]. На її думку сутність соціалізації розкривається «у проблемі взаємної зумовленості і співвимірності людини та суспільства. Порушення цієї гармонії призводить до знецінення людського життя і до втрати внутрішнього сенсу життя суспільного. Збереження та поновлення такої співвимірності є надважливим суспільним завданням, у розв'язанні якого значна роль належить і педагогічним методам» [там само, с.84].

Сучасна дослідниця І. Печенко, під соціалізацією особистості розуміє «безперервний процес засвоєння індивідом протягом всього життя соціального досвіду, норм, систем соціальних ролей, культурних цінностей того суспільства, до якого він належить» [4, с.42]. Вона вважає, що «процес соціалізації включає формування власної системи ціннісних орієнтацій і соціальних установок, вироблення практичних навичок і реалізацію їх у конкретній діяльності» [там само, с.42].

Соціально-комунікативно компетенцію М. Айзенбарт у своєму науковому дослідженні трактує, як «здатність дитини комплексно застосовувати мовні і немовні засоби з метою комунікації, ініціативність спілкування в конкретних соціально-побутових та ігрових ситуаціях, уміння планувати й організувати різні види ігор відповідно до їх структури, дотримуватися ігрового партнерства і рольових способів поведінки, норм та етикету спілкування у процесі гри» [5, с.45], а компетентність дошкільника, на її думку, полягає у сформованості у нього «відповідних інтелектуальних операцій, визначена довільна спрямованість діяльності, її усвідомленість і значна мотиваційна насиченість» [там само, с.16].

На думку А. Богуш компетентність – це «комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психологічного розвитку; знання, вміння, навички, креативність (здатність творчо вирішувати завдання: складати творчі розповіді, малюнки і конструкції за думкою), ініціативність, самостійність, самооцінка, самоконтроль» [6, с.151].

Г. Селевко поняття «компетентність» розуміє, як «інтегральна якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну і успішну участь у діяльності» [7, с.139].

О. Кононко, вважає, що основами соціальної компетентності дітей дошкільного віку є: уміння орієнтуватися

у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі; люди різної статі, віку (дорослі, однолітки), роду занять; здатність зрозуміти поведінку, потреби, настрої, особливості характеру інших людей; уміння ставитися з повагою до людей, допомагати та дбати про них; обирати відповідні ситуації спілкування і спільної діяльності. Дитина, у якій сформовано основи соціальної компетентності здатна відчувати своє місце у системі відносин між людьми та адекватно поводитися з ними [8, с.158-159].

У своєму науковому дослідженні І. Печенко окреслює структуру соціальної компетентності з її чинниками, які представлені емоційно-почуттєвим і мотиваційно-ціннісним компонентами, які і характеризують її внутрішню сутність, а зовнішню сторону характеризують реальні вчинки і дії дитини, що становлять діяльно-поведінковий компонент. Соціальна компетентність включає в себе усвідомлення особистістю необхідності керуватися загальнолюдськими цінностями у власній поведінці та в різновіковому спілкуванні, гуманної поведінки в соціумі, вміння поводитися адекватно, доцільно, конструктивно. Також у її структуру входить вміння знаходити ефективні форми співробітництва з дітьми і дорослими, проектувати поведінку в різних соціальних ситуаціях і за допомогою власних дій підтримувати свій статус [4, с.96-97].

Дошкільний навчальний заклад є одним з основних інститутів соціалізації дітей дошкільного віку, а вихователі повинні зробити все для того, щоб сформувати соціально компетентного дошкільника, адаптувати його до подальшого навчання в школі та проживання в сучасних непростих соціальних умовах.

Велику роль у вихованні та соціалізації майбутнього підростаючого покоління відіграє казка, яка є основним джерелом соціальної адаптації, зрілості, процесу входження в сучасне суспільство та формування основ соціальної компетентності дітей починаючи від народження і до старшого дошкільного віку.

Освітньою лінією «Дитина у світі культури» Базового компонента дошкільної освіти результатом освітньої роботи передбачено літературний вид діяльності. Діти дошкільного віку повинні цілісно відтворювати зміст поетичних та прозових творів, ідентифікувати почуття та вчинки персонажів з власними і висловлювати особисту позицію, щодо того чи іншого героя; вирізняти зачин, основну частину, кінцівку, повтори в казці, оповіданні. Уміти декламувати вірші напам'ять, переказувати українські народні казки, застосовувати усну народну творчість в іграх, інсценуванні, розвагах, фольклорних святах. Вдаватися до римування, словотворчості, гуманних змін і продовженні казки, оповідання, виявляти навички образного мовлення. Проявляти творчу активність, інтерес до улюблених літературних творів, самостійно інтегрувати в них елементи інших мистецьких діяльностей (спів, образні рухи, малюнки-декорації, маски) [2, с.18].

Освітні завдання та показники компетентності дітей 5-го і 6-го років життя, які визначені Програмою виховання і навчання від двох до семи років «Дитина» з художньої літератури ми відобразили у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Освітні завдання та показники компетентності дітей 5-го і 6-го років життя з художньої літератури

Діти 5-го року життя	Діти 6-го року життя
Освітні завдання:	
<ul style="list-style-type: none"> - ознайомлювати з найпоширенішими жанрами літератури для дітей (казка, оповідання, вірш); творами українських і зарубіжних авторів; - продовжувати вчити слухати та розуміти зміст прочитаного, свідомо аналізувати поведінку героїв художнього твору; - вчити виразно читати з пам'яті знайомі вірші; - прищеплювати уміння відтворювати зміст знайомих художніх творів в активній художньо-мовленнєвій діяльності; формувати уміння та навички самостійно розігрувати зміст знайомих художніх творів; - продовжувати ознайомлювати з дитячою книгою; виховувати інтерес до художньої літератури, бажання мати власні книги [9, с.191]. 	<ul style="list-style-type: none"> - продовжувати ознайомлення з фольклорними та авторськими творами як української, так і світової літератури; творами письменників-класиків, сучасних українських письменників; - вчити здійснювати елементарний літературно-художній аналіз твору; - розвивати поетичний слух, бажання запам'ятовувати вірші і виразно читати їх з пам'яті; - виховувати оцінні судження про вчинки героїв на основі сформованих етичних уявлень; - формувати самостійність у театралізованих мовленнєвих діяльності за змістом художніх творів; - продовжувати ознайомлювати з дитячою книгою [9, с.290].
Показники компетентності:	
<ul style="list-style-type: none"> - виявляють інтерес до дитячої художньої літератури, бажання слухати художні твори; - уважно слухають та розуміють зміст прочитаного; пригадують повну назву, автора твору (за фрагментом, ілюстрацією); - висловлюють власне ставлення до твору; - адекватно оцінюють поведінку персонажів твору; - розуміють віршовані твори та читають виразно на пам'яті знайомі вірші; - виявляють інтерес та зацікавленість до роботи з книгою, із задоволенням розглядають ілюстрації, пригадують твори за їх змістом; - мають інтерес до ігор за змістом художніх творів, відтворюють знайомі художні твори в режисерських іграх та іграх драматизація; - уміють працювати з дитячою книгою, виявляють зацікавленість до роботи в «Куточку книги» [9, с.193]. 	<ul style="list-style-type: none"> - розрізняють і визначають жанр художнього твору (казка, оповідання, вірш, байка); - згадують повну назву твору та його автора; дають відповіді на запитання у різних видах бесід за змістом прочитаного; відтворюють зміст почутих творів; - розуміють ідею твору; орієнтуються в його композиційній структурі; роблять аналіз і адекватно оцінюють характер та вчинки персонажів; - виразно читають з пам'яті поетичні твори; на прохання дорослих пригадують скороговки, загадки, вірші, лічилки, пісеньки (колискові, забавлянки, шедрівки, веснянки); - розуміють та правильно пояснюють прихований зміст казок і прислів'їв; - упізнають на портретах відомих українських письменників та пригадують назви творів, які вони написали (1-2); - виявляють інтерес до книг та бережно до них ставляться; орієнтуються в структурі книги (обкладинка, сторінки); за малюнком на обкладинці здогадуються про що розповідатиметься у книзі; - відтворюють зміст художнього твору та передають характер персонажів у театралізованих іграх за змістом знайомих художніх творів [9, с.295].

Виходячи зі змісту таблиці 1.1, робимо висновок, що твори художньої літератури відіграють величезну роль у формуванні компетентностей дошкільника та створюють умови для розвитку особистості дитини дошкільного віку на емоційному, соціальному, розумовому, психологічному, духовному, виховному аспектах. Одним з основних жанрів художньої літератури є казка, у зміст якої закладено тисячолітню історію всього людства, з його історичним минулим, побутом, звичаями, традиціями, легендами та переказами. Тобто, казка у житті дошкільника має великий соціалізуючий та виховний вплив, завдяки яким дитина знайомиться з навколишнім соціальним середовищем, суспільним докільням, старшим поколінням, тваринним та рослинним світом, особливостями життя різних народів та ін. Тому, знайомлячи дітей на інтегрованих заняттях з різними казками, такими як українські народні, авторські, віршовані, зарубіжних письменників, мультфільми, сюжет яких відображає зміст тієї чи іншої казки, ми формуємо соціально компетентного дошкільника, який вчиться орієнтуватися у сучасному

суспільстві, знайомиться з різними видами рослин, які ростуть на галявині, в парку, в саду, у полі, в лісі, на городі, запам'ятовує та відтворює назви овочів та фруктів, квітів, кущів, дерев у сюжетно-рольових і дидактичних іграх; з свійськими тваринами, які живуть вдома, знайомиться зі звірами, які живуть в лісі, в парку, у зоопарку; вивчає особливості їх поведінки, харчування, вчиться розрізняти диких та свійських тварин між собою, а також знайомиться з особливостями існування, зовнішнього вигляду кожної окремої тварини, переглядаючи різні картинки, фото, телевізійні передачі, ілюстрації до казок та творів в цілому у дитячих книгах. Дитина здатна розуміти зміст та переказувати казки, запам'ятовувати і розповідати з пам'яті віршовані казки, наслідувати у своїх вчинках, діях, поведінці улюблених героїв, і в разі чого співчувати їм; розрізняти між собою позитивних та негативних персонажів, на прикладах негативних – вчитися як не потрібно поводитися в суспільстві, з батьками, вихователями, однолітками, друзями. Після ознайомлення з казкою на інтегрованих заняттях та у повсякденному житті потрібно проводити з

дітьми різні за характером ігри: за змістом художніх творів, режисерські, драматизації, театралізовані, під час яких відбувається закріплення матеріалу.

У методичних рекомендаціях до програми «Дитина» прописані зміст та форми проведення різних видів занять з художньої літератури:

- читання і розповідання казок, бесіда за їх змістом (фронтальні й групові заняття);
- заучування віршів (індивідуальні та індивідуально-групові заняття);
- ігри-драматизації (фронтальні, групові, індивідуально-групові заняття);
- етичні; узагальнувальні бесіди (проводяться тільки з дітьми старшого дошкільного віку);
- показ різних видів театру: іграшок, ляльковий, картонажний, магнітний, тінювий, живих тіней та ін.;
- показ діафільмів (фронтальне, групове заняття), виконання художніх творів у супроводі мультимедійних презентацій;
- перегляд телепередач, мультфільмів (фронтальні, групові заняття);
- прослуховування аудіозаписів творів художньої літератури та фольклору в авторському виконанні (фронтальні, групові заняття) [10, с. 145].

Для прикладу зробимо короткий аналіз казок, які можна використати під час роботи з дітьми середньої та старшої груп на заняттях, метою яких є адаптація дитини до навколишнього середовища, соціалізація і в подальшому формування основ соціальної компетентності.

У наш час на основі сюжету казки зроблено досить багато мультфільмів. Тому, якщо є така можливість, у сучасних дошкільних навчальних закладах можна переглядати екранізований сюжет казки, так як будь-який мультфільм несе в собі велике емоційне забарвлення. Хоча діти і люблять слухати казку у виконанні вихователя, але зорове сприймання сюжету та улюблених казкових героїв також має дуже важливе значення для дошкільників, тому, що в період дошкільного віку формується особистість дитини, закладаються основні риси характеру, відбувається процес виховання та соціалізації дитини. Мультфільми виховують у дітей почуття дружби, поваги, доброзичливості, доброти, підтримки, толерантного ставлення один до одного, ці всі якості особистості і належать до етапу соціалізації дитини під час якого формуються основи соціальної компетентності дошкільників.

У роботі з дітьми середньої групи використаємо наступні казки: «Двоє жадібних ведмежат» (угорська народна казка); «Лисичка і Журавель», «Солом'яний бичок» (українські народні казки).

Угорська народна казка «Двоє жадібних ведмежат» вчить дітей не бути жадібними, ділитися один з одним іграшками, речами, їжею, формує у дошкільників певні соціальні якості поведінки особистості в суспільстві, тобто знайомить дошкільників з поняттями дружби, підтримки, поваги, подільчivosti, довіри; з природою лісу, з відносинами у сім'ї, яка може бути не лише в людей, а й у тваринному світі. На занятті вихователь може прочитати цей твір, або разом з дітьми переглянути

екранізований мультфільм, сюжет якого покладено в основу казки. Вихователь повинен пояснити дошкільникам, що в образі лисичи змальовано хитру, підступну, ненажерливу, ласу до чужого шматка особу, яка все тягне лише в свою сторону, і поки сама не насититься, то нікому не відстаниться, а якщо і поділиться, то лише тими крихтами, які не спромоглася з'їсти сама. Дітей потрібно навчити, що можна все розділити вдвох порівну, а якщо не вийде розділити пополам, і хтось отримає більший шматок, то в цьому нема нічого поганого, не потрібно шукати когось третього, який може бути несправедливим та нечесним. До цієї казки можна підібрати загадки, прислів'я, приказки, сюжетно-рольові та дидактичні ігри, які формують у дітей справедливість, взаємопідтримку, взаємодопомогу, довіру один до одного, тобто створюють умови для формування основ соціально компетентного дошкільника.

За допомогою української народної казки «Лисичка і Журавель» у дітей формуються такі риси характеру, як подільчивість, доброта, людяність. Дошкільникам потрібно пояснити, що в образі Лисички змальовано хитрого і підступного героя, який навіть не міг уявити, що з ним покватуються тими ж методами, які він сам використав у своїх діях. Дітей з малку треба вчити, що запрошуючи когось до себе в гості, потрібно обов'язково чимось пригостити, запропонувати щось смачненьке, ділитися іграшками, книжками, тоді і інші будуть так само ставитися, тобто відбувається процес соціалізації особистості в суспільстві.

Казка «Солом'яний бичок» знайомить дітей з важкою працею дорослих, які хоч працювали досить важко, але майже нічого з того не мали і в результаті жили досить бідно, а солом'яний бичок, якого дід зробив своїми руками приніс їм багатство та заможність, яких вони навіть не очікували. Лісові жителі, які хотіли обдерти смолу з бичка, для того, щоб залатати свої боки, хоч і попали в льох, але змогли попроситися так, що дід їм повірив і випустив, за що звірі і віддячили діду з бабою всілякою живністю та прикрасами. На основі цієї казки зроблений мультфільм, але по сюжету, він дещо відрізняється від самої казки, хоча зміст залишився тим же. Ця казка вчить дітей, що не можна ображати та бити слабших, забирати в них речі, так як за це можуть дорослі покарати; потрібно вміти просити пробачення в старших, і якщо щось пообіцяти, то потрібно обов'язково виконати, тобто це і є процес соціалізації дітей.

Працюючи з дітьми старшого дошкільного віку потрібно використовувати складніші за сюжетною лінією твори. Під час проведення інтегрованих занять з дітьми 6-го року життя можна запропонувати такі українські народні казки, як «Котик і Півник», «Пан Коцький» та ін.

Українська народна казка «Котик і Півник» вчить дітей не бути довірливими до чужих людей, а у подальшому житті, якщо залишитися самому вдома, то не відкривати дверей незнайомим людям. На занятті або у повсякденному житті дошкільникам можуть прочитати цю казку дорослі, або можна переглянути мультфільм. Хоча сам мультфільм більш насичений піснями і доопрацьований, але сюжетна лінія залишилася незмінна. За допомогою цієї казки дітей потрібно вчити

в усьому слухатися вихователів, батьків. У образі Котика також змальовано особу, яка може використати якісь хитрощі з тією метою, щоб прийти на допомогу своєму найкращому другу та визволити його з полону ненажерливої Лисиці, яка замість того, щоб принести щось з лісу своїм дітям поїсти, щоб вони не були голодними, обманом та підступністю викрала довірливого Півника, якого мало не з'їли. Ця казка виховує і соціалізує дітей до умов проживання у суспільному середовищі та формує основи соціально компетентного дошкільника.

За допомогою української народної казки «Пан Коцький» діти вчать постояти за себе та своїх друзів, однолітків в будь-якій життєвій ситуації. Пан Коцький, тобто кіт, хоч і був малим та не дуже смілим, так як це домашній улюбленець, якого хазяїн вивіз у ліс тому що, він був уже дуже старим та немічним, і не міг більше ловити мишей, але лисиця змогла його охарактеризувати, описати і розхвалити так, що, в уявленні звірів лісу він став дужим та могутнім, таким, що його боялися всі звірі. Тобто, дітям потрібно пояснити, що не можна ображати менших за себе, а в разі чого уміти захистити, підтримати, допомогти, не залишати в біді, а також у будь-якій ситуації підтримувати людей похилого віку, допомагати їм в усьому і не залишати на одинці з проблемами. Хоча кіт і сам злякався, але його звірі боялися настільки, що ніхто навіть не роздивився хто там був насправді, і всі кинулися тікати. У дошкільників формується життєва позиція в суспільстві, яка полягає в допомозі та підтримці інших та самозахисті. Також дітей потрібно вчити, що не можна зазнаватися, бути самозакоханим в себе і найголовніше ніколи не слід викидати домашніх улюбленців, якою б складною не була життєва ситуація.

Отже, використовуючи такий жанр усної народної творчості, як казка, у дітей виховуються позитивні риси характеру, відбувається адаптація, соціалізація і на основі цього формуються основи соціально компетентності дошкільників. А так, як велика кількість казок у наш час екранізована, то цю роботу можна проводити у будь-який час, як під час занять так і в домашніх умовах.

Висновки. У подальших дослідження необхідно проаналізувати програми «Впевнений старт», «Соняшник», парціальні програми, які створені для виховання, розвитку і соціалізації дітей. Опрацювати всі казки, які рекомендовані програмами для дітей 5-го і 6-го років життя, більш ґрунтовно дослідити поняття «казка», а також визначити критерії, показники, рівні та розробити педагогічні умови формування соціально компетентності дітей 5-6 років засобами казки.

Література

1. Словник літературознавчих термінів: Бібліотека української літератури. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/slovnnyk/printout.php?number=61>
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Бозуш; авт. кол.: Бозуш А. М., Бєленька Т. В., Богиніч О. А. та ін. – К., 2012. – Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». – 30 с.

3. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н.М. Лавриченко. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.

4. Кузь В.Т., Печенко І.П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» / В.Т. Кузь, І.П. Печенко. – К.: Міленіум, 2004. – 212 с.

5. Айзенбарт М.М. Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності: дис. ... канд. пед. наук; спец. 13.00.08 / М.М. Айзенбарт, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». – Одеса, 2016. – 274 с.

6. Бозуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Хрестоматія. У 2-х ч. / А.М. Бозуш. – Одеса: Астропринт, 1999. – Ч. II. – 229 с.

7. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138 – 143.

8. Кононко О.А. Соціально-емоційний розвиток особистості (у дошкільному дитинстві) / О.А. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 225 с.

9. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / [наук. кер. проекту О.В. Огнев'юк, К.І. Волинець]. – 3-е вид., доопр. та доп. – К.: Київ. Ун-т ім. Б.Грінченка, 2013. – 492 с.

10. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» / [наук. кер. проекту О.В. Огнев'юк]. – 3-е вид., доопр. та доп. – К.: Київ. Ун-т ім. Б.Грінченка, 2013. – 400 с.

References

1. Slovnnyk literaturoznavchych terminiv: Biblioteka ukrainskoi literatury. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/slovnnyk/printout.php?number=61>

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) / nauk. ker. A. M. Bohush; avt. kol.: Bohush A. M., Bielienka T. V., Bohinich O. L. ta in. – K., 2012. – Spetsvyp. zhurn. «Vychovatel-metodyst doshkilnoho zakladu». – 30 s.

3. Lavrychenko N.M. Pedagogika sotsializatsii: yevropeiskii abrys / N.M. Lavrychenko. – K.: ViRA INSAIT, 2000. – 444 s.

4. Kuz V.T., Pechenko I.P. Sotsializatsiia ditei v umovakh sil'skykh navchalno-vykhovnykh kompleksiv «zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad – doshkilnyi navchalnyi zaklad» / V.T. Kuz, I.P. Pechenko. – K.: Milenium, 2004. – 212 s.

5. Aizenbart M.M. Formuvannia sotsialno-komunikatyvnoi kompetentsii ditei starshoho doshkilnoho viku v protsesi ihrovoi diialnosti: dys. ... kand. ped. nauk; spets. 13.00.08 / M.M. Aizenbart, Derzhavnyi zaklad «Pivdenoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K.D. Ushynskoho». – Odesa, 2016. – 274 s.

6. Bohush A.M. Doshkilna lnhvodiyaktyka: Khrystomatiiia. U 2-kh ch. / A.M. Bohush. – Odesa: Astroprynt, 1999. – Ch. II. – 229s.

7. Selevko H. Kompetentnosty u ykh klasyfikatsiia / H. Selevko // Narodnoe obrazovanye. – 2004. – № 4. – S. 138 – 143.

8. Kononko O.L. Sotsialno-emosiyniy rozvytok osobystosti (u doshkilnomu dytynstvi). – K.: Osvita, 1998. – 225 s.

9. Dytyna. Prohrama vykhovannia i navchannia ditei vid dvoikh do semy rokiv / [nauk. ker. proektu O.V. Ohnev'iuK, K.I. Volynets]. – 3-e vyd., doopr. ta dop. – K.: Kyiv. Un-t im. B.Hrinchenka, 2013. – 492 s.

10. Metodychni rekomendatsii do Prohramy vykhovannia i navchannia ditei vid dvoikh do semy rokiv «Dytyna» / [nauk. ker. proektu O.V. Ohnev'iuK]. – 3-e vyd., doopr. ta dop. – K.: Kyiv. Un-t im. B.Hrinchenka, 2013. – 400 s.

Lytvyshko E.M.,

lecturer of the psychology and preschool education Department of State higher educational establishment
«Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda», lytvysko1980@gmail.com
Ukraine, Pereiaslav-Khmelnytskyi

**A FAIRY TALE AS A MEANS OF FORMATION THE BASES OF SOCIAL COMPETENCE
OF CHILDREN 5-6 YEARS**

In the article analyzed the terms «socialization», «social-communicative competence», «competence». Analyzed the term «social competence» in studies of various scientists and made a thorough analysis of fairy tales, which are recommended for children 5-6 years. Considered educational task and indicators of competence of children of 5th and 6th years of life recommended by the State Program «Child». It is found that works of literature play an important role in shaping the competencies preschooler and creates conditions for the development of the child of preschool age on the emotional, social, mental, psychological, spiritual and educational aspects. Made the analysis of fairy tales that can be used for work in integrated lessons with children of middle and high school age.

Key words: socialization, social-communicative competence, competence, social competence, structure of social competence, fairy tale, children 5-6 years old, children under school age, children of secondary group.

УДК 37.011

Михайлова Л.Н.,

*к.пед.н, доцент Запорожского областного института последипломного педагогического образования**Украина, г. Запорожье*

К ВОПРОСУ О ГАРМОНИЧНОМ РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФИИ И ПЕДАГОГИКЕ

В статье поставлена проблема конкретизации сущности понятий «гармоничное развитие личности», «гармонично развитая личность», что обусловлено целями и потребностями современной системы образования в определении и создании условий для их реализации. Автором сделана попытка на основе анализа существующих представлений о гармонии в философской и педагогической литературе, а также с учетом современных взглядов на возможности использования синергетического подхода в педагогике обозначить важнейшие составляющие гармонично развитой личности.

Ключевые слова: гармония, гармоничное развитие личности, гармонично развитая личность, образование, синергетический подход.

Постановка проблемы. Идея гармоничного развития личности и как результат – гармонично развитой личности уходит в далекое прошлое и связывается современниками с культурой Древней Греции, которая оставила нам представление о гармонии Пифагора, Сократа, Платона, Аристотеля и других философов. Все они по-своему трактовали данную категорию.

Проявление гармонии в разных сферах бытия во всех ее разнообразных формах позволило ученым древности отнести гармонию к эстетическим ценностям, а в педагогике – рассматривать ее в качестве идеала, достижение которого требует от человека и общества значительных усилий.

Эстетическая ценность гармонии интересовала философов и искусствоведов в связи с категорией красоты, ценность которой в любые эпохи не подлежала сомнению. Проблема взаимодействия красоты и гармонии является достаточно сложной и нерешенной до сих пор, поэтому в данной статье мы коснемся только тех ее моментов, которые имеют отношение к педагогике.

Одна из самых сложных задач, стоящих перед учеными сегодня, связана, с одной стороны, с определением сущности гармонии как таковой, пониманием ее эстетической ценности, представлением о гармонии как эстетическом идеале в разных сферах бытия, объяснением содержания данной категории в педагогике и, с другой, – с определением основных условий ее достижения в искусстве, социуме, межличностных взаимоотношениях, образовательном пространстве, состоянии личности.

Для нас категория гармонии представляет интерес, в первую очередь, как составляющая педагогических понятий: «гармоничное развитие личности», «гармоничное состояние», «гармоничные отношения», «гармоничное образовательное пространство», «гармонично развитая личность» и т.п., которые, с одной стороны, в отечественной педагогической науке еще до конца не осмыслены, а с другой, – уже рассматриваются как идеал, что можно трактовать как парадоксальную ситуацию. Еще один парадокс связан с тем, что для достижения этого идеала в реальной действительности

существует множество препятствий, обусловленных современной социокультурной ситуацией, характеризующейся двойными стандартами, противоречивой системой ценностей, что в целом тормозит, а зачастую, и негативно влияет на формирование ценностных ориентаций подрастающего поколения, вызывает у развивающейся личности дисгармоничные эмоциональные состояния, приводит к шаблонности мышления, отсутствию критического отношения к продуктам художественно-эстетической деятельности, информации, неопределенности в системе ценностных ориентаций и, как следствие, – к неуравновешенности в поведении, низкому уровню общей и эстетической культуры, дискомфортному психологическому состоянию.

Будучи составляющей социокультурного пространства, система образования Украины сегодня также, как и другие сферы общества, претерпевает существенные изменения, положительное или отрицательное воздействие которых на процесс развития личности можно будет оценить только через достаточно большой промежуток времени. Однако, несмотря на то, что, с одной стороны, эти изменения происходят стихийно, а с другой, – осуществляются целенаправленно, каждое образовательное учреждение должно выполнять задачи, связанные с сохранением и передачей культурного опыта подрастающему поколению, и, соответственно, – ориентировать детей и подростков на истинные ценности, без чего невозможно ни гармоничное развитие, ни «гармонично развитая личность».

Цель данной статьи – привлечь внимание современных ученых-педагогов к проблеме конкретизации сущности понятий «гармоничное развитие личности», «гармонично развитая личность» в связи с необходимостью создания гармоничного образовательного пространства для каждой развивающейся личности.

Изложение основного материала. Сущность идеала гармонично развитой личности как цели и результата педагогического процесса была осознана еще древними греками и до сих пор остается актуальной. Почему же, несмотря на значительные изменения, произошедшие за этот период в развитии человечества до сегодняшнего

дня, категория гармонии прочно удерживает свои позиции не только в эстетике, но и в других жизненных сферах, в частности – образовании? Ведь, как известно, система общественных отношений развивается, и в этой связи каждая эпоха ставит перед образовательной системой свои задачи, обусловленные социально-экономическими, идеологическими и политическими процессами. Возможно, привлекательность данной категории обусловлена, с одной стороны, отсутствием четкого понимания смысла гармонии как важнейшей философской, эстетической, социальной, педагогической категории и желанием ученых объяснить и конкретизировать ее, а с другой, – преобладанием представлений о гармонии как о чем-то прекрасном, позитивном, благоприятном и для некоторых – недостижимом абсолюте, где отсутствуют острые противоречия, приводящие к острым конфликтам, нарушению психологического, физического и социального баланса личности.

Исследуя категорию гармонии с позиции историко-эстетического анализа, В.Шестаков пришел к выводу, что на протяжении развития философской мысли существовало три типа ее понимания – математический, эстетический и художественный, которые очень тесно переплетались, образуя единство при доминировании одного из них в ту или иную культурно-историческую эпоху [12, с.180].

Так, математическая гармония, попытка раскрытия которой принадлежит Пифагору, проявляется в виде числовых пропорций или геометрических величин, которые сами по себе не имеют эстетического значения, не несут представления об эстетическом качестве и ценности гармонии.

Эстетическая же гармония, с точки зрения В.Шестакова, в античном мире имела более глубокий смысл, поскольку включала количественные и качественные признаки, выражающие внутреннюю природу, меру вещей (Сократ, Платон). Именно поэтому данный тип связан с эстетической оценкой и эстетическим переживанием. По мнению древнегреческих мыслителей, такая гармония приносит удовольствие, проявляется при восприятии красоты природы, являющейся неотъемлемой от представления о гармоничном устройстве мира.

Художественная гармония связана с искусством, считает Ф.Шестаков, и структурно, по сравнению с математической и эстетической, более сложна, о чем свидетельствуют эстетические теоретические концепции, в рамках которых разрабатывалось представление о гармонии и особенностях ее проявления в разных видах искусства.

Художественная гармония не сводится только к упорядоченности или пропорциональности элементов, она достигается путем нарушения покоя, преодоления дисгармонии и хаоса и всегда предполагает как объединение, так и смену полярных эстетических категорий: трагического и комического, возвышенного и низменного, драматического и лирического.

По В.Шестакову, «эстетическая гармония является универсальной категорией, принципы которой одинаково проявляются и в искусстве, и в природе, и в

эстетической деятельности в целом» [там же, 181], поэтому в своем инварианте, находящем проявление в красоте, гармония относится к эстетическим ценностям. Со своей стороны добавим: являясь эстетической ценностью, гармония автоматически попадает в состав общезначимых, общечеловеческих ценностей, среди которых эстетические занимают одно из ведущих мест.

Не останавливаясь подробно на проблеме определения и классификации ценностей, отметим, что ученые (Г.Апресян, В.Асмус, Ю.Борев, О.Дробницкий, А.Зись, М.Киссель, Н.Короткова, Л.Столович, А.Харчев и др.) эстетическое отношение человека к миру считают одним из видов ценностного отношения. Как отмечает Л.Столович, восприятие и переживание прекрасного и безобразного, возвышенного и низменного, трагического и комического предполагает не только познание, но и оценку определенных свойств действительности и искусства [10, с.5], и в такой оценке проявляется уровень духовного развития индивида, т.е. высший уровень развития личности. Соответственно, можно утверждать, что гармонично развитая личность – это человек, характеризующийся высоким уровнем эстетической культуры, понимающий и ценящий красоту в разных проявлениях и сферах, стремящийся к ее сохранению и созданию.

Ученые доказывают, что гармония как эстетическая ценность относится к числу явлений, которые имеют и социальное содержание, поскольку тесно связана с процессом накопления чувственно-эмоционального и ценностно-ориентационного опыта человека.

По мнению большинства современных исследователей (Ю.Борев, О.Букевич, В.Ванслов, В.Крутоус, В.Мещеряков, Л.Резникова, Т.Савилова, Э.Сороко, В.Шестаков и других), гармония в своем проявлении не может быть статичной, она содержит противоречивые отношения элементов содержания, формы и взаимодействия тех и других, что свидетельствует о ее динамичности. Более того, гармония и возникает только тогда, когда есть противоречие, считает Э.Сороко, и она же является мерой разрешенности этого противоречия [9, с.6], из чего следует заключение о ее синергетичности как сложной системы, во внутреннем плане своего строения, представляющем взаимодействие составляющих, находящихся по отношению друг к другу в состоянии дополнения и противоречия одновременно, а во внешнем плане – будучи средством, разрешающим эти противоречия. Поэтому, с одной стороны, гармония снимает противоречия, с другой, – эти противоречия (в эстетике – прекрасное и безобразное, возвышенное и низменное, героическое и тривиальное; в педагогике по отношению к человеку – потребности и возможности, существующий опыт и необходимость в открытии нового, теоретические знания и практические умения и т.д.) существуют в ней самой.

Как источник развития гармония проявляется в природе и во всех сферах человеческого бытия, исходя из чего понятие «гармоничное» можно использовать в качестве характеристики их состояния или свойства.

По мнению Л.Анциферовой, гармоничность личности является движущей силой ее полноценного развития:

отношения взаимодополнения противоположностей, гармоничного окончания их противоборства следует рассматривать как детерминанту в успешном функционировании индивида [1, с.72].

Представители психолого-педагогической науки XX века (Л.Занков, Г.Костюк, С.Рубинштейн, Л.Рувинский, В.Сухомлинский, П.Якобсон и другие) понятие «гармонично развитая личность» связывали с категорией «всесторонность», что определило цель системы образования советского времени – формирование интеллектуальной, высоконравственной, социально активной, способной к творческой деятельности личности, обладающей знаниями в различных научных областях и умеющей их использовать в практической деятельности.

Как отмечает Г.Костюк, становление такой личности происходит через преодоление противоречий между потребностями и возможностями, стремлением приобрести самостоятельность и опекой взрослых, положительными и отрицательными эмоциями, которые возникают в общении с другими или в процессе познания. При правильном педагогическом руководстве эти противоречия постепенно преодолеваются, обеспечивая состояние определенного равновесия [5, с.186-193], которое характеризуется как гармоничное. Из чего следует вывод, что для становления гармонично развитой личности необходимо гармоничное социокультурное пространство, среди субъектов которого обязательно следует назвать педагогов.

На наш взгляд, понимание категории гармонии в педагогике должно отталкиваться от четких ее представлений в философии, а таковых на сегодняшний день не существует, что и обуславливает абстрактность и размытость понятий «гармоничное развитие личности», «гармонично развитая личность». Кроме того, данная проблема (отсутствие ясного представления о гармоничном социокультурном пространстве, гармоничном образовательном процессе и педагогическом идеале, который включает понятие гармонии) связана также с тем, что ученые стремятся выйти на обобщенное представление, применимое ко всем субъектам, находящимся на этапе личностного становления, не учитывая при этом, что каждый ребенок – индивидуален, соответственно для каждого – своя гармоничная образовательная среда со своим содержанием и структурой.

Прекрасный идеал гармонично развитой личности, утверждает В.Крутоус, так и останется нереализованным, если не обратить внимание на характер личности, поскольку этот структурный элемент индивидуальности, «с одной стороны, имеет эстетическую окраску и, таким образом, относится к эстетической культуре личности, а с другой, – является звеном между эстетическими свойствами человека и личностью как целым» [6, с.133].

При этом мы придерживаемся мнения, что без общего понимания данных категорий невозможно определиться с частностями, которые включают аспекты индивидуальности ребенка, поскольку любая категория или модель представляют собой теоретическое умозаключение, а практика всегда конкретна, так как

имеет дело с живым, особенным и развивающимся «субъект-объектом».

С нашей точки зрения, для уточнения рассматриваемых понятий может быть использован синергетический подход, который входит в универсальную методологическую парадигму, относящуюся к тем областям знания, где изучаются сложные системы, явления самоорганизации, и представляет собой единый междисциплинарный подход к исследуемым предметам и объектам.

Концептуально-методологическая новизна идеи самоорганизации связана с признанием способности различных систем к саморазвитию не только за счет притока энергии, информации, вещества извне, но и за счет использования их внутренних возможностей.

Как показали исследования, синергетическая концепция может способствовать глубокому познанию таких сложных, нелинейных, самоорганизующихся открытых систем, как общество, различных его подсистем, в том числе и образования (В.Игнатова, Е.Князева, В.Кремень, С.Курдюмов и др.[3; 4; 8]), развивающаяся личность. В.Кремень считает, синергетический подход поможет превратить образование в открытую систему, «способную наделять субъектов учебной деятельности мышлением, направленным на освоение неопределенного разнообразия мира» [8, с.9]. Перспективность синергетического подхода состоит в том, что он «преодолеет границы узкоспециализированных теоретических моделей» [там же, с.8], помогает претворить теоретические знания в практику жизни.

Рассматривая вопрос о гармоничности процессов, происходящих в системе образования, и гармоничности субъектов, включенных в эти процессы, думается, что синергетический подход позволит ближе подойти к их пониманию с учетом разнообразных и сложных процессов, происходящих внутри данных систем, а также их внешних связей.

Эти процессы, с одной стороны, являются целенаправленными, с другой, – носят естественный, спонтанный характер, т.е., протекающие при взаимодействии системы с окружающей средой, в той или иной мере они автономны, относительно независимы от среды. Процесс самоорганизации происходит в результате взаимодействия случайности и необходимости и всегда связан с переходом от неустойчивости к устойчивости.

Как известно, синергетика исходит из принципа эволюционирования окружающего мира по нелинейным законам. В широком смысле эта идея может быть выражена в многовариантности или альтернативности выбора.

В системе образования многовариантность означает создание в образовательной среде условий выбора и предоставление каждому субъекту шанса индивидуального движения к успеху, стимулирование самостоятельности выбора и принятия ответственного решения, обеспечение развития альтернативного и самостоятельного пути (именно такой подход очень важен для создания гармоничной образовательной среды).

Анализ существующих философских взглядов на гармонию как таковую, эстетическую гармонию, а также педагогических представлений о гармоничной среде и гармонично развитой личности дает нам основание с определенной уверенностью говорить об обязательном присутствии в структуре гармонии компонентов, находящихся, с одной стороны, в состоянии взаимодополнения, а с другой, – в состоянии противоречия (иногда – конфликта), требующего разрешения, и именно это противоречие является источником развития гармоничной системы. Разрешение конфликта (внутриличностного, межличностного, между личностью и средой) приводит синергетическую систему (личность, образовательное пространство, общество) к комфортному состоянию на определенный период времени, которое тоже можно назвать гармоничным, и которое, просуществовав какое-то время, снова нарушается через появление нового противоречия, являющегося порождением самоорганизующейся системы.

А.Милтс, изучая сущностные характеристики гармонично развитой личности, вводит понятие «нивелирующая гармония» (псевдогармония) и «асимметричная гармония» (парадоксальная). Первое используется ним для характеристики человека, у которого к минимуму сведены самостоятельность, своеобразие, неповторимость, чему, по его мнению, активно способствует современная массовая культура [7, с.175-176], а второе включает в себя противоречие идеалу (как абсолюта, инварианту гармонии) и реальной действительности, что позволяет приблизиться к своеобразие каждого человека, не отрицая общего представления о гармонии [там же, с.193-194]. С точки зрения ученого, парадоксальная гармония невозможна без дисгармонии, поскольку только в этом единстве раскрывается сложность жизни, идеал приближается к реальности, а реальность к идеалу, через преодоление противоречий, которые органически присущи человеку как личности (между свободой и необходимостью, интеллектом и интуицией, наличными и новыми знаниями и т.п.), поскольку человек – многоуровневое существо, которое, с одной стороны, стремится найти оптимальное решение существующего комплекса противоречий, обрести стабильность и равновесие, с другой, – нередко сам их нарушает, ставя новые жизненные цели и задачи, соотносясь со своим идеальным «Я» и новыми потребностями.

Таким образом, не претендуя на истинность, но учитывая некоторые аспекты синергетики, наметим характерные особенности **гармонично развитой личности**. На наш взгляд, – это личность, пребывающая в состоянии постоянного преодоления противоречий (между незнанием и стремлением познать что-то новое, представлением о себе идеальной и стремлении к этому идеалу), порождаемых ее взаимодействием с окружающей средой, что обусловлено появлением новых потребностей, связанных с нелинейным (целенаправленным и стихийным) движением в направлении к достижению своего идеального «Я».

Психологи (Б.Ананьев, Л.Божович, А.Запорожец, Я. Коломинский, И. Кон, К.Левин, А.Леонтьев, А.Мудрик,

А.Петровский и другие) рассматривают «Я-идеальное» в структуре «Я-концепции» человека, которая также включает: Я-текущее, Я-зеркальное, Я-настоящее, Я-будущее и другие «Я». Начинается формирование «Я-концепции», по мнению Е.Кононко, В.Луценко, В.Старченко и других [11], в дошкольном детстве и заканчивается (в целом) в нынешней социокультурной ситуации ориентировочно в 22-23 года. При этом ее структурные компоненты формируются и оттачиваются в разные возрастные периоды, что обусловлено психическими новообразованиями и влиянием особенностей макро-, мезо- и микросреды.

«Я-идеальное» начинает формироваться в подростковом возрасте, который имеет свои сложности и особенности (в рамках данной статьи мы не будем на них останавливаться), что говорит о важности и необходимости создания гармоничного пространства, в котором происходит развитие личности в данный возрастной период (в семье, в образовательном учреждении – как близких подростку сред, где осуществляется, в первую очередь, необходимое в его возрасте общение, в процессе которого и складывается представление о себе идеальном). Формирование же стремления к достижению этого идеала – во многом задача взрослых (родителей, педагогов), которые не только должны создать гармоничную среду для развития личности, но и сами, являясь частью этой среды, должны быть гармонично развитыми.

Вывод. Таким образом, обозначенные в статье проблемы являются достаточно сложными и актуальными, и нами сделана попытка подойти к данному вопросу с позиции синергетического подхода, который сегодня следует рассматривать как инновационную методологическую основу для решения многих педагогических проблем.

Надеемся, что данный вопрос привлечет внимание ученых и педагогов-практиков, которые своими размышлениями и взглядами помогут конкретизировать важнейшие для современного образования понятия «гармоничное развитие личности» и «гармонично развитая личность», имеющие принципиальное значение для постановки и решения новых педагогических задач.

Литература

1. Анцыферова Л.И. *Некоторые теоретические проблемы психологи личности* / Л.И. Анцыферова // *Психология личности: Сб. статей* / Сост. А.Б.Орлов. 2-е изд., доп. - М.: ОО «Вопросы психологии», 2003. – 223с.
2. Бех И.Д. *Воспитание личности: Восхождение к духовности: науч. издание* / И.Д.Бех – М.: Просвещение, 2006. – 272с.
3. Игнатова В.А. *Педагогические аспекты синергетики* / В.А. Игнатова // *Педагогика*. – 2001. – № 8. – С. 26-31.
4. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. *Синергетика и новые подходы к процессу обучения* / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. *Электронный ресурс. Режим доступа: [http://www.uni-dubna.ru]*
5. Костюк Т.С. *Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности* / Под ред. Л.М. Прокопченко; Сост. В.В. Андриевская, Т.О.Балл, О.П.Тубко, О.В.Просвира / Т.С.Костюк. – К.: Рад.шк., 1989. – 608с. (На укр.яз.)
6. Крутоус В.П. *Категория прекрасного и эстетический идеал* / В.П. Крутоус. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 167с.

7. Милтс А.А. Гармония и дисгармония личности: Философско-этический очерк / А.А. Милтс. – Пер. с латыш. – Изд-ие 2, перераб. и доп. – М.: Изд-во полит. лит-ры 1990. – 222с.

8. Синергетика и образование: монография / Под ред. В.Т. Кременя. – К.: Институт одаренного ребенка, 2014. – 348с. (на укр. яз.)

9. Сороко Э.М. Структурная гармония систем / Под ред. Е.М. Бабосова / Э.М. Сороко. – Мн.: Наука и техника, 1984. – 264с.

10. Столович Л.Н. Эстетическая и художественная ценность: сущность, специфика, соотношение. – М.: Знание, 1983. – 64с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Эстетика»; №1).

11. Формируем у старших дошкольников целостное мировоззрение: учебно-метод. пособ. / авт. кол-в: Кононко Е.А., Луценко В.О., Нечай С.П., Плохий З.П., Сидельникова О.Д., Старченко В.А., Шерещенко О.П., Шелестова Л.В., Якименко Л.Ю. – К.: «Глекс-АПД». – 260 с. (на укр. яз.)

12. Шестаков В.П. Эстетические категории: Опыт системного и исторического исследования / В.П. Шестаков. – М.: Искусство, 1983. – 358с.

References

1. Anciferova L.I. Nekotory teoretichesky problem psihology lichnosti / L.I. Anciferova // Psihology lichnost / Sost. A.B. Orlov. 2-e izd., dop. – М.: ОО «Vopros psihology», 2003. – 223с.

2. Bech I.D. Vospitaniye lichnost: Voshozhdeniye k duhovnosti: nauk izdaniye / I.D. Beh. – М.: Prosvesheniye, 2006. – 272с.

3. Ignatova V.A. Pedagogichesky aspect synergetik / V.A. Ignatova // Pedagogysa. – 2001. – № 8. – С. 26-31.

4. Knyazeva E.N., Kurdyumov S.P. Synergetics and new podhod k process obucheniya / E.N. Knyazeva, S.P. Kurdyumov. Electronic resource: [http://www.uni-dubna.ru]

5. Kostyuk G.S. Obrazovatelny process and psyhichesky razvitiye lichnosti / Red. L.M. Prokopenko; Comp. V.V. Andrievskaya, G.O. Ball, O.T. Gubko, O.V. Prosvira / G.S. Kostyuk. – К.: Vuscha shkola, 1989. – 608с. (на укр. яз.)

6. Krutous V.P. Category prekrasny and aesthetic ideal / V.P. Krutous. – М.: МГУ, 1985. – 167с.

7. Milts A.A. Garmony and disgermony lichnosti: Filosofsko-etichesky ocherk / A.A. Milts. – М.: Izd-vo polit. lit-ra, 1990. – 222с.

8. Synergy and obrazovanye: monograph / Ed. V.G. Kremenyu. – К.: Institute of the razvitiya rebonka, 2014. – 348с. (на ukrainian. yaz.)

9. Soroko E.M. Structural harmony of systems / Red. E.M. Babosova / E.M. Soroko. – Мн.: Nauka and Technology, 1984. – 264с.

10. Stolovich L.N. Aesthetic and hudozhestvenaya cennost: the suchnost, the specific, sootnosheniye. – М.: Znaniye, 1983. – 64с.

11. Forming the starshty doshkolnikov celostny mirovozreny: uchebno-method. posob. / Aut. Kol.: Kononkov E.L., Lutsenko V.O., Nechay S.P., Sidelnikov O.D., Starchenko V.A., Tereschenko O.P., Shelestova L.V., Yakimenko L.Y. – "Imeks-LTD". – 260. (на ukrainian. yaz.)

12. Shestakov V.P. Aesthetic categories: experience of systemic and historical research / V.P. Shestakov. – М.: Art, 1983. – 358с.

Mikhailova L.N.,

k.p.n., Associate Professor of Zaporozhye of the Regional Institute of Postgraduate Education

Ukraine, Zaporozhye

ON THE ISSUE OF A HARMONIC N O M DEVELOPMENT AND PERSONALITY IN PHILOSOPHY AND PEDAGOGY

The article is designated clarify the essence of the problem of the concepts of «harmonious development of personality», «harmonious development of personality», which is due to the needs of modern education in the definition and creation of conditions for their implementation. The author made an attempt on the basis of an analysis of existing concepts of harmony in the philosophical and pedagogical literature, as well as the modern views on the possibility of using a approach of synergistic in education to identify the most important components of a harmoniously developed personality.

Key words: harmony, harmonious development of personality, harmonious development of personality, education, approach of synergistic.

УДК 811.161.2'06'373.45

Мішеніна Т.М.,

*д.пед.н., кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету, t.mishenina@gmail.com*

Україна, м. Кривий Ріг

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЙ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ Й КАЛІТАТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ У ЗМІСТІ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ»

У публікації з позиції лінгвокультурологічних параметрів розглянуто механізм реалізації категорій темпоральності й калітативності в мовній картині світу (на прикладі жанрів усної народної творчості, сучасної української мови). Розглянуто групу культурно-анімістичних творів із нумерологічною композицією, проаналізовано український паремійний фонд у зіставленні з російською лінгвокультурою, здійснено лінгвокультурологічний аналіз українських замовлянь із числовою семантикою. Розроблено систему завдань, спрямованих на вироблення умінь і навичок студентів-філологів здійснювати лінгвокультурологічний аналіз мовних одиниць. Перспективами подальших досліджень є розгляд питання реалізації на мовному рівні астронімної й земної картин світу представників української лінгвоспільноти й розроблення відповідного дидактичного супроводу у змісті дисципліни «Основи лінгвокультурології».

Ключові слова: лінгвокультура, мовна картина світу, українська лінгвоспільнота, категорія темпоральності, категорія калітативності, астронімна символіка, числова символіка.

Постановка проблеми. Відповідно до змісту лінгвокультурологічної освіти майбутніх учителів філологічних спеціальностей об'єктивація здійснюється у вищих педагогічних навчальних закладах на філологічних факультетах шляхом викладання таких нормативних дисциплін: «Історія України та історія української культури», «Культурологія», «Релігієзнавство» циклу гуманітарної й соціально-економічної підготовки студентів філологічних спеціальностей; «Вступ до українознавства», «Етногенез українців», «Етнодемографічна історія України», «Етнолінгвістика», «Етнопсихологія», «Соціолінгвістика», «Основи етнодержавознавства», «Основи лінгвокультурології» варіативної частини циклу підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» зі спеціалізацією «Українознавство». Оволодіння лінгвокультурологічною освітою забезпечує готовність майбутніх фахівців виконувати соціокультурні функції фаху вчителя філологічних спеціальностей.

Соціальне значення лінгвокультурологічної грамотності актуалізується в умовах педагогічного університету, який сприяє розвитку широкої загальнокультурної освіченості майбутніх учителів філологічних спеціальностей як мовних особистостей, а також становленню системності лінгвістичного мислення. Лінгвокультурологічна освіта майбутніх учителів у педагогічно організованій системі формування фахової підготовки досліджувалась за такими конкретними аспектами: культура як предмет культурологічної освіти (Ю. Афанасьєв, С. Бистрицький, Б. Єрасов, М. Каган, С. Кримський, Е. Маркарян, В. Межуєв, В. Розін, А. Флієр); культурологічна підготовка студентів вищих навчальних закладів (Г. Васянович, Г. Дегтярьова, Л. Кормич, М. Лещенко, Л. Руденко, О. Щолокова); фахово спрямовані моделі культурологічної підготовки фахівця (Л. Кондрацька,

В. Маслов, Т. Рейзенкінд); методичне забезпечення окремих компонентів лінгвокультурологічної освіти студента (В. Бугенко, Є. Верещагін, В. Воробйов, А. Капська, Г. Падалка, О. Рудницька, Г. Філіпчук, О. Шевнюк); лінгвокультурологічні розвідки презентують такі дослідники, як: В. Воробйов, С. Килимник, Ф. Колесса, Л. Кормич, В. Красних, В. Маслова, Л. Матвєєва, Н. Мішатіна, О. Потєбня.

Аналіз методичної літератури з основ лінгвокультурології, а також практичного досвіду викладання спеціальних курсів, спрямованих на вироблення лінгвокультурологічної грамотності студентів, дозволяє зробити висновок, що в численних і вагомих за теоретичними і прикладними результатами надбаннях психолого-педагогічної науки залишається поза увагою проблема комплексного дослідження теорії та практики лінгвокультурологічної освіти як процесу й результату педагогічно організованого залучення майбутнього вчителя філологічних спеціальностей до соціокультурного досвіду [1].

Лінгвокультурологічний підхід до навчання мовно-літературних дисциплін у змісті підготовки майбутніх філологів спрямований на: а) розвиток мовної й літературознавчої картин світу, культурологічного світогляду студентів та їхню підготовку до сприйняття себе як носіїв національних цінностей, національних культур через призму мовної матерії; б) розвиток загальної культури студентів, засвоєння національних і загальнолюдських цінностей у мовній системі; в) засвоєння комунікативного кодексу представників лінгвоспільноти; г) навчання етики спілкування і взаємодії з людьми різних поглядів і культур; г) розвиток умінь студентів використовувати набуті соціокультурні й лінгвокультурологічні знання під час навчальної й міжкультурної комунікації згідно із ситуацією спілкування.

У змісті фахової підготовки учителів-філологів із додатковою спеціальністю «Українознавство» головний акцент робиться на спостереженні над лінгвокультурою [2; 3]. У сучасній лінгвістичній науці загальноновизнаними розроблено три основні підходи до розуміння *концепту / лінгвокультури*, які базуються на такому положенні: концепт – те, що називає зміст поняття, синонім смислу. Прибічники такого підходу (Ю. Степанов та ін.) при трактуванні концепту надають перевагу передусім культурологічному аспекту, розуміючи всю культуру як сукупність концептів і відношень між ними. За такого осмислення терміна «концепт» значення мови експлікується як другорядне, що становить лише допоміжний засіб.

Представники іншого підходу до аналізу концепту (Д. Шмельов) основним засобом формування змісту концепту висувають семантику мовного знака. Із цих самих позицій підходить до трактування концепту М. Алефіренко, який також постулює семантичний підхід до концепту, розглядаючи його як одиницю когнітивної семантики.

На думку прихильників третього підходу (Д. Лихачов та ін.), концепт є результатом зіткнення значення слова з особистим і загальнонародним досвідом людини, тобто посередником між словами і дійсністю. Спільним для трьох підходів є утвердження безперечного зв'язку мови і культури, а розходження зумовлені різним баченням значення мови у формуванні концепту. Об'єкти світу стають «культурними об'єктами лише тоді, коли уявлення про них структуруються етномовним мисленням у вигляді певних «квантів» знання – концептів». Визначаючи важливість кожного з підходів до розуміння концепту, найбільш актуальним для нашого дослідження ми вважаємо третій підхід.

Об'єктом вивчення лінгвокультурології є також фонові знання (*певні відомості та поняття, що є спільними для всього людства*) з точки зору їх виникнення і функціонування. З цієї точки зору доцільно розрізняти такі види фонових знань розглядаються з позиції лінгвокультури як: 1) загальнолюдські знання, які включають спільні для всього людства поняття, що, хоч і називаються по-різному, мають здавалося б, сприйматися однаково, принаймні мешканцями нашої планети, та досить порівняти ставлення людей на різних етапах їхнього співіснування до Землі, Сонця і Місяця, до таїнств народження і смерті, щоб переконатися: відмінностей тут більше, ніж збігів; 2) регіональні відомості, з цілком природною специфікою знань про реалії, пов'язані з регіональними умовами життя: не всі мешканці тропіків уявляють сніг, а українцеві, наприклад, важко уявити нищівну силу цунамі; 3) знання, які відомі всім членам певної етнічної і мовної спільноти та пов'язані з національними традиціями, культурою; їх можна назвати країнознавчими.

Мета роботи – розкрити особливості вивчення категорій темпоральності й калітативності у процесі лінгвокультурологічної підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Розмежування і співвідношення сфер темпорального простору зумовлене виміром часової основи астронімної картини

світу. Гадаємо, що узагальнене розуміння відношення як зв'язку в астронімному просторі дозволяє об'єднати дискретні одиниці різних рівнів у логічно побудовану систему. Відношення, що виникають між астронімними об'єктами безпосередньо пов'язані з параметрами відповідного рівня організації дійсності – обчисленням років, місяцеликом, рахунком. У такий спосіб складники відношення становлять потенційні характеристики реальності, що фіксує можливі наслідки (результати), напрями, варіанти реалізації компонентів зв'язків. На цій підставі ми розуміємо темпоральні відношення як характеристику реальності, в якій є можливими події, процеси як результат практичної варіативності умов існування об'єктів астронімного світу.

Уявлення праукраїнців про лік конституюється на розумінні передусім якісних, а не кількісних характеристик осіб і предметів. Рахуватися можуть лише предмети однорідні й одноякісні.

Нумерологічний ряд й операція рахунку в магійній практиці загалом, у замовляннях і чарівних казках, (десакралізованих ритуальних текстах – лічилках) передбачає ситуацію вибору й ритуал обрання: лічити потрібно до того, щоб у потрібному (визначеному, «відзначеному») місці рахунок перервався. Відповідно, рахунок може бути довгим, кінець, знаходження «обраної» істоти або предмета є істинною метою нумерологічного ряду [4]: *Голочка, ниточка, склянка води, / Першим вийдеши, напевно, ти. / Ниточка, голочка, синя соколочка, / Щука, карась, а ти убирайся* (давній обряд ворожіння голкою над водою); *Бігли коні під мостами / З золотими копитами, / Дзень, брязь, / Вийшов з мосту старий князь* (давній обряд провіщення майбутнього по храмовому коні).

Зворотній лік (у бік зменшення) має магійну настанову: так зване «зменшення буття», що уможливорює вигнання з окресленого буття. Прикладом можуть слугувати українські замовляння, спрямовані на вигнання хвороб [5]: *Я вас вимовляю, на біле яйце викликаю, з рук, з ніг, з кряжем, з плечей, з писків, з висків, з черепа, з моргів, з почок, з льогків, з жолудка, з червоної крові, з жовтого тіла. Я тебе вигораю і заклинаю в гарячку не кидати, коло тіла не в'ялити, синіх жил не сушити (замовляння від пристриту).*

Завдання 1. Проаналізуйте українські замовляння. Зробіть лінгвокультурологічний аналіз з позиції темпоральності: 1). *Молодик на небі, а дуб на землі, а камінь у воді. Коли ті три брати до одного полумиска будуть їсти вставати, то тоді в Оксени родженої, молитвяної, хрещеної будуть зуби боліти.* 2). *Розійдися і по полям, і по морям, і по лісам, де люди не ходять, де вітер не віє, де собаки не брешуть, по лугам, по очеретам, де хати пусті і де замки пусті (замовляння від бешихи).* 3). *На морі, на окіяні, на острові на Буяні стояв дуб дубнястий; під тим дубом сиділа черепаха, всім гадинам старшаха. Гадино ти, гадино, научай ти своїх племят, а то я найду такого чоловіка. Середу і П'ятницю їсть, та й тебе з'їсть.*

Значну групу культово-анімістичних творів із нумерологічною композицією утворюють кумулятивні казки (від лат. *simulatio* – накопичення), які будуються на багаторазовому повторі однієї ланки, за допомогою

чого відбувається нагромадження: вибудовується ланцюг, послідовний ряд зустрічей чи відсилань, обмінів.

Прикладом може слугувати чарівна казка про Костія Безсмертного, смерть якого можна відшукати за цифровою процедурою (скриня – заєць – качка – яйце – голка – кінчик голки, де кінчик голки становить просторовий нуль).

Ланцюг, створений унаслідок повторення одних і тих самих дій чи елементів, наприкінці обривається або розплутується у зворотньому порядку. Така композиційна логіка генеалогічно співвідносна із замовляннями.

Завдання 2: Відповідно до мотивів укладіть перелік і схарактеризуйте українські кумулятивні казки: 1) мотив послідовних зустрічей головного героя («Колобок»...); 2) мотив чіпляння один за одного, ставання один на одного («Ріпка»...); 3) мотив запрошування у житло («Кобиляча голова»...); 3) мотив виманювання із хати («Котик і півник»...).

В українській нумерології символічними є числа від 1 до 4, які послідовно зберігають свою символічність у *загадках, приказках і прислів'ях, казках і замовляннях*.

Числівник *один* охоплює значення: 1) центральності, серединності; 2) такого, що вміщує собі подібних; 3) потужного, «магічного»; 4) найвищого, «царського», «княжого». Можна говорити про те, що цифра *один* виконує репрезентативну функцію, яка полягає в заміщенні одним цілого відповідно до давніх ритуалів; вичленовуванні одного з багатьох, хто має бути / не бути.

Варто звернути увагу на те, що парне число / чіт символізується як начало впорядковане, корисне, символізує «добро».

Числівник *два* охоплює значення: 1) пари, двоїстості (бінарності); 2) протиставлення одному непарному ($3=2+1$); 3) збільшення ($2=1+1$); 4) несправжність. Немагічність двоїни пояснюється тим, що переважно вона позначає природну якість об'єкта (пара очей; пара вух; пара рук; пара ніг).

У замовляннях і чарівних казках почасти розуміння двоїстості потрактовується як протиставлення двох об'єктів (*небесний брат – земний брат*; магічні речовини *вода – вогонь; кров – молоко*).

Завдання 3. Укладіть перелік українських казок із числовою символікою. Подайте коментар.

Розуміння значення *близнят* інтерпретується з позиції відмінної, позірної значущості: людина – перевертень; людина – вовкулака / песиголовець. У чарівних казках такий мотив послідовно відтворюється на прикладі явища метаморфози: *речі / люди; герої казок / рослини, тварини, предмети, речовини*; метаспихози: *душа померлих героїв казок / рослини, тварини*.

Завдання 4. Здійсніть лінгвокультурологічний аналіз української казки «Ох» із мотивами магічного перетворення. Укладіть перелік українських казок із метаморфозами і метаспихозами. Прокоментуйте символічність *яблуні, калини, груші, коня, вовка* в таких казках.

У замовляннях застосовується мотив двійника – назви хвороби, що відтворює магічне уявлення про «розсіпання» нечисті на певну невизначену множину, особливо під час втечі від закляття: *У лісі росло дерево,*

убирало си в кору, в краки, в лист, у цвіт. Стяли його. Як не має воно тепер сили рости, цвісти, так, аби не мали сили уроки панські, циганські, дівочі, жидівські, парубоцькі, дівоцькі, жаб'ячі і гадячі. Аби так щезли, пропали, як пропадає сіль від води і віск від вогню!

Завдання 5. Укладіть тематично співвідносні замовляння, побудовані на основі числового ліку (*один / два / зникнення числа*). Подайте лінгвокультурологічний коментар. **Приклад.** 1). *Ішла кістяна баба з кам'яної гори, з кам'яною діїницею до кістяної корови. Коли з кам'яної корови молоко потече, тоді раба Божого (ім'я) кров потече.* 2). *Понеділок з вівторком, середа з четвергом, п'ятниця з суботою, неділенька – удовиця, – який мені сон присниться? Дай мені, Боже, того повидать, з ким мені вік вікувать.* 3). *Був собі чоловік жовна, мав він дев'ять жінок: з дев'ятої – восьму, з восьмої – сьому, з сьомої – шосту, з шостої – п'яту, з п'ятої – четверту, з четвертої – третю, з третьої – другу, з другої – одну, з одної – жодну.*

Числівник *три* охоплює значення: 1) тричленною вертикальною моделі світу (верхнього, середнього і нижнього царства); 2) динамічного перебігу циклів (вік (дитинство – юність – зрілість – старість); доба (ранок – день – ніч); 3) священності, магічності, центру; боротьби та єдності протилежностей.

У чарівних казках і замовляннях числівник *три* відповідно до формули $2+1$ інтерпретує протиставлення на зразок: *дві сестри та один брат* (або навпаки); *три сини (дочки, царівни)*, з яких один наділений надприродними здатностями, чарівними можливостями, а двоє інших – «нечудесними»; *три рослини* (одна магічна, дві інші акомпанують).

Казковий час вимірюється числом три: *три роки, три дні, три ночі, три години, три царства (мідне, срібне і золоте); три дороги; три чарівних предмети*. Варто зауважити, що символічність триколірності співвідносна з астронімною символікою: *золоте волосся – магічність / чарівність, культ сонця; срібне волосся – культ місяця / води; мідна чи бронзова символіка співвідносна з вогнем; речовини на зразок кристалу, скла, діаманта – повітрям / культу Стрибога (срібне / золоте / діамантове яблука), чарівне дзеркало, сон віщий – культ неба*.

Завдання 6. Доберіть приклади українських казок, які б засвідчували символічність числа три (три чарівні предмети; три якості; три астронімічні одиниці; три сини / дочки; три царства; три випробування тощо). Подайте лінгвокультурологічний коментар. Які чарівні предмети є прадавніми атрибутами ворожіння в давніх уявленнях українців?

Завдання 7. Порівняйте уривки з українських та російських казок. Зробіть висновок щодо символічності в казках числа «три» в українській та російській лінгвокультурах.

1. *«Дуже давно жив один цар. У того царя були три сини. Два були розумні, а третій – не дуже»; «Козак Мамарига заробив у багачів три мідні гроші та й пішов у путь-дорогу... Знайшов у полі торбинку-волосянку, таку, таку, що сама дає їсти і пити.. Знайшов на дереві торбинку-дротянку, таку, що сама будь-яку роботу сама зробить... Знайшов у лузі чоботи такі, що поверх води ходять»; «Був собі стрілець – гарний молодець.*

Пішов він раз на полювання. Дивиться – аж на тополи сидять три орлиці, три сестриці. Він зараз узяв та виміривсь на найстаршу...» (Козак Мамарига) [6].

2. «В некотором царстве, в некотором государстве жил-был Иван-царевич; у него было три сестры: одна Марья-царевна, другая Ольга-царевна, третья – Анна-царевна»; «Жил-был старик со старухой; у них было три сына: двое – умные, третий – Иванушка-дурачок»; «Кто поедет от камня сего прямо, тот будет холоден и голоден; кто в правую сторону, тот будет здоров и жив, а а конь его будет мертв; а кто поедет в левую сторону, тот сам будет убит, а конь его жив и здоров останется».

Числівник чотири виявляє значення: 1) чотиричленної горизонтальної моделі світу (чотирьох сторін); 2) дворазової парності (2+2).

Чотиричленна просторова орієнтація позначає круговий обхід із центром: сонце попереду, місяць збоку, Божжа матір (християнізована язичницька зірка); голе зерно на долоні, тобто посередині (в архаїчних орнаментах слов'ян крапка в чотирикутному ромбі розшифровується як насінина в полі, плід в утробі, але й ширше – будь-який священний центр у всеохопному просторі): Усі перед тобою, місяцю, і я, народженна, хрещена, молитвяна раба Божжа Марія. Саме голо зерно пишелиці, сонце мені у вічі, місяць мені у плечі... (українське замовляння).

В українській лінгвокультурі мотив сторін світу набув поширення: «Коли ти такий вдався, то вдарся об землю, перекинись на оленя (середнє царство – Т.М.) й піди на схід сонця. Придивися добре, як там бідує військо... Тепер вдарся об землю і перекинись на зайця (середнє царство – Т.М.). Підеш на захід сонця і подивися, як там маютья вояки... Вдарся об землю ще раз, стань орлом (верхнє царство – Т.М.) і полети на південь Подивися, що там робить військо...» (Петро і меч-гартованець).

Лінгвокультурологічний аналіз українських чарівних казок дозволяє констатувати таке: чотиричленна горизонтальна модель подається символічно – як шлях / подорож за сонцем / місяцем.

Числівник сім з позиції біофізики означає максимальну властивість людської пам'яті семи елементів (складників), які можна миттєво усно запам'ятати і відтворити. В українських чарівних казках і замовляннях сім обожається із поняттям множинності, а також на позначення родоводу (значення *крєвності*): сім братів і сестер.

Безумовно, можна говорити також і про діахронічну міжкультурну комунікацію (сім днів тижня; сім планет сім хвороб; сім чарівних трав).

Великі числа в українській лінгвокультурі мають аналогічне значення: багато; дуже багато; усі, скільки б їх не було (9=3x3 «тридев'ять»; «тридесять»). Українські чарівні казки та замовляння відтворюють давню практику ворожіння три рази по дев'ять; три рази по десять. Відповідно, тридев'яте / тридесяте царство (земля) не тільки є місцем, яке розташоване на значній відстані, але й магичним простором, де відбуваються дива.

Лексична робота студентів із паремійним фондом досліджуваних лінгвокультур має спиратися на такі

аспекти: 1) виявлення дискурсивного потенціалу паремій як прецедентних одиниць лінгвокультур; 2) когнітивно-прагматичне моделювання паремійної семантики; 3) урахування специфіки паремійної репрезентації елементів мовної свідомості; 4) виокремлення національно-культурного компонента паремійного значення; 5) виявлення ціннісних акцентів паремійної семантики; 6) пареміографічну репрезентацію ціннісно-сміслового спектру паремій.

Завдання 8. Схарактеризуйте українські прислів'я з позиції української й російської лінгвоментальностей; зіставте з античною традицією розуміння числової символіки:

1. Дві сторони однієї медалі, сім чудес світу, одного поля ягода, покласти на обидві лопатки, здерти по три (сім, десять, сто) шкур, витурити у три шиї, не могли зв'язати докупи двох слів, наговорити сім мішків гречаної вовни (сім міхів горіхів), сім (сто) потів зійшло, сім раз одмір, один раз відріж, три чисниці до смерті, нуль без палички, звести до нуля, нуль ціна, сказати у двох словах, за два кроки, у два стрибки, зрозуміти з двох слів, з двох слів лізти в бійку, заблукати між трьох дерев, зігнути у три дуги, за сімома печатками, сім п'ятниць на тиждень, сім років мак не родив і голоду не було, немов сім баб пошептало, дивитись у сто очей, за одного невинного сто невинних гине, за одного битого двох небитих дають, сидіти на двох стільцях, маневрувати між двох вогнів, два чоботи – пара, як дві краплі води, чорта з два, убити двох зайців, два хитрих мудрого не переважають, знати як свої п'ять пальців, без п'яти хвилин [7].

2. Плакати в три ручья, гнуть в три погібели, видеть на три аршина в землю, гнать в три шеи, от горшка три вершка, навратъ с три короба, один в поле не воин, семи пядей во лбу, седьмая вода на киселе, семь раз отмерь, один раз отрежь, семеро с ложкой, один с сошкой, семеро одного не ждут, идти семимильными шагами, у семи нянек дитя без глаза, за семь вёрст киселя хлебать, сем вёрст до небес, семеро по лавкам сидят, семь бед – один ответ, жить на семи ветрах, один как перст, один в поле не воин [8].

3. *Aes triplex, Tres faciunt collegium, Tres faciunt capitulum, Trivium, Tertia vigilia, Tertium comparationis, Nertium non datur, Tertium quid, Exclusi tertii principium, Tertius gaudens. Unus testis, nullus testis* [9].

Завдання 9. Визначте й схарактеризуйте рівні менталітету української нації на прикладі категорії темпоральності:

Бережи свій час, час за гроші не купиш; Усе добре у свій час; Час мочить і час сушить; Час – не віл, його не налігаєш; Час усього навчить; Було та мохом поросло; Ранок – панок; Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють; Ранок вечора мудріший; Усе тинь минуца, одна річ живуца; Не кожен день приносить щастя; Літній день за зимовий тиждень; Шукає учораїнього дня; День мій – вік мій; Вчораїній день не вернеться; Що було – то загуло; Сьогодні пан, а завтра пропав; Сьогодні густо, а завтра пусто; Краще яйце сьогодні, ніж курка завтра; І за доброї години очідай лихої днини; Раз літо родить; Осінню і буряк м'ясо; Ще то не біда, що без риби середа; Йому щодня неділя; П'ятниця на гусячих ногах ходить.

Завдання 10. Схарактеризуйте рівні менталітету української нації, визначте національно-психологічні особливості шляхом лінгвокультурологічного аналізу наведених прислів'їв та цитат із художньої літератури?

І той минув – день Маковія, / Велике свято в Україні; Тому к святкам / З листвою пошили сорочечку; Вранці-рано, / в Пилипівку, / Якраз у неділю, / Побігла я за водою; Удовиця у м'ясниці / Сина привела; На Великдень, на соломі / Против сонця, / Діти гралась крашанками; До зеленої неділі / В байраках білили / Сніги білі; Хоч Петра діждати, / Хоч зеленої неділі; Прийшов Спас – готуй рукавички про запас; А в Петрівку і в Спасівку / Не спочине в школі... / Криницю копає!; На Спаса або Маковія / І досі там воду святять.

Висновки. В українській лінгвокультурі символіка чисел сягає давніх уявлень праукраїнців про нумерологічну значущість / магічність цифр 1, 2, 3, 4, 7 в українських казках і замовляннях. Зазначені лінгвокультуреми в українських прислів'ях і приказках актуалізують широку семантику, відображаючи мовну картину світу на: інтелектуальному (характер організації мисленнєвої діяльності); пізнавальному (глибина, активність сприйняття, яскравість уяви); емоціональному (динаміка перебігу почуттів); комунікативному (характер взаємодії і спілкування між людьми, ступінь зв'язку один з одним) рівнях.

На етапі модернізації сучасної вищої філологічної школи проблема вироблення в процесі навчання мови в майбутніх учителів-філологів умінь і навичок міжкультурної комунікації залишається актуальною. На основі лінгвокультурологічного підходу забезпечується спрямованість навчання на формування лінгвокультурологічної компетентності як здатності фахівця виконувати визначені види діяльності згідно із сформульованими вимогами освітньо-кваліфікаційного рівня, у межах дослідження – уміння майбутнього фахівця усвідомлено враховувати, розуміти й інтерпретувати знання лінгвокультурного й соціального контекстів національної культури в процесі навчання мови і навчального / міжкультурного спілкування.

Перспективами подальших досліджень є розгляд питання реалізації на мовному рівні астронімної й земної картин світу представників української лінгвоспільноти й розроблення відповідного дидактичного супроводу у змісті дисципліни «Основи лінгвокультурології».

Mishenina T.M.,

*doctor of Education, candidate of philological sciences, professor of Ukrainian language
Krivoy Rog State Pedagogical University, t.mishenina@gmail.com*

Ukraine, Krivoy Rog

REALIZATION OF TEMPORARY AND QUALITATIVE CATEGORIES IN UKRAINIAN LINGUACULTURE AND FEATURES OF ITS STUDYING AS A PART OF THE SUBJECT «BASICS OF LINGUACULTURE»

The mechanism of realization of temporary and qualitative categories in language picture of the world is researched in the publication on the example of folklore genres and modern ukrainian language. Author examined the group of animism cult works with numerological composition, analyzed ukrainian parable fund in comparison with russian linguaculture, executed linguocultural analysis of ukrainian verbal spells with numerical semantics. Author worked out the system of tasks, which are directed to the acquirement of skills to perform linguocultural analysis of language units for philology students. Perspective may be the consideration of implementation at language level of celestial and terrestrial pictures of the world as well as the development of consonant didactic accompaniment as a part of the subject «Basics of linguaculture».

Key words: linguaculture, language picture of the world, ukrainian linguacommunity, temporary category, qualitative category, celestial symbolism, numerical symbolism.

Література

1. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро-логия: Курс лекцій / Виктория Владимировна Красных, – Москва: ИППИТК «Гнозис», 2002. – 284 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Словник символів культури України / за ред. В.П.Кочура та ін. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
4. Лановик М.Б. Українська народна творчість : [підручник] / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с. – С. 426–456.
5. Українські замовляння / уряд. М.Н. Москаленко ; авт. передм. М.О. Новицова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
6. Золота книга казок : українські народні казки. – К. : Веселка, 1990. – 431 с.
7. Пазяк М.М. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / М.М. Пазяк / АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.
8. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А.Н. Молоткова. – М. : Рус. яз., 1986. – 543 с.
9. Бабичев Н.Т. Словарь латинских крылатых слов / Н.Т. Бабичев, Я.М.Боровский / под. ред. Я.М. Боровского. – М. : Рус. Язык, 1982. – 959 с.

References

1. Krasnykh V.V. Etnopsycholinguistics in linguoculturology: Course of lectures / Victoria Vladimirovna Krasnykh. – Moscow: IPPITK «Gnosis», 2002. – 284 s.
2. Zhayvoronok V.V. Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference. – K.: Dovira, 2006. – 703 s.
3. Slovnyk symboliv kultury Ukrainy / za red. V.P.Kochura ta in. – K.: Milenium, 2002. – 260 s.
4. Lanovyk M.B. Ukrainian folk creativity: [textbook] / M.B. Lanovyk, Z.B. Lanovyk. – K.: Znanntia-Press, 2001. – 591 s. – S. 426–456.
5. Zolota knyha kazok.: ukraini narodni kazky. – K.: Veselka, 1990. – 431 s.
7. Paziak M.M. Pryslivia ta prykazky: Pryroda. Hospodarska diialnist liudyny / M.M. Paziak / AN URSR. – K.: Naukova dumka, 1989. – 480 s.
8. Frazеологический словарь русского языка / под ред. А.Н. Молоткова. – М.: Рус. яз., 1986. – 543 s.
9. Babychев N.T. Slovar latynskykh krylatykh slov / N.T. Babychев, Ya.M. Borovskiy / pod. red. Ya.M. Borovskogo. – M.: Rus. Yazyk, 1982. – 959 s.

УДК 378.011.3-051: 373.3

Novak O.M.,

*Ph.D. in Pedagogy, Senior Lecturer of Pedagogy Department,
SHEE «Hryhorii Skovoroda Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University»**Ukraine, Pereiaslav-Khmelnytskyi*

SOME ASPECTS OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE FORMATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Theoretical approaches to an issue of formation of information and communication competence of future primary school teachers are reviewed in the article. The essence of concepts of «competency», «competence», «information society» and «information competence» through various scientific approaches is analyzed. The concept of «information competence of future education manager» is considered as professionally significant specialist's ability to orient himself in an information space with a purpose of search, selection and analysis of information sources and the use of information technology in professional career.

Key words: *competency, competence, information society, information competence, future manager of education.*

General problem statement and its relationship with important scientific and practical tasks. In conditions of the society's informatization an important part of professional training of future specialists of education is a formation of their information and communication competencies aimed at ensuring their ability to use new information technologies in their future professional activities.

Requirements to primary school teachers are increasing and becoming more complex to meet the needs of society and scientific and technological progress. They are stated in such state documents as the Law of Ukraine «On the National Informatization Program» and «On the Fundamentals of Information Society Development in Ukraine for 2007-2015»; the Decree of the President of Ukraine «On measures to develop the national component of global information network Internet and providing wide access to the network in Ukraine»; in the State Program «Information and communication technologies in education and science for 2006-2010».

Analysis of recent research and publications. In Ukraine due attention has always been paid to research of professional training of future specialists. Problems of modern philosophy of education were highlighted in works of V. Andrushchenko, V. Kremen; theoretical and methodological foundations for continuous professional education are reflected in works of S. Honcharenko, S. Sysoieva; those of higher pedagogical education – in works of Dubaseniuk A., I. Ziaziun and others. The theoretical and methodological foundations of information technology in education were dedicated in investigations of domestic scientists V. Bykov, R. Hurevych, M. Zhaldak, V. Klochko, T. Koval and others. The problem of use of information and communication technologies in professional training of teachers: information technology provision of professional training of future teachers at university (V. Osadchyi); use of information and communication technologies in the profession; training of a teacher (R. Klopov, A. Kolomiets).

Statement of purposes of article (problem statement). Identify features of formation of information and communication competence of future primary school

teachers in a process of vocational training at a higher education establishment.

Statement of the main material of research. The profound social and economic changes taking place in Ukraine in the transition to the European system of education significantly increase the requirements for modern primary school teachers, who have to quickly adapt to the new realities of life, able to creatively perform professional teaching activity, continuously developing and self-realizing in it as an individuality.

Today the main directions of modernization of the education system in the world include competency approach and informatization of education as a powerful tool of not only informative and professional, but professional training as well. Active development of the information society in the last two decades led to the increasing role of information technology in all areas of life, especially in science and education.

At the core of creation of an information society is a process of its informatization, defined as «an organized socio-economic and scientific-technical process of creating optimal conditions for improvement of information needs and realization of citizens' rights, public authorities, local governments, organizations and associations based on formation and use of information resources» [5].

The main factors of its occurrence is an increasing role of knowledge and information that are becoming an important strategic resource for society, providing access to information, education, cultural heritage, creating new opportunities for work and communication through development and implementation of information and communication technologies.

Therefore, the main purpose of the information society is to create conditions for spiritual and intellectual development of an individual, enrichment of national capital as basis for development of humanitarian, social, economic, cultural, political and other spheres of public life.

National strategy [11] requires improving the training system by enhancing information training and bringing its content to the requirements of the information society, creation of a modern material and technical basis for the education system, provision of conditions for development

of the industry of modern education, creation of a new generation of textbooks and teaching tools. In addition, parallel directions to informatization of education are refocusing the content and organization of education on competency approach and development of innovative activity [11]. This is explained by that readiness of higher education establishments' graduates to perform their responsibilities in a high professional level of their employment is an indicator of their mobility at present.

Competence approach, as O. Dubaseniuk noted, focuses on professional competence as a quality of future specialist personality that characterizes a level of his integration in professional activity environment as well as in different social environments, entry into which identifies a need to perform different social roles [4, p.11].

The term «competence approach» should be understood as orientation of the educational process towards formation and development of key and subject competencies of an individual. The result of this process will be creation of a general human competence, which is a set of key competencies, integrated by a personality's characteristic that is formed in a learning process and includes individual's knowledge, skills and attitude to activities. Transfer to the competency education, as L.Khoruzha notes, means switching from a process to a result in terms of activity [17, p.178].

The key concepts in a competence-based approach are concepts of «competence» and «competency».

The concept of «competence» means «the requirements to personal and professional traits of a group of workers; personal expert's ability to solve professional tasks at an appropriate level; ability to solve problems, provided not only by mastery of ready-to-use information but also for intensive pupils' intelligence, experience, creative abilities involvement»; knowledge and experience in a particular area; discipline, a scope of issues where someone's knowledgeability; range of powers, the rights of any body or authority [6, p.197].

The term «competency» is considered as a systemic transformation of knowledge, skills and personal experience with a relevant motivation and attitude (system of values) to a new qualitative state – an ability or readiness of an individual to a certain type (sort) of successful activity in non-standard (unpredictable, variable) conditions, ie, effectiveness or functionality of knowledge and skills [3, p.6].

It should be noted that at present time the scientific literature contains many works that focus on clarifying essence of the concepts of «competency» and «competence». In particular, the definition of I. Sokolova, «competency» is both a goal and a result of professional training at higher education establishment. Success of socialization, expression of which is realization of life plans and professional functions, preconditioned by a set of specialist's developed competencies [14, p.68]. I. Zymnia treats a concept of «competency» as both intellectually and personally preconditioned experience of a social and professional human life based on knowledges [7, p.35]. V. Maslov considers «competency» as professional readiness to perform own official and professional duties in accordance with modern and theoretical achievements and best practices, approach to international requirements and standards. Competency is a combination of science and

practice in a personal's activity at a such rate which enables to continuously provide high end result with minimal nervous and physical organization of individual and collective labor, is a result of thorough basic training, creative activities and continuous improvement of ideological level in various forms [10, p.62].

In order to understand the features of concepts of "competency" and «competence» let us refer to an opinion of O. Savchenko and N. Bibik. O. Savchenko in particular believes that competency is an objective category, socially recognized level of knowledge, skills and attitudes in a certain sphere of human activity. It is, as researcher noted, alienated from man, is a predetermined social norm. Competency helps specialist effectively solve various tasks related to his professional activities. Competent specialist differs from a qualified one in that he: implements professional knowledge and skills in his work; always self-developes and goes beyond his discipline; consider his profession a great value. Thus, from a standpoint of competency approach, the researcher says, a level of education is determined by the specialist's ability to solve problems of varying complexity based on existing knowledge and experience, and competency education is an attempt to go beyond the traditional paradigm of learning [12]. N. Bibik, considering the «competency» as a socially fixed result and «competence» as an evaluative category that characterizes a person as a subject of professional activity as a person's ability to successfully execute his own powers [2]. Competency unlike competence as personal formation is alienated from the subject, a predetermined social norm of educational training of a teacher, another specialist, and which is necessary for his quality productive activity in a particular area. Result of acquisition of competencies is expertise, which includes personal characteristics, attitudes to the subject activity. The feature of the competencies is their specific objective or general objective character that helps identify priority areas of formation (education sectors, disciplines, content lines) [2].

According to a study of domestic scientists a system of competencies in education includes the following competencies: key ones – these are intersubject (interdisciplinary) competencies, defined as a person's ability to perform complexed multifunctional, polydisciplinary, culturewise activities, effectively solving relevant problems; the industry common – they are acquired by a pupil within mastering the content of an educational field in all secondary school grades; objective – they are acquired by pupils during study of a subject in all secondary school grades [9, p.64].

We agree with an opinion of S. Sysoieva that «competency» is a combination of developed competencies. Competency has a subject focus – normatively defined range of powers, a certain set of knowledges, skills, attitudes necessary for successful activity within this circle, that is in a particular area of human activity. While the notion of competence is close to an individual – individual perceived range of powers and understanding of essence of activity within this range, possession of relevant knowledge and skills [13].

Thus, competency as a set of basic knowledge, skills, awareness of own capabilities and prospects of development and competence is a range of current and potential knowledge

and skills preconditioned by requirements of a particular type of activity, profession, direction and etc. In a process of a certain competence formation – acquisition of knowledge on a subject and experience of use – the formation of competence as personal instruments takes place.

It should be noted that a competency-based approach is focused on the professional competence of a future specialist's personality. Therefore, L. Khoruzha defines «professional competence as a set of theoretical knowledge, practical skills, experience, personal qualities of a teacher, the dialectical development of those ensures efficiency and effectiveness of an educational action» [16, p.18].

Actual problems of modern information society in which main values are considered to be knowledge and information are the formation of information competency, which is very important for future primary school teachers, since any activity is intended to deal with information. Information competency is manifested in an ability to technologically think and provides for availability of analytical, projecting, forecasting skills in learning and applying information. Future primary school teachers who need to operate in the information society, should master ways of receiving, storing, processing and transmitting information, learn to efficiently use information and information technologies to implement and develop their potential.

In scientific researches a concept of «information competency» and «information and communication competence» have various interpretations. In particular, P. Bespalov believes that «information competency» is an integral personal formation that characterizes a mature identity of a personality of the modern information society and one that covers three main substructures of a personality: motivation (to learning and application of computer and information technologies); capacity (up to perception, mental processing and sharing computer information technologies with others); experience (knowledge of computer information technologies and an ability to apply them)» [1, p.41]. The term «information and communication competency» P. Bespalov determines as an integral characteristic of a person who assumes motivation to master the relevant knowledge, ability to solve problems in educational and professional activities by means of computer technology and possesses a computer way of thinking. It is formed both at a stage of studying a computer and during its use as a mean of further education and professional activity and is considered as one of faces of personal maturity [1, p.47-49].

A. Khutorskyi considers information competency as one of key competencies that ensures formation of a pupil(s)' skills of independent search, analysis, procession of necessary information and those determine contents of disciplines or training courses and characterize environment of a man. By means of real objects (a TV-set, a tape recorder, a phone, a fax, a computer, a printer, a modem) and information technologists (audio-video records, emails, mass media, Internet), a future professional is developing skills of independent search, analysis and selection of relevant information with its subsequent organization, preservation and transfer [18, p.421].

Researcher A. Elizarov by «Information and communication competency» means a set of knowledge,

skills and experience of activity and along with that availability of such experience is determinative for implementation of professional functions [5].

Information and communication competence is a confirmed ability of an individual to use information and communication technologies in practice to meet his own individual needs and solve public issues of importance, professional tasks in a certain subject area in particular [15].

Formation of information-communication competency is a process of transition to this condition where future primary school teachers becomes able to find, understand, evaluate and use information in its variety to solve personal, social and professional problems. That is, to use information and communication technologies in education and everyday life; to rationally use computers and computerized equipment to solve problems related to information possession, its search, classification, storage, presentation and transmission; to assess a process and a progress of technological activity.

Thus, information and communication competence covers a wide range of issues requiring future teachers of primary classes to possess relevant knowledge and skills. But information and communication competency is determined by a degree of mastering of this knowledge, abilities and skills.

Having formed basic competencies which include communication and information one, future primary school teachers will be able to successfully apply them in their professional activities. Formation of information and communication competency through organization of the educational process, educational content and conditions that contribute to formation of individual's certain psychological qualities. This process is continuous and is carried throughout learning activities of students in a higher education establishment. That information and communication competency is a pedagogical tool of formation of a competent person.

Conclusions of this study. Consequently, information and communication competency of future primary school teachers should be understood as professionally significant ability to navigate in information space in order to search, select and analyze information sources and use information and communication technologies in professional activities.

The perspective of further research could be development of technology of formation of information and communication competency of primary school teachers in educational environment of higher education establishments with consideration of foreign experience.

References

1. Bespalov, P.V. (2003). *Komputernaia kompetentnost v kontekste lichnostno orientirovannogo obucheniia* [Computer competency in the personal oriented learning context]. *Pedagogika – Pedagogy*, 4, 41-49 [in Russian].
2. Bibik, N. (2004). *Kompetentnostnyi podkhod refleksivnyi analiz primeneniia* [Competency-based approach: reflexive analysis of application] *Kompetentnostnyi podkhod v sovremennom obrazovanii: mirovoi opyt i Ukrainskie perspektivy. Biblioteka po obrazovatelnoi politike – Competency-based approach in contemporary education: world experience and Ukrainian Prospects. Education policy library*, (pp. 47-52). Moscow: K.I.S. [in Russian].
3. Doroshenko, Yu.O. (2007). *Suchasna shkilna informatychna osvita* [Modern school information education]. *Ispolzovaniie*

informatyonyky tekhnologii v uchebno protsesse – Using of information technologies in educational process: Proceedings of the All-Ukraine Scientific and Practical seminar of secondary schools teachers and managers, (pp. 6-11). Sevastopol: School "Tavrida" [in Ukrainian].

4. Dubaseniuk, O.A. (2009). Profesiina pedahohichna osvita: innovatsiini tekhnologii ta metodyky [Professional teacher education: innovative technologies and techniques]. Zhytomyr: Franko ZhDU [in Ukrainian].

5. Elizarov, A.A. (2012). Basovaia IKT kompetentciia kak osnova Internet-obrazovaniia uchitelia [Base ICT competence as the foundation of Internet-education teacher]. Proceedings of XI conference of regional representatives of scientific and educational RELARN-2004 networks. Retrieved from http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&light&id_sec=163&id_thesis=6707.

6. Efremova, T.F. (2001). Novyi tolkovo-obrazovatelnyi slovar russkogo iazyka [New defining and educational dictionary of Russian]. (Vol. 1). Moscow: Rus. yaz. [in Russian].

7. Zimniia, I.A. (2003). Kluchevye kompetentcii – novaia paradigma rezultata obrazovaniia [Key competences – a new paradigm of education result]. Vysshee obrazovanie segodnia – Higher Education on today, 5, 34-42 [in Russian].

8. Informatyzatsiia suspilstva [Society Informatization]. (n.d.). uk.wikipedia.org. Retrieved from http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0/

9. Ovcharuk, O.V. (Ed.). (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnoi osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektivy. Biblioteka z osvitoi polityky [Competence-based approach in modern education: world experience and Ukrainian prospects. Library of Educational Policy]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

10. Maslov, V.I. (1987). Osnovni funktsii systemy pidvyschennia kvalifikatsii pedahohichnykh kadriv [Main functions of training teaching staff]. Radianska shkola, 5, 62-65 [in Ukrainian].

11. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [National Strategy for Development of Education in Ukraine until 2021]. (n.d.). [president.gov.ua](http://www.president.gov.ua/retrieved_from_http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html). Retrieved from <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>.

12. Savchenko, O.P. (2011). Kompetentnisnyi pidkhid yak chynnnyk modernizatsii zmistu osvity [Competence-based approach as a factor in the modernization of educational content]. Nauka i osvita: Pedahohika – Science and Education: Pedagogy, 4, 12-16 [in Ukrainian].

13. Sysioeva, S.O. & Sokolova I.V. (2010). Problemy nepererвної profesiinoi osvity: tezaurus naukovoho doslidzhennia [Issues of continuous professional education: thesaurus research]. Kyiv: VD "EKMO" [in Ukrainian].

14. Sokolova, I.V. (2007). Formuvannia zmistu navchannia u vysshchomu navchalnomu zakladi: metodoloh. ta metod. Zasady [Formation of learning content in higher educational establishment: methodological and methodical principles]. Ped. Nauky – Ped. Sciences, (Part 3), (pp. 68-77). Sumy: SumDPU [in Ukrainian].

15. Spirin, O.M. Informatiino-komunikatsiini ta informatyvni kompetentnosti yak komponenty systemy profesiino-spetsializovanykh kompetentnosti vchytelia informatyky [Information and communication and informative competence as components of the professional and specialized competence teacher of informatics] (n.d.). [nbu.gov.ua](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em13/content/09somtio.htm). Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em13/content/09somtio.htm> [in Ukrainian].

16. Khoruzha, L.L. (2003). Etychna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiiv: teoriia i praktyka: monohr. [Ethical competency of future primary school teacher: Theory and Practice: monographs]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

17. Khoruzha, L.L. (2007). Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: retrospektyvnyi pohliad na rozvytok idei [Competence-based approach in education: a retrospective look at the development of ideas] Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy. (pp. 178-183). Kyiv: KMPU im. B.D. Hrinchenka [in Ukrainian].

18. Khutorskii, A.V. (2001). Sovremennaiia didaktika [Modern didactics]. SPb: Piter [in Russian].

Новак О.М.,

к.пед.н., старший викладач кафедри педагогіки

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Україна, м. Переяслав-Хмельницький

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто теоретичні підходи до проблеми формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Проаналізовано сутність понять «компетентність», «компетенція», «інформаційне суспільство» та «інформаційно-комунікаційна компетенція» за допомогою різних наукових підходів. Поняття «інформаційно-комунікаційна компетенція майбутніх учителів початкових класів» розглядається як професійно значуща здатність фахівця освітньої галузі орієнтуватися в інформаційному просторі з метою пошуку, відбору й аналізу інформаційних джерел та застосування інформаційних технологій у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: компетентність, компетенція, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційна компетенція, майбутні учителі початкових класів.

УДК 378.14:373.211.24

Padalka O.I.,*PhD, Pedagogics and Pre-School and Special Psychology Department, Rivne State University of Humanities, olgapad@ukr.net**Ukraine, Rivne*

VOCATIONAL TRAINING OF THE FUTURE KINDERGARTEN TEACHERS IN HIGH SCHOOL: VALUE ANALYSIS

The paper studies the problem of vocational training of future kindergarteners. It highlights the peculiarities of the value aspect of their vocational education, substantiates the necessity of forming the priority educational values in the training process, and opens the essence of kindergarteners' institutional training. The paper also analyses the content of «The Concept of the Pre-School Specialist Training».

Key words: *values, priority educational values, future kindergartener, vocational activity.*

Formulation of the problem. In the teachers' training college, the process of vocational training is a logically connected chain of related and repeated activities that utilizes the college resources and results in didactically transformed social-cultural and personal experience gained on the base of individual communication that embodies in experience, creativity, and self-development [2].

In the terms of high school the problem of both vocational and personal development of the students is quite topical. Significance of integrated education is obvious as personality creates professional, and self-affirmation creates perfected personality. Various aspects of personal development and its content have been highly discussable in recent years. However, it is obvious that value approach cannot be omitted while solving the problem of efficient vocational and personal development of today's students.

The aim of the paper is to analyse the peculiarities and the role of the value aspect in the process of kindergarteners' training.

Presenting the main idea. The current period of the Ukrainian society development proved the problem of educational potential of modern high school. It means that aspects of education and self-education of a personality became the priority approach of mental renewal. Involving the values of personal development into educational process and creating the possibilities for personal fulfillment are deeply studied in the V. Kremen's works. He states them as a strategic educational goal [5].

The efficiency of national education, substantial improvement of the educational process in general, and cognitive and labour development of children and youth are in close connection with educator's vocational training, professional background, erudition, and culture.

Educator as a confidant of a society is responsible for its most dear and precious richness – children, hope, its future. The fortune of children is in teacher's hands and heart; thus, the teacher is a source of happy cognitive and moral growth of his/her pupils. There is no occupation that requires so much from a person. Educator should be bright and unique personality, the bearer of universal values, deep and diverse knowledge, and high culture [3].

The spreading network of kindergartens in Ukraine asks for greater number of kindergarten teachers. Pre-school institution needs experienced educators, people of a generous nature who love children, highly appreciate their work, and are proud of it.

The ideas of outstanding educators of the past are still topical today. An educator should seek self-development and self-improvement, have professional knowledge and skills, develop and implement original teaching techniques, cooperate with parents, and so on. Therewith, the teacher should be knowledgeable, has modern outlook, pedagogical tact, and the ability to work with children. Good educator, according to V. Sukhomlynskyi, is firstly a person that loves children, finds joy in communicating with them, believes in each child's decent future, takes to heart children's joys and sorrows, knows a child's soul, and never forgets his/her own being a child in the past.

“The Concept of National Education” points out that high school should train conscious national intelligentsia, promote renewal and enrichment of the nation's intellectual gene pool, provide upbringing of its spiritual elite, develop cultural potential to ensure high efficiency of future specialists [3].

There are several documents, namely State and Branch Education Standards, that regulate the content of the future kindergarteners' training process. They are the following:

1. State Standard regulates the specialty of a specialist educational and professional training according to the educational qualification as stated in The Classification of education areas, direction of studies, and specialties.

2. Branch Standard takes into account state component, includes educational and qualification characteristics and education programme.

The State Pre-School Education Standard needs renewal. It is motivated by social demand for a higher level of education and upbringing. Kindergartens need highly qualified specialists. Bachelor of Pre-School Education should be guided by high moral standards and values, transmit and distribute moral worldview.

The State Standard of Pre-School Education shifts educational orientation onto personal and value one, changes culture orientation from utility to dignity as a base for a child's holistic image of the world. The key figure of the pre-school education is a child with its being's self-worth [1].

The branch component of the State Standards is based on the state component, includes educational and qualification characteristics that sets the priority appointments of alumnus, formulates the educational aim, summarises the list of the future teacher's professional skills, and points out the

place and role of a specialist in the social structure and demands to a specialist's competence.

We understand mobility as an important part of an educator professionalism and try to study the place of educational values in terms of professional training of a teacher in a teachers' training college. We studied the structure of a variable component of a qualification characteristics of the Bachelor educational level, direction of studies 012 "Pre-School Education." The document determines vocational appointment of the experts who have completed full-time, part-time, and external studies, and formulates the system of social and professional tasks, complex and level of knowledge and skills, and requirements for certification.

Educational and professional training in high school means formation of a highly humanistic, mentally, and creatively developed future teacher. The essence of a future teacher's training is priority of national and universal spiritual values; natural link between special courses and Ukrainian national culture, history, and traditions; creation of students' needs and abilities to cognitive creativity; and formation of criteria bases of scientific outlook that provides priority of human rights and values. Moreover, it means scientific and secular background of social and human sciences, independent from political parties, public and religious organizations; democratic system of teaching subjects; freedom of students' choice among courses and educational forms; continuous educational system (pre-university, university, and post-graduate systems).

Each high-school institution has educational programme and educational and vocational characteristics according to each specialty.

Educational and vocational characteristics highlights skills that determine pedagogical professional potential of a future alumni. They include qualitative characteristics of intellectual, communicative, operative, creative, culture, humanistic, and activity components.

The curriculum of a higher education institution defines the structure and content of vocational education through non-variant and variant components, which set the correlation between hours and content of subjects cycles, maximum allowable students workload, and semester number of studying hours.

The content of professional subjects affects the formation of the future kindergarteners' pedagogical values and assists in their obtaining all necessary knowledge, being conscious in the scientific methodology, building an ideological potential, and realise their future job perspectives. Vocational training of future kindergarten teachers aims in effective interaction with preschool children and in creation of their creativity during educational process. The professional subjects are present in the schedule the entire studying period.

As to the discussed problem, we found out that vocational training of the future kindergarten teachers according within the frames of the educational level "Bachelor" goes according to the following plan:

1. Statutory subjects.
 - 1.1. Humanities, Social and Economic Studies.
 - 1.2. Natural sciences (basic training).
 - 1.3. Subjects of professional and practical training.

2. Selective Courses.

2.1. Subjects of independent choice of the institution.

2.2. Subjects of the student's free choice.

State certification.

The paper is targeted on the disciplines of professional and practical training, namely «Pre-School Pedagogics», «Pedagogical Work», «History of Pedagogics»; selective courses, namely «Basics of pedagogical skills»; subjects of the student's free choice, namely special course «Educational axiology».

«Pre-School Pedagogics» aims to develop the future kindergarteners' pedagogical cognitive skills; to master the achievements of the world educational thought and the native Ukrainian educational traditions; to form the ability to understand the effects of children's upbringing, training, and development in terms of family and public education; to develop the skills of educational forecasting; and to cultivate the creativity of the educational activity. To summarise, the subject prepares the students to their practical work in the current conditions of the pre-school education.

«History of Pedagogics» is a basic element of general teacher education and professional culture of the future educator. It provides formation of general educational outlook in terms of theoretical and practical aspects of education and upbringing and development of the students' scientific and historical approach to the analysis of educational phenomena.

«Pedagogical Work» and «Pedagogical Skills» aim to develop students' need of independent vocational improvement. It is necessary for students to understand the educational process as the reflexive managing a child's activity, to realise themselves as a subject of this process, to learn the mechanisms of utilising their individual potential for educational and upbringing problem-solving, and to learn the elements of "self-management" educational technology.

In the educational process, «Educational axiology» aims to create students' ideas about values as a whole and educational values in particular, positive motivation towards their future job, and the priority pedagogical values.

The academic courses mean lectures, workshops, laboratory classes, and students' independent study.

There is another crucial element of teachers' vocational training, namely teaching practice. Ukrainian scientists understand it as a way of studying the educational process on the base of the direct participation of the trainees (N. Horopakha, T. Ponimanska); important component of the future educators' professional training that provides students with necessary skills. In special circumstances, the teaching practice promotes students to consolidate and implement the psychological and pedagogical knowledge and skills, which are necessary in their future careers.

Another important task of high-school education is to form the future educators' active pedagogical position able to provide their independent cognition of educational innovations that are an essence of the educational activity. Just teaching practice can ensure solving of the said tasks. It is an integral part of the educational process of future professionals' training. What is more important, it allows students' involving in the activity that models their future job.

According to «The Concept of Training the Pre-School Specialist» adopted in Rivne State University of Humanities there is crucial necessity to develop professional and humanistic level of an educator. Paragraph III «The Content of Special Vocational Training of a Kindergarten Teacher on the Base of Multi-Level System» highlights the principles of preparing the model programs and curricula. The following items are among them: the priority of human and spiritual values in the future specialists' training; the formation of students' demand and ability for creative cognition; the development of the criteria bases of their scientific outlook to ensure the priority of human rights and values over activity means and spending on solving narrow professional issues; humanistic nature of the educational process on the basis of developing students' human, social, political, professional, moral, aesthetic, and other values and interests [4].

Altogether, the Concept also points out the main approaches to realisation of the principles of model programs and curricula development. They include study of humanistic values of human activity heredity of the past and present; learning the values of the national and the world cultures; development of special educational, artistic, psychological, and aesthetic principles [4].

Conclusion. Fruitful assimilation and adoption of the educational values by future kindergarten teacher require deliberate work towards their formation in the process of vocational training. The educational process in teachers' training college should be directed to the formation of the value sphere of future teachers.

The further research will be dedicated to the problem of forms and methods of formation of the future kindergarteners' pedagogical values in the frames of stepwise pedagogical education system; to the formation of the future kindergarteners' priority pedagogical values together with their personal realisation; to development of an individual approach to each student in the process of forming the priority pedagogical values.

Literature

1. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика / С.У. Гончаренко, Н.Т. Ничкало, В.А. Петренко та

ін.; АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти; Технологічний ун-т Поділля. – Хмельницький: ПТУП, 2002. – 334 с.

2. Дроботенко Ю.Б. Аспектный анализ понятия профессиональной подготовки в педагогическом вузе. Современные исследования социальных проблем. 2015, URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/aspektnyy-analiz-ponyatiya-professionalnoy-podgotovki-v-pedagogicheskom-vuze>, doi: 10.12731/2218-7405-2015-12-6

3. Концепція національного виховання: схвалена Всеукр. пед. радою працівників освіти, 30 черв. 1994 р. // Рідна школа – 1995. – № 6. – С. 18 – 25.

4. Концепція підготовки фахівця у галузі дошкільної освіти. – Рівне, 2000. – 25 с.

5. Кремень В.Т. Аксіологічний зміст спрямованості національної освіти в Україні / В.Т. Кремень // Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи: Третя Міжнар. наук. конф. 13-14 трав. 2011 р. : зб. матеріалів. – Х. : Мисьдрук, 2011. – С. 8 – 14.

References

1. Derzhavni standarty profesiinoi osvity: teoriia i metodyka / S.U.Goncharenko, N.T.Nychkalo, V.L.Petrenko ta in.; APN Ukrainy; Instytut pedagogiky i psyhologii profesiinoi osvity; Tekhnologichnyi un-t Podillia. – Khmelnytskyi: TUP, 2002. – 334 s.

2. Drobotenko Yu.B. Aspeknyi analiz ponyatiia professionalnoi podgotovki v pedagogicheskom vuze. Sovremennyye issledovaniia sotsialnykh problem. 2015, URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/aspektnyy-analiz-ponyatiya-professionalnoy-podgotovki-v-pedagogicheskom-vuze>, doi: 10.12731/2218-7405-2015-12-6

3. Kontseptsiiatsionalnoho vykhovannya: skhvalena Vseukr. ped. radoiu pratsivnykiv osvity, 30 cherv. 1994 r. // Ridna shkola. – 1995. – № 6. – С. 18 – 25.

4. Kontseptsiiia pidhotovky fakhivtsia u galuzi doshkilnoi osvity. – Rivne, 2000. 25 s.

5. Kremen V.T. Akhsiolohichnyi zmist spriamovanosti natsionalnoi osvity v Ukraini / V.T.Kremen // Sotsialno-humanitarni vektory pedahohiky vyschoi shkoly: Tretia Mizhnar. konf. 13-14 trav. 2011 r.: zb. materialiv. – Kh.: Miskdruk, 2011, S. 8-14.

Падалка О.І.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки і психології (дошкільної та корекційної)
Рівненського державного гуманітарного університету, olgarad@ukr.net

Україна, м. Рівне

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблему професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до професійної діяльності, висвітлено особливості ціннісного аспекту у процесі професійної підготовки майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу, обґрунтовано необхідність формування пріоритетних педагогічних цінностей у процесі професійно-педагогічної підготовки фахівця дошкільної освіти, розкрито зміст фахової підготовки майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу у вищому навчальному закладі та «Концепції підготовки фахівця у галузі дошкільної освіти».

Ключові слова: цінності, пріоритетні педагогічні цінності, майбутній вихователь, професійна діяльність.

УДК 371.315.6:51

Предик А.А.,*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти, факультет педагогіки, психології та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, predikalina@yandex.ru***Бордун І.,***магістрант кафедри педагогіки та методики початкової освіти, факультет педагогіки, психології та соціальної роботи, inna.bordun@mail.ru**Україна, м. Чернівці*

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ТА ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ

В статті розкриваються особливості формування ключових та предметних компетенцій молодших школярів на уроках інформатики як один із пріоритетних напрямів розвитку сучасної загальної освіти; визначається ІКТ компетентність як ключова і водночас предметна; обґрунтовуються основні її характеристики.

Ключові слова: компетентність, компетенція, компетентнісний підхід, інформаційно-комунікаційні технології навчання.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство вимагає виховання самостійних, ініціативних, відповідальних громадян, здатних ефективно взаємодіяти у виконанні соціальних, виробничих і економічних завдань. Виконання цих завдань потребує розвитку особистісних якостей і творчих здібностей людини, умінь самостійно здобувати нові знання та розв'язувати проблеми, орієнтуватися в житті суспільства. Саме ці пріоритети лежать в основі реформування сучасної загальноосвітньої школи, головне завдання якої – підготувати компетентну особистість, здатну знаходити правильні рішення у конкретних навчальних, життєвих, а в майбутньому і професійних ситуаціях. Тому актуальним завданням сучасної школи є реалізація компетентнісного підходу в навчанні, який передбачає спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових компетенцій особистості. Результатом такого процесу має бути сформованість загальної компетентності людини, яка включає сукупність ключових компетенцій і є інтегрованою характеристикою особистості.

Проблема формування ключових, загально предметних та предметних компетентностей учнів завжди була у центрі уваги українських науковців – Т. Байбери, Н. Бібік, О. Біди, В. Бондаря, М. Вашуленка, Л. Коваль, О. Локшиної, О. Онопрієнко, О. Овчарук, О. Пометун, К. Пономарьової, О. Савченко, С. Трубачевої та ін. Вченими визначено зміст основних дефініцій «компетентність» та «компетенція», здійснено порівняльну характеристику ключових компетентностей в європейських освітніх системах та розглянуто методичні аспекти формування в молодших школярів компетентностей та компетенцій.

Відбору ключових компетентностей присвятили свої праці такі європейські науковці: Е. Свенік, Р. Данон, П. Вогеліус, П. Вріггод, Дж. Пешар, М. Норріс, Ф. Келлі, Дж. Саккен, Д. Міллер та ін.

Мета статті – здійснити теоретичне обґрунтування особливостей формування і розвитку у молодших школярів ключових та предметних компетенцій на уроках інформатики в сучасній початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Нині все суспільство в цілому розуміє, що володіння комп'ютером (комп'ютерна грамотність) є найважливішим елементом освіти. Значні кошти витрачаються на комп'ютеризацію шкіл. Проте саме поняття «комп'ютерна компетентність» залишається не вивченим.

Тому в ході дослідження спробуємо розрізнити поняття «компетенції» і «компетентності». Так, на думку А. Хуторського, компетенція – це сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, які є заданими для відповідного кола предметів і процесів і необхідними для якісної продуктивної дії відносно них. А компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що містить її особистісне ставлення до предмета діяльності [8]. Тобто, під компетенцією слід розуміти задану вимогу, норму освітньої підготовки особистості, а компетентність – як реально сформовані її особистісні якості і мінімальний досвід діяльності.

Зазначимо, що компетенція і компетентність – два різних поняття. Компетенція – це суспільна норма, вимога, яка включає знання, уміння, навички, способи діяльності, певний досвід. Компетенція сама по собі не є характеристикою особистості. Нею вона стає в процесі засвоєння і рефлексії учня, перетворюючись у компетентність [1].

Компетентність – це здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід у нестандартних ситуаціях з метою розв'язання певних життєво важливих проблем [2]. Компетентність є особистісним утворенням, яке проявляється в процесі активних самостійних дій людини.

Як зазначає українська вчена Олена Пометун, у педагогічній науці «компетентність» розуміється як спроможність особистості сприймати індивідуальні потреби та відповідати на них, кваліфіковано будувати діяльність у будь-якому напрямі, виконувати певні завдання або роботу [6].

О. Пометун визначає основні ознаки ключових компетентностей:

– поліфункціональність: дає можливість вирішувати різноманітні проблеми в різних сферах особистого й суспільного життя;

– надпредметність і міждисциплінарність: застосовуються не тільки у школі, а й в інших галузях життєдіяльності;

– багатовимірність: охоплюють знання, розумові процеси, інтелектуальні, навчальні та практичні вміння, творчі здібності, стратегії, технології, процедури, емоції, оцінку тощо;

Визначені ознаки ключових компетентностей забезпечують широку сферу розвитку особистості – її логічного, творчого та критичного мислення, самопізнання, самовизначення, самооцінки, самовиховання й т. ін. [6].

Отже, компетентність – це складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміють набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно проводити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи вирішення проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності.

Аналізуючи нормативно-правову базу, варто зазначити, що у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) та в Навчальній програмі для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою дається тлумачення понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «ключова компетентність», «предметна компетентність». Наведемо найтипівіші з них [3].

Компетентнісний підхід	– спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності.
Компетентність	– набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.
Ключова компетентність	– спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів.
Предметна компетентність	– сукупність знань, умінь та характерних рис у межах конкретного предмета, що дає можливість учневі самостійно виконувати певні дії для розв'язання навчальної проблеми (задачі, ситуації). Учень має уявлення, знає, розуміє, застосовує, виявляє ставлення, оцінює його.

Інформаційна компетентність (і її база – інформаційна грамотність) у найбільш прогресивних моделях сучасної школи освоюється і застосовується в усьому освітньому процесі, у різних предметах і формах навчальної і виховної діяльності. У зв'язку з цим перед системою освіти нині стоїть завдання зміни моделі використання ІКТ в освітніх установах: перехід від моделі «комп'ютерний клас для викладачів інформатики» до моделі, у якій ІКТ активно

використовуються у викладанні всіх дисциплін, будучи інструментом перебудови всього навчального процесу.

Формування ІКТ-компетентності учнів – один із пріоритетних напрямів розвитку сучасної загальної освіти.

Відомо, що формування ключових компетенцій реалізується в освітніх галузях і навчальних предметах. При цьому кожний предмет забезпечує реалізацію тих складових змісту ключових компетенцій, для формування яких має необхідні умови. З огляду на свою специфіку, предмет інформатика в початковій школі спроможний забезпечити формування і розвиток таких ключових компетенцій, як: ІКТ-компетентність, та «уміння вчитися», як здатність до самоорганізації в навчальній діяльності.

ІКТ-компетентність, як ключова, передбачає впевнене та критичне використання інформаційно-комунікаційних технологій та відповідних засобів для навчання, відпочинку та спілкування.

ІКТ-компетентність для даного курсу є одночасно і предметною.

У контексті початкового навчання предметна ІКТ-компетентність розглядається як здатність учня актуалізувати, відбирати, інтегрувати й застосовувати в конкретній життєвій або навчальній ситуації, в тому числі проблемній, набуті знання, уміння, навички, способи діяльності щодо використання ІКТ [5].

Згідно аналізу навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою, навчального предмету «Інформатики» за 2012 рік та оновленої програми за 2016 рік предметна ІКТ-компетентність учнів виявляється в ознаках, які подані в порівняльній таблиці [5].

У результаті засвоєння предметного змісту навчального курсу «Інформатика» в початковій школі учні мають виявляти такі показники вміння вчитися:

1. розуміти мету навчальної діяльності, визначати завдання для її досягнення;

2. відбирати або знаходити потрібні знання, способи для розв'язування різних типів навчальних і життєвих задач (як типових, так і нестандартних, творчих);

3. генерувати різні способи розв'язування задачі, проблеми;

4. актуалізувати й відтворювати потрібну інформацію, моделювати, комбінувати, доповнювати, перетворювати її;

5. аналізувати навчальні об'єкти, розрізняти їх суттєві та несуттєві ознаки, групувати та класифікувати об'єкти за певними ознаками;

6. співпрацювати у різних групах для виконання комплексних завдань (наприклад, участь у проектах, творчих роботах тощо), які вимагають застосування різних компетентностей, готовності до продуктивної праці [5].

У результаті засвоєння предметного змісту пропедевтичного курсу «Інформатика» молодші школярі мають виявляти такі складові предметної та ключових компетентностей:

- усвідомлювати ключові поняття, що описують його потреби в інформації;
- використовувати різні джерела, щоб задовольнити свої потреби в інформації;
- використовувати різні способи опрацювання відібраної інформації;

- знаходити способи для розв'язування різних типів навчальних і життєвих задач, вирішення проблем;
- співпрацювати у різних групах для виконання навчальних завдань, готовності до продуктивної праці [3].

Ознаки сформованості ІКТ компетентності

Ознаки ІКТ-компетентності (2012р.)	Уміння ІКТ-компетентності (2016р.)
здатність раціонально викорис-товувати комп'ютер і комп'ютерні засоби для розв'язування завдань, пов'язаних з опрацюванням даних, їх пошуком, зберіганням, поданням і передаванням;	усвідомлювати власні інформаційні потреби;
готовність вирішувати інформаційні проблеми шляхом застосування засобів ІКТ та алгоритмів виконання завдань;	виявляти джерела інформації та здійснювати результативний пошук;
здатність співпрацювати за допомогою засобів ІКТ для виконання комплексних завдань;	здійснювати аналіз й оцінку якості інформації;
вміння безпечно працювати з комунікаційними системами.	організувати та структурувати інформацію;
	ефективно використовувати інформацію;
	створювати й обмінюватись новими знаннями.

Висновки. Можна зазначити, що чим раніше почнемо учня, навчати вчитися, тим успішніше він у майбутньому набуде необхідних компетенцій, а також потрібно відійти від традиційної формули навчання: «Чим більший обсяг змісту навчального матеріалу учень засвоїть, тим вищим буде рівень його підготовки».

Отже, компетентності з ІКТ передбачають: здатність учня орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти і оперувати інформацією; вміння добувати, осмислювати, опрацювати та використовувати інформацію з різних джерел, користуватися різноманітною довідковою літературою.

Перспективи подальших досліджень. Можна зробити висновок, що сьогодні вміле володіння комп'ютером – невід'ємна частина нашого життя. Націлювати дітей потрібно не на комп'ютерні ігри, а на вміле використання комп'ютера у оволодінні різними науками, для отримання необхідної інформації. Тому що комп'ютер займає всі ключові позиції сьогодення. І кожна людина повинна бути інформаційно-компетентною в людському середовищі, а цьому сприяють засоби інформаційних технологій.

Література

1. Байбара П.М. Компетентнісний підхід в початковій освіті: теоретичні засади / П.М. Байбара // Початкова школа. – 2010. - №8.
2. Бібік Н.М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н.М. Бібік // Науковий часопис НПУ ім. Михайла Драгоманова. – серія 17 (вип. 17). – 2010.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>.
4. Оварчук О.В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : колективна монографія / під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004. – С.89.
5. Навчальна програма для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С.171-183.
6. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній

освіті: світовий досвід та українські перспективи : [б-ка з освітньої політики] ; під заг. ред. О. В. Овчарук. - К.: К.І.С., 2004. – С. 66-72.

7. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О.Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті; світовий досвід та українські перспективи; під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С., 2005.

8. Хуторської А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В.Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

References

1. Baibara T.M. Kompetentnisnyi pidkhdid v pochatkovii osviti: teoretichni zasady / T.M. Baibara // Pochatkova shkola. – 2010. - №8.
2. Bibik N.M. Kompetentnist i kompetentsii u rezultatakh pochatkovoї osvity / N.M. Bibik // Naukoviі chasopys NPU im. Mykhaila Drahomanova. – seriiа 17 (vyp. 17). – 2010.
3. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity: [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.mon.gov.ua/>.
4. Ovarchuk O.V. Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasniі osviti : kolektivna monohrafiia / pid zah. red. O.V. Ovcharuk. – K.: "K.I.S.", 2004. – S.89.
5. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navch. zakl. iz navchanniam ukraїnskoiu movoiu. 1 – 4 klasy. – K.: Vydavnychiy dim «Osvita», 2012. – S.171-183.
6. Pometun O.I. Dyskusiia ukraїnskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhdodu v ukraїnskii osviti / O.I. Pometun // Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasniі osviti: svitovyi dosvid ta ukraїnskii perspektvyv : [b-ka z osvitnoi polityky] ; pid zah. red. O.V. Ovcharuk. - K.: K.I.S., 2004. – S. 66-72.
7. Savchenko O.Ia. Uminnia vchytysia yak kluchova kompetentnist zahalnoi serednoi osvity / O.Ia. Savchenko // Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasniі osviti; svitovyi dosvid ta ukraїnskii perspektvyv; pid zah. red. O. V.Ovcharuk. – K.: K.I.S., 2005.
8. Khtutorskoi A.V. Kluchevyye kompetentsyy kak komponent lichnostno-orientyrovannoi paradyhty obrazovanyia / A.V.Khtutorskoi // Narodnoe obrazovanye. – 2003. – № 2. – S. 58-64.

Predyk A.A.,

PhD (pedagogy) docent of the department of Pedagogy and Methodology of Primary Education The Faculty of Education, Psychology and Social Work Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Predikalina@yandex.ru

Bordun I.,

Master of Primary Education, inna.bordun@mail.ru

Ukraine, Chernivtsi

FORMATION OF KEY COMPETENCIES AND SUBJECT YOUNGER PUPILS IN SCIENCE LESSONS

In the article the features of formation of key competencies and subject younger pupils in science lessons as one of the priorities of modern general education; ICT competence is defined as a key subject at the same time; grounded its characteristics. The study analyzed the main features of key competencies, as well as the analysis of the basic concepts of "competence", "competence", "competency approach", "key competencies and subject."

The composition of formation of ICT according to requirements and analysis of curriculum for secondary schools.

The author analyzes the content of the preparatory course "Informatics" in elementary school and singled out the components of subject competence and key indicators «ability to learn».

Key words: *competence, capability, substantive competence, key competence, competence approach, ICT competence.*

УДК 378.015.31:305

Самофалова М.О.,

к.е.н, доцент кафедри технологічної освіти, економіки і безпеки життєдіяльності
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, marijaromashka@mail.ru

Україна, м. Вінниця

ГНОСЕОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА»

В статті розглянуто особливості понять «гендер», «гендерна культура», визначено складові гендерної культури та її компоненти, проаналізовано нейтральний гендерний підхід до виховання. Висвітлено поняття «гендерна компетентність» та її особливості, окреслені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: гендер, гендерна культура, гендерне виховання, гендерна компетентність, майбутній педагог.

Сучасні суспільні трансформації, які відбуваються нині, суттєво впливають на усталені способи життєдіяльності, змінюючи суспільні норми та ідеологічні конструкції. Ці трансформації активно осмислюються на різних рівнях, формуючи і розвиваючи нові наукові напрямки, що мають на меті осмислити та висловити ці зміни. Одним із таких напрямків стала «гендерна культура».

У XXI столітті гендерна культура набуває нових якостей та ознак, що дозволяє створити цілісне сприйняття гендерних взаємин на основі їх практичного, інтелектуального і духовного осягнення.

Постановка проблеми. Сьогодні, у час вільних взаємовідносин, свободи прав і слова, різноманітних спокус, у час комп'ютерних технологій, виникає проблема для сучасної студентської молоді – забуте поняття «культури» як такої, зокрема, «гендерної культури». Вважаємо, що саме система вищої освіти, яка на сьогодні має потужний науково-педагогічний потенціал, здатна стати основною ланкою у формуванні нових підходів, традицій, правил, що сприятимуть проникненню принципів гендерної культури в усі сфери життя сучасного суспільства. Тому розробка низки проблем теорії і практики професійної освіти майбутніх педагогів з урахуванням гендерного фактору є актуальною. Але відсутність чіткого механізму та концепції формування гендерної культури у навчальні заклади обумовлює цікавість і подальші дослідження. Так на думку провідних українських учених (Т. Говорун, В. Кравець, І. Кльоцина, Л. Міщик, І. Мунтян та ін.) викликає необхідність вирішення таких актуальних завдань: проведення гендерного аналізу концепції, змісту і методичного забезпечення процесу професійного навчання й виховання майбутніх фахівців; включення в навчальні тексти більшого обсягу інформації про гендерний внесок у розвиток суспільства, науки, освіти і культури; підвищення гендерної культури науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів [1, с.158-159].

Актуалізація проблеми гендерного виховання підростаючого покоління, необхідність зміни парадигми в дослідженні особливостей цього процесу, а також організації спеціальної підготовки до цього виду професійної діяльності майбутніх та нині діючих педагогічних кадрів знайшла відбиток у працях українських (С. Вихор, Т. Говорун, І. Зверева, Я. Кічук, В. Кравець, Г. Лактіонова, Л. Міщик, Л. Смоляр,

О. Цукор та ін.) та російських (С. Айвазова, Н. Давидова, О. Здравомислова-Стоюніна, Т. Журженко, Т. Кліменкова, І. Кон, Г. Сілласте, Л. Штильова та ін.) учених. Але питання методики й технології гендерного формування культури майбутніх фахівців залишається досить слабо висвітленим у педагогічних джерелах. Питання відтворення гендерної культури розглядали Р. Айвазова (1991), Т. Вороніна (1988, 1990), І. Клименкова (1993), Л. Посадська (1993). Водночас, питанню просвітництва та формування гендерної культури приділяється недостатньо уваги, хоча саме розв'язання цього питання сприяло б успішній соціалізації учнівської молоді.

З урахуванням вище наведених міркувань, **метою статті** є дослідження поняття «гендерна культура» майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. З'явившись у вітчизняних соціальних і гуманітарних студіях на початку 1990-х, термін «гендер» та пов'язана з ним проблематика набули вибухоподібного поширення і розвитку, оскільки апелювали до, можливо, найгрунтовнішого з поділів людства – поділу на статі, порушуючи питання «Що таке бути жінкою чи чоловіком у сучасному світі?» та даючи на нього різноманітні, але часто рівно теоретично привабливі відповіді [2, с.4-6]. Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу запровадити поняття гендеру в практичних перетвореннях [3, с.118]. Його стали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати.

Гендер (від англ. gender – рід) – соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок.

Іншими словами, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед

визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [4, с.11].

Спочатку термін «гендер» використовувався в лінгвістиці для позначення граматичної категорії «рід». За однією версією, у новому, не граматичному сенсі це поняття використав психолог Роберт Столер у 1958 році для виокремлення в якості соціокультурних характеристик такі поняття, як «маскулінний» та «фемінний». За іншою версією, поява терміну «гендер» пов'язана з англійськими феміністками, які в 60-ті роки минулого століття розширили значення поняття «гендер» від граматичного роду до опису чоловічої та жіночої поведінки.

Слід розрізнити поняття «стать» і «гендер». Термін «стать» вживається для позначення біологічних, анатомічних, фізіологічних відмінностей між жіночим та чоловічим організмами, що виражаються різною участю чоловіка та жінки у репродуктивному процесі, відмінними геніталіями, набором хромосом. Якщо біологічна стать дається людині від народження, то гендер конструюється соціально та зумовлюється культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер – це соціальна стать, що формує поведінкові, культурні, психологічні, візуальні та інші соціально-культурно зумовлені відмінності між чоловіками та жінками.

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;

- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;

- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації [4, с.12].

Наприклад, Ольга Вороніна виділяє три напрямки розуміння гендеру:

- гендер як соціальна конструкція через механізми соціалізації, розподілу праці, гендерних ролей, мас-медіа, стереотипізування;

- гендер як мережа, структура або процес, тобто розуміння гендеру як стратифікаційної категорії разом з іншими стратифікаційними категоріями;

- гендер як культурна метафора у філософських і постмодерністських концепціях [5, с.122-123].

Поняття «гендерна культура» багатогранне, є похідною від поняття «гендер» і може вживатись у різних значеннях. Наприклад, «гендерна культура» – це сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, що обумовлена демократичним устроєм і пов'язаними з ним демократичними інституціями [6].

«Гендерна культура» – індивідуально-особистісна характеристика, частина загальної культури суб'єкта, що містить гендерну компетентність, гендерну картину

світу, специфічні ціннісні орієнтації й моделі поведінки. Залежно від індивідуальної гендерної картини світу формується гендерна культура особистості патріархатного або егалітарного типів. Патріархатною гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, заснований на традиційних уявленнях про домінуюче положення чоловіка в родині та суспільстві. Егалітарною гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, заснований та спрямований на реалізацію принципу гендерної рівності [7, с.426-430].

Гендерна культура як і загальна культура має свою структуру, котра містить наступні компоненти:

- когнітивний – спрямований на формування статевої самосвідомості особистості на основі уявлень про себе як представника певної статі, змісту гендерних ролей і сучасних гендерних стереотипів, особливостей жіночої та чоловічої особистостей;

- емоційно-ціннісний – визнання пріоритету загально-людських цінностей і рівних прав для осіб різної статі, орієнтації на партнерські взаємини й егалітарний шлюб;

- поведінковий – зумовлює реалізацію засвоєних моделей виконання гендерних ролей у власному житті шляхом тренінгу відповідних дій у нетипових для статі видах діяльності, тренування у виявах поваги до іншої статі та адекватному міжстатевому спілкуванні [8, с.110].

Виходячи із вище означеного, зауважимо, що гендерна компетентність є складовою гендерної культури. Гендерна компетентність – соціально-психологічна характеристика людини, що дозволяє їй бути ефективною в системі міжстатевої взаємодії.

Гендерна компетентність особистості включає: знання про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх викликають; вміння помічати й адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; здатність не проявляти у своїй поведінці гендерно дискримінаційних практик; здатність вирішувати свої гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають.

Іншими словами, гендерна компетентність – це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в навколишньому житті; протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності.

Формування гендерної компетентності – це цілеспрямована діяльність, у результаті якої людина демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою. Іншими словами – це рух у напрямку від гендерної некомпетентності до компетентності, тобто придбання та освоєння гендерних знань, умінь і способів гендерно коректної поведінки. Виділені складові гендерної компетентності (сформульовані як знання та вміння) можуть допомогти у формулюванні кінцевих цілей навчання в процесі гендерної освіти державних і муніципальних службовців [9].

У процесі формування і розвитку гендерної компетентності особистості можна виділити три основні етапи діяльності:

I. Етап формування системи гендерних знань.

II. Етап формування умінь аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності.

III. Етап відпрацювання навичок гендерно-компетентної поведінки.

Перший етап – етап формування системи гендерних знань включає освоєння базових ідей гендерної теорії. До базових ідей гендерного підходу зараховують такі положення:

1. Чоловіки та жінки, як представники соціальних груп, скоріше схожі, ніж різні. Це стосується і переважної кількості психологічних характеристик чоловіків і жінок і особистісних особливостей, необхідних для виконання різних соціальних ролей. Отже, немає підстав для жорсткої диференціації чоловічих і жіночих ролей; соціальні ролі чоловіків і жінок взаємозамінні та схожі. Існуюча в суспільстві гендерна диференціація і поляризація є не біологічно зумовленою, а соціально сконструйованою.

2. Соціальні статуси та позиції чоловіків і жінок у публічних і приватних сферах життєдіяльності не повинні вибудовуватися за принципом ієрархічності. Іншими словами, ні в суспільному устрої, ні на рівні груп та особистостей немає переконливих підстав для того, щоб чоловіки, або жінки займали домінуючі позиції в громадському або приватному житті. У рамках гендерного підходу стверджується, що жодна стаття не має права домінувати над іншою, відносини між представниками різних статей повинні вибудовуватися на основі паритету, рівності прав та рівності можливостей реалізувати свої права. Партнерська модель відносин між чоловіками та жінками, гендерними групами повинна стати основною, а егалітарні уявлення, що відображають рівність статей (тобто відсутність ієрархічності статусної диференціації ролей чоловіків і жінок) повинні розділитися переважною більшістю членів суспільства.

3. Біологічні особливості кожної статі не можуть бути підставою і виправданням ситуацій гендерної нерівності. Недетермінованість соціальних ролей біологічною статтю їх носія показує, що людина виконує ту чи іншу роль не тому, що виконання цієї ролі задано її анатомією, а тому, що цьому сприяють соціально сформовані схильності, бажання, мотиви особистості, а також життєві обставини.

Другий етап – етап формування умінь аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності включає:

1. Оволодіння вміннями аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності в навколишньому житті. Людина, зацікавлена в розвитку своєї гендерної компетентності, повинна навчитися помічати ситуації прояву різних форм упереджень у поведінці інших людей. Більш явні форми прояву упереджень не складно помітити, уміти відзначати прояви більш прихованих форм – набагато складніше. Для тренування цих умінь використовуються завдання, пов'язані з аналізом ситуацій гендерної нерівності у сфері міжособистісних відносин і в різних соціальних інститутах (організаціях, ЗМІ, у сфері освіти).

2. Оволодіння вміннями аналізу власних упереджень, аналіз своєї поведінки, у якій проявляються гендерні упередження. Це процес усвідомлення ситуацій, у яких

кожна людина була об'єктом або суб'єктом демонстрації гендерних упереджень. Головне завдання цього етапу: навчитися помічати прояви сексизму та неосексизму у своїй поведінці.

Третій етап – етап відпрацювання навичок гендерно-компетентної поведінки. Основне завдання даного етапу – навчитися не проявляти гендерні упередження не тільки в поведінці (у сфері міжособистісних контактів і в процесі професійної діяльності), а й на рівні прийняття рішень [10].

Варто виділити, що несексистський підхід у вихованні відображає сучасні тенденції у сфері гендеру, що базуються на останніх дослідженнях.

Несексистський підхід до виховання – це гендерно-нейтральне виховання, тобто виховання без урахування та акценту на ті гендерні ролі та гендерні стереотипи, що існують у кожному соціокультурному просторі. Наприклад, дитина не обмежується у виборі іграшок, кольорів в одязі, іграми з однолітками тільки тими, що вважаються притаманними виключно для її статі [11].

Застосування ідей гендерної освіти в системі фахової підготовки студентів, розробці необхідного методологічного та методичного базису як специфічної форми професійної підготовки особистісних, професійних якостей майбутнього учителя, впливу особистості учителя як засобу трансформації і моделювання соціокультурних відносин у середині групи учнівського колективу, дає змогу зазначити факти впровадження нового наукового знання майбутніх учителів: сучасна навчально-професійна підготовка майбутнього учителя вимагає нового сприйняття положення та соціокультурної ролі чоловіків та жінок; наявність гендерної культури у майбутнього вчителя, як суб'єкта формування світогляду майбутніх поколінь громадян дозволяє обрати модель формування гендерної ідентичності школярів [12, с.9-41]. У зв'язку з цим перед викладачами вищої школи постає задача формування гендерно-грамотного учителя при організації професійної підготовки. Зміни в національній системі освіти вимагають змін у сфері керування педагогічним процесом у вищій школі, що покликана виконати замовлення сучасного суспільства у вихованні нового соціально-культурного типу особистості майбутнього вчителя [13].

Висновки. Враховуючи вище викладене, можна констатувати, що поняття «гендерна культура» є похідною поняття «гендер», спирається на гендерно-нейтральний підхід до виховання, містить гендерну компетентність, гендерну картину уявлення світу, специфічні ціннісні орієнтації й моделі поведінки. Необхідність впровадження гендерної культури у виховний процес молоді очевидна. При високому рівні сформованості гендерної культури студент може визначити рівень своєї гендерної компетентності, оцінити наскільки студентський колектив поділяє ідеї гендерної рівності.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у необхідності формування механізму гендерної культури майбутніх педагогів.

Література

1. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві / мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11 – 13 грудня 2003 р.) / Лемківський К. М. (відп. ред.) – К.: ПЦФ Фоліант, 2003. – 300 с
2. До питання про гендерну культуру суспільства // Управління освітою. – 2004. – № 7. – С. 4-6.
3. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – 2-е вид. доп., уточ. – К.: Український інститут соціального дослідження, 2003. – 129 с.
4. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С. 10 – 29.
5. Малес Л.В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С.109-131.
6. Гендер та гендерна рівність. Режим доступу <http://lepetiha.just.ks.ua/gender-ta-genderna-rivnist.html>
7. Созаев В.В. Гендерная теория как фактор формирования гендерной компетентности в культурологическом образовании школьников / В.В. Созаев // Аспирантские тетради. – СПб., 2008. – № 33 (73), ч. 1 : (Обществ. и гуманитар. науки). – С. 426–430.
8. Вихор С.П. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Вихор Світлана Теодозіївна ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – П., 2006. – С. 108–114.
9. Словник гендерних термінів. Режим доступу <http://a-z-gender.net/ua/genderna-kompetentnist.html>
10. Клещина И.С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципальных служащих в процессе гендерного образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://humanpsy.ru/klyotsina/gender-competentnost>
11. Словник гендерних термінів. Режим доступу <http://a-z-gender.net/ua/non-seksistske-vihovannya.html>
12. Смоляр Л.О. Прогрес та перспективи жіночих і гендерних досліджень в Україні // Проблеми освіти. Науково-методичний збірник К., 2003. Вип. 36. – С. 9-41
13. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: Навч. посібник. – Тернопіль: Джурра, 2003. – 416 с.

References

1. Gender: realiti ta perspektivy v ukrains'komu suspil'stvi / mat. Vseukr. nauk. prakt. konf. (Kyiv, 11-13 grudnya, 2003) / Lemkiv's'ky K. M. (vidp. red.) – K.: PC Foliant, 2003. – 300 s.
2. Do pytannya pro gendernu kultura suspil'stva // Upravlinnya osvityou. – 2004. – № 7. – S. 4-6.
3. Gendernyi parytet v umovah rozbudovy suchasnogo ukrains'kogo suspil'stva. – 2-e vyd.dop., utoch. – K.: Ukrain's'kyi instytut social'nogo doslidzhennya, 2003. – 129 s.
4. Melnyk T.M. Gender yak nauka ta navchalna dyscyplina // Osnovy teorii genderu: Navchal'nyi posibnyk. – K.: “K.I.S.”, 2004. – S. 10 – 29.
5. Males L.V. Biologichni, psykologichni ta sociokul'turni chynnyky // Osnovy teorii genderu: Navchal'nyi posibnyk. – K.: “K.I.S.”, 2004. – S.. 109 – 131.
6. Gender and genderna rivnist'. Regym dostupu <http://lepetiha.just.ks.ua/gender-ta-genderna-rivnist.html>.
7. Sozaev V.V. Gendernaya teoriya kak faktor formirovaniya gendernoy kompetentnosti v kul'turologicheskoy obrazovanii shkol'nikov / V.V. Sozaev // Aspirantskiye tetradi. – SPb., 2008. – № 33 (73), ch. 1: (Obshchestv. i gumanitar. nauki). – S. 426 – 430.
8. Vihor S.T. Genderne vihovannya uchniv starshogo pidlitkovogo ta rann'yogo yunats'kogo viku: dys. kand. ped. nauk: 13.00.07 / Vihor Svitlana Teodoziivna; Ternop. nac. ped. un-t im. V. Hnatyuka. – T., 2006. – s. 108 – 114.
9. Slovnyk gendernyh terminiv. Regym dostupu <http://a-z-gender.net/ua/genderna-kompetentnist.html>.
10. Kl'ocina I.S. Razvitiye gendernoi kompetentnosti gosudarstvennykh i munitsypal'nykh slugashchih v processe gendernogo obrazovaniya [Electronnyi resurs]. – Regym dostupu <http://humanpsy.ru/klyotsina/gender-competentnost>.
11. Slovnyk gendernyh terminiv. Regym dostupu <http://a-z-gender.net/ua/non-seksistske-vihovannya.html>.
12. Smolyar L.O. Progres i perspektivy gimochyih i gendernyh doslidgen' v Ukraini // Problemy osvity. Naukovo-metodychnyi zbirnyk K., 2003. Vyp. 36. – S. 9 – 41.
13. Kravec' V.P. Genderna pedagogika: Navchal'nyi posibnyk. – Ternopil': Dgura, 2003. – 416 s.

Samofalova M.O.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of technological education, economy and safety and health of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, marijaromashka@mail.ru

Ukraine, Vinnytsia

GNOSIOLOGY OF THE NOTION OF “GENDER CULTURE”

In the article the features of the notions of «gender», «gender culture» are considered, the components of gender culture are defined, a neutral gender approach to education is analyzed. The notion of «gender competence» and its features is published, the prospects of further studies are outlined.

Key words: gender, gender culture, gender education, gender competence, future teacher.

УДК 371.132:378.22:005.591.6:378.4(73)

Степанець М.Ю.,

*магістрант Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка, Tairos409017@mail.ru**Україна, м. Суми*

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ США В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто досвід підготовки магістрів педагогічної освіти у США. Магістратура є однією із основних форм підготовки та перепідготовки викладачів вищої школи поряд із докторантурою. Важливість теми дослідження зумовлена необхідністю розв'язання суперечності між потребою ґрунтовного вивчення підготовки магістрів педагогічної освіти у США та його недостатнім висвітленням у вітчизняній педагогічній теорії і практиці.

Ключові слова: *досвід, магістратура, формування, майбутній викладач, професійна підготовка, педагогічна освіта, США.*

Постановка проблеми. Досвід підготовки магістрів педагогічної освіти в університетах США, де існує велика кількість навчальних закладів, різноманіття магістерських програм і курсів, заслуговує на здійснення детального аналізу та виявлення особливостей, що сприятимуть вдосконаленню навчального процесу у вищій школі України. Підготовка магістрів у США здійснюється через перегляд традиційних форм і методів викладання, покращення умов для навчання студентів шляхом його індивідуалізації, збільшення комплексу новітніх технологічних засобів, усебічного застосування нетрадиційних форм організації навчального процесу.

Важливість дослідження зумовлена необхідністю розв'язання завдань щодо підвищення магістерського рівня вищої освіти та подолання суперечностей між потребою ґрунтовного вивчення педагогічних умов підготовки магістрів педагогічної освіти у США та його недостатнім висвітленням у вітчизняній педагогічній теорії і практиці.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукових джерел засвідчує, що формування компетентного фахівця з педагогіки у вищій школі відбувається у процесі неперервної освіти та на основі всебічної індивідуалізації навчання. Система неперервної педагогічної освіти покликана сформувати спеціаліста, схильного до постійного саморозвитку, самовдосконалення та самоаналізу власної діяльності, здатного до активного самостійного засвоєння знань і дієвого застосування їх на практиці.

Сучасні проблеми педагогічної освіти в різних країнах активно досліджують українські науковці А. Алексюк, Р. Беланова, С. Бурдіна, В. Володько, Т. Десятов, О. Козлова, Т. Кошманова, В. Кудін, Л. Пуховська, К. Рибачук, О. Романовський, А. Сбруєва та зарубіжні дослідники С. Андрейкова, В. Веселова, В. Гаргай, Г. Дмитрієв, Ж. Кузьмних, З. Малькова, М. Нікандров, В. Пилиповський та ін. Цінними є розробки американських педагогів А. Бестора, К. Бормана, Л. Вайза, Дж. Говорта, Дж. Глейзера, М. Еппла, К. Зейчнера, Дж. Конанта, К. Конрада, С. Міллара, Д. Равіч із проблем підготовки вчителів в університетах США, зосереджених на неперервному навчанні, яке сприяє розвитку творчого та критичного

мислення, самостійності, активної науково-дослідної діяльності. Вагомим для дослідження виявилось вивчення наукових праць Ф. Альтбаха, Р. Бердаля, А. Бестора, М. Бороумена, Дж. Брубахера, Д. Лабарі з історії й теорії розвитку, становлення й функціонування педагогічної освіти у США. Водночас аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчив відсутність цілісного, ґрунтовного розгляду змісту та особливостей функціонування магістратури в межах сучасної вищої педагогічної освіти у США.

Мета статті – проаналізувати інноваційний потенціал досвіду підготовки магістрів педагогічної освіти університетів США в умовах модернізації вітчизняної вищої освіти.

Методи дослідження. Вивчення вітчизняних та закордонних джерел, аналіз і синтез матеріалів теоретичних досліджень, метод прогнозування, порівняльний та системний аналіз, вивчення й узагальнення, індуктивний та дедуктивний методи наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта в США – це струнка система, подібна до системи середньої освіти цієї країни. Вона включає цілу низку елементів, поєднаних досить вільним і умовним зв'язком. Ці елементи змінюються, змінюють мету і назву, географічне положення та кількість [2].

Ідеї неперервної освіти сьогодні набувають важливого значення, що ґрунтуються на гуманістичних цінностях і впливають на концепцію підготовки магістрів педагогічної освіти. Суть цього концептуального підходу полягає у тому, що особистості необхідно створювати умови для повноцінного та всебічного розвитку впродовж життя на різних етапах її професійного становлення [4]. Особливості змісту неперервної освіти, принципи наступності та послідовності, структура системи вищої освіти, основні положення магістерської підготовки, риси професійної культури, сучасні форми та методи навчання тощо розкрито у працях В. Андрущенко, В. Береки, О. Козлової, В. Кременя, Н. Ничкало, В. Поліщук та ін.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що формування компетентного фахівця у вищій школі відбувається у процесі неперервної освіти та на основі всебічної індивідуалізації навчання. Система неперервної

педагогічної освіти покликана сформувати спеціаліста, здатного до активно шукати й самостійно засвоювати знання, а також застосовувати їх на практиці.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність виокремити чинники, які забезпечують послідовність та наступність на окремих етапах професійної підготовки магістрів: різноманітності видів навчальної і професійної діяльності; неперервності професійного розвитку; передаванні на певному етапі ініціативи магістрам; створенні сприятливих психолого-педагогічних умов, за яких особистість з об'єкта професійної підготовки стає суб'єктом власної професійної діяльності.

Американські дослідники наголошують на тому, що магістранти повинні бути підготовлені для викладання у вищих навчальних закладах. Американська асоціація університетських професорів (American Association of University Professors) визнає, що магістранти мають отримати відповідну підготовку і контроль у навчанні. Вивчення педагогічних предметів є важливою частиною навчання магістранта педагогічної освіти. Якщо магістрант не відповідально виконує свою роботу, це може вплинути на функціонування факультету, на якому він навчається, за рахунок збільшення студентських скарг і потенційно негативно вплинути на подальшу зайнятість [8].

Ми погоджуємося з думкою Я.М. Бельмаз, що весь процес навчання в магістратурі США – це спеціально організована самостійна робота магістрів, яка включає:

- написання статей з тематики наукового дослідження, підготовку доповідей для участі в наукових конференціях, семінарах;
- написання рефератів з дисциплін, що вивчаються, виконання курсових робіт, проектів із спеціальних дисциплін;
- самостійне проведення досліджень у процесі науково-дослідницької практики, написання звіту з науково-дослідницької практики;
- асистентську практику, що включає самостійну підготовку і проведення занять зі студентами, написання звіту;
- науково-дослідницьку роботу в процесі підготовки магістерської дисертації;
- управлінську освітню діяльність.

У США магістратура є однією із основних форм підготовки та перепідготовки викладачів вищої школи поряд із докторською та системною післядипломною освітою. Магістерські програми навчання викладачів вищої школи в США включають вагому теоретичну складову, втім абсолютно є очевидною, як зазначає Я.М. Бельмаз, їх практична орієнтація. Їх аналіз дає підстави виділити найтипівіші риси:

- програми складаються з обов'язкових та факультативних дисциплін;
- основна тематика, яку охоплюють навчальні програми, стосуються ролі викладача вищої школи, основ освітнього процесу, оцінювання знань, умінь та навичок студентів, техніки, форм і методів викладання у вищій школі, філософії викладання;

– майже всі програми містять курси, які присвячені проблемі запобігання плагіату в науковій діяльності;

– одним із головних методів оцінювання роботи магістрантів є портфоліо;

– велика увага приділяється рефлексії або самоаналізу;

– у процесі навчання використовується низка підходів та методів навчання, з яких головними є особистісно-орієнтоване навчання, інтерактивні технології, метод проектів, проблемний метод;

– обов'язковим є захист магістрантом науково-дослідної роботи [1].

У США є декілька шляхів до отримання магістерського ступеня. Залежно від програми він може вимагати або ж ні захисту магістерської дисертації. Взагалі структура, тривалість програми навчання, що призводить до отримання ступеня магістра, можуть відрізнятися не тільки у різних штатах, але й університетах. Характерною ознакою магістерських програм є їх профільна спеціалізація [7].

Студенти можуть вибирати програми академічної або професійної спрямованості. Дипломна робота і комплексні іспити зазвичай спрямовані на більш проблемно-орієнтовані магістерські роботи. Роботи магістрів з професійного спрямування, як правило, займають більше часу (2-3 роки) і поле їх дослідження вказує на ступінь. Наприклад, магістр ділового адміністрування, магістр соціальної роботи, магістр суспільної охорони здоров'я, магістр богослов'я. Випускникам пошуково-дослідних програм присуджується ступінь магістра мистецтв (MA) або магістра наук (MS) [9].

Аналіз магістерських програм навчання майбутніх викладачів вищої школи в США засвідчує, що вони завжди мали професійно практичну спрямованість. На сучасному етапі країна переходить до нової парадигми підготовки майбутніх педагогів, спрямованої, перш за все, на їхню підготовку впродовж життя. З огляду на це у 90-ті роки минулого століття у США було запроваджено нову програму підготовки магістрів педагогічної освіти «Preparing future faculty» (PFF), яка наразі є національною. Основною метою програми є підвищення якості американської освіти на основі підготовки нового покоління викладачів у процесі магістратури. Зауважимо, що програма спрямована на активізацію підготовки викладачів у дослідницьких педагогічних університетах із числа студентів, які досягли високих успіхів у наукових дослідженнях. Окрім того, програма є обов'язковою для всіх викладачів і асистентів. У межах програми PFF здійснюється впровадження організаційно-педагогічних умов за допомогою таких форм професійної підготовки майбутніх викладачів, як навчальні майстерні, метою яких і є розвиток викладацької компетентності [5].

Так, до основних модулів майстерень належать:

- ефективність навчання, стратегії навчання;
- активне та кооперативне навчання;
- побудова, оформлення та переоформлення навчальних курсів;
- допомога новим та молодим викладачам;

– оформлення та презентація ефективних навчальних майстерень;

– оцінювання навчальних досягнень студентів, та інші види діяльності викладачів.

При оцінюванні діяльності викладача у форматі програми PFF комплексно враховується наукова, викладацька та суспільна робота педагога. Варто зауважити, що окрім національної програми навчання майбутніх викладачів вищої школи, у США практично кожен університет реалізує власні форми навчання майбутніх педагогів. Для цих цілей створені спеціальні адміністративні одиниці, як от: Center for faculty and staff development, Center for Faculty and Learning, метою яких є підвищення якості навчання студентів шляхом підтримки професійного розвитку викладачів та стимулювання викладацької діяльності. Зазначені програми допомагають викладачеві увійти в освітнє середовище свого університету, ознайомитися з обов'язками і різними видами діяльності в ньому та допомогти у побудові педагогічної кар'єри.

Інтегрування української педагогічної освіти в загальноєвропейський та світовий освітній простір вимагає усвідомлення засад і принципів сучасної професійно-педагогічної підготовки вчителів та викладачів вищих навчальних закладів. Перехід педагогічної школи до ступеневої системи передбачає оновлення змісту базової педагогічної освіти спеціалістів і бакалаврів, а також розробки змісту, форм і методів педагогічної підготовки магістрів як фахівців найвищого кваліфікаційного рівня, котрі згодом поновлять склад науковців різних галузей науки та викладацький корпус ВНЗ, спеціалізованих середніх навчальних закладів із поглибленим вивченням окремих предметів, гімназій, ліцеїв, коледжів.

Важливим чинником удосконалення педагогічної компетентності викладачів в умовах університету розглядаємо систему підвищення їх кваліфікації, що забезпечується комплексом підсистем: курсове підвищення кваліфікації; методична робота навчального закладу; самостійна робота; самоосвіта.

За таких умов особливого значення набуває створення якісно нової системи організації фахової і професійної підготовки студентів магістратури, яка має озброїти майбутніх фахівців уміньми інтегрувати спеціальні, психолого-педагогічні, методичні й дидактичні знання у різноманітних ситуаціях професійної діяльності та застосовувати наявний досвід для саморозвитку та самовдосконалення. Це потребує принципово нового змісту, методів і форм педагогічної підготовки з метою формування особистості педагога-професіонала, здатного самостійно й творчо мислити. Безумовно, модель підготовки магістра повинна суттєво відрізнятись від традиційного навчання бакалавра і спеціаліста, що має на меті формування вчителя середньої школи. На нашу думку, в її основу мають бути покладені індивідуальний підхід і дослідницько-орієнтована парадигма.

Зазначимо, що у змісті педагогічної освіти США наявні дві протилежні тенденції: синтезоване викладання педагогіки й роздільне вивчення її окремих дисциплін (філософії виховання, історії педагогіки,

педагогічної психології, педагогічної соціології). Вища педагогічна освіта в країнах Західної Європи, США наприкінці ХХ століття набула більшої спрямованості на розвиток професіоналізму майбутніх фахівців – педагогів, яка тісно пов'язана з реалізацією принципів диференціації та індивідуалізації навчання.

У США широко запроваджується персоналізоване навчання (personal system instruction) за так званим планом Келлера, коли студенти виконують індивідуальну тестову роботу, що супроводжується показом кіно – відео-фільмів, прослуховуванням фонограм, виконанням спеціальних завдань. Студенти вибірково відвідують лекції та практичні заняття, консультуються з викладачами з проблемних питань, виконують самостійну роботу, здають письмові звіти.

Педагогічна освіта в університетах у США орієнтується, перш за все, на підготовку вчителів-експертів, котрі вміють застосовувати свої знання і поліфункціональні уміння в школах різного типу. Тому основним напрямком професійно-педагогічної освіти є практична педагогічна підготовка спеціалістів. З одного боку, вона передбачає засвоєння студентами передового педагогічного досвіду, з іншого – розвиває їхні власні здібності «бачити» педагогічний процес і керувати ним. Збільшення обсягу практичної освіти в умовах навчального закладу, підвищення ролі наставників (тьюторів) та в цілому навчальних закладів у кінцевому результаті підготовки спеціаліста – педагога є стратегічними напрямками вищої педагогічної освіти.

Звертаючись до позитивного американського досвіду навчання майбутніх викладачів вищої школи, варто вказати на практику оцінювання педагогічної компетентності викладача США. За даними С.Т. Різниченко, оцінці підлягають «...найважливіші академічні функції більшості університетів, що включають навчання, проведення досліджень, участь у громадській діяльності» [6].

Варто зазначити, що оцінювання педагогічної діяльності викладачів університетів США є різнобічним, у ньому задіяні колеги, адміністрація, студенти, громадськість, та все ж домінуючим фактором є думка студентів та безпосередньо результати навчальної діяльності.

Результати оцінювання педагогічної компетентності викладачів студентами, зауважує І. М. Зварич, вивчають працівники освіти та адміністрація вищого навчального закладу, вони аналізують і широко використовують їх для діагностування й контролю освітніх послуг, модернізації вищого закладу освіти, і меншою мірою ці результати є джерелом інформації про сприйняття студентами навчального процесу [3, 117].

У результаті аналізу досвіду роботи вищих навчальних закладів США щодо навчання магістрів ми виділили такі умови для ефективноної екстраполяції американського досвіду в системі підготовки викладачів вищих навчальних закладів України:

– багатовимірність та розгалуженість системи вищої освіти США, що спонукає до різноманітності форм і методів навчання майбутніх педагогів;

– інтеграція наукових досліджень та викладання;

– національна стратегія та мета в управлінні сектора вищої освіти США;

– зміна функцій викладачів у навчальному процесі з інформуючої та контролюючої на консультаційну та корегуючу;

– особистісно-орієнтований та аксіологічний характер навчання в США;

– різнобічність оцінювання педагогічної діяльності викладачів вищих навчальних закладів;

– створення спеціальних програм підготовки консультантів, тьюторів, озброєних методикою побудови консультаційного діалогу на основі розуміння запитів і мотивів студентів.

Висновки. Таким чином, аналіз теоретичних засад функціонування магістратури у вищих педагогічних закладах США дає підстави стверджувати, що американські теоретики освіти та вітчизняні компаративісти однакостайні в тому, що навчання в магістратурі повинно бути зорієнтованим на вміння магістрів самостійно поповнювати свої знання, свідомо орієнтуватись у стрімкому потоці наукової інформації, мислити по-новому, проявляти та розвивати творчу ініціативу, розширювати його науковий та культурний кругозір за межами аудиторних занять.

У результаті дослідження ми дійшли висновку, що шляхом реалізації досвіду США з підготовки магістрів педагогічної освіти можна забезпечити більш високу результативність серед магістрів з педагогічної діяльності у ВНЗ в Україні.

Отже, можемо стверджувати, що досвід США навчання магістрів з педагогічної освіти є цінним надбанням для вивчення, порівняння та творчого втілення у сфері вищої освіти України.

Література

1. Бельмаз Я.М. Використання британського й американського досвіду в професійному розвитку викладачів вищої школи України / Я.М. Бельмаз // Гуманізація навчально-виховного процесу. – 2011. – Спец. випуск 7. – С. 23 – 33.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
3. Зварич І.М. Сутність проблеми педагогічної компетентності викладачів у вищих навчальних закладах США / І.М. Зварич // Вища освіта України. – 2011. – №3. С. 112 – 118.
4. Нічкало Н.Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія // Н.Г. Нічкало //

Неперервна професійна освіта: теорія і практика: наук.-метод. журнал. – К., 2001. – Вип.1. – С.17 – 18.

5. Проворова О.Г. Підготовка преподавателей высшей школы в США / О.Г. Проворова // Вестник ВГУ Проблемы высшего образования. – 2002. – № 6. – С. 48 – 52.

6. Різниченко С.П. До проблеми атестації науково-педагогічних кадрів в США / С.П. Різниченко // Теоретичні питання освіти та виховання. – 2000. – № 9. – С. 112 – 116.

7. Professional standards for the accreditation of teacher preparation institutes. – NY: NCATE, 2008. – 92 p.

8. Terrell E. Robinson. Teaching in higher education: Is there a need for training in pedagogy in graduate degree programs? / Terrell E. Robinson, Warren C. Hope. // Research in Higher Education Journal. – p. 9.

9. The American education system described and compared with the Dutch system // Education system United States | EP - Nuffic. – 2016. – p. 11.

References

1. Belmaz J.M. Використання британського і американського досвіду в професійному розвитку викладачів вищої школи України / J.M. Belmaz // Humanizatsiya navchalno-vihovnogo protsesu. – 2011. – Spets. vipusk 7. – S. 23 – 33.

2. Vitvitska S.S. Osnovi pedagogiki vischoyi shkoli: pidruchnik za modulno-reytingovoyu sistemoyu navchannya dlya studentiv magistraturi / S.S. Vitvitska. – Kyiv: Tsentr navchalnoyi literaturi, 2006. – 384 s.

3. Zvarich I.M. Sutnist problemi pedagogichnoji kompetentnosti vikladachiv u vischih navchalnih zakladah SSHA / I. M. Zvarich // Vischa osvita Ukraini. – 2011. – #3. S. 112 – 118.

4. Nychkalo N.G. Neperervna profesiyna osvita yak filosofska ta pedagogichna kategoriya // N.G. Nychkalo // Neperervna profesiyna osvita: teoriya i praktika: nauk.-metod. zhurnal. – K., 2001. – Vip.1. – S.17 – 18.

5. Provorova O.G. Podgotovka prepodavateley vysshey shkoly v SSHA / O.G. Provorova // Vestnik VGU Problemy vysshego obrazovaniya. – 2002. – # 6. – S. 48 – 52.

6. Ryznichenko S.P. Do problemi atestatsii naukovopedagogichnih kadrov v SSHA / S.P. Ryznichenko // Teoretichni pitannya osviti ta vihovannya. – 2000. – # 9. – S. 112 – 116.

7. Professional standards for the accreditation of teacher preparation institutes. – NY: NCATE, 2008. – 92 p.

8. Terrell E. Robinson. Teaching in higher education: Is there a need for training in pedagogy in graduate degree programs? / Terrell E. Robinson, Warren C. Hope. // Research in Higher Education Journal. – p. 9.

9. The American education system described and compared with the Dutch system // Education system United States | EP - Nuffic. – 2016. – p. 11.

Stepanets M.Y.,

Master student of Sumy State Pedagogical University named after Makarenko, Tairos409017@mail.ru

Ukraine, Sumy

INNOVATIVE POTENTIAL OF EXPERIENCE OF PREPARING MASTERS OF TEACHER EDUCATION IN THE UNITED STATES IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF HIGH EDUCATION OF UKRAINE

The experience of preparing masters of teacher education in the US is discussed in this article. Master is one of the main forms of training and retraining of teachers of high school along with the doctorate. The importance of the research is due to the necessity to resolve the contradiction between the need for a thorough study of the masters training of teacher education in the United States and its lack of coverage in the national pedagogical theory and practice.

Key words: experience, master, formation, future teacher, teacher education, professional training, USA.

УДК 37.013.3

Стражнікова І.В.,

*д.пед.н., професор кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», zavina@email.ua**Україна, м. Івано-Франківськ*

ПРОБЛЕМИ СЕРЕДНОЇ ОСВІТИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті аналізуються дослідження з проблем історії педагогіки, адже переоцінка фактів діяльності закладів освіти окремих регіонів України допомагають по-новому оцінити здобутки вітчизняної педагогіки в контексті історичних подій та скористатися ними для формування й удосконалення освітніх технологій. Історіографічні дослідження допомагають об'єктивно простежити генезис окремих педагогічних явищ, течій, ідей, загальний хід розвитку вітчизняної педагогічної думки та освіти, що сприяє кращому усвідомленню їх сучасного стану та дає певну можливість прогнозувати подальший розвиток освітньої галузі. Метою статті є історіографічний аналіз стану середньої освіти в західних областях України другої половини ХХ століття.

Ключові слова: *освіта, Західний регіон України, школи, сільська молодь, навчальні комбінати, функції, навчання.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку освіти супроводжується складними, суперечливими трансформаційними процесами, пошуком нових теоретико-методологічних аспектів і орієнтирів. Тому мета загальноосвітньої школи – дати тим, хто навчається глибокі та міцні знання основ наук, певні практичні навички й уміння, ознайомити з основними принципами сучасного виробництва, сформувані національні та загальнолюдські цінності у майбутніх конкурентоспроможних громадян своєї держави.

Це неможливо без врахування особливостей національної освітньої системи, яка за словами Ю.Кершенштайнера «неминуче відбиває на собі ознаки даного народу: його мова, література, правова система, господарський лад, історично визначена духовна структура й т.і мають національно рішачу значіння для освітнього процесу» [4, с.154].

Мета роботи – в контексті історіографії проаналізувати стан середньої освіти в західних областях України другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Аналіз джерельного комплексу дослідження дає підстави виділити три основних історіографічних періоди в розробці проблеми. Перший охоплює 50-ті – середину 60-х років, другий – з середини 60-х до кінця 80-х, третій період розпочався в кінці 80-х, охопив 90-ті роки ХХ ст. і продовжується в сучасних умовах. На початку 60-х років історіографія поповнюється монографіями, зміст яких присвячувався реформуванню загальноосвітньої школи, що проводилося на основі відповідного закону. Дослідники зосереджуються на запровадженні обов'язкової восьмирічної та середньої освіти, яка мала поєднувати навчання молоді з продуктивною працею. Для виконання цього завдання, як показано в працях, здійснювалося фінансування сфери освіти, розширювалася матеріальна база освіти. Однією з перших до реформування загальноосвітньої школи звернулася О.Завадська, яка з цієї проблеми видала кілька праць; реформування загальноосвітньої школи зумовили потребу в нових навчальних програмах. Про шляхи вирішення цієї проблеми йдеться в колективній праці

О.Маринича, В.Губенка, Ф. Моргуна, М.Шкіля «Здобутки народної освіти в Українській РСР». Сучасні дослідники показали, що в навчальних програмах визначався зміст і обсяг для засвоєння матеріалу з предметів, слабо забезпечувалися міжпредметні зв'язки в початковому процесі. Встановлено, що впродовж 60-70-х років вносилися зміни в структуру викладання та зміст історичної освіти. В системі освіти, особливо в 70-х роках зросло число вечірніх та заочних загальноосвітніх шкіл, які мали завдання охопити навчанням працюючу молодь та дорослих, які мали низький освітній рівень. У радянські часи заочне і вечірнє навчання історіографією розцінювалося як «перевага соціалістичної системи освіти над капіталістичною». Сучасні дослідники вважають, що заочна і вечірня форма навчання були малоефективними, особливо в сільській місцевості. Реформування загальноосвітніх шкіл вимагали посиленої уваги до педагогічних кадрів. В процесі реформування шкільної системи в 1956 році виникли школи-інтернати та класи з продовженим днем навчання. Перші кроки їх діяльності узагальнюються в збірнику «З досвіду роботи шкіл-інтернатів». Його автори стверджують, що школи-інтернати стали однією з форм навчання та виховання дітей-сиріт, а також дітей багатодітних та самотніх матерів [1, с.9].

Частина праць про освітянську сферу 50-80-х років ХХ ст. аналізувалася в окремих монографічних та дисертаційних роботах. Історик О. Кузьминець у своїй монографії з позиції радянської методології розглянув праці, що вийшли до 1986 р., і в яких йшлося про зв'язок загальноосвітньої школи з виробництвом. Автори підручника «Новітня історія України (1900-2000 рр.)» при загальній оцінці найбільш відомих доробок згадують і ті з них, в яких порушуються проблеми освіти в республіці 50-80-х роках ХХ ст. У дисертації А.Середі проведено аналіз праць, які розглядають діяльність загальноосвітньої школи в контексті соціально-культурного розвитку українського села в 60-70-х роках ХХ ст.

Так, школа на Тернопільщині, поряд з усіма загальноосвітніми школами країни, вирішує надзвичайно

важливе завдання підготовки молодого покоління людей всебічно розвиненими, з широким політехнічним кругозором, з набутими практичними навичками, людей майбутньої, комуністичної епохи [3, с.12]. Після виконання загального обов'язкового початкового навчання, школи області в 1949 р. приступили до здійснення нових вказівок – виконання семирічного всеобучу і поступового розширення середньої освіти.

Таблиця 1 – Кількість шкіл на Тернопільщині (1945-1951 рр.)

Роки	Кількість шкіл в області		
	початкових	семирічних	середніх
1945/46 н.р.	776	288	47
1948/49 н.р.	703	387	58
1949/50 н.р.	580	437	70
1950/51 н.р.	514	487	92

[3, с.253]

В осінньо-зимовий час у багатьох школах області створювались кравецькі і шевські майстерні по лагодженню одягу і взуття. Ці майстерні в багатьох школах працювали круглий рік. При несприятливих умовах погоди, сільські Ради депутатів трудящих, організували підвіз дітей, що живуть на великій відстані від шкіл. Великого значення в справі виконання всеобучу надавалось організації літнього відпочинку і оздоровлення фізично-ослаблених дітей. При чому масштаби цих заходів росли з року в рік. Якщо в 1945 р. намічалось оздоровити 5032 дітей, то уже в 1947 році план оздоровлення включав 10 130 дітей. В наступних роках оздоровлення дітей через санаторії, піонерські табори і дитячі майданчики зростало [3, с.260].

У 1950-1960 рр. керівники, партійні і комсомольські організації деяких радгоспів і колгоспів не виявляли належної турботи щодо нормальних умов для навчання молоді. В результаті цього, а також низький рівень навчально-виховної роботи в школах сільської молоді середня успішність в 1958-1959 навчальному році становила всього лише 70,1%. Мали місце плинність і відсів учнів. У 1958-1959 навчальному році кількість учнів скоротилася в Волинській області на 28%, в

Рівненській - на 28,7%, Чернівецькій - на 27,6%, Івано-Франківській - на 20,7% [2, с.127].

Деякі організації не проявили наполегливості і в розширенні мережі вечірніх шкіл, тому народногосподарський план по контингенту шкіл сільської молоді був виконаний в 1958-59 навчальному році в цілому по західним областям лише на 91%, в тому числі у Волинській області на 85,5%, в Івано-Франківській - на 87,7%. Вечірні школи погано були забезпечені вчителями більшість з них працювало тут за сумісництвом. У діяльності вечірніх шкіл негативно позначалося і те, що більше 70% з них не мали своїх приміщень, навчальних кабінетів, наочних посібників, і проводили заняття на базі загальноосвітніх масових шкіл [2, с.127].

У Львівській області в 1960-61 навчальному році працювало 301 школа і окремі класи сільської молоді, 3 заочних школи. У них навчалось 10,9 тис.осіб, замість 5,1 тис.осіб, в 1959 році 5 шкіл сільської молоді розпочали навчання у власних приміщеннях [2, с.130].

Таблиця 2 – Виконання плану по контингентам шкіл робітничої і сільської молоді в заочних середніх школах в 1960 р.

№п/п	Області	План набору	Виконання	% виконання
1.	Волинська	8400	9336	111,1
2.	Львівська	23400	27061	112,0
3.	Рівненська	7400	9458	127,8
4.	Івано-Франківська	7300	8832	121,0
5.	Тернопільська	7250	7778	107,2
6.	Чернівецька	11100	16114	145,2
7.	Закарпатська	70000	7699	110,0

[2, с.130].

Успіхи, досягнуті вечірніми школами з'явилися великим кроком у боротьбі за втілення їх у основні навчальні заклади з підвищення загальноосвітнього рівня сільської молоді. За роки семирічки майже в чотири рази зросли контингенти учнів і склали в 1962-1963 навчальному році 14,4 тис.осіб.

Таблиця 3 – Кількість загальноосвітніх шкіл та учнів у них в західних областях України (1958-1962 рр.)

	1958-1959		1959-1960		1960-1961		1961-1962	
	шкіл	учнів	шкіл	учнів	шкіл	учнів	шкіл	учнів
Волинська	944	121,1	951	125	955	133,7	975	192,3
Львівська	1749	230,4	1755	284,9	1761	308,9	1788	321,3
Рівненська	961	125,9	969	129,2	979	138,5	989	148,5
Івано-Франківська	849	145,9	849	150,0	854	161,8	838	170,2
Тернопільська	1089	135,6	1072	139,0	1073	147,2	1081	153,9
Чернівецька	503	101,0	499	105,0	503	114,1	507	121,4
Закарпатська	810	148,6	810	152,9	818	164,3	823	174,2
ВСЬОГО	6885	998,5	6905	1086	6933	1162,6	7001	1231,8

У систему вечірнього заочного навчання були внесені істотні зміни, спрямовані на її вдосконалення: з 1962-1963 навчальному році була введена семестрова структура, встановлена залікова система обліку знань учнів, прийом молоді в школи здійснювався двічі на рік (літо і взимку); значно розширилася мережа класів зі скороченим терміном навчання за курс восьмирічки, а

також заочних шкіл і відділень, особливо в сільській місцевості; певна частина молоді здобула освіту шляхом екстернату [2, с.142].

У 1963-1964 навчальному році в вечірніх школах працюючої молоді навчалось 23,5 тисячі юнаків і дівчат, проти 8,2 тис. у 1959-1960 навчальному році. Відсів учнів шкіл сільської молоді в області склав 10,2%, а

навчальних комбінатів - 5,2%, тобто зменшився майже в два рази [2, с.146].

Зокрема, в Великокучурівському навчальному комбінаті, крім вечірньої школи сільської молоді, де навчалось 248 осіб, отримали знання 54 заочника загальноосвітніх шкіл, технікумів і група екстернів в 15 чоловік; працювала група з підготовки до вузів і технікуми; придбала спеціальність шофера - 4 чол., тракториста-машиніста - 18 чол., будівельника - 15 чол.; підвищили кваліфікацію 24 шофера, 30 трактористів. Крім цього при комбінаті працював університет здоров'я (108 чол.), Клуб цікавих зустрічей (140 чол.), Атеїстичний гурток (20 чол.), Ансамбль пісні і танцю (32 чол.). На базі агрохімічної лабораторії колгоспу працював університет передового досвіду і курси хімічного всеобучу, в яких налічувалося 140 чоловік. Всього в навчальних комбінатах Чернівецької області придбали нову спеціальність близько 2 тисяч осіб і підвищили професійний рівень понад 2 тисяч юнаків і дівчат [2, с.147].

Органічне поєднання навчання з виробництвом викликало в учнів великий інтерес до оволодіння знаннями, сприяло більш глибокому засвоєнню програмного матеріалу. У 1963-1964 навчальному році успішність і якість знань учнів навчальних комбінатів виявилися вищими в порівнянні зі школами сільської молоді.

Таблиця 4 – Успішність і якість знань учнів навчальних комбінатів Чернівецької області (1963-1964 рр.)

Учнів	Загальна успішність (%)	Якість (%)
Шкіл сільської молоді	91	13
Навчальних комбінатів	93,3	18,3

[2, с.148].

При цьому необхідно усвідомити сутність якісної освіти в сучасних умовах, змінювати функції навчального процесу в школі та інших освітніх закладах. Творче засвоєння певної суми знань залишається важливою функцією сучасного навчального процесу, реалізація якої включає певні проблеми: 1) не досить чітко виокремлення саме базових знань, намагання домогтися засвоєння, а то й механічного запам'ятовування учнем інформаційного супроводження базових знань. Це, з одного боку, непомірно розширює обсяг матеріалу, який мусить засвоювати учень, веде до його перевантаження, а з другого - розчиняє базові знання у другорядній інформації, нівелює їх, що негативно позначається на пізнавальній діяльності і розвитку особистості. 2) Неповна відповідність базових знань, відображених у програмах і підручниках, сучасним досягненням науки. Тому створення нових навчальних програм та підручників, окрім інших завдань, має усунути ці та інші вади. І, безумовно, цей перехід повинен привести до оновленого, дійсно сучасного типу освіти із адекватним сучасному часові розумінням її якості. А для цього необхідно забезпечити за допомогою освіти підготовку людини до ефективної, конкурентоспроможної життєдіяльності.

У сучасних умовах істотно актуалізується ще одна функція навчального процесу - навчити людину

використовувати здобуті знання у своїй практичній діяльності: професійній, громадсько-політичній, побуті та ін. Поки що, на превеликий жаль, засвоєння знань тим, хто навчається, часто зорієнтоване на досягнення мети - успішно скласти іспит або залік. За такого підходу людина і знання найбільше зближуються в момент іспиту, але потім швидко й назавжди взаємовіддаляються. Вихід один - позбутися формального підходу до навчання, перетворити навчальну діяльність в органічне засвоєння знань: методології, бази, основи діяльності людини у різних сферах життя.

Освіта має готувати людину знань. Сучасне життя вимагає, щоб людина і все суспільство діяли на базі здобутих знань. Це відноситься до професійної, суспільної, політичної діяльності та побуту. Тобто у процесі навчання необхідно не тільки досягати засвоєння учнями певних суспільних знань, навіть здійснити їх творче здобуття – необхідно зробити знання органічною складовою особистості, її сутністю, основою і методологією її поведінки, діяльності, самого життя.

Успішна реалізація українською освітою вищезазначених функцій поряд з іншими актуальними перетвореннями дозволить сформувати людину з інноваційним типом мислення, культури, з готовністю до інноваційного типу діяльності, що стане адекватною відповіддю на перехід цивілізації в інноваційний тип розвитку. Лише сформувавши інноваційну особистість, ми зможемо стати конкурентоспроможною країною.

Висновки. Таким чином, національну організацію освіти – на переконання Ю.Кершенштайнера – «завше слід розуміти, як перехідний процес, який обумовлюється постійною змінливою структурою нації. Хоч система освіти йде в парі зі зміною соціального, господарського, правового, естетичного, релігійного й наукового розвитку нації, все ж між системою й зміною є та чи інша дистанція. ...Ні одна національна освітня система не може претендувати на створення нової формації суспільства, навіть коли б нова система до краю знищила історично повсталу систему освіти, і це тому, що «поки вплив цієї новобудови може виявитися, національні та інтернаціональні умови власною динамікою будуть розвиватися, і через те певна дистанція й надалі буде існувати. А проте нерідко повстануть проекти визначити новий шлях для майбутнього покоління національного суспільства саме через школу» [4, с.154-155].

Література

1. Брехунець Н. Навчальні заклади освіти України 50-80-х років ХХ століття: історіографія: автореф.дис...к.і.н.: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Н.Брехунець / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

2. Вязовецький В.М. Воспитательная работа партийных организаций западных областей Украины среди сельской молодежи в период развернутого строительства коммунизма (1959-1963 гг.): дис...к.и.н. / В.М.Вязовецький / Киевский ордена Ленина государственный университет им.П.Г.Шевченка. – К., 1965.

3. Кондратюк О.П. Розвиток школи і освіти на Тернопільщині (1900-1957 рр.): дис. ...к.п.н. / О.П.Кондратюк – 1958. – 384 с.

4. Сірополко Ст. Думки Ю.Кершенштайнера про характер освітніх систем / Ст.Сірополко // Українська школа. – 1933. – Ч. 8-9. – С. 153-155.

References

1. Brehunets N. Educational establishment of Ukraine 50-80-ies of XX Century: Historiography: avtoref.dys ... k.i.n. : 07.00.06 - historiography, source study and special historical disciplines / N.Brehunets / Kyiv th. University of them Taras Shevchenko. - K., 2006. - 20 p.

2. Vyazovetsky V.M. Business organizations Vospitatelnaya partyunyh zaradnyh regions of Ukraine selskoy Among Youth in razvernutoho construction period of communism (1959-1963gg.): Di ... k.y.n. / V.M.Vyazovetsky / Kievski Order of Lenin State University im.T.H.Shevchenka. - K., 1965.

3. Kondratiuk AP The development of schools and education in the Ternopil region (1900-1957 gg.): Di ... k.p.n. / O.P.Kondratiuk, - 1958. - 384 p.

4. Siropolko Art. Yu.Kershenshtaynera thoughts about the nature of education systems / St.Siropolko // Ukrainian school. – 1933. - Charles 8-9. - S. 153-155.

Strazhnikova I.V.,

doctor of sciences, professor of pedagogy Bohdan Stuparyka SHEE "Carpathian National University named V. Stefanik»,
zavina@email.ua

Ukraine, Ivano-Frankivsk

HIGH SHOOOL PROBLEMS OF WESTERN REGION OF UKRAINE

(second half of the XX century)

This article analyzes the research on history of education, because the facts reassessment of educational establishments certain regions of Ukraine help to re-evaluate the achievements of national education in the context of historical events and use them to create and improve educational technology. Historiography Research objectively help trace the genesis of individual educational events, trends, ideas and general development of national educational thought and education that contributes to a better understanding of the current state and gives a possibility to predict the further development of the educational sector. The article is a historiographical analysis of secondary education in the western regions of Ukraine the second half of the twentieth century.

Key words: education, the Western region of Ukraine, schools, rural youth, educational complexes, functions, training.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Тер-Ованес'ян В.Г.,

ст. викладач кафедри іноземних мов Харківський національний університет радіоелектроніки, terovanesov@mail.ru

Вем'ян В.Г.,

асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії

Україна, м. Харків

УПРАВЛІННЯ АУДИТОРНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В НЕМОВНИХ ВУЗАХ

У статті проаналізовано необхідність управління аудиторною роботою студентів на заняттях з іноземної мови. Розглянуто вивчення проблеми управління методом теорії інформації. Відображено основні функції управління учбовим процесом, оскільки вони є фундаментом процесу управління навчанням і певною мірою виступають його інтеграційними складовими.

Ключові слова: управління аудиторною роботою, основні функції управління учбовим процесом, особисто-орієнтований підхід, комплексне навчання, процес об'єктів-суб'єктів.

Постановка проблеми. Формування будь-якої особистості є складним процесом, який залежить від соціальної структури, політичних, соціальних, економічних, культурних та етнічних умов. На всіх етапах розвитку суспільства необхідним набуттям має бути не тільки високий рівень професійної, але й загальнокультурної підготовки. Інтегрування України в європейський освітній простір вимагає суттєвих змін у системі освіти та ставить мету підготувати високо кваліфікованого фахівця з відмінним знанням іноземної мови. На жаль, окрім цього могутнього соціального замовлення, школі й вищій школі похвалитися нічим. Мовна підготовка студентів дуже слабка в загальноосвітній школі та в вищій школі. У результаті багато випускників немовних вузів України не в змозі висловити свою точку зору з приводу прочитаного, почутого, побаченого іноземною мовою. Звичайно, ми можемо це пояснити відсутністю у багатьох студентів мовних стажувань за кордоном, але як пояснити відсутність методичних умінь, умінь викладача створити хороший мікроклімат у групах, навчити між особовому спілкуванню на уроках англійської мови. Отже, виходячи з вище викладеного треба переосмислити цілі, завдання, зміст і технології навчання іноземних мов у системі освіти України, враховуючи при цьому існуючий багатий національний і міжнародний досвід у цій сфері.

Ефективність комунікативно спрямованого навчання іноземних мов у вищій школі залежатиме від бажання і здатності викладачів скористатися позитивним досвідом вітчизняних і іноземних учених і практиків щодо гуманістичного підходу у навчанні, розуміння необхідності відмовитися від авторитарних і схоластичних методів. Проведення практичних занять при навчанні іноземних мов ґрунтуються на гуманістичному підході, допомагає розкрити творчий потенціал студентів і сприяють розвитку та самовдосконаленню навчально-комунікативного процесу. Враховуючи цей факт, що процеси європейської інтеграції дедалі сильніше впливають на таку важливу сферу життя суспільства як освіта і розуміючи ту важливу роль, яку відіграє знання іноземної мови у цьому процесі, потрібно проводити безперервну наскрізну підготовку студентів з іноземної мови

протягом всього терміну навчання. Таким чином, це безумовно забезпечує сприятливі умови для здійснення професійно спрямованого навчання іноземній мові. Виникає необхідність розробки перспективних моделей підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних забезпечувати прогресивний розвиток сучасного суспільства. Отже, **метою даної статті** є необхідність управління аудиторною роботою студентів на заняттях з іноземної мови в немовних вузах. Потрібно вирішувати завдання, пов'язані з управлінням освітою, точніше - створення ефективної системи, яка б забезпечувала взаємодію держави та суспільства в інтересах динамічного розвитку економіки і задоволення запитів особистості та суспільства.

Аналіз останніх досліджень. У педагогіці центральною тезою педагогічних поглядів Гербарта Й.Ф. та його послідовників було формування моральної людини, оскільки під цим розуміли основу ідеї про гармонійний розвиток всіх здібностей. Виховання повинно створювати гармонію між волевиявленням та розвитком різносторонніх інтересів, а шляхи досягнення такої гармонії вбачали в управлінні, навчанні та моральному вихованні. К.Ф. Стой вважав, що управління має вирішити завдання порядку, адже воно не виховує, а створює передумови для виховання. [6, с.105-106].

Розв'язанню проблеми педагогічного управління К.Ф. Стой приділив стільки ж уваги, скільки Й.Ф. Гербарт, проте обидва визнали під цим поняттям виховне управління [6]. Різниця між управлінням та навчанням, на його думку, полягає в тому, що перша позиція – у духовному розумінні, інша – через безпосередній вплив на вихованця. Коли на основі неправильних психологічних висновків та сумнівних педагогічних уявлень спотворюється правдиве співвідношення між управлінням і навчанням, намагаючись пояснити їх позицію в педагогічних системах, оскільки навчання та управління є двома ступенями виховання. Визначення «управління», яке вперше використав Й.Ф. Гербарт, не може, на його переконання, «стати, по праву, дотичним, своїм». Коли слід методично надати перевагу, в окремому випадку, педагогічному управлінню, то К.Ф. Стой спирався, почасти, на необхідність, яка повинна сприяти

фізичному й духовному розвитку елементів об'єктивного та суб'єктивного бажань. За концепцією К.Ф. Стоя, педагогічне управління повинно включати методи й релігійний аспект формування характеру та душевного стану виховання [7]. У педагогіці проблеми управління отримали розробку в працях Б.В. Бірюкова, І.Ф. Тальдіной, Ю.Ю. Щербаня.

Виклад основного матеріалу. На аудиторних заняттях студентам важливе не тільки осмислення і освоєння інформації, а оволодіння засобами і практичним впровадженням з використанням матеріалу, що вивчається, і ухваленням ним певних конструктивних рішень. У таких умовах зменшується частина прямого і зовні заданого інформування і розширюється використання інтерактивних форм і

методів роботи студентів під керівництвом викладача, а також повноцінна самостійна робота над змістом модульного матеріалу тієї або іншої учбової теми. У цьому полягає суть аудиторної роботи студентів. Аудиторна робота – навчальна діяльність студента, яка відбувається під керівництвом викладача в аудиторіях вищих навчальних закладах згідно із затвердженим розкладом занять. Під час аудиторних занять студенти отримують знання й уміння. Основними видами аудиторної роботи є: лекція, лабораторне, практичне, семінарське заняття, індивідуальне заняття, консультація. При навчанні іноземних мов на аудиторних заняттях процес формування англійської комунікації проходить під керівництвом викладача [2, с.68-70].

Рекомендовані види аудиторних занять

1. Відповідь на питання	4. Виконання індивідуальних завдань	7. Виконання завдань у групах
2. Тестування	5. Виконання практичних робіт	8. Виконання творчих робіт
3. Виступ з презентацією	6. Виконання контрольних робіт	9. Написання перекладу

Аудиторне заняття – це не тільки одиниця процесу, це і форма організації цього процесу. Дидактичний взаємозв'язок і взаємообумовленість змісту і форми будуть проявлятися у занятті, як і в будь-якому іншому об'єкті. Тому комунікативний зміст аудиторного заняття як учбового процесу не може не позначитись на основних рисах такого поняття, як форми організації. Заняття з іноземної мови мають багато рис, які можна поділити на дві категорії: одні притаманні тільки урокам іноземної мови, інші – урокам взагалі, але для уроків іноземної мови вони мають більше значення, тому що проявляються в них дещо по-іншому. Важливість мовленнєвого процесу підтверджується тим, що тільки в його умовах можна ефективно здійснювати виховання студентів. [5, с.178]. Через живе спілкування з викладачем відбувається процес гуманізації.

Урок іноземної мови як навчальна дисципліна має ще одну особливість: ми вчимо спілкуванню, яке по своїй суті є особистим. Студент не просто розповідає про щось, він висловлює свою думку, своє ставлення до предмету та спілкування. І ця особистісність і є тим каналом, через який у душу і свідомість студента проникають добрі думки і добрі почуття. Кожне заняття повинно мати чітку пізнавальну, розвиваючу і виховну мету. Сама мета перетворює заняття в єдиний комплекс, який забезпечує логіку тематичного блоку занять і навчальної дисципліни в цілому.

Важливою особливістю заняття з іноземної мови є чітка залежність вправ від мети. Адекватність вправ означає їх відповідність тому виду мовленнєвої діяльності, який розвивається на даному занятті. Вправи (exercises) з англійської мови – це основний спосіб закріплення вивченої інформації і повторення раніше пройденого матеріалу. Всю теорію ми обов'язково відпрацьовуємо на вправах, бо саме багаторазове використання певних правил на практиці і дає свій позитивний результат, залишаючи в нашій пам'яті інформацію щодо англійської мови. Вправами з

англійської мови можна перевіряти, наскільки добре запам'яталися нові слова; наскільки легко людина орієнтується в правилах англійської граматики; швидко він здатний мислити логічно і скласти певні фрази і вирази і т.д.

Відповідно і вправи можуть бути абсолютно різними, залежно від того, яку функцію вони виконують і на який результат націлені. Навіть якщо ви вирішили вчити англійську мову по Skype або записалися на курси, викладач обов'язково буде задавати вам вправи для закріплення матеріалу або перевірки рівня знань. Вправи з англійської мови повинні виконуватись послідовно [7]. Потрібно прагнути до комплексного навчання. Воно базується на закономірностях засвоєння мови. Засвоєння (запам'ятовування) тим успішніше, чим більше аналізаторів (органів почуттів) бере участь у ньому. У різних людей різні типи пам'яті: одні краще запам'ятовують те, що почули, інші – що прочитали та записали або проговорили.

Важливу роль у зацікавленості студентів до вивчення англійської мови відіграє контроль. Контроль – це складова частина до системи навчання іноземних мов. Метою якого є формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь. Завданням контролю передусім є визначення та оцінювання рівня їх сформованості. Головна мета контролю у процесі навчання іноземної мови є управління цим процесом. Контроль має свої функції, види, форми, засоби та об'єкти. Успішна реалізація функцій контролю впливає на ефективність як контролю, так і всього процесу навчання. Виділяють такі функції контролю: функції зворотного зв'язку, оціночну, навчальну і розвиваючу. Контроль виконання індивідуальних завдань можна не проводити під час аудиторної роботи. Можна запропонувати аналогічну вправу, якщо не зможуть виконати – значить не працювали під час самостійної (індивідуальної) роботи.

Існує також одна особливість уроку іноземної мови, яка являється не самостійною одиницею учбового

процесу, а ланцюг у циклі занять. Для управління цим процесом треба скласти тематичний план – цикл завдань, які дозволить викладачеві уявити перспективи роботи по темі, виділити роль і місце кожного заняття у циклі. Також треба враховувати і позицію студента на занятті. К.Д. Ушинський говорив, що навчання завжди було і залишається працею, але працею, сповненою мислення. Є таке прислів'я – «від киселю зуби ламаються». В цьому парадоксі – глибока народна мудрість: вчитися чомусь треба тільки долаючи труднощі, долаючи їх самостійно [4, с.28-45]. Тому заняття треба планувати так, щоб студент був активним, діяв самостійно і проявляв свою творчість англійської мови.

Викладачі кафедри віддають належне умінням будувати бесіду із студентами в питально-відповідній формі (діалозі). Форма питання навчання розвиває мислення, раціоналізує емоції і формує логіку у викладі думок. При цьому украй важливий багаторівневий процес контролю навчання: початковий, поточний контроль навчання на репродуктивному рівні навчання, рубіжний контроль на продуктивному рівні з отриманням нових знань на основі тих, що є обґрунтованими, і, нарешті, поточна атестація і підсумковий контроль рівня і якості навчання впродовж певного періоду учбового часу (семестру). Поточний контроль є провідним етапом в навчанні з необхідністю досягнення запланованого рівня і якості навчання, а атестація (іспит) - етап, констатуючий досягнутий рівень і якість навчання з оцінками «задовільно», «добре», «відмінно» з відповідною бальною оцінкою в рамках кредитово-модульної системи. Отже для успішного виконання необхідні планування й контроль із боку викладача, а також планування обсягу самостійної роботи в навчальних планах спеціальності кафедрою, навчальною частиною, методичними службами навчального закладу. (Витоки педагогічної майстерності. Випуск №14, 2014). Управління має забезпечуватися комплексом навчально-методичних засобів, призначених для вивчення навчальної дисципліни, а саме: підручниками, навчальними та методичними посібниками, методичними вказівками тощо.

Вивчення проблеми управління в педагогіці опирається на методи теорії інформації, що вимірює кількість інформації, яка належить передачі у процесі навчання та враховує можливість узгодження її з пропускнуною спроможністю, тобто учня або студента. Облік такого роду параметрів дозволяє у деяких випадках обґрунтовано вирішувати питання щодо посиленості того або іншого обсягу навчального матеріалу, його дозування, часу, необхідному для виконання певного обсягу інтелектуальної роботи. Іншими словами, необхідне врахування психологічних особливостей тих, хто навчається [3, с.546-550].

Методика викладання іноземних мов як наука також прийняла на озброєння питання управління, тобто природно, будучи складовою частиною педагогічного управління, опирається на педагогіку та досвід управління в інших науках. Розвиток ідеї управління в методиці тісно пов'язаний з такими поняттями, як суб'єкти та об'єкти управління, принципи, функції та засоби управління. Методичне управління враховує

соціальний характер суб'єктів, як виступають викладачі, організуючі навчальний процес і процес об'єктів-суб'єктів, їх пізнавальної діяльності. До речі, виділення суб'єктів і об'єктів в методиці управління іноземних мов вказує на дві сторони навчального процесу, навчальну діяльність, (пізнавальну, наочну і діяльність спілкування, направлену на розвиток взаємостосунків з різними людьми та партнерами). Позначивши питання педагогічного та методичного управління, необхідно перейти до практичного вирішення проблеми.

Розглянемо основні функції управління учбовим процесом. *Перша функція* управління за класичною схемою, оскільки вони є фундаментом процесу управління навчанням і певною мірою виступають його інтеграційними складовими. Ця функція управління навчанням – планування, яке полягає в орієнтовному описі майбутнього процесу досягнення навчальних цілей. Планування розпочинається з формулювання навчальних цілей. Правильно поставлена ціль навчання є описом дій студентів, які вони зможуть виконати після вивчення певного навчального матеріалу. Планування передбачає прогнозування перебігу і результатів діяльності. Сутність прогнозування полягає у тому, щоб заздалегідь оцінити можливу результативність діяльності за наявних, конкретних умов. Механізм передбачення являє собою процес пізнання майбутнього, процес формування плану майбутніх дій, оцінки їх результатів і наслідків на основі співвіднесення поточних процесуальних і результативних характеристик із минулим досвідом та цілями управління. Підсумком передбачення є побудування прогнозу як моделі майбутнього результату у відомих чи очікуваних умовах. Процес прогнозування у сфері навчання та виховання ще вивчений недостатньо. Разом із цим відомо, що недооцінювання прогностичних аспектів у теорії та практиці навчання й виховання заважає успішному розв'язанню значного кола теоретичних і прикладних питань, пов'язаних із підвищенням якості педагогічного процесу. Після прогнозування відбувається проектування роботи, що полягає в конструюванні моделі майбутньої діяльності, виборі способів та засобів, що дають змогу за заданих умов і у встановлений термін досягти цілі, у визначенні конкретних етапів досягнення цілі, у формуванні для кожного з них окремих завдань, у визначенні видів і форм оцінювання отриманих результатів. Підсумковим документом процесу планування є план, в якому точно визначено, кому, коли і що потрібно робити [8]. *Другою функцією являє собою мотивацію управління навчанням*, що полягає у забезпеченні достатньої активності тих, хто навчається. Щоб навчання було по-справжньому ефективним, у студента має виникнути внутрішня потреба у знаннях, уміннях і навичках, що їх пропонує викладач, а також бажання активно діяти щодо їх набуття. Перш за все формується мета та навчання студента стає активним, незалежним від викладача, переходить у самостійну цілеспрямовану діяльність. Функція мотивації реалізується через сукупність усіх процесів, методів, засобів збудження тих, хто навчається, до навчальної діяльності. Під мотивацією навчання також розуміють рівень готовності суб'єкта наполегливо досягати навчальних цілей, що сприймаються як обов'язкові. Але

досвід свідчить, що не завжди викладачі приділяють достатню увагу цьому важливому аспекту ефективного навчання, що часто зумовлено неволодінням методами та прийомами мотивації та стимулювання студентів. Остання функція управління навчанням є організація, що полягає у забезпеченні системності й упорядкованості процесу навчання. Це процес створення системи всіх елементів організаційно-психологічної структури навчальної діяльності. Організаційна функція пов'язана зі співпрацею між викладачами і студентами щодо досягнення окреслених цілей. «Потрібно навчати так, щоб студент ставав співучасником навчального процесу, щоб він співчував подібно до того, як це відбувається з людиною при читанні цікавих книжок, перегляді захоплюючої вистави чи фільму. Це можливо лише за педагогіки співпраці» Співпраця є нормальним розв'язанням організаційних завдань за сучасних умов [1, с.73].

Висновок. Таким чином, сьогодні на зміну філософії "впливу" в управлінні йде філософія створення умов для взаємодії, співробітництва, партнерства. Теорія управління навчальним процесом при навчанні іноземних мов доповнюється теорією менеджменту, яка має особистісну спрямованість. Осмислення ідей менеджменту, їх перенесення до сфери управління учбовим процесом відкрили простір для розробки самостійного специфічного відгалуження управління – педагогічний менеджмент. Ці механізми діють на активність студентів при одночасному скороченні аудиторного лекційного навантаження, планування і управління якістю навчання із стабільними і відтворними позитивними результатами, відкриваючи шлях до реальної технологізації процесу навчання.

Література

1. Артюшина М.В., Журавська А.М. та ін. Психологія діяльності та навчальний менеджмент - Навч. посіб. ; За заг. ред. М.В. Артюшиної. — К.: КНЕУ, 2008. — 336 с.

2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Навч. Посібник – К.: Центр навчальної літератури, 2003 – 316 с.

3. Қозақов В.А. Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / В.А. Қозақов, М.В. Артюшина, О.М. Қотикова та ін.; За заг. ред. В.А. Қозақова. — К.: КНЕУ, 2003. — 829 с. ISBN 966-574-546-8

4. Пассов Е.И. Урок иностранного языка / Е.И. Пассов. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1988. – 223 с.

5. Почуева В.В. Автономная учебная деятельность студента как средство индивидуализации учебного процесса // Сборник научных трудов. Научные записки кафедры педагогики ХНУ им. В.Н. Каразина Х.: 2004 выпуск 12 – с. 178-184

6. Stoj K.V. Psychologisch-pädagogische Studien. Altes und Neues. In ASZ 57. – 1880. – S. 105-106

7. <http://studcon.org/problema-pedagogichnogo-upravlinnya-v-pedagogici-gerbartianstva>

8. <http://posibniki.com.ua/post-navchalnyi-menedzhment>

References

1. Artiushyna M.V., Zhuravskaya L.M. ta in. Psykholohiia diialnosti ta navchalnyi menedzhment - Navch. posib. ; Za zah. red. M.V. Artiushynoi. – K.: KNEU, 2008. –336 s.

2. Vitvytska S.S. Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly: Navch. Posibnyk – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2003 – 316 s.

3. Қозақов В.А. Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / В.А. Қозақов, М.В. Артюшина, О.М. Қотикова та ін.; За заг. ред. В.А. Қозақова. — К.: КНЕУ, 2003. — 829 с. ISBN 966-574-546-8

4. Passov E.Y. Urok ynostrannogo yazyka / E.Y. Passov. – 2-e yzd. – M.: Prosveshchenye, 1988. – 223 s.

5. Pochueva V.V. Avtonomnaia uchebnaia deiatelnost studenta kak sredstvo yndyvdualyzatsyy uchebnoho protsessa // Sbornyk nauchnykh trudov. Nauchnyye zapysky kafedry pedahohiky KfiNU ym. V.N. Karazyna Kfi.: 2004 vypusk 12 – s. 178-184

6. Stoj K.V. Psychologisch-pädagogische Studien. Altes und Neues. In ASZ 57. – 1880. – S. 105-106

7. <http://studcon.org/problema-pedagogichnogo-upravlinnya-v-pedagogici-gerbartianstva>

8. <http://posibniki.com.ua/post-navchalnyi-menedzhment>

Ter-Ovanesian V.G.,

senior lector of foreign languages department of Kharkiv national university of Radioelectronics

Vemjan V.G.,

assistant of foreign languages department of the Ukrainian engineering pedagogics academy

Ukraine, Kharkiv

THE STUDENTS' CLASSROOM WORK MANAGEMENT AT THE FOREIGN LANGUAGE LESSONS IN THE NON-LANGUAGE UNIVERSITIES

The article analyses the management need of the students classroom work at foreign language lessons. It is considered the problem study of the management techniques based on the information theory. It is shown the main functions of the educational process management to a certain extent they are their components integration.

Key words: management classroom work, the main functions of the educational process management, person-centered approach, comprehensive training, object-subject process.

УДК 37.06

Хоргіва О.В.,*вчитель вищої кваліфікаційної категорії, старший вчитель, вчитель англійської мови
Рубіжанської спеціалізованої школи I-III ступенів №7, edu.school17@ukr.net**Україна, м. Рубіжне***ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ**

У статті розглянуто проблеми використання сучасних інноваційних педагогічних технологій для формування громадянської позиції і високих моральних якостей учнів на уроках англійської мови в середній школі. Проаналізовані можливості використання для вирішення проблем громадянського виховання змістовних ліній мовного компоненту і практичного застосування для цього таких ефективних форм і методів інтерактивного навчання як комунікативні, інформаційні та проектні технології в класній і позакласній навчальній і виховній діяльності з вивчення англійської мови.

Ключові слова: *патріотизм, громадянське виховання, громадянська позиція, високі моральні якості учня, інноваційні педагогічні методики, проектна діяльність, мультимедійні технології.*

Постановка проблеми. У різні часи та епохи, в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни. В умовах становлення української держави громадянському вихованню належить пріоритетна роль. Виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, активної громадянської позиції сьогодні визнані проблемами загальнодержавного масштабу. На сучасному етапі розвитку України виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей. Ось чому, зараз, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму, формування громадянської позиції і високих моральних якостей особистості учня. [7, с.6]

Ідеї громадянської освіти і виховання завжди були актуальними у вітчизняній педагогічній думці. Основи концепції національного виховання було закладено вітчизняними філософами та громадськими діячами – Г. Сковородою, М. Драгомановим, М. Грушевським. Ґрунтовну основу для розуміння проблеми патріотичного виховання, становлять праці І. Беха, Г. Біленької, Т. Гавлітіної, З. Гасанова, Т. Буторіної, Т. Касимової та інших.

Вивчення та обґрунтування проблеми громадянського виховання школярів стало основним і в педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Процес виховання громадянина педагог розглядав як такий, що поєднує в собі формування громадянської свідомості (думок, ідеалів, переконань), громадянських почуттів (громадянської совісті, суспільного обов'язку, почуття господаря країни, готовності і бажання приносити користь суспільству), а також практики громадянської поведінки. "Я завжди прагнув до органічної єдності громадянських думок, почуттів і діяльності, щоб почуття, переживання знаходили свій вияв у благородних вчинках, у праці для людей, для суспільства, для Вітчизни", – писав він у своїй книзі "Народження громадянина", де формування громадянськості розглядається на основі людяності та гуманізму.

Першочерговою умовою формування рис громадянина педагог вважав організацію емоційно насиченого, діяльного життя школи, розвиток громадянської активності кожного учня в контексті діяльного життя шкільного колективу. Він неодноразово підкреслював, що риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру. Справжнє громадянське виховання, на думку В. Сухомлинського, у процесі навчання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу [8, с.197].

Метою статті є дослідження теоретичного і практичного аспектів формування громадянської позиції і високих моральних якостей особистості учня на уроках англійської мови в сучасній українській школі і можливостей використання для досягнення поставленої мети інноваційних технологій і методів активного навчання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасного глобалізованого світу характеризуються двома головними тенденціями. З одного боку відбувається інтеграція окремих держав до світової спільноти, а з другого – швидкими темпами іде процес усвідомлення національної ідентичності та історичної самодостатності певних народів.

Сучасні тенденції розвитку України як демократичної правової держави актуалізували проблему громадянського виховання особистості в суспільстві. Молодь – це майбутнє України і від того, якою сьогодні вона прийде в самостійне життя, багато в чому буде залежати вигляд суспільства, система його цінностей і пріоритетів, рівень відповідальності, активності, творчого ставлення до життя. Зрозуміло, кожен з нас зацікавлений, щоб цей вигляд був гуманістичним, культурним, людським і людяним, і оскільки це так, кожен зацікавлений у формуванні відповідних норм в свідомості та поведінці молоді, у більш широкому розумінні – у формуванні своєрідного духовно-творчого потенціалу молоді, який забезпечить самореалізацію юнаків і дівчат у подальшому житті. [6, с.2]

Вихідні положення щодо змісту й організації виховного процесу в сучасній українській школі ґрунтуються на основних засадах "Державної національної програми "Освіта" (Україна XXI ст.),

“Концепції національного виховання”, “Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст.”, “Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні”, законів України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”, “Про охорону дитинства”. У цих документах визначені пріоритетні напрями, серед яких чільне місце посідає патріотичне виховання, яке проявляється у постійному духовному самовдосконаленні особистості, формуванні інтелектуального та культурного потенціалу, дієвій пошані і любові людини до Української держави.

Сучасна стратегія розвитку освіти в Україні спрямована на формування та розвиток всебічно розвиненої, морально зрілої, духовно піднесеної та соціально активної особистості. Спираючись на головну мету Концепції національно-патріотичного виховання, важливо відтворити в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувані в учнівській молоді громадянсько активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов’язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини, реалізації особистого потенціалу на благо своєї країни. [4, с.3]

Сьогодні в умовах величезних змін у соціальному, економічному і політичному житті України постала проблема радикальної перебудови у сфері виховання. Державна національна доктрина визначила головну мету національно-патріотичного виховання на сучасному етапі – це передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України: національної свідомості, розвинутої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури, розвиток індивідуальних здібностей, таланту.

До провідних завдань ціннісного ставлення особистості до суспільства і держави належать:

1) формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати на користь держави;

2) забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;

3) формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

4) прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які живуть в Україні;

5) виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;

6) утвердження принципів вселюдської моралі, правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та моралі;

7) формування творчої особистості, виховання цивілізованого господаря;

8) виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;

9) формування глибокого усвідомлення взаємозв’язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю.

Метою національно-патріотичного виховання є виховання молодої людини – патріота України, готового самовіддано розбудувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов’язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, професіонал, носій української національної культури [3, с.58].

Ефективність громадянського виховання залежить від спрямованості навчально-виховного процесу, важлива роль в якому належить предметам гуманітарного циклу, провідне місце серед яких посідає іноземна мова. Процеси міжкультурної інтеграції на національному та міжнародному рівнях зумовили модернізацію змісту іншомовної освіти в Україні. Саме іноземним мовам належить особлива роль у формуванні соціокультурної компетенції сучасної молоді і саме за їх допомогою відбувається безпосередній чи опосередкований діалог культур – рідної й іноземної. Іноземна мова в сучасних умовах інтенсивних міжнародних контактів стає важливим засобом узагальненого пізнання дійсності й міжкультурної комунікації. В умовах глобалізації без знання культурних норм і цінностей народів світу, без володіння іноземними мовами молода людина може залишатися пасивною, не конкурентоздатною та неспроможною реалізувати свій потенціал. Володіння іноземними мовами має розглядатися не як бажаний, а як обов’язковий елемент загальної культури сучасної молодої людини.

Абсолютно змінилися і мотиви вивчення іноземних мов: їх потрібно вивчати функціонально, у плані використання у різних сферах життя суспільства: у науці, техніці, економіці, культурі тощо; а також для використання в різних сферах життя суспільства як засобів реального спілкування з людьми з інших країн, що надає вивченню іноземних мов також і політичного значення. Таким чином, іноземна мова в сучасному суспільстві виступає, по-перше, як засіб пізнання світу, залучення до цінностей, створених іншими народами, а по-друге, це шлях до відкриття унікальності і своєрідності власної культурної самобутності. У наші дні завданням навчальних закладів є підготовка людей, які володіють іноземними мовами на якісно новому рівні і тому зможуть почуватися впевнено у світі безперестанних технологічних змін і переворотів, у світі, де достатньо часто доведеться стикатися з ситуаціями вибору та прийняття рішень, які торкаються життєвих інтересів багатьох людей. Саме тому Президент Петро Порошенко оголосив 2016 рік – Роком англійської мови в Україні. Глава держави прийняв таке рішення, «враховуючи роль англійської мови як мови міжнародного спілкування, з метою сприяння її вивченню для розширення доступу громадян до світових економічних, соціальних, освітніх і культурних можливостей, які відкриває знання та використання

англійської мови, забезпечення інтеграції України до європейського політичного, економічного і науково-освітнього простору, на підтримку програми Go Global, яка визначає вивчення англійської мови одним із пріоритетів стратегії розвитку». [9, с.1]

Я вважаю, що саме комунікативна спрямованість іноземних мов надає вчителю широкі можливості у вихованні громадянської позиції, патріотизму, високих моральних якостей особистості. Ось чому на своїх уроках я вважаю необхідним приділяти особливу увагу формуванню почуття громадянської гідності, національного світогляду молоді, вихованню любові до Батьківщини, поваги до її національних героїв та історичного минулого, культурних цінностей, звичаїв, обрядів та символіки, культивуванню кращих рис української ментальності, розвитку самобутності кожної особистості. Виходячи з власного досвіду, хочу зазначити, що предмет «Англійська мова» має, з одного боку, майже необмежені можливості для вирішення цих завдань перш за все за рахунок величезного тематичного різноманіття і інформаційної насиченості, а з іншого, говорячи про розвиток патріотичних і моральних якостей учня засобами іноземної мови, потрібно враховувати особливості вікового періоду і передбачати різні його етапи.

Громадянське виховання на уроках англійської мови починається в початковій школі. Патріотизм зароджується разом із формуванням родинних почуттів до своєї сім'ї; матері, батька, бабусі, дідуся, родичів. А провідною темою у вивченні іноземної мови у початковій школі є, безумовно, тема «Сім'я», упродовж якої учні розповідають про своїх найближчих людей і родинне коло, традиційно починають засвоювати основи проектної роботи, відтворюючи своє сімейне дерево (проект «My Family Tree»). Під час вивчення матеріалів з теми «Свята і традиції» ми починаємо ознайомлювати молодших школярів з елементами культури країн, мова яких вивчається. Ми обов'язково намагаємося подаватися знання через призму знань, сформованих в процесі оволодіння рідною культурою. Тому, знайомлячись із святковими традиціями зарубіжних ровесників, ми також обговорюємо українські сімейні традиції, традиції святкування національних свят у власній родині та у дитячому колективі, в якому перебувають діти. При вивченні теми «Місце, де я живу» (4 клас) ми звертаємо увагу учнів на будинки в українському стилі в сільській місцевості, що викликає почуття трепетної поваги до домівок батьків і дідів. При вивченні теми «Погода» учням надається завдання порівняти погоду в Україні з погодою країни, яка вивчається.

В цілому свою роботу в початковій школі я будую як масштабний проект «We Learn English, We Love English», який, у свою чергу, складається із міні-проектів («My Family Tree», «My Pet», «My Favorite Toy» та інші), в ході реалізації яких передбачається використання різних лінгвістичних та рухливих ігор, рольових ситуацій, конкурсів, загадок, прислів'їв, скоромовок, віршів, пісень, влаштування виставок малюнків, віртуальних екскурсій, то що. Базовою ідеєю моєї роботи є широке використання ігрових технологій,

які надають можливість виправдати насправді «необґрунтовані» для дитини молодшого шкільного віку вимоги спілкуватися з партнерами на англійській мові, знайти способи і показати значущість англійських фраз, побудованих за найпростішими моделями; зробити емоційно привабливим повторення мовних моделей і стандартних діалогів.

Тематика роботи в основній школі надає простір для виховання любові як до своєї малої батьківщини – рідного села, міста, місцевих традицій та історії, своєї школи, учнівського колективу, так і до рідної країни в цілому. В основній школі учні досягають такого рівня володіння мовою, при якому стає можливим діалог із зарубіжними ровесниками засобами інтернету чи проектної діяльності, в ході яких відбувається самоідентифікація молодого українця. Матеріал навчально-методичного забезпечення сприяє розумінню важливості розвитку умінь співпрацювати і контактувати із представниками інших країн світу. В основній школі відбувається формування навичок та умінь школярів розповідати про своїх друзів, рідне місто, село, національні свята і традиції, про Україну та її історичні і пам'ятні місця, мальовничі куточки нашої Батьківщини. Виховують почуття патріотизму і матеріали про визначні події з історії України, великих українців, відомих сучасних діячів української культури, науки, спорту. Українська національна символіка (Герб, Прапор, Гімн) використовується в навчальному процесі учителем англійської мови, щоб прищепити школярам повагу до державних символів, викликати в них почуття гордості за рідну державу, активізувати почуття захищеності, юридичної, моральної і політичної дієздатності. В основній школі на уроках англійської мови є можливості навіть для формування правової культури, яка тісно пов'язана з вихованням політичної культури. Політична освіченість включає знання про типи держав, політичні організації й інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему країн світу. Ці знання учні здобувають під час вивчення тем "Україна", "Великобританія", "Англомовний світ і Україна". На уроках англійської мови учні ще раз переконуються в необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства, усвідомлюють необхідність відстоювати свої політичні інтереси, вчать повазі й толерантному ставленню до політичних поглядів інших людей.

Якість презентації навчального матеріалу та ефективність його засвоєння дітьми я намагаюсь підвищувати за рахунок широкого використання в своїй роботі сучасних інноваційних підходів до викладання англійської мови, комунікативних та інтерактивних методик, але перш за все роблю ставку на мультимедійні технології, бо саме мультимедійні засоби навчання якраз і надають нам змогу компенсувати відсутність мовного середовища, повним зануренням в яке в ідеалі має бути будь-яка форма навчання англійської мови.

Старша школа – це час формування власне патріотизму, виховання любові до України як своєї Батьківщини. В той же час навчальний матеріал старшої школи надає змогу працювати над такими важливими

напрямами громадянського виховання як утвердження гуманістичної моралі і культури спілкування, виховання екологічної культури, полікультурне виховання та інші. Аутентичні навчально-методичні комплекси видавництва Macmillan, Longman, Oxford University Press, Express Publishing та інші дають великі можливості для формування в учнів таких загальнолюдських цінностей, як шанобливе і толерантне ставлення до іншої культури і більш глибоке усвідомлення своєї культури. Знайомство з культурою англомовних країн відбувається шляхом порівняння і постійної оцінки наявних знань і понять з знову отриманими, зі знаннями і поняттями про свою країну, про себе самих. Цьому сприяють завдання під рубриками "In Your Culture" ("У твоїй культурі") і "All About Me" ("Все про мене"). У результаті відбувається своєрідний діалог культур вустами школярів. Порівнюючи зарубіжного однолітка і себе самих, свої країни, учні виділяють загальне і специфічне, що сприяє об'єднанню, зближенню, розвитку розуміння і позитивного ставлення до країн, їх людей і традицій. Розвиток уміння презентувати свою країну у світі, культуру і побут свого народу, святкові обряди і культурні цінності, національні особливості та реалії життя в спілкуванні із зарубіжними ровесниками та гостями набуваються засобами активізації отриманих у попередні роки навичок та умінь за допомогою рольових ігор, творчих проєктів, організації молодіжних конференцій, змагань, культурних заходів і т.п. У навчально-методичному забезпеченні з іноземної мови для цього етапу є чимало завдань, що передбачають використання інтерактивних технологій, націлених на практичне застосування українознавчої інформації, на проведення соціокультурних паралелей, на виховання відчуття себе майбутніми громадянами своєї країни, рівноправними партнерами інших європейських країн, покликаних розвивати свою Батьківщину і збагачувати скарбницю світової цивілізації.

Результативність громадянського виховання на уроках англійської мови у великій мірі залежить від вибору методів роботи, серед яких пріоритетна роль належить активним, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, розвиток ініціативи й творчості учнів, підвищення їхньої активності, актуалізацію комунікативного потенціалу, формування критичного мислення, вміння, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, аналізувати проблеми, робити власні висновки, набувати вміння та навичок адаптації, захищати свої інтереси, поважати інтереси та права інших, брати участь у громадському житті.

До прийомів, що сприяють громадянському вихованню учнів на уроках англійської мови, можна віднести колективні форми взаємодії, групову і парну види роботи. Саме в групах і парах проходить обговорення тієї чи іншої проблеми, саме у взаємодії з оточуючими дітьми складаються певні погляди на життя і формується світогляд. Наступним ефективним прийомом роботи у згаданому вище напрямку є рольова гра, яка також є формою колективної взаємодії. Я використовую різноманітні навчальні технології: Work in Pairs/Groups, Brainstorm, Mind Map, Snowball, Inner

Circle / Outer Circle, Broken Telephone, By the Way, Vocabulary Guessing, Running Dictation, Busy Bees, Fishbowl, Expert Panel, Four Corners (Agree/Disagree), Microphone, Role Play, Project Work. Робота часто проходить у маленьких групах, де кожен має певний час для переговорів. Крім вище згаданих методів, я використовую також як традиційні: бесіди, дискусії, різні форми роботи з книгою, так і сучасні цифрові носії інформації: навчальні програми, аудіо і відео додатки, тести, мультимедійні презентації. Для зацікавлення вивчення англійської мови намагаюся залучати додаткові цікаві автентичні та країнознавчі матеріали. Всі вони допомагають вводити підрастаюче покоління в систему цінностей демократичного суспільства, що передбачає формування в нього основ громадянської культури.

Хочу особливо підкреслити, що значне місце у вихованні патріотичних почуттів посідають позакласні заходи: вечори англійської мови, тижні англійської мови, свята і конкурси знавців англійської мови. Особливо хочу підкреслити важливість за для вирішення проблем громадянського виховання конкурсів знавців англійської мови з суспільно-політичною тематикою. Так у 2014 році до 200 річчя з дня народження Т.Г.Шевченка я і мої учні прийняли участь у Всеукраїнському конкурсі есе журналу «Шкільний світ» і видавництва "PIRSON" для вчителів іноземної мови і учнів старших класів «Шевченко в моєму житті». В 2015-2016 навчальному році ми прийняли участь у Всеукраїнському конкурсі для вчителів англійської мови «Час Української культури» (Ukrainian Culture Time), оголошеному видавництвом «MM Publications» на підтримку ініціативи Міністерства освіти і науки України про оголошення 2016 року Роком англійської мови, а також залучили своїх учнів до участі у Всеукраїнському конкурсі для учнів «Моя Батьківщина: місце, де я живу/ місце, яке я люблю» (My motherland: the place where I live / the place I love the most). Я вважаю, що такі конкурси сприяють громадсько-патріотичному самоусвідомленню, адже при проведенні таких заходів відбувається процес включення учнів в активну творчу діяльність, спрямовану на вивчення історії Вітчизни, її культурної спадщини, усвідомлення кожною дитиною своєї причетності до життя свого народу, усвідомлення себе часткою національної спільноти, носієм національних цінностей. Дитина вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє, відчуває відповідальність перед своєю країною.

Висновки. Безперечно, сучасна молодь потребує готовності до життя у відкритому європейському суспільстві, соціальної активності, громадянської компетентності, усвідомлення своєї ролі в житті та впевненості в тому, що вона може позитивно впливати на зміни в соціумі. На вирішення цієї проблеми спрямована робота всіх ланок суспільства, і перш за все – освітньої системи. Великий потенціал громадянського виховання мають всі загальноосвітні предмети в сучасній школі. Але одним з найважливіших предметів, який формує моральний вигляд дитини, безсумнівно, є іноземна мова. І не тільки тому, що іноземні мови взагалі, та англійська мова зокрема, є засобом

комунікації між людьми, що представляють різні країни і народи. Але і тому, що в ході вивчення іноземних мов обговорюються проблеми, що дозволяють формувати навички критичного мислення, співвідносити свої погляди з нормами суспільної моралі. Саме на уроці іноземної мови вчитель має можливість формувати світогляд учня, його моральні цінності, його громадянську позицію, оскільки предмет «Іноземна мова», крім області конкретних лінгвістичних і екстра лінгвістичних компетенцій, має справу з питаннями ставлення і поведінки дитини в конкретних життєвих ситуаціях. Ось чому проблеми громадянського виховання школярів повинні знаходитися в центрі уваги всіх педагогів, які спрямовують підростаючу особистість до вибору громадянських цінностей, стимулюють її бажання самовдосконалюватись, готують її до повноцінного життя у новому українському громадянському демократичному суспільстві.

Література

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Іноземні мови [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://solone01.ucoz.ru/2012-2013_inostr_jazik.pdf
2. Іноземні мови. 1-11 класи: Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи в навчальних закладах у 2015/2016 н.р.- Харків: Видавництво «Ранок»Б 2015- С.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти, 2001.
4. Концепція національно-патріотичного виховання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrintschool.org.ua/training/patriotichnevihovannja.html>
5. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України / Наказ МОН України від 31.10.2011 №1243 [Електронний ресурс] // - Режим доступу: <http://www.moippro.mk.ua>. - Назва з екрана. - Мова укр. (дата звернення: 24.09.2014)
6. Наказ МОН України № 641 від 16.06.2015 року « Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»
7. Національна доктрина розвитку освіти //Нормативно-правове забезпечення освіти: у 4 ч. - X. : Основа, 2004. - Ч. 1. - 144 с.
8. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. - III. 3. - К.: Рад. шк., 1976.
9. Указ Президента України № 641/2015 від 16.11.15 року "Про оголошення 2016 року Роком англійської мови в Україні", Osvita.UA 29.11.2015

References

1. Derzhavnyj standart bazovoi i povnoyi seredn'oyi osvity'. Inozemni movy' [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupu: http://solone01.ucoz.ru/2012-2013_inostr_jazik.pdf
2. Inozemni movy'. 1-11 klasy': Metodichni rekomendaciyi z pytani' organizaciyi vyhovnoyi roboty' v navchal'ny'x zakladaх u 2015/2016 n.r.- Har'kiv: Vydavnytstvo «Ranok»B 2015- S.
3. Konceptiya gromadyans'kogo vyhovannya osobystosti v umovax rozvytku ukrayins'koyi derzhavnosti // Shlyah osvity', 2001.
4. Konceptiya nacional'no-patrioty'chnogo vyhovannya. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://ukrintschool.org.ua/training/patriotichnevihovannja.html>
5. Osnovni oriyenty'ry' vyhovannya uchniv 1-11 klasiv zagal'noosvitnix navchal'ny'x zakladiv Ukrayiny' / Nakaz MON Ukrayiny' vid 31.10.2011 #1243 [Elektronnyj resurs] // - Rezhym dostupu: <http://www.moippro.mk.ua>. - Nazva z ekrana. - Mova ukr. (data zvernennya: 24.09.2014)
6. Nakaz MON Ukrayiny' # 641 vid 16.06.2015 roku « Pro zatverdzhennya Konceptiyi nacional'no-patrioty'chnogo vyhovannya ditej i molodi, zahodiv shhodo realizaciyi Konceptiyi nacional'no-patrioty'chnogo vyhovannya ditej i molodi ta metody'chny'x rekomendacij shhodo nacional'no-patrioty'chnogo vyhovannya u zagal'noosvitnix navchal'ny'x zakladaх»
7. Nacional'na doktry'na rozvytku osvity' //Normatyvno-pravove zabezpechennya osvity': u 4 ch. - X. : Osнова, 2004. - Ch.1. - 144 s.
8. Sухомлы'ns'kyj V.O. Narodzhennya gromadyany'na / V.O.Sухомлы'ns'kyj // Vybrani tvory'. V 5-ty' t. - T. 3. - K.: Rad. shk., 1976.
9. Ukaz Prez'yidenta Ukrayiny' # 641/2015 vid 16.11.15 roku "Pro ogoloshennya 2016 roku Rokom anglis'koyi movy' v Ukrayini", Osvita.UA 29.11.2015.

Khortiva O.V.,

a teacher of the highest qualification category, a senior teacher, the teacher of English of Rubizhne specialized school №7, edu.school7@ukr.net

Ukraine, Rubizhne

THE PROBLEMS OF CIVIC EDUCATION OF STUDENTS AT THE LESSONS OF ENGLISH AT MODERN UKRAINIAN SCHOOL

The article dwells on the different aspects of using modern innovative methods of teaching English that proved to be efficient for solving the problems of formation of citizenship and high moral qualities of students at the lessons of English at a secondary school. It highlights the potential of practical application for solving the problems of civic education the content lines of the language component and such effective forms and methods of interactive studies as communicative, information and project technologies in classroom and extra-curricular educational activities.

Key words: patriotism, civic education, citizenship, high moral qualities of a student, innovative teaching methods, project activities, multimedia technologies.

УДК. 378. 147

Шмир М.Ф.,

*к.пед.н., доцент, доцент кафедри Іноземних мов і методики їх викладання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка**Україна, м. Кременець*

НАСТУПНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ В НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

В статті розглядається в історико-педагогічному аспекті перспективність і наступність як два важливі і взаємозв'язані принципи реалізації діяльничого підходу в навчанні іноземної мови, підкреслюється їх роль в діяльності викладача, забезпечуючи йому можливість визначати в процесі добору ефективних методів навчальної діяльності, основні етапи засвоєння матеріалу та перспективи розвитку особистості студента.

Оволодіння іноземною мовою сприятиме обміну ідеями у міжнародному професійному середовищі під час дискусій, конференцій та форумів, підвищуватиме їхній кваліфікаційний рівень.

Ключові слова: діяльничий підхід, навчальний процес, наступність, перспективність, розвиток особистості.

Постановка проблеми. В сучасних умовах вищої освіти серед методичних шляхів побудови навчально-виховного процесу щодо навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі, визначення змісту, методів та організаційних форм навчальної діяльності з метою формування у студентів діяльничого компетентності важливого значення набувають загальнодидактичні і лінгвометодичні принципи, що відображають закономірності навчального процесу, регулюють діяльність викладача і студентів. Важливість традиційних положень, що лежать в основі методики навчання іноземної мови беззаперечна. Однак динамічний розвиток сучасних інформаційних технологій, глобалізація суспільства, інтеграція у світовий освітній простір зумовлюють внесення відповідних змін і в систему принципів навчання. Принципи навчання як важлива категорія дидактики є вихідними в організації практики навчання іноземної мови. Вони підпорядковані його меті та завданням і керують процесом педагогічного проектування, а саме розробкою технології навчання, визначають різні аспекти навчальної діяльності. Від глибокої і досконалої розробки дидактичних принципів залежить підвищення якості навчання іноземної мови і розвиток діяльничого компетентності студентів.

Ефективними і ключовими принципами навчання, що спрямовують проектування технологій формування складових частин діяльничого компетентності, є принципи перспективності і наступності.

Аналіз педагогічних досліджень та публікацій. Проблеми принципів навчання у педагогіці досліджували: Ю. Бабанський, Н. Волкова, С. Гончаренко, Й. Герbart, М. Данилов, Л. Занков, Я.А. Коменський, Н. Мойселюк, О. Савченко, Й. Песталоцці, К. Ушинський, М. Фіцула, Л. Федоренко, В. Ягупов та ін. Вчені розглядають принцип навчання як дидактичну категорію, що визначає зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи відповідно до навчальних цілей і закономірностей процесу навчання.

Дидактичні принципи ґрунтуються не на випадкових явищах, а на певних законах, визначених часом та змістом діяльності, тому вони є закономірним відображенням вимог суспільства до діяльності людини у різних її сферах в той чи інший період.

Поняття «принцип» є особливо важливим в освітній сфері діяльності суспільства, зокрема в процесі дослідження та розробки методики навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі.

В галузі дидактики термін «принцип навчання» С. Гончаренко розглядає як «основне вихідне положення теорії навчання [5, с.270]»; В. Галузяк – як «загальні нормативні положення, якими слід керуватися для забезпечення навчального процесу [8, с.121]»; М. Фіцула – як «основні положення, що визначають зміст, організаційні норми та методи навчальної роботи [17, с.148]»; В. Ягупов – як «спрямовуючі положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм та впливають із його закономірностей [18, с.291]». Як фундаментальні поняття певної галузі знань чи наукових досліджень розглядає принципи навчання Л. Федоренко [12, с.127]. І. Бім вважає, що наукові принципи є «не просто узагальненням, а узагальненням найбільш важливого, суттєвого, закономірного [4, с.30]». Згідно тверджень М. Фіцули роль і функції дидактичних принципів полягають у наступному: а) визначають діяльність викладача і пізнавальну діяльність студентів; б) відображають внутрішню суть діяльності викладача і студентів; в) базуються на закономірностях навчання; г) є системою вимог до визначення змісту, форм і методів навчання; д) є системою основних положень, на які опирається теорія і практика навчання; е) визначають цілеспрямованість і діяльність викладача; є) є основними положеннями, на які опираються при викладанні навчальних дисциплін; ж) положення, якими керуються студенти [17, с.48].

Найбільш вичерпне та багатоаспектне дослідження проблеми наступності в освіті знайшло відображення в

працях Б.Г. Ананьєва [1], А.В. Батаршова [2], Л.О. Філатової [13] та ін.

Проблему забезпечення наступності в навчанні іноземної мови у старшій профільній школі та ВНЗ розглядають В. Редько і О. Пасічник у статті «Забезпечення наступності іншомовної освіти в системі «старша школа – ВНЗ» [10, с.21-30]. Автори розкривають чинники, що порушують наступність іншомовної освіти та окреслюють шляхи подолання негативних тенденцій розвитку даної галузі.

Нині, коли в більшості країн незалежно від їхнього економічного розвитку, багатомовність є основною рисою сучасного ділового та повсякденного життя, володіння іноземною мовою стає однією з ключових компетентностей, що повинні бути сформовані у сучасного фахівця.

Пошуки шляхів реалізації даної проблеми приводить до висновку, що одним з найбільш ефективних є діяльнісний підхід у навчанні.

Мета нашої статті полягає у розгляді принципів перспективності і наступності в контексті діяльнісного підходу в історико-педагогічному аспекті.

Виклад матеріалу. З точки зору філософії поняття «принцип» визначається як «першооснова», як те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, науки [15, с.410], як керівна ідея, основне правило поведінки під час певного виду діяльності. Впровадження у процес навчання іноземної мови принципів перспективності і наступності пов'язане з філософським положенням про наступність (спадкоємність) як періодами, етапами розвитку людини, сутність якого, на думку В. Шинкарука, полягає у збереженні елементів цілого чи окремих сторін його організації, при переході від одного етапу до іншого і в цілому при переході до будь-яких якісних змін [15, с.413].

Грунтовний аналіз поняття спадкоємності зробив німецький філософ Г. Гегель, розглядаючи наступність як єдину рису діалектично зрозумілого заперечення, яке передбачає не тільки ліквідацію старого, а й збереження і подальший розвиток раціонального та прогресивного, що було досягнуто на попередніх етапах, без чого неможливий рух вперед ані в бутті, ані в пізнанні [5, с.360]. Ця ідея знайшла свій розвиток в ідеях та дослідженнях не лише філософів, а й педагогів, психологів, психолінгвістів, лінгводидактів (Й. Гербарта, М. Данилова, І. Зязона, Я. Коменського, І. Песталоцці, Ю.Бабанського, М.Левківського, М.Лєвова, О.Савченко, К. Ушинського, Л. Скуратівського, В. Сухомлинського, С. Чавдарєва, Г. Шелєхової та ін.).

Як відомо, матеріалістична діалектика вивчає процеси поступового розвитку в природі, суспільстві і мисленні. Генезис форм руху матерії свідчить що кожна його вища форма пов'язана через наступність з нижчими, не відміняє їх, а включає і підпорядковує собі, підносячи таким чином розвиток на якісно новий ступінь. Прогресивний розвиток, який виявляється в запереченні раніше набутого, завжди відбувається із збереженням позитивного, що було досягнуто на попередньому етапі розвитку. «Наступність виражається у виявленні суттєвого, його наслідуванні та збереженні на новому етапі розвитку і визначає його прогресивну

спрямованість [14, с.360]; є тим стержнем, на якому ґрунтується безперервність існування і розвитку всього матеріального світу.

Правильне розуміння філософської сутності цього поняття має велике значення для аналізу закономірностей розвитку як суспільства взагалі, так і особливостей, і є фундаментальною основою проблеми наступності в різних наукових дослідженнях. Проаналізувавши здобутки вчених-педагогів, можна зазначити, що термін «принципи навчання» має досить давню історію. Цей термін знаходить місце в працях Я.А. Коменського, А. Дістервега, І. Песталоцці, К. Ушинського та ін. Праці цих вчених дають підстави стверджувати, що пошук своєрідних правил навчальної діяльності викладача, шляхів співпраці викладача і студентів, вихідних положень, на яких ґрунтується зміст навчання, здавна цікавили вчених, а результати їх наукових досліджень стали вагомою першоосновою сучасної дидактики і лінгвістики.

Відомий чеський дидакт, Ян Амос Коменський робить спробу обґрунтувати основні принципи навчання, надаючи їм великого значення у визначенні змісту навчання. Відомий дидакт вказував на необхідність того, щоб у навчанні наступним завжди ґрунтувалось на попередньому, а попереднє закріплювалось наступним [7, с.60], не вживаючи термін «дидактичний принцип наступності», вчений характеризував його основні риси.

Й. Песталоцці вважав головною метою навчання і виховання гармонійний розвиток природних здібностей людини, їх постійне удосконалення. Провідні елементи навчання, визначені педагогом, були покладені в основу всієї системи дидактичних принципів і змісту навчання. Дидакт рекомендував подавати знання у певній послідовності, за якої «кожне нове поняття є невеликим, майже непомітним додатком до глибоко засвоєних давніше знань» [9, с.204]. У працях вченого знаходимо першоджерельні настанови щодо комунікативного спрямування у навчанні мови, що спирається на принципах наступності і послідовності. Головним принципом учіння педагог вважає наступність, яка буде дієвою у процесі системного, послідовного, доступного і міцного опанування знань.

А. Дістервег, послідовник Й. Песталоцці, вважав, що матеріал потрібно розділити так щоб, де тільки можливо, на наступній сходинці вивчення нового повторювалось попереднє, тобто невідоме приєднувалось до вже відомого [6, с.242].

Корифей вітчизняної педагогіки, К. Ушинський розглядає дидактичні принципи не відокремлено, а у зв'язку з формами і методами навчання, а це і є проявом дієвості принципу наступності і перспективності у реалізації діяльнісного підходу у навчанні іноземної мови.

Дидактичні ідеї вчених минулого (Я. Коменського, А. Дістервега, Й. Песталоцці, К. Ушинського) щодо визначення принципів навчання, що відіграють, основну роль у визначенні змісту, методів та організаційних форм навчання, безперечно були цінними, проте потребували наукових обґрунтувань і практичної перевірки, а важливі дидактичні принципи перспективності і наступності не

мали теоретичної розробки та практичного застосування. Не було визначено місця цих принципів у теорії та практиці навчання, взагалі і в методиці викладання іноземної мови зокрема, недостатньо обґрунтовано їх роль в навчально-виховному процесі.

Принципи навчання історично змінні. У 70-х роках ХХ ст. широко простежується аспектно дослідження принципів навчання, їх основних компонентів, структури та ролі в організації навчального процесу, спираючись на наукові здобутки попередників, вчені (А. Алексюк, Б. Бабанський, Ш. Ганелін, М. Давидов, І. Лернер, М. Скаткінта ін.) визначають роль принципів у навчально-виховному процесі, з'ясовують їх кількість та виділяють найважливіші з них.

Вперше в дидактиці М. Данилов виділяє пари принципів, підкреслюючи, що всі принципи в реальному процесі взаємодіють, виступаючи в кожному компоненті навчання як система.

Ш. Ганелін вважає наступність дидактичним принципом, дає йому наукове обґрунтування.

Концептуальні ідеї вітчизняних вчених продовжують розвивати у своїх дослідженнях сучасні вітчизняні педагоги (В. Бондар, Н. Волкова, А. Кухта, Н. Мойсеюк, А. Мороз, О. Савченко, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.). Серед дидактичних принципів ключову роль в організації навчання вони відводять принципам перспективності і наступності.

З точки зору нашого дослідження, що стосується розгляду принципів наступності і перспективності в контексті діяльнісного підходу, доцільно відмітити, що дана проблема досліджена недостатньо. Численні праці видатних педагогів носять загально педагогічний характер. Матеріали, що стосуються нашого дослідження розпилені по сторінках педагогічної преси. Однак це все є важливим підґрунтям для розв'язання поставлених завдань.

Що стосується діяльнісного підходу у навчанні, то ми вважаємо, що відправною точкою у розкритті його суті є поняття «діяльність», що є основним принципом на всіх етапах навчання.

Діяльність – це форма активності, що характеризує здатність людини бути причиною змін у бутті. Активність проявляється шляхом свідомої постановки мети, яка формується в процесі виникнення певних потреб, що є джерелом активності. Усвідомлена потреба стає мотивом поведінки суб'єкта, що спонукає його до діяльності. Для суб'єкта його мотив виступає як безпосередня спонукальна сила. Мотив тісно пов'язаний з діяльністю, визначається метою. В навчальній діяльності поставлена мета є перспективністю. Для нашого дослідження – це діяльнісна компетентність студента від початку навчання і до його завершення, а наступність – це власне сформована діяльнісна компетентність студента певного ступеня навчання, розвиток якої продовжується (у майбутній темі, у подальших розділах та ін.) і в часовому плані (кожен наступний рівень мовної освітньої системи).

Ми розділяємо точку зору В. Редько і О. Пасічника [10, с.21-30], які вважають, що перетворення знання іноземної мови із загальноосвітньої в одну із операційних компетентностей сучасної професійної

освіти потребує коригування навчальних цілей, методів, критеріїв якості та стандартів іншомовної освіти. Досягнення студентами ВНЗ відповідного рівня іншомовної підготовленості автори вбачають у доцільному здійсненні навчання іноземної мови у ВНЗ у два етапи: на першому курсі організувати корективний курс іноземної мови, мета якого – досягнення усіма студентами рівня V_{1+} та їх підготовка до подальшої професійної іншомовної діяльності. У змісті корективного курсу доцільно поєднувати побутову, країнознавчу тематику, що не дублює шкільної програми, з елементами професійно орієнтованої іншомовної підготовки.

На наступних курсах (з 2-го по 4-ий) повинно активно здійснюватися професійно орієнтоване навчання іноземної мови. На цьому етапі необхідно сформувати у студентів відповідний поняттєво-термінологічний апарат, уміння і навички здобувати інформацію з іншомовних джерел, виконувати творчі комунікативні завдання з огляду на їх професійні компетенції. Досягнення таких цілей вбачається в здійсненні в процесі навчання педагогічних технологій, основою яких є принципи проблемного, діяльнісного, інтерактивного та ситуативного навчання.

Навчання в магістратурі має бути орієнтоване на продовження поглибленого оволодіння іноземною мовою (рівень $V_{2+} - C_1$) відповідно до потреб конкретних напрямків підготовки. Оскільки цей етап навчання передбачає спеціалізовану фундаментальну підготовку наукових і педагогічних кадрів, то, відповідно розширюється спектр завдань іншомовної освіти. Пріоритетності набуває оволодіння іноземною мовою для академічних цілей, що забезпечить можливість безперешкодного доступу до зарубіжних інформаційних ресурсів, сприятиме обміну ідеями у міжнародному професійному середовищі під час дискусій, конференцій та форумів, що підвищуватиме їхній кваліфікаційний рівень та конкретно – здатність на ринку праці.

Висновки. Актуальність проблеми використання принципів перспективності і наступності в реалізації діяльнісного підходу в навчанні студентів іноземної мови обумовлюється викликом сьогодення. До розв'язання цієї проблеми спонукає нас особливий статус іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування.

Принципи перспективності і наступності реалізуються діяльності викладача, який бачить перспективу розвитку і основні етапи засвоєння матеріалу. Названі вище дидактичні принципи створюють можливість організувати навчальний процес від його цілей до аналізу результатів, відіграють провідну роль у формуванні нової особистості ХХІ століття – мобільної, комунікативно-компетентної.

Окреслена проблема є досить важливою і потребує подальших досліджень.

Література

1. Ананьев Б.Т. О преемственности в обучении / Б.Т.Ананьев// Советская педагогика. – 1953. – № 2. – С. 23–35.
2. Батаршев А.В. Педагогическая система преемственности обучения в общеобразовательной и профессиональной школе / А.В. Батаршев. – СПб: Изд-во Института профтехобразования РАО, 1996. – 90 с.

3. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник / О.М. Біляєв. – К.: Генеза, 2005. – 180 с.
4. Бим И.А. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника / И.А. Бим. – М., 1997. – 288 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К., 1997. – 318 с.
6. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей / Сост. И. Елакин, Н. Макаревич, Д. Ричагов. – Минск: Высшая школа, 1971. – 256 с.
7. Коменский Я.А. Великая дидактика // Изб. пед. сочинения: в 5-ти т. / Я.А. Коменский. – М.: Просвещение, 1939. – т. I. – 1939. – 317 с.
8. Педагогіка: навчальний посібник / В.М. Галузяк, М.У. Сметанський, В.У. Шахров. – Вінниця: «Книга-Вега», 2003. – 416 с.
9. Песталоцци И.Т. Как Гертруда учит своих детей. В 2-х кн. Хрестоматия по истории педагогики / [сост. И. Елакин, Н. Макаревич, А. Ригачов]. – Минск: Высшая школа, 1971. – С. 201-211.
10. Редько В., Пасичник О. Забезпечення наступності іншомовної освіти в системі «старша школа – ВНЗ»: зацікавлений погляд на проблему // Рідна школа, № 11, 2013. – С. 21-30.
11. Рубинштейн С.А. Принцип творческой самодеятельности / С.А. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1986. – № 4. – С. 101-107.
12. Федоренко Л.П. Принципы обучения русскому языку / Л.П. Федоренко. – М., 1973. – 160 с.
13. Филатова Л.О. Развитие преемственности школьного и вузовского образования в условиях введения профильного обучения в старшем звене средней школы / Л.О. Филатова. – М.: 2005. – 192 с.
14. Философская энциклопедия: в 4-х т. / [Гл. ред. Ф.В. Константинов]. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – т. 4. – 1967. – 591 с.
15. Философский словарь / [авт. кол. А.В. Адо и др.]. – М.: Политиздат, 1991. – 500 с.
16. Философский словарь / под ред. И.П. Фролова. – М.: Политиздат, 1981. – 832. – 96 с.
17. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти / М.М. Фіцула. – Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2008. – 232 с.
18. Язупов В.В. Педагогіка: навчальний посібник / В.В. Язупов. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.
2. Batarshhev A.V. Pedagogicheskaja sistema preemstvennosti obuchenija v obshcheobrazovatelnoj professionalnoj shkole / A.V. Batarshhev. – SPb: Izd-vo Instituta proftekhobrazovanija RAO, 1996. – 90 s.
3. Biljaev O.M. Lingvodidaktika ridnoj movy: navchalno-metodychnii posibnyk / O.M. Biljaev, – K.: Henezza, 2005. – 180 s.
4. Bim I.L. Metodyka obucheniia kak nauka I problem shkol'nogo uchebnika / I.L. Bim. – M., 1997. – 288 s.
5. Honcharenko S.U. Ukrainskiy pedagogichnyi slovnyk / S.U. Honcharenko. – K., 1997. – 318 s.
6. Disterveg A. Rukovodstvo k obrazovaniju nemetskikh uchitelei / sost. I. Yelakin, N. Makarevich, D. Richagov. – Minsk: Vysshiaia shkola, 1971. – 215-256 s.
7. Komenskij Ya.A. Velikaia didaktika // Izb. ped. sochineniia v 5-ti t. / Ya.A. Komenskij. – M.: Prosvieshcheniie, 1939. – t. I. – 1939. – 317 s.
8. Pedahohika: navchal'nyi posibnyk / V.M. Haluziak, M.U. Smetanskij, V.U. Shakhov. – Vinnytsia: "Knyha-Veha", 2003. – 416 s.
9. Pestalotsti I.H. Kak Hertruda učit svoikh detei. V 2-kh kn. Khrstomatia po istorii pedahohiki [sost. I. Yelakin, A. Rigachov]. – Minsk: Vissiaia shkola, 1971. – S. 201-211.
10. Redko V., Pasichnyk O. Zabezpechennia nastupnosti inshomovnoyi osvity v systemi „starsh shkola – VNZ“: zatsikavlenyi pohliad na problemu // Ridna shkola, # 11, 2013, – S. 21-30.
11. Rubinshtein S.L. Printsyp tvorcheskoi samodeiatel'nosti / S.L. Rubinshtein // Voprosy psikhologii. – 1986. - # 4. – S. 101-107.
12. Fedorenko L.P. Printsypy obucheniia russkomu yazyku / L.P. Fedorenko. – M., 1973. – 160 s.
13. Filatova L.O. Razvitiie preimstviennosti shkol'noho i vuzovskoho obrazovaniia v usloviakh vviedeniia profil'nogo obuchenii v starshem zvene srednei shkoly / L.O. Filatova. – M.: 2005. – 192 s.
14. Filosofskaja entsiklopediia v 4-kh t. / [Gl. red. F.V. Konstantinov]. – M.: Sovietskaja entsiklopediia, 1967. – t. 4. – 1967. – 591 s.
15. Filosofskij slovar' / [avt. Kol. A.V. Ado I dr.] – M.: Politizdat, 1991. – 500 s.
16. Filosofskij slovar' / pod. red. I.T. Frolova. – M.: Politizdat, 1981. – 832. – 96 s. Resiime Ivaniuk A.I., Sichkar A.D.
17. Fitsula M.M. Pedahohika: navchal'nyi posibnyk dia studentiv vyshchynykh navchal'nykh zakladiv / M.M. Fitsula. – Ternopil': navchal'na knyha – Bohdan, 2008, – 232 s.
18. Yahupov V.V. Pedahohika: navchal'nyi posibnyk / V.V. Yahupov. – K.: Lybid', 2003. – 560 s.

References

1. Anan'jev B.H. O preemstvennosti v obuchenii / B.H. Anan'jev // Sovjetskaja pedagogika. – 1953 - # 2. – s. 23-25.

Shmyr M.F.,

PhD of Pedagogical Sciences, assistant professor, assistant professor of Department of Foreign Languages and their teaching methods of Taras Shevchenko Kremenets regional humanitarian and pedagogical academy

Ukraine, Kremenets

CONTINUITY AND PERSPECTIVE IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE ACTIVITY APPROACH IN HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT

The article deals with continuity and perspective in the historical-pedagogical aspect as two important interconnected principles of the activity approach to learning a foreign language, emphasizes their role in the teacher's activity, providing him the opportunity to determine the selection of effective methods of learning basic stages of learning and the future development of the identity of the student.

Mastering a foreign language will facilitate the exchange of ideas in an international professional environment during the discussions, conferences and forums, and will raise their qualification.

Key words: activity approach, learning process, continuity, perspective, development of the identity of the student.

УДК 78.071.2

Щербініна О.М.,

*к.пед.н., доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, asc2000@mail.ru*

Україна, м. Ніжин

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Метою статті є аналіз проблем дистанційного викладання фахових дисциплін в системі вищої музичної освіти. Розкривається специфіка музично-педагогічного процесу, обґрунтовується необхідність поєднання новітніх інформаційних технологій та традиційних форм навчання. Дистанційне навчання розглядається як освітня послуга, затребувана сучасним суспільством. Висвітлюються проблемні аспекти дистанційної освіти – психологічні, методичні, технічні. Автором наведено свідчення про результати власних напрацювань: мультимедійний посібник, інтерактивні тести, веб-сайт. Підвищення інформаційної культури визначається як чинник продуктивності дистанційного навчання.

Ключові слова: дистанційна освіта, електронні засоби навчання, освітній процес, інформатизація, музична освіта, електронний освітній ресурс.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку суспільства потребує створення умов для впровадження інформаційних технологій, використання потужних інформаційних ресурсів. Виступаючи визначальним фактором широкомасштабного прогресу, інформатизація проникає в різні сфери діяльності, перетворюючись на одну з найважливіших складових життя сучасної людини.

Необхідність переробки величезної кількості інформації, потреба в інформаційному обслуговуванні вплинули на способи й форми комунікації, засоби взаємодії в особистісній, навчальній, виробничій площині. В галузі освіти впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій визнано пріоритетним напрямком її модернізації, що має забезпечити удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві [1].

Трансформування методів навчання та взаємодії з учнівською аудиторією відповідно сучасним інтеграційним та глобалізаційним процесам зумовлює систематичне засвоєння новітніх інформаційних технологій, оволодіння комп'ютерною технікою, опанування інформаційним простором. Поряд з цим, заміна ресурсного підходу до вивчення інформації на комунікаційний вимагає певної перебудови свідомості учасників навчального процесу, формування готовності до використання сучасних засобів здобуття знань та залучення комунікаційних технологій для задоволення фахових потреб.

Докорінно змінивши зміст та способи організації навчального процесу, змістивши акценти в бік самостійно-пізнавальної діяльності, інформатизація освіти сприяла активному впровадженню дистанційних форм навчання в закладах вищої освіти. На сьогодні дистанційна освіта залишається однією з найбільш обговорюваних тем, найважливішими аспектами якої є самостійна робота студента, опанування інформаційним середовищем, впровадження on-line курсів, розробка нормативних документів, оновлення програмного

забезпечення. Визначальним є усвідомлення дистанційного навчання як освітньої послуги, актуалізованої вимогами сьогодення.

Міркування стосовно open-learning (відкритого навчання) з'явилися в науковій літературі наприкінці минулого століття. Вагомим внеском стали праці фундаторів теорії дистанційного навчання (Ч.Ведемейер, Р.Геррісон, М.Мур, А.Франц). Різномірно проблеми дистанційної освіти висвітлено в роботах українських вчених-дослідників (О.Анісімов, В.Варава, Ю.Жук, Ю.Зубань, В.Кухаренко, В.Лапінський, О.Овчарук, І.Підласний). В царині музичної освіти впровадження дистанційних форм навчання зумовлено специфікою музичного мистецтва і потребує окремого вивчення.

Мета роботи – розкрити специфіку дистанційного навчання в системі музичної освіти, визначити шляхи впровадження електронних навчальних засобів з метою забезпечення дистанційного викладання фахових дисциплін, визначити перспективні напрямки розвитку дистанційної музичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Як особлива форма духовного досвіду, один зі способів творення та відтворення ставлення до навколишнього світу, музичне мистецтво найбільше, на перший погляд, відповідає методологічним засадам дистанційної освіти, згідно яких процес дистанційного навчання «створює підґрунтя розвитку й саморозвитку особистості, забезпечуючи умови для розкриття її індивідуальності – пізнавальних інтересів та особистісних якостей» [2, с.30]. Натомість саме в системі музичної освіти перехід в площину реального втілення задекларованих ідей стосовно впровадження сучасних інформаційних технологій відбувається досить повільно.

Складність періоду трансформації музичної освіти відповідно до загальних тенденцій розвитку університетської освіти пояснюється багатьма причинами. Певний час дистанційні форми навчання вважались неприродними й неприйнятними для закладів професійної музичної освіти. Однак, стрімкий розвиток інформаційних технологій, урізноманітнення електронних засобів, розширення інформаційного середовища

докорінно змінюють ставлення музикантів до дистанційного навчання. Аналіз сучасного стану дистанційної музичної освіти дає підстави виділити найважливіші аспекти досліджуваної проблеми: психологічні, методичні та технічні.

Вивчення психологічних проблем вимагає окреслити специфіку освітнього середовища, в якому здійснюється дистанційне навчання. Кардинальна відмінність музичної освіти полягає в тому, що основні професійні знання й навички формуються в ході практичних занять, які ґрунтуються на безпосередньому спілкуванні. Неможливо уявити руйнування усталеного віками ланцюжка між учасниками «квартету» – музичний твір, музичний інструмент, студент, педагог. Практика показує, що сама думка про дистанційне викладання, наприклад, дисциплін інструментально-виконавського циклу, видається представникам музично-освітнього середовища абсурдною.

Необхідно відзначити, що розвиток музично-інформаційних технологій ускладнюється існуючими проблемами щодо педагогічних кадрів. Доведено, що музикант-педагог формується під впливом соціально-культурних умов відповідного часу. Його функції в навчальному процесі, ґрунтуючись на системі людських цінностей, визначаються певним способом передачі знань та навичок. Сьогодні вагомий відсоток педагогічного складу музичних закладів складають фахівці старшого покоління, для яких впровадження сучасних технологій пов'язане з перебудовою свідомості, опануванням новими знаннями, оновленням апробованих методик.

Задовго до становлення інформаційного суспільства в музичній педагогіці було визначено роль педагога в навчальному процесі, визнано, що «таланти створювати неможливо, але можливо створювати ґрунт, на якому процвітатимуть таланти» [3, с.147]. Завдання сучасного педагога усвідомити необхідність за допомогою комп'ютерних засобів комунікації створити сприятливе середовище, де в процесі самостійної підготовки та спілкування на партнерських засадах має здійснюватися розвиток творчої особистості студента. Враховуючи загальний вектор розвитку вищої освіти, спрямований на узгодженість різних форм навчання, а також специфіку музичної освіти, більшість музикантів-педагогів схиляються до інтеграції традиційних та віддалених (дистанційних) форм навчання. Як наслідок постає проблема методично обґрунтованого поєднання класичної методики музичного навчання з інформаційними технологіями.

Значну частину фахової підготовки музиканта складають теоретичні дисципліни, доцільність дистанційного викладання яких є очевидною. Можливість опанування теоретичним матеріалом в режимі on-line не тільки відкриває перед студентом перспективи гнучкого графіку, збільшуючи час для практичних занять (важливий фактор в музичній освіті), але й збагачує зміст таких курсів шляхом залучення мультимедійних, інтерактивних засобів, інтернет-ресурсів. Переміщення навчального процесу в нову інформаційну площину ставить певні вимоги до якості пропонуваного навчального матеріалу.

Навіть побіжний огляд веб-сторінок висвітлює розмаїття освітніх ресурсів у сфері музичного навчання. Нині в інформаційному просторі мережі Інтернет представлено безліч науково-методичних матеріалів, авторських методик, нотних архівів, музичних тренажерів та енциклопедій, аудіотек, відео-лекцій; сторінки веб-сайтів майорять пропозиціями пройти курс навчання гри на різноманітних інструментах. Поряд з цим, методичне забезпечення вищої музичної освіти не зовсім відповідає викликам сучасного суспільства. Так, значна кількість викладачів мистецьких та музичних факультетів не використовують або лише частково використовують форми дистанційної освіти у своїй роботі. Показовим прикладом подібної ситуації можна вважати зміст on-line курсів, пропонуваного провідним українським проектом масових відкритих курсів «Prometheus», де мистецька галузь на сьогодні представлена єдиним курсом з культурології, розробленим викладачами Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Певний період в системі музичної освіти відчувався дефіцит електронних підручників з провідних фахових навчальних дисциплін, розроблених з врахуванням вимог кредитно-модульної системи навчання. Сьогодні електронні навчальні видання органічно вписуються в систему дистанційної освіти. Освітнями напрацьовано значний досвід створення електронних навчальних засобів, зорієнтованих на збільшення обсягу мистецької інформації. Завдяки використанню графіки, мультиплікації, мультимедіа урізноманітнюються форми контролю, самоконтролю та самопідготовки, поглиблюються міжпредметні зв'язки (Л. Гаврілова, І. Демехіна, Ю. Жарких, Б. Корчевський).

Вирішення нагальної потреби ефективного формування аналітичного, творчого й рефлексивного мислення студентів, необхідність сприяти розбудові системи навчання якісно нового рівня, стали рушійним чинником для створення нами мультимедійного посібника «Пізнання музичного стилю: теорія, методика, практика» [4]. Розроблений як методичний засіб для забезпечення спецкурсу з проблем музичного стилю, посібник охоплює широке коло проблем пізнання музичних явищ і зорієнтований на прилучення студентів до художньо-культурних цінностей. Електронний посібник містить систематизований матеріал у вигляді набору сторінок, об'єднаних між собою загальною темою та метою. Матеріали включають значну кількість аудіо- та відео-ілюстрацій. Перехід між сторінками миттєво переходить від одного фрагменту до іншого. Тренувальні вправи і контрольні завдання додають зручності в самостійній роботі студентів. Посібник розміщено на CD-диску та веб-сайті, що дозволяє працювати з ним як локально, так і в мережі Інтернет.

Проблемною ланкою будь-якого навчального процесу традиційно залишається контроль знань. Розроблений нами електронний навчальний засіб «Все про фортепіано: 15 електронних тестів» призначений для поглиблення та перевірки знань у галузі фортепіанного мистецтва [5]. Інтерактивні тести містять завдання на вибір однієї правильної відповіді, на вибір

декількох правильних відповідей, на встановлення різного типу відповідностей. Основною метою створення ретив стало забезпечення варіативності форм і змісту навчального процесу, створення нової інформаційно-освітньої сфери шляхом активізації механізму взаємодії традиційних та інноваційних методик.

Зростання ролі Інтернету в комунікаційному просторі потребує вдосконалення способів віртуальних зв'язків між учасниками освітнього процесу. Невід'ємним компонентом комунікаційних процесів в освітньому середовищі стали веб-сайти. Основні функції освітнього сайту як електронного освітнього процесу полягають у виконанні представницьких функцій, інформаційній підтримці відвідувачів сайту, забезпеченні процесу дистанційного навчання, висвітленні діяльності користувачів сайту для зовнішніх відвідувачів Інтернету. Ідея створення авторського сайту (режим доступу: <http://shch-info.at.ua>) пов'язана з навчальною дисципліною «Сучасні інформаційні технології» при викладанні фахових дисциплін. Сьогодні майбутнім вчителям мистецьких дисциплін (в даному випадку вчителям музики і хореографії) вже не обійтись у своїй роботі без комп'ютерних технологій та Інтернет-мережі. Спочатку створений для ілюстрації навчальної теми «Ознайомлення із засобами створення Інтернет-сайтів», в подальшому сайт планується використовувати як з навчальною метою в системі фахової підготовки студентів факультету культури та мистецтв Ніжинського державного університету, так і для спілкування з широким колом музикантів-професіоналів та осіб, зацікавлених проблемами духовного буття.

Успішний розвиток та впровадження різноманітних форм дистанційної освіти безпосередньо залежить від технічного оснащення навчального процесу. Незважаючи на те, що в освітніх стандартах прописано чимало дисциплін, пов'язаних з музичними інформаційними технологіями та дистанційними формами викладання, застаріла технічна база, що знаходиться в розпорядженні вузів (особливо периферійних) унеможливає належний розвиток дистанційної освіти. Наслідком цього є домінування у навчальному процесі кейс-технологій та ТВ-технологій; натомість різновиди мережевих технологій залишаються мало реалізованими. Утворюючи порочне коло, низький рівень матеріально-технічного забезпечення, обмежуючи творчу ініціативу педагогів, звужуючи арсенал вживаних для викладання інформаційних технологій, позбавляє студентів і викладачів можливості сповна відчути позитивний вплив електронних навчальних засобів та дистанційного навчання. Відсутність же досвіду роботи з новітніми інформаційними технологіями гальмує професійний розвиток фахівців, обмежує кругозір, створюючи часом психологічні проблеми – невпевненість, відчуття некомпетентності.

Висновки. Вирізняючись складністю, суперечливістю та неоднозначністю, процеси реформування завжди ґрунтуються на синтезі новітніх технологій та усталених традицій. Найважливішою умовою успішності осучаснення навчального процесу в системі музичної

освіти є усвідомлення й ретельне врахування характерних рис та особливостей музичної діяльності. В галузі музичної освіти розвиток дистанційного викладання потребує взаємодії різних форм навчання в єдиному навчально-виховному комплексі. Знання та інформація, що об'єднані та передаються через мережу, прискорюють розвиток студентів; перетворення інформаційного середовища в художньо-творчий ресурс стратегічного значення забезпечить кардинально нові можливості професійного розвитку музиканта. Забезпечення конкурентоспроможності майбутнього фахівця має ґрунтуватися на поєднанні професійного розвитку з технічним оснащенням навчального процесу. Перспектива подальшого розвитку музичної дистанційної освіти пов'язана із вдосконаленням методичного забезпечення, урізноманітненням електронних навчальних засобів та забезпеченням інформаційної культури учасників дистанційного навчання.

Література

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання / [Електронний ресурс] // Наказ Міністерства освіти України № 466 від 25.04.2013 – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
2. Біденко Л.В. Індивідуальна спрямованість навчальної траєкторії дистанційного курсу в системі вищої школи / Л.В. Біденко, М.С. Казанджичева. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / Суми, СумДПУ імені А.С.Макаренка. – 2016. – №1. – С. 29–36.
3. Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры / Г. Нейгауз. – Москва: Музыка, 1987. – 240 с.
4. Щербініна О. Пізнання музичного стилю: теорія, методика, практика [Електронний ресурс] / О. Щербініна, М. Щербінін // Ніжин, НДУ імені М. Тоголя. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://musicstyle.meximas.com/index.htm>.
5. Щербініна О.М. Все про фортепіано: 15 електронних тестів / практикум з фортепіанної підготовки [Електронний ресурс] / О.М. Щербініна // Ніжин, НДУ імені М. Тоголя. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://shch-info.at.ua/STARJ.html>.

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia / [Elektronnyi resurs] // Nakaz Ministerstva osvity Ukrainy № 466 vid 25.04.2013 – Rezhyim dostupu do resursu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
2. Bidenko L.V. Individualna spriamovanist navchalnoi traektorii dystantsiinogo kursu v systemi vysichoi shkoly / L.V. Bidenko, M.S. Kazandzhieva // Pedagogichni nauky: teoriia, istriia, innovatsiini tehnologii / Sumy, SumDPU imeni A.S. Makarenka. – 2016. – №1. – С. 29–36.
3. Neigauz G. Ob iskusstve fortepiannoi igry / G. Neigauz. – Moskva: Muzyka, 1987. – 240 s.
4. Shcherbinina O. Piznannia muzychnogo stylu: teoriia, metodyka, praktyka [Elektronnyi resurs] / O. Shcherbinina, M. Shcherbinin // Nizhyn, NDU imeni M. Gogolia. – 2014. – Rezhyim dostupu do resursu: <http://musicstyle.meximas.com/index.htm>.
5. Shcherbinina O.M. Vse pro fortepiano: 15 elektronnykh testiv / praktykum z fortepiannoi pidgotovky [Elektronnyi resurs] / O. Shcherbinina // Nizhyn, NDU imeni M. Gogolia. – 2015. – Rezhyim dostupu do resursu: <http://shch-info.at.ua/STARJ.html>.

Shcherbinina O.M.,

candidate of pedagogical sciences, docent, of the Nizhyn Gogol State University, asc2000@mail.ru

Ukraine, Nizhyn

DISTANCE LEARNING IN HIGHER MUSIC EDUCATION: CHALLENGES OF MODERNITY

The article is an analysis of the problems of distance teaching professional disciplines in higher music education. The specifics of musical and pedagogical process is revealed, the need to combine new information technologies and traditional learning is justified. Distance learning is seen as an educational service that is demanded by modern society. Problematic aspects of distance education are highlighted: psychological, methodological, technical. The author shows evidence of the results of their developments: the media tutorial, interactive tests, website. Increase of information culture is defined as a productivity factor of distance learning.

Key words: *distance education, electronic means of learning, educational process, informatization, music education, electronic educational resource.*

Philology

УДК 130.2

Ажогіна Н.В.,

асистент, Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка, natasha_nauka@mail.ru

Україна, м. Київ

КОМЕНТАР ЯК СУЧАСНИЙ ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті зроблено спробу проаналізувати підходи до визначення коментаря як жанру науково-професійного дискурсу. Особлива увага приділяється його функціонуванню в сфері наукових комунікацій. Для цього пропонується застосувати новітні розробки з точки зору виділення специфіки коментаря до наукового тексту на основі його обговорення.

Ключові слова: коментар, комунікація, лінгвістика, науковий текст, дискурс.

Постановка проблеми. Сузь даної статті полягає в тому, що в умовах глобалізації, часо-просторових вимірів розвитку наукового знання, поступу пізнавально-комунікативного процесу, нагальною є потреба в адекватному сприйнятті й розумінні інструментів спілкування на всіх рівнях наукового дискурсу – від наукових спільнот до окремих вчених, засобів науково-професійної комунікації, – коментарів до спеціалізованих текстів, розрахованих на їх розповсюдження і багатоаспектне тлумачення в науковій спільноті. Завдяки поширеності і впливу англійської мови, яка затвердилася у ролі своєрідної «лінгва франка» науки, техніки та інтелектуально-академічної сфери, коментар як жанр мовленнєвої комунікації відіграє роль індикатора актуальності наукових пошуків.

Мета роботи. Залишається нез'ясованою методика застосування коментаря як мовного коду, його організації в науковому дискурсі. Для нашого дослідження важливим є те, що мовна комунікація у науковому дискурсі відбувається не за допомогою окремих, ізольованих одиниць (семантичних, стилістичних і т.п.), а у формі цілісних висловлювань чи повідомлень. Такими в ракурсі дослідження виступає коментар як вияв мовленнєвих актів, що допомагає розглядати функціональну значущість даного явища при вивченні комунікативно-прагматичних аспектів функціонування дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Актуальність даної статті полягає в тому, що в умовах глобалізації, часо-просторових вимірів розвитку наукового знання, поступу пізнавально-комунікативного процесу, нагальною є потреба в адекватному сприйнятті й розумінні інструментів спілкування на всіх рівнях наукового дискурсу – від наукових спільнот до окремих вчених, засобів науково-професійної комунікації, – коментарів до спеціалізованих текстів, розрахованих на їх розповсюдження і багатоаспектне тлумачення в науковій спільноті. Завдяки поширеності і впливу англійської мови, яка затвердилася у ролі своєрідної «лінгва франка» науки, техніки та інтелектуально-академічної сфери, коментар як жанр мовленнєвої комунікації відіграє роль індикатора актуальності

наукових пошуків. В загальному лінгвістичному тлумаченні коментар виступає формою ремарки, переважно пов'язаної з додатковою інформацією, зауваженням або твердженням. Це вписується у загальну систему наукової комунікації на узагальнюючому рівні, де коментар є необхідним елементом дискурсу [33, 64]. За визначенням Collins Birmingham University International Language Database, коментар існує у вигляді стислого викладу інформації, що передбачає роз'яснення, дискутування відносно важливих моментів наукового тексту [1]. Вимагає подальшого дослідження віднесення коментаря до мовленнєвого жанру, що необхідно спирається на систему дослідження у цій галузі (М.М. Бахтін, Ф.С. Бацевич, В.І. Карасик, О.В. Яшенкова та інші). З точки зору нашого дослідження такий процес розміщується в межах генологічних досліджень. Ф.С. Бацевичем здійснено ґрунтовний аналіз елементів мовленнєвих жанрів з точки зору теоретичних аспектів лінгвістичної генології, де, на нашу думку, оцінка коментаря до наукового тексту повинна знайти своє адекватне місце [Бацевич 2005, 7, 66, 102]. Коментар до спеціалізованого наукового тексту відноситься до розробленої цими вченими типології мовленнєвих жанрів, де видом дискурсу є науковий [33, 94]. За Ільченко О.М., такий жанр має на меті оцінку наукового знання (Трищук 2009, 147). На нашу думку, цей жанр не є ретельно дослідженим, особливо це стосується процесу розміщення коментаря в системі елементів наукового дискурсу. Звернення до такої тематики обумовлене сучасним інтересом лінгвістики до вивчення особливостей різних мовленнєвих жанрів у контексті наукового дискурсу. Фактичним є те, що на сьогоднішній день в межах класифікації різновидів наукового стилю комунікації: науково-популярний, науково-діловий, науково-технічний, науково-публіцистичний, навчально-науковий, місце коментаря не є визначеним [Чернявська 2005, 33]. У системі термінологічних тезаурусів коментар до спеціалізованого наукового тексту не зайняв певного місця. Залишається нез'ясованою методика застосування коментаря як мовного коду, його організації в науковому дискурсі. Для нашого дослідження важливим є те, що мовна комунікація у науковому дискурсі відбувається не

за допомогою окремих, ізольованих одиниць (семантичних, стилістичних і т.п.), а у формі цілісних висловлювань чи повідомлень. Такими в ракурсі дослідження виступає коментар як вияв мовленнєвих актів, що допомагає розглядати функціональну значущість даного явища при вивченні комунікативно-прагматичних аспектів функціонування дискурсу. Новітність дослідження полягає в розумінні прагмалінгвістичного аспекту мовленнєвих жанрів наукового стилю на англомовному матеріалі текстів. Об'єктом даного дослідження виступає система мовленнєвих актів, в межах яких здійснюється наукова комунікація. Предметом його є місце і роль коментаря до наукового тексту в системі наукового дискурсу, а в його межах – виокремлення останнього як жанру мовлення. Мета статті полягає в огляді підходів до вивчення коментаря у системі лінгвістичних досліджень. Стан розробленості наукової проблеми базується на розробках, здійснених вітчизняними і зарубіжними науковцями. Різні аспекти коментування в специфічних видах дискурсу досліджувалися з позицій теорії комунікативного мовлення (М.М. Бахтін, М.Б. Бубер). В ракурсі методології створення і застосування коментаря як мовленнєвого жанру, виступають комунікативно-когнітивні дослідження, лінгвістика тексту, дискурсу теорія тощо. В даному випадку для застосування наукової методології щодо визначення коментаря є можливим звернення до методу дискурс-аналізу, в межах якого актуалізується жанрова специфікація останнього (Яшенкова 2010, 33). Дуже вдалим у цьому напрямі є підхід Ф.С. Бацевича до тлумачення дискурсу як «тексту в тексті», в межах якого коментар (на нашу думку) виступає сконцентрованою формою вираження його змісту й організації [Бацевич 2004, 26]. У системі елементів процесу комунікації коментар як інструмент науково-професійного дискурсу займає визначене місце як письмова ланка у зворотному зв'язку між адресатом і адресантом (Яшенкова 2010, 47), (Серажим 2002, 44). Дослідження проблем дискурсу є актуальним напрямом у сучасному мовознавстві (Н.Д. Арутюнова, Р. Барт, Ф.С. Бацевич, А.Д. Белова, А. Блас, М. Бунге, Юрген Габермас, Т.А. ван Дейк, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, О.С. Кубрякова, Ю.М. Лотман, М.Л. Макаров, К. Маккьюїн, Г.Г. Почепцов, Ю.Є. Прохоров, І. Райтнер, О.Д. Селіванова, К.С. Серажим та ін.). Залишається актуальною розробка його типології, визначення жанрів, структури тощо. За думкою В.І. Карасика, стратегії наукового дискурсу реалізуються в його жанрах, зокрема в науковій статті (з точки зору видів текстів) тощо. І тут, на нашу думку, коментар займає особливе місце як жанр, що виконує роль здійснення стратегій наукового дискурсу [Карасик 2000, 15]. У лінгвістиці розглядалися й аналізувалися лише окремі відгалуження дискурсів, пов'язаних з науковою і професійною діяльністю, зокрема, науковий (Р. Барт, М.С. Глазман, С.А. Жаботинська, О.О. Ільченко, Г.В. Кицак, М.М. Кожина, Дж. Лакофф, Г.В. Чалбишева, інші). З точки зору розвитку підходів до тлумачення особливостей наукового дискурсу велику цінність мають праці Н.Д. Арутюнової, О.М. Гніздечко, Т. ван Дейка, О.Т. Ішмуратової, В.В. Красних, Дж. Кресс, Е.В. Михайлової, О.Д. Олійник,

О.В. Попадюк, Г.Г. Почепцова, І.А. Синиці, О.В. Тріщук, Р.А. Ходжа, Г.В. Челбишевої, В.Е. Чернявської, Т.В. Яхонтової, С.М. Ягодзінського та ін. Для нашого дослідження є важливим звернення до процесу комунікативного спілкування, в межах якого стається процес взаємодії думок і висловлювань спеціалістів, фахівців в певній галузі. Коментар як жанр наукового дискурсу об'єднує авторів у певну спільноту професійно параметризованих комунікантів, до якої входить і сам відправник повідомлення [Карасик 2000, 15]. Такий жанр комунікативного спілкування спеціалізує авторів на розвиткові елементів науково-професійного дискурсу. Проте коментар до наукового тексту як вияв мовленнєвого жанру, не є досить розробленим. В основному, увага приділялася його місцю в професійному дискурсі, публіцистичному (В.І. Карасик, М.Л. Степко та ін.). Важливими роботами для розуміння особливостей функціонального стилю мови науки та виділення його характеристик, компонентів (жанру коментаря, зокрема), є роботи науковців О.І. Багрій, Е.Г. Рігель, М.П. Кульгав, С.Д. Береснева, О.С. Троянської, Н.М. Разінкіної та ін. Подібно функціональному стилю, кожен тип дискурсу володіє своїм, тільки йому притаманним набором жанрів. У вивченні стилю наукової літератури також досягнуті значні успіхи, цій проблемі присвячені численні роботи відомих лінгвістів (Н.М. Разінкіна, Є.С. Троянська, та ін.). Однак, на нашу думку, жанровій своєрідності наукових текстів приділялося надзвичайно мало уваги. Проблема специфічної організації жанрів наукової літератури заслуговує найпильнішої уваги дослідників лінгвістів [Разінкіна 1989, 7]. У такому ракурсі коментар до наукового текст виступає важливим складовим чинником розвитку жанрової лінгвістичної стилістики. В системі досліджень особливостей англомовних наукових текстів і розвитку поля їх тлумачення, розуміння, інтерпретування велике значення мають роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників (О.І. Багрій, О.М. Ільченко, Л.М. Кім, В.І. Клинг, І.М. Колегаєвої, О.В. Тріщук, Т.В. Радзівської, Н.М. Разінкіної, О.С. Троянської, Т.В. Яхонтової та ін.). На нашу думку, є доречним розмістити коментар до таких текстів у межах композиційної схеми в розділі «Обговорення» (Discussion) (Яхонтова 2009, 55), (Тріщук 2009, 208-209, 319с.), (Ільченко 2002, 46-47). Сьогодні коментар може стати основним елементом електронної дискусії з приводу обговорення наукової інформації (Тріщук 2009, 319с.). Функціонування коментаря як жанру в англомовному науково-професійному дискурсі має, на нашу думку, бути здійсненим у процесах когнітивно-прикладного характеру. При цьому контури таких підходів не є завершеними, і це дає змогу розширити напрями пошуків шляхів адекватного сприйняття, розуміння і формування мовленнєвого середовища. Саме в такому ракурсі коментар набуває форму дискурсу як типу комунікативної діяльності; розвитку мовленнєвих жанрів [Бацевич 2004, 26]. Коментар як жанр мовленнєвої комунікації відіграє роль референційного аспекту повідомлення – перформативного дискурсу, коли внаслідок доповнення змінюються усталені елементи організації наукового тексту (у

вигляді, зокрема, наукових статей). При цьому коментар набуває характеру мовного коду, що фіксує, зокрема, ступінь алгоритмізованості вживання мовних засобів: стаття-коментар-стаття (науковий текст). Слідуючи дослідженням Дж. Остіна стосовно типів комунікативних мовленнєвих актів, коментар можливо віднести до групи репрезентантів, коли функціонують певні повідомлення – судження, що входять в інтерактивну систему. І.А. Синиця розвиває систему підходів з приводу діалогічної природи наукового тексту, де саме коментар, на нашу думку, має фіксоване місце в системі мовленнєвих контактів «адресат-адресант» [Синиця 2004, 56]. На необхідності систематизації постійних взаємопереходів-модифікацій мовленнєвих актів у наукових жанрах, коли опублікований текст породжує відповіді у вигляді коментарів, у тому числі, наголошує Т.В. Яхонтова [Яхонтова 2009, 51].

Висновки: вимагає подальшого дослідження процес створення і розповсюдження коментаря до наукового тексту як жанру науково-професійного дискурсу; в його межах багатоаспектно інтерпретується авторський матеріал; досліджуються особливості застосування коментаря як жанру мовленнєвої діяльності; є необхідними подальші пошуки шляхів розвитку коментаря до наукового тексту з точки зору його лінгвістичних особливостей. В якості перспективи дослідження уявляється процес подальшого розвитку структурованих оцінок цього жанру, оскільки підвищується вплив розповсюдження наукових статей на спрямованість пошуків наукових спільнот, у колі спілкування яких коментар набуває важливого значення; є необхідними дослідження в середовищі мовленнєвої тріади: науковий текст (стаття) – коментар – науковий текст (стаття), де повинні бути достеменно виявлені параметри, що стосуються змін в змісті й організації писемного матеріалу. Це дає змогу спроектувати наукові пошуки на їхній інтенсивний розвиток; стимулювати творчість вчених-авторів таких текстів; розширити межі мовленнєвої комунікації.

Література

1. Collins COBUILD English language dictionary [developed and comp. in the Engl. Dep. At the Birmingham University]. Ed. In chief John Sinclair. – London; Glasgow: Collins; Stuttgart: Klett, 1987. – 1703 p.
2. Багрії О.І. Наукова дискусія: дискурсивні та прагматичні характеристики (на матеріалі англомовних статей середини ХХ-початку ХХІ сторіч. // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Спеціальність 10.02.04- германські мови. Київ, 2009, 354 с.
3. Бацевич Ф.С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення // Бацевич Флорій Сергійович // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 26 – 34. 158 с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник // Бацевич Флорій Сергійович. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
5. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генезис: проблеми і перспективи. // Бацевич Ф.С. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.
6. Бацевич Ф.С. Лінгвістична прагматика: Спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 29-37.

7. Беньямина В.Н. Жанры англоязычной научной коммуникации (композиционно-речевые формы. // Беньямина В.Н – К.: Наукова думка, 1988. – 124 с.
8. Талицька О.Б. Сучасний німецькомовний науковий дискурс з лінгвістичних проблем: основні характеристики та фреймова організація: // Автореферат дисертації на здобуття наук, ступ. канд.. філол. наук; спеціалізація 10.02.09. «германські мови». – К. – 2008. – 20 с.
9. Тніздецько О.М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей. // Сучасне Європейське та американське лінгвознавство: дисертація канд. філол. н. за ақц.. 10ю.02.04. – К.: 2005. - 203 с.
10. Дейк П.А. ван. Язык, познание, коммуникация: Сб. работ // Дейк П.А. ван. - Сост. В.В. Петрова; пер. с англ. Языка под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс. – 1989. – 310 с.
11. Англійська мова для науковців // – К.: Наукова думка. – 1996. – 345 с.
12. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. трудов // Карасик Владимир Ильич. - Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
13. О диалогичности письменной научной речи // Кожина М.И. – Учебное пособие. – Ильченко О.М. Пермь. – Изво Пермского университета. – 1986. – 92 с.
14. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / Колегаева И.М. / – Одесса.: редакционно-издательский отдел обл. управления по печати. – 1001. – 124 с.
15. Лингвистический энциклопедический словарь [Гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1999. – 682 с.
16. Лук'янець В.С. Сучасний дискурс: оновлення методологічної культури: монографія [Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озодовська Л.В. – (Благодійницька організація «Центр практичної філософії»; НАН України, Інститут філософії ім. Т.Сковороди. – К.: 2000. – 303 с.
17. Олійник А.Д. Прагмалінгвістичні аспекти сприйняття й перекладу науково-технічних текстів / Олійник Анатолій Дмитрович // Аграрна освіта і наука. - Том. 8. - № 5-6. – 2007р. - С. 133-137. С.178
18. Павлюк А.С. Текст і комунікація: Основи дискурс аналізу: посібник // Павлюк Людмила Степанівна. – Львів: ПАІС, 2009. – 76 с.
19. Попадюк О.В. Особливості критичного дискурс-аналізу наукового тексту // Попадюк Ольга Василівна. - Збірник наукових праць НАУ «Острозька академія», - № 12. - 2009 р.- С.56-59. С.259.
17. Почепцов Г.Т. Теория коммуникации // . Почепцов Г.Т.- М.: Рефл.-бук.-К.: Вакуер. – 2006. – 656 с.
18. Рязинкина Н.М. Функциональная стилистика английского языка. Учебник. // - М.: Высшая школа, 1989. – 182 с.
19. Радзівська П.В. Текст як засіб комунікації // П.В. Радзівська. – К.: Наукова думка, 1993. – 192 с.
20. Рязинкина Н.М. Развитие языка англоязычной научной культуры // Рязинкина Н.М. – М.: Наука, 1978. – 257 с..
21. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвістичне явище: методологія, архітектура, варіативність. [На матеріалі вивчення газетних публікацій]: Монографія. // Серажим Катерина Степанівна./ За ред. В. Різуна. – К., 2002. – 392 с.
22. Синиця І.А. Діалогічність у науковому тексті // Мовознавство. - 2004. - № 2,3. - С. 56 - 64. С.234.
23. Степко М.А. Лексические приемы манипулирования в жанре комментария публицистического дискурса [Текст] //

М.А. Степко. Проблемы прикладной лингвистики: Сборник статей Международной научно методической конференции. – Пенза, 2007. – 345 с. – С.56-59.

24. Прищук О.В. Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище [Текст]: Монографія. // Прищук Ольга Володимирівна. – К.: НДІЛІУ «КПІ». – 2009. – 392 с.

25. Проханская Е.С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей // Проханская Е.С. Общие и частные проблемы функциональной стилистики. – М., 1986. – 345 с.

26. Челбышева Анна Владимировна / Празмалінгвістический аспект речевых жанров научного стиля (на материале немецких и русских текстов подъязыка стиля // Специальность 10.02.19 - теория языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, - Ростов на Дону, 2006. – 24с.

27. Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста: учебное пособие для студентов старших курсов, магистрантов и аспирантов вузов. // Чернявская В.Е. СПб.: Из-во СПбГУЭФ, 2005. – 127 с.

28. Чернявская В.Е. Интертекстуальность как текстообразующая категория вторичного текста в научных коммуникациях (на материале немецких научно-критических текстов рецензий. // Чернявская В.Е. - Ульяновск: Из-во СВФУ, 1996. – 107 с.

29. Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. научных трудов // ВПГУ. – Волгоград: Перемена, 1999. – 272 с.

30. Яхонтова П.В. Структурно-композиційні особливості сучасної англомовної наукової статті // Мовознавство. – 2009. - Листопад-грудень 2009. - С. 51- 57. С.123.

31. Яхонтова П.В. Лингвістична генезис наукових комунікацій: монографія. // Яхонтова П.В. Львів, Вид-во ЛНУ імені І. Франка. – 2009. – 420 с.

32. Яхонтова П.В. Структурно-композиційні особливості сучасної англомовної наукової статті. Яхонтова П.В. // Мовознавство. – 2009. - № 6. - С. 51-57. С.234.

33. Яшенкова О.В. Основы теории мовой комунікації: навчальний посібник // Ольга Володимирівна Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. С.210.

References

1. Collins COBUILD English language dictionary [developed and comp. in the Engl. Dep. At the Birmingham University]. Ed. In chief John Sinclair. – London; Glasgow: Collins; Stuttgart: Klett, 1987. – 1703 p.

2. Bagriy OI Naukova diskusija: diskursivni that pragmatrichni characteristics (on material anglo-movny articles mid-twentieth-cob XXI storich // Disertatsiya on zdobuttya Naukova stage candidate filologichnih Spetsialnist Sciences 10.02.04- germanskiy МТІЕ Kyiv, 2009, 354 p.

3. Bacewicz F.S. Kategorii komunikativnoi lingvistiky: sprobа viznachennya // Bacewicz Floriy Sergiyovych Movo-znavstvo. - 2003. - № 6. - S. 26 – s.34,158.

4. Bacewicz FS Basics of komunikativnoi lingvistiky: // Pidruchnik Bacewicz Floriy Sergiyovych.- K. : VTS "Akademiya", 2004. – 344 p.

5. Bacewicz FS Lingvistichna genologiya: problems i run. // Bacewicz FS - Lviv: PAIS, 2005. – 264 p.

6. Bacewicz F.S. Lingvistichna pragmatics: Sprobа obruntuvannya problem field i // doslidnitskoi odynitsi. - Movo-znavstvo. - 2009. - № 1. - S. 29-37.

7. Benyaminova V.N. Genres English language of scientific communication (speech compositional forms // Benyaminova V.N. - K.: Naukova Dumka, 1988. – 124 p.

8. Halyska OB Suchasnyj nimetskomovny Naukova discourse lingvistichnih s problems: osnovni characteristics that framing organizatsiya: // Abstract disertatsii on zdobuttya Sciences. stupas. cand .. filol. Sciences: 10.02.09 spetsializatsiya. "Germanskiy МТІЕ." - K.. - 2008. – 20 p.

9. Gnizdechko O.M. Authorization Naukova discourse: komunikativno-pragmatic aspect (on material anglo-movnih articles // Suchasnyj Evropeyske amerikanske lingvoznavstvo that:... Disertatsiya candidate filol .. n .. 10yu.02.04 for ASC - K.: 2005. – 203 p.

10. Dijk TA van. Language, cognition, communication: Coll. // works Dijk TA van. - Ed. VV Petrova; per. from English. Language, ed. IN AND. Gerasimov. - M.: Progress. - 1989. – 310 p.

11. Angliyska mova for naukovstv // - K.: Naukova Dumka. - 1996. – 345 p.

12. Karasik V.I. About the types of discourse // Linguistic personality: institutional and personal discourse: Coll. scientific. // works Karasik, Vladimir Ilyich. - Volgograd: Change, 2000. - S. 5 – 20.

13. dialogicality written scientific speech // Kozhin MN - Tutorial. - Ilchenko O.M.Perm. - Because of the Perm University. - 1986. – 92 p.

14. Kolegaeva IM The text as a unit of scientific and artistic communication / Kolegaeva IM / - Odessa.: publishing department region. Administration of Press. - 1001. - 124 p.

15. Linguistic Encyclopedic Dictionary [Ch. Ed. VN Yartsev]. - M.: Sov. Encyclopedia, 1999. – 682 p.

16. Lukyanets V.S. Suchasnyj discourse: do updates metodologichnoi Culture: monograph [Lukyanets V.S., Kravchenko O.M., Ozadovska LV. - (Blagodiyimyska organizatsiya "Center praktichnoi filosofii", National Academy of Sciences of Ukraine, Institut filosofii im.G. pan - K.: 2000. – 303 p..

17. Olynyk AD Pragmatlingvistichni aspekty spriymattya th perekladu NAUKOVO-tehnichnih tekstiv / Olynyk Anatoliy Dmitrovich // i Osvita agrarian science. - Tom. 8. - № 5-6. - 2007 p. - S. 133-137. p.178

18. Pavlyuk LS Text i komunikatsiya: Fundamentals of discourse analizu: posibnik // Lyudmila Pavlyuk Stepanivna. -Lviv: PAIS, 2009. – 76 p.

19. Popadyuk OV Osoblivosti critical discourse analizu Naukova text // Popadyuk Olga Vasilivna. - Zbirnik Naukova Prace NAU «Ostroh akademiya», - № 12. - 2009 r. - S.56-59. С.259.

17. Pochepstov GG Communication Theory // Pochepstov G.G.- M.: Refl. buk. - K.: Vakper. - 2006. – 656 p.

18. Razinkina NM Functional Stylistics of the English language. Textbook. // - M.: Higher School, 1989. – 182 p.

19. Radzievska T.V. Text yak zasib komunikatsii // TV Radzievska. - K.: Naukova Dumka, 1993. – 192 p.

20. Razinkina N.M. The development of the English language scientific culture // Razinkina NM. - M.: Nauka, 1978. – 257 s.

21. Serazhim KS Discourse yak sotsiolingvistichne yavische: metodologiya, arhitektonika, variativnist [On materialivochennya newspaper publikatsiy]. Monograph. // Serazhim Katerina Stepanivna. / In the red. B. Rizuna. - K., 2002. – 392 p.

22. Tit I.A. Dialogichnist at Naukova teksti // Movo-znavstvo. - 2004. - № 2,3. - S. 56 – 64. С.234.

23. Stepko ML Lexical manipulation techniques in the genre of comment pulitsisticheskogo discourse [Text] // ML Stepko. Problems of Applied Linguistics: Collection of papers of International Scientific Technical Conference. - Penza, 2007. – 345 p. - S.56-59.

24. Trischuk O.V. Naukova-informatsiny discourse yak sotsiokomunikativne yavische [Text]: monograph. // Trischuk Olga Volodymyrivna. - K.: NTU "KPI". - 2009. – 392 p.

25. Trojan ES Field structure of scientific style and genre varieties // Trojan ES General and specific problems of functional stylistics. - M., 1986.- 345 p.

26. Chelbysheva Anna Vladimirovna / Pragmalinguistic aspect of speech genres of scientific style (based on German and Russian texts sublanguage style // Specialty 10.02.19 - theory of language Abstract of the thesis for the degree of candidate of philological sciences -. Rostov-on-Don, 2006. - 24 p.

27. Chernjavskaĵa VE Interpretation of scientific text: a textbook for senior undergraduate students, graduate students and university graduate students. // Chernjavskaĵa VE SPb.: Because of SPSUEF, 2005. - 127 p.

28. Chernjavskaĵa VE . Intertextuality as text-forming category secondary text in scientific communication (on a material of German scientific and critical reviews of texts // Chernjavskaĵa VE .- Ulyanovsk; Because of SVNU, 1996. - 107 p.

29. Linguistic Personality: the problem of cultural linguistics and functional semantics: Coll. scientific papers // SGMF. - Volgograd: Change, 1999. - 272 p.

30. Yakhontova TV Structurally kompozitsiyini osoblivosti suchasnoi anglovovnoi naukovoi statti // Movoznavstvo. - 2009. - Listopad-Gruden 2009. - P. 51- 57. p.123.

31. Yakhontova T.V. Lingvistichna genologiya Naukova komunikatsiy: monograph. // Yakhontova TV Lviv, Luhansk Type of imeni I. Frank, - 2009. - 420 p.

32. Yakhontova T.V. Structurally kompozitsiyini osoblivosti suchasnoi anglovovnoi naukovoi statti. Yakhontova T.V. // Movoznavstvo. - 2009. - № 6. - S. 51-57. S.234.

33. Yashenkova O.V. Basics of teorii movnoi komunikatsii: The Teaching posibnik // Olga Volodymyrivna Yashenkova. - K. : VTS "Akademiya», 2010. C.210.

Azhogina N.V.,

Assistant Foreign Languages Department of Chemical Physics Faculty of Philology Institute of Kiev University
Shevchenko, natasha_nauka@mail.ru

Ukraine, Kiev

COMMENTARY AS A MODERN OBJECT LINGUISTIC RESEARCHES

The attempt to analyze approaches of commentary's study is realized in this article. Special attention is devoted to its function in the sphere of scientific communication. The novelty of this field is suggested for indication the specific role of commentary on the basis of scientific text's discussion.

Key words: commentary, communication, linguistics, scientific text, discourse.

УДК 811.111'373.43:811.161.2

Kalynovska I.M.,

PhD in Philology, associate professor of Lesya Ukrainka Eastern European National University, irkalyna@gmail.com

Ukraine, Lutsk

UKRAINIANISMS IN MODERN ENGLISH

The article focuses on the study of borrowings of Ukrainian origin, highlighting the peculiarities of their usage in Modern English. The analysis reflects the factors that affect the use and distribution of Ukrainianisms, their semantic features, ways of borrowing and assimilation. Ukrainianisms reflect the national characteristics of the Ukrainian ethnic group, its culture and historical heritage. The semantic groups of Ukrainianisms were identified and analysed, as well as their phonetic and grammatical assimilation, that is used to name the realia unique to Ukrainian national culture. In perspective attention should be focused on the study of the factors that influence the usage of Ukrainianisms in different variants of English, the peculiarities of their use in comparative aspect.

Key words: *Ukrainianism, borrowing, semantic group, factor, way of borrowing, assimilation*

Statement and significance of research. Ukrainianisms are known to be the words, their meanings, grammatical forms, word combinations, etc., borrowed from Ukrainian into other language. It is obvious that the greatest number of Ukrainianisms exist in the languages of neighbouring countries. Many Ukrainianisms are borrowed into the Polish, Belarusian, Russian and Romanian languages. Borrowings of Ukrainian origin in Modern English are used not very often. Moreover, they are used mainly by the Ukrainians who immigrated to English speaking countries or by mass media to inform of news about Ukraine.

Language is primarily important for the Ukrainian national identity. Though, Yu. Zhuktenko in his monograph «Ukrainian language in the linguistic map of Canada» noted that if there had not been a single person left in Canada speaking Ukrainian, one would continue to assure that no assimilation had actually happened, i. e. though language and culture disappeared, the «identity» remained [5]. That is, one can observe that the Ukrainian Canadians continue to identify themselves with the ethnicity of their parents even not speaking the Ukrainian language, but they keep celebrating Ukrainian holidays and using Ukrainianisms in their English.

Getting into the English-speaking environment the Ukrainians need to name certain objects, phenomena and concepts that have no English equivalents at all or they indicate different things. In such a way, the main reason for Ukrainianisms usage is the need of finding equivalents in the vocabulary of the recipient language which indicate the realia associated with the Ukrainian national history, culture and modern lifestyle.

In view of the foregoing, it should be noted that the study of Ukrainianisms is vital and perspective, because «the language of people, nation, or diaspora is the genetic code of national culture, identity and key to survival» [7].

Setting goals. The goal of this article is to analyse the peculiarities of Ukrainianisms usage in Modern English, including the factors affecting their use and distribution, the semantic features, ways of borrowing and assimilation.

Explanation and argumentation of research results. Language as a social phenomenon reflects the spiritual, economic and political development of society, it is the result of nation historical development, the interaction of complex, external and social factors. «Without external

factors the balanced language system would be doomed to eternal stability and immobility» [9].

There are many factors that influence Ukrainianisms usage in Modern English. To these factors Yu. Zhuktenko includes the density of immigrant settlements, their socio-political situation, length of stay in a new country, culture and education level, their own newspapers, literature, schools, teaching immigrant institutions, films, radio and television [5].

It follows that these factors are favourable for the Ukrainianisms usage in Modern English. Thus, in some Canadian provinces the Ukrainian studies (educational programs in the Ukrainian language, literature, history, geography) are the integral part of public school curriculum. For example, in Alberta, Manitoba and Saskatchewan there are Ukrainian bilingual programs for children from kindergarten to the age of twelve. In Alberta and Manitoba parents of children who attend bilingual schools have their own organizations, which play an important role in Ukrainian education [1]. That is, the most favourable conditions for the development of Ukrainian language and Ukrainianisms usage in English-speaking countries one can observe is Canada, where there is the world's third-largest Ukrainian population behind Ukraine itself and Russia.

The main ways of Ukrainianisms usage in the English language are phonetic borrowings, i. e. the words are transliterated (*kobzar, dumy, chumak*); word-for-word or loan translation is used, that is a literal translation of a word or morpheme of Ukrainian words or word combinations (*National Hall, people's republic*); explanatory translation (*rich peasant, cooked wheat with poppy seed*). There are also mixed borrowings (*Hetman state, Sitch flags*). One can meet in the English language the abbreviations of Ukrainian origin, which are explained in English by giving word-for-word translations (*UNR – Ukrainian National Republic, UPA – the Ukrainian Insurgent Army*).

The existence of many ways of borrowing leads to the formation of a certain number of synonymous expressions in English, so one Ukrainian word can have several English equivalents (*holubtsi – cabbage rolls, stuffed cabbage, little pigeons; pysanka – Easter egg, decorated egg, multi-coloured egg*). The group of phonetic borrowings is the most numerous. Among borrowings related to the Ukrainian Soviet reality and modern Ukraine more word-for-word translations occur

(collective farm, five-year-plan, Hero of Socialist Labour; Orange Revolution, Cassette Scandal, Party of Regions).

Ukrainian English-speaking immigrants sometimes use word-for-word or loan translation of Ukrainian words and phraseological units (*sonchko* in the meaning *darling*). Very often one can meet the direct translation of Ukrainian proverbs and sayings into English (*Your tongue will lead you to Kiev*).

All borrowings of Ukrainian origin can be divided into several semantic groups. Most Ukrainianisms concern Ukrainian national culture, including music, literature and dance, which play an important role in the life of Ukrainian immigrants. The most quantitative groups are those related to the national Ukrainian dishes (*pyrohy, houlbtsi, salo, kutia, holodets*), the history of Ukraine (*otaman, Central Rada, Cossack*) and Ukrainian Soviet reality (*Communist, Bolshevik, collective farm, the Reds*). In general, we can divide Ukrainianisms into four groups: 1) historical vocabulary; 2) social life vocabulary; 3) economic and political lexicon; 4) toponyms.

The historical vocabulary includes Ukrainianisms borrowed during a certain historical period and still used in Modern English. Among them there are the words like *bandura, kobza, dumy, kobzar, chumak, hetman, cossack, kniaz, kurgan, holodomor*. The examples of these words usage are found in historical, scientific, mass media texts and fiction: «By the 15th century the bandura had been adopted by kobzari, professional musicians, many of whom were blind, who used the instrument as an accompaniment for epic ballads (*dumy*) that recounted the exploits of the Ukrainian Cossacks» [2] or «During the Holodomor millions of inhabitants of Ukraine, the majority of whom were ethnic Ukrainians, died of starvation» [3].

The group of social life vocabulary contains the words used every day. Cooking words can also be counted to this group. Ukrainianisms of this group include the following language units: *namysto, hopak, pysanka, baba, zabava, Malanka*. Social life vocabulary is widely used by Ukrainian diaspora, for example: «I have not seen you at *zabava* last night»; «How was the *Malanka* (Ukrainian folk holiday)?» [4, p.187].

The group of words connected to different areas of cooking is numerous. This is, for example, the following words like *babka, holubtsi, horilka, kovbasa, lymonnyk, paska, pyrih, borsch, kasha, syrnyky, varenyky, kvas, samohonka, korovai, mlyntsi, pechenya, kutia*, etc. The names of traditional Ukrainian dishes are often found on the menu of Ukrainian, Polish restaurants, books, authors of which are of Ukrainian origin. The publishers in English-speaking countries often issue a collection of recipes of traditional Ukrainian dishes. For example, in 2013 the Australian publishing house «Sova Books» issued the book by S. Yakovenko [11], which presents 350 recipes of Ukrainian dishes.

It should be noted that the main way of borrowing words belonging to the first two semantic groups is mainly transliteration. The third group of words, i. e. borrowings in the sphere of politics and economics, is borrowed by means of loan translation. For example, the widely used word *rukh*, which is used to describe the phenomenon in Ukrainian politics in the late 1980s: «Taking the name *Narodnyi Rukh*

Ukrainy («Popular Movement of Ukraine for Reconstruction», often shortened to *Rukh*), to emphasize its congruence with the policies of Gorbachev...» [8].

The active entering of Ukrainian economic and political lexicon to the English vocabulary began at the beginning of the twenty first century. The reasons of this wave of Ukrainian borrowings are known to the world as the Orange Revolution and the Revolution of Dignity. The English vocabulary has been enriched by a number of words and expressions by means of loan translation. For example, *Orange Revolution, Cassette Scandal, Party of Regions, Independence Square* or *Maidan Nezalezhnosti, Euromaidan, the Heavenly Hundred, Berkut*, etc.

Transliteration is the main way of borrowing words including the following lexical units: the names of political parties and movements (*Udar, Svoboda, Pravy Sektor, Batkivshchyna*), the names of the socio-political phenomena (*Euromaidan, Antymaidan, Automaidan*), the names of social groups (*Berkut, titushky, sotnia*).

The last semantic group, the group of toponyms is quite significant among Ukrainianisms. Many toponyms found in the western English-speaking provinces of Canada are place names where Ukrainian ethnic groups concentrate. Basically place names derived from Ukrainian names are transliterated. The analysis showed that toponyms are represented by names like *Wasel* (from *Vasyl*, Alberta), *Vladymir* (after district pioneer *Vladymir Svarich* Alberta), surnames like *Pylypow* (after *Ivan Pylypow*, Edmonton), *Oleskiw* (after Dr. *Joseph Oleskiw*, Edmonton), names and surnames like *Mykhailo Drahomanov* (Saskatchewan), hydronyms like *Dnieper* (Saskatchewan), *Prut* (Alberta), names of settlements like *Antonivka* (Saskatchewan), *Stry* (Alberta), etc. [6]. Moreover, many place names of Ukrainian origin are used informally. In addition, the majority of Ukrainian toponyms are names of mails, schools, churches, streets, parks, squares, etc.

Getting into the English language, Ukrainianisms assimilate, adapt to its standards. This is phonetic assimilation, when Ukrainian phonemes and their combinations are adapted to the English phonetic standard. Phonetic assimilation is mainly reflected in the change of word stress.

The process of grammatical assimilation is more intensive. For example, Ukrainian nouns are taking plural flexion -s (*pans, kolomeykas, cossacks*) or a number of Ukrainianisms can be used in attributive function, that is Ukrainian nouns are used in English as adjectives (*Hetman state, Haydamak movement, the Cossack Rada*). This is the most common type of conversion.

Assimilating influence of English is found in the semantic content of the borrowed words. Sometimes the word that is borrowed can change its semantics, or if the borrowing is a polysemantic word, only one of the word meanings is transmitted into English. Under the influence of the Ukrainian language, new meanings of some English words appear (*Universal, pan*), that are used as equivalents to the corresponding Ukrainian realia.

Conclusions and perspectives of further research. The following article proved the linguistic statement, that the main function of Ukrainianisms in Modern English is nominative, i. e. Ukrainian equivalents are used in English to

name realia unique to Ukrainian national culture. Along with the main nominative function, there is a special use of borrowings of Ukrainian origin, which refers to their functioning as a marker of Ukrainian national identity. Summing up, Ukrainianisms are used to describe realities related to Ukrainian history, culture and modern lifestyle. Although, the number of immigrants fluent in Ukrainian is reduced, the role of lexical layer of Ukrainianisms is not decreased. In perspective attention should be focused on the study of the factors, that influence the usage of Ukrainianisms in different variants of English, the peculiarities of their usage in comparative aspect.

Література

1. Балицька Ю.О. Суспільно-політична діяльність конгресу українців Канади: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ю. О. Балицька. – Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2009. – 20 с.
2. Bandura: Musical Instrument // Encyclopedia Britannica. – Access: <https://www.britannica.com/art/bandura>
3. Holodomor // Wikipedia: the Free Encyclopedia. – Access: <https://en.wikipedia.org/wiki/Holodomor>
4. Hudyma Kfi. Ukrainian language in Canada: from prosperity to extinction? // Working Papers of the Linguistics Circle of the University of Victoria. – P. 181–189. – Access: <https://journals.uvic.ca/index.php/WPLC/article/view>
5. Жлуктенко Ю. О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади / Ю. О. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 176 с.
6. Kalynovska I. Canadian Toponyms of Ukrainian Origin in Ethnolinguistic and Linguocultural Aspects // Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки / І. М. Калиновська. – № 6 (331). – Луцьк, 2016. – С. 102–106.
7. Мазуркевич О.Ф. Овсянко-Куликовський Дмитро Михайлович // Українська мова: енциклопедія / О.Ф. Мазуркевич. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 391–392.
8. Popular Movement of Ukraine for Reconstruction // Encyclopedia Britannica. – Access: <https://www.britannica.com/art/Popular-Movement-of-Ukraine>
9. Русанівський В.М. Типи мовних контактів і методи їх вивчення // Методологічні питання мовознавства / В.М. Русанівський, К.К. Цілуйко. – К.: Наукова думка, 1966. – С.134–145.
10. Пткаченко О.Б. Українізм / О.Б. Пткаченко // Українська мова: енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко,

М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – С. 624–625.

11. Yakovenko S. Taste of Ukraine: Rustic Cuisine from the Heart of Ukraine / S. Yakovenko. – Lidcombe: Sova Books, 2013. – 360 p.

References

1. Balyts'ka Yu.O. Suspil'no-politychna diyal'niste konfresu ukrayintsiv Kanady: avto-ref. dys... kand. polit. nauk; 23.00.02 / Yu.O.Balyts'ka. – Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fed'kovycha. – Chernivtsi, 2009. – 20 s.
2. Bandura: Musical Instrument // Encyclopedia Britannica. – Access: <https://www.britannica.com/art/bandura>
3. Holodomor // Wikipedia: the Free Encyclopedia. – Access: <https://en.wikipedia.org/wiki/Holodomor>
4. Hudyma Kfi. Ukrainian language in Canada: from prosperity to extinction? // Working Papers of the Linguistics Circle of the University of Victoria. – P. 181–189. – Access: <https://journals.uvic.ca/index.php/WPLC/article/view>
5. Zhlyuktenko Yu. O. Ukrayins'ka mova na lnhvistychniy karti Kanady / Yu. O. Zhlyuktenko. – K.: Naukova dumka, 1990. – 176 s.
6. Kalynovska I. Canadian Toponyms of Ukrainian Origin in Ethnolinguistic and Linguocultural Aspects // Naukovyy visnyk SNU imeni Lesi Ukrayinky. Seriya Filolohichni nauky / I. M. Kalynovska. – № 6 (331). – Luts'k, 2016. – S. 102–106.
7. Mazurkevych O.F. Ovsyanuko-Kulykovs'kyu Dmytro Mykolayovych // Ukrayins'ka mova: entsyklopediya / O.F. Mazurkevych. – K.: Ukrayins'ka entsyklopediya, 2000. – S. 391–392.
8. Popular Movement of Ukraine for Reconstruction // Encyclopedia Britannica. – Access: <https://www.britannica.com/art/Popular-Movement-of-Ukraine>
9. Rusaniv's'kyu V.M. Typy movnykh kontaktiv i metody yikh vyvchennya // Metodolohichni pytannya movoznavstva / V.M. Rusaniv's'kyu, K.K. Tsilyuko. – K.: Naukova dumka, 1966. – S. 134–145.
10. Tkachenko O.B. Ukrayinizm / O.B. Tkachenko // Ukrayins'ka mova: entsyklopediya / redkol. V.M. Rusaniv's'kyu, O.O. Taranenko, M. P. Zyblyuk ta in. – 2-he vyd., vypr. i dop. – K.: Ukrayins'ka entsyklopediya, 2004. – S. 624–625.
11. Yakovenko S. Taste of Ukraine: Rustic Cuisine from the Heart of Ukraine / S. Yakovenko. – Lidcombe: Sova Books, 2013. – 360 p.

Калиновська І.М.,

к.філол.н., доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, irkalyna@gmail.com

Україна, м. Луцьк

УКРАЇНІЗМИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті основну увагу зосереджено на вивченні українізмів, зокрема висвітленні особливостей їхнього вживання у сучасній англійській мові. Аналіз розкриває фактори, які впливають на застосування й поширення запозичень українського походження, їхні семантичні особливості, способи запозичення й асиміляції. Українізми відображають національні особливості української етнічної групи, її культуру та історичну спадщину. Були визначені й проаналізовані семантичні групи українізмів, фонетичну й граматичну асиміляції, які використовуються для найменування реалій, які властиві тільки українській національній культурі. У перспективі слід звернути увагу на дослідження факторів, які впливають на вживання українізмів в різних варіантах англійської мови, особливостей їхнього вживання у порівняльному аспекті.

Ключові слова: українізм, запозичення, семантична група, спосіб запозичення, асиміляція.

УДК 81'1

Пац Л.І.,

к.філол.н., доцент кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету,
lyubovpac@mail.ru

Україна, м. Харків

МОВНО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕКЛАМИ ЛІКІВ

У статті йдеться про соціально-мовні аспекти реклами фармацевтичних препаратів та структурно-семантичні особливості рекламного тексту, зокрема слогану, що містить згорнутий зміст рекламної кампанії. Представлено специфіку синтаксичної організації слоганів, що мають структуру односкладного і двоскладного речення, повного і неповного, простого і складного та можуть містити компоненти, які ускладнюють структуру монопредикативної конструкції. Окреслено соціальні аспекти реклами ліків, яка є дієвим фактором впливу на потенційного споживача рекламної продукції.

Ключові слова: реклама, рекламний текст, слоган, мовні засоби, соціально-мовні аспекти.

Постановка проблеми. Сучасний світовий ринок фармацевтичної продукції характеризується високими темпами зростання виробництва і продажу ліків. При цьому одним із факторів, що реально визначають конкурентоспроможність лікарських засобів, є правильно організована рекламна кампанія. За даними компанії Proxima Research, обсяг інвестицій у рекламу лікарських засобів на телебаченні постійно збільшується і складає мільярди гривень. За даними експертів, за обсягами продажу реклами ліків перші місця посідають канали "1+1", Телеканал "Інтер", СТБ [1]. Тому для структурно-семантичного аналізу слоганів ми й зосередили свою увагу здебільшого на рекламній продукції, що транслюється цими каналами, частково послуговуючись також і інтернет-джерелами.

Мета роботи – дослідити структурно-семантичні особливості стислих рекламних текстів, проаналізувати соціальні та мовні аспекти реклами лікарських препаратів, визначити типові мовні моделі слоганів і наявність у їхній структурі складових, що здатні маніпулювати свідомістю споживача.

Актуальність нашого дослідження, попри наявність праць, де йдеться про способи організації рекламних текстів, їхню структуру й семантику, поодинокі аналізуються орфографічні, фонетичні, семантико-стилістичні особливості, визначається відсутністю викінченого опису слоганів, використовуваних у рекламі фармацевтичних препаратів, та потребою системного аналізу лінгвістичної і соціальної сутності такої реклами, що впливає на потенційного споживача, який свідомо чи несвідомо піддається її впливу, формує попит на певні види ліків та переконаність у можливості самолікування, що може стати реальною загрозою для збереження здоров'я нації.

Виклад основного матеріалу. Під рекламою будемо розуміти популяризацію товарів, видовищ, послуг тощо з метою привернути увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників і т. ін.; Поширення відомостей про кого-, що-небудь для створення популярності [2]. Реклама фармпрепаратів належить до інформативного типу, оскільки, на відміну від інституціональної, що спрямована на покращення репутації фірми і прямо не пов'язана з рекламою конкретної продукції, створює первинний попит та інформує споживача про існування товару, його властивості.

Суттєва відмінність рекламного тексту від будь-якого іншого визначається його прагматичними настановами – просуванням рекламованого об'єкта на ринку споживання, що можливе за умови комунікативного впливу на цільову аудиторію шляхом актуалізації й утримування об'єкта у свідомості адресатів, розширення знань про рекламований товар чи послугу, покращення думки потенційного споживача про цей продукт, переконання в його перевагах чи в необхідності придбання. На думку деякого з учених, в основі стратегій комунікативного впливу лежать маніпулятивні прийоми. Так, Л.І. Рюмшина виділяє два основні способи впливу на свідомість споживача рекламної продукції. Перший полягає у специфічній подачі інформації, коли можна узагальнити інформацію до невпізнання, вигадати неправдиву, поставити запитання і не дати можливості відповісти на нього, послатися на авторитети, використати метафори, гумор чи жарти. Другий спосіб – впливати на особистісні слабкості людей: викликати почуття провини чи жалість до себе або до інших, полестити, зіграти на марнославстві, пообіцявши входження до елітної чи престижної групи [3].

Задля розширення попиту на фармацевтичну продукцію реклама лікарських засобів апелює до таких постулатів як: зміцнення і покращення здоров'я, профілактика захворювань, підвищення життєвого тону і покращення самопочуття, а для жінок – схуднення, підтримання зовнішнього вигляду на належному рівні тощо.

Варто зауважити, що реклама ліків має бути виваженою і вкрай обережною, аби необдумані дії споживача рекламної продукції не завдали шкоди його здоров'ю. Відповідно до **Ст. 21 Закону України «Про рекламу»**, дозволяється реклама лише тих лікарських засобів, які відпускаються без припису (рецепта) лікаря, та тієї медичної техніки, методів профілактики, діагностики, лікування і реабілітації, застосування яких не потребує спеціальних знань чи підготовки. Згідно з законом, у рекламі заборонено подавати інформацію, яка гарантує лікувальний ефект чи дозволяє вживати ліки без консультації з фахівцем, викликає страх захворіти чи погіршити стан свого здоров'я через невикористання рекламованого продукту. Реклама не повинна «підказувати» потенційному пацієнту, що діагноз можна встановити самостійно, без консультації фахівця; не має

містити порівнянь з іншими лікарськими препаратами, посилянь на загально визнані авторитети тощо [4].

Як слушно зауважує О. Скрипник, на Заході є чітке поняття, що таке реклама ліків на телебаченні. Там її заміняють словом "інформування". У європейських країнах закон дозволяє інформувати громадян про появу нових ліків: коли вони ефективні, яку побічну дію мають. Повідомлення не повинно супроводжуватися ні музикою, ні піснями-танцями, як у нас. Телеглядача навмисно провокують – пропонують гарну картинку під приємну музику, демонструючи, як людина, проковтнувши пігулку або змастивши коліно, вмить повеселішала, співає і танцює. Вона вже здорова! Виходить, і ти одужаєш, якщо купиш в аптеці ці диво-ліки [1]. Вітчизняна реклама лікарських препаратів зорієнтована більше на емоції адресата, аніж на здоровий глузд, і, на жаль, красива картинка є вкрай дієвою.

Такими є основні соціальні вимоги до реклами, але не менш важливим є дотримання мовних норм при написанні рекламного тексту, адже при порушенні цих норм адресат фіксує свою увагу, здебільшого навіть несвідомо, не на представленій інформації, а на допущених помилках. Лінгвістичний аналіз рекламних текстів повинен мати практичне спрямування і сприяти піднесенню рекламної продукції на якісно новий рівень, оскільки неграмотні чи невправні рекламні тексти негативно позначаються на соціально-комунікативному просторі. На лінгвальному просторі це розхитування норм літературної мови, розбалансування мовної системи, презентація неправильних орфографічних стандартів, піднесення до рівня нормативної лексики маргінальних шарів українського суспільства тощо [5, с.100].

Особливе місце серед рекламної продукції посідає слоган, що є своєрідним гаслом, девізом; це рекламна формула, фраза для реклами товару, що впадає в очі, добре запам'ятовується [6]. Це коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів та становить згорнутий зміст рекламної кампанії [7, с.7]. Завдяки своїй образності, незвичним асоціаціям, мінімальній структурі і часто римованій формі слоган легко запам'ятовується, довго утримується в нашій свідомості і в ситуації вибору ліків швидко актуалізується.

Щодо свого синтаксичного облаштування, то з-поміж аналізованих нами слоганів виділяємо односкладні речення таких різновидів:

1) Односкладні номінативні речення: *Бронхолітин. Досвід і природа проти сухого кашлю; Мефенамінка. Ударна сила!*

2) Односкладні означено-особові речення: *Гліцисед. Звільниш від маски стресу; Едем Ріно. Відчуй життя без алергії, а з настанням літа актуальним стає: Едем Ріно. Зустрінь літо без алергії.* Тут варто наголосити, що автор тексту вдало використовує потенціал наказового способу дієслова, яке спонукає до активних дій, а не просто до споглядання.

3) Односкладні безособові речення: *Барбовал. Стрес анульовано, сон гарантовано.*

У таких конструкціях назва лікарського препарату постає називним теми, а подальший контекст містить конкретну інформацію про ліки: їхнє призначення, способи впливу, наслідки лікування тощо. Найменування

ліків може перебувати в препозиції і до складних речень, за рахунок яких зростає інформативність рекламного тексту. Так виглядає, наприклад, реклама діофлану: *Діофлан. Ноги знають, що їм потрібно*, – де на структуру складного речення накладається ще й персоніфікація та синекдоха, які роблять рекламний слоган виразнішим, а асоціативний ряд *ноги* – *йти* глибоко фіксується у свідомості споживача рекламованого продукту і в разі потреби швидко актуалізується та спонукає до покупки саме цих ліків. Винесення назви фармацевтичного препарату в ініціальну позицію і його структурне виокремлення як наслідок структурно-семантичного членування цілісного тексту можливе і за умови використання прийому парцеляції: *Колдрекс. Перехитри застуду. Будь знову собою* – чи приєднування: *IPC 19. Лікує нежить і простуду. Поки не почалось.* При цьому приєднувальна конструкція вводиться без будь-яких формальних засобів приєднувального зв'язку, а виявляє себе як така лише на рівні змісту.

У слоганах зі структурою двоскладного речення назва препарату найчастіше використовується у функції підмета, а не постає окремим односкладним реченням номінативного типу. При цьому присудок представлений такими формально-граматичними різновидами:

1) Складений іменний присудок: *Амбробене – це сироп від кашлю; Атоксил – справжня сила сорбенту; Резистол – протизастудний засіб для всієї родини; Реліф – м'яке рішення гострих проблем.* Зауважимо, що іменна частина такого присудка виражена іменником, а дієслівна зв'язка відсутня, що визначає інтонування таких слоганів, де назва ліків актуалізується не лише ініціальною позицією у структурі речення, а й висхідною інтонацією, викликану заданою синтаксичною ситуацією, що вимагає на письмі постановки тире.

2) Простий дієслівний присудок: *Справжня болгарська Валеріана роками заспокоює наші нерви.* Поширення речення другорядними членами робить оповідь розлогішою, означення *справжня* підкреслює якість ліків, а означення, виражене займенником *наші*, ставить поруч потенційного споживача фармацевтичного продукту, його виробника і рекламувальника, водночас надаючи оповіді інтимного характеру; *Карсил – надає печинці сил* – автори реклами йдуть на свідоме порушення пунктуаційних норм, що не лише робить смисловий акцент на найменуванні препарату, а й підтримує віршований ритм.

3) Складений дієслівний присудок: *Виразку та прояви гастриту «Де-Нол» допомагає зупинити.*

Дієвість рекламного тексту зростає завдяки вмілому використанню питальних речень, оскільки людина на підсвідомому рівні, почувши запитання, прагне відповіді на нього, а відповідь не забарилась – це рекламований продукт: *Допомагає печія? Альмагель приймаю я!; В туалеті досі? Смекта при проносі.* Використовують виробники реклами і прагматичний потенціал імперативних та кон'юнктивних конструкцій, що підштовхують потенційного покупця до активних дій: *Едем Ріно. Відчуй життя без алергії; Інцена. Свободу суглобам!* (Кого із представників старшого покоління залишать байдужими слова *Свободу суглобам!*, що миттєво співвідносяться із виразом, який давно набув афористичного змісту, *Свободу Юрію Деточкіну!*). Іноді

слоган стає аж занадто настійливою рекомендацією: *Корвалмент. Вимагайте саме Корвалмент від болю у серці в аптеці*. Свідченням того, що дієслівна лексема краще спонукає до придбання певних ліків, є зміни, які відбулися в рекламі препарату Урохолум, де віддієслівний іменник *підтримка* замінили дієсловом наказового способу *підтримайте: Урохолум. Підтримка для нирок в сезон холодів. – Урохолум. Підтримайте нирки в сезон холодів*.

З-поміж способів синтаксичного облаштування легких для запам'ятовування і художньо виразних рекламних фраз привертає увагу прийом паралелізму, що зазвичай є прикметною ознакою фольклору і полягає в паралельному зображенні явищ із різних сфер життя, у зіставленні за ознакою дії, а тут зазнає трансформації і ґрунтується як на зіставленні, так і на протиставленні: *Пектолван Плющ хочу, кашляти не хочу; Седавіт. Вітаміни – нормалізують, трави – заспокоюють*.

Одним із засобів смислової актуалізації є непрямий порядок слів у реченні, що дозволяє зробити акцент на важливих компонентах змісту: *Алерон. Зменшить алергенів дію «Алерон» при алергії*.

Потенціал сурядного ряду однорідних членів речення теж не залишився поза увагою виробників реклами ліків; як правило, такий ряд зорганізовано позитивно маркованими лексемами: *Бронхолітин. Досвід і природа проти сухого кашлю; Троксевазин – перший крок до спокою та краси*, – або, як у випадку з ДИП Риліфом, підкреслює багатофункціональність ліків: *ДИП Риліф. Швидко полегшує біль в суглобах, м'язах та хребті*.

Широко представлені в рекламі лікарських препаратів і засоби інших мовних рівнів. Зокрема, коли йдеться про телевізійну рекламу, що є аудіовізуальним засобом впливу, особливої ваги набуває фонетичне оформлення слоганів. За нашими спостереженнями, найчастіше використовується алітерація – повторення приголосних звуків для посилення інтонаційної і смислової виразності: *Сондокс. Вип'ю сондокс – вмиць засну; Гринго. Грип сильний, Гринго сильніший*. Алітерація може накладатися на лексичний повтор: *Сондокс. Надійне сподійне*, де насиченість стислої фрази звуками [с], [н] і уживання однокорених слів із цими звуками створює атмосферу спокою і заколисання.

Варто наголосити, що дієвість реклами забезпечується цілим комплексом чинників і не в останню чергу грамотною мовленнєвою подачею. Секретами успіху як великого рекламного тексту загалом, так і слогану безпосередньо є такі чинники, як: інформативність тексту,

стилістичність і зручна форма для легкого запам'ятовування, використання художньо-образних мовних засобів, наявність рими чи ритмічного малюнка, бездоганна орфографічна та орфоепічна грамотність, почуття такту тощо.

Висновки. Отже, структурно-семантична організація реклами, що інформує споживача про фармацевтичні препарати та їхнє призначення, є дієвим фактором формування попиту. Мовна грамотність та доречне використання засобів художньої образності визначають якість рекламної продукції, а відтак це окреслює перспективи дослідження – аналіз лексико-семантичної складової розгорнутих і фразеологізованих рекламних текстів.

Література

1. Скрипник О. Побічна дія реклами ліків / О. Скрипник // *Дзеркало тижня. Україна*. – № 11. – 25 березня 2016 року.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови // <http://www.lingvo.ua/uk/Search/ukuk?searchMode=Interpretations&from.Slovnuk=1>.
3. Рюмшина Л.И. Манипулятивные приемы в рекламе / Л.И. Рюмшина. – М.: Издательский центр «Март», 2004. – 240 с.
4. Закон України «Про рекламу», редакція від 03.10.2014.
5. Колеснікова І. Лінгворекламистика: нотатки про новий спецкурс для студентів ВНЗ України / І. Колеснікова // *Сучасна українська нація: мова, історія, культура: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 16 березня 2016 року з нагоди 15-річчя кафедри українознавства*. – Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. – С.100 – 101.
6. <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk-ru/>
7. Морозова И. Слагай слоганы / И. Морозова. – М.: РИП-холдинг, 2006. – 174 с.

References

1. Skrypnyk O. Pobichna diya reklamy likiv / O. Skrypnyk // *Dzerkalo tyzhnja. Ukraina*. – № 11. – 25 bereznja 2016 roku.
2. Velikyj tлумачnyi slovnuk suchasnoi ukrainskoi movy // <http://www.lingvo.ua/uk/Search/ukuk?searchMode=Interpretations&from.Slovnuk=1>.
3. Rjumshyna L.I. Manipulativnyie priomy v reklame / L. I. Rjumshyna – M.: Izdatelskij tsentr «Mart», 2004. – 240 s.
4. Zakon Ukrainy «Pro reklamu», redaktsiia vid 03.10.2014.
5. Kolesnikova I. Lingvoreklamistyka: notatky pro novyi spetskurs dlia studentiv VNZ Ukrainy / I. Kolesnikova // *Suchasna ukrainska natsiia: mova, istoriia, kultura: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu 16 bereznia 2016 roku z nago dy 15-richchia kafedry ukrainoznavstva*. – Lviv: Drukarnia LNMU imeni Danyla Halycskoho, 2016. – P.100 – 101.
6. <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk-ru/>
7. Morozova I. Slogaia slogany / I. Morozova. – M.: RIP-holding, 2006. – 174 p.

Pats L.I.,

*Candidate of Philological sciences, Associate professor of the Department of Ukrainian Studies and Latin language,
National University of Pharmacy, lyubovpac@mail.ru*

Ukraine, Kharkiv

LANGUAGE-SOCIAL ASPECTS OF DRUG ADVERTISING

The article deals with the socio-linguistic aspects of pharmaceuticals advertising and structural and semantic features of the advertising text, including a slogan containing an advertising campaign argument. The author represents the specific syntactic organization of slogans which according to their structure can be mononuclear and two-part, complete and incomplete, simple and composite sentences, and may also contain components that complicate the structure of the monopredicative construction. The researcher outlines social aspects of drug advertising which is an effective influencing factor on the potential consumer of promotional products.

Key words: advertising, advertising text, slogan, language means, socio-linguistic aspects.

УДК 81 42; 801,7

Рзаев Фирудин Гасан оглы,*кандидат филологических наук, доцент, заместитель директора института Искусство Язык и Литературы; Нахчыванское Отделение НАН Азербайджана; firudinrzayev@gmail.com**Азербайджан, г. Нахчыван***ПЛЕМЕНА ТУРУККИ В ЭТНОГЕНЕЗЕ НАХЧЫВАНЦЕВ**

Статья посвящена прототюркскому племени Турукки. Темы, связанные с этими племенами с Нахчываном, до сих пор не были исследованы учеными. Первый раз, коснувшийся к этой проблеме автор статьи выявил, что слово «турук» имя одного древнетюркского племени. По этому направлению были исследованы источники, связанные с этими племенами. При сопоставлении слова в летописях с древнетюркскими словами выявлены много интересные научные результаты, которые тесно связаны с общетюркской историей и территорией. Лингвистический анализ и языковые элементы дописьменного периода, обнаруженные в Нахчыванских ойконимах, повторялись и в античных источниках. Путём всестороннего анализа исторических материалов и языковых элементов выявлено, что племена Турукки жили на древней Нахчыванской земле – в стране Нахарин – еще с IV тысячелетия до н. э. и были в союзе с прототюркскими племенами Ас, Кути, Луллуби, Хурриты, Коман, Шу, Нахары и с другими прототюрками.

Ключевые слова: этноним, Турукки, этноойконим, Търкеш, Туркит, Туркил, Туркан.

Постановка проблемы. Неотделимая часть Азербайджана Нахчыванская АР, древне-тюркский регион, и является одним из центров мировой цивилизации. Эта земля была густонаселенной областью Азербайджана и богата образцами материальной, археологической культурой первобытнообщинной эпохи. Одновременно существующие в этом регионе наскальные рисунки, пиктографические знаки в Гямикеае, Нувединские алфавиты на скалах ещё раз подтверждают древность этой земли.

Иудейский историк Иосиф Флавий ещё в I веке считал Нахчыван колыбелью мировой цивилизации. По его мнению, Ноев ковчег остановился на земле Нахчыван. И Грузинские источники V-VII века показывает территории как страна прототюрков (11, с.14; 19, с.120-124).

Об этом свидетельствуют и многочисленные древние городища, и посёлки, со своими древними могильниками в Нахчыване как Кюлтпе, Гилян, Огланкала, Халадж, Шахтагты, Хошкешин, Нахаджир, Кызыл Ванк, Абасабад и т.д. Зарубежные археологи обнаруженные находки из этих мест, относили к VI-I тысячелетиям до н.э. (2, с.51-53).

Т.И. Голубкина при своих археологических исследованиях опираясь на найденных культурных наследий, выявила новые результаты, что оседлая жизнь и городская культура в регионе возникли еще в V-IV тысячелетия до н.э. (6, с.451-453).

Последние годы эта историчность подтверждается разведочными работами американских, французских, английских археологов как Катерине Марро, Лаурен Листвет, Хиларий Копником. Результаты их археологических и разведочных работ на территории Дуздак, Огланкале, Кюлтпе и др. регионах в Нахчыванских территориях, подтверждают, что история эти находки соответствуют с VI тысячелетием до н.э. (13, с.31-38; 16, с.39-65). По этому направлению большие заслуги и местных археологов. Разведочные и

археологические исследования А.Г. Сеидова, В.Б. Бахшалиева, С.Г. Ашурова и Б. Ибрагимова закончены новыми результатами. Обнаруженные ими древние находки на территории в Нахчыване Гилян, Кызкалеси, Кюлтпе, Халадж, Абасабад совпали с эпохой энеолита (V тысячелетиям до н.э.). Выявленные ими новые результаты имеют большое значение не только для тюркской, одновременно и мировой истории. Античные находки на территории Гилян, Кызкалеси, Кюлтпе, Халадж, Абасабад обнаруженные керамические изделия эпохи энеолита, представлены обломками кувшинов, горшков и мисок (3, с.43, 57-61, 123-125; 24, с.24-25).

Тут рождается естественно **вопрос**. Кому же относится эта древняя история, древняя культура, археологические находки, обнаруженные из этой территории? Какие племена сыграли большую роль при создании этих культурных наследий?

Античные историки, географы, многие летописи и источники свидетельствуют, о том, что древним населением Нахчыванской земли были прототюрки асы, турукки, кутийцы, лулубейцы, нахары, команы, шубары, турди, хурриты и другие племена.

Обо всех этих и других тюркских племенах упоминаются в труде античных историков и географов как Геродот, Квинт Крутий-Руф, Плутарх и др. (5, II, 30). Многие достоверные факты об этих племен встречается и в «Географии» Страбона. По его сведениям, населения древнего Нахчывана были более цивилизованными в Закавказье. Одновременно здесь упоминается, что ещё в VI тысячелетии прототюрки асы в союзе прототюрками имели свои алфавиты, и поэзию (25, с.137-138, 500-572). Надо отметить, что племена асы были в союзе с турукками, касситами, кутийцами, лулубейцами и т.д. Они были абортгенными населениями на территории древней страны Нахары-Нахчыване (21, с.132-136).

Нахчыван как древний и большой город Южного Кавказа упоминается и у Клавдия Птолемея на

греческом языке как «Наксуан» (14, с.252, 254). Опираясь к этим историческим данным, мы хотим из всех этих племен говорить об одном прототюркском племени, о племени Турукки.

Многие источники являют, что в истории Месопотамии, Передней и Малой Азии, на территории древнего Азербайджана, в том числе и Нахчыванской АР, в эпоху энеолита, бронзы и раннего средневековья вместе с вышеуказанными племенами особую и исключительную роль сыграли древние племена Турукки.

Многие тюркские племена как саки, массагеты, сарматы, ишгузы и в «Авесте» фигурировали несколькими именами, из которых наиболее употребительным являлась «тура». Многие среднеазиатские кочевые племена назывались «турк»-с быстрыми конями (17, с.150). Следует отметить, что слова **тур** в древнетюркских словарях встречается со значением как «сын», «племя», «быстрые всадники», а **тура**-«стойкая крепость» и «лагерь» на тюркском языке (8, 586; 23, I т., с.248). До сегодняшнего дня Турукки были локализованы на территории Двухречья, вокруг озера Урмии, в Закавказье и на территориях древнего Азербайджана, в том числе и Нахчыване. В исследованиях и в античных источниках, летописях и исследованиях они встречаются как «турукки», «тюркиты», «турки», «туркай», «туркан», «турк», «туркиш» и т.д., начиная с конца V, и в начале IV тысячелетия до н.э. В сведениях об истории Востоке, турукки описываются в составе государства Араты, Кути и Лулуби вместе с кутийцами, хурритами, лулубейцами, команам и другими племенами (27, с.21-22). Естественно это союз могущественных сил, и имели широкие земли общий язык и общие культуры.

Некоторые источники на территории Азербайджана в III-II тысячелетиях до н.э. сообщает об Эламском государстве, которое там существовало оседлая жизнь и городская культура. Это государство имело политические и культурные связи с Шумером, Ассирией, Вавилоном, Аккадом. Здесь было Сузское царство, со столицей города Суз. А на Ассирийских, Хеттских летописях, на этой земле аборигенными населенными были племена турукки, хурриты, кути, лулубейцы, шу, шубарти, одновременно и др. протоэтнос (4, с.310, 480, 514, 590; 12, с.6-7).

Надо сказать, что половины территории этого царства были земли страны Нахарин-нынешнего Нахчывана. Это страна упоминается в летописи Египетского фараона Тутмоса III в XVI веке (1504 года) до н.э. Из летописи читаем: «Он, порочный противник из Кадеша, собрал вокруг себя всех царей стран, покорных раньше Египту. Всех, от Нахараин (страна Митанни) до Сирии..». Потом из летописи конкретно ясно, что Нахарин (провинция Митанни), около двадцати лет не платили дани Тутмоса III (4, с.344-346; 27, с.21-22; 28, с.174, 338). Здесь слово Нахарин отдельная, название её сформировано от имени этноса Нах и из древнетюркских компонентов **ар**-«богатырь, мужчина» и **-ан** окончание «принадлежности» в форме Нах+ар+ан. Этот вариант номинации позже повторяется у многих тюркских племен как суб+ар, булг+ар, кас+ар

хаз+ар, донд+ар, кянг+ар, гарг+ар и т.д. и сегодня в лексиконах всех тюрков. Эта концепция обоснована неопровержимыми данными в исследованиях Д.Е.Еремеева, В.В.Радлова, Э.В.Севортяна, В.И.Абасва И.И. Мещанинова, и других (1, с.309; 10, с.133-142; 22, с.52-72). А если следит источников этот регион, который назывался Азией и находится страна Нахарин, Митанни, на этой земле жили прототюркские племена турукки, касситы, каскейцы, ханаены (гигсосы), кутийцы, лулубейцы, хурриты, хаабиру (савиру) и шасу (племен шу/су) и др. (4, с.176, 192, 451).

В некоторых исследованиях мы встречаем с такой концепцией, что «племена известные под названием шу, касси, су, турукки, и лулубей, были разно названными жителями государства Аратты. А эти племена принадлежали к алтайской языковой общности» (27, с.21-22). Нет сомнения, что алтайский язык родственно общетюркскими языками. А мы, опираясь упоминаниям вышеуказанных античных авторов, можем прибавить, что алтайский язык нельзя отстранить от союза прототюркских языков, как асы, турукки, кути, лулуби, хурри, команы и др. в VI и IV тысячелетиях. Потому, что эти племена раньше были на исторической сцене со своими прототюркскими языками. Нет сомнения, что при формировании язык алтайцев большую роль сыграл и язык этих прототюрков (-Ф.Р.).

По упоминаниям Геродота страна Нахарин находится на северной границе Митанни, там и река Араз. Позже в «Истории» Геродота Митанна – область на северо-западной части Мидии (5, I, 189, 202; V, 52). Здесь река Араз течёт через территории страны Нахар-Нахчывана.

Несмотря на эти достоверные факты об этой страны и турукки, встречается и такие ученые, которые по политической цели «Турк» считают арийским племенем. Р.Н.Фрай наименование племена «Türk/Турк» выделил на **Tür-k**, «тур» считал тотемом прототюрков Центральной Азии, относя этот компонент арийцам, а фонем **-к** окончанием множественного числа. Но автор, по этому поводу не указывает никакие языковые факты (26, с.66-68, 468 с.).

А нам известно, что до сегодняшнего дня происхождение персов, парфяне и арийцев ещё не выяснены до конца. Кто арийцы, кто персы, кто парфяне не исследованы и не имеет точную историю и происхождения. И.М.Дьяконов, Р.Н.Фрай, Э.А.Грантовски, М.С.Иванов и др. персы, парфяне и арийцы считают нынешними фарсами в Иране. А нам известно, что в источниках V веку до н.э. арийцы и парфяне локализованы на юге территории нынешних Туркменстане, а персиды на территории Ираке. В VI веку до н.э., персы на земле государстве Мидии, имели маленькую провинцию, и были малочисленными этносами (4, с.316-320, 589-593). Мы в среде этническом составе государства Митанни, Аратты, Манни, Мидии, Атропатены на земле Азербайджане не встречаем племена персов. Значит версии Р.Н.Фрая, о языке Турукки, не обоснованы ни языковыми и ни историческими фактами.

Ещё можем отметить, что в надписях Шартамхари в 15-ой строчке упоминаются племена (союз 17 племен) сражавшийся с Аккадским царем Нарам-Сином. Луис

Делапорте и Н.Г.Гутербок исследуя, эти летописи III тысячелетия до н.э. здесь выявили названия племена ТООРКИ и ТУРКИ. Их активно воспринимало кочевое и оседло-земледельческое население с сопредельных регионов, в союзе с асами, кутийцами, лулубейцами, нахарами, команам и другими прототюрками (31). Из этого летописца ясно, что слова **турки-турукки** название определенного этноса-племени. Разновидность названия этого племени тесно связана с языковыми возможностями того народа, которого составил текста об этих племенах.

По этому направлению исследуя Ассурские летописи II тысячелетия, Г.Досси и Ф.Чарлс в тех надписях обнаружит имени племена ТУРУККИ. Эти турукки в летописях вместе с касситами, кутийцами и лулубейцами участвуют в исторических процессах (4, s.319; 32).

Эту концепцию мы встречаем и в исследованиях И.М. Дьяконова. Он, исследуя Ассиро-Вавилонские источники, в летописях обнаружить слово «Турукки». Это слово в тексте как название племени и страны. Но автор, здесь выражение MĀT TU-RU-KI-I принимает как племя, одновременно не считает это название прототюрком (9, с.265-266; 32).

Но в книге К.Римшнайдера «Аккадский язык», там, в текстах встречается слово TU-RU-KI и ассурологи при транскрипции этого слова писали как TURUKKU. Исследуя эти упоминания Ф.Джалилов на летописи Ададнерари (XIV до н.э.) выявил слова TURUKI как название страны в форме TU-RU-KI-I и исследуя в тексте 9-10 строчек в tablette № 25 обнаружил (9) LĪ-DA-A-ĪA AWĪLUM TU-RU-KU-U, (10) U AWĪLUM TU-RU-KU-U ŠA ĪT-TĪ-ŠU. Он языковыми и историческими данными, эти строчки относит к племенем тюркам (7, с.40-46).

Мы хотим по этому поводу обратиться к античным источникам. В урартских клинописных надписях, древняя страна Нахар встречается как MĀTU NAKRU-«страна вражеская» вместе с лулубейскими племенами MĀTU LULU-«страна Лулу» (18, с.21-29). Если внимательно следить за переводом автора, то здесь слово MĀTU со словом LULU переводится как «страна Лулу», а слово NAKRU-НАХАР почему-то переводится как «вражеский». Если принять перевод автора, то из урартской летописи видно, что урартийцы страну Нахарин считают своим врагом. Значит, эта страна и эти племена не родственны с урартийцами по происхождению. Но если опираться к тексту, то MĀTU NAKRU-«страна Нахар». Мы последний вариант считаем правильным. Опираясь на результаты исследований можно сказать, что слово MĀT на прототюркском языке означает «страна, родина». Слова с лексической единицей мат/бат мы часто встречаем у албанов, маннейцев, мидийцев и в названиях тюркских племен среди белых гуннов, как Колмат, Махмат, Толмат, Касабат Астабат, Ашкабат и т.д. Значит в тексте MĀT TU-RU-KI-I переводится как «Страна Турукки» и здесь слово «Турукки» название тюркских племен (-Ф.Р.).

Если обратиться к источникам слово МАТУ/БАТУ так же встречается в лексике древних тюрков Касси. И.А. Ладынин описывая захваты Вавилону касситами II

тысячелетия до н.э. при царе Агума пишет, что цари у касситов называли «хан», а провинции или страны, которые были под их власти называли «ВАТУ». После захвата Вавилону касситы в союзе с Турукки, хурриты, кути, лулуби и эту землю разделили на «ВАТУ» (15, с.102). Исследуя касситскую династию А.Ф. Элфорд пишет, что, касситы жили на юге Кавказа, на берегу реку Араза в союзе прототюрками и город Суз был построен касситами. Этот город в IV тысячелетии до н.э. был культурным городом, там занимались изготовлением железа, и по этому, их называли «варварами». Впервые в Месопотамию касситы привезли этого металла. Цари у касситов назывались «ханом», а территории разделили на «ВАТУ» (30, с.63, 147-149). Если сегодня сопоставим фонетические параллели тюркских языков, то личное местоимение «я» в тюркских языках «мен», «бен», числительное тысяч «мин», «бин» и т.д. И так MĀTU TU-RU-KI-I, или «ВАТУ KAS S Ī» одно и то же слово «страна», «провинция» и т.д.

Н.Б. Янковская при археологических исследований найденные надписи со словом ТУРУККИ из территории Нахчывана, в долине Арпачае и Кюлтпе, и из Ираке Рас-Ал Амие, путём сопоставления относила V- IV тысячелетиям до н.э.. Но она слова ТУРУККИ считала случайным сходством со словом ТУРК и тюркскую историю относила к I тысячелетиям нашей эры на территории Центральной и Средней Азии (29, с. 80-84). Несмотря автор этот исторический факт считает случайным, но эти данные как мы выше сказали совпадает историческими данными в упоминание Страбона.

Мы и указали, что в античных источниках, летописях и в исследованиях они встречаются как «турукки», «тюркиты», «турки», «туркай», «туркан», «турк», «туркиш» начиная с конца V, и в начале IV тысячелетия до н.э.. Следует отметить, что, и сегодня в топонимических системах Нахчывана многие названия носит имени Турукки. Следует отметить, что только 11 имя как Турукват (3 село), Тиркеш, Туркан (2 село), Тюркит, Тюркали (2 село), и Туруку в ойконимических системах носят имени Турукки. Все эти имена в архивных материалах 1590 года (20, s.159-183). Если сопоставит их вышеуказанными именами, почти они одинаковы. И если делать лингвистический анализ то, их формировали только древнетюркские компоненты.

Турук+ват. Ойконим сформирован от имени племена **турук** и со словом **ват/бат**-«страна, родина» на древнетюркском языке (18, с.21-29). Ойконим этими словами носит значение «Родина Турук».

Турк+еш. Компонент **еш**- «умный» (8, с.184), и вместе с именам племени «Умные Турки».

Турк+ан. Здесь **-ан** окончание собственности и ойконим означает «Турукское село, жилища».

Турк+ит. На древнетюркском языке **ит/ат**-«место», «стоянка» (23, с.284), и ойконим носит значение «Места Турук».

Турк+ал+и. В ойкониме **ал**-«аул, село» и «высокий, всевышний», а гласный **-и**-«достигший свой цели» (8, с.31). Этими древнетюркскими словами ойконим означает «Село всевышнего Турка».

Туруку. Это ойконим сформирован компонентом с древнетюркским словом ку-«славный» и имеет значение «Славный Турук» (23, с.607). Следует отметить, что эти древние слова и сегодня встречается в говорах Средне-Азиатских, Османских, Азербайджанских и др. тюрках.

Выводы. Сопоставляя все концепции исследователей, упоминания античных авторов, источники историческими данными и этимологическое значение ойконимов в результате можно сказать следующие;

1. Племена Туруки были аборигенными населением на стране Нахарин-в древнем Нахчыване и в целом Азербайджане, ещё в V- IV тысячелетиях до н.э. имели связи шумерами, Эламом и др..

2. Эти племена были в союзе с прототюрками аси, касситы, каскейцы, кутийцы, луллубейцы, хурриты, савиру, шу, кути и тд.

3. По происхождению они тюрки и их язык был общепрототюркским языком, имел могущественные силы со своей культурой влиял соседним народам, особенно народам Двухречия.

Литература

1. Абаев В.И. Скифский язык.//Осетинский язык и фольклор. Москва-Ленинград: Наука, 1949, с. 309.
2. Абибулаев О.А. Энолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: Элм, 1982, 314с.
3. Бахшалиев В.Б., Лаурен Риствет, Хиларий Копник, Ашуров С.Г. Археологические исследования в Нахчыване (Азербайджанском и Английском языке). Нахчыван: Аджеми., 2010, 397с.
4. Всемирная история. III. I, Москва: Госиздат, 1956, 746 с.
5. Геродот. История. Перевод и примечания Г.А.Стратановского. Ленинград: Наука, 1972, 599 с.
6. Голубкина Т.И. Находки куршских погребений в Нахичеванской АССР//ДАН Аз.ССР, 1952. № 8, т. 8, с. 451-453.
7. Джалилов Ф.А. Народы Азербайджана (на Азербайджанском языке). Баку: Чыраг, 2005, 432 с.
8. Древнетюркский словарь. Ленинград: Наука. 1969, 676 с.
9. Дьяконов И.М.. Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту. Раздел IV//ВДУ, 1951. № 2, с. 265-266.
10. Еремеев Д.Е. К семантике тюркской этнонимии./Этнонимы. Москва: Наука, 1970, с. 133-142.
11. Иосиф Флавий. Иудейские древности/Пер. с греческого Г.Г. Генкеля, т. I, СПб., 1900, 716 с.
12. Иванов М.С. Очерки истории Ирана. Москва: Гос. Политиздат, 1952, 469 с.
13. Катхерине Марро. Самый древний рудник соли в мире (на английском языке). // Нахчыван как места первое города-построение и место оседлых жизнь. Нахчыван: Аджеми, 2012, с.31-38.
14. Клавдий Птолемей. Географическое руководство. См. Латышев В.В. Известия//ВДИ, 1948, XXIIV, №2, с. 252- 254.
15. Ладынин И.А. Древний Восток. Москва: Дрофа, 2009, 640 с.
16. Лаурен Листвет, Хиларий Копник, Американо-Азербайджанские раскопки в Огланкале 2010-2012 годов (на английском языке) //Нахчыван как места первое города-построение и место оседлых жизнь. Нахчыван: Аджеми, 2012, с.39-65.
17. Литвинский Б.А. Древние кочевники «Крыши мира». Москва:Наука, 1972, 270 с.

18. Меликшвили Т.А.. К вопросу о древнейшем очаге урартских племен//Вестник Древней Истории № 1, 1947, с. 21-29.

19. Меликсет-Бек, А.М. Источники грузинские./Обзор источников по истории Азербайджана, вып. 11, 1939, с. 120-124.

20. Обзорная тетрадь Иранской провинции. Баку: Элм, 1996, 184 с.

21. Фзаев Ф.Т. Протоэтносы Асы в этногенезе Азербайджанцев. (На основе Нахчыванских этноойконимов). // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, Москва: Литера, 2012, №3 (38), ISSN 2073-0071, с. 132-136.

22. Севортян Э.В. Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке. Москва: Наука, 1966, 437 с.

23. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. III. I, Москва:Наука, 1974, 777 с.

24. Сеидов А.Т., Бахшалиев В.Б., Мамедов С.М., Ашуров С.Г. Древний Шарур (На Азербайджанском, Английском и Русском языке). Баку: Нурлан, 2012, 466 с.

25. Страбон. География в 17 книгах. Пер. статья и комментарий Т. А. Стратановского. Москва: Наука, 1964, 941 с.

26. Фрай Ф.Н. Наследие Ирана. Москва: Наука (ГРВЛ), 1972, 468 с.

27. Юсифов Ю.Б. Ранние контакты Месопотамии с северо-восточными странами (Приурмийская зона).//ВДИ, 1987, №1 с. 21-22.

28. Юсифов Ю.Б. История древнего Востока (на азербайджанском языке). Баку: Изд. Университета Баку, 1992, 496 с.

29. Янковская Н.Б. Новые данные к вопросу о межобластном разделении труда в древнем двуречье//Культурное наследие востока, Ленинград: Наука, 1985, 383 с.

30. Элфорд, А. Ф. Боги нового тысячелетия (Текст) / Пер. с англ. Ю. Лисовского. Москва: Вече, 1998, 528 с.

31. <http://istoriga.ru/forum/index.php?showtopic=1635>

32. <http://annals.xlegio...rtu/avi/001.htm>

References

1. Abaev V.I. Skifskij yazyk.//Osetinskij yazyk i folklor. Moskva-Leningrad: Nauka, 1949, s. 309.
2. Abibulaev O.A. Etnolit i bronza na territorii Nahichevanskoj AССР. Baку: Etlm, 1982, 314s.
3. Bahsheliev V.B., Lauren Ristvet, Hilarij Kopnik, Ashurov S.G. Arheologicheskie issledovaniya v Nahchyvane (Azerbajdzhanskom i Anglijskom yazyke). Nahchyvan: Adzhemi., 2010, 397s.
4. Vsemirnaya istoriya. T. I, Moskva: Gosizdat, 1956, 746 s.
5. Gerodot. Istoriya. Perevod i primechaniya G.A. Stratanovskogo. Leningrad: Nauka, 1972, 599 c.
6. Golubkina T.I. Nahodki kuvshimnyh pogrebenij v Nahchyvanskoj AССР//DAN Az.SSR, 1952. № 8, t. 8, s. 451-453.
7. Dzhalilov F.A. Narody Azer (na Azerbajdzhanskom yazyke). Baку: CHyrag, 2005, 432 s.
8. Drevnetyurkskij slovr'. Leningrad: Nauka. 1969, 676 s.
9. D'yakonov I.M.. Assiro-vavilonskie istochniki po istorii Urartu. Razdel IV//VDU, 1951. № 2, s. 265-266.
10. Eremeev D.E. K semantike tyurkskoj ehtnonimii./Ehtnonimiy. Moskva: Nauka, 1970, s. 133-142.
11. Iosif Flavij. Iudejskie drevnosti/ Per. s grecheskogo G.G. Genkelya, t. I, SPb., 1900, 716 c.
12. Ivanov M.S. Ocherki istorii Irana. Moskva: Gos. Politizdat, 1952, 469 s.
13. Katherine Marro. Samyj drevnij rudnik soli v mire (na anglijskom yazyke). // Nahchyvan kak mesta pervoe goroda-postroenie i mesto osedlyh zhizn'. Nahchyvan: Adzhemi, 2012, s. 31-38.

14. Klvadij Ptolemej. Geograficheskoe rukovodstvo. Sm. Latyshev V. V. *Izvestiya//VDI*, 1948, XXIV, №2, c. 252-254.
15. Ladinin I.A. *Drevnij Vostok*, Moskva: Drofa, 2009, 640 s.
16. Lauren Listvet, Hilarij Kopnik. *Amerikano-Azerbajdzhanskije raskopki v Oglankale 2010-2012 godov (na anglijskom yazyke) //Nahchivan kak mesta pervoe goroda-postroenie i mesto osedlyh zhizn'. Nahchivyn: Adzhemi*, 2012, s. 39-65.
17. Litvinskij B.A. *Drevnie kocheviki «Kryshi mira»*. Moskva: Nauka, 1972, 270 s.
18. Melikishvili G.A.. *K voprosu o drevnejšem ochage urartskih plemen//Vestnik Drevnej Istorii № 1*, 1947, s. 21-29.
19. Melikset-Bek, L.M. *Istochniki gruzinskije./Obzor istochnikov po istorii Azerbajdzhana*, vyp. 11, 1939, c. 120-124.
20. *Obzornaya tetrad' Iravanskoj provincii*. Baku: EHM, 1996, 184 s.
21. Rzaev F.G. *Protoethnosy Asy v ehtnogeneze Azerbajdzhancev. (Na osnove Nahchivanskijh ehtnoojkonimov). //Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk*. Moskva: Litera, 2012, №3 (38), ISSN 2073-0071, s. 132-136).
22. Sevortyan E.H.V. *Affiksy imennogo slovoobrazovaniya v azerbajdzhanskom yazyke*. Moskva: Nauka, 1966, 437 s.
23. Sevortyan E.H.V. *Ehtimologicheskij slovar' tyurkskih yazykov*. T. I, Moskva: Nauka, 1974, 777 s.
24. Seidov A.G., Bahshaliev V.B., Mamedov S.M., Ashurov S.G. *Drevnij SHarur (Na Azerbajdzhanskom, Anglijskom i Russkom yazyke)*. Baku: Nurlan, 2012, 466 s.
25. Strabon. *Geografiya v 17 knigah*. Per. stat'ya i kommentarij G. A. Stratanovskogo. Moskva: Nauka, 1964, 941 c.
26. Fraj R.N. *Nasledie Irana*. Moskva: Nauka (GRVL), 1972, 468 s.
27. Usifov YU.B. *Rannie kontakty Mesopotamii s severo-vostochnymi stranami (Priurmijskaya zona)*.//VDI, 1987, №1 s.21-22.
28. Usifov YU.B. *Istoriya drevnego Vostoka (na azerbajdzhanskom yazyke)*. Baku: Izd. Universiteta Baku, 1992, 496s.
29. Ankovskaya N.B. *Novye dannye k voprosu o mezhoblastnom razdelenii truda v drevnem dvurech'e//Kul'turnoe nasledie vostoka*, Leningrad: Nauka, 1985, 383 s.
30. EHFford, A. F. *Bogi novogo tysyacheletiya (Tekst) / Per. s angl. YU. Lisovskogo*. Moskva: Veche, 1998, 528 s.
31. <http://istoriya.ru/forum/index.php?showtopic=1635>
32. <http://annals.xlegio...rtu/avi/001.htm>

Rzayev Firudin Hasan oglu,

Ph. doctor on philology, docent, Deputy director on scientific works of Art, Language and Literature Institute of Nakhchivan Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences, firudinrzayev@gmail.com

Azerbaijan, Nakhchivan

TURUKKI TRIBES IN THE ETHNOGENY OF NAKHCHIVAN PEOPLE

It is told in the paper about the Prototurkic tribe of Turukki, their history connected with the Nakhchivan and their language haven't been investigated by the Azerbaijan and Turkic scientists up to now, their entrance on historical arena and territories belonging to them are considered also. On the basis of sources by means of scientific facts during research it is proved that in Nakhchivan and all-Turkic geography the component in form of "Turukki" forming names of settlements is nothing but the name of one of Prototurkic tribes. By comprehensive analysis of historical materials and language elements it is revealed that these Turukian tribes lived on the ancient Nakhchivan land – in the country of Naharin – even from the IV millennium BC. And were in alliance with Prototurkic tribes of As, Kuti, Lullubi, Xurriti, Coman, Shu, Nahary, etc.

Key words: *ethnonym, Turukki, ethnooconym, Tirkes, Turkit, Turkil, Turkan.*

УДК 821.1

Рибачок С.М.,

к.філол.н., доцент кафедри іноземних мов

Тернопільського національного економічного університету, svetarybachok@mail.ru

Україна, м. Тернопіль

POST-TRUTH ЯК ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СВІТОВИХ ВИКЛИКІВ

У даній статті подається спроба дискурсивного підходу до осмислення ключової ролі слова *post-truth* у сучасному англомовному медіадискурсі. Виявлені засоби реалізації значення слова характеризуються негативною оцінністю та здатністю до моделювання таких асоціативно-метафоричних образів як обман, війна. Такі характерні ознаки сучасних суспільно-політичних реалій як використання завідомо неправдивої інформації, дезінформація, хакерство, обман, відкидання доцільності фактів, вплив соціальних медіа, маніпулювання свідомістю людей для досягнення політичної мети тісно пов'язані з появою мовного знака *post-truth*,

Ключові слова: після правда, медіадискурс, суспільно-політичні реалії.

Значний інтерес дослідників викликало рішення авторів Оксфордського словника визнати *post-truth* словом 2016 року. Укладачі словника підкреслюють, що дане слово існує вже кілька десятиліть, проте лише в 2016 році воно стало особливо актуальним і часто вживаним, та пов'язують це з обговоренням значущих суспільних та політичних проблем у сучасному англомовному медіапросторі, зокрема з проведенням референдуму про членство Великобританії у ЄС (Brexit) і виборами президента США [1]. Проте в українській мові вживання даного слова суттєво обмежено: слово є досить маловідомим широкій громадськості.

Постановка проблеми. Актуальність роботи визначається не тільки можливістю представити нову мовну одиницю, але і осмислити як мовні феномени конструюють суспільні реалії у рамках дискурсів та стають ефективними засобами впливу. Відомо, що дискурс «як мова, занурена у життя» грає ключову роль у конструюванні образу цього світу різноманітними способами. Те, як ми говоримо про певні речі – слова, висловлення, акценти, які виділяються, – значним чином впливає на сприйняття і розуміння світу людьми, а отже на конструювання певної реальності, на відображення його у свідомості людей (створення дискурсу). Питання дискурсивного підходу про те, чому певна суспільна реальність (як дискурсивна формація) пов'язана з такими, а не іншими формами висловлення, чому в певних умовах ті чи інші слова і поняття починають грати центральну роль, як мова конструює соціальні феномени, взаємодії між текстом, дискурсом і соціальним контекстом, між дискурсом і соціальною реальністю, що він конструює [2,3] є і далі відкритими.

Мета. Враховуючи новизну та актуальність даної проблематики у статті робиться спроба осмислення мовного явища *post-truth* під кутом зору дискурсивного підходу, що дозволяє спрямувати увагу на лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості його дискурсивного вияву.

Матеріалом дослідження слугували тексти англомовних ЗМІ таких як Independent, Guardian, Economist та деякі інші [4, 5, 6, 7].

Виклад основного матеріалу. На даний час зафіксовано дані двох лексикографічних джерел щодо слова *post-truth*:

post-truth – relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief [1] (після правда – співвідноситься чи визначає такі обставини, за яких об'єктивні факти є менше впливовими на формування громадської думки, ніж звертання до емоцій і особистих переконань) (тут і далі переклад власний).

relating to a situation or system in which facts are neglected in favour of emotions and beliefs [8] (стосується ситуації чи системи, в якій нехтують фактами на користь емоцій та переконань).

Таким чином, авторами робиться акцент на такі характеристики епохи розвитку масових комунікацій, коли вплив на формування громадської думки базується не на основі об'єктивних фактів, а особистих внутрішніх переконань. Найчастіше атрибутивний ад'єктив «*post-truth*» використовується в поєднанні з номінативами у фразях *post-truth politics*, *post-truth era*, *post-truth world*, що дає підстави розглядати системність і сукупність таких характеристик. Ад'єктивний композит «*post-truth*» є прикладом розширення значення префікса *post-*, який стає все більш помітним в останні роки. Сема часу, яка традиційно має значення «після зазначеної ситуації або події», – як у «*post-war*, *post-match*» (повоєнний або після матчу) – у слові *post-truth* має більше значення як «приналежність до часу, в якому зазначена концепція/подія стала неважливою або неактуальною». Цей нюанс, схоже, виникає в середині 20-го століття, в таких словах, як *post-national*, *post-racial* [1].

Автори словника вважають, слово «пост-правда» вперше було використано в такому значенні в есе сербсько-американського драматурга Стіва Тесіч в 1992 році, в якому він описав про конфлікт в Перській затоці. Є дані про те, що слово використовувалося і раніше, але, мабуть, з прозорим змістом «після правди стало відомо», а не з новим імплікативним змістом, що «сама правда стала неважливою і неактуальною». Автори словника також посилаються на книгу «The Post-truth Era» Ральфа Кейна [7], що з'явилася в 2004 році та американського коміка Стівена Колберта, котрий в 2005 році популяризував неофіційне слово, що співвідноситься з подібним значенням: *truthiness*, яке визначається у словнику як «*the quality of seeming or being felt to be true, even if not*

necessarily true» (правдоподібність як стан, коли індивідууму здається чи він відчуває правдивість тверджень, навіть якщо це не завжди вірно).

Намагаючись показати відмінність у тлумаченнях цих двох слів, варто звернути увагу на позитивну оцінність значення слова *truthiness*:

With truthiness, though, we still recognized that truth exists, just that it could be overridden and bent to serve our own emotional purposes. Even the word itself suggests fidelity to a kind of truth – perhaps the loosiest-goosiest brand but still recognizable to its mother [8]. (У слові «правдоподібність» ми все-таки визнаємо, що правда існує, хоча вона може бути перекручена для задоволення наших емоційних цілей. Навіть саме слово виражає певний вид відданості правді – можливо як безпутний син, якого матір все-таки визнає).

Поява і вживання *post-truth* розширює поняття від ізольованої якості конкретного твердження до загальної характеристики нашого часу – коли правда не важлива, чи немає значення. Фіксуються дискурсивні вияви похідного абстрактного номінатива *post-truthfulness*, ще незафіксованого у лексикографічних джерелах, що свідчить про процес подальшої концептуалізації зазначеного явища. Аналізуючи синонімічні кореляції слів *post-truth* із *post-factual*, варто вказати, що останнє є набагато менше поширене та виражає меншу ступінь інтенсивності ознаки, як у *post-truth politics* і *post-factual politics*.

Спостерігаючи актуалізацію значення мовної одиниці *post-truth* у текстах англійських ЗМІ, що формують дискурсивну практику відображення даного суспільно-політичного явища, варто відмітити вживання мовленнєвих одиниць у формі номінативних конструкцій, що характеризуються негативною оцінністю, та превалювання різко негативних експресивів, таких як: *lie, dishonesty, deception, bullshit, fraudulent world* (брехня, нечесність, обман, шахрайський світ), що перестають бути антиподами, а стають, радше, квазісинонімами:

(Don't call it post-truth. There's a simpler word: lies. Не називайте це після правдою.- Є простіше слово: брехня) [5].

The Post-truth era: dishonesty and deception in contemporary life. – Ера після правди: нечесність і обман у сучасному житті) [7].

З метою зниження градусу негативною оцінності використовуються експресиви з негативними складниками: *therapeutic non-judgement encourage deception, poor judgement* (підтримка обману на основі висновку мед експертизи про неосудність, недалекоглядність).

Для привернення уваги та з метою уникнення прямого висловлення використовуються пом'якшені та «посолоджені» евфемізми: *sweeten truth, the truth improved* (підсолоджена правда, покращена правда) або «виправдовувальні» евфемізми: *be economical with the truth, misspeaking, diversity of perspectives, weird authenticity* (економити правду, обмовитися, різноманіття точок зору, дивна справжність).

They have now – like war – become normal, a «diversity of perspectives», part of a familiar, fraudulent world in which untruthfulness has acquired a «weird authenticity»

[4]. Зараз це – як війна – стало нормальним явищем, «різноманіттям точок зору», частиною зрозумілого, шахрайського світу, в якому неправдивість набула «дивну справжність».

Важливу роль у формуванні образів та уявлень про певні реалії відіграють такі образно-асоціативні засоби як метафори. У даному матеріалі дослідження вдалось виявити такі метафоричні моделі (виділені жирним шрифтом в прикладах):

- світ після правди – неправда, обман, недовіра (*lie, dishonesty, deception*);

- світ після правди – це війна як ідеологічне та військове протистояння (*war, ideological partisans, enemies of the people, Trump is Hitler. Trump is Jesus. National suicide. Every dictator is now fighting terrorism*);

- світ після правди – гра, гра без правил (*game, no more referees, only players*);

- світ після правди – звичка, буденність, норма, постійна нечесність стає пандемічною, це і незаслужені наукові ступені, куплені медалі, тисячі ветеранів, які не воювали у В'єтнамі і т. д. (*habit, become normal, Deceiving others becomes a challenge, a game, and ultimately a habit... What motivates the casual dishonesty that's become pandemic? Unearned degrees show up on their resumes. Purchased medals appear in their display cases. Thousands of non-veterans say they fought in Vietnam*) [7].

Аналіз контекстів використання даних метафор демонструє те, що світ після правди моделюється як неправда, недовіра, обман, як інформаційна та справжня війна, що стає викликом цивілізаційним основам світу. В той же час певні метафори направлені на вплив: вони захоплюють аудиторію грою компроматів, чорним піаром, бажанням слави, що стає звичним не тільки в політичних перегонах, але і в спортивних змаганнях та інших сферах.

Розгляд текстів в рамках дискурсу після правди дає можливість виявити характеристики як важливі конституенти певної суспільно-політичної реальності. Враховуючи новизну, умовність та незавершеність даної соціодискурсивної практики, виокремимо такі її характерні ознаки.

Відкидання доцільності фактів. Автори надають численні приклади очевидних фактів, які не вплинули на формування громадської думки: н-д, коли агітатори за Брексит вимагали віддати на охорону здоров'я ті 350 мільйонів фунтів, які щотижня забирає Євросоюз, а після перемоги на референдумі, ця ідея спростовується одним з лідерів Брекситу як помилкова; коли Росія окупувала Україну, а В.Путін заявив, що російських солдатів там немає, брехливі заяви Трампа щодо кліматичних змін, фейкового паспорта президента Б.Обами, чи розслідування спецслужб про втручання російських хакерів у вибори в США, та коли перевірка фактів вказує на неправдивість 78% його тверджень, але він, попри це, стає президентом США – все це стає домінуючою ознакою світу після правди. *Post-truth admits that facts exist but rejects their political utility [5]. Після правда визнає, що існують факти, але відкидає їх політичну доцільність.*

Використання завідомо неправдивої інформації, дезинформація, хакерство, обман.

After Donald Trump's election, the term 'post-truth' was coined to describe a world in which fake news stories gain easy traction on social media. Після виборів Д.Трампа слово після правда була вигадане для того, щоб фейкові новини легше потрапляли в соціальні медіа).

Підміна суспільних і державних інтересів приватними, егоїстичними та агресивними, що ведуть до авторитарних і т. з. токсичних форм правління.

Authoritarianism and post-truth politics <https://niskanen-center.org/blog/authoritarianism-post-truth-politics/>

That he/ Tramp deals in lies, that he manufactures facts,.... Misogyny, bullying, threats to political opponents, authoritarianism, tyranny, torture, sneers at minorities [10]. Те, що він / Трамп бреше, придумує факти,... Жінконенависництво, знущання, погрози політичним опонентам, авторитаризм, тиранія, тортури, глум над нацменшинами.

Вирішальна роль впливу соціальних медіа у нав'язуванні світу власної картини та певної оцінної бази.

...fake news sites outperformed legitimate news media on Facebook in the last months of the election season [5] фейкові новини перевершили легітимні новинні медіа на сайті Фейсбук за останні місяці виборної кампанії;

I suspect that "post-truth" has more to do with social media than mendacious elections. the mendacity of politics in 2016 has indeed been astonishing both in its brazenness and in its effectiveness [4]. Я вважаю, що політика після правди має більше спільного з соціальними медіа, ніж з брехливими виборами. Брехливість політики в 2016 році дійсно була вражаюча, як по своїй нахабності, так по ефективності.

Один з ефективних засобів маніпулювання думкою інших людей для досягнення політичної мети

You just have to name it as the most expedient means to your political end and repeat it loudly in fifth-grade reading level English until it becomes a headline on a sharable link and takes on a life of its own [11]. Ви просто повинні назвати це як найбільш доцільний засіб досягнення вашої політичної мети і повторювати його голосно і чітко, поки вона не стане заголовком поширеної інформації і живе своїм власним життям.

Висновки. Таким чином, такі характерні ознаки сучасних суспільно-політичних реалій як використання завідомо неправдивої інформації, дезинформація, хакерство, обман, відкидання доцільності фактів, вплив соціальних медіа у нав'язуванні певної картини та оцінки світу, маніпулювання свідомістю людей для досягнення політичної мети тісно пов'язані з появою мовного знака *post-truth*, засоби реалізації значення якого характеризується яскраво вираженою негативною оцінністю та виявляють здатність до моделювання таких асоціативно-метафоричних образів як обман, війна, гра, що стає викликом світу і зумовлює значущість подальших досліджень.

Література

1. *post-truth* [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.
2. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса. Проблемы речевого воздействия. Учебное пособие. / В.Е. Чернявская - М., 2006. - 136 с.
3. Dijk van T. Discourse, Knowledge, Power and Politics. Towards Critical Epistemic Discourse Analysis. In: Christopher Hart (Ed.), *Critical Discourse Studies in Context and Cognition*. (pp. 27-63). Amsterdam: Benjamins, 2011. <http://www.discourses.org/download/articles/>
4. *We are not living in a 'post-truth' world, we are living the lies of others/* <http://www.independent.co.uk/voices/donald-trump-post-truth-world-living-the-lies-of-others-a7500136.html>
5. Freedland J., *Don't call it post-truth. There's a simpler word: lies/* <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/16/not-post-truth-simpler-words-lies-aleppo-trump-mainstream>
6. <http://www.economist.com/news/leaders/21706525-politicians-have-always-lied-does-it-matter-if-they-leave-truth-behind-entirely-art?fsrc=scn/tw/te/pe/ed/artofthelie>
7. *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life* <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era/>
8. *From truthiness to post-truth, just in time for Donald Trump: Oxford Dictionaries' word of the year should scare the hell out of you/* <http://www.salon.com/2016/11/19/from-truthiness-to-post-truth-just-in-time-for-donald-trump-oxford-dictionaries-word-of-the-year-should-scare-the-hell-out-of-you/>
9. <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/post-truth>
10. Levy T.J. *T Authoritarianism and Post-Truth Politics* <https://niskanencenter.org/blog/authoritarianism-post-truth-politics/>
11. *Year in a word: lie* <https://www.ft.com/content/47761ace-c394-11e6-9bca-2b93a6856354>

References

1. *post-truth* / <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.
2. Chernyavskaya V.E. *Diskurs vlasti I vlast' diskursa. Problemy rechevoho vozdeystviya. Uchebnoe posobyie.* / V.E. Chernyavskaya - M., 2006. - 136 p.
3. Dijk van T. *Discourse, Knowledge, Power and Politics. Towards Critical Epistemic Discourse Analysis.* In: Christopher Hart (Ed.), *Critical Discourse Studies in Context and Cognition.* (Pp. 27-63). Amsterdam: Benjamins, 2011. / <http://www.discourses.org/download/articles/>
4. *We are not living in a 'post-truth' world, we are living the lies of others/* <http://www.independent.co.uk/voices/donald-trump-post-truth-world-living-the-lies-of-others-a7500136.html>
5. Freedland J., *Don't call it post-truth. There's a simpler word: lies/* <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/16/not-post-truth-simpler-words-lies-aleppo-trump-mainstream>
6. <http://www.economist.com/news/leaders/21706525-politicians-have-always-lied-does-it-matter-if-they-leave-truth-behind-entirely-art?fsrc=scn/tw/te/pe/ed/artofthelie>
7. *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life* <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era/>
8. *From truthiness to post-truth, just in time for Donald Trump: Oxford Dictionaries' word of the year should scare the hell out of you/* <http://www.salon.com/2016/11/19/from-truthiness-to-post-truth-just-in-time-for-donald-trump-oxford-dictionaries-word-of-the-year-should-scare-the-hell-out-of-you/>
9. <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/post-truth>
10. Levy T.J. *T Authoritarianism and Post-Truth Politics* <https://niskanencenter.org/blog/authoritarianism-post-truth-politics/>
11. *Year in a word: lie* <https://www.ft.com/content/47761ace-c394-11e6-9bca-2b93a6856354>

Rybachok S.M.,

*candidate of philological sciences, associate professor of Ternopil National Economic University, svetrybachok@mail.ru
Ukraine, Ternopil*

POST-TRUTH AS VERBALISATION OF WORLD CHALLENGES

This article focuses on the discursive approach to understanding the key role of post-truth word in modern English media discourse. The means of word meaning realization in terms of their negative values showing the ability to form such associative-metaphorical images as fraud, war are being observed. Such characteristics of modern social and political reality as the use of false information, hacking, deception, rejection of facts, the impact of social media, manipulation of people to achieve political goals are closely related to the appearance of the language sign post-truth.

Key words: *post-truth, media discourse, social and political reality.*

УДК 811.111'37'373:82.111-312.4.09:343

Шелудченко С.Б.,

к.філол.н., доцент кафедри практики англійської мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, LanaSheludchenko@i.ua

Калинюшко Т.А.,

магістр факультету іноземної філології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, tatka2606@i.ua

Україна, м. Луцьк

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ CRIME (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ АГАТИ КРІСТІ «THE SECRET OF CHIMNEYS», «THE SEVEN DIALS MYSTERY», «TOWARDS ZERO»)

У статті на матеріалі циклу детективних романів Агати Крісті «The Secret of Chimneys», «The Seven Dials Mystery», «Towards Zero» досліджено семантичну структуру поняття Crime як домінанти лексико-семантичного поля CRIME за допомогою методів дистрибутивного та компонентного аналізу та здійснено характеристику її зв'язків з іншими елементами польової структури задля окреслення номінативного простору даного поняття. Визначено основні компоненти значення, ядерно-периферійну структуру та моделі сполучуваності лексеми Crime, а також прослідковано основні парадигматичні відношення лексико-семантичних одиниць, що описують поняття Crime.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, сема, ядро, периферія, дистрибутивна модель, парадигматичні зв'язки, лексема.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки мовні поля становлять значний інтерес для лінгвістів. Незважаючи на існування у лінгвістиці значного доробку досліджень польових структур, у яких подано визначення поля як об'єкта лінгвістичного аналізу, сформульовано критерії виділення поля, викладено загальні принципи його побудови, все ж недостатньо висвітленими залишаються принципи структурування лексико-семантичних полів та вивчення конкретної лексики, якою представлено і лексико-семантичне поле CRIME.

Зокрема, дискусійною є проблема визначення чітких принципів, за якими одиниці мови об'єднують у семантичні класи, групи, мікрополя й поля, та їх універсальності. Також важливим є моделювання індивідуальних авторських лексико-семантичних полів у художньому тексті, які слугують відображенням фрагменту мовної картини світу автора.

До наук, що займаються дослідженням поняття Crime належать філософія (Платон, Цицерон, Г. Езорскі, П. Рікер), соціологія (Е. Дюркгейм, Я.І. Гилинський, В.М.Коган), юриспруденція (В.І.Борисов, Є.Л.Стрельцов, П.Л.Фріс), психологія (Б.Г. Ананьєв, К.К. Платонов), криміналістика (В.А. Глушков, В.В. Голіна, А.А. Герцензон, М.Д. Дурманов, В.К. Гришук), при чому кожна з наук аналізує дане поняття по-своєму. У сфері ж мовознавства дослідженням поняття Crime займалися такі лінгвісти, як Н.В. Артикуца, М.Я. Брицін, М.Б. Вербенець, Б.Р. Стецюк, Я.Ю. Манжос [1-5], які розглядають поняття злочину з термінологічної точки зору, тоді як загальний спектр засобів висвітлення поняття Crime у художній літературі ще недостатньо вивчений.

Завдяки антропоцентричності сучасної лінгвістики більшість мовних феноменів вивчають крізь призму

мовної особистості, у всіх аспектах її буття. Таким чином, у зацікавленості мовою вбачають інтерес до проблем її користувача, оскільки «неможливо пізнати мову як таку, не виходячи за її межі, не звертаючись до її творця, носія – до людини, до конкретної мовної особистості» [6, с.18].

Мета статті. Метою цієї розвідки є встановлення семантичної структури лексеми Crime як домінанти лексико-семантичного поля CRIME на матеріалі циклу детективних романів Агати Крісті «The Secret of Chimneys», «The Seven Dials Mystery», «Towards Zero» та характеристика її зв'язків з іншими елементами польової структури задля окреслення номінативного простору даного поняття.

Виклад основного матеріалу. Функціональний аспект дослідження мови та спрямованість на комунікативний процес призвели до виявлення комунікативної одиниці вищого рангу, за допомогою якої втілюється в життя вербальне спілкування. Такою одиницею є текст, який слід розглядати як динамічне явище, якому притаманні й лінгвістичні, й екстралінгвістичні параметри.

Текст будь-якого жанру має власний комунікативний намір. Звідси виходимо на комунікативну інтенцію будь-якого жанру загалом, і детективного жанру зокрема, яка має на меті привабити читача, викликати інтерес, хвилювання стосовно перебігу сюжету. Основними властивостями художнього тексту є його антропоцентричність, соціологічність (відображення проблеми із життя суспільства), діалогічність (діалог автор – читач), розгорнутість, логічна послідовність, напруженість, образність та інтерпретативність [7, с.47]. Усі ці риси притаманні й детективному жанру.

Тема злочину здавна існує на сторінках літературних творів, що, як правило, завершувалися торжеством

добра, покаранням зла. Тим не менш, ці твори не були еталонами детективного жанру, адже у них був відсутній основний компонент – опис ходу розслідування.

Виникнення детективного жанру в літературі сягає середини XIX століття та пов'язаний з постаттю Е.А. По. Сам термін «детектив» належить до слів латинського походження (*from Latin detectus, past participle of detegere «uncover, expose,» figuratively «discover, reveal, disclose,» from de- «un-, off» (see de-) + tegere «to cover»* [8] та означає «*to search, to reveal, to elicit*» [9, с.6]. На тлі численних робіт детективного спрямування романи Агати Крісті представляють інтелектуальний напрямок жанру [10].

Наукове поняття *Crime* має важливе значення для всіх галузей права та законодавства (О.П. Чирков), воно еволюціонує разом із розвитком людства (Ю.А. Зацний, О.С. Максименко), охоплює універсальні й культурно-соціальні складники (О.П. Лисицька) та належить правовій і повсякденній свідомості (М.В. Лутцева). Результатом осмислення злочину є його численні класифікації [5, с.2].

Жодна діяльність неможлива без участі людини. Винятком не став і феномен злочину, в якому людина виступає водночас і суб'єктом і об'єктом вчинення протиправної дії. Як соціальному явищу злочину відводиться важлива роль у різних сферах діяльності людини.

За етимологічним словником поняття *Crime* утвердилося в англійській мові ще в епоху пізнього Середньовіччя (1250 р.). У XIII столітті лексема *Crime* означала «гріховність». Деякі дослідники й укладачі етимологічних словників співвідносять його із латинським словом *crimen* на позначення безчестя, ганьби, сорому. У свою чергу *crimen* перебуває в одному родовому гнізді з латинським *cemere* – просівати, фільтрувати, допитувати, вирішувати, судити [11].

У теперішньому значенні як «проступок, що карається законом» слово було вперше вжите наприкінці XIV століття. А вже у XIX столітті цей термін використовується в Акті про запобігання злочинам і визначається як «*any felony or the offence of uttering false or counterfeit gold or silver coin, or of possessing counterfeit gold or silver coin, or the offence of obtaining goods or money by false pretences, or the offence of conspiracy to defraud...*» [12] (будь-який тяжкий кримінальний злочин чи проступок, що стосується неправдивих свідчень або фальшивомонетництва, або ж зберігання фальшивих срібних чи золотих монет, чи правопорушення, що передбачає присвоєння грошей чи майна, або змову з метою обману).

Розвідка щодо лексеми *Crime* є неможливою без опису лексико-семантичного поля *CRIME*, аналіз якого розпочинаємо із виокремлення сем у значенні однойменної лексичної одиниці. Слід звернутися до тлумачення поняття *Crime* з метою аналізу семантичної структури слова. Існує безліч дефініцій цього терміну. Зупинимося на деяких із них.

The American Heritage Dictionary of the English Language [13] дає таке визначення поняття *Crime*: 1) *an act committed in violation of law where the consequence of conviction by a court is punishment, especially where the*

punishment is a serious one such as imprisonment; 2) unlawful activity; 3) a serious offense, especially one in violation of morality; 4) an unjust, senseless, or disgraceful act or condition.

У словнику Collins English Dictionary [14] знаходимо наступне тлумачення поняття: 1) *an illegal action or activity for which a person can be punished by law; 2) an act or omission prohibited and punished by law; 3) an evil act; 4) smth to be regretted.*

Словник Random House Kernerman Webster's College Dictionary [15] дає визначення слова, що помітно відрізняється від класичних: 1) *an action that is deemed injurious to the public welfare and is legally prohibited; 2) criminal activity and those engaged in it; 3) any serious wrongdoing; 4) a foolish act or practice.*

У словнику Merriam-Webster's Online Dictionary [16] виділено такі тлумачення слова *Crime*: 1) *an act or the commission of an act that is forbidden or the omission of a duty that is commanded by a public law and that makes the offender liable to punishment by that law especially a gross violation of law; 2) criminal activity; 3) a grave offense especially against morality; 4) something reprehensible, foolish, or disgraceful.*

Електронний ресурс [17] наводить п'ять визначень і тлумачить поняття *Crime* як: 1) *an action or an instance of negligence that is deemed injurious to the public welfare or morals or to the interests of the state and that is legally prohibited; 2) criminal activity and those engaged in it (e. g. to fight crime); 3) any offense, serious wrongdoing or sin; 4) a foolish, senseless or shameful act (e. g. It's a crime to let that beautiful garden go to ruin); 5) the habitual or frequent commission of crime.*

На відміну від тлумачних словників і тезаурусів словник юридичних термінів пропонує лише одну дефініцію до поняття *Crime* (*a violation of a law in which there is injury to the public or a member of the public and a term in jail or prison, and/or a fine as possible penalties* [18]). Інший правознавчий словник, хоча й лаконічно обмежується єдиним значенням аналізованого поняття (*a crime is an offence against a public law*), проте ранжує його вживання в широкому та вузькому сенсі (*this word, in its most general signification, comprehends all offences but, in its limited sense, it is confined to felony* [19]).

Для того, щоби з'ясувати яке значення лексеми *Crime* релевантне сучасній англійській мові проводимо дефініційний аналіз значення лексичної одиниці, що полягає в аналізі компонентів у значенні лексеми, зареєстрованих у тлумачних словниках [20, с.138]. Проведений аналіз указує на те, що тлумачення поняття *Crime* відрізняються одне від одного, але не досить принципово, тобто йдеться про відтінки значень (за критерієм тяжкості злочину, порушення закону чи моральних норм, залучення різних видів зброї, тощо), а не про докорінно відмінні дефініції. Це свідчить про те, що лексема *Crime* є багатозначною й їй притаманні певні семантичні компоненти.

Для компонентного аналізу важливим є встановлення не тільки сем, а й їхньої структурної організації, тобто місця та вагомості кожної семи у компонентній структурі значення, оскільки простий перелік сем не дає

вичерпного уявлення про смисловий зміст значення слова [21, с.79].

Таким чином аналіз словникових дефініцій поняття *Crime* уможливив виокремлення 20 сем: *act / activity, commission, negligence, violation of a law, punishment, conviction, offense, violation of morality, unjustness, senselessness, disgrace, condition, prohibition, evil, regret, injurious, wrongdoing, participants, sin*. Серед них 2 компоненти (*act / activity, commission*) є високочастотними, оскільки вони запропоновані всіма із обраних нами тлумачних словників, 7 сем є помірно частотними (*negligence, violation of a law, morality, punishment, senselessness, prohibition, wrongdoing*), їх знаходимо у трьох із п'яти словників, а решта – низькочастотними (*offense, disgrace, injurious, participants, sin, regret, subjectivity, evil, condition, unjustness*), про що свідчить їхня наявність у тлумаченнях всього одного або двох словників.

Результати цього аналізу продемонстровано на графічній моделі семантичної структури лексики *Crime* (див. рис. 1.), що відображає ядро-периферійну будову поняття, в якому ядром є однойменна сема *crime*, центр представлений семами *act / activity* та *commission*, такі семи як *negligence, violation of a law/morality, punishment, senselessness, prohibition, wrongdoing* репрезентують ближню периферію, семи *offense, disgrace, injurious, participants* належать до ближньої периферії, а решта сем (*sin, regret, subjectivity, evil, condition, unjustness*) позначають фрагменти поля, оскільки їх значення входять також і до інших польових структур. Наприклад, семантичний компонент *sin* первинно належить до ЛСП *FAITH*, сема *regret* є однією із визначальних для ЛСП *FEELINGS*.

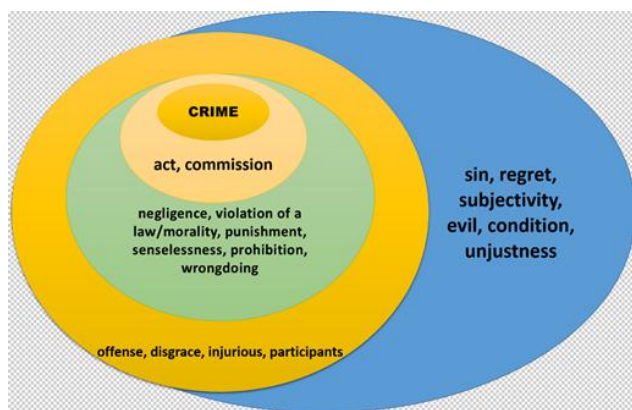

Рис. 1. Ядро-периферійна структура лексики *Crime*

Назва лексико-семантичного поля *Crime* входить в ядро цього ЛСП і виступає універсальним виразником поняття злочину та характеризується регулярністю вираження, стилістичною нейтральністю та невеликим ступенем залежності від умов контексту. Окрім того, лексема *Crime* характеризується значною лексичною сполучуваністю з іншими конститuentами поля. Відзначено вживання лексичної одиниці *Crime* у ролі: підмета; присудка; додатка: а) прямого, б) непрямого; означення [22].

Місце семи в компонентній структурі значення детермінується також частотністю лексичних одиниць,

що сполучаються із аналізованим словом і є експлікантами певних сем. Тому в дослідженнях компонентний аналіз застосовують поряд із дистрибутивним та статистичним [23, с.20].

У детективних романах Агати Крісті («*The Secret of Chimneys*»), («*The Seven Dials Mystery*»), («*Towards Zero*») було виділено 40 випадків сполучуваності лексики *Crime*, відповідно до яких можна кристалізувати наступні моделі сполучуваності: із дієсловом (*Verb + Crime, Verb + Prep + Crime, Crime + Verb*), з іменником (*Noun Phrase + Crime, Noun + Crime, Noun's + Crime, Noun + Prep + Crime*), з прикметником (*Adj + Crime*), з прийменником (*Prep + Crime*).

Виокремлені моделі сполучуваності з прикметником згруповано так: 1) за оцінним ставленням до злочину – *awful crime, brutal crime, stupid crime, ordinary crime, extraordinary crime*; 2) залежно від виконавця – *masculine crime, athletic crime, left-handed crime*; 3) за способом учинення – *blunt crime, straightforward crime*.

Поєднуючись з іменником, слово *Crime* утворює наступні групи словосполучень: 1) за виконавцем дії – *woman's crime, man's crime, closed-circle crime, amateur crime*; 2) за основними складовими злочину – *instrument of crime, time of crime, scene of crime, idea about crime, solution of crime, motive of crime, story of crime*; 3) за типом злочину – *sort of crime, kind of crime, complicity in crime, crime of violence*.

Що стосується валентного зв'язку з дієсловами, то тут виокремлюємо такі моделі сполучуваності, як: 1) рух: *to commit crime, crime is directed, crime is planned, to reconstruct crime, to conceal crime, to mark crime (as), to discover crime, to connect (smb) with crime*; 2) стан: *to be interested in crime, to be embroiled in crime, to be steeped in crime, to be implicated in crime*.

Лексема *Crime* також поєднується з прийменником у словосполучення *far from crime*, однак така модель сполучення не зафіксована у словнику. Тож стає зрозумілим, що цей зв'язок має оказіональний характер і може виникати лише у певному контексті й, здебільшого, вказує на оригінальний авторський стиль.

У досліджених детективах Агати Крісті лексема *Crime* найчастіше вживається у дистрибутивній моделі *N + prep + Crime* (28,95%) та *Adj + Crime* (26,32%). Відносна та абсолютна частота вживання інших моделей низька.

Варіативність лексики на позначення поняття *Crime* у детективних романах Агати Крісті сприяє рецепції подій у творі як реалістичних, що стимулює інтерес читачської аудиторії. Специфікою досліджуваного лексико-семантичного поля *CRIME*, репрезентованого у романі Агати Крісті є, передусім, те, що воно відображає авторське бачення цього фрагменту мовної картини світу.

Скоєння винного вчинку, з певним мотивом і з певною метою, що посягає на соціальні цінності, які охороняються законом, акумулюється у системі англійської мови поняттями злочину та ставлення особи до скоєного злочинного діяння [24]. Отже, зображення злочину у художній літературі є однією з форм віддзеркалення антисоціальної поведінки особистості, зумовленої різноманітними екстралінгвістичними чинниками.

Найнебезпечнішим видом правопорушення є злочин. Передбачене законом суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад держави, власність, особу репрезентує саме лексична одиниця *Crime*. Як одна із ядерних лексем слово *Crime* характеризується стилістичною нейтральністю значення та вступає у системні зв'язки з іншими конститuentами поля, а відтак забезпечує безперервність смислового простору.

Найбільш типовими для лексико-семантичного поля є гіперо-гіпонімічні зв'язки. Ці відношення наявні між лексичними одиницями, які належать до однієї частини мови й об'єднані однією інтегральною семою, внаслідок чого одне поняття співвідноситься з іншим, семантично ширшим. Вище за рангом поняття у польовій структурі вважають гіперонімом, семантично вужче та підлегле йому поняття – гіпонімом [21, с.61].

Так, лексема *Crime* виступає гіперонімом до таких слів та словосполучень, як *murder case, inside job, raid, deception, fray, scrap, killing, assassination, beat, destruction, pilfering, leakage, house-breaking, blackmail, attack, burglary, suicide, gambling, theft, lie, fight, robbery, struggle, murder*. Дані гіпоніми репрезентують поняття *Crime*, характеризуючи його з різних аспектів.

3-поміж них виокремлюємо наступні диференційні ознаки: злочини спрямовані проти людини і становлять загрозу фізичному здоров'ю (*fray, scrap, beat, attack, fight, struggle, raid*); злочини спрямовані проти людини і становлять загрозу життю (*murder case, killing, assassination, destruction, suicide, murder*); злочини спрямовані проти людини і передбачають досягнення злочинних намірів шляхом погроз (*blackmail*); майновий злочин (*pilfering, leakage, house-breaking, burglary, robbery*); злочин як аморальне діяння чи порушення моральних устоїв суспільства (*deception, gambling, lie*); злочини, що вказують на злочинця (*inside job, suicide*).

Окрім цього, встановлюємо також синонімічні зв'язки лексеми *Crime*. Номінації *offence, felony, atrocity, foul play* функціонують як контекстуальні синоніми до слова *Crime*, адже ці лексичні одиниці репрезентують повну та часткову семантичну синонімію, а різняться відтінками значення та стилістичною забарвленістю. Інтегральними для цих конститuentів поля є наступні семи: *law-breaking, punishment, illegal*, що розкривають їхню семантику.

Лексема *offence*, яку визначено словником Longman Dictionary of Contemporary English (LDCE) [25], як «*an illegal action or a crime*» є значеннєво ідентичною поняттю *Crime* та стилістично нейтральною. Лексико-семантичні варіанти цих слів є взаємозамінними у більшості контекстів.

Слово *felony* – «*a serious crime such as murder* [25]» – співвідноситься в англійській мові з поняттями найбільш тяжких злочинів і в такий спосіб реалізує диференційну, порівняно із *crime* та *offence*, сему *seriousness*, тому в контексті реалізовано радше як видове поняття із уточнюючим значенням.

Номінація *atrocity* репрезентує поняття, що відмінне від значення *crime* двома диференційними семами (*cruelty, war crime*), «*an extremely cruel and violent action, especially during a war* [25]. Тож цю лексичну одиницю застосовано лише в обмеженій кількості контекстів; вона

є частковим синонімом до слова *Crime* та реалізує риси високого літературного стилю.

Лексема *foul play* теж наділена семою *seriousness* і позначає «*a criminal act that results in serious damage or injury, especially murder* [26]». Вона належить до розряду літературної лексики та використовується задля непрямой характеристики (через мову) персонажів твору як освічених людей та функціонує як повний синонім до поняття *Crime*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні лінгвістичні розвідки характеризуються чіткою антропоцентричною спрямованістю, що зміщує акценти на процес передачі інформації. Художній текст є одним зі способів комунікації між автором та його читачем і зображує ту чи іншу реальну ситуацію через призму авторського сприйняття. Як соціальному явищу злочину відводиться важлива роль у різних сферах діяльності людини, а лексика, що репрезентує поняття *Crime* покликана занурити читача у світ злочинця та детектива, тим самим віддзеркалюючи життя сучасного суспільства.

У силу різноманітності своїх значень лексема *Crime* по-різному трактується у різних лексикографічних джерелах. Проте, зважаючи на все вище зазначене можливим є вивести узагальнене визначення поняття. Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини. Але на відміну від інших учинків злочин за своєю суттю є посяганням на ті стосунки, що склалися в суспільстві, внаслідок чого охороняються законом. Він як свідомий вольовий учинок людини повинен бути виражений у конкретній дії чи бездіяльності.

Проаналізувавши моделі сполучуваності лексеми *Crime*, робимо висновок, що лексична валентність слова *Crime* має здатність щонайповніше характеризувати поняття *Crime* з різних аспектів. Таким чином, вона є не лише назвою лексико-семантичного поля, а й однією з його ядерних лексичних одиниць та реалізується у значній кількості дистрибутивних моделей, які можна класифікувати за критерієм частини мовної приналежності головного слова у словосполученні та за частотою вживання у досліджуваних детективних романах.

Виявлені парадигматичні відношення лексико-семантичних одиниць, що маніфестують поняття *Crime* у романах Агати Крісті «*The Secret of Chimneys*», «*The Seven Dials Mystery*», «*Towards Zero*» відображають різноманітні системні зв'язки та характеризують досліджуване поняття із різних точок зору. Така множинність інтерпретацій аналізованого поняття є ознакою авторського стилю, покликаною представити літературну вигадку як реальні події.

Один із перспективних напрямів дослідження вбачаємо у визначенні ядерно-периферійної та горизонтальної структури лексико-семантичного поля *CRIME* у творах за допомогою компонентного та квантитативного аналізу, а також подальший типологічний опис поля.

Література

1. Артикуца Н.В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію / Н.В. Артикуца // Українська термінологія і сучасність : Збірник наукових праць КНУДУ. – К.: [б. в.], 2005. – С. 35–42.

2. Брицин М.А. Из истории восточно-славянской лексики / М.А. Брицин. – К.: Наукова думка, 1965. – 159 с.
3. Вербенець М.Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування / М.Б. Вербенець // Автореферат дисертації. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 34 с.
4. Стецюк Б.Ф. Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини / Б.Ф. Стецюк // Автореферат дисертації. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т., 1999. – 19 с.
5. Манжос Я.Ю. Семантичні та функціональні особливості англомовних юридичних термінів-назв злочинів проти людини / Я.Ю. Манжос // Автореферат дисертації. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011. – 20 с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: [б. и.], 1987. – 53 с.
7. Купина Н.А. Лингвистический анализ художественного текста / Н.А. Купина. – М.: Просвещение, 1980. – 77 с.
8. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: <http://www.etymonline.com/index.php?term=detect>
9. Бавин С.П. Зарубежный детектив XX века: Популярная библиографическая энциклопедия / С.П. Бавин. – М.: Кн. палата, 1991. – С. 6.
10. Давиденко Г.И. История зарубежной литературы XIX – почеток XX столетия / Г.И. Давиденко, О.М. Чайка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mobile.pidruchniki.com/18531207/literature/detektyvna_literatura_edgar_po_artur_konan-doyl.
11. Фокин Н.И. Преступление / Н.И. Фокин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dictionary-economics.ru/word/Преступление.
12. Crime [Electronic Resource] – Mode of Access: en.m.wikipedia.org/wiki/Crime
13. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.ahdictionary.com>
14. Collins English Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.collinsdictionary.com>
15. Random House Kernerman Webster's College Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: www.kdictionaries-online.com/DictionaryPage.aspx?ApplicationCode=18
16. Merriam-Webster's Online Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/crime>
17. Dictionary.com [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.dictionary.com/>
18. The Free Legal Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/crime>
19. Bouvier Law Dictionary [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.constitution.org/bouv/bouvier.htm>
20. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы / А.А. Уфимцева – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
21. Денисова С.П. Типология категорий лексичної семантики / С.П. Денисова – К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. – 294 с.
22. Your Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://sentence.yourdictionary.com/crime>
23. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів / В.І. Перебийніс. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 168 с.
24. Ляшук А. Лексико-семантична репрезентація поняття Crime в англійській мові / А. Ляшук // Наукові записки. Сер.: Філологічні науки. – 2009. – Вип. 81(1). – С. 19–24. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81(1)_6).
25. Longman Dictionary of Contemporary English [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.ldoceonline.com/>
26. Cambridge Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://dictionary.cambridge.org/>

References

1. Artykutsa N.V. Osnovy vcheniia pro yurydychnyi termin i yurydychnu terminolohiiu / N.V. Artykutsa // 'Ukrains'ka terminolohiia i suchasnist': Zbirnyk naukovykh prats' KNEU. – К.: [б. в.], 2005. – С. 35–42.
2. Britsyn M.A. Iz istorii vostochno-slavianskoi leksiki / M.A. Britsyn. – К.: Naukova dumka, 1965. – 159 s.
3. Verbenets' M.B. Yurydychna terminolohiia ukrains'koi movy: istoriia stanovlennia i funktsionuvannia / M.B. Verbenets' // Avtoreferat dysertatsii. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 34 с.
4. Stetsiuk B.R. Yurydychna leksyka kryminal'no-protseual'noho prava Het'manshchyny / B.R. Stetsiuk // Avtoreferat dysertatsii. – Zaporizhzhia: Zaporiz'kyi derzhavnyi universytet, 1999. – 19 s.
5. Manzhos Ya.Yu. Semantychni ta funktsional'ni osoblyvosti anhlomovnykh yurydychnykh terminiv-nazv zlochyniv proty liudyny / Ya.Yu. Manzhos // Avtoreferat dysertatsii. – Kh.: Kharkivs'kyi natsional'nyi universytet imeni V. N. Karazina, 2011. – 20 s.
6. Karaulov Yu.N. Russkii yazyk i yazykovaja lichnost' / Yu. N. Karaulov. – М.: [б. и.], 1987. – 53 s.
7. Kupina N.A. Lingvisticheskii analiz hudozhestvennogo teksta / N.A. Kupina. – М.: Prosveshcheniie, 1980. – 77 s.
8. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: <http://www.etymonline.com/index.php?term=detect>
9. Bavin S.P. Zarubezhnyi detektiv XX veka: Populiarnaia bibliograficheskaiia entsyklopediia / S.P. Bavin. – М.: Кн. palata, 1991. – С. 6.
10. Davydenko H.Y. Istoriia zarubizhnoi literatury XIX – pochatoк XX stolittia / H.Y. Davydenko, O.M. Chaiка [Electronic Resource]. – Mode of Access: mobile.pidruchniki.com/18531207/literature/detektyvna_literatura_edgar_po_artur_konan-doyl.
11. Fokin N. I. Prestuplenie / N. I. Fokin. – [Electronic Resource]. – Mode of Access: dictionary-economics.ru/word/Преступление.
12. Crime [Electronic Resource] – Mode of Access: en.m.wikipedia.org/wiki/Crime
13. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.ahdictionary.com>
14. Collins English Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.collinsdictionary.com>
15. Random House Kernerman Webster's College Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: www.kdictionaries-online.com/DictionaryPage.aspx?ApplicationCode=18
16. Merriam-Webster's Online Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/crime>
17. Dictionary.com [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.dictionary.com/>
18. The Free Legal Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/crime>
19. Bouvier Law Dictionary [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.constitution.org/bouv/bouvier.htm>
20. Ufimtseva A.A. Opyt izucheniia leksiki kak sistemy / A.A. Ufimtseva. – М.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1962. – 287 s.
21. Denysova S.P. Typolohiia katehoriі leksychnoi semantyky / S.P. Denysova. – К.: Vydavnytstvo Kyivs'koho derzhavnoho lnhvistychnoho universytetu, 1996. – 294 с.

22. *Your Dictionary* [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://sentence.yourdictionary.com/crime>
23. Perebyinis V.I. *Statystychni metody dlia lnhvistiv / V.I. Perebyinis*. – Vinnytsia : Nova knyha, 2002. – 168 c.
24. Liashuk A. *Leksyko-semantychna representatsiia poniattia Crime v anhliis'kji movi / A. Liashuk // Naukovi zapysky. Seriia : Filolohichni nauky*. – 2009. – Vypusk 81(1). – S. 19–24 [Electronic Resource]. – Mode of Access : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81(1)_6)
25. *Longman Dictionary of Contemporary English* [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://www.ldoceonline.com/>
26. *Cambridge Dictionary* [Electronic Resource]. – Mode of Access : <http://dictionary.cambridge.org/>

Sheludchenko S.B.,

*candidate of philological sciences, associate professor of Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, LanaSheludchenko@i.ua*

Kalniushko T.A.,

master of Faculty of Foreign Philology Lesya Ukrainka Eastern European National University, tatka2606@i.ua

Ukraine, Lutsk

**THE SEMANTIC STRUCTURE AND PECULIARITIES OF VERBALIZATION OF THE NOTION CRIME
(A STUDY OF THE NOVELS «THE SECRET OF CHIMNEYS», «THE SEVEN DIALS MYSTERY»,
«TOWARDS ZERO» BY AGATHA CHRISTIE)**

The article investigates the semantic structure of the notion Crime as the dominant element of the lexico-semantic field CRIME by means of distributional and componential analysis. In order to outline nominative space of the lexeme Crime its main relations with other field constituents have been characterized. The research is the study of three novels by Agatha Christie («The Secret of Chimneys», «The Seven Dials Mystery», «Towards Zero»). The main components of the meaning, core-peripheral structure and patterns to illustrate the combinability of the lexeme Crime have been derived. The main paradigmatic relations of the field elements have been traced.

Key words: *a lexico-semantic field, a seme, the core, the periphery, a distributional pattern, paradigmatic relations, a lexeme.*

УДК 811.111'373.46:342.2(410+73)

Шелудченко С.Б.,

*к.філол.н., доцент кафедри практики англійської мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, LanaSheludchenko@i.ua*

Сівчук Л.О.,

*магістр факультету іноземної філології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, lesia_sivchuk@ukr.net*

Україна, м. Луцьк

СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ «КОНСТИТУЦІЯ» (НА МАТЕРІАЛІ КОНСТИТУЦІЙ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США)

Статтю присвячено аналізу термінологічного поля «Конституція» у політичному дискурсі на матеріалах Конституцій Великої Британії та США. У розвідці висвітлено теоретичні засади термінів та термінополя, окреслено рамки термінополя «КОНСТИТУЦІЯ», яке містить 528 термінологічних одиниць Конституції Великої Британії та 112 термінів за матеріалами Конституції США. Визначено ядро та периферію термінологічного поля, основні тематичні групи в його рамках. Окреслено термінополе «КОНСТИТУЦІЯ» й установлено його місце як обов'язкового елемента політичного дискурсу.

Ключові слова: *термін, термінологічне словосполучення, термінологічне поле, Конституція, політичний дискурс, тематична група.*

Постановка проблеми. Аналіз термінологічного поля є надзвичайно важливим не тільки для фахівців, які займаються розвитком окремих лінгвістичних галузей знань, відкриттям нових явищ, законів і формулюванням нових наукових положень, але й для всіх, хто цікавиться дослідженнями та їх результатами в даних наукових напрямках. Водночас, у сучасному суспільстві зростає значимість політичної комунікації й політичного дискурсу; рішення цілого ряду соціальних і політичних проблем пов'язано з їх адекватною інтерпретацією.

Хоча в історії вітчизняної й зарубіжної лінгвістики проблеми тексту та теорії дискурсу висвітлено в розвідках багатьох науковців (Р. Водак, Т. ван Дейк, В.І. Карасик, М.Л. Макаров, П. Серіо, W. Dieckmann, W.Holly, R. Fowler), а питанням термінології присвячено праці Л.А. Капанадзе, І.С. Квітко, А.Я. Коваленко, О.В. Суперанської, О.О. Реформатського, Н.В. Подольської, проте актуальність дослідження термінополя «КОНСТИТУЦІЯ» в політичному дискурсі зумовлено, передусім, специфікою досліджуваних джерел, адже Конституція є основним законом держави, нормативно-правовим актом, який регулює основи конституційного ладу і державного устрою країни, основи правового статусу особи, порядок організації та компетенцію органів держави, виборчу систему.

З огляду на значення Конституції вона повинна бути доступною та зрозумілою широким верствам населення. Відповідно, її термінологічна система потребує особливого дослідження не лише як джерело права, але й як джерело лінгвістичного дослідження. Термінологічне поле Конституції Великої Британії [1–8] представлено багаточисельним зводом законів, у той час як Конституція США [9] складається усього із семи статей та двадцяти семи поправок. Оскільки Конституція Великої Британії не є уніфікованою, при дослідженні термінополя «КОНСТИТУЦІЯ» було

виокремлено вісім фундаментальних джерел статутного права, що є складовою частиною Конституції. Дані історичні правові акти та парламентські закони було покладено в основу не лише Конституції Великої Британії, а й конституційного процесу Європи загалом, а пізніше і США.

Мета статті. Метою наукової розвідки є встановлення семантичних параметрів англійського термінологічного поля «КОНСТИТУЦІЯ» в політичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Помітною особливістю політичного дискурсу є використання у ньому термінів і терміносполук, які виходять за межі лексики пересічних мовців. Маючи складну внутрішню семантичну структуру, термін є єдиною самостійною одиницею найменування [10, с.19]. Специфіка термінів як особливого лексичного розряду слів полягає в тому, що вони створюються у процесі виробничої та наукової діяльності і, тому, функціонують лише серед людей, що володіють відповідними науковими та виробничими реаліями, тобто макроконтекстом [11, с.41].

У сучасній лінгвістиці досі немає єдиного трактування терміну, отож послуговуємось визначенням Н.Ф. Непійводи, яке видається найбільш повним і під терміном розуміємо одиницю певної конкретної природної або штучної мови (слово, словосполучення, аббревіація, символ, сполучення слова та літер/цифр-символів), що наділена спеціальним термінологічним значенням, яке може бути експліковане вербально або формально, й достатньо точно відображає ознаки відповідного поняття [12, с.282]. Термінологічне поле дефініціюємо як лінгвістичне середовище існування терміна, де він реалізує всі свої характеристики і здійснює основну функцію номінування спеціального поняття.

Феномен термінополя пов'язаний з поняттям про термінологічну систему як про лінгвістичну модель певної спеціальної області. Ця модель може існувати поряд з логічною моделлю, представленою системою понять і системою визначень. Вона втілює логічну модель в систему словесних знаків та адекватно зображує реальну систему науково-технічних понять даної предметної області [11, с.41; 13]. Терміносистема також виступає як упорядкована сукупність термінів, що виражають систему понять спеціальної сфери людської діяльності.

Відомо, що основною ознакою терміна є його кореляція з поняттям відповідної галузі знань. Ураховуючи цю властивість терміна, важливо простежити його семантичні смислові зв'язки із загальноживаним словом, що ілюстровано на матеріалі лексикографічних джерел. Слід зазначити, що цю проблему інтерпретовано в термінологічних дослідженнях по-різному. Описуючи семантичну структуру багатозначного слова-терміна, важливо віднайти в ній те спільне, інваріантне, на чому будуть генеровані зв'язки в середині структури. Шляхом узагальнення слово-термін, яке підпадає під лінгвістичний аналіз, об'єднується хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою. У зв'язку з цим цілком виправданим у термінознавстві є метод розкладання терміна на семантичні компоненти з метою моделювання його значення.

Омонімія в терміносистемах виникає, коли значення багатозначного в минулому слова розходяться настільки, що втрачається спільна основа. Такі слова належать до різних терміносистем, наприклад *trial* – у юриспруденції, у будівництві, спорті та лінгвістиці, зокрема коли йдеться про британський політичний дискурс, то під лексемою *trial* [3] розуміємо «*proceeding in which opposing parties in a dispute present evidence and make arguments on the application of the law before a judge or jury*».

Омоніми виникають також унаслідок творення термінів за допомогою використання загальноживаних слів (*state, confirmation*). Ставши термінами, ці слова набувають нового термінологічного значення. Наприклад, слово *state* здатне набувати вісім різних значень залежно від контексту його вживання [14]. Відповідно в американському політичному контексті «*When vacancies happen in the Representation from any State, the Executive Authority thereof shall issue Writs of Election to fill such Vacancies*» [9], значення терміну *state* розкривається виключно як політично мотивована організація, що займає окреслену територію зазвичай суверенної держави. Тобто, аналізуючи дану лексичну одиницю, важливо звертатися як до загального, так і до конкретно термінологічного значення. Таким чином можна уникнути двозначності слова або унеможливити його трактування як нетерміна.

Багатозначні терміни і терміни-омоніми можуть існувати, не змінюючи семантики і поза контекстом. Цим терміни відрізняються від загальноживаних слів, які можуть змінювати значення залежно від фразового оточення.

Синонімія в термінології – це теж вияв загальномовної закономірності. Особливістю цього явища в термінології

є те, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим самим поняттям й об'єктом. Тому в термінології наявні абсолютні синоніми, що позбавлені стилістичних відтінків. Однак терміни-синоніми відрізняються ознаками, наприклад, структурою, походженням, особливостями функціонування [15, с.26], наприклад, *felony* – *one of several serious crimes, such as murder, rape, or robbery, punishable by a more stringent sentence than that given for a misdemeanor; any of several crimes in early English law that were punishable by forfeiture of land or goods and by capital or other serious punishment* [4]. Типовими синонімами для терміна *felony* є *crime, criminal offence, law-breaking, offense*. Однак, правомірними синонімами даного поняття є також *murder, rape* або *robbery* тощо, які можуть уважатися гіпонімами терміна *felony*.

Оскільки поза термінополем термін може набувати конотативного значення як звичайна лексична одиниця, то видається доцільним вивчати термінологічні системи з використанням методу моделювання, попередньо встановивши структуру залежності елементів системи один від одного [16, с.229].

Концепцію термінополя, яка базується на загальній польовій концепції мови, було репрезентовано мовознавцем В.А. Стерніним. Поле складається з певної множини мовних одиниць і покриває певну галузь знань, виступаючи як сукупність слів і виразів, що складають тематичний ряд [17, с.89]. Приймаючи одиниці, які мають інвентарні властивості, як конституенти поля, можемо об'єктивно розглянути існуючі угруповання елементів мовної дійсності.

Базуючись на сукупності розвідок у галузі теорії поля, основними ознаками поля у лінгвістиці вважатимемо визначення поля як об'єднання слів (різних граматичних класів або рівнів мови), що пов'язані між собою семантичною спільністю; наявність особливої структури з можливістю виокремлення ядра/периферії з нечіткими, розмитими межами та розподілом функцій між зонами поля; усвідомлення елементів ядра як найбільш спеціалізованих, з облігаторним виконанням функцій поля. Вагомим є феномен накладання полів одне на одне з утворенням зон переходів, коли структурні елементи аналізованого поля можуть належати до ядра одного поля і периферії іншого та навпаки.

Висвітлені ознаки не конфліктують із засадами творення термінологічного поля, хоча є первинними для лексико-семантичного поля слів, а не термінів. Тому, вважаємо такі ознаки спільними для загальної теорії поля і термінополя зокрема. Вивчення будь-якого поля, у тому числі й термінополя «КОНСТИТУЦІЯ» передбачає вичленування його на першому етапі і наступний аналіз його структури.

В основі семантико-логічного критерію виділення поля лежить принцип ідентифікації [18, с.48]. Цей принцип зводиться до відшукування слова-ідентифікатора, яке повинне виражати поняття, ідею в найзагальнішій, абстрактній і нейтральній формі та служити ідентифікатором для виявлення загальнокатегорійного значення слів і створює основу пошуку інших членів поля. Розрізнявальними ознаками при

побудові термінополя «КОНСТИТУЦІЯ» виступають відношення елементів поля до терміноодиниць аналізованої галузі знань і рівень узагальнення значення. Ядро поля утворює термінологія Конституцій, яка, незважаючи на її складність і багатоплановість, розглядається як цілісність.

Термін «Конституція» має глибоке смислове навантаження, відтак не існує єдиного трактування цього феномену. У даній роботі послуговуємося наступним визначенням Конституції: *«the fundamental law, written or unwritten, that establishes the character of a government by defining the basic principles to which a society must conform; by describing the organization of the government and regulation, distribution, and limitations on the functions of different government departments; and by prescribing the extent and manner of the exercise of its sovereign powers»* [19].

Елементи ядра – терміноодиниці, у яких сема співвіднесеності із термінополем «Конституція» є центральною в їхній семантичній структурі. Основною ядровою лексичною одиницею є безпосередньо термін «Конституція». Серед одиниць ядра досліджуваної терміносистеми за частотною ознакою виділяємо терміни, які формують дефініційне значення Конституції: *law, government, sovereign power*, а також терміни, що формують зміст конституційних норм, а саме: *authority, jurisdiction, prerogative, ratification, enactment, citizens, rights, freedoms, liberty, possession, court, sentence, punishment*.

Периферію польової структури терміносистеми утворюють терміни, які пов'язані із Конституцією лише диференційними семами (або семою). Серед периферійних термінів можна вичленувати міжгалузеві, загальнотехнічні, загальнонаукові. Міжгалузеві терміни позначають поняття суміжних наукових та науково-прикладних дисциплін (*judicial pension scheme, guardian of the land, privacy code, privilege, inoperativeness*). Налічуємо близько тридцяти суміжних галузей, серед яких назвемо кілька, що мають найбільшу кількість суміжнонаукових термінів: цивільна, адміністративна, кримінальна, економічна термінологія, військова справа, теорія держави і права тощо. Такі терміни можуть функціонувати в різних галузевих терміносистемах, практично не змінюючи при цьому свого значення.

Лише у складі термінологічних словосполучень вони можуть звужувати й конкретизувати свою семантику, готуючи підґрунтя навіть для переходу з периферії до ядра термінологічного поля. Наприклад, полісемічна лексична одиниця *person* має дев'ять значень [20], а в термінополі «КОНСТИТУЦІЯ» цей термін у складі словосполучення *natural person* [9] отримує звужене значення: *a real human being, as distinguished from a corporation which is often treated at law as a fictitious person* [21]. До того ж термін *natural person* утворює антонімічну пару із терміном *legal person*, що трактується як *an individual or group that is allowed by law to take legal action, as plaintiff or defendant. It may include natural persons as well as fictitious persons (such as corporations)* [19].

На основі елементів, що входять до ядра термінополя, можна виділити шість базових тематичних

груп. Під лексико-семантичною групою розуміємо велику групу слів однієї частини мови, об'єднаних одним словом-ідентифікатором чи словосполученням, значення якого повністю входить в значення інших слів групи і може замінювати інші слова в деяких контекстах [11, с.41]. У складі лексико-семантичних або тематичних груп за аналогією до аналізу термінополя виділяємо ядерну та периферійну зони, в яких ядро консолідується навколо лексем-домінантів.

Першу тематичну групу конституують терміни на позначення розподілу влади. Вона є найчисленнішою у термінополі «КОНСТИТУЦІЯ», що можна пояснити з огляду на суспільну значущість питання. Дана група складається із термінів-слів та термінологічних словосполучень, масова частка яких становить 22,6% у текстах Конституцій Великобританії та США, наприклад:

Authority – the power or right to control, judge, or prohibit the actions of others [19].

Primary legislation – law made by the legislative branch of government [14].

Subordinate legislation – legislation that depends on the delegation of authority from other, superior, legislation [22].

Executive – the branch of government responsible for carrying out laws, decrees, etc [21].

Jurisdiction of criminal matters – the right of a court to hear a particular case, based on the scope of its authority over the criminal affairs of the case [22].

У другій тематичній групі йдеться про найменування безпосередніх суб'єктів політики. Дана група перетинається із групою на позначення розподілу влади та державних повноважень. Утім, ядерною частиною цієї групи будуть безпосередньо терміни-номени державних інституцій та посади представників державних структур. У межах цієї тематичної групи виокремлюємо дві підгрупи:

- назви виконавчо-розпорядчих органів влади (10,5%), наприклад:

Supreme Court – the highest Federal court, possessing final appellate jurisdiction and exercising supervisory jurisdiction over the lower courts [22].

Senate – the upper house of the US Congress, to which two members are elected from each state by popular vote for a six-year term [19].

- номени представників владних структур (11,4%).

Baron – a member of a specific rank of nobility, esp the lowest rank in the British Isles [19].

Minister – a person appointed to head a government department [21].

Archbishop – a bishop of the highest rank who presides over an archbishopric or archdiocese [22].

Abbot – the head or superior of a monastery [19].

Третя тематична група консолідує терміни на позначення об'єктів права. Дана група становить 15% досліджуваного термінополя, наприклад

Servitude – the state of a person who is subjected, voluntarily or involuntarily, to another person as a servant. A charge or burden resting upon one estate for the benefit or advantage of another [22].

Liberty – freedom from restraint and the power to follow one's own will to choose a course of conduct. Liberty, like

freedom, has its inherent restraint to act without harm to others and within the accepted rules of conduct for the benefit of the general public [19].

Четверта тематична група є репертуаром термінів на позначення прав і свобод людини і громадянина. Частка цієї тематичної групи в термінополі «КОНСТИТУЦІЯ» становить 14,3%, наприклад.

Right to liberty – any basic right or freedom to which all human beings are entitled and in whose exercise a government may not interfere (including rights to life and liberty as well as freedom of thought and expression and equality before the law) [22].

Freedom of speech – the political right to communicate one's opinions and ideas using one's body and property to anyone who is willing to receive them [19].

National minority – a sociological category within a demographic. Rather than a relational «social group», as the term would indicate, the term refers to a category that is differentiated and defined by the social majority, that is, those who hold the majority of positions of social power in a society [21].

Терміни на позначення правопорушень та його процесуальних наслідків становлять п'яту групу (10,6%), наприклад:

Fine – a monetary penalty imposed in criminal matters. It may be accepted in instalments, and in some cases, essentially based on means, the court may remit (extinguish) the fine [19].

Credible witness – witness whose testimony is more than likely to be true based on his/her experience, knowledge, training and appearance of honesty and forthrightness, as well as common human experience [19].

Public trial is a trial open to public, as opposed to the secret trial [19].

Шоста тематична група термінополя «КОНСТИТУЦІЯ» представлена термінами на позначення законодавчого процесу (14,6%).

Protocol – a summarized document or the minutes of a meeting that are initialed by the parties present to indicate the accuracy of the document or minutes [21].

Resolution – the practice of submitting and voting on resolutions is a typical part of business in Congress, state legislatures, and other public assemblies [22].

Таким чином кожна тематична група описує термінополе «КОНСТИТУЦІЯ», висвітлюючи кожен із його аспектів тією мірою, яку охоплює дане термінополе. При цьому периферії тематичних груп мають властивість перетинатися, що зумовлено інтеграцією терміноелементів між ними. У результаті дослідження встановлено, що у ядерній частині чотирьох із шести проаналізованих тематичних груп переважають терміни Конституції США. Лише у таких тематичних групах як найменування безпосередніх суб'єктів політики й правопорушення та його процесуальні наслідки переважають терміни Конституції Великої Британії.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо, що дослідження структурно-семантичних зв'язків між термінами передбачає нерозривність двох планів, які пов'язані між собою: стабільний інваріантний семантичний компонент парадигматичного плану

системи мови і вираження змінних компонентів із синтагматичного плану мовлення, які визначають відповідно різні смисли вживання слова – терміна. Такі системні взаємозв'язки між термінами розкривають суть «переходу» слова-терміна від одного смислу до іншого.

Термінополе «КОНСТИТУЦІЯ» становлять 604 терміноелементи, 16 із яких утворюють ядерну частину і решта (588 одиниць) – периферійну. Приналежність елементів до ядерної або периферійної зони визначено за їх частотною повторюваністю на базі досліджуваного матеріалу – Конституцій Великої Британії та США. Окрім того виявлено, що 36 терміноелементів є спільними для обох Конституцій.

У ході дослідження було визначено ядерну та периферійну зону термінополя «КОНСТИТУЦІЯ». До ядра включено базову конституційну термінологію, яка виражає істотні конституційні поняття. До периферії належать більш конкретні й менш уживані терміни з великим обсягом диференційних семантичних компонентів, що розрізняють значення термінів у межах тематичних груп, слова з вузькоспеціальними значеннями.

Незважаючи на форму цих документів, що різняться, було підсумовано спільні характеристики терміноелементів у обох конституціях. У статті виділено шість об'ємних термінологічних тематичних груп, які відмежовано у досліджуваних Конституціях. Установлено, що периферійні елементи можуть перебувати на перетині двох і більше тематичних груп одночасно.

Беззаперечним є те, що наукові студії з дослідження Конституції у просторі сучасного політичного дискурсу будуть актуальними надалі. Феномен Конституції не є достатньо досліджений як предмет лінгвістики, незважаючи на моральну правову значущість цього документу.

Література

1. Act of Settlement 1700 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2/introduction>
2. Crown and Parliament Recognition Act 1689 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMar/2/1>
3. English Bill of Rights 1689 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction>
4. Habeas Corpus Act 1679 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2/contents>
5. House of Commons Disqualification Act [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/24/contents>
6. Magna Carta 1297 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1297/25/9/introduction>
7. Statute of Westminster 1931 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4/contents>
8. Parliament Act 1911 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13/contents>
9. Constitution of the United States. The Bill of Rights & All Amendments [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.law.cornell.edu/constitution/overview>
10. Суперанская А.В. Состав и структура термина / А.В. Суперанская // Взаимодействие языков на разных уровнях и научно-технический перевод. – Орел: [б. и.], 1987. – С. 19–21.
11. Овчаренко В.М. Термины, аналитическое наименование и номинативное определение / В.М. Овчаренко // Современные

проблеми термінології в науці та техніці. – М.: [б. и.], 1969. – С. 41–42.

12. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К.: ШОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 303 с.

13. Васенко Л.А. Фахова українська мова [Електронний ресурс] – Режим доступу до файлу: http://ebooktime.net/book_35.html

14. Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.merriam-webster.com/>

15. Анисимова Ю.А. Системные характеристики английских юридических терминов и профессионализмов // Единицы языка и их функционирование: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. С.П. Хижняк. – Саратов: Науч. кн., 2003. – Вып. 9. – С. 18–28.

16. Морозова Л.В. Дифференциальные признаки термина: структурные и статистические свойства английского языка // Уч. зап. Калининского пед. ин-та. – Калинин, 1969. – Т. 64. – №. 2. – С. 223–249.

17. Калашник В.С., Філон М.І. Термінологізація загально-вживаного слова (семантико-лексикографічний аспект) // тези доп. 3-ої Міжнародної конференції «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів: [б. в.], 1994. – С. 88–89.

18. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова / Л.А. Лисиченко. – Х.: Вища школа, 1977. – 108 с.

19. Legal English Dictionary [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.translegal.com/legal-english-dictionary/>

20. The Free Dictionary by Farlex [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.thefreedictionary.com/>

21. Safire W. Safire's New Political Dictionary: the Definitive Guide to the Language of Politics. – New York: Random House, 1993. – 930 p.

22. The Law Dictionary. Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://thelawdictionary.org/>

References:

1. Act of Settlement 1700 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2/introduction>

2. Crown and Parliament Recognition Act 1689 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMar/2/1>

3. English Bill of Rights 1689 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction>

4. Habeas Corpus Act 1679 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2/contents>

5. House of Commons Disqualification Act [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1975/24/contents>

6. Magna Carta 1297 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1297/25/9/introduction>

7. Statute of Westminster 1931 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/22-23/4/contents>

8. Parliament Act 1911 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/13/contents>

9. Constitution of the United States. The Bill of Rights & All Amendments [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.law.cornell.edu/constitution/overview>

10. Superanskaia A.V. Sostav i struktura termina / A.V. Superanskaia // Vzaimodeistvie yazykov na raznykh urovniakh i nauchno-tekhnicheskii perevod. – Oriol: [б. и.], 1987. – С. 19–21.

11. Ovcharenko V.M. Terminy, analiticheskie naimenovaniie i nominativnoie opredeleniie / V.M. Ovcharenko // Sovremennyye problemy terminologii v nauke i tekhnike. – М.: [б. и.], 1969. – С. 41–42.

12. Nepyivoda N.F. Mova ukrains'koi naukovo-technichnoi literatury (funktsional'no-stylistychnyi aspekt) / N.F. Nepyivoda. – К.: TOV «Mizhnarodna finansova ahentsiia», 1997. – 303 s.

13. Vasenko L.A. Fakhova ukrains'ka mova [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do faila: http://ebooktime.net/book_35.html

14. Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.merriam-webster.com/>

15. Anisimova Yu.A. Sistemnyie kharakteristiki angliiskikh yuridicheskikh terminov i professionalizmov // Yedinitsey yazyka i ikh funktsionirovaniie: Mezhevuz. sb. nauch. tr. / Otv. red. S. P. Khizhniak. – Saratov: Nauch. kn., 2003. – Вып. 9. – С. 18–28.

16. Morozova L.V. Differentsial'nyie priznaki termina: strukturnyye i statisticheskie svoystva angliiskogo yazyka // Уч. зап. Калининского пед. ин-та. – Калинин, 1969. – Т. 64. – № 2. – С. 223–249.

17. Kalashnyk V.S., Filon M.I. Terminologizatsiia zahal'no-vzhyvanoho slova (semantiko-leksyko-grafichnyi aspekt) // Tezy dop. 3-oi Mizhnarodnoi konferentsii «Problemy ukrains'koi naukovo-technichnoi terminologii». – L'viv: [б. в.], 1994. – С. 88–89.

18. Lysyuchenko L.A. Leksykologhiia suchsnoi ukrains'koi literaturnoi movy. Semantychna struktura slova / L.A. Lysyuchenko. – Кfi.: Vysycha shkola, 1997. – 108 s.

19. Legal English Dictionary [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.translegal.com/legal-english-dictionary/>

20. The Free Dictionary by Farlex [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.thefreedictionary.com/>

21. Safire W. Safire's New Political Dictionary: the Definitive Guide to the Language of Politics. – New York: Random House, 1993. – 930 p.

22. The Law Dictionary. Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://thelawdictionary.org/>

Sheludchenko S.B.,

candidate of philological sciences, associate professor of Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, LanaSheludchenko@i.ua

Sivchuk L.O.,

master of Faculty of Foreign Philology Lesya Ukrainka Eastern European National University, lesia_sivchuk@ukr.net
Ukraine, Lutsk

THE SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMINOLOGICAL FIELD «CONSTITUTION»

(a Study of the Constitutional Documents of Great Britain and the USA)

The article is devoted to the analysis of the terminological field «CONSTITUTION» in the political discourse. It is a study of the constitutional documents of Great Britain and the USA. The theoretical basis of the terms and the terminological field has been determined as a result of the investigation. The scope of the terminological field «CONSTITUTION» has been outlined and analyzed. This terminological field contains 528 terms of the British Constitution and 112 terms of the American Constitution. The core and the periphery of the terminological field have been determined. The main thematic groups in its framework have been identified. The terminological field «CONSTITUTION» has been outlined and established as a compulsory element of the political discourse.

Key words: a term, a terminological phrase, a terminological field, the Constitution, the political discourse, a thematic group.

State administration and law

УДК 351.84 : 364.442

Данилюк К.В.,

викладач кафедри менеджменту та публічного управління
Рівненського державного гуманітарного університету, konofr@ukr.net

Україна, м. Рівне

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПАЛІАТИВНОЇ
ТА ХОСПІСНОЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

У статті проаналізовано та обґрунтовано сучасні реалії державного управління системою надання паліативної та хоспісної допомоги. З'ясовано що державне управління системою паліативної і хоспісної допомоги на даному етапі зосереджено на Міністерстві охорони здоров'я та Міністерстві соціальної політики України. Встановлено, що паліативна та хоспісна допомога в Україні надається на безоплатній основі інкурабельним (невиліковним) пацієнтам за медичними показаннями та в порядку, регламентованому нормативно-правовим актом. Визначено та обґрунтовано форми надання паліативної та хоспісної допомоги за ознаками кваліфікованості суб'єктів, що надають таку допомогу та складності захворюваності інкурабельних пацієнтів. Розкрито прогалини державного управління в системі надання паліативної та хоспісної допомоги.

Ключові слова: державне управління, система, паліативна і хоспісна допомога, охорона здоров'я, соціальний захист, форми надання хоспісної та паліативної допомоги, неспеціалізована хоспісна і паліативна допомога, спеціалізована хоспісна та паліативна допомога, мультидисциплінарний підхід, знеболювальні препарати, інкурабельні пацієнти.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ ст. у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення відбуваються лавиноподібні, складні та багатомірні зміни. В сучасних умовах інтенсифікації світових процесів глобалізації, інтеграції їх кількість і масштаби невпинно збільшуються, а наслідки впливу на суспільство все важче передбачити. Такі зміни детермінують у значній мірі розвиток національних систем охорони здоров'я та соціального захисту з покращення якості життя населення. Особливо напруженою та складною ця ситуація є в системі надання паліативної та хоспісної допомоги. Зазначене вище зумовлює потребу в пошуку, розробці та впровадженні в цій галузі такого формату і механізмів державного управління, який був би адекватний викликам, що кидає сьогодення.

Питання державного управління системою охорони здоров'я та паліативною і хоспісною допомогою досліджували ряд українських науковців серед яких: В. Безпрозванна, М. Білинська, Л.К. Дубич, Є. Москвяк, Я. Радиш, І. Парашич, Н. Ярош та ін.

Мета роботи – проаналізувати сучасний стан державного управління системою паліативної та хоспісної допомоги та розкрити основні проблеми та недоліки її надання.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сучасний стан справ в системі надання паліативної та хоспісної допомоги необхідно провести аналіз її нормативно-правового супроводу. Так, у ст. 8 Основ законодавства України про охорону здоров'я [1] зазначено, що паліативна допомога надається за медичними показаннями та в порядку, встановленому ЦОВВ, що забезпечує формування державної політики в сфері

охорони здоров'я. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21.01.2013 № 41 «Про організацію паліативної допомоги в Україні» [4] визначено, що така допомога надається на безоплатній основі за направленням закладу охорони здоров'я. В ст. 35⁴ вказаного Закону [1] йдеться, що паліативна допомога, яка включає в себе комплекс заходів, спрямованих на полегшення фізичних та емоційних страждань пацієнтів, надання психосоціальної і моральної підтримки членам їх сімей, надається інкурабельним пацієнтам. У Наказі [1] уточнюються медичні показання для надання паліативної допомоги – прогресуючі захворювання на останніх стадіях перебігу, що не піддаються лікуванню, спрямованому на одужання, супроводжуються хронічним больовим синдромом та значними обмеженнями життєдіяльності при відсутності хронічних захворювань у фазі загострення, гострих інфекційних і психічних захворювань, станів гострих хірургічних і після оперативних втручань. Паліативна та хоспісна допомога пацієнтам, хворим на туберкульоз, ВІЛ-інфекцію/СНІД надається у спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах відповідно до Наказів МОЗ України від 11.06.2010 № 483 «Про затвердження Примірного положення про лікарню «Хоспіс»...» та [4] та від 03.07.2007 № 368 «Про затвердження Клінічного протоколу надання паліативної допомоги...» [6].

З огляду на викладене вище, в статті досліджено, що: отримувачами паліативної та хоспісної допомоги є інкурабельні пацієнти, які підпадають під встановлені вище критерії;

надавачами паліативної та хоспісної допомоги є медичні працівники, сестринський персонал, соціальні

працівники, психологи та психотерапевти, душпастирські опікуни, юрисконсульти, волонтери, інші (за потребою) кваліфіковані фахівці, які отримали спеціальну підготовку та в складі мультидисциплінарних (багатопрофільних) команд безпосередньо реалізують заходи, що складають зміст такої допомоги.

Форми надання паліативної допомоги в залежності від стану інкрабельного пацієнта, його родини виокремлюють у [5]:

- стаціонарні (в стаціонарних умовах);
- амбулаторні (в амбулаторних умовах);
- вдома (в домашніх умовах).

Така класифікація не є, на нашу думку, вичерпною. Базуючись на аналізі наукової літератури, форми надання паліативної та хоспісної допомоги за ознаками – кваліфікованості суб'єктів, що надають таку допомогу, складності захворюваності пацієнта можна виокремити в дві групи:

- неспеціалізована (загальна);
- спеціалізована.

Як це можна бачити на Рис. 1.1. у першій групі паліативну та хоспісну допомогу можуть надавати неспеціалізовані служби, лікарі, медсестри, волонтери та

інші суб'єкти, що не мають відповідної кваліфікації, і цей вид діяльності немає прямого відношення до їхньої професії. Пацієнт може отримувати загальну або неспеціалізовану паліативну та хоспісну допомогу від моменту встановлення йому медичними працівниками діагнозу невиліковного прогресуючого захворювання. Така допомога може надаватися йому, як вдома так і в закладах охорони здоров'я. Як правило, приміщення для надання пацієнтам такої допомоги (місця проживання, будинки сестринського догляду, будинки для людей похилого віку, будинки-інтернати, педіатричні відділення тощо) не оснащені спеціальним медичним обладнанням та спорядженням, тобто є неспеціалізованими.

Необхідно відмітити, що сьогодні спостерігається виразна тенденція до збільшення кількості пацієнтів, які мають намір отримувати паліативну та хоспісну допомогу в домашніх умовах. Існують підстави стверджувати, що в майбутньому попит на надання такої допомоги вдома та неспеціалізованими службами буде зростати. Про це свідчать результати проведеного дослідження.

Рис. 1.1. Форми надання паліативної та хоспісної допомоги¹ [3, с.24; 5]

Так, в оприлюдненій британським дослідником Макмілланом доповіді відмічається, що 8 з 10-ти опитаних інкурабельних пацієнтів хотіли померти вдома. Вирішальним фактором такого вибору є підвищені потреби невиліковних пацієнтів у спокійній обстановці, спілкуванні з близькими та родичами, позитивному оточенні та психологічному кліматі, які

тільки частково можуть бути створені в закладах паліативної та хоспісної допомоги. Втім, приблизно 50% таких пацієнтів помирає на лікарняних ліжках [7]. Іншими словами, пацієнтів, незважаючи на неспроможність лікарів їх вилікувати та всупереч їхній волі, примусово утримують у медичних закладах. Хоча, забезпечення права вибору пацієнтом місця для свого помирання є вищим проявом гуманізму, а остання воля людини, що помирає виконувалася споконвічно та

¹Примітка. Адаптовано автором.

безумовно. Дартмутські дослідники також виявили, що при спілкуванні з близькими, родичами, здоровими людьми в інкурабельних пацієнтів знижується депресія, з'являється відчуття спокою, підвищується позитивний настрій, самопочуття. Така психологічна підтримка сприяє поліпшенню якості життя термінальних пацієнтів, позитивно впливає на перебіг їх захворювання, збільшуючи шанси на їх видужування [8].

У другій групі (Рис. 1.1.) паліативну та хоспісну допомогу можуть надавати спеціалізовані бригади (команди), різні структурні підрозділи, працівники яких мають відповідні кваліфікацію та компетенцію, а надання такої допомоги є безпосередньо їхньою професійною діяльністю. Спеціалізована допомога може надаватися пацієнтам у стаціонарних і денних хоспісах, закладах охорони здоров'я (стаціонарні відділення такої допомоги в лікарнях, амбулаторні клініки тощо), в інших спеціалізованих, спеціально облаштованих приміщеннях, а також за місцем їх проживання, тобто вдома. Як правило, спеціалізована паліативна та хоспісна допомога надається інкурабельному пацієнту зі складними потребами, які не можуть належним чином бути вирішені неспеціалізованими службами.

Зіставлення результатів термінологічного аналізу, здійсненого в Рис. 1.1. дає змогу зробити висновок, що неспеціалізована (загальна) форма надання допомоги притаманна, як правило, паліативній допомозі, а спеціалізована – хоспісній.

За даними Української ліги сприяння розвитку паліативної та хоспісної допомоги» [9] паліативна та хоспісна допомога в Україні надається в 26 стаціонарних закладах охорони здоров'я, в яких нараховується приблизно 300 ліжко-місць (за станом на 01.12.2016 р.), а надання паліативної та хоспісної допомоги вдома не передбачено взагалі. Тобто, в Україні паліативна та хоспісна допомога вдома (за місцем проживання пацієнта) закріплена де-юре, але не надається де-факто.

Слід відмітити катастрофічно мізерні обсяги надання такої допомоги – попит суттєво переважає пропозицію, внаслідок чого переважна більшість інкурабельних пацієнтів позбавлена можливості отримувати таку допомогу. Хоспіс (зі стаціонаром на 30 ліжок) відповідно до стандартів ВООЗ розрахований обслуговувати 300-400 тис. осіб або 100 місць на 1 млн населення. Зроблені автором розрахунки даних наявності ліжко-місць свідчать, що в Україні 26 стаціонарних закладів охорони здоров'я, що надають паліативну допомогу з наявним ліжковим фондом у приблизно 300 ліжко-місць розраховані на 3-4 млн. осіб наявного населення, що складає менше 10 % від встановлених ВООЗ норм. Цей показник співпадає з опублікованими МОЗ України даними [10], які також свідчать, що потреби українців у паліативній допомозі задовольняються лише на 10 %, а 85% інкурабельних пацієнтів помирають наодинці вдома, страждаючи від болю, депресії, відсутності належного паліативного догляду. В Україні нараховується приблизно 480 тис. невиліковних пацієнтів, вимушений догляд за якими здійснюють не менше 2 осіб з їхніх сімей, родини. А відтак, показник щорічного попиту на паліативну допомогу в Україні складає приблизно 1,5 млн. осіб.

Важливою складовою надання паліативної та хоспісної допомоги є контроль за болем інкурабельного пацієнта. Відповідно до Порядку [5] забезпечувати здійснення такого контролю повинні лікарі, які відповідно до вимог чинного законодавства мають право призначати пацієнту знеболювальні медичні препарати – опіоїдні анальгетики, що містять наркотичні та психотропні речовини та які є найефективнішими лікарськими знеболювальними препаратами. Доступністю до опіоїдних анальгетиків є однією з найбільш серйозних проблем, з якими доводиться на практиці стикатися інкурабельним пацієнтам, їхнім родичам. Невизначеність, невідповідність і недоліки в нормативно-правовій базі, що регулює питання доступності опіоїдних анальгетиків для інкурабельних пацієнтів унеможливають призначення лікарями цих препаратів в обсягах, необхідних для їх застосування пацієнтом удома та закладах системи соціального захисту.

Посилаючись на джерела [10], доповнимо перелік викладених вище ключових проблем, які мають місце в організації надання паліативної та хоспісної допомоги в Україні. По-перше, в штатні розписи хоспісів, інших закладів, у яких надається допомога інкурабельним пацієнтам не включені посади соціального працівника, психолога, юрист-консультанта, душпастира, що не дає змогу забезпечувати реалізацію мультидисциплінарного підходу до надання такої допомоги. По-друге, питання розвитку мережі хоспісних закладів (відділень, реабілітаційних центрів), їх створення та функціонування та надання паліативної допомоги покладено на регіони, які в умовах недостатньої розробленості фінансового механізму державного управління паліативною та хоспісною допомогою, постійного недофінансування заходів такої допомоги з державного, місцевих бюджетів вирішуються вкрай незадовільно. В світлі останніх подій 80% українців з причин відсутності коштів на оплату лікування в медичних закладах вимушені помирати вдома. В 2016 р. понад 70 тис. пацієнтів не отримали лікування в результаті недофінансування державних програм з охорони здоров'я з держбюджету [11]. По-третє, немає ефективного державного механізму координації міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці щодо надання такої допомоги на центральному та місцевому рівнях. По-четверте, відсутня система підготовки медичних, соціальних та інших працівників за спеціальністю «паліативна допомога» (якої не має в переліку спеціальностей) та підвищення їх кваліфікації, що призводить до браку в працівників, що надають таку допомогу відповідних знань і навичок, застосування ними адекватних методів знеболення тощо. По-п'яте, низький рівень поінформованості громадськості щодо паліативної допомоги (3% населення не розуміють що таке «паліативна допомога») в поєднанні з низькою активністю, участю недержавних організацій і благодійників у наданні такої допомоги. По-шосте, низькі рівні якості та обсягів надання паліативної та хоспісної допомоги, що є закономірним інтегрованим результатом перерахованого вище.

Отже, проблеми держави в системі надання паліативної та хоспісної допомоги є серйозними.

Загальнодержавні масштаби охоплення цими проблемами доводять необхідність у невідкладному розгляді та вирішенні на рівні вищих, центральних органів державної влади, які мають забезпечити належне регулювання суспільних відносин у цій сфері, реалізацію інкурабельними пацієнтами конституційно гарантованого їм права на медичну допомогу та відповідну підтримку. Нагальною є потреба в розробці та впровадженні таких механізмів державного управління паліативною та хоспісною допомогою, які дали б змогу не тільки ефективно розв'язати вказані проблеми, але й постійно забезпечувати надання такої допомоги в необхідних обсягах та на належному рівні якості.

Сутність і призначення держави на певних етапах розвитку суспільства розкриваються через її функції, пріоритети її діяльності. Свої функції держава виконує через впорядкування суспільних відносин. Для ефективного виконання функцій держава створює адміністративно-розпорядчі органи та наділяє їх владними повноваженнями. Такі органи, які є уособленням держави, реалізують її функції шляхом здійснення державного управління в різних сферах суспільного життя, прийняття обов'язкових для виконання рішень, формування державної політики та забезпечення її реалізації через відповідні механізми державного управління. Тобто, держава здійснює специфічний вид діяльності – державне управління, яке базується на цілеспрямованому, організованому впливі на людей, певні суспільні процеси тощо.

Беручи до уваги викладені вище дефініції, результати здійсненого вище термінологічного аналізу, автор пропонує розуміти *державне управління паліативною та хоспісною допомогою*, як сукупність заходів, що формуються та реалізуються органами державної влади, недержавними організаціями, спрямованих на підвищення або підтримання оптимального рівня якості життя інкурабельних (невиліковних) пацієнтів, надання медичної, соціальної, психологічної, юридичної, духовної, іншої підтримки їм і членам їх родини. У вужчому розумінні *державне управління паліативною і хоспісною допомогою* – це цілеспрямована, управлінська діяльність державних і недержавних суб'єктів (уповноважених органів державної влади, громадських організацій) щодо надання такої допомоги (спільне визначення та реалізація цілей і завдань, здійснення державою регулюючих, організуючих і координуючих впливів на сферу паліативної і хоспісної допомоги, задоволення потреб інкурабельних пацієнтів).

Зробивши екстраполяцію поданих вище визначень на систему паліативної та хоспісної допомоги з'ясовано, що в Конституції України [2] визначено, що Україна є соціальною та правовою державою (ст. 1), а людина і здоров'я, честь і гідність є найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Критерієм правової держави є визнання, законодавче закріплення і гарантування прав і свобод людини, а їх утвердження та забезпечення – основним напрямом діяльності та головною функцією держави, за виконання якої вона несе відповідальність перед людиною. Гарантії прав і свобод людини визначають зміст, спрямованість діяльності держави. Соціальна держава – це держава, в якій людина визнається

найвищою соціальною цінністю, особам, групам осіб, які перебувають у важкій життєвій ситуації надається соціальна та інша допомога з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Вважається, що держава є соціальною, якщо соціальна функція є пріоритетом її діяльності, внаслідок якої задовольняються потреби людини. Важливим аспектом соціальної функції держави є забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, яке визначено ст. 49 Конституції України [2]. Проявом соціальної та правової держави є забезпечення реалізації цього права з обов'язковим дотриманням принципів людської гідності, соціальної справедливості та рівних для всіх громадян можливостей доступу до отримання медичної допомоги та обслуговування. Соціальну функцію держави виконують зорганізовані в певні структури державні органи (Мінсоцполітики, МОЗ та ін.), які здійснюють у соціальній сфері функціональне управління.

Для розв'язування проблем у системі паліативної та хоспісної допомоги органи державної влади, місцевого самоврядування, взаємодіючи між собою, визначають цілі, напрями, принципи надання такої допомоги, формулюють очікувані результати. Чітке визначення проблем, завдань щодо їх вирішення, а також необхідних для цього ресурсів і засобів називають *державною політикою*. Державна політика є засобом, який дає державним органам змогу досягнути визначеної мети шляхом використання правових, економічних, адміністративних методів впливу та наявних ресурсів. Відповідно до ст. 8 Основ законодавства України про охорону здоров'я *державна політика щодо паліативної і хоспісної допомоги* (далі – державна паліативна політика) є складовою частиною державної політики в сфері охорони здоров'я. Міністерство охорони здоров'я України є ЦОВВ, що забезпечує формування та виконання цієї політики. Оскільки надання паліативної та хоспісної допомоги базується на мультидисциплінарному підході, то державне управління в цій галузі здійснюють МОЗ України, Мінсоцполітики України, інші органи державної влади.

За допомогою *механізмів державного управління* забезпечуються: право на охорону здоров'я, медичну допомогу, соціальне забезпечення інші права та свободи людини; виконання соціальної функції держави щодо паліативної і хоспісної допомоги; дотримання принципів людської гідності, соціальної справедливості, рівних можливостей доступу до отримання соціально- медичної допомоги та принципів надання паліативної та хоспісної допомоги.

Серед вітчизняних науковців немає загально-прийнятого підходу до визначення цього поняття, під яким розуміють способи розв'язання суперечностей певного явища, процесу в державному управлінні, послідовну реалізацію дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних форм і методів управління. Механізми державного управління відображають взаємозв'язок явищ, дій і заходів, результатом яких є узгодження суспільних інтересів, потреб, визначення цілей, розробка рішень та їх реалізація за допомогою ресурсів держави (влада,

засоби та методи управління).

Підставою, передумовою для формування та реалізації механізмів державного управління є: суспільні інтереси, потреби, певні суспільні протиріччя, наприклад порушення принципу соціальної справедливості тощо, намір, мотиви, спонукальні причини до усунення цих протиріч, проблем; відповідні рішення, політика з боку органів державної влади, стратегії їх виконання. Цілі, завдання повинні бути чітко визначеними, конкретними, базуватися на належному ресурсному забезпеченні (фінансовому, матеріально-технічному, організаційному, кадровому, інформаційному та ін.), яке детермінує рівень ефективності реалізації механізмів державного управління. Сутність механізмів державного управління можна розкрити такими категоріями, як цілі і завдання, функції, методи, стадії, процедури, повноваження та відповідальність, ефективність та ін. А відтак, необхідно дотримуватися алгоритму формування та реалізації механізмів державного управління, який складається з наступних послідовних фаз: *цілі* → *рішення* → *впливи* → *дії* → *результати*.

Таким чином, механізми державного управління – це процес у державному управлінні, який полягає в послідовному виробленні, науковому обґрунтуванні та поетапній реалізації відповідних рішень і заходів, спрямованих на досягнення визначених цілей, розв'язання важливих суспільних проблем. Держава здійснює свою соціальну функцію через державно-управлінські механізми, які формують і реалізують відповідно до поставлених державою у певній сфері цілей, завдань.

Висновки. Встановлено, що паліативна та хоспісна допомога в Україні надається на безоплатній основі інкурабельним (невиліковним) пацієнтам за медичними показаннями та в порядку, регламентованому нормативно-правовим актом.

Визначено та обґрунтовано форми надання паліативної та хоспісної допомоги (за ознаками кваліфікованості суб'єктів, що надають таку допомогу та складності захворюваності інкурабельних пацієнтів), які виокремлено в: неспеціалізовану (загальну); спеціалізовану.

Встановлено, що в Україні паліативна та хоспісна допомога надається в 26 стаціонарних закладах охорони здоров'я, ліжковий фонд яких становить приблизно 300 ліжок-місць (10% від норми, встановленої ВООЗ), тоді як 480 тис. осіб мають невиліковні захворювання та приблизно 1,5 млн. осіб потребують такої допомоги. В організації надання паліативної та хоспісної допомоги в Україні мають місце проблеми, найбільш серйозними з яких є: труднощі з доступністю знеболювальних препаратів для інкурабельних пацієнтів; мультидисциплінарним підходом до надання паліативної та хоспісної допомоги; відсутністю професійної підготовки з надання такої допомоги та ін.

Література

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: [Закон України від 19 лист. 1992 р. № 2801-ХІІ (із змінами, внесен. згідно із 40 Законами в 1993-2015 рр.)] // Відом. Верховної Ради України: офіц. вид. – 1993. – 26 січ. (№ 4). – Ст. 19.

2. Конституція України: [Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР (із змінами, внесеними 4 Законами України в 2004-2014 рр.)] // Офіц. вісн. України. – 2010. – 1 січ. (№ 72/1 Спец. випуск). – С. 15. – Ст. 2598.

3. Radbruch L. White Paper on standards and norms for hospice and palliative care in Europe: part 2 / Radbruch Lukas, Payne Sheila // Palliative Medicine: The Research Journal of the EAPC. – 2010. – Vol. 17 (1). – P. 22-23.

4. Про затвердження Тримірного положення про лікарню «Хоспіс» (відділення, палату паліативного лікування) для хворих на туберкульоз: [Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11 черв. 2010 р. № 483] // Міністерство охорони здоров'я України: веб-сайт. – 2016. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20100611_483.html.

5. Про організацію паліативної допомоги в Україні: [Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21 січ. 2013 р. № 41] // Офіц. вісн. України. – 2013. – 26 лют. (№ 13). – С. 77. – Ст. 502.

6. Про затвердження Клінічного протоколу надання паліативної допомоги, симптоматичної та патогенетичної терапії хворим на ВІЛ-інфекцію / СНІД: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.07.2007 № 368 // Портал «Ліга-Закон»: веб-сайт. – 2016. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ7906.html.

7. Безнадежные больные просят разрешить им умереть дома: [Електронний ресурс] // Percare: медицинский журнал Израиля. – 2016. – Режим доступа: <http://www.percare.ru/news/11422>.

8. Набирает обороты новый вид поддержки больных – паллиативная помощь: [Електронний ресурс] // Percare: медицинский журнал Израиля. – 2016. – Режим доступа к журналу: <http://www.percare.ru/news/11318>.

9. Карта закладів паліативної допомоги України: [Електронний ресурс] // Всеукр. громад. організація «Українська ліга сприяння розвитку паліативної та хоспісної допомоги»: веб-сайт. – 2016. – Режим доступу: <http://ligalife.com.ua/26>.

10. Проект Концепції Державної цільової програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги на 2010–2014 роки // Міністерство охорони здоров'я України: веб-сайт. – 2016. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20080627_0.html.

11. Бедность по-украински: 80% граждан умирают от болезней дома: [Електронний ресурс] // Криминал.ТВ: веб-сайт. – 2016. – 14 нояб. – http://kriminal.tv/news/bednost_po_ukrainski_80_grazhdan_umirajut_ot_boleznej_doma_video.html.

References

1. Fundamentals of Ukraine on Health: [Law of Ukraine 19 letter. 1992 r. Number 2801-XII (amended. 40 according to the laws in 1993-2015 years.)] // known. Verkhovna Rada of Ukraine: official kind. - 1993 - 26 January. (№ 4). - 19 s.

2. The Constitution of Ukraine: [Law of Ukraine from 28.06.1996 number 254 k / 96-VR (as amended 4 Laws of Ukraine in 2004-2014.)] // Official. Visn. Ukraine. - 2010 - 1 January. (№ 72/1 Spec. Issue). - 15 s. - Art. 2598.

3. Radbruch L. White Paper on standards and norms for hospice and palliative care in Europe: part 2 / Radbruch Lukas, Payne Sheila // Palliative Medicine: The Research Journal of the EAPC. – 2010. – Vol. 17 (1). 22-23 s.

4. On approval of Regulations on the hospital "Hospice" (compartment chamber palliative treatment) for patients with tuberculosis, [Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 11

Jun. 2010 r. № 483] // The Ministry of Health of Ukraine website. – 2016. – Access: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20100611_483.html.

5. On the organization of palliative care in Ukraine: [Order of the Ministry of Health of Ukraine on January 21. 2013 r. № 41] // *Official. Visn. Ukraine.* – 2013. – 26 February. (№ 13). 77s. Art. 502.

6. On approval of clinical protocols of palliative care, symptomatic and pathogenetic therapy for patients with HIV / AIDS, the Ministry of Health of Ukraine of 03.07.2007 number 368 // Portal "League-Law": website. – 2016 – Access: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ7906.html.

7. Desperate patients are asked to allow them to die at home: [Electronic resource] // *Pericare: Israel Medical Journal.* – 2016. – Access: <http://www.percare.ru/news/11422>.

8. Gaining momentum a new kind of support for palliative care patients: [Electronic resource] // *Pericare: Israel Medical Journal.* – 2016. the magazine Access: <http://www.percare.ru/news/11318>.

9. Map palliative care facilities Ukraine: [Electronic resource] // All-Ukrainian. communities. organization "Ukrainian league to promote palliative and hospice care": website. – 2016. – Access: <http://ligalife.com.ua/26>.

10. Draft Concept of the State program of palliative and hospice care in 2010 - 2014 years // The Ministry of Health of Ukraine website. – 2016. – Access: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20080627_0.html.

11. Poverty in Ukrainian: 80% of people die from the disease at home: [Electronic resource] // *Kriminal.TV: website.* – 2016. – Nov 14. – http://kriminal.tv/news/bednost_po_ukrainskji_80_grazhdan_umirajut_ot_boleznej_doma_video.html.

Danyluk K.V.,

lecturer in management and public administration
Rivne State Humanitarian University, konofr@ukr.net

Ukraine, Rivne

GOVERNANCE SYSTEM PALLIATIVE AND HOSPICE CARE UKRAINE: MODERN REALITIES

The article analyzes the current realities and reasonable governance system of palliative and hospice care. It was found that the governance system of palliative and hospice care at this stage focused on the Ministry of Health and Ministry of Social Policy of Ukraine. Found that palliative and hospice care in Ukraine is free of charge incurabelnym (incurable) patients for medical reasons and in the manner regulated legal act. Defined and reasonable form of palliative and hospice care (on the basis of qualifications entities providing such assistance and complexity incurabelnih disease patients). Reveals gaps in the system of public administration of palliative and hospice care.

Key words: public administration system, palliative and hospice care, health, social protection, forms of hospice and palliative care, specialized hospice and palliative care, specialized hospice and palliative care, multidisciplinary approach analgesic drugs incurabelni patients.

УДК 351.84 : 364.442

Дубич К.В.,

д.н.з держ.управління, професор кафедри соціальної політики
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, kdubych@ukr.net

Україна, м. Київ

СУЧАСНА МОДЕЛЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано та обґрунтовано сучасні реалії функціонування та державного управління системою надання соціальних послуг в Україні. З'ясовано що державне управління системою надання соціальних послуг здійснюється такими гілками державної влади як: законодавча, виконавча та судова. Сучасну модель інституційного забезпечення системи надання соціальних послуг в Україні складають на загальнодержавному рівні: Президент України, Верховна Рада Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, суди; на регіональному рівні: місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевого самоврядування, виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних рад, представницькі органи місцевого самоврядування (обласні, районні ради) місцеві та апеляційні суди, інститути недержавного сектору.

Ключові слова: модель, система, соціальні послуги, інституційне забезпечення, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, загальнодержавний рівень, регіональний рівень, центральні органи влади, регіональні органи влади, інститути недержавного сектору.

Постановка проблеми. Незважаючи на проведені перетворення у вітчизняній системі соціального захисту населення, структура її підсистеми – надання соціальних послуг, є досить складною, громіздкою та заплутаною, що, в свою чергу, значно ускладнює її функціонування та державне управління нею. Складність вказаної підсистеми полягає в тому, що суб'єктами, які відповідальні за розроблення та реалізацію політики в системі надання соціальних послуг, є багато органів державної влади, державних відомств, установ тощо.

Теоретичні, практичні і науково-прикладні аспекти державного управління системами соціального захисту та соціального забезпечення населення та інституційного забезпечення розглянуто в наукових працях таких українських учених, як І.Арістова, О.Афенкіна, Н.Болотіна, І.Гнибіденко, М.Кравченко, К.Міщенко, І.Рудкевич, Б.Сташків, М.Туленков, А.Халецька, А.Ярошенко, Р.Войтович, М.Белинська, О.Петроє, Л.Скоропада та ін.

Мета роботи – проаналізувати стан надання соціальних послуг в Україні та розкрити сучасну модель їх інституційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Державні інститути (органи державної влади), які формуються, наділені владними повноваженнями та функціонують відповідно до Конституції України, законодавчих та інших правових актів, виконують соціальну функцію держави, регламентують взаємовідносини в системі надання соціальних послуг, зокрема між державними, недержавними інститутами та отримувачами таких послуг. А відтак, існують підстави стверджувати, що вирішальна роль в управлінні соціальними послугами в Україні належить державі.

Здійсимо більш ґрунтовний аналіз інституційного забезпечення системи надання соціальних послуг, а саме

– інститутів, які функціонують на рівнях загальнодержавному і регіональному (див. Рис. 1.1), а також їх базових функцій. Основними інститутами системи надання соціальних послуг на загальнодержавному рівні є наступні.

Президент України, який є главою держави, гарантом додержання прав громадянина. Зокрема, визначено в ст. 37 Конституції України [1] права на соціальний захист, яке включає право осіб, окремих соціальних груп, що перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, на отримання соціальних послуг.

Глава держави здійснює повноваження, визначенні ст. 106 Конституції України [1], зокрема підписує закони, прийняті Верховною Радою України, видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території країни, є суб'єктом законодавчої ініціативи та ін.

Верховна Рада України є органом законодавчої влади, який уповноважений ініціювати та приймати законодавчі акти. Іншими словами, Верховна Рада України забезпечує законодавчу базу щодо надання соціальних послуг шляхом прийняття законів, займаючи особливе місце в нормативно-правовому механізмі державного управління системою надання таких послуг, у державному регулюванні та розвитку цієї системи. Ключовими комітетами Верховної Ради України, до повноважень яких віднесено певною мірою розроблення законодавчих актів, які регламентують надання соціальних послуг, є: Комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення; Комітет у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю; Комітет з питань охорони здоров'я; Комітет з питань бюджету.

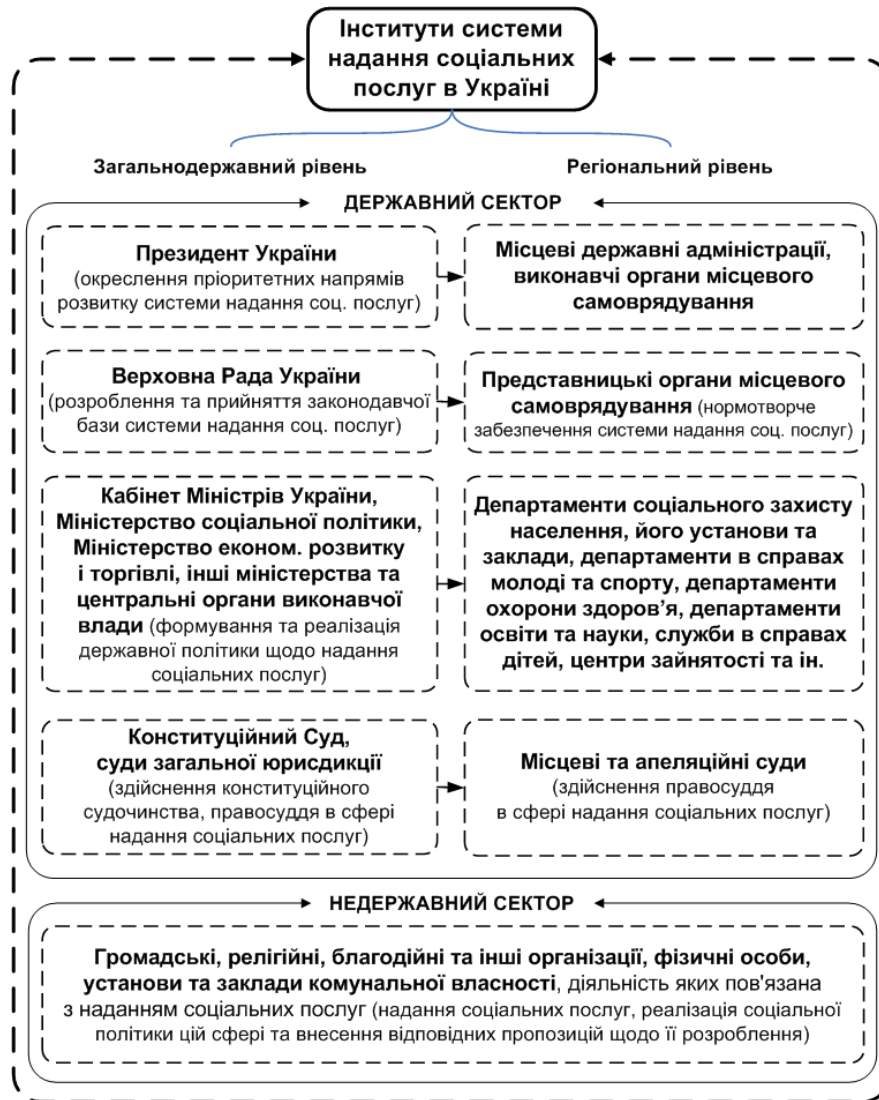

Рис. 1.1 Схема структури та базових функцій інститутів системи надання соціальних послуг¹ [3, с.24; 5]

До переліку питань державного управління системою надання соціальних послуг, які мають регулюватися виключно законами слід віднести: видатки з Державного бюджету України на надання соціальних послуг; ліцензування суб'єктів, що надають соціальні послуги; засади регулювання зайнятості; охорона здоров'я; виховання та освіта та ін.

Відповідно до ст. 87 Конституції України [1] Верховна Рада України: визначає засади соціальної політики держави, затверджує державні програми соціального розвитку, складовою частиною яких є надання соціальних послуг; здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина (через інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини), за додержанням законів, інших нормативно-правових актів, зокрема тих, що врегульовують питання надання соціальних послуг, за виконанням загальнодержавних

програм соціального спрямування, за діяльністю державних органів, посадових осіб у системі надання таких послуг.

Кабінет Міністрів України, Мінсоцполітики, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади (див. Рис. 1.1) забезпечують функціонування системи надання соціальних послуг у цілому.

Кабінет Міністрів України відповідно до ст. 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [8] є вищим органом у системі органів виконавчої влади, здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші ЦОВВ, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. КМУ відповідальний перед Президентом України і ВРУ, підконтрольний і підзвітний ВРУ у межах, передбачених Конституцією України [1]. Основним завданнями КМУ, які пов'язані з наданням соціальних послуг, є:

вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина;

¹Примітка. Розроблено автором.

забезпечення проведення бюджетної, фінансової, податкової політики, політики у сферах соціального захисту, охорони здоров'я, освіти;

розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, соціального розвитку, інших державних цільових програм;

забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності, сприяння розвитку підприємництва, здійснення управління об'єктами державної власності, здійснення заходів щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури;

тощо.

До компетенції КМУ віднесено вирішення питань державного управління у сфері соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, запобігання і протидії корупції. Уряд України: забезпечує проведення державної соціальної політики, вживає заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечує соціальний захист громадян; виступає стороною соціального діалогу на національному рівні, сприяє його розвитку, забезпечує підготовку проектів законів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій; забезпечує розроблення та виконання державних програм соціальної допомоги, вживає заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази закладів соціального захисту інвалідів, пенсіонерів та інших непрацездатних і малозабезпечених верств населення.

Мінсоцполітики є головним органом у системі ЦОВВ з формування та забезпечення реалізації державної політики у багатьох сферах, які в тій чи іншій мірі пов'язані з наданням соціальних послуг, а саме в сферах соціального захисту, соціального обслуговування населення, зайнятості населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, соціального захисту тимчасово переселених осіб з зони АТО, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну. З вирішення питань у зазначених вище сферах Мінсоцполітики відповідальний, підзвітний і підконтрольний перед КМУ.

Відповідно до Указу Президента [5] ключовими завданнями Мінсоцполітики в частині організації надання соціальних послуг є:

формування та реалізація державної політики: у сфері надання соціальних послуг сім'ям, які можуть опинитися або перебувають у складних життєвих обставинах, людям похилого віку, інвалідам, бездомним особам і безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, іншим соціально вразливим верствам населення; щодо забезпечення державних соціальних стандартів, державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів державних програм з питань соціальної політики; щодо надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення; щодо соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, та тих, які підлягають звільненню

у зв'язку з реформуванням ЗСУ та інших військових формувань; з питань сім'ї та дітей; у сфері волонтерської діяльності;

здійснює нормативно-правове регулювання у сферах: зайнятості населення; загальнообов'язкового державного соціального страхування, надання адресної соціальної допомоги, соціальних послуг і соціального обслуговування населення; соціального захисту вразливих верств населення; волонтерської діяльності; з питань сім'ї та дітей;

визначає потребу регіонів у створенні установ соціального обслуговування населення, соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів, організацій, що надають соціальні послуги соціально вразливим верствам населення, та координує роботу з їх створення;

розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо надання державної адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, інвалідам, особам, які страждають на психічні розлади, іншим соціально вразливим верствам населення;

здійснює організаційно-методичне керівництво структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій з питань праці та соціального захисту населення щодо організації роботи з надання соціальних послуг;

здійснює координацію роботи з соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей та їх соціально-психологічної реабілітації;

здійснює розподіл коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для підтримки громадських організацій інвалідів та ветеранів, що мають статус всеукраїнських та ін.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку), як інститут державного сектору в системі надання соціальних послуг має важливе значення, оскільки воно [6]:

є головним органом у системі ЦОВВ, який забезпечує формування та реалізацію: державної політики економічного і соціального розвитку; державної цінової політики; державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю);

є спеціально уповноваженим органом у сфері державних закупівель (в т.ч. соціальних послуг), метрології, з питань державно-приватного партнерства.

Іншими словами, Мінекономрозвитку є ключовим ЦООВ в реалізації цілої низки механізмів та інструментів державного управління системою надання соціальних послуг, зокрема ліцензування соціальних послуг, суб'єктів, що надають соціальні послуги, соціальне замовлення таких послуг, управління якістю соціальних послуг, захист прав споживачів, державно-приватного партнерство та ін. Крім того, Мінекономрозвитку:

забезпечує державний нагляд за дотриманням умов ринку суб'єктами, що надають соціальні послуги; проводить моніторинг цін і тарифів на соціальні послуги

на ринку, узагальнює його результати, готує пропозиції щодо вжиття заходів до стабілізації цінової ситуації; здійснює проведення моніторингу та аналізу системи державних закупівель та ін.

До інших міністерств, діяльність яких у тій чи іншій мірі пов'язана з наданням соціальних послуг в Україні слід віднести наступні:

Міністерство охорони здоров'я України – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, праце терапія та інші соціально-медичні послуги.

Міністерство молоді та спорту України – залучення до спортивно-оздоровчої роботи в відомчих закладах, організація дозвілля та ін.

Міністерство освіти і науки України надає соціально-педагогічні, освітні та інші послуги.

Надання соціальних послуг не відноситься до сфери відання та основної діяльності перерахованих вище міністерств, але підпорядковані їм установи, здійснюючи покладені на них функції, можуть надавати такі послуги. До таких установ можна віднести будинки дитини, центри медико-соціальної реабілітації дітей, медико-психологічні та педагогічні консультації, психологічні служби системи освіти, дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, навчально-реабілітаційні центри, спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) та ін. [7, с.312].

До інших ЦОВВ, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг слід віднести наступні.

Державну службу зайнятості, діяльність якої спрямовується та координується Мінсоцполітики, є централізованою системою державних установ, навчальних закладів державної служби зайнятості, центрів професійної орієнтації населення, інших підприємств, установ, організацій, які надають соціальні послуги з працевлаштування, соціального захисту від безробіття, а також функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Мінсоцполітики також спрямовує, координує та контролює діяльність *Фонду соціального захисту інвалідів і Державної служби з питань інвалідів та ветеранів України*. Фонд соціального захисту інвалідів є бюджетною установою, основними завданнями якого є реалізація в межах своєї компетенції заходів щодо забезпечення зайнятості та працевлаштування інвалідів; виконання програм щодо соціального їх захисту.

Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України є ЦОВВ, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Мінсоцполітики. До основних завдань Служби в системі надання соціальних послуг слід віднести: внесення пропозицій Мінісоцполітики щодо формування державної політики у сфері соціального захисту інвалідів, щорічно подає Мінсоцполітики пропозиції щодо формування граничної ціни на технічні та інші засоби реабілітації, що

виготовляються на індивідуальне замовлення; здійснює моніторинг забезпечення інвалідів санаторно-курортними путівками, автомобілями, технічними та іншими засобами реабілітації та ін.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про соціальні послуги» [4] особи, винні в порушенні законодавства про соціальні послуги, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законами України. Інститутами, які мають забезпечувати реалізацію цього механізму державного управління соціальними послугами на загальнодержавному рівні, є органи судової влади – *Конституційний Суд і суди загальної юрисдикції* (див. Рис. 1.1).

На *регіональному рівні* функціонування системи надання соціальних послуг забезпечують такі інститутами, до ключових з яких слід віднести наступні.

Місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевого самоврядування (див. Рис. 4.1) є базовими інститутами державного сектору до відання яких віднесено питання організації надання соціальних послуг. У ст. 23 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» визначено *повноваження місцевих державних адміністрацій в галузі соціального забезпечення та соціального захисту населення*, зокрема щодо:

реалізації державної політики в галузі соціального забезпечення та соціального захисту соціально незахищених громадян, призначення їм державної допомоги, надання адресної соціальної допомоги та підтримки;

розроблення і забезпечення виконання комплексних програм поліпшення обслуговування соціально незахищених громадян та розвитку їх обслуговування;

забезпечення працевлаштування інвалідів, сприяння здобуттю ними освіти, набуттю необхідної кваліфікації, матеріально-побутового обслуговування, санаторно-курортного лікування інвалідів, ветеранів війни та праці, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

вирішення питання про утворення, реорганізацію та ліквідацію спеціальних будинків-інтернатів для осіб похилого віку, осіб, які потребують медичної допомоги у зв'язку із захворюванням на туберкульоз, та інвалідів першої і другої груп, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; вжиття заходів, спрямованих на запобігання бездомності осіб, соціального патронажу щодо осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк та ін.

Відповідно до ст. 17 п. 3 вказаного вище закону місцеві державні адміністрації: визначають необхідний рівень обслуговування населення відповідно до нормативів мінімальних соціальних потреб; проводять розрахунок коштів та визначає обсяг соціальних послуг, необхідних для забезпечення передбаченого законодавством рівня мінімальних потреб.

Ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» [4] передбачено, що:

місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування шляхом збирання, узагальнення та аналізу інформації про становище і життєві обставини особи або соціальної групи, оцінки впливу послуг на процес подолання складних життєвих обставин визначають потреби у соціальних послугах, їх видах і обсягах та забезпечують їх надання.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи, до відання яких віднесені питання організації надання соціальних послуг. Ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері соціального захисту населення, до відання яких у частині надання соціальних послуг належать:

власні повноваження – встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення, в т.ч. надання соціальних послуг та ін.;

делеговані повноваження – забезпечення здійснення передбачених законодавством заходів щодо поліпшення житлових і матеріально-побутових умов інвалідів, ветеранів війни та праці, громадян, реабілітованих як жертви політичних репресій, військовослужбовців, а також військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, сімей, які втратили годувальника, багатодітних сімей, громадян похилого віку, які потребують соціального обслуговування вдома та ін.

Представницькі органи місцевого самоврядування (обласні, районні ради) здійснюють нормотворчу діяльність, розробляють, приймають відповідні правові акти, які регламентують питання надання соціальних послуг на регіональному на місцевому рівнях державного управління, та здійснюють контроль за їх виконанням. Відповідно до ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] обласні, районні ради на їх пленарних засіданнях вирішують такі питання, які певною мірою пов'язані з наданням соціальних послуг, а саме:

прийняття рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад, зокрема щодо надання соціальних послуг;

затвердження програм соціально-економічного розвитку району, області, цільових програм, зокрема з питань надання соціальних послуг;

затвердження районних, обласних бюджетів, внесення змін до них, затвердження звітів про їх виконання, розподіл переданих з державного бюджету коштів у вигляді дотацій, субвенцій між районними бюджетами та ін.

ЦОВВ, діяльність яких пов'язана з організацією надання соціальних послуг на регіональному рівні слід віднести їх до відповідних територіальних органів, а саме (див. Рис. 1.1): департаменти соціального захисту населення; департаменти економічного розвитку і торгівлі; департаменти охорони здоров'я; управління, сім'ї, молоді та спорту; служби в справах дітей; центри зайнятості та ін.

До державних інститутів системи надання соціальних послуг слід віднести *територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян*, які є спеціальними державними установами, які безпосередньо надають такі послуги пенсіонерам, інвалідам, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування. Основними завданнями терцентру є:

виявлення одиноких непрацездатних громадян, які потребують соціально-побутового і медико-соціального обслуговування та допомоги, обстеження разом з представниками закладів охорони здоров'я, житлово-комунальних контор, громадських організацій їх матеріально-побутових умов проживання і визначення потреб в необхідності надання різних видів послуг;

встановлення зв'язків з підприємствами, установами, організаціями, незалежно від форм власності, з питань соціального обслуговування та надання допомоги непрацездатним громадянам та ін.

Місцеві та апеляційні суди (див. Рис. 1.1) здійснюють правосуддя в системі надання соціальних послуг на регіональному рівні. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про соціальні послуги» [4] при одержанні соціальних послуг громадяни мають право на захист своїх прав і законних інтересів у судовому порядку до місцевих судів, які є судами першої інстанції.

До *інститутів недержавного сектору*, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг (див. Рис. 4.1), слід віднести: громадські, благодійні, релігійні та інші організації, волонтерів; фізичні особи (підприємці), що надають соціальні послуги; установи та заклади комунальної власності, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг.

Виокремити інститути недержавного сектору загальнодержавного рівня виявилось складно, оскільки існують об'єктивні труднощі в ідентифікації громадських об'єднань, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг, як їх центральних органів, так і їх відокремлених підрозділів та місцевих осередків. В Україні не ведеться і статистичного обліку фізичних осіб, що надають соціальні послуги. Установи та заклади комунальної власності, що надають соціальні послуги знаходяться в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування та відповідних органів виконавчої влади, які здійснюють управління ними. Управління інститутами недержавного сектору, зокрема громадськими, благодійними і релігійними організаціями здійснюється в порядку, визначеному законодавством і відповідними статутами.

Висновки. На підставі узагальнення результатів, отриманих внаслідок здійсненого вище аналізу, можна резюмувати, що:

структура інститутів системи надання соціальних послуг в Україні є досить складною і запутаною, громіздкою і розгалуженою, з надмірною ієрархією та централізованим державним управлінням;

інститути системи надання соціальних послуг за ознаками належності до суспільних секторів можна

вирізнити (з урахування специфіки цієї системи) в державні та недержавні, а за територіальними ознаками їх функціонування – в загальнодержавні та регіональні;

надання соціальних послуг (з урахуванням їх видів, які визначено в ст. 2 Закону України «Про соціальні послуги» [4]) віднесено до компетенції, функціональних повноважень багатьох ЦООВ, що в умовах відсутності належного фінансування, ліцензування, впроваджених інших механізмів та інструментів державного управління такими послугами, призводить до досить низьких рівнів їх якості, ефективності, доступності та обсягів задоволення в них отримувачів; це також суперечить відповідній практиці країн Євросоюзу, інших розвинутих держав світу, а саме в частині реалізації принципу субсидіарності надання соціальних послуг, децентралізації державного управління такими послугами, створення ринкових умов, забезпечення дотримання принципу рівності на ринку суб'єктів, що надають соціальні послуги всіх форм власності;

діяльність інститутів, які функціонують на загальнодержавному та регіональному рівнях системи, регламентована цілою низкою законодавчих і нормативно-правових актів, водночас практична діяльність інститутів, що безпосередньо надають соціальні послуги на найнижчому місцевому рівні – у територіальних громадах, сім'ї тощо – є юридично неврегульованою, що призводить до вкрай низької інституційної спроможності надавати такі послуги.

Література

1. Конституція України: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесені Законом України від 8 груд. 2004 р.: за станом на 1 січня 2006 р.]. – К.: М-во юстиції України, 2006. – 124 с.

2. Про затвердження типових положень (взірцевих) про територіальний центр соціального обслуговування [Наказ Мінсоцзахисту України від 1 квіт. 1997 р. № 44 (із змінами і допов., внесені згідно із 2 Наказами Міністерства в 2007-2009 рр.)] // *Офіц. вісн. України*. – 1997. – 11 жовт. (№ 39). – Ст. 57.

3. Про місцеве самоврядування в Україні: [Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР (із змінами і допов. внесені 87 Законами України у 1998-2015 рр.)] // *Відом. Верховної Ради України*. – 1997. – 25 черв. (№ 24). – Ст. 170.

4. Про соціальні послуги: [Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV (із змінами, внесені згідно із 8 Законами у 2004-2012 рр.)] // *Офіц. вісн. України*. – 2003. – 1 серп. (№ 29). – С. 52. – Ст. 1435.

5. Про Положення про Міністерство соціальної політики України: [Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 389/2011 (із змінами, внесені згідно з 11 Указами Президента в 2011-2013 рр.)] // *Офіц. вісн. України*. – 2011. – 26 квіт. (№ 29). – С. 66. – Ст. 1227.

6. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: [Указ Президент України від 31 трав. 2011 р. № 634/2011 (із змінами і допов. внесені 6 Указами Президента в 2012-2013 рр.)] // *Офіц. вісн. України*. – 2011. – 10 черв. (№ 41). – С. 20. – Ст. 1666.

7. Кравченко М.В. Система соціального захисту населення як об'єкт державної політики: методологія та практика: моногр. / М.В. Кравченко. – К.: Інформ.-аналіт. агентство, 2012. – 451 с.

8. Про Кабінет Міністрів України: [Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII із змінами, внесені згідно із 4 Законами в 2014-2015 рр.] // *Офіц. вісн. України*. – 2014. – 14 бер. (№ 20). – Ст. 619.

References

1. *The Constitution of Ukraine [adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine Jun 28. 1996 as amended. Law of Ukraine on Dec 8. 2004: as of 1 January 2006].* - K: M of Justice of Ukraine, 2006. - 124 s.

2. *On approval of Regulations (excellence) of the territorial center of social service [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine on Apr 1. 1997 r. Number 44 (as amended and supplemented. Made. 2 in accordance with the order of the Ministry in 2007-2009.)]* // *Official. Visn. Ukraine*. – 1997. – Oct 11. (№ 39). – Art. 57.

3. *On local government in Ukraine [Law of Ukraine on May 21. 1997 r. Number 280/97-VR (as amended and fulfill. Made. 87 Laws of Ukraine in 1998-2015 years.)]* // *Known. Verkhovna Rada of Ukraine*. - 1997 - 25 Jun. (№ 24). - Art. 170.

4. *Social Services [Law of Ukraine on Jun 19. 2003 r. Number 966-IV (as amended. 8 in accordance with the laws in 2004-2012 years.)]* // *Official. Visn. Ukraine*. - 2003. - Aug 1. (№ 29). – 52 s. - Art. 1435.

5. *On the Regulation of Ministry of Social Policy of Ukraine, President of Ukraine [Decree Apr 6. 2011 r. № 389/2011 (amended. Accordance with Presidential Decree 11 in 2011-2013.)]* // *Official. Visn. Ukraine*. - 2011. - Apr 26. (№ 29). – 66 s. – Art. 1227.

6. *On the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, President of Ukraine [Decree on May 31. 2011 r. № 634/2011 (amended and fulfill. Made. 6 of the Decree of the President in 2012-2013.)]* // *Official. Visn. Ukraine*. - 2011 - 10 Jun. (№ 41). – 20 s. – Art. 1666.

7. *Kravchenko MV The system of social protection as an object of public policy, methodology and practice: monograms. / MV Kravchenko. – K.: Inform.-analyte. Agency, 2012. – 451 s.*

8. *On the Cabinet of Ministers of Ukraine [Law Ukraine on February 27. 2014 r. Number 794-VII as amended. 4 according to the laws in 2014-2015 years.]* // *Official. Visn. Ukraine*. – 2014. – 14 March. (№ 20). – Art. 619.

Dubych K.V.,

*Doctor of Public Administration, Professor of Social Policy
National Pedagogical Dragomanov University, kdubych@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

MODERN MODEL INSTITUTIONAL SUPPORTPROVISION OF SOCIAL SERVICES IN UKRAINE

The article analyzes the current realities and reasonably functioning and governance system of social services in Ukraine. It was found that the governance system of social services carried branches of government such as: legislative, executive and judicial. The current model of institutional support system of social services in Ukraine are at the national level: President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine Cabinet of Ministers, Ministry of Social Affairs, other ministries and central authorities, courts; at the regional level, local state administrations, executive bodies of local self-government executive bodies of village, town and district councils of local governments (provincial and district councils) local and appellate courts, private sector institutions.

Key words: *model, system, social services, institutional support, the legislature, the executive, the judiciary, national level, regional level, central governments, regional authorities, private sector institutions.*

УДК 340.15 (477) «19/20»

Закірова С.Г.,

к.і.н., доцент, старший науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України, zakirovasvtl@gmail.com

Україна, м. Київ

ОФОРМЛЕННЯ ПРАВОВОГО І СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМЦІВ УКРАЇНИ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті на підставі аналізу нормативно-правової бази XIX – початку XX століття розглянуто підстави для виокремлення підприємців України в особливий прошарок населення, показано наявність загальних та особливих рис, що дозволяють говорити про оформлення правового і соціального статусу підприємців. У XIX столітті підприємницький прошарок суспільства включав представників дворян, купців, селян, міщан та інтелігенції. Зазначено, що законодавство того періоду затверджувало певні права і обов'язки для підприємців, встановлювало форми і засоби державного контролю за їх діяльністю.

Ключові слова: підприємці, законодавство, соціально-правовий статус, Україна.

Постановка проблеми. Дослідження історії виникнення і розвитку підприємництва в Україні, перетворення підприємців на окремий впливовий соціально-економічний прошарок суспільства набуває в умовах сучасних ринкових реформ дуже важливого значення. Натомість зробити корисні висновки з історичного минулого можливо лише за умов розуміння цілісної картини підприємництва, аналізу його передумов та витоків, виділення найважливіших рис представників бізнес-еліти України у XIX – на початку XX століття.

Загалом питання конкретних напрямків діяльності підприємців в Україні у XIX – на початку XX століття знаходиться у дослідницькому фокусі сучасних науковців. Питання діяльності представників підприємницьких верств у торгівлі та різних галузях промисловості, функціонування торговельних домів ґрунтовно розглядає у своїх роботах Т. Лазанська [1]. Процес становлення буржуазії в Україні, її склад та напрямки діяльності вивчає В. Крутіков [2]. Юридичні та організаційні аспекти підприємництва у межах Російської імперії, до складу якої входила і Україна, аналізують автори фундаментального російського дослідження [3]. Висвітленню основних аспектів формування та діяльності купецтва в Україні у XIX ст. як верстви з окремим соціально-правовим статусом і професійною організацією присвятив свою монографію О. Донік [4]. Натомість проблема оформлення підприємців як певного соціального прошарку суспільства з необхідним для цього правовим статусом, на наш погляд, потребує подальшої систематизації.

Мета роботи – розглянути підстави для виокремлення підприємців України в особливий прошарок населення, виявити наявність загальних та особливих характеристик, що дозволяють говорити про оформлення правового і соціального статусу підприємців.

Виклад основного матеріалу. Перш за все треба чітко визначити поняття «підприємець» та «підприємницькі верстви населення», з'ясувати особливості чинного законодавства Російської імперії,

до складу якої у зазначений період входили 80 % українських земель.

Термін «підприємець» з'явився у науковому обігу ще у XVIII столітті, і вже тоді не мав однозначного тлумачення. Французький економіст Р. Кантільон, який ввів поняття у науковий обіг, вважав головними рисами підприємця уміння ризикувати, передбачати майбутнє, поєднувати прагнення до привласнення доходу з можливими втратами. Класик англійської політекономії А. Сміт визначав підприємця як власника, який ризикує заради реалізації будь-якої комерційної ідеї та отримання прибутку [5, с.722]. Найбільш ґрунтовну характеристику підприємству дали Й. Шумпетер та Ф. Хаєк. Вони трактували підприємця як своєрідний соціально-економічний тип господарника, який заради отримання прибутку аналізує та використовує різноманітні ринкові можливості, реалізує новаторські ідеї та пропозиції.

За радянських часів «підприємець» в українській науці практично ототожнювався з поняттям «експлуататор». З середини 80-х років минулого століття у науці відбулося відновлення справжнього визначення поняття «підприємець». Сучасна українська наука, враховуючи найважливіші досягнення попередніх мислителів, розглядає підприємця з двох боків. По-перше, це той, хто володіє промисловим, торговельним або іншим закладом. По-друге, це – організатор вигідних справ та прибуткових операцій [5, с.778]. Тобто, підприємець не обов'язково повинен бути власником, хоча, безперечно, за умов володіння засобами виробництва він має діяти більш ефективно. Підприємець повинен мати цілий ряд особистих рис: здатність організовувати людей та об'єднувати різноманітні ресурси задля досягнення певної мети; розвинута інтуїція; послаблене почуття небезпеки, що дозволяло йти на ризик.

Для підприємництва досліджуваного періоду характерні тісний зв'язок з ринком, кооперація та розподіл праці, рентабельність, використання поруч з особистою працею підприємця різного ступеню

найманій праці, орієнтація на отримання прибутку. Натомість частина дослідників не відокремлюють поняття «підприємці» та «буржуазія» щодо періоду модернізації економіки України другої половини XIX – початку XX століття. Такий стан речей не повністю відповідає дійсності, оскільки «буржуазією» вважається клас капіталістичного суспільства, що володіє засобами виробництва і живе на прибутки від найманій праці [6, с.67]. За умов ототожнення вищезазначених суспільних груп до стану підприємців могли включатися лише приватні власники чи співвласники колективних підприємств, які використовували працю найманих робітників. За таким тлумаченням підприємцями не можна вважати міщанина, який самостійно працював у власній крамниці, оскільки він мав незначну кількість найманих працівників; або селянина, що окрім рільництва займався промисловим підприємництвом і продавав власні вироби на ярмарку чи продавав перекупнику; або того, хто володів певною кількістю акцій інженера, керуючого акціонерною компанією, завдяки енергійності якого підприємство мало високу конкурентоспроможність на ринку. Безперечно, велику частку підприємців XIX – початку XX століття становили представники саме класу буржуазії. Проте до підприємницького стану згідно з визначенням підприємництва як виду економічної діяльності можна віднести і чисельну групу представників інших соціальних груп і класів – селян, міщан, наукової та технічної інтелігенції. Вони відкривали власні справи у різних сферах суспільного виробництва, спираючись на принципи товарності, рентабельності, самостійності, що і дозволяє вважати їх підприємцями.

За даними відомої дослідниці історії підприємництва Т. Лазанської у першій половині XIX століття соціальний склад тільки промислових підприємців України виглядав таким чином: 40,5 % склали поміщики, дворяни, офіцери, 27,8 % – купці, 23,3 % – міщани, 2,3 % – селяни, 1,09 % – представники інтелігенції та 5 % були невідомими за походженням. У 1900 р. склад промисловців України змінився і виглядав дещо інакше: 35,19 % – купці, 28,86 % – дворяни, офіцери, чиновники, 9,85 % – міщани, 6,9 % – іноземці, колоністи, 2,43 % – інтелігенція, 1,73 % – селяни, 14,32 % – невідомого походження та 0,69 % – складала змішана верства [1, с.255, 275]. За відомостями В. Крутікова у 1872 р. серед власників гірничопромислових підприємств Південно-Східного регіону України було 53,2 % поміщиків, 8,9 % купців, почесних громадян та торгових козаків, 22,8 % селян та козаків, 1,2 % представників інтелігенції, 2,5 % офіцерів та чиновників, 3,8 % акціонерних компаній та 7,6 % не встановлено [2, с.38]. Отже, можна констатувати, що серед підприємців України були представники усіх прошарків суспільства.

Таким чином, у XIX – на початку XX століття в Україні підприємцем можна вважати: по-перше, того, хто мав власну комерційну справу, спрямовану не на споживання, а на ринкову реалізацію товарної продукції; по-друге, того, хто втілював риси організатора й управляючого, виступаючи у ролі професійного

керівника, якщо йому були притаманні пошук нових можливостей, ініціативність, рішучість, риси економічного типу поведінки.

Більшість підприємців XIX століття в Україні розглядали комерційну діяльність як бажання самостійно вирішувати власну долю, бути економічно незалежними. Головним змістом підприємницької діяльності стає створення нових комбінацій під час використання факторів виробництва і обігу або різноманітних нововведень, завдяки яким людина отримує прибуток та збагачує себе, і в той же час, сприяє множенню суспільного багатства.

Оскільки підприємство могло бути колективним, коли декілька фізичних осіб об'єднувалися у спільні виробничі артілі, торгові дома, акціонерні товариства, то співвласників таких підприємств також можна віднести до зазначеної категорії підприємців. Існування колективного підприємництва в Україні відмічали і державні чиновники. У 1875 році Харківський губернатор «прагнення місцевих підприємців і капіталів до створення товариств для заснування заводів» називав однією з причин, коли «і землероби, і сільські господарі з метою повного зближення їх інтересів з інтересами заводських виробників і з вигодою для споживача» брали участь у підприємницькій діяльності [7, арк.4].

Володіння приватною справою, участь у колективному підприємстві та наявність головних рис економічного типу поведінки об'єднувало представників різних станів українського суспільства другої половини XIX – на початку XX століття у єдину соціальну групу з точки зору виду господарської діяльності. Групу людей, що відрізняється з-поміж загалу за якими-небудь спільними ознаками, або частину суспільного класу, соціальну групу, яка чимось відрізняється у межах класу, сучасна наука називає верствою або прошарком [6, с.998]. Заняття ж підприємницькою діяльністю було тією особливою рисою, яка водночас і об'єднувала представників різних станів українського населення – дворянство, купецтво, інтелігенція, міщанство і селянство, і відрізняла їх від інших представників свого класу. Саме це дозволяє об'єднати усіх підприємців в єдину соціальну групу – підприємницький прошарок суспільства, або виділити у кожному зі станів українського населення особливу підприємницьку верству.

Виходячи з наведеного можна зазначити, що у пореформений період XIX століття в Україні існував окремий соціальний прошарок суспільства, який включав у себе підприємницькі верстви дворян, купців, селян, міщан та інтелігенції. Усі вони займалися особливим типом господарської діяльності, метою якої було отримання власного прибутку через забезпечення не тільки особистих, але й суспільних потреб, без задоволення яких підприємство взагалі не могло відбутися.

Активно включатися у підприємницьку діяльність представники населення України почали лише після скасування кріпацтва у 1861 році та проведення низки буржуазних реформ другої половини XIX століття у

Російській імперії, які скасували гальмівні чинники на шляху розвитку підприємництва. Соціально-правовий статус українського селянства відтепер визначався царським маніфестом та законоположенням від 19 лютого 1861 р. Згідно з положенням «Про мито за право торгівлі та інших промислів» [8] від 1 січня 1863 р. підприємцем міг стати будь-хто, у кого була можливість придбати свідоцтво на право торгівлі чи промислу. Було ліквідовано систему «селянських свідоцтв», які були аналогами «гільдійських», але видавалися лише кріпакам. За умовами нового законодавства і селянин, і міщанин, і дворянин міг стати представником купецького стану, який традиційно вважався підприємницьким, аби бажання переходити до нього підкріплювалося відносною кількістю податку. Безумовно, більшість дворян не підкреслювали свій перехід до купецтва, оскільки це означало значне зниження їх суспільного статусу. Проте придбання гільдійського свідоцтва не тільки забезпечувало їм можливість безперешкодного заняття комерційною справою, але й надавало певні пільги. Наприклад, не оподатковувалися дворянські підприємства в мастьках прописки власника, підприємства, розташовані за межами міста у сільській місцевості та інші пільги. Уряд, зацікавлений у появі нових фабрик та заводів у повітових та маленьких містах, звільняв підприємців на довгий строк від сплати встановлених законом податків.

Дуже бажаним були переходи до купецького та міщанського станів селян України, особливо після накопичення останніми достатньої кількості коштів задля безперешкодного ведення комерційної справи. Цей процес розпочався ще у першій половині XIX століття і був найбільш активним серед державних селян та у тих губерніях, де товарні відносини мали глибоке коріння.

Торговельно-промислове законодавство 1863 року значно прискорило втягування бідніших верств населення до купецького стану. Раніше у випадку від'їзду селянина або міщанина з постійного місця перебування, вони повинні були отримувати у влади «білети» або тимчасові посвідчення на проживання. Згідно з нововведеннями селяни та міщани додали обмеження паспортної системи на вільне пересування, яке заважало їх свободі підприємництва. Відтепер станова належність повністю залежала від матеріальних можливостей підприємця. Заплативши податок у 150 руб. і придбавши промислове свідоцтво, селянин або міщанин автоматично переходив до стану купця другої гільдії, 500 руб. податку та промислове свідоцтво давали можливість стати купцем першої гільдії [8, с.8].

Традиційна підприємницька верства населення України – купці – зазнала дуже серйозних змін у пореформений період XIX століття. Частина купців прагнула перейти до вищої сходинки станового розподілу українського суспільства. Найбільш розповсюдженими були переходи комерсантів до потомственного почесного громадянства та дворянського стану. З 1865 року до перших зачисляли підприємців та

їх нащадків, які були купцями першої гільдії не менш як двадцять років [9, с.11].

Пореформена доба XIX століття характеризувалась активним поширенням підприємницьких верств і за рахунок включення у комерційну діяльність представників інтелігенції. Частіше за все це були інженери, техніки, які під час виконання службових обов'язків проявляли достатню енергійність, кваліфікацію, ініціативу, що і забезпечувало їм зростання капіталу, вдалі вклади у цінні папери, налагодження ділових зв'язків та контактів. Наприкінці XIX століття зміни у складі підприємницьких верств України ще більше прискорилися. Однією з головних причин цього можна вважати введення у 1898 році закону про промисловий податок [10], який остаточно ліквідував зв'язок підприємництва з конкретним станом суспільства, зокрема купецтвом. За новим юридичним положенням не було необхідності записуватися до гільдійського купецтва для продовження комерційної справи, обов'язковою була лише сплата промислового податку. Практично єдиною реальною пільгою, яка залишилась у купців була свобода пересування без необхідної прописки.

З розвитком капіталістичних відносин підприємницька верства суспільства збільшувалась і кількісно, і якісно. Проте принципи станового розподілу населення Російської імперії, та України зокрема, були визначені ще за часи імператриці Катерини II у XVIII столітті. Саме вона намагалася втілити у життя російської держави ідею середнього стану, який би перетворився на торговельно-ремісничий клас. Міське суспільство, тобто «середній стан», за часи Катерини II регламентувалося Маніфестом 1775 р. До нього перш за все відносили дві головні групи: міщан та купців. До міщан відносили усіх тих з торговельно-промислового населення, які мали капітал не більше 5000 руб., усі інші, які мали капітал вище означеної суми, автоматично записувалися до купців. Купці звільнялися від подушного податку, заміненого відсотковим збором з оголошеного капіталу. Крім того, купецтво не виконувало і натуральну рекрутську повинність, замість цього з купця утримувалось 500 руб. за кожного рекрута [11]. Особливу привілейовану групу фабрикантів і заводчиків, яких ще Петро I звільнив від різноманітних державних служб, Катерина II, турбуючись про розвиток вітчизняної промисловості, позбавила навіть відсоткового збору з капіталу, замінивши його промисловим збором з фабрики або заводу.

Належність до стану купецтва завжди залежала від майнового цензу. Тобто, купецтво не було не лише спадкоємним, але й навіть не тривало протягом усього життя. Погіршення економічного становища і разом з цим неможливість виплатити «гільдійський» збір, який складав біля 1% від оголошеного капіталу, змушувало підприємців до виходу зі стану купецтва та переходу в інший стан міського населення. Свідоцтва таких переходів можна знайти у тогочасній пресі. Так, «Катеринославські губернські відомості» від 15 липня 1878 р. повідомляли про продаж майна «колишнього

Новомосковського другої гільдії купця, а тепер міщанина Ємеяна Токарева» [12, с.1].

Законодавство другої половини XIX століття, яке практично не змінилося з 1775 р., визнавало купцем особу, яка професійно займалася торгівлею або від імені якої проводилась торговельна справа. Після затвердження «Положення про мито за право торгівлі та інших промислів» підприємці повинні були лише вибирати певне свідоцтво, згідно з яким вони мали можливість стати купцем першої або другої гільдії, оскільки відтепер їх кількість було зменшено до двох. Треба виділити, що за законом декларувалося право власників «гільдійських» промислових свідоцтв за власним бажанням залишатися у ранішньому званні, тобто не міняти станової належності. Цим правом широко користувалися не тільки дворяни, але й інші представники торговельно-промислової частки населення. Деякі з достатньо забезпечених купців навмисне афішували своє «низьке» походження, підкреслюючи водночас рівень власних досягнень та близькість до народу.

Зміни, які відбулися після змін промислового законодавства у 1898 р., взагалі створили перехід до стану купецтва справою свідомого вибору власника свідоцтва. Якщо раніше належність до купецького стану оформлювалася автоматично під час купівлі промислового документу, то відтепер станові купецькі права та пільги отримували лише бажуючі вступити до гільдійського товариства. Реформування промислового оподаткування Російської імперії у 80–90-х роках XIX століття призвели до збільшення буржуазних рис законодавства. Згідно з новим Положенням про державний промисловий податок оподатковувався не сам підприємець, а податком обкладалося підприємство. Оподаткуванню підлягали практично всі суб'єкти економічної діяльності, окрім державних, церковних та тих, що належали імператорській родині. Державний промисловий податок складався з основного та додаткового. Основний податок сплачувався через вибірку промислового свідоцтва. Для визначення розміру податку усі місцевості Російської імперії поділялися на класи згідно зі ступенем розвитку в них торгівлі та промисловості, а торговельні, промислові підприємства, як і особисті промислові заняття розподілялися на розряди.

У 80–90-х роках XIX століття російський уряд продовжував змінювати законодавство, яке регулювало підприємницьку діяльність. У 1887 р. прийнято новий Торговельний устав, що значно долав недоліки торговельного законодавства 1857 р. У 1885 р. було затверджено Загальний устав російських залізниць. У 1892 р. поновлено фабрично-заводське законодавство у зв'язку з прийняттям Уставу про промисловість. Законотворча діяльність знайшла своє відображення і під час поновлення інших законів, які мали пряме відношення до регулювання підприємницької діяльності.

Взагалі, не зважаючи на певні досягнення, у другій половині XIX століття єдина система торговельно-промислового законодавства так і не склалася. Однак

існував цілий ряд законів, які були головними джерелами оформлення підприємницької діяльності у галузі торгівлі, кредиту та промисловості. Це були: Устав торговельний, Устав судочинства торговельного, Устав вексельний, Устав про промисловість, Гірничий устав, Збірник законів цивільних, Загальний устав російських залізниць, Устав кредитний, Устав про прямі податки. Промислові свідоцтва надавали право податкової пільги наступним категоріям підприємців та товариств: великим оптовим торговцям, що вели торгівлю на внутрішньому та зовнішньому ринках; комерційним банкам та страховим товариствам з капіталом від 50 тис. руб. та більше 200 тис.; банкірським домам та конторам, позичковим касам; підприємствам роздрібною торгівлі; фабрикам та заводам з числом робітників від 200 і більше 1000 працівників [10]. Закони, проголошуючи принцип рівноправ'я всіх станів, для деяких фізичних осіб вводили певні обмеження їх підприємницької правоздатності. Так, мали певні обмеження священнослужителі, військові, вищі державні чиновники, жінки, фізичні особи за віковою та національною ознакою. Однак загалом обмеження у законодавстві поєднувалися з пільговими заходами.

Висновки. Отже, враховуючи існуючі реалії правового поля України у XIX – на початку XX століття, можна констатувати, що займатися підприємницькою діяльністю було дозволено за різних умов представникам усіх верст населення. Разом з тим, саме заняття комерційною діяльністю, як і певні особисті риси підприємців, об'єднувало дворян, купців, селян і міщан в окрему соціальну групу – підприємницький прошарок суспільства. Законодавство зазначено періоду затверджувало певні права і обов'язки для тих, хто займався підприємництвом, встановлювало форми і засоби державного контролю за діяльністю підприємців. Перспективними напрямками подальших досліджень, на наш погляд, мають стати аналіз нормативно-правових умов комерційної діяльності у різних сферах виробництва, законодавчих обмежень і встановлених пільг для окремих категорій підприємців України у XIX – на початку XX століття.

Література

1. Лазанська Т.І. *Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.)* / Т.І. Лазанська. – К.: [Б.в.], 1999. – 282 с.
2. Крутіков В.В. *Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період* / В.В. Крутіков. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
3. *История предпринимательства в России. XVI – начало XX вв.: В 2-х кн.* – М.: РОССПЭН, 2000. – Кн. 2: *Вторая половина XIX – нач. XX века.* – 575 с.
4. Донік О.М. *Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.)* / О.М. Донік. – Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: [Б.в.], 2008. – 271 с.
5. *Українська економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2* / С.В. Мочерний – відпов. ред. – К.: Вид. центр «Академія», 2001. – 848 с.
6. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВПЛ «Перун», 2001. – 1440 с.

7. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 2090, оп. 1, spr.1.

8. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1866-1868. – Т. 38 (1863). – № 39118.

9. Барышников М.Н. Деловой мир России: Историко-биографический справочник. – СПб.: Искусство-СПб, Logos, 1998. – 448 с.

10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. – СПб.: Государственная типография, 1989-1901. – Т. 18 (1898). – № 15601.

11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 20 (1775–1780). – № 14275.

12. Екатеринославские губернские ведомости. – 15.07. 1878.

References

1. Lazanska T.I. Istorija pidpryemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovo-promyslovoi statystyky XIX st.) / T.I. Lazanska. – К.: [В.у.], 1999. – 282 s.

2. Krutikov V.V. Burzhuaizma Ukrainy ta ekonomichna polityka tsaryzmu v poreformenyi period / V.V. Krutikov. – Dnipropetrovsk: Vyd-vo DDU, 1992. – 172 s.

3. Istorija predprinimatel'stva v Rossii. XIX – nachalo XX vv.: V 2-hi kn.– М.: ROSSPFeN, 2000. – Кн. 2: Vtoraja polovina XIX – nach. XX veka. – 575 s.

4. Donik O.M. Kupetstvo Ukrainy v imperskomu prostori (XIX st.) / O.M. Donik. – Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. – К.: [б.в.], 2008. – 271 s.

5. Ukrainska ekonomichna entsyklopediia: U trokhi tomakh. T.2 / S.V. Mochernyi – vidpov. red. – К.: Vyd. tsentr «Akademiia», 2001. – 848 s.

6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uklad. i holov. red. V.H. Busel. – К.: Irpin: VT «Perun», 2001. – 1440s.

7. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy. – Ф. 2090, оп. 1, spr.1.

8. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie vtoroe. – SPb.: Тип. II Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1866-1868. – Т. 38 (1863). – № 39118.

9. Baryshnikov M.N. Delovoj mir Rossii: Istoriko-biograficheskij spravocnik. – SPb.: Iskustvo-SPb, Logos, 1998. – 448 s.

10. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie tret'e. – SPb.: Gosudarstvennaja tipografija, 1989-1901. – Т. 18 (1898). – № 15601.

11. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie pervoe. – SPb.: Тип. II Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1830. – Т. 20 (1775–1780). – № 14275.

12. Ekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. – 15.07. 1878.

Zakirova S.G.,

PhD in Historical Science, Associate professor, Senior Researcher at Vernadsky National Library of Ukraine, NAS of Ukraine, zakirovasvtl@gmail.com

Ukraine, Kiev

FORMALIZATION OF LEGAL AND SOCIO STATUS ENTREPRENEURS UKRAINE IN THE XIX - THE BEGINNING XX CENTURY

The article by analyzing of the legal framework of XIX – the beginning XX century represents reason to distinguish of Entrepreneurs of Ukraine in a special segment of the population, indicated the presence of common and special features that enable to speak about the formalization of the legal and social status of entrepreneurs. In the XIX century in Ukraine entrepreneurial segment of society included representatives of the nobles, merchants, peasants, burghers and intelligentsia. It is indicated that the legislation of that period establishes certain rights and responsibilities of of entrepreneurs, introduced forms and means of state control over their activities.

Key words: entrepreneurs, law, social and legal status, Ukraine.

УДК 342.72:342.4:349.7 (477)

Коцюба Р.О.,*к.ю.н., с.н.с., провідний науковий співробітник**Інституту законодавства Верховної Ради України, ruslana.kotsiuba@gmail.com**Україна, м. Київ*

ТЕНДЕНЦІЇ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТУ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В статті аналізуються тенденції законодавчого регулювання ядерної безпеки України, напрямки розвитку ядерного національного законодавства, а також сучасні тенденції законотворчої діяльності 5 сесії восьмого скликання Верховної Ради України. Також автор окреслює зміст директивних матеріалів з питань законодавчого забезпечення підвищення ядерної безпеки та здійснює аналіз законопроектів у сфері ядерної безпеки, включених до порядку денного 5 сесії восьмого скликання.

Ключові слова: *ядерна безпека, ядерне законодавство, національна безпека.*

Постановка проблеми. Порушення територіальної цілісності України поставило на порядок денний дослідження гарантій національної безпеки України, що активізувало законотворчу роботу парламенту у цьому напрямі. Серед тенденцій законодавчого регулювання у зазначеній сфері періоду 2015 - 2016 років варто згадати внесення змін до законів «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.) та «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.) стосовно соціального захисту прав громадян. Зокрема, певні зміни стосувалися удосконалення соціального забезпечення громадян, які брали участь у ліквідації наслідків інших ядерних аварій, у ядерних випробуваннях та військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї. Одночасно з цим, інші законодавчі зміни викликали деякий соціальний протест, оскільки були спрямовані на зміну соціальних гарантій громадян, які працюють у зоні відчуження, в окремих випадках зменшення гарантованих державою компенсацій та пільг тощо. Утім, згадані зміни торкнулися значної кількості соціальних гарантій громадян України, що пов'язується зі складною соціально-економічною ситуацією в країні, в тому числі, безперервними військовими діями на Сході України.

Мета роботи полягає у висвітленні стану законотворчої роботи парламенту питань підвищення ядерної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Історія та стан законодавства у сфері забезпечення безпеки використання ядерної енергії висвітлювався у попередніх дослідженнях, підготовлених на основі аналізу законопроектів, включених до порядку денного другої сесії Верховної Ради України сьомого скликання [6]. Вимоги Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), ратифікованої у 2014 році, стосуються значного кола питань законодавчого забезпечення ядерної безпеки. Серед ключових завдань Угоди про асоціацію передбачається досягнення високого рівня ядерної безпеки, посилення

енергетичної безпеки, регуляторної адаптації до основних елементів *acquis* ЄС. Як зазначається у частині другій статті 342 згаданої Угоди, співробітництво повинно забезпечувати високий рівень ядерної безпеки, чисте використання ядерної енергії в мирних цілях, воно охоплює весь спектр діяльності у галузі цивільної ядерної енергетики і всі стадії паливного циклу, зокрема виробництво та торгівлю ядерними матеріалами, аспекти безпеки ядерної енергії, готовність до надзвичайних ситуацій, а також питання охорони здоров'я, навколишнього середовища і нерозповсюдження ядерної зброї. У цьому контексті співробітництво також включає подальший розвиток політик, структури права та нормативно-правової бази, що ґрунтуються на законодавстві та практиці ЄС, а також на стандартах МАГАТЕ. Одночасно з цим сторони сприяють цивільним науковим дослідженням у галузі ядерної безпеки, в тому числі спільним дослідженням і розробкам, навчанням та мобільності вчених. Досить значна увага в Угоді про асоціацію приділена питанням подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Згідно із частиною третьою статті 342 Угоди співробітництво спрямовується на вирішення проблем, що виникли внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС, зокрема: а) плану здійснення заходів на об'єкті «Укриття» (SIP) для перетворення наявного зруйнованого 4-го блоку (Об'єкт «Укриття») в екологічно безпечну систему; б) поводження з відпрацьованим ядерним паливом; в) дезактивація територій; г) поводження з радіоактивними відходами; д) моніторинг навколишнього середовища; е) інші питання, які можуть бути спільно погоджені, наприклад медичні, наукові, економічні, соціальні та адміністративні аспекти діяльності, спрямованої на мінімізацію наслідків катастрофи [1].

З метою забезпечення захисту національних інтересів України певною мірою актуалізується у зв'язку з військовими діями дослідження військових аспектів використання окремих видів ядерних матеріалів, законодавчого забезпечення посилення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, дотримання міжнародних зобов'язань щодо

нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеження передач звичайних видів озброєння, а також здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях.

У цілому існуюча система ядерного законодавства розвивається у декількох напрямках: законодавчого удосконалення безпеки мирного використання ядерної енергії, зокрема, підвищення норм і стандартів ядерної та радіаційної безпеки ядерних об'єктів, діяльності, пов'язаної з використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання у науці, виробництві, медицині та інших галузях, а також видобуванням уранових руд та поводженням з радіоактивними відходами; посилення режиму нерозповсюдження ядерної зброї та технологій подвійного використання; вжиття заходів подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; подальшого розвитку альтернативних та безпечних джерел енергії; забезпечення захисту життя, здоров'я та майна людей від негативного впливу іонізуючого випромінювання, спричиненого практичною діяльністю, а також у випадках радіаційних аварій, шляхом виконання запобіжних та рятувальних заходів і відшкодування шкоди; фінансового забезпечення цивільної відповідальності за ядерну шкоду.

Окремо доцільно звернути увагу на сучасні тенденції законотворчої роботи народних депутатів у сфері забезпечення ядерної безпеки, зокрема, через недотримання вимог Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року. Так, впродовж 5 сесії VIII скликання Верховної Ради України було зареєстровано проект Закону про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», та поновлення прав України щодо ядерної зброї (реєстр. № 5489 від 06.12.2016 р.).

Питання пошуку механізмів забезпечення гарантій ядерної безпеки не залишилися поза увагою парламентарів попередніх скликань. Подібні до згаданого вище законопроекту законодавчі ініціативи реєструвалися впродовж сьомого та четвертого скликань, зокрема: проект Закону про денонсацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року (реєстр. № 0076 від 20.03.2014 р.), проект Постанови про Заяву Верховної Ради України щодо відновлення Україною статусу ядерної держави (реєстр. № 4351а від 23.07. 2014 р.) (VII скликання); проект Постанови про початок процедури повернення Україні статусу ядерної держави (реєстр. № 9260 від 24.03.2006 р.) (IV скликання).

При цьому слід зауважити, що впродовж VI скликання Верховної Ради України було прийнято Постанову Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України про надання Україні реальних гарантій безпеки» від 06.07.2010 р., згідно з якою доручалось Кабінету Міністрів України забезпечити

підготовку міжнародно-правового документа, спрямованого на розвиток положень Будапештського меморандуму і створення реальних міжнародно-правових гарантій національної безпеки без'ядерної України, здійснення необхідних кроків і процедурних формальностей щодо його розгляду і підписання провідними ядерними державами світу – Російською Федерацією, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії, Сполученими Штатами Америки, Китайською Народною Республікою та Французькою Республікою.

З початком анексії Російською Федерацією АР Крим Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» від 28.02.2014 року, згідно з якою закликала держав-гарантів відповідно до Будапештського меморандуму практичними діями підтвердити закріплені в Меморандумі зобов'язання згідно з принципами Заключного акта Гельсінської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України, підтвердити зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України.

Вищезазначене засвідчує тенденцію пошуку засобів забезпечення гарантій державного суверенітету та відновлення територіальної цілісності України з урахуванням міжнародно-правових та конституційно-правових наслідків відмови України від ядерної зброї як засобу забезпечення національної безпеки. При цьому військові дії на території України фактично відобразили прорахунки існуючої системи національної безпеки та нагальну потребу в її оновленні, наукового забезпечення проведення таких досліджень.

Першочерговими пріоритетами реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», зокрема, за вектором безпеки передбачено «Програму енергонезалежності». Відтак, за Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4.06.2015 р., у пункті 331 серед законодавчих пропозицій, підготовлених на підставі директивних документів, визначено: залучення інвестицій у ядерну енергетику України, виконання інвестиційних програм у галузі ядерної енергетики, розвиток існуючих елементів ядерно-паливного циклу, створення нових елементів ядерно-паливного циклу, що зумовлює розробку проекту закону Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інвестиційних програм у ядерно-енергетичній галузі та впровадження міжнародних стандартів [4].

У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2014 року, йдеться про нову політики енергетичної незалежності, як передбачає модернізацію інфраструктури паливно-енергетичного комплексу,

зокрема: модернізацію атомних електростанцій та гідроелектростанцій; добудову енергоблоків на Хмельницькій АЕС (2020 рік); підвищення на 1600 мВт потужності Південноукраїнської АЕС, на 700 мВт - Запорізької АЕС, на 1000 мВт - Рівненської та Хмельницької АЕС (2016 рік); спорудження центрального сховища відпрацьованого ядерного палива (перша черга - 2017 рік); виконання разом з ЄБРР комплексної зведеної програми підвищення безпеки енергоблоків АЕС (до 2017 року); продовження строку експлуатації дев'яти атомних енергоблоків (до 2020 року). Одночасно з цим заплановано диверсифікацію шляхів та джерел постачання енергоносіїв, зокрема, шляхом розширення програми придбання ядерного палива у компанії Вестінггауз (2016-2017 роки) [5].

Згідно з Планом пріоритетних дій Уряду на 2016 рік, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. № 418-р, ключовими кроками, які необхідно здійснити у середньостроковій перспективі до кінця 2020 року, є: удосконалення системи охорони і оборони важливих державних об'єктів та ядерних об'єктів підрозділами Національної гвардії із залученням міжнародної експертної допомоги відповідно до міжнародних стандартів.

Пріоритетами розвитку енергетики на довгостроковий період визначено розроблення та затвердження нової Енергетичної стратегії до 2035 року, оскільки чинна Енергетична стратегія України на період до 2030 року є неактуальною та потребує оновлення.

Угодою про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» передбачається забезпечення нормативно-правової бази для виконання інвестиційних програм у ядерно-енергетичній галузі з метою розвитку існуючих та створення нових елементів ядерно-паливного циклу в рамках дотримання міжнародного законодавства у ядерній сфері; підвищення безпеки ядерних реакторів; продовження термінів їх експлуатації; будівництво реакторів нового покоління; будівництво сховища відпрацьованого ядерного палива; перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему.

У рекомендаціях МАГАТЕ за 2015–2016 роки зазначається про підвищення стандартів безпеки. За 2015 рік опубліковано огляд з ядерної безпеки, доповідь-резюме про здійснення гарантій та огляд ядерних технологій за 2016 рік стосовно розвитку ядерної енергетики, в тому числі інноваційних реакторів і підходів паливного циклу; ядерних застосувань в галузях охорони здоров'я, сільського господарства, води та інших областях; ядерної інформації та управління знаннями; і питання сталого розвитку, в яких ядерних технологій можуть відігравати важливу роль [2].

Деякою мірою увагу громадянського суспільства було приділено висвітленню та аналізу питань ядерної безпеки та ядерної політики і, за окремими оцінками, міжнародна спільнота визнала факт порушення положень Будапештського меморандуму стосовно України, необхідності його трансформації в юридично обов'язковий договір [8]. Підтримуємо думку

Плачкової С.Г. про зростання ролі права як регулятора суспільних відносин у сфері використання ядерної енергії з того часу, коли цей тип енергії вперше був використаний людиною як у військових, так і в мирних цілях, а суспільство, відчувши на власному досвіді негативні наслідки впровадження нових технологій, усвідомило, що необхідно шукати нові підходи до забезпечення безпеки і нерозповсюдження ядерної зброї [3].

Стосовно перспектив ядерної енергетики експертним середовищем було підготовлено Концепцію енергетичної стратегії на 2035 рік [7] та опубліковано Проект енергетичної стратегії до 2035 року на офіційному веб-сайті Міністерства енергетики та вугільної промисловості.

У сфері забезпечення ядерної безпеки за всі сесії 8 скликання було зареєстровано загалом 26 законопроектів. Стосовно питань національної безпеки розроблено декілька законопроектів: утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів зради національним інтересам при підписанні 5 грудня 1994 року Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму) (реєстр. № 3318 від 12.10.2015 р.) (третя сесія) та знятого з розгляду; а також Звернення Верховної Ради України до Урядів держав-підписантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму від 5 грудня 1994 року) щодо неухильного виконання гарантій безпеки (реєстр. № 5485 від 05.12.2016 р.), що опрацьовується в комітеті.

Переважна більшість законопроектів стосується упорядкування питань фінансування ядерно безпеки. Вважаємо доцільним висловити наступні міркування щодо вказаних законопроектів. Перша група законопроектів стосується фінансового забезпечення безпеки АЕС.

1) *Проект Закону про внесення зміни до деяких законодавчих актів України (щодо впорядкування питань фінансування заходів з підвищення безпеки ядерних установок)* (№ 1394 Д) спрямований на реалізацію заходів з підвищення безпеки, подовження терміну експлуатації діючих енергоблоків АЕС шляхом включення експлуатуючою організацією (оператором) тарифу на електроенергію, який затверджується Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг, витрат на реалізацію заходів програм з підвищення рівня безпеки ядерних установок та продовження строків експлуатації діючих ядерних установок в обсягах та за переліком, затверджених центральним органом виконавчої влади у сфері формування та реалізації державної політики у паливно-енергетичному комплексі, погоджених центральним органом виконавчої влади з формування та реалізації державної політики у сфері безпеки використання ядерної енергії. Відповідно законопроектом пропонується доповнити частину 7 статті 17 Закону

України «Про електроенергетику», що регулювання тарифів на електричну енергію, вироблену АЕС, здійснюється з урахуванням витрат на реалізацію зазначених заходів підвищення безпеки. Автори законопроекту обґрунтовують, що зазначені зміни забезпечать своєчасне та повноцінне фінансування заходів підвищення безпеки АЕС України, експлуатацію діючих енергоблоків АЕС у понадпроектні терміни, а також створять умови для виконання Україною міжнародних Угод, документів МАГАТЕ, Конвенції про ядерну безпеку в частині забезпечення відповідними фінансовими ресурсами для підтримання безпеки кожної ядерної установки протягом всього її життєвого циклу шляхом реалізації заходів з підвищення безпеки. Доцільність прийняття зазначеного законопроекту заперечень не викликає у зв'язку з потребою акумуляції фінансових коштів на підтримку безпеки АЕС, що формуються шляхом включення цих коштів до тарифу на електроенергію. Водночас, варто звернути увагу на проблеми фінансування інших не менш важливих питань: з 2013 по 2019 роки – подовження термінів експлуатації 10 енергоблоків АЕС, при цьому, в 2014, 2016, 2017 і 2019 роках по 2 енергоблоки одночасно, що вимагає значних фінансових ресурсів і це питання на сьогодні не вирішено.

2) Метою прийняття *Проекту Закону про внесення зміни до статті 9 Закону України "Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки" (щодо розміщення коштів фінансового резерву)* (№ 1422 Д) є виконання вимог чинного законодавства України та відповідних міжнародних зобов'язань України у ядерній енергетиці щодо необхідності формування і накопичення фінансового резерву експлуатуючої організації (оператора), призначеного для зняття з експлуатації ядерних установок, захисту коштів резерву від інфляційних процесів та запобігання збільшенню ціни на електроенергію в ОРЕ та, відповідно, збільшенню тарифів для всіх споживачів України шляхом надання повноважень експлуатуючій організації розміщувати кошти фінансового резерву у цінні папери, що емітуються державою, проте зазначені пропозиції потребують зміни бюджетного законодавства з огляду на те, що кошти фінансового резерву є бюджетними коштами.

3) *Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення" щодо межі цивільної відповідальності за ядерну шкоду оператора ядерної установки Чорнобильської атомної електростанції* (№ 5046 У) спрямований на зменшення межі цивільної відповідальності за ядерну шкоду оператора ядерної установки Чорнобильської атомної електростанції. Його розробка обумовлюється відмовою Українського ядерного страхового пулу в погодженні страхового тарифу в розмірі, встановленому Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2003 року № 1307 – 0,125 відсотка страхової суми, а також Чорнобильській АЕС – в укладенні договору страхування на новий період за умови застосування чинного страхового тарифу. Як зазначається у Пояснювальній записці, Український ядерний страховий пул наполягає на зміні чинного

страхового тарифу до рівня, прийнятного на сьогодні для закордонних ядерних страхових пулів, що виступають перестраховиками (до 0,5 відсотка страхової суми), причиною не укладення договору страхування цивільної відповідальності між ДСП «Чорнобильська АЕС» та страховою компанією, уповноваженою ядерного страхового пулу, на страховий період 2014-2015 років є відсутність узгодженості між законодавчо визначеним розміром страхового тарифу та розміром страхового тарифу, який вважає прийнятним ядерний пул, враховуючи вимоги міжнародних перестраховиків. У цілому підтримуючи необхідність забезпечення укладення договору страхування та договорів перестраховування варто звернути увагу на те, що згідно вимог чинного законодавства існує порядок фінансового забезпечення цивільної відповідальності за ядерну шкоду, що здійснюється оператором шляхом страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду, при цьому, фінансове покриття за ядерну шкоду оператора ядерної установки Чорнобильської АЕС забезпечується державою у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Відтак зниження межі цивільної відповідальності до максимально можливої шляхом внесення змін до закону, як це пропонується розробниками, видається дискусійним.

Інша група законопроектів спрямована на спрощення користування землями енергетики, узгодження норм законів з новими положеннями Конституції України, пов'язаних зі зміною форми правління.

4) *Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування правових режимів території у місцях розташування ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами* (№ 2021а Д) розроблено з метою визначення правових та організаційних засад надання і використання земельних ділянок для розміщення об'єктів енергетики, встановлення та дотримання правового режиму земель спеціальних зон об'єктів енергетики з метою забезпечення безперебійного функціонування цих об'єктів, раціонального використання земель, а також безпечної життєдіяльності та захисту населення і господарських об'єктів від впливу можливих аварій. Як зазначається у Пояснювальній записці, державне підприємство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» є експлуатуючою організацією, яка забезпечує експлуатацію атомних електростанцій, що є ядерними установками і з метою врегулювання питання з управління державним нерухомим майном, що не відноситься до основної діяльності Компанії та знаходяться у санітарно-захисних зонах АЕС, а також дотримання вимог щодо їх використання, необхідно, обґрунтовується авторами проекту закону, привести положення Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» у відповідність зі статтею 45 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». Одночасно з цим, розробники зазначають про невідповідність згаданих положень приписам частини другої статті 19 Конституції України, що, на думку авторів проекту закону, є юридично невизначеними в

частині належності до атомних електростанцій і потребує виправлення. Потреба в усуненні суперечностей між окремими положеннями вказаних законів сумнівів не викликає у зв'язку з доцільності упорядкування питань санітарно-захисних зон і визначення їх меж.

5) Доцільність внесення змін до *Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки щодо приведення їх окремих положень у відповідність до Конституції України* (№ 3146 Д) не викликає заперечень у зв'язку з необхідністю узгодження окремих положень законів «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу», «Про теплопостачання», «Про газ (метан) вугільних родовищ» в частині визначення органів, які здійснюють державне управління у відповідних сферах, до вимог Основного Закону України.

Висновки. Увага законотворців до питань ядерної безпеки загалом перебуває у двох напрямках: в енергетичному та екологічному аспектах триває узгодження, пошук концептуальних засад розвитку ядерної енергетики на фоні розвитку витратних, але екологічних відновлювальних джерел енергії, в іншому аспекті – спроба віднайти ефективні механізми забезпечення національної безпеки та відновлення територіальної цілісності з урахуванням наслідків відмови від ядерного потенціалу. Перспективи законодавчого забезпечення підвищення ядерної безпеки обумовлюються євроінтеграційними намірами. Актуальним є проведення систематизації ядерного законодавства та прийняття політики розвитку ядерної енергетики, політики забезпечення ядерної безпеки.

Література

1. Котюба Ф.О. Завдання розвитку законодавства у сфері безпеки використання ядерної енергії у світлі виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Ф.О. Котюба. – Наукові записки. – № 1. – 2015. – С. 37–42. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document?id=72940>
2. Офіційний веб-портал МАГАТЄ [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.iaea.org/publications/reports>
3. Плачкова С.Т. Правові аспекти ядерної безпеки [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://old.miss.gov.ua/task9/005.htm>
4. Про План законодавчого забезпечення реформ в Україні: Верховна Рада України; Постанова, План від 04.06.2015 № 509-

VIII / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-19>

5. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова, Програма від 11.12.2014 № 26-VIII / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/26-19>

6. Проблеми законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин (на основі аналізу законопроектів, включених до порядку денного другої та третьої сесій Верховної Ради України сьомого скликання) / Заг.ред. В.О. Зайчука, акад. НАПНУ. – Шом.б. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2014. – С. 669–683.

7. Пропозиції Національного екологічного центру [Електронний ресурс] Режим доступу: http://neci.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/NECU_Energostrategiya_komentari_2016.pdf

8. Free Voice Information Analysis Center [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinkatekstu-budapeshitskogo-memorandumu-1994-r-chastina-2/>

References

1. Kotsiuba R.O. Zavedannya rozvytku zakonodavstva u sferi bezpeky vykorystannya yadernoyi enerhiyi u svitli vykonannya Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu ta YeS // R.O. Kotsyuba. – Naukovi zapysky. – # 1. – 2015. – S. 37–42. [Elektronnyy resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/dotsatatalog/dotsument?id=72940>
2. Ofitsiyyny veb-portal MAHATE [Elektronnyy resurs] Rezhyim dostupu: <https://www.iaea.org/publications/reports>
3. Plachkova S. H. Pravovi aspekty yadernoyi bezpeky [Elektronnyy resurs] Rezhyim dostupu: <http://old.miss.gov.ua/task9/005.htm>
4. Pro Plan zakonodavchoho zabezpechennya reform v Ukraini: Verkhovna Rada Ukrainy; Postanova, Plan vid 04.06.2015 # 509-VIII / Ofitsiyyny veb-portal Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Elektronnyy resurs] Rezhyim dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-19>
5. Prohrama diyal'nosti Kabinetu Ministriv Ukrainy : Postanova, Prohrama vid 11.12.2014 # 26-VIII / Ofitsiyyny veb-portal Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Elektronnyy resurs] Rezhyim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/26-19>
6. Problemy zakonodavchoho zabezpechennya priorytetnykh sfer suspil'nykh vidnosyn (na osnovi analizu zakonoproektiv, vkluchenykh do porjadku dennoho druhoi ta tret'oyi sesiy Verkhovnoyi Rady Ukrainy somoho sklykannya) / Zah.red. V. O. Zaychiuka, akad. NAFNU. – Tom. 6. – K. : Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 2014. – S. 669–683.
7. Propozytisyi Natsional'noho ekolohichnoho tsentru [Elektronnyy resurs] Rezhyim dostupu: http://neci.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/NECU_Energostrategiya_komentari_2016.pdf
8. Free Voice Information Analysis Center [Elektronnyy resurs] Rezhyim dostupu: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinkatekstu-budapeshitskogo-memorandumu-1994-r-chastina-2/>

Kotsiuba R.O.,

candidate of sciences in law (PhD), chief scientific researcher, leading researcher of The Legislative Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, ruslana.kotsiuba@gmail.com

Ukraine, Kyiv

TRENDS OF PARLIAMENT'S LAWMAKING IN THE SPHERE OF ENSURING OF NUCLEAR SAFETY OF UKRAINE

The article analyses the history of legal regulation in the sphere of nuclear safety of Ukraine as well as the directions of the development of the national nuclear legislation, the current trends of legislative activity during the 5th session of the 8-th Convocation of the Verkhovna Rada of Ukraine. Also the author outlines the content of the directives on legislative support of improving of nuclear safety as well as analyzes the law drafts on nuclear safety that are registered in the agenda of the 5th session of the 8-th Convocation of the Parliament.

Key words: nuclear safety, nuclear law, national security.

УДК 340.12

Полухович Т.Г.,

*к.пед.н., доцент кафедри філософії політології і права
Луцького національного технічного університету, rocsik@inbox.ru*

Піменова О.О.,

*к.соц.н., доцент кафедри філософії політології і права
Луцького національного технічного університету, ritka.ru@mail.ru*

Україна, м. Луцьк

РОЛЬ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ

Науковий і практичний інтерес сьогодні становить система поглядів давньогрецьких філософів щодо ролі держави і права в ефективному управлінні суспільством. Аналіз тогочасних форм правління наочно демонструє перевагу політичної природи людини, мистецтва керувати державою в розумінні інтелектуальної переваги та підкорення законам, адже все, що законне – справедливе. Метою статті є дослідження концептуальних підходів античних філософів до «ідеального» правління держави за допомогою розумного законодавства.

Ключові слова: держава, законодавче регулювання, суспільний порядок, природа моралі, права.

Постановка наукової проблеми. В сучасних умовах здійснення державної влади правовою формою є необхідним нормативним впливом на суспільство. Якщо повернутись до історії, то у різних народів ідея розвитку держави і права, що постає механізмом регулювання суспільного життя людей, формувалася неоднаково. Осягнути правову форму державної діяльності в контексті минулого й сьогодення допоможе спадщина багатьох мислителів, зокрема, давньогрецьких. У поглядах філософів класичної епохи Демокрита, Сократа, Платона проглядається ідеал державного правління – влада «знаючих людей», а головними засобами досягнення і збереження влади є знання і закони.

Дослідження ролі держави і права в організації суспільного життя людей виникає з необхідності усвідомлення сучасною владою важливості взаємодії держави і права у розбудові громадянського суспільства. Дотепер це залишається тільки предметом обговорення, а не розв'язанням. Політична еліта продовжує жити за своїми принципами для задоволення власних амбіцій і матеріального збагачення. У цьому контексті давньогрецький філософ Демокрит наголошував, що допускати керувати державою необхідно кращих громадян, які мають істинну цінність. **Метою** статті є дослідження концептуальних підходів античних філософів до «ідеального» правління держави за допомогою розумного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Під впливом об'єктивних процесів у УІ-УІІ ст. до н.е. зародилась ідея, що при владі повинні бути тільки «наймудріші» і «найкращі» мужі. Подібні погляди розділяли деякі ранні грецькі філософи. Так, Ксенофонт вважав, що керувати державою мають «кращі громадяни», знаючі й гуманні люди, адже їхні судження, на відміну від «думки натовпу», мають істинну цінність [1, с.494]. Ще далі в своїх думках був Геракліт. Він наголошував, що правильний закон полягає в підпорядкуванні волі однієї людини; засуджував громадян за те, що вигнали з міста правителя Гермодора Ефеського, який вважався

«найкращим». За словами філософа, ефеських громадян треба було б покарати, а місто передати в управління «безвусим» юнакам [2, с.245].

У всіх цих судженнях чітко проглядається негативне ставлення ранніх грецьких філософів до пануючої (в архаїчну епоху) форми державного правління – демократії. Але ніхто з них не виступав за повернення старої родової аристократії. Їхній ідеал – правління «мудріших», кращих людей, у розумінні знання й добродійності; влада, заснована на інтелектуальній перевазі [3, с.42]. Не виникає сумніву, що такими новими аристократами грецькі філософи вважали, перш за все, самих себе, і цей ідеал був не просто теоретичною конструкцією, а можливістю на виняткове положення в суспільстві. Будучи в більшості своїй аристократами за народженням, філософи мали високі владні амбіції, проте, розуміли, що в умовах становлення демократії традиційні аристократичні достоїнства не дають політичних переваг. Знання, вміння і мудрість цінуються достатньо високо. Протягом багатьох років вони займали провідні позиції в народних зборах і рада старійшин, реально впливали на політику [4, с.30]. Біля джерел цієї практики стояв сам Піфагор, його учні та прихильники фактично управляли містом Кротоном до тих пір, поки їх не вигнали «старі» аристократи. Так зване «піфагорійське правління» виявилось для італійських полісів періодом економічного й політичного розквіту, що наочно продемонструвало перевагу влади «знаючих» над традиційними формами правління.

Невдовзі, відношення між владою і знанням корінним чином змінились. На початку класичної епохи (У ст. до н.е.) в більшості грецьких полісів остаточно закріпилась демократія. Демос більше не вимагав послуг «знаючих аристократів» і відношення до них суттєво змінилось. Таких людей почали вважати суттєво небезпечними для демократії, оскільки вони різко виділялись із основної маси громадян і могли претендувати на особливі державні повноваження. Під впливом таких настроїв в італійських полісах біля 450 р.

до н.е. відбулись розправи над піфагорійцями, в результаті яких вони були вбиті або ж вигнані з країни. Що стосується центру грецької демократії – Афіні, то в середині V ст. до н.е. склалось тверде переконання в тому, що істинна демократія взагалі не потребує знавців політичної мудрості і спеціалістів-управлінців, оскільки політика – справа кожного громадянина, і в основі політичних рішень повинні лежати не спеціальні знання професіоналів, а думка народу [5, с.40].

Такий підхід до зацікавленої нас проблеми чітко проглядається у філософа класичної епохи – Демокрита. На його думку, мистецтво керувати державою є найвищим із мистецтв і потребує глибокого вивчення. До влади потрібно допускати не всіх людей, а тільки тих, хто оволодів цим мистецтвом, а також всіма достоїнствами «державного мужа» [3, с.75]. Якщо при владі знаходяться недостойні, «дурні громадяни» із народу, які схильні до лицемірства і провадять державні справи недбало, то «загальній справі» та благополуччю поліса наноситься не виправна шкода [6, с.168]. Справжній «державний муж», за словами Демокрита, уникає лицемірства, добре знає інтереси і настрої людей, завжди вірно оцінить істинний стан полісних справ. Найвища добродійність і справедливість політичного діяча полягає в тому, щоб розділяти почесні між громадянами у відповідності з їхнім нерівним положенням, навіть якщо цим наноситься шкода рівності, адже кращим важко перебувати в підлеглих в гіршого, а перед дурнем краще поступитись, ніж наказувати [6, с.162]. При цьому «державний діяч» не має бути підзвітний народові і після закінчення терміну повноважень не повинен попасти під владу раніше керуючих «гірших» людей. Такий порядок державного життя знаходиться у відповідності з людськими і природними установками, так як порядність, за словами філософа, «вимагає підкорення законам, владі і розумовому переважанню», а «за самою природою – управляти властиво кращому» [6, с.168]. Звичайні людські закони не обмежують «істинного мудреця», так як вони існують не «за природою», а «за загальною думкою», тобто штучні, придумані людьми. Влада «знаючих людей» в уявленні Демокрита постає не тільки виправданою, але й і необхідною.

Широкому поширенню подібних ідей у грецькому світі сприяли професійні вчителі політичної мудрості – софісти. За визначену плату вони навчали всіх бажаних політичному мистецтву і красномовності, перетворюючи знання в один з головних засобів досягнення та збереження політичної влади. Софісти, за переконаннями, були противниками демократичного ладу. Більшість схилилась до заперечення основних політичних, духовних і моральних цінностей полісного суспільства, вважаючи їх штучними людськими установками. Вважали, що знання і політичне мистецтво можуть замінити і закон, і справедливість, і мораль в державницькому житті.

Альтернативою софістиці в кінці V ст. до н.е. стало вчення Сократа. На відміну від софістів, прагнучи раціонально обґрунтувати природу моралі, права, політики, виявити, засновані на знанні, основи цих сфер людської діяльності. Природно, що погляди філософа

йшли у розріз з теорією і практикою афінської демократії того часу, і, будучи вірним своєму вченню, він неодноразово піддавав критиці місцеві порядки. Головним недоліком демократичного правління вважав некомпетентність посадових осіб, а також низький рівень політичної культури народного зібрання. Будучи патріотом рідного поліса, Сократ ніколи не думав про насильницькі зміни державного устрою в Афінах і навіть не допускав для себе непідкорення демократичним законам, вважаючи, що законслухняність – важлива частина добродійності, адже все, що законне – справедливе.

Давньогрецький мислитель Платон, аналізуючи політичні реалії, звертається до питань законодавства. Законодавець при ідеальному правлінні видаватиме лише «закони, які носять загальний характер і адресовані більшості» [1, с.295]. В інших державах необхідно керуватись писаними законами і звичаями абсолютно у всіх сферах діяльності, так як суспільство може відхилитись від істинного шляху. Діалог «Закони» був написаний філософом у похилому віці, а тому його погляди далеко відійшли від початкових ідей. Головною діючою особою в «Законах» постає не він, а якийсь «старий афінянин», під яким Платон розумів самого себе. Розчарування мислителя в моральних та інтелектуальних можливостях сучасників призвели філософа до висновку, що головною основою суспільства є розумне законодавство.

На початку праці Платон заявив, що хоче розробити проект «другої досконалої держави», розуміючи під першою «ідеальне правління» філософів, описане в «Державі». Не відмовившись від першої ідеї, мислитель проголосив у «Законах» форму держави на чолі з істинними правителями, які можуть управляти і без законів. За його словами, якщо б «за волею божественної долі» з'явилась людина, здатна до засвоєння вірних поглядів, то їй зовсім не потрібні закони, оскільки «ні закон, ні розпорядження не варті вищого знання» [7, с.87]. Оскільки така людина не з'явилась, Платон вважає за необхідне створити «проект держави», в якій досконалі закони переважають над правителями, а не навпаки [8, с.134].

В інтерпретації філософа закони виступають не вільним творінням людей, а відображенням божественної істини, на якій засновується людське суспільство у «вік Хроноса» [1, с.713]. Мова в даному випадку, йде не про всі закони взагалі, а тільки про істинні, «божественні», які, власне, прагне відтворити у своєму творі Платон. Ці істинні закони називаються «визначеннями розуму» і постають як єдиний засіб поширення розумних божественних начал в суспільне життя. Вони необхідні практично всім, оскільки люди, за словами Платона, «в більшій своїй частині ляльки і лише деякі належать істині» [1, с.804]. Внутрішні природні здібності – це важкі залізні ланцюги, до яких підвішені ці люди-маріонетки, в той час як закони держави – це священні золоті нитки, які рухають людьми в правильному напрямку, і саме їхній владі добровільно має підкоритись кожний [1, с.645]. Закони, таким чином, замінюють божественний розум і знання в якості керуючого начала для звичайних людей, і

повна залежність людини від них не тільки виправдана, але й і необхідна [8, с.135].

Керуючись даними ідеями, Платон зображує у своєму діалозі суспільство, підконтрольне державним законам. Він регламентує абсолютно всі аспекти людського життя аж до дозвілля й побуту. Навіть поезія і музика стають об'єктами законодавчого регулювання, а в сфері релігії Платон доходить до покарань за будь-які прояви вільнодумства. В цілому, недотримання законів припускає надзвичайно жорстоке покарання, так як Платон, напевне, не надіється на розважливність громадян ідеальної держави і вважає, що істина повинна підтримуватись в суспільному житті тільки силою і страхом. Що стосується носіїв істинного знання, то вони займають особливе місце в досконалій державі. Над всіма державними органами, сформованими з громадян зрілого віку шляхом багатоступеневих виборів, у Платона постають особливі «нічні збори», до яких входять десять наймудріших правителів. Вони, як царі-філософи в «Державі», належать до найпоетаємніших космічних і політичних знань, і тільки вони можуть бути істинними сторожами добродіяння та всього суспільного порядку. Тому «нічні збори» мають необмежені контрольні й владні повноваження, як право діяти всупереч законам. Цей орган створюється в державі в першу чергу. Тим самим філософ перекреслює всі принципи, на яких побудована ідеальна держава в «Законах», і, як раніше, надає перевагу божественній мудрості перед законодавством. Оскільки згадування про «нічні збори» міститься в заключній частині «Законів», можна стверджувати, що Платон в кінці роботи все ж вирішив повернутися до принципів, декларованих в «Державі». Проте правління «царів-філософів» у ранньому діалозі і «нічні збори» у «Законах» – не одне і те ж. Останній нагадує таємну державну раду, надзвичайну комісію «вибраних», які повинні уважно слідкувати за державною безпекою. Поява такого органу в державі Платона виглядає логічно, тому що закони для філософа – не самоціль, а лише засіб управління суспільством. Мудреці із «нічних зборів» знають істину і без законів, а тому контроль з їхньої сторони для людей просто необхідний [8, с.135].

Більшість сучасних дослідників вважає, що Платон в «Законах» створив проект тоталітарної держави і з цією думкою важко не погодитись. Проте, для самого Платона це була послідовна раціональна розробка ідеї, що керувати державою має істинне знання, представлене царями-філософами або законами, створеними «знаючими» людьми. Праці Платона продемонстрували владу знання над суспільством і показали, наскільки небезпечними можуть бути спроби підкорити державне життя одній «світлій» ідеї. В цілому, розробка Платоном проблеми влади і знання виявилась глибокою, а тому не один наступний античний мислитель не міг проігнорувати його спадщину в цій області. Платон ввів в грецьку політичну й філософську думку положення про розумне начало закону, про необхідність поділу праці між правителями і підлеглими, а також влада, на

його думку, має належати не просто вмілим політикам чи «найкращим мужам», а філософам, людям, які вміють міркувати і знають істину. Всі ці ідеї не тільки увійшли в політичну теорію наступних століть, але й вплинули на політичну практику західної цивілізації [8, с.135].

Висновки. Питання розвитку держави і права в організації суспільного життя людей цікавило давньогрецьких мислителів. Їхні положення не є універсальними, але, безперечно, вплинули на подальші теоретичні напрацювання з питань державотворення і функціонування системи права. Виникнення державно-правових явищ вони намагалися пояснити через мистецтво керувати державою, не ігноруючи знання, закони, моральні цінності полісного суспільства. Слід зауважити, що в дослідженні даної проблематики ми виявили як загальні, так і відмінні погляди філософів щодо інтерпретації законів як відображення «божественної істини», так і «визначення розуму», на яких засновується людське суспільство.

Література

1. Платон. *Законы/ Платон [пер. с древнегр.; общ. ред. А.Лосева, В. Асмуса]. -М.:Мысль,1999.-831с.*
2. Нерсесянц В.С. *Политическое учение Древней Греции / В.С.Нерсесянц. -М.,1979.-306с.*
3. Жмудь А.Я. *Пифагор и его школа/ А.Я.Жмудь. - А.,1990.-192с.*
4. Себайн Дж., Торсон Т. *История политической мысли/ Дж. Себайн, Т.Торсон: [пер. з англ.]-К.,1997.-838с.*
5. Дынник М. *Материалисты Древней Греции: фрагменты/ М.Дынник.- М.,1955.-240с.*
6. Лурье С. *Демокрит/С.Лурье.-А.,1970.-664с.*
7. Поппер К. *Открытое общество и его враги/ К.Поппер: [пер. с англ. В.Садовского].- М., 1994.- т.1.- 436с.*
8. Полухтович Т. *Политическая мысль Платона в развязании проблемы знания и власти у Давней Греции/Т.Полухтович//Научный журнал «Virtus» (Международный стандартный серийный номер ISSN 2410-4388), включений до науково-метричних баз даних Scientific Indexing Services (USA), Citefactor (USA).-№7.-2016.-133-137с.*

References

1. *Platon. Zakonu[per. s drevnegrech.; obsh.red. A.Loseva, V.Asmusa]/Platon//Izbrannoe.-M.:Mysl, 1999.-831s.*
2. *Nersesyns V.S. Politicheskoe uchenie Drevney Gresii/ V.S. Nersesyns.-M.,1979.-306s.*
3. *Zmud L. Pifagor i ego shkola/ L. Zmud.- L.,1992.-192s.*
4. *Sebain G.,Torson T. Istoria politichnoi dumki/ G.Sebain, T. Torson: [per.s angl.].-K.,1997.-838s.*
5. *Dynnik M. Materialisty Drevney Gresii: fragmenty/ M. Dynnik.-M., 1955.-240s.*
6. *Lurye S. Demokrit /S. Lurye.-L.,1970.-664s.*
7. *Popper K. Otkrytoe obshestvo I ego vragi/ K.Popper:[per. s angl. V.Sadovskogo].-M.,1994.-t.1.-436s.*
8. *Polukhtovych T. Politichna dumka Platona v rozv'язanii problem znannia I vlady v Davniy Gresii/ T.Polukhtovych //Nauchiy zurnal «Virtus» (ISSN 2410-4388),vkluchenyi do naukovno-metricnih baz danyh Scientific Indexing Services (USA),Citefactor (USA).-№7.-2016.-133-137s.*

Polukhtovych T.G.,

Candidate of pedagogical sciences, lecturer of the Technical National University, rocsik@inbox.ru

Pimenova O.O.,

Candidate of sociology sciences, lecturer of the Technical National University, pimka.ru@mail.ru

Ukraine, Lutsk

THE ROLE OF THE STATE AND LAW IN ORGANIZING PEOPLE'S SOCIAL LIFE

Nowadays, scientific and practical interest is formed by the system of views of Ancient Greece philosophers, regarding the role of state and law in effective society governing. Analysis of contemporary forms of governing visually demonstrates skills of state governing in the sense of intellectual advantage and keeping laws, because everything legal is considered to be just.

Key words: *state, legislative regulation, social order, the nature of morality and law.*

УДК 130.2

Стрижакова А.Ю.,

здобувач кафедри гуманітарних дисциплін Донецького державного університету управління, *vosp_otd108@ukr.net*
Україна, м. Маріуполь

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті представлено розуміння транскордонного співробітництва, його роль державному управлінні. висвітлені основні поняття видів та форм транскордонного співробітництва, його сутнісні характеристики та розвиток в Україні

Ключові слова: *регіон, державне управління, транскордонне співробітництво, кордон.*

Постановка проблеми. Транскордонне співробітництво є чинником стабільності, додатковим інструментом для досягнення порозуміння між народами, розвитку добросусідських відносин між державами, оскільки воно дає змогу вирішити недоліки економічного, соціального характеру, розв'язати проблеми територіальної і комплексно-пропорційної організації депресивних регіонів. В рамках регіональної політики європейських країн приділяється значна увага і фінансова підтримка транскордонному співробітництву. Тоді як аналіз процесів регіонального розвитку України констатує наявність негативних тенденцій, зокрема існує ряд проблем, які стоять на шляху розвитку транскордонного співробітництва: законодавча неузгодженість, недостатність повноважень органів регіональної влади та нерозвиненість інституцій цього виду співробітництва, відсутність ефективного фінансового механізму реалізації програм прикордонних регіонів держав-сусідів. Тому вивчення позитивного досвіду й переваг від цього співробітництва, а також проблем та перешкод на його шляху є особливо цінним.

Мета роботи – проаналізувати транскордонне співробітництво як об'єкт державного управління.

Виклад основного матеріалу. Сучасні геополітичні зміни та глобалізація життєдіяльності продукувала нову філософію просторового розмежування держав, а з ним і буття людини. Розгорнувся вкрай суперечливий процес: з одного боку, майже повне подолання кордонів (як у випадку країн – членів Європейського Союзу), чи бодей їх «розмивання», з іншого – посилення жорстких державно-територіальних розмежувань. Зокрема, сучасні кордони між Сходом та Заходом Європи обмежують, шляхом жорсткої регламентації, одне із основних природних прав людини – право на вільне пересування [1].

Поряд із цим не можна не бачити і те, що в історичному плані як одна із сторін державотворення, його необхідний атрибут – кордони, їх чітке конституювання свого часу зіграли позитивну роль у процесах національно-державних ідентифікацій, дали поштовх економічному і духовному розвитку народів. Та й сьогодні бар'єрна функція кордонів має вельми суперечливий характер: створюючи перешкоди комунікації людей загалом, вона є важливим компонентом захисту економічних інтересів держав, боротьби із злочинністю, зокрема міжнародним тероризмом.

Тому при оцінці феномену кордонів, безумовно, слід враховувати як конкретно-історичний характер цього явища, так і його внутрішню неоднорідність.

Кордон – явище статичне. Динамічною формою існування кордонів є транскордонні процеси (потоки). *Транскордонні процеси (ТП) – це суб'єктивна і прикордонна взаємодія, що відбувається через кордон.* Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема території) держав, а можуть охоплювати всю їх глибину. Транскордонними процесами можна в однаковій мірі назвати, скажімо, військове вторгнення держави на територію іншої, чи спілкування через кордон за допомоги поштових голубів [2].

Розвиток міжрегіонального і транскордонного співробітництва на рівні органів місцевого самоврядування є однією з важливих і актуальних проблем публічного управління різних країн, що відображає необхідність встановлення більш тісних взаємовигідних економічних, політичних і культурних контактів між географічно близькими регіонами, які історично мають тісні зв'язки та спільні надбання.

Прикладом такого співробітництва є розвиток єврорегіонів. Ряд дослідників схиляються до думки, що першим єврорегіоном був єврорегіон «Єврегіо», створений у 1958 р. між Німеччиною та Нідерландами. За іншими джерелами, першим прикладом єврорегіонального утворення вважають «Регіо-Базелієнсіс», хоча він і був утворений значно пізніше (1963 р.) між прикордонними регіонами Німеччини, Франції та Швейцарії [3; С.70-73].

Основним юридичним документом, що регулює створення та функціонування єврорегіону, є рамкова Конвенція з транскордонного співробітництва (прийнята Радою Європи 21 травня 1980 р. у Мадриді). Згідно з цим документом, суб'єктами співробітництва прикордонних регіонів різних європейських країн є органи місцевого самоврядування та державні адміністрації, що діють в рамках національного внутрішнього законодавства [4].

Поняття транскордонного співробітництва в сучасному його розумінні виникло відносно недавно – в середині минулого століття, коли регіони країн

¹ «Transborder (transfrontier)» (англ.) означає «через кордон, по той бік кордону»

Європи почали відігравати самостійну роль у міжнародних відносинах, їм надавались ширші права у здійсненні міжнародного співробітництва на локальному рівні. Внаслідок цього виникла і пропагується концепція «Європи регіонів», де основну роль відіграють вже не держави, а окремі регіони, важливою складовою розвитку яких є транскордонне співробітництво.

Для реального сприйняття і подальшого розгляду означеної проблематики доцільно навести відповідний інструментарій термінології щодо транскордонного співробітництва. Це зокрема:

Регіон – одна чи кілька межуючих адміністративно-територіальних одиниць держави, де чинним законодавством встановлено певний механізм економічних та інших взаємовідносин.

Міжрегіональне (міжтериторіальне) співробітництво – спеціальна система взаємодії між регіонами, що не мають спільного кордону (зокрема такими, які взагалі не прилягають до державного кордону), де характер взаємодії в рамках чинного законодавства і міжнародних актів також визначається відповідно до Мадридської Конвенції спільними рішеннями регіональної й місцевої влади.

Режим державних кордонів – система правил і механізмів охорони кордону та його перетинань, а також діяльності конкретних об'єктів і служб безпосередньо уздовж лінії державного кордону, в пунктах пропуску через неї, в окремих зонах і населених пунктах, що визначається національним законодавством і міждержавними угодами (зокрема з питань візового режиму).

Прикордонне співробітництво – погоджені дії місцевої влади, постійних жителів, юридичних осіб і визначених об'єктів (у т.ч. перетинання кордону за спрощеними правилами), дозволені у визначеній зоні (найчастіше від 15 до 50 км) по обидва боки міждержавного кордону, також відповідно до національного законодавства і міждержавних угод, (наприклад, прикордонна торгівля).

Як уже відмічалось, транскордонне співробітництво розглядається сьогодні в Європі або як інструмент регіонального розвитку, зокрема розвитку прикордонних регіонів, або як один з інструментів створення Європи без внутрішніх кордонів. Розширення ЄС пропонує нові можливості для розбудови транскордонного співробітництва за умови розвитку відповідних інструментів його стимулювання.

Зустрічаються й інші визначення терміну ТКС, але за своєю суттю вони ідентичні, як-от:

Трансдордонне співробітництво – спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [5;7].

Трансдордонне співробітництво означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, тобто визначальним є наявність кордону між співпрацюючими територіями. Можна вживати термін «міжтериторіальне трансдордонне співробітництво», коли співпрацюють між собою прикордонні райони чи міста, але не можна говорити про трансдордонне співробітництво держав, які не є сусідами [6].

В основі функціонування євро регіонів лежать принципи самоврядування, трансдордонної кооперації, рівних повноважень сторін, дотримання внутрішнього законодавства. У країнах ЄС євро регіони існують в умовах відсутності бар'єрних функцій внутрішніх кордонів, надходження значних коштів з бюджетів відносно багатих держав і структурних фондів ЄС.

Наприклад, на даний час накопичено значний досвід регіональної співпраці між трьома новими землями ФРН, Баварією з регіонами Польщі, Чехії. На території Німеччини діє нині понад 25 євро регіонів різного розміру, в тому числі 14 прикордонних євро регіонів, що взаємодіють з прикордонними регіонами Франції, Бельгії, Данії, Австрії, Італії.

У 80-ті роки ХХ ст., євро регіони перетворилися на дієвий інструмент адаптації до норм і правил Європейського Союзу держав, що претендують на вступ до нього в найближчій або віддаленій перспективі. Для цього були організовані відбір і фінансування конкретних проектів співробітництва з регіонами таких держав в області культури, екології, науки і т. ін.

У країнах Центральної та Східної Європи євро регіони створюються з початку 90-х рр. ХХ ст. і служать важливими ланками розвитку співробітництва як всередині ЄС, так і між ЄС та його новими сусідами, в тому числі Україною, маючи такі форми: безпосереднє співробітництво місцевої влади; підтримка зв'язків між органами центральної влади; діяльність громадських організацій; економічне співробітництво [7].

Інший приклад трансдордонного співробітництва – це азіатська (китайська) модель трансдордонного регіоналізму що визначає специфіку прикордонного співробітництва для регіонів Росії, прикордонних з Китаєм і Монголією. На даний час на південно-східних кордонах Росії формуються нові просторові форми трансдордонної взаємодії, що умовно позначаються трансдордонними регіональними парами, центрами яких виступають російські території Далекого Сходу, Східного Сибіру, Забайкалля та Північно-Східного регіону КНР.

Світовий досвід довів ефективність планування розвитку не окремого регіону, району чи міста, а субрегіону - невіддільної частини території регіону, яка володіє певними відмінностями від інших частин його території в географічному, економічному і/або соціальному аспекті і відповідає європейській класифікації NUTS-3.

Субрегіональний підхід до розвитку території має наступні переваги: розширення території для розміщення інвестицій та ринків збуту; отримання ефекту синергії за рахунок об'єднання трудових, фінансових, земельних, інформаційних, інтелектуальних та інших ресурсів;

розвиток усіх видів інфраструктур; економія на масштабах виробництва, що сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємств субрегіону; подовження ланцюга доданої вартості й формування кластерів, що об'єднують в собі бізнес, науку, громадські та професійні об'єднання; можливість конкурувати з аналогічними субрегіональними утвореннями з інших країн.

Використовуючи можливості субрегіонального підходу, в Україні при виконанні проекту міжнародної технічної допомоги Агентства США (USAID) «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (ЛІНК) в 2009-2011 роках розроблені стратегічні плани підвищення конкурентоспроможності та економічного розвитку таких субрегіонів, як Центрально-Волинський, Одеський, Центрально-Луганський, Північно-Донецький, Миколаївсько-Херсонський, Придунайський.

Таким чином, розвиток міжрегіональних зв'язків та транскордонного співробітництва дозволяє пом'якшити вплив глобалізації, сприяє розвитку інтеграції не тільки між державами, але і окремими регіонами. Зростання ефективності публічного управління у цій сфері може бути досягнуто через удосконалення форм, методів та механізмів відповідної діяльності органів місцевого самоврядування, що дозволить оптимізувати процеси взаємовигідного співробітництва України з країнами-сусідами [8; с.5-7].

Транскордонні відносини і транскордонне співробітництво – це невід'ємна складова, підсистема сучасної системи міжнародних відносин. Водночас відносини транскордонного співробітництва – це специфічна сфера міжнародних і міждержавних стосунків, яка здійснюється і розвивається на основі чітких критеріїв і принципів [9]. Транскордонне співробітництво передбачає спільні дії держав-сусідів, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між їх територіальними громадами, місцевими і регіональними органами державної, зокрема, виконавчої влади у межах компетенцій, визначених їх національним законодавством, що є актуальним і для України. Транскордонне співробітництво має на меті: сприяти економічному та соціальному розвитку у сусідніх регіонах по обидва боки спільного – кордону; вирішувати спільні проблеми у таких сферах, як навколишнє середовище, охорона здоров'я, – боротьба з організованою злочинністю та запобігання їй; підвищувати безпеку кордонів та ефективність їх охорони; – сприяти транскордонній «міжлюдській» співпраці на місцевому рівні. – Транскордонне співробітництво було визначено пріоритетним напрямом розвитку регіональної політики ЄС до 2013 р. В Україні останнє водночас є інструментом розвитку прикордонних територій та чинником реалізації її євроінтеграційних прагнень, про що йдеться, зокрема, у Державній Стратегії Регіонального розвитку України на період до 2015 року та у «Програмі Розвитку транскордонного співробітництва на 2007–2010 роки» [10]. Дослідники транскордонного співробітництва зазначають, що помилково твердили, що транскордонне

співробітництво втілюється лише на міжрегіональному рівні. Так, в Європейській рамковій конвенції «Про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами Ради Європи» у визначенні терміна «територіальні громади або влади» говориться про те, що до таких належать не тільки ті, що діють на регіональному рівні, а й ті, що утворюються на місцевому рівні [11]. Таке співробітництво відрізняється від міжрегіонального співробітництва, яке не регулюється окремим специфічним законодавчим актом, який би встановлював базові засади та принципи його здійснення і розвитку. У цьому випадку слід враховувати приклади транскордонного співробітництва, суб'єктами якого є саме громади – муніципалітети, міста, місцеві влади або їх селища [12].

Фахівці Комітету експертів з транскордонного співробітництва Ради Європи зазначають, що здебільшого таке співробітництво має неформальний характер і спрямоване на спільні дії у разі виникнення надзвичайних ситуацій та зумовлене відсутністю у цих випадках взаємних фінансових зобов'язань. Коли ж співпраця громад або місцевих влад по обидва боки кордону потребує від них інтернаціоналізації довгострокових відносин і пов'язана з фінансовими компенсаціями або наданням продуктів та послуг, виникає необхідність будувати таку співпрацю на договірній основі [13; с.64-99].

Висновки. Розвиток транскордонного співробітництва, на нашу думку, виступає своєрідним показником демократичності країни і добробуту кожної державної влади, окремого громадянина, який вчасно отримує необхідні адміністративні і соціальні послуги і бере участь у вирішенні місцевих справ. Це визначає необхідність здійснити ретроспективний аналіз концептуальних засад транскордонного співробітництва в Україні, що дасть можливість виявити сутнісні ознаки, необхідні для удосконалення діяльності органів державної влади в сфері транскордонного співробітництва та його активізації і розширення з країнами ЄС.

Література

1. Мерчук І. Особливості транскордонного співробітництва в реалізації державної регіональної політики в Європі та Україні на прикладі євро регіону «Буг» [Електронний ресурс] / І. Мерчук, – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2012/osoblyvosti-transkordonnoho-spirovbitnytstva-v-realizatsijderzhavnoji-rehionalnoji-polituki-v-evropi-ta-ukrajini-na-pryklad-jevrorehionu-buh/>
2. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація : монографія / Сергій Іванович Устич. – Ужгород : Поліграфцентр "Аіра", 2014. – 350с. 400 пр. – Бібліогр.: с. 330-350. – На укр. яз.
3. Качан В.М. Проблема границ и пограничья в социокультурных исследованиях // Вестник СевПУ. Вып. 86. Философия. Севастополь: СевДПУ, 2008.
4. Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: [монографія] / І.В.Артёмов. – Ужгород: Аіра, 2009. – 520 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вып. 13)
5. Посібник «Транскордонне співробітництво». Мікула Н.А., Шолкванов В.В. – Київ, видавництво «Крамар», 2011, 259с.

6. *Трансграничний регион: поняття, сутність, форма: монографія* / Науч. ред.: д.чл. РАН, проф. П.Я. Бақланов; д-р полит. наук, проф. М.Ю. Шинковський. – Владивосток: Дальнаука, 2010. 276 с.],

7. *Розвиток трансграничного співробітництва з новими державами-членами ЄС: метод. рек. / авт. кол. : В.М. Кривцова (кер.), О.М. Овчар, О.А. Остапенко та ін.* - К.: НАДУ, 2009.–40

8. *European Neighbourhood & Partnership Instrument. Strategy Paper. Ukraine. 2007–2013. Indicative Programme 2007–2010. Executive Summary.* – [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейської Комісії.– Режим доступу: <http://www.ec.europa.eu/>.

9. *Про затвердження плану заходів на 2010 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року.* – [Електронний ресурс] // Законодавство України.– Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/891-2009-%D1%80>.

10. *Європейська рамкова конвенція про трансграничне співробітництво між територіальними общинами або властями.* – [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106.

11. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository* <http://ena.lp.edu.ua> Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 25, 2013 137

12. *Студенніков І. Державна політика в країнах Європи: Уроки для України / Ігор Студенніков.* – К.: Логос, 2000. – 171с.

References

1. *Marchuk I. Features of cross-border cooperation in the implementation of state regional policy in Ukraine on the example of the Euro region "bug" [Electronic resource] / I. Marchuk.* – Mode of access: <http://naub.ua.edu.ua/2012/osoblyvosti-transkordonnoho-spivrobitnytstva-v-realizatsijidzhavnoj-rehionalnoj-polityky-v-evropi-ta-ukrajini-na-pryklyadi-jevrorehionu-bugi/>

2. *Methodology for a systematic study of cross-border social processes and its implementation : monograph /S.I., Ustic.– Uzhgorod:*

Polgreen "Lira", 2014.– 400 350 p.– Bibliogr.: p.330-350. – In Russian. yaz.

3. *Kochan V.M. the Problem of borders and Borderlands in sociocultural studies // Bulletin of the SevT. Vol. 86. Philosophy. Sevastopol: Sadtu, 2008.*

4. *Artemov I.V. cross-border cooperation in the European integration strategy of Ukraine: [monograph] / I.V. Artemov. — Uzhgorod: Lira, 2009. – 520 p. (Series "European Integration: Ukrainian dimension". Vol. 13)*

5. *Manual "Transboundary cooperation". Mikula N.A. Tolkovanov Vladimir – Kiev, publishing house "Shopkeeper", 2011, 259 p.*

6. *cross-border region: definition, nature, form: monograph / Scientific. edited by: D. member. RAS, Professor P.Ya. Baklanov; Dr. polit. PhD, Professor shinkovskiy. –Vladivostok: Dalnauka, 2010. 276 p]*

7. *Development of cross-border cooperation with new member States of the EU : the method. REFK / ed. count :. M. Kryvtsov (hands.), A. M. shepherd, A.A. Ostapenko, and others - K.: NAGA, 2009. – 40*

8. *European Neighbourhood & Partnership Instrument. Strategy Paper. Ukraine. 2007–2013. Indicative Programme 2007–2010. Executive Summary.* – [Electronic resource] // Official site of the European Commission. – Mode of access: <http://www.ec.europa.eu/>.

9. *On approval of the action plan for 2010 for implementation of the State strategy of regional development for the period until 2015.* – [Electronic resource] // Ukrainian Law. – Mode of access: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/891-2009-%D1%80>.

10. *European framework. Convention on transfrontier cooperation between territorial communities or authorities.* – [Electronic resource] // Ukrainian Law. – Mode of access: http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106.

11. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository* <http://ena.lp.edu.ua> the Ukrainian national idea: realities and prospects for development, issue 25, 2013 137

12. *Studennikov I. Public policies in Europe: Lessons for Ukraine / Igor Studennikov.* – K.: Logos, 2000. – 171 p.

Strizhakova A.Y.,

Postgraduate, Donetsk State university of Management, vosp_otd108@ukr.net

Ukraine, Mariupol

CROSS-BORDER COOPERATION AS AN OBJECT OF STATE CONTROL

The article presents the understanding of cross-border cooperation, its role in public administration. illuminated the basic concepts of types and forms of cross-border cooperation, its essential characteristics and development in Ukraine

Key words: region, governance, cross-border cooperation, border.

History

УДК 001-05:57 (477)

Безлущка О.П.,

к.і.н., доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Херсонська державна морська академія, bezlutska@ukr.net
Україна, м. ХерсонПРАЦІ ЙОСИПА КОНРАДОВИЧА ПАЧОСЬКОГО
З ЛІСІВНИЦТВА ТА САДІВНИЦТВА

У межах статті проаналізовано праці Й. Пачоського в галузі лісівництва та садівництва. Розглянуто внесок ученого у класифікацію лісів; у вивчення фітоценозів Біловезької пуці та біологічної структури лісу; в узагальнення методів динамічного усунення ознак перемороження фруктових і акліматизованих дерев. Доведено, що праці Й. Пачоського про ліс допомогли просуванню руху охорони природи в Польщі. Констатується, що розробленою Й. Пачоським шкалою перемороження фруктових та акліматизованих дерев досі користуються більшість ботанічних садів Польщі. Стаття присвячена 75 роковинам з дня смерті видатного вченого-натураліста.

Ключові слова: Й.К. Пачоський, лісівництво, садівництво, Біловезька пуца, фітосоціологія.

Постановка проблеми. 14 лютого 2017 року виповниться 75 років з дня смерті видатного вченого-природознавця Йосипа Конрадовича Пачоського.

Спадщина Й. Пачоського включає в себе дослідження з проблем флори та рослинності, їх класифікації, історії, землеробства, ботанічної географії, охорони природи, практичної ентомології та зоології, мисливства, загальних питань філософії та ін.

Народився Йосип Конрадович Пачоський у м. Білгородка Заславського повіту Волинської губернії 26 листопада (за старим стилем) 1864 року [2, с.23; 5, с.386]. Навчався у Рівненському реальному училищі та Уманському училищі землеробства і садівництва [1, с.7]. Працював садівником-лаборантом Ботанічного саду університету Святого Володимира у м. Києві [1, с.7]. Обіймав посаду садівника Ботанічного саду та виконував обов'язки помічника директора Ботанічного музею у Петербурзі. Займався викладацькою діяльністю на кафедрі ботаніки експериментальної ботанічної станції та сільськогосподарської школи в Дублянках [1, с.8]. На Херсонщині Й. Пачоський працював губернським ентомологом, директором природничо-історичного музею, викладачем, Комісаром Тимчасового Уряду для охорони парку Асканія-Нова, завідувачем Ботанічним відділом Науково-степової станції державного заповідника "Чапли" (Асканія-Нова) [2].

Мета роботи – проаналізувати внесок Йосипа Конрадовича Пачоського в розвиток лісівництва та садівництва.

Виклад основного матеріалу. У 1923 р. Й. Пачоський разом з синами Конрадом та Станіславом від'їжджає із Радянської України до Польщі. На думку деяких дослідників причиною стало погіршення польсько-радянських відносин [4]. Американський дослідник історії екології в СРСР Д. Вайнер вважає, що "Схильність Пачоського поширювати висновки, отримані при вивченні рослинних угруповань, на людське суспільство була сприйнята в радянській Росії як небезпечна політична ересь" [3].

На території колишньої Російської імперії та радянської України Й. Пачоський вивчав переважно природу степу, то з переїздом до Польщі вчений різко змінює напрям своєї діяльності. Відомий дослідник степу у нових умовах змушений був вивчати лісові фітоценози. Біловезька пуца в той час була найкраще збереженим природним лісом в Європі. У цьому переконався і сам Й.К. Пачоський. Після знайомства із лісами в горах Боснії, яким учений присвятив обширну статтю ("Ліси Боснії", 1929), професор зазначив, що випас худоби, який тривав там від покоління до покоління суттєво порушив їх рівновагу. А тому, на думку Й. Пачоського, Біловезька пуца становила більшу цінність для проведення "фітосоціологічних" досліджень.

З цього часу в спеціальній літературі почали з'являтися нові роботи Йосипа Конрадовича [7].

1928 р. вийшла друком робота Й. Пачоського "Біологічна структура лісу", у якій він розглядає ліс як складний комплекс рослинного світу, ґрунту, клімату і тваринного світу, і рекомендує вести лісове господарство на екологічній основі [2, с.111].

У монографії "Ліси Біловезьжя, яка стала результатом п'ятирічних спостережень ученого за великим лісовим масивом Західної Європи, Й. Пачоський переконливо довів, що Біловезька Пуца є найкращим і найменш антропогеннопорухеним лісовим масивом Європи [2, с.11].

Більша частина Біловезьких лісів на той час мало постраждала від втручання людини, а тому зберегла свої "первісні ознаки". Йосип Конрадович мав можливість порівнювати ліси Біловезьжя з лісовими масивами Боснії, котрі вчений вивчав у 1929 році. На підставі проведеного дослідження він робить висновок, що в Середній Європі лісові асоціації Біловезьжя збереглися найбільш повно і представляють значний інтерес для подальшого вивчення. Слід зазначити, що в "Лісах Біловезьжя" вчений досить докладно аналізує фітоценози Біловезької пуці [6].

Подана Й. Пачоським характеристика лісу, як природного явища, є досить повною, а спосіб

трактування цілком новим. Учений описує ліс у динаміці, убачаючи залежність та взаємодію між усіма його складовими: рослинністю, ґрунтом, кліматом і тваринним світом, що населяє ліс. Утримання лісу в динамічній рівновазі Й. Пачоський вважав першочерговим завданням. Тому, на його думку, лісничі повинні добре знати біологію лісу та лісову фітоценологію. Ця ідея ученого до сьогодні є актуальною. Однак, на жаль, у силу різних обставин на посаду лісничих влаштовуються люди, необізнані з специфікою природних лісових комплексів свого краю [7].

У Біловежжі Йосип Конрадович вивчав ґрунти, клімат, увесь комплекс екологічних умов різних місць, застосовуючи статистичні дані, необхідні для подальших висновків під час дослідження різних груп лісових насаджень даного регіону. У праці пропонується докладний аналіз типів лісу Біловезької пущі. В основу класифікації типів лісів учений поклав ознаку домінування певних видів дерев [7]. З огляду на власні дослідження та вивчення праць своїх попередників Й. Пачоський аналізує всі типи лісів, характерні для Біловезької пущі.

Класифікація типів лісу розпочинається з “грудів”. У Поліссі “грудями” називають широколисті ліси, де основною породою є граб. У Біловежжі “груді” проростають на найплodючих ґрунтах. На даній території ростуть ясен, дуб, ялина і головним чином граб (*Carpinus betulus* L.). У “грудах” спостерігається підлісок з типовим трав’яним покривом [7].

У розділі, присвяченому “грудям”, учений наводить список трав’яних рослин, а також характерних кущів. Із 170 видів трав’яних рослин найбільш типовими, за свідченнями вченого, є *Aegopodium podagraria* L., *Azarum europaeum* L., *Asperula odorata* L. та інші.

“Груді” Й.К. Пачоський розподіляє на типи. Крім основного типу він розглядає вісім підтипів і вказує на особливості деревостою та інших відмінних ознак кожного із них [2, с.112].

Наступний тип лісу, розповсюджений в Біловезькій пущі, – “це олісогруді і оліси або поймений ліс з дубом в притерасній частині” [7]. Основними породами для цього типу є граб і чорна вільха (*Alnus glutinosa*). Крім основного типу Йосип Конрадович розглядає чотири його підтипи [8, с.420].

Тип вільшаник – народна назва “вільхи” (*Alnetum*). Цей тип лісу є результатом діяльності людини. Під впливом випасу худоби інші компоненти лісу гинуть, залишається лише вільха (*Alnus glutinosa* (L.) Gartn): досить розповсюджений у Біловезькій пущі тип лісу [8].

Ялиник (*Piceetum*). Ялинка (*Picea excelsa* Link.) – найбільш поширена в Біловежжі порода. За свідченнями Й.К. Пачоського там немає жодного деревостою, в якому б не було ялинки. Вона зустрічається в усіх типах лісу, є компонентом усіх деревостоїв – пісків, боліт і навіть у груд. Інколи ялина придушує граб. У цьому широко розповсюдженому в Біловезькій пущі типі лісу Й. Пачоський розрізняє 19 підтипів [8].

Соснові бори (*Pinetum*). Сосна в Пущі знаходиться на одному із перших місць за кількістю дерев, поступаючись лише ялині: у межах цього типу Йосип Конрадович нараховує 10 груп [8].

Діброви (*Quercetum*). У Біловежжі діброви посідають незначне місце. Однак їх вивчення досить важливе для розуміння історії розвитку рослинності останньої епохи. Чисті діброви в Біловезькій пущі Й.К. Пачоський вважає поняттям відносним: тут поодинокі рослили сосна, береза, ялина та інші види. Характерним для дібров є наявність південних рослин – *Adenophora liliifolia* L., *Astrantia major* L. та інші. Вчений виділяв у Біловезькій пущі 8 підтипів дібров [8].

У підсумку своєї класифікації типів лісу Йосип Конрадович розглядав також болота та луки, описуючи трав’яну рослинність Біловезької пущі.

Досліджуючи видовий склад деревинних порід, Й. Пачоський вказував на характерні релікти: піхту (*Abies alba* Mill.), тис (*Taxus baccata* L.), дуб сидячолістий (*Quercus sessiliflora* Selisb.), а також плющ (*Hedera helix* L.) [7].

На жаль, не всі роботи Йосипа Конрадовича, опубліковані в польський період його життя, є доступними. Так працю вченого “Діброви Біловежі” (1927) можна проаналізувати за рецензією Г. Поплавської [8]. Ця робота – відповідь німецькому ботанику В. Лаутеншлегеру, який стверджував, що дубові ліси Біловежжя є штучними насадженнями, оскільки вони “знаходяться на ґрунтах, що мало їм підходять і досить погано зростають” [6]. Й. Пачоський заперечує твердження німецького дослідника.

Матеріали рецензії дозволяють говорити про те, що в даній праці Йосип Конрадович аналізує проблему дібров у Біловезькій пущі. Вчений вважає, що наявність у дібровах таких реліктових форм, як дуб сидячолістий (*Quercus sessiliflora*), піхта (*Abies alba*), тис (*Taxus baccata*) та інші, є підтвердженням більш теплого міжльодовикового періоду: із зміною температурних умов на території Біловежжя з’явилася ялина, що поступово завоювала тут діброви і бори [8].

Діброви Біловезької пущі Йосип Конрадович розподіляє на три категорії. Спираючись на морфологію деревинного ярусу, діброви Біловезької пущі (*Quercetum*) він відносить до першої категорії і виділяє 16 типів, для кожного з яких він дає коротку характеристику асоціації (як верхнього ярусу, так і трав’яного покриву) [2, с.113-114].

Закінчуючи огляд дібров Біловезької пущі Йосип Конрадович підкреслює, що ні морфологія ґрунтів, ні хімічний і петрографічний аналіз не спроможні досить точно охарактеризувати ліси як рослинність.

На думку Г. Поплавської: “Будь-яка нова праця Й. Пачоського представляє інтерес не лише для фітосоціолога, але і взагалі для будь-якого ботаніка...” [8, с.420].

Безперечно велике значення для лісівництва має праця вченого про біологічну структуру лісу [8]. Замислюючись над способом проведення кількісного аналізу в рослинних групах Й. Пачоський робить висновок, що такий аналіз краще робити в лісових групах: “Розуміючи що в такому аналізі треба звернути увагу як на надземну, так і на підземну частину рослин, але з причини технічної складності обмежується тільки деревами. Він вважав взаємозв’язок між надземними і підземними частинами настільки сильним, що

результати, отримані при аналізі однієї, але найважливішої з них, можуть репрезентувати цілісність” [8].

Й. Пачоський схвалював ідею “довготривалого лісу” підкреслюючи його суттєву продуктивність як з огляду на кількість, так і на якість. Учений вказував, що такий ліс на відміну від одновікових “деревостанів” повною мірою використовує творчі сили природи і не призводить до деградації ґрунту, яка відбувається після кожної вирубки [2, с.114].

Йосип Конрадович зазначав, що коли лісова асоціація і її фауна знаходяться у повній гармонії з природним середовищем, ми спостерігаємо в цих біоценозах стан рівноваги. Збереження якої (за Й. Пачоським) досить важливе, так як це єдиний шлях збереження лісу від вимирання. Учений порушував проблему відродження лісових масивів. На його думку, вибіркова вирубка лісу є найкращим способом проріджування лісових насаджень. Це зумовлює природне розмноження найбільш бажаних видів. Розуміючи важливість лісів Біловезьжя, Й. Пачоський пропонував організувати тут лісову експериментальну станцію і склав програму її першочергових досліджень, серед яких важливе місце посідало вивчення ґрунтів. Тобто, Й. Пачоський пропагував екологічний підхід до досліджень лісових комплексів [7].

Наступним важливим для лісництва питанням, порушеним Й. Пачоським, є проблема відновлення лісу. На прикладі Біловезьких лісів учений визначив втрати, які у мішаних лісах викликає використання на великих просторах чистих зрубів. Учений указував на некорисність для лісового середовища неекономічних чистих вирубок і виступав за раціональне господарювання в лісництві. Й. Пачоський доводив, що значно краще відбувається відновлення лісу під покривом материнського деревостою, ніж на розлогій території чистого зрубу [7]. Актуальними ці зауваження залишаються і надалі.

Праці Й. Пачоського про ліс та його ідеї, що стосуються такого цілісного феномену, яким є ліс змінили погляди лісівників та значно допомогли просуванню руху охорони природи в Польщі [7].

З цього короткого огляду творчості Й. Пачоського стосовно лісництва чітко видно, як багато його думок не втратили актуальності й до сьогодні. Найважливішою із них, без сумніву, є та, що ліс необхідно трактувати як складне природне явище. Окрім цього, підхід до лісу як до “виробничої майстерні” повинен бути біологічним, а не лише підпорядкований потребам економіки.

У сфері садівництва, яким Й. Пачоський цікавився ще з молодості, дуже цікавими є дослідження вченого стосовно морозостійкості та акліматизації фруктових дерев. Надзвичайне значення має його праця “Динаміка пошкодження фруктових дерев морозами” [7], видана по смерті вченого у 1952 р. Робота базується на багаторічному досвіді спостережень Й. Пачоського на експериментальній садовій ділянці в Сірославі поблизу Познані, проведених у важких умовах німецької окупації. Праця складається з: “а) чіткого визначення трьох основних типів зим – 1) атлантична м’яка зима із браком снігового покриву, 2) морозна сибірська зима із постійним сніговим покривом, 3) періодично морозна (із

надзвичайно сильними східними вітрами) степово-пустельна зима; б) висвітлення питань морозостійкості й ушкоджень коренів від морозу з огляду на класифікацію зим; с) характеристики ушкоджень від заморозків (спричинених тривалими надмірно низькими температурами доповненими сухим середовищем), і, нарешті, d) описів вторинних ознак ушкоджень морозом” [7, с.18]. Аналізу ушкоджень окремих видів фруктових дерев учений присвятив цілі розділи. Згадана праця започаткувала серію публікацій, що стосувалися фенології акліматизованих дерев і їх морозостійкості, дала підстави для узагальнення методів динамічного усунення ознак перемороження фруктових і акліматизованих дерев [2, с.115].

Висновки. Отже, праці Й. Пачоського зробили вагомий внесок у розвиток лісівництва та садівництва. Вчений одним з перших застосував біометричний метод для аналізу деревостанів; розробив шкалу перемороження фруктових та акліматизованих дерев, якою крім Познанського наукового товариства користуються більшість ботанічних садів Польщі.

Література

1. Безлуцька О.П. Діяльність Й.К. Пачоського в контексті розвитку біологічної науки (остання чверть ХІХ – перша половина ХХ ст.) [Текст]: автореф. дис... канд. іст. наук; 07.00.07. / Безлуцька Олена Петрівна; Державний економіко-технологічний ун-т транспорту. – К., 2009. – 18 с.
2. Безлуцька О.П. Діяльність Й.К. Пачоського в контексті розвитку біологічної науки (остання чверть ХІХ – перша половина ХХ ст.): Монографія / Олена Безлуцька – Херсон: Айлант, 2014. – 196 с. іл.
3. Вайнер Дуглас Екологія в Советской России / Вайнер Дуглас. – Москва: Прогресс, 1991. – 396 с.
4. Дерюжина А. Засновник Херсонського природничо-історичного музею / Алла Дерюжина // Вгору. – 2002. – 12 грудня. – С. 7.
5. Липський В.М. Биография и литературная деятельность ботаников и лиц, сотрудничавших с Императорским Ботаническим Садам / Владимир Иполитович Липский // Императорский С.-Петербургский Ботанический Сад за 200 лет его существования (1713 – 1913). – Петроград, 1915. – Ч. 3. – С. 474 – 479.
6. Пузанов И.И., Тольд П.М. Выдающийся натуралист Пачоський [1864 – 1942] / И.И. Пузанов, П.М. Тольд. – М.: Наука, 1965. – 86 с.
7. Jozef Poczoski w senta Rzeznice Urodzin red. / [Z. Czubincki]. – Poznan: Univ. im. Adama Mickiewicza, 1967 – 107 Str.
8. Jozef Poczoski w senta Rzeznice Urodzin red. / [Z. Czubincki]. – Poznan: Univ. im. Adama Mickiewicza, 1967 – 107 Str.

References

1. Bezlutska O.P. Diialnist Y.K. Pachoskoho v konteksti rozvytku biolohichnoi nauky (ostannia chvert KfIKf – persha polovyna KfIKf st.) [Tekst]: avtoref. dys... kand. ist. nauk; 07.00.07. / Bezlutska Olena Petrivna; Derzhavnyi ekonomiko-tekhnolohichniy un-t transportu. – K., 2009. – 18 s.
2. Bezlutska O.P. Diialnist Y.K. Pachoskoho v konteksti rozvytku biolohichnoi nauky (ostannia chvert KfIKf – persha polovyna KfIKf st.): Monohrafiia / Olena Bezlutska – Kherson: Ailant, 2014. – 196 s. il.
3. Vainer Duhlas Ekolohiya v Sovetskoj Rossyy / Vainer Duhlas. – Moskva: Prohress, 1991. – 396 s.

4. Deriuzhyna A. Zasnovnyk Khersonskoho pryrodnycho-istorychnoho muzeiu / Alla Deriuzhyna // *Vioru*. – 2002. – 12 hrudnia. – S. 7.

5. Lypskiy V.Y. Byohrafiya y lyteraturnaia deiatel'nost botanikov y lyts, soprykasaiushchysia s Ymperatorskym Botanycheskym Sadom / Vladymyr Ypolytovych Lypki // *Ymperatorskiy S.-Peterburskiy Botanycheskiy Sad za 200 let eho sushchestvovaniya (1713 – 1913)*. – Petrohrad, 1915. – Ch. 3. – S.474 – 479.

6. Puzanov Y.Y., Hold T.M. *Vydaiushchysia naturalyst Pachoskiy [1864 – 1942]* / Y.Y. Puzanov, T.M. Hold. – M. : Nauka, 1965. – 86 s.

7. Jozef Poczoski w senta Riecznice Urodzin red. / [Z. Czubincki]. – Poznan : Univ. im. Adama Mickiewicza, 1967 – 107 Str.

8. Jozef Poczoski w senta Riecznice Urodzin red. / [Z. Czubincki]. – Poznan : Univ. im. Adama Mickiewicza, 1967 – 107 Str.

Bezlutska O.P.,

Ph.D., Associate Professor, Kherson State Maritime Academy, Department of Humanities, bezlutska@ukr.net

Ukraine, Kherson

THE WORK OF JOSEPH KONRADOVICH PACZOSKI ABOUT FORESTRY AND GARDENING

This article analyzes the work of J. Paczowski in forestry and gardening. It shows contribution of scientific classification of forests; study of plant communities in the Belovezhskaya Pushcha and forest biological structure; a dynamic synthesis methods eliminate symptoms over frozen and domesticated fruit trees. Proved, that the work of J. Paczowski helped the promotion of the development of nature protection in Poland. It is noted that the scale developed by J. Paczowski over frozen domesticated fruit trees is still used by the most of the botanical gardens in Poland. The article is devoted to 75-th anniversary of the death of the prominent scientist and naturalist.

Key words: J.K. Paczowski, forestry, gardening, Belovezhskaya Pushcha, phytosociology.

УДК: 94 (477)

Бровко А.Г.,

*к.і.н., старший викладач кафедри всевітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, alyona_brovko@meta.ua**Україна, м. Ніжин*

КОШОВИЙ ОТАМАН НОВОЇ СІЧІ ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ

У статті висвітлено життя та діяльність останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського. Проаналізовано стан вивчення життєдіяльності кошового та визначено розбіжності у висвітленні біографічних даних кошового в історичній науці. Наголошено на питаннях які так і залишилися недослідженими науковцями. Особлива увага приділена періоду перебування П. Калнишевського на посаді кошового отамана, його внутрішній та зовнішній політичній діяльності. Розглянуто соловецький період життя кошового отамана.

Ключові слова: кошовий отаман, Петро Калнишевський, Нова Січ.

Постановка проблеми. Петро Іванович Калнишевський – одна з найвидатніших постатей української історії. Будучи талановитим полководцем й дипломатом, державним діячем й адміністратором, він дбав про економічний розвиток і політичну незалежність Війська Запорозького.

Життєвий шлях П. Калнишевського це віддзеркалення становища запорозького козацтва, та українського народу в цілому, в період перебування України під владою Російської імперії; відображення відносин що склалися між козацтвом та російським урядом.

Мета роботи. Комплексно висвітлити життєвий шлях та діяльність останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського, розкрити стан дослідження постаті кошового в історичній науці.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час ім'я останнього кошового отамана П. Калнишевського було оповите таємницею. Лише в окремих публікаціях зустрічалися згадки про кошового. В 1875 р. побачила світ праця П. Єфименка «Калнишевський, останній кошовий Запорозької Січі», яка поклала початок до повернення із забуття ім'я козацького ватажка, який відстоював інтереси Запорозької Січі. Проте відсутність необхідного матеріалу ставала не перешкодою створенню праць, які б комплексно висвітлювали дану проблему, тому зустрічаємося переважно з роботами, в яких містяться або ж загальні відомості про кошового, або ж розкриваються окремі аспекти його біографії.

Не стала предметом вивчення постать П. Калнишевського і в радянський період. Виходячи з пріоритетів політичної влади тих часів ім'я П. Калнишевського або замовчувалось істориками, або ж висвітлювалось з негативної точки зору, називаючи його багатієм, захисником інтересів заможної козацької верхівки, великим землевласником, експлуататором народних мас, а також узурпатором влади, який усував із запорізького життя елементи демократії і тяжів до автократизму, вірою та правдою служачи російському урядові. У період радянського тоталітаризму заборонялися будь-які спроби увічнити пам'ять останнього кошового отамана, не кажучи вже про видання публікацій, присвячених П. Калнишевському, за які жорстоко карали ув'язненням. Прикладом цього є спроба на початку ХХ ст. представниками української

інтелігенції вшанувати пам'ять останнього кошового отамана Запорізької Січі. Так, український письменник Г. Доброскок у листі до Д. Яворницького зазначав: «Хотіли 31 окт. святкувати пам'ять Калнишевського, але уряд не дозволив. Тільки і прийшлося зробити, що надрукувати статтю. Торік я теж надрукував оповідання про нього... «Предсказание Марка Проклятого» Так і редактора газ[ети] «Кубань», і мене за те оповідання, в якому виведені були останні часи Калнишевського, взято було до тюрми, і мали держати аж три місяця, та союз драмати[чних] письменників визволив мене, так що не дуже довго і сидів» [6, с.159]. Та й сам Д. Яворницький став жертвою тоталітарного режиму, якого, як одного з дослідників козащини, було звинувачено в «буржуазному націоналізмі», внаслідок чого він зазнав переслідувань із боку правлячого режиму. Так, опублікувавши статтю про П. Калнишевського для журналу «Дон», він побачив її покремсану царською цензурою. Видавець журналу І.П. Попов погодився надрукувати працю лише зі значними «цензурними опущеннями» [7, с.434].

Це пояснюється тим, що така неординарна особистість, як П. Калнишевський, не вписувалась у загальноприйняті канони російської історіографії. Тому навіть на сьогодні архівні матеріали з даної проблеми залишаються не повністю дослідженими істориками.

Лише з проголошенням незалежності України з'являється низка публікацій, де висвітлюються окремі сторінки з життя П. Калнишевського. Побачили світ й спеціальні дослідження присвячені останньому кошовому отаману Запорозької Січі. Серед них можна виділити праці братів А. Коцура та В. Коцура [9], В. Грибовського [3], Д. Кулиняка [11] та ін.

Проте тривале перебування імені Петра Калнишевського в таємниці далось в знаки. Незважаючи на те, що на сьогодні вийшло чимало праць, присвячених даній проблематиці, в історії його життя можна виділити ряд питань, які з тих чи інших причин залишилися поза увагою більшості істориків або й досі є суперечливими. До таких належать питання визначення родоводу П. Калнишевського, дати народження та тривалості віку життя кошового отамана, місце поховання П. Калнишевського, а також проблема автентичності його портрета тощо.

Найбільш широко в науковій літературі висвітлена діяльність П. Калнишевського за період його перебування на Запорозькій Січі, чим завдячуємо збереженням унікальному архіву Коша Запорозької Січі.

Народився П. Калнишевський у селі Пустовійтівка біля м. Ромни (Сумська обл.). Він був найстаршим сином, але не єдиним. Брат П. Калнишевського, Семен, був священником Миколаївської церкви в містечку Смілому, що знаходиться неподалік с. Пустовійтівки. Згадки про слобідського козака Панаса Калнишевського, ще одного родича, зустрічаються в реєстрах смілянської сотні. Численні родичі П. Калнишевського проживали в сотенних містечках Ромнах і Смілому та в околицях: Пустовійтівці, Процівцях, Плавниках, Оксютинцях і Хоружівці [4, с.5]. Інформацію про родинне коло П. Калнишевського знаходимо в приватних листах кошового, де йдеться про брата Андрія, небожів Григорія Швеця, Улянченка, Саву Бутенка, Стефана Чемериса, небога Уляну Лук'янович, Тетяну Підгайну-Сердюченко. Один із небожів кошового Йосип Підгайний-Калнишевський був призначений П. Калнишевським полковником Козацької паланки [4, с.6]. Одна з небог кошового вийшла заміж за сина покійного лубенського полкового хорунжого Стефана Воротеляка, нащадки якого наприкінці XIX ст. володіли маєтком на місці колишньої Кам'янської Січі. Родичами П. Калнишевського були запорозькі козаки Андрій, Давид, які, ймовірно, доводилися братами його батька, а також Зиновій, отаман січового Ведмедківського куреня [4, с.8].

В історичній літературі не існує єдиної точки зору щодо родоводу П. Калнишевського. Так, А. Скальковський зазначав, що «...він (П. Калнишевський. – А.Б.) походив із козацького і дворянського звання малоросійського, із Лубенського полку» [15, с.387]. Проте, як відомо, П. Калнишевський у списках Кушівського куреня був записаний під іменем Петра Калниша. Такі розбіжності в прізвищі автор пояснює навмисним приховуванням П. Калнишевським свого походження, доки він не став кошовим. В свою чергу, Ф. Ніколайчик дотримується протилежного погляду, наполягаючи на його простонародному походженні, доказом чого, на думку автора, виступає саме любов до церкви, на будівництво якої П. Калнишевський не шкодував матеріальних витрат [6, с.276]. Та всупереч розбіжностям, що виникли в історіографії з приводу походження П. Калнишевського, вказані точки зору залишаються лише припущенням, оскільки жодна з них не підтверджена документально. З огляду на це, Д. Кулиняк справедливо зазначає: «Те, що згодом він став дуже багатим козаком, дворянином, – безперечно, але про соціальне становище його пращурів даних не збереглося. Воно й не дивно, якщо врахувати, що масове заселення Посулля на Роменщині почалося лише після мирної постанови 1618 року між Московщиною і Польщею» [11, с. 9].

Виникає багато запитань щодо дати народження П. Калнишевського, оскільки істориками вона була введена штучно, виходячи з надпису на надмогильній плиті, встановленої через 53 роки після смерті кошового. З даного приводу В. Біднов, зазначав, що «деякі історики, посилаючись на напис на його

(П. Калнишевського. – А. Б.) надгробкові, визнають роком його народження 1690 рік, але це далеко не всіма визнається за правду, і через це краще погодитися з тією думкою, що рік народження Калниша зостається для нас невідомим» [16, с.22].

Більш детальні відомості про П. Калнишевського маємо вже за роки його перебування на Січі. Згідно з легендою, П. Калнишевський попав на Січ ще восьмирічним хлопчиком. Дослідник життєвого шляху П. Калнишевського В. Грибовський дотримується іншої думки. Він вважає, що П. Калнишевський міг з'явитися на Січі лише після закінчення російсько-турецької війни 1735-1739 рр. Ймовірно, на його рішення бути козаком вплинули родичі Андрій та Давид, які належали до Кушівського куреня, куди був записаний і сам П. Калнишевський [4, с.10].

В документах архіву Коша Запорозької Січі ім'я П. Калнишевського вперше зустрічається з 50-х р. XVIII ст., коли він займає вищі старшинські посади. Спочатку він був військовим осавулом (вперше обраний на цю посаду в 1754 р.), у 1758 р. П. Калнишевський став військовим суддею, а в 1762 р. – вперше обраний кошовим отаманом.

Проте, на посаді кошового отамана П. Калнишевському довелося побувати недовго. Причиною чого, потрібно вважати, неприхильне ставлення до нього з боку цариці Катерини II, на коронації якої він був особисто присутній. Тому після повернення П. Калнишевського з Москви на Січ, кошовим отаманом був обраний Григорій Лантух, а наступного року – Пилип Федоров.

Незважаючи на те що 1753 і 1756 рр. царський уряд скасував вибори на Січі й кошових та інших керівних осіб відтоді обирали, як правило, не на загальновійськових радах, а на сходках старшин, де здебільшого затверджувались рекомендовані царицею та її представниками кандидатури, ці закони козацтво дуже часто ігнорувало, обираючи найбільш достойних та авторитетних козаків. Таким обранцем козацької громади і був П. Калнишевський, який в січні 1765 р. всупереч царській волі був обраним кошовим отаманом [9, с.26]. Доказом чого є «Справа про самовільне обрання козаками отамана Коша Запорозької Січі Калнишевського» почата 12 лютого і закінчена 16 березня 1765 р. [9, с.27]. Про самовільне обрання П. Калнишевського кошовим свідчать лист генерал-майора Штофельна до імператриці в якому зазначається: «Я получа от малороссийской коллегии уведомление: 1) о перемене в Войске Низовом Запорожском, атамана Филипа Федорова, другим Петром Калнишевским... А как сии поступки точно противны данным Грамотам: первой от Вашего Императорского Величества [1]763 году июля, от «18» о неперемене без Всевысочайших Вашего Императорского Величества конфермации кошевых...» [12, арк. 3].

Утім, зважаючи на майбутню війну з Туреччиною, в якій запорозькому козацтву відводилась чи не найважливіша роль, Катерина II змирилась з самовільним обранням П. Калнишевського кошовим. З того моменту П. Калнишевський вдруге та остаточно став кошовим отаманом аж до зруйнування Січі.

Остаточно закріпившись на посаді кошового отамана, П. Калнишевський оточив себе надійними

людьми. Його помічниками стали військовий суддя Павло Головатий, військовий писар Іван Глоба, а згодом Антон Головатий.

Основними напрямками політичної діяльності кошового П. Калнишевського були боротьба з гайдамацтвом та захист інтересів Війська Запорозького шляхом надсилання депутацій до Петербурга та активного листування з російською прикордонною адміністрацією [4, с.34].

Будучи далекоглядним політиком П. Калнишевський головну увагу приділяв політичним та економічним питанням, таким як захист запорозьких територій від зазіхань російських поміщиків, скасування мита щодо торгівлі Запорожжя з Гетьманщиною та російськими губерніями, вирішення територіальних майнових суперечок з Військом Донським та Кримським ханством тощо.

Особистісні контакти П. Калнишевського з російськими вельможами сприяли міцності його влади. Кошовий надсилав їм щирі подарунки, зокрема, широкою популярністю серед царських вельмож користувалися різні сорти дніпровської риби, екзотичні товари, такі як білі верблюди, вино, фрукти тощо. У свою чергу, багато урядовців записувалися до козацьких реєстрів. Серед яких слід відмітити генерал-майора князя О. Прозоровського, князя Г. Потьомкіна, генерал-аншефа російської армії П. Паніна [3, с.39]. Та й самі російські вельможи, при нагоді, не упускали можливості продемонструвати своє прихильне ставлення до кошового. Так, Г. Потьомкін подарував П. Калнишевському кишеньковий годинник та оксамит на пошиття одягу, носячи які кошовий мав би «...ежечасное воспоминаніе о томъ (про Г. Потьомкіна – А.Б.), который всегда содержитъ васъ въ незгладимой памяти, и все ваши препорученія исполняютъ за обрадованіе и собственное удовольствіе поставляетъ» [2, арк.1].

У той же час, незважаючи на спроби П. Калнишевського всіляко догодити російським вельможам, кошовий був непохитним, якщо справа стосувалась правових питань Війська Запорозького. Тривалий час кошовий намагався добитися виведення Запорожжя з підпорядкування Малоросійської колегії, створеної у 1764 р. після скасування гетьманства на Лівобережній Україні. Проте всі спроби кошового досягти поставленої мети не увінчалися успіхом. Як результат, виник конфлікт П. Калнишевського з президентом Малоросійської колегії графом П. Румянцевим. Саме після цієї події полковий старшина П. Савицький склав донос на кошового, в якому йшлося про прагнення П. Калнишевського знову повернутися під Турецьку протекцію.

Не розуміючи політичної стратегії кошового щодо колонізації запорозького краю, сірома, не бажаючи перетворюватися на гречкосіів, вбачала в козацькій старшині свого ворога. Називаючи себе кошовими отаманами, гайдамаки почали трошити будинки старшини та заможних козаків. Забивши до смерті деяких прибічників П. Калнишевського, повстанці рушили до будинку кошового, який був вщент погромлений ними. У результаті погрому, кошовому було завдано майнового збитку на суму 7732 крб. 26 коп. [8, арк.42]. Сам П. Калнишевський врятувався від гніву сірому

перевдягнувшись в чернечу рясу та переправившись до Новосіченського ретраншементу під захист російського гарнізону, який допоміг кошовому придушити повстання.

П. Калнишевський показав себе не лише як далекоглядний політик, але й як вдалий господар. Господарська діяльність кошового набула нового напрямку. Так, зокрема, головну увагу він зосередив не на боротьбі з поселенцями, а на встановленні контролю над стихійною селянською колонізацією. Оголосивши про напрямки даної політики на загальній військовій раді в 1765 р., П. Калнишевським спеціально було відведено площу для переселенців, яка простягалася від р. Орелі до Сіверського Дінця.

Таким чином П. Калнишевський не лише створив на Запорожжі окрему верству посполитих, але й сприяв залюдненню вільних степів Війська Запорозького, залишаючи, тим самим, за собою прерогативу у колонізації запорозького краю. Вдала колонізаційна політика була запорукою забезпечення економічної незалежності Війська Запорозького від Російської імперії. Здійснюючи активну внутрішньополітичну діяльність, П. Калнишевський не лише приділяв велику увагу питанню культури й освіти. Його коштом було збудовано та оздоблено велику кількість церковних споруд. Найвідоміші з них такі церкви, як Богородицька в Лохвиці (1763), Покровська в Ромнах (1764), Петра і Павла в Межигірському монастирі в Києві (1768), Троїцька в Пустовійтівці (1773) та Георгіївська в Петриківці (1773). Проте, як відомо, на кінець існування Запорозької Січі нараховувалось 44 церкви, 13 каплиць та 2 скити [14, с.32].

Окрім будівництва, П. Калнишевський робив багаті подарунки вже існуючим церквам. Зокрема, надіслав щедрі подарунки церкві Гроба Господнього в Єрусалимі, серед яких знаходимо чаші, дискоси, лжиці, звиздиці, все зі срібла та з позолотою.

До обов'язків кошового відноситься і розвиток освіти на Січі. Він здійснював управління всіма школами на Запоріжжі, яких як на той час була досить значна кількість. Тут існувало три спеціальних та 16 загальноосвітніх парафіяльних шкіл при церквах у центрах паланок, слободах, селах. Існувала школа, в якій випускали паланкових старшин, писарів полкових канцелярій [1, с.26]. Крім керівництва шкільною системою на Січі, П. Калнишевський дбав про «розвиток демократичних та гуманних принципів в системі освіти, оберігав національний характер школи, дух глибокої любові до рідного народу, його культури, віри, звичаїв» [9, с.26]. Здійснював кошовий і організаційні функції в галузі освіти, дбав, аби школи мали відповідні умови для навчання й життя, своєчасно забезпечувалися приміщеннями, харчами, книгами.

П. Калнишевський був освіченою людиною, любив книги, тому не шкодував коштів на їх придбання. Так, на його прохання, архімандрит Новоспаського монастиря купив книг більш як на 30 крб., Євангеліє вартістю 1000 крб., на оздобу якого сріблом, золотом та дорогоцінним камінням витрачено 500 крб. [10, с.26].

Варто відзначити успіхи кошового і у військовій сфері. Військова діяльність П. Калнишевського найбільше

пов'язана з російсько-турецькою війною 1768-1774 рр., в якій запорожцям відводилась основна роль. Оскільки вони були неперевершеними розвідниками та добре знали степ. П. Калнишевській безпосередньо очолював кінне з'єднання Запорозького Війська та, водночас, був командуючим усієї запорозької армії [9, с.32]. Протягом всієї військової кампанії кошовий проявив себе як вмільний военначальник, військовий організатор, полководець. Він особисто взяв участь у битвах під Очаковом, Кінбурном, Хаджибеем, Перекопом та Кримом. Його заслуги були визнані й самою царицею, котра 1770 р. оголосила подяку Війську запорозькому за доблесть у російсько-турецькій війні, а самого П. Калнишевського нагородила золотою медаллю з діамантами. У 1773 р. йому було присвоєно військове звання російської армії «генерал-лейтенанта» [9, с.33]. Саме з цією медаллю на грудях зображений П. Калнишевський на іконі січової Покровської церкви. Виходячи з цього, деякі історики схиляються до думки, що ікона була створена не раніше 1770 р. Це чи не єдине прижиттєве зображення П. Калнишевського, яке дійшло до нашого часу.

Утім, в 1775 р. Запорозька Січ, за наказом Катерини II, була зруйнована, а козацька старшина, кошовий П. Калнишевський, військовий суддя П. Глоба та військовий осавул А. Головатий, заарештована та заточена в стінах монастирів. Зокрема, П. Калнишевський був ув'язнений в одній із келій Соловецького монастиря.

Про заточення кошового в стінах Соловецького монастиря не знали навіть найближчі родичі. Лише згодом, майже через століття, стала відома деяка інформація про долю кошового після зруйнування Січі. Зокрема, стали відомі записки М. Колчина, який в 80-х рр. XIX ст. був монастирським фельдшером. Він подав детальний опис камери, в якій перебував П. Калнишевський: «Перед нами маленькі, приблизно в два аршини заввишки, двері з малюсінким віконцем посередині їх; двері ці ведуть у житло в'язня, куди ми і входимо. Воно має форму лежачого зрізаного конуса з цегли, завдовжки майже в чотири аршини, завширшки в сажень, висота при вході – три аршини, у вузькому кінці – півтора. Біля входу праворуч ми бачимо лаву, що була ложем для в'язня... На другому боці рештки розламаної печі. Стіни... сирі, запліснявілі, повітря затхле, сперте. У вузькому кінці кімнати є маленьке віконечко верхків шість у квадраті; промінь світла, наче крадькома, через три рами і двоє ґрат тьмяно освітлює цей страшний каземат. При такому світлі читати можна було в найсвітліші дні і то з великою напругою зору. Якщо ув'язнений намагався через це вікно подивитися на світ божий, то перед його очима поставало лише кладовище, що знаходилося прямо перед вікном» [17, с.123-124].

Окрім того, в камері протікала стеля, про що свідчить доповідь намісника Соловецького монастиря ієромонаха Симона в якому йдеться про прохання кошового надати йому дозволу за власний кошт відремонтувати дах келії [13, арк.1] (див. Додаток А).

Тюремний режим кошового відзначався особливою суворістю. Позбавлений можливості листування та спілкування, за переказами його виводили з камери лише тричі на рік: на Великдень, Преображення і Різдво. Влітку його охороняли позмінно чотири солдати, у той час як інших в'язнів лише двоє; взимку – троє солдат, тоді як біля всіх інших арештантів було лише по одному.

Проте, незважаючи на суворі умови утримання П. Калнишевського в стінах монастиря, він мав привілейоване становище в порівнянні з іншими в'язнями.

Як доказ цьому виступає отримання в'язнем значної суми в розмірі 365–366 крб. на рік. На заощаджені кошти кошовий подарував Соловецькому монастирю коштовне Євангеліє вагою понад 34 фунти срібла і вартістю 2435 крб.

Провівши у кам'яному мішку 16 років Петро Іванович був переведений до звичайної окремої камери, де він провів ще 9 років. За легендою, провівши на самоті 25 років в ув'язненні кошовий повністю втратив зір. У 1801 р., за наказом царя Олександра I, П. Калнишевському була дарована воля. Та не довго він насолоджувався свободою. Через два роки кошовий помер. Поховали кошового на головному подвір'ї Соловецького монастиря перед Преображенським собором. Згодом, через 53 роки, на його могилі, на кошти архімандрита Соловецького монастиря Олександра, була встановлена надмогильна плита, яка дивом дійшла до нашого часу.

Висновки. Прагнучи відстояти інтереси козацтва та українського народу П. Калнишевський поплатився за це власною свободою. Проте, понісши суворе покарання, будучи заточеним в стінах Соловецького монастиря, кошовий не був скорений царизмом, не втратив здорового глузду і вірності українському народові. Доля П. Калнишевського – це, перш за все, символ боротьби українського народу за власну автономію, економічну та політичну незалежність.

Література

1. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. Апанович. – К.: Либідь, 1993. – С. 254–272.
2. АСТЫДІИ ФАН. - Ф. 200. Собрание А.А. Скальковского. – Оп.3. - Спр. 291. Переписка князя Г.А. Потемкина с кошевым атаманом П.И. Калнишевским. 1774 г., июня 21 – 1775 г., января 17. – 8 л.
3. Грибовський В. Кошовий отаман Петро Калнишевський / В. Грибовський. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 130 с.
4. Грибовський В. Петро Калнишевський / В. Грибовський. – К., 2007. – 72 с.
5. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський. – Донецьк, 2003. – 733 с.
6. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького / [упоряд. С.В. Абрисимова та ін.]. – Дніпропетровськ: Тамалія, 1997. – Вип. 1. – 888 с.
7. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького / [упоряд. С.В. Абрисимова та ін.]. – Дніпропетровськ: Тамалія, 1999. – Вип. 2. – 460 с.
8. ІФНБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. Х. – Спр. 17141 – 17144. – Греков В. Судовий процес з приводу бунту в Запоріжжі в 1768 році. (стаття), 1930 р. / Матеріали рукописні і надруковані на машинці. – Арк. 1 – 50.
9. Коцур А.П. Шлях на Голгофу. Від кошового отамана Петра Калнишевського до СВУ / А.П. Коцур, В.Л. Коцур. – К.: Хрещатик, 1996. – 64 с.
10. Коцур Г. Внесок Петра Калнишевського у розвиток української культури та духовності // Часопис української історії. – 2007. – вип. 7. – с. 24 – 27.
11. Кулиняк Д.І. Соловецький в'язень. Останній кошовий Січі Запорозької: Історичний нарис про Петра Калнишевського / Д.І. Кулиняк. – К.: Рад. письменник, 1991. – 70 с.
12. РДАДА. – Ф. 13. Дела о Малороссии. – Оп.1. – Спр. 78. Примечание генерал-майора Штофельна о запорожцах (1765). – 35 л.
13. РДАДА. – Ф. 1201. Соловецкий монастырь. 1778-1785. – Оп. 1. – Ч.1. – Спр. 949. «Дожд» намісника ієромонаха Симона о просьбе Петра Ивановича Калнышевского починить крышу на его келье. – 1 л.

Brovko A.G.,

*PhD in historical Science, Senior lecturer of the department of world history and international relations
at Nezhyn Gogol state University, alyona_brovko@meta.ua*

Ukraine, Nezhyn

PETRO KALNYSHEVSKIY – THE KISH OTAMAN OF THE NEW ZAPOROZYAN SICH

The article reveals the life and the activity of Petro Kalnyshevskiy, the latest Commander of Cossack camp of the Zaporozian Sich. Here we analyzed the results of studying his vital activity and determined the divergencies in describing the Otaman's biographical date in the historical science. We emphasized the issues which have never been explored by the scientists before. Great attention was paid to the period of performing the duties of the Commander of Cossack camp by D. Kalnyshevskiy, his external and internal political activity. We also studied the Otaman's period of life in Solovki.

Key words: *ataman, Petro Kalnyshevskiy, New Sich.*

УДК 94 (4-11) 327 (73) «1981/1989»

Гончаренко А.В.,

*к.і.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції
Сумського національного аграрного університету, anatoliygoncharenko@rambler.ru*

Україна, м. Суми

СХІДНА ЄВРОПА У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ США, 1981–1989 РР.

У статті досліджено формування міжнародної політики США щодо Східної Європи у період президентства Рональда Рейгана у 1981–1989 рр. Охарактеризовано причини підтримки Вашингтоном поширення ідеї демократії та західних цінностей у східноєвропейських країнах. Висвітлено зовнішньополітичні наслідки для країн Східної Європи міжнародної політики США. З'ясовано роль президента США Р. Рейгана в еволюції американської міжнародної стратегії щодо Східноєвропейського регіону.

Ключові слова: США, Східна Європа, Рональд Рейган, міжнародна політика, ідея поширення демократії.

Постановка проблеми. Вивчення міжнародної політики США щодо країн Східної Європи у 1981–1989 рр. сьогоднішній день залишається досить актуальним, частково через засекреченість матеріалів щодо діяльності адміністрації президента США Рональда Рейгана у даний період, частково через велику кількість неопрацьованих джерел. Все це дає перспективи у подальшому вивченні проблеми і можливості переоцінки дій адміністрації президента США Рональда Рейгана та перерахувати всі плюси та мінуси її діяльності у 1981–1989 рр.

Дослідженням міжнародної політики США щодо країн Східної Європи у 80-х рр. ХХ ст. займалися зарубіжні та вітчизняні вчені. Серед праць російських дослідників, необхідно згадати роботи О. Золова [2], С. Белевцевої [1] та І. Лапшиной [4]. В українській історіографії питання треба відзначити працю Л. Магалець [6]. Щодо зарубіжній історіографії проблеми, необхідно виокремити роботи А. Шлезінгера [11], Дж. Маккінері [8], Н. Хомські [10].

Проте різнобічність підходів у працях істориків різних країн та відсутність узагальнюючих праць з порушеної проблематики у вітчизняній історіографії детермінує необхідність вивчення міжнародної політики Вашингтону щодо східноєвропейських держав у 1981–1989 рр.

Мета статті – дослідити міжнародну політику США щодо країн Східної Європи у 1981–1989 рр.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна політика США у Східноєвропейському регіоні визнавалась загальними доктринальними положеннями американського зовнішньополітичного курсу. Під час президентства Рональда Рейгана (1981–1989 рр.) ідея національної безпеки погоджувалася з необхідністю поширення демократії у світі. Провідні представники американської зовнішньополітичної еліти розглядали розвиток демократичних форм правління в країнах Східної Європи в якості одного з найкращих способів витіснення радянського впливу, що дозволяло забезпечити присутність США в східноєвропейських країнах, а тому, відкривало в перспективі можливості для утвердження гегемонії США в світі [13, с.467].

Реалізацію своїх планів Білий дім здійснював через діяльність Національного фонду підтримки демократії, створеного в 1984 р. за рішенням конгресу США, який

повинен був стимулювати демократичні процеси в державах Східної Європи. Американська адміністрація орієнтувала фонд на створення в цих країнах опозиційних структур: політичних партій, вільних профспілок, неформальних угруповань. Фінансування діяльності цього фонду відбувалося з федерального бюджету США. Гроші американських платників податків використовувалися для реалізації стратегії поширення демократії в країнах Східної Європи. Фонд купував копіювальну техніку, поліграфічне обладнання, яке передавалося опозиції в Польщі, Чехословаччині та Угорщині, де були створені умови для розвитку незалежної преси. Крім того, він надавав економічне сприяння формуванню в цих країнах незалежної від держави культури, підтримував кампанії з захисту прав людини, опозиційні політичні організації, різні демократичні рухи східноєвропейського регіону [13, с.468].

Національний фонд підтримки демократії надавав кошти і американським організаціям, які надавали спеціальний аналітичний і організаційний досвід східноєвропейським демократичним рухам для боротьби з існуючою системою. Політика США щодо Східної Європи формувалася на підставі експертних і аналітичних даних та пропозицій різних дослідницьких служб та установ. Перш за все, авторитетом користувався фонд «Спадщина» – його засновник Дж. Курс був другом президента Р. Рейгана [13, с.468]. Пропозиції фонду «Спадщина» і визначили східноєвропейську політику США в другій половині 80-х рр., знайшовши своє вираження в діяльності Національного фонду підтримки демократії. Разом з тим, адміністрація Рейгана у виробленні східноєвропейської політики активно використовувала рекомендації також і інших експертів.

Позиції експертів були представлені на слуханнях в Сенаті в підкомітеті з європейських справ у вересні 1985 р. [12]. Д. Холлоуей, старший науковий співробітник Центру з питань міжнародної безпеки та контролю за озброєнням при Стенфордському університеті, зазначив, що у Східній Європі спостерігалось падіння авторитету влади. Радянський Союз більше не міг забезпечувати життєздатність і легітимність східноєвропейських режимів. Отже, США опинилися в сприятливій ситуації для реалізації планів

руйнування колишніх політичних систем у Східній Європі [12, с.68].

Аналогічної думки дотримувався Х. Зонненфельд, науковий співробітник Бруклінського інституту, який очолював раніше в Держдепартаменті відділ досліджень та аналізу ситуації в СРСР і Східній Європі. Він акцентував увагу на тому, що стан справ у 1985 р. в соцтаборі свідчив про наростання опору східноєвропейських країн Москві у політичній і економічній сферах [12, с.69]. Експерт вважав, що саме прихід в 1985 р. у СРСР до влади М. Горбачова створив принципово нову ситуацію для реалізації американських зовнішньополітичних цілей.

Р. Рейгана будував свою східноєвропейську політику на підставі положення про те, що зміни, що відбувалися в СРСР, в перспективі повинні були привести до послаблення контролю з боку Кремля за країнами Східної Європи, внаслідок чого, що Захід отримає можливість сприяти і заохочувати проведення в східноєвропейських країнах демократичних перетворень [1, с.18].

На думку К. Девіша, професора Мерілендського університету, для досягнення перемоги в політичному протистоянні систем необхідна наявність у адміністрації Р. Рейгана продуманої і зваженої політики усунення радянського контролю над країнами Східної Європи [12, с.69].

Для того, щоб оцінити ситуацію, що склалася, в середині грудня 1985 р. держсекретар США Джордж Шульц здійснив поїздку східноєвропейськими країнами. Позиція адміністрації Р. Рейгана була в цілому визначена, про що свідчить заява Шульца: «СРСР повинен, нарешті, зрозуміти, що його власні інтереси безпеки не можуть забезпечуватися за рахунок придушення свободи своїх сусідів» [14, с.6]. Держсекретар також зазначив: «Ми проводимо чітку диференціацію між східноєвропейськими країнами, між ними і Радянським Союзом з метою заохочення більшої незалежності їхньої зовнішньої політики, більшої поваги прав людини, здійснення економічних і соціальних реформ. Уряди, які проводять подібний курс, знаходять у нас розуміння» [14, с.6].

Виходячи з політичної ситуації, що склалася в результаті змін у СРСР, навесні 1986 р. заступник держсекретаря Джон Уайтхед зайнявся подальшою роботою над перспективою східноєвропейського курсу США, сформувавши спеціальну аналітичну групу з фахівців у питанні Східної Європи, пропозиції якої склали основу його програм поїздок східноєвропейськими країнами [15, с.67]. За два роки він зробив чотири поїздки, відвідавши всі держави – члени Організації Варшавського Договору [16, с.50]. У турне Східною Європою перед ним стояло завдання отримати максимально повну інформацію і вплив на політичну ситуацію в східноєвропейських країнах з метою поширення американських цінностей та інститутів демократії [1, с.19].

Дж. Уайтхед зустрічався з членами урядів і керівництва партій, з представниками різних опозиційних груп та партій. Зокрема, в ЧССР він спілкувався з В. Біляком, членом політбюро КПЧ, і

представниками правозахисної організації «Хартія-77», у Польщі – з В. Ярузельським, кардиналом Й. Глемпом, лідером «Солідарності» Л. Валенсою [16, с.50]. Уайтхед підкреслював, що США провідну роль при формуванні свого нового східноєвропейського курсу приділяли питанням прав людини, політичного плюралізму, розвитку демократії. Керівникам східноєвропейських країн заступник держсекретаря вказував на конкретні проблеми їх внутрішньої політики, які не можуть залишатися поза увагою США. Керівнику НДР Е. Хонеккеру було передано прохання зупинити застосування військової сили проти громадян НДР, які намагалися піти на Захід через Берлінську стіну. Болгарського лідера Т. Живкова Дж. Уайтхед прохав припинити переслідування представників турецької меншини. У бесідах з румунським диктатором Н. Чаушеску була порушена проблема угорської меншини. У Варшаві представник він говорив про необхідність для польських властей почати реальний діалог з профспілкою «Солідарність» і католицькою церквою, що оскільки це був єдиний шлях зберегти стабільність в країні [16, с.50].

Дж. Уайтхед підкреслював, що Вашингтон займе доброзичливу позицію щодо країн Східної Європи, якщо вони готові слідувати американським фундаментальним принципам демократії, американським стандартам і способу життя. Саме від позиції США, які грають провідну роль в міжнародних фінансових інститутах, залежала реакція останніх на запит східноєвропейських країн про надання їм економічної та фінансової допомоги [16, с.68]. Надання економічної та фінансової допомоги країнам Східної Європи та поширення в них демократії оцінювалося в той час як ефективний стратегічний курс, про що Дж. Уайтхед зазначив під час виступу 19 січня 1988 р. у Вашингтонському інституті міжнародних відносин [1, с.20].

США спостерігали в східноєвропейських країнах реальний процес зміни політичного клімату, поліпшення становища з дотриманням прав людини. Визнанням і заохоченням цього стало укладення нових консульських угод з Чехословаччиною та Югославією, скасування штрафних санкцій проти Польщі, підписання договору з ПНР про науковий обмін і надання нових технологій, розширення співробітництва в боротьбі з міжнародним тероризмом [16, с.69]. Щодо ефективності американської стратегії поширення демократії, Дж. Уайтхед визнав, що успіху курсу США сприяла ситуація, що склалася на міжнародній арені внаслідок змін, які відбувалися у внутрішній і зовнішній політиці СРСР, оскільки Москва послабила контроль і тиск на країни Східної Європи, дозволивши їм почати демократичні перетворення [1, с.20].

Успішній реалізації стратегії поширення демократії, крім того, передувала економічна криза у східноєвропейських країнах, яка робила їх залежними від допомоги США і примушувала виконувати американські умови і вимоги [17, с.41-42]. Перспективність обраного США курсу визнавав професор С. Біалер, доктор дослідного інституту міжнародних відносин при Колумбійському університеті, який під час виступу в конгресі США на слуханнях у Палаті представників у

травні 1988 р. зазначив, що в найближчі роки в Східній Європі слід очікувати виникнення народних хвилювань і серйозних соціальних «вибухів» [17, с.66]. Він відчував, що економічна криза впливає на те, що США втрачає можливість надавати допомогу, а тому, впливати на ситуацію в Східній Європі. В зв'язку з цим С. Біалер вважав і надалі основним завданням адміністрації Р. Рейгана пов'язувати рівень розвитку відносин зі східноєвропейськими країнами ступенем їх прихильності економічним і політичним реформам. Від цього, як вважав С. Біалер, залежала і можливість надання в майбутньому для Східної Європи «нового плану Маршалла», побудованого на тих же принципах надання економічної, технічної та гуманітарної допомоги [17, с.66]. Визнаючи політичну ситуацію в ПНР, такою, що найбільш відповідала інтересам США, С. Біалер вважав, що в цій країні має бути ефективна чітка залежність розвитку американо-польських відносин від подальшого політичного курсу В. Ярузельського [17, с.67].

США зайняли непримиренну позицію у питанні подальших позик для Польщі, попередньою умовою отримання яких було проведення в країні економічних і політичних змін. США сподівалися, що зневірений польський уряд, відвернеться від Москви. І в разі досягнення компромісу між «Солідарністю» і польським урядом США активно будуть заохочувати посилення демократичних процесів і нададуть економічну допомогу [17, с.67].

Слухання в конгресі в травні 1988 р. представили широкий спектр розробок експертів з проблем Східної Європи. Висловлені рекомендації вивчалися і використовувалися Білим домом при формуванні та проведенні східноєвропейського курсу. М. Мендельбаум, старший науковий співробітник Ради з міжнародних відносин, дотримуючись політики диференційованого підходу, вважав, що США повинні активніше використовувати у відносинах зі Східною Європою економічні важелі тиску і культурні зв'язки, які повинні були, на його думку, сприяти поверненню східноєвропейських країн в західно-атлантичну цивілізацію [17, с.164]. Він також рекомендував Білому дому зосередитися на встановленні у Східній Європі демократичних форм правління, возз'єднання Європи і перш за все Німеччини. При цьому, на думку експерта, необхідно було усунути загрозу Заходу з боку СРСР шляхом якнайшвидшого виведення радянських військ, розміщених в Східній Європі [1, с.21].

В. Луерс, колишній посол США в ЧССР (1983–1986 рр.), вважав, що США повинні активно контактувати з політико-економічною і інтелектуальною елітою Східної Європи, підтримувати опозиційні групи, здійснювати масштабне економічне проникнення в східноєвропейські країни, щоб сприяти їх економічній незалежності від СРСР. Особливу увагу, на його думку, слід було звернути на етнічні проблеми, що існували у Східній Європі, які повинні були стимулювати загострення національного питання в східноєвропейських країнах, так як це призвело б до розпаду існуючих державних утворень, відповідно, до ліквідації політичних систем, залежних від СРСР. Стан хаосу та

політичної нестабільності дозволив би поширити американський вплив у східноєвропейських країнах, заповнивши утворений вакуум, що певною мірою вдалося здійснити в колишній Югославії [1, с.21].

В. Луерс розглядав і німецьке питання, у вирішенні якого представники американського істеблішменту бачили можливість подолання розколу Європи, залучення Східної Європи до сфери впливу Заходу, поширення американських інститутів демократії і способу життя, гарантії американської присутності в регіоні. Для реалізації цих цілей він рекомендував використовувати амбіції М. Горбачова і внутрішні проблеми СРСР, унаслідок яких СРСР майже самоусунувся від контролю над процесами, що відбувалися в країнах Східної Європи, і відкрив великі можливості для США [1, с.22].

Директор Центру дослідження міжнародної політики СРСР при корпорації «РЕНД» А. Хорелік закликав пов'язувати будь-які політичні дії з боку Білого дому з положенням в області прав людини в кожній конкретній країні Східної Європи [17, с.22].

Під час президентства Р. Рейгана відбувалося переосмислення концепції прав людини як елемента міжнародної діяльності США. Зміст концепції прав людини наводився у відповідності до цінностей американського суспільства і погоджувався з інтересами національної безпеки. У другій половині 1980-х рр. проблема прав людини посіла провідне місце в системі пріоритетів міжнародного курсу США, так як, саме в цей період склалися сприятливі умови для найбільш ефективного використання цієї тези для досягнення конкретних зовнішньополітичних цілей. На думку політичної еліти США, проблема прав людини повинна була бути поставлена на службу дипломатії. Вашингтон у другій половині 1980-х рр. розглядав проблему прав людини як реальний інструмент поширення демократії. В цілому провідні американські експерти вважали необхідним для уряду заохочувати країни Східної Європи до відходу від СРСР і проведення політико-економічних реформ. Просування демократії в Східній Європі розглядалося як середовище поширення американського впливу і витіснення СРСР [1, с.22].

Позиція експертів пояснюється політичною ситуацією в другій половині 1980-х рр. У перший президентський термін Рейгана, коли вплив СРСР у східноєвропейських країнах був міцним, вони розглядалися США як малодоступні для американського ідеологічного та економічного проникнення. Білий дім міг лише розраховувати на загострення розбіжностей між лідерами країн Східної Європи і СРСР. Що стосується другого президентського терміну Р. Рейгана (1985–1989 рр.), то після оголошення політики перебудови в СРСР, переходу від конфронтації до діалогу і співпраці в радянсько-американських відносинах, послаблення радянського контролю над Східною Європою Вашингтон змінив свій підхід до східноєвропейських країн. Ситуацію, що склалася, розглядалася як сприятлива для нових методів американського проникнення шляхом протиставлення колишнім режимам цінностей американського способу життя та інститутів демократії [1, с.22].

Стратегія поширення демократії у нових міжнародних умовах мала швидкий вплив на політичну ситуацію в країнах Східної Європи. У Чехословаччині населення активно вимагало релігійних свобод, в Угорщині посилювався демократичний рух, у Східній Німеччині молодь почала вимагати права на вільний виїзд із країни, а в Польщі до опозиційних сил приєдналися студенти, які здійснювали боротьбу за академічні свободи. В решті-решт саме політика поширення демократії призвела в 1989 р. до переходу на шлях демократичних перетворень у країнах Східної Європи [13, с.610].

Висновки. Таким чином, провідною зовнішньо-політичною доктриною США в другій половині 1980-х років була визнана стратегія поширення демократії, яка формувалася і проводилася на підставі розробок провідних мозкових трестів, перш за все неоконсервативного напрямку, і авторитетних експертів з проблем Східної Європи. Ідея поширення демократії за своїм змістом передбачала насамперед впровадження американських уявлень про демократію і функціонування демократичних інститутів, сприйняття конкретних демократичних процедур і норм на основі американського політичного процесу. Висунута стратегія мала конкретні прагматичні цілі. В кінцевому результаті, успішне сприйняття американського досвіду, на думку політиків США, повинно було втягнути східноєвропейські країни в сферу їх впливу, показати світовій спільноті життєздатність американських цінностей демократії і, отже, підтвердити їх лідерство в світі [18, с.174].

Таким чином, найбільш ефективним засобом реалізації міжнародної політики щодо країн Східної Європи в другій половині 1980-х років США обрали метод їх економічної залежності. США в якості умови надання економічної допомоги східноєвропейським країнам висували політичні вимоги пов'язані з розповсюдження демократії американського зразка. Результати застосування зовнішньополітичної доктрини Р. Рейгана розглядалися американськими політиками як успіх, тому що дозволили США зміцнити свої позиції у східноєвропейських країнах.

Література

1. Белевцева С.Н. Восточноевропейская стратегия США в конце 1980-х г. / С.Н. Белевцева // Новая и новейшая история. – 2002. – № 4. – С. 18–25.
2. Золов А.В. США: борьба за мировое лидерство. В 2 ч. / А.В. Золов. – Калининград, 2000. – Ч.1. – 129 с.
3. Курьеров В.Т. Внешнеэкономический курс республиканской администрации США / В.Т. Курьеров. – М.: Международные отношения, 1987. – 278 с.
4. Лапшина И.К. Раздельное правление в политической истории США второй половины XX века / И.К. Лапшина. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2008. – 264 с.
5. Лебедева А.Ф. США: Государство и социальное обеспечение / А.Ф. Лебедева. – М.: Искран, 2000. – 272 с.
6. Магалець А.Д. Рональд Рейган: Видатні особи ХХ ст. / А.Д. Магалець // Історія України. – 1999. – № 12. – С. 10.
7. Макар'євич А.С. Система внешнеполитического планирования и анализа: опыт США 70–90-х годов / А.С.

Макар'євич // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – №12. – С. 48–49.

8. Макинери Дж. США. История страны / Дж.Макинери. – М.: Искран, 2009. – 335 с.

9. Савельев В.А. Рейганизм: предварительные итоги / В.А. Савельев // США: Экономика, политика, идеология. – 1987. – №9. – С.15–19.

10. Хомский Н. Гегемония или борьба за выживание: стремление США к мировому господству / Н. Хомский. – М.: Столица-Принт, 2007. – 464 с.

11. Шлезингер А.М. Циклы американской истории / А.М. Шлезингер. – М.: Мысль, 1991. – 688 с.

12. Crisis of will in the Warsaw Pact: hearing before the Subcommittee on European Affairs of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Ninety-ninth Congress, first session on U.S. policy toward East Europe, West Europe, and the Soviet Union, September 19, 1985. – Part 4 of 5. . – Washington: U.S. G.P.O., 1986. – 111 p.

13. Mandate for leadership III: policy strategies for the 1990s / [Charles L. Heatherly, Burton Yale Pines]. – Washington: Heritage Foundation, 1989. – 927 p.

14. The Department of State Bulletin. – V. 86. – № 2107 (February 1986). – Washington: Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs. – 100 p.

15. The Department of State Bulletin. – V. 88. – № 2133 (April 1988). – Washington: Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs. – 92 p.

16. The Department of State Bulletin. – V. 88. – № 2136 (July 1988). – Washington: Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs. – 84p.

17. United States-Soviet relations, 1988: hearings before the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, One Hundredth Congress, second session, May 5, 11, 12; June 27, 29; July 12 and 14, 1988. – Vol. II. – Washington: U.S. G.P.O., 1988. – 563 p.

References

1. Belevtseva S.N. Vostochnoevropeyskaya strategiya SShA v kontse 1980–kh g. / S.N. Belevtseva // Novaya i noveyshaya istoriya. – 2002. – № 4. – С. 18–25.
2. Zolov A.V. SShA: bor'ba za mirovoe liderstvo. V 2 ch. / A.V. Zolov. – Kaliningrad, 2000. – Ch.1. – 129 s.
3. Kur'evov V.G. Vneshneekonomicheskij kurs respublikanskoj administratsii SShA / V.G. Kur'evov. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1987. – 278 s.
4. Lapshina I.K. Razdel'noe pravlenie v politicheskoy istorii SShA vtoroy poloviny KfKf veka / I.K. Lapshina. – M.: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, 2008. – 264 s.
5. Lebedeva L.F. SShA: Gosudarstvo i sotsial'noe obespechenie / L.F. Lebedeva. – M.: Iskran, 2000. – 272 s.
6. Mahalets' L.D. Ronald' Reyhan: Vydatni osoby KfKf st. / L.D. Mahalets' // Istoriya Ukrayiny. – 1999. – № 12. – С. 10.
7. Makarychev A.S. Sistema vneshnepoliticheskogo planirovaniya i analiza: opyt SShA 70–90–kh godov / A.S. Makarychev // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyeyotnosheniya. – 1994. – №12. – С. 48–49.
8. Makinerni Dz. SShA. Istoriya strany / Dz. Makinerni. – M.: Iskran, 2009. – 335 s.
9. Savel'ev V.A. Reyganizm: predvaritel'nye itogi / V.A. Savel'ev // SShA: Ekonomika, politika, ideologiya. – 1987. – №9. – С.15–19.
10. Homskij N. Gegemoniya ili bor'ba za vyzhivanie: stremlenie SShA k mirovomu gospodstvu / N. Homskij. – M.: Stolica-Print, 2007. – 464 s.

11. Shlezinger A.M. *Cikly amerikanskoj istorii / A.M. Shlezinger*. – M.: Mysl', 1991. – 688 s.
12. *Crisis of will in the Warsaw Pact: hearing before the Subcommittee on European Affairs of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Ninety-ninth Congress, first session on U.S. policy toward East Europe, West Europe, and the Soviet Union, September 19, 1985. – Part 4 of 5. – Washington: U.S. G.P.O., 1986. – 111 p.*
13. *Mandate for leadership III: policy strategies for the 1990s / [Charles L. Heatherly, Burton Yale Pines]. – Washington: Heritage Foundation, 1989. – 927 p.*
14. *The Department of State Bulletin. – V. 86. – № 2107 (February 1986). – Washington: Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs. – 100 p.*
15. *The Department of State Bulletin. – V. 88. – № 2133 (April 1988). – Washington: Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs. – 92 p.*
16. *The Department of State Bulletin. – V. 88. – № 2136 (July 1988). – Washington: Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs. – 84p.*
17. *United States-Soviet relations, 1988: hearings before the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, One Hundredth Congress, second session, May 5, 11, 12; June 27, 29; July 12 and 14, 1988. – Vol. II. – Washington: U.S. G.P.O., 1988. – 563 p.*

Goncharenko A.V.,

*candidate of Historical Sciences, associate professor, Sumy National Agrarian University,
anatoliygoncharenko@rambler.ru*

Ukraine, Sumy

EASTERN EUROPE IN THE INTERNATIONAL POLICY OF THE UNITED STATES, 1981–1989

The article investigates the formation of the international police of the USA towards Eastern Europe during the presidency of Ronald Reagan in 1981-1989. It is described the causes of Washington's support for the spread of ideas of democracy and western values in Eastern European countries. The article deals with foreign policy implications of US foreign policy for the countries of Eastern Europe. It is clarified the role of U.S. President Ronald Reagan in the evolution of international American strategy towards the Eastern European region. It is outlined the influence of Soviet-American relations on the development of the international strategy of the United States against Eastern European states.

Key words: *the USA, Eastern Europe, Ronald Reagan, international police, the idea of spreading democracy.*

УДК 340.15 (477)

Закоморний Я.О.,

курсант 3-го курсу 2-го факультету

Харківського національного університету внутрішніх справ, E-mail: zakomornyj97@mail.ru

Україна, м. Харків

ЗБОРІВСЬКИЙ ТА БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ДОГОВОРИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена історико-правовому аналізу Зборівського (1649) та Білоцерківського (1651) договорів, що мали визначний вплив на перебіг Національно-визвольної війни. За допомогою як загальнонаукових (аналіз, синтез), так і конкретно-історичних (проблемно-хронологічний, історико-генетичний тощо) методів, автору вдалося з'ясувати основні передумови та наслідки укладання зазначених договорів у контексті становлення української козацької державності.

Ключові слова: Зборівський договір, Білоцерківський договір, Гетьманщина, Національно-визвольна війна, Річ Посполита.

Актуальність. Національно-Визвольна війна, або Національна революція середини XVII ст. є однією з найвизначніших подій української історії. Важливість цих подій для сучасників полягає в тому, що саме тоді були закладені підвалини сучасної української державності. Її формування відбувалося не лише на полях битв, але і під час дипломатичних зустрічей, укладання перших міжнародних договорів української козацької держави – Гетьманщини. Безсумнівно, найбільший вплив на перебіг Національно-Визвольної війни мали Зборівський і Білоцерківський мирні договори. З огляду на це, дослідження історико-правового контексту їх укладання не позбавлено актуальності і на сучасному етапі.

Стан вивчення проблеми. Різні аспекти Національно-визвольної війни середини XVII ст. неодноразово привертала увагу як українських, так і закордонних істориків. Найбільш ґрунтовні дослідження належали авторству М. Грушевського [1], І. Крип'якевича [2], М. Петровського [3], В. Смоля [4]. Проте основна увага фахівців була прикута до перебігу бойових дій та тих соціально-економічних перетворень, що відбувалися на українських землях після їх звільнення з-під влади польської шляхти і магнатів. Більш докладно зазначені договори на сторінках своєї монографії охарактеризував В. Голобуцький [5]. Але враховуючи той факт, що вона з'явилася ще в середині минулого століття, більшість авторських підходів та оцінок є безнадійно застарілою. У останні роки побачило світ не так багато робіт з тематики нашого дослідження. Слід відзначити публікації І. Анікієнко [6], О. Юга [7]. Але вони здебільшого присвячені аналізу одного з зазначених договорів, а не їх комплексному розгляду.

Отже, спираючись на вище наведені факти стосовно актуальності укладання та затвердження Білоцерківського та Зборівського договорів, з урахуванням попередніх здобутків дослідників, які також займалися дослідженням цієї теми та спираючись на репрезентативну джерельну базу, **автор поставив собі за мету** всебічно проаналізувати увесь комплекс факторів, що мав вплив на укладання та ратифікацію вище згаданих мирних договорів та здійснити їх порівняльний аналіз.

Основна частина. Національні, соціальні та релігійні утиски українського населення Речі Посполитої привели до початку в січні 1648 р. Національно-Визвольної війни, на чолі якої став колишній чигиринський сотник Б. Хмельницький. Військова кампанія 1648 р. виявилася надзвичайно вдалою для українців, які тоді до того ж мали підтримку татарської кінноти. Наприкінці 1648 г. майже всі етнічні українські території було звільнено від польського гноблення [8, с.31]. Новий король Ян II Казимир запросив гетьман про перемір'я. Б. Хмельницький погодився на цю пропозицію.

Але, оговтавшись після перших поразок та підсиливши військо кількома тисячами найманців, польська сторона вже взимку 1649 р. вирішила поновити наступ на позиції повстанців. Під час кампанії 1649 р. українське військо на початку липня взяло в облогу з'єднання коронного гетьмана Я. Вишневецького у фортеці Збараж, а шляхтичам на чолі з королем Яном II Казимиром, завдало удару під Зборовим у серпні 1649 р. [4, с.42].

Ситуація для поляків складалася критично. Серед оточених у Збаражі розпочався голод, 4 тис. вояків вони втратили у бою під Зборовим [8, с.35]. Але подальший переможний хід козацького війська стала на заваді зрада татарського хана, який був не зацікавлений у перемозі козацького війська і тому пішов на таємні переговори з польським королем. Це дозволило полякам вийти з оточення та укласти компромісний Зборівський мир. У свою чергу, Б. Хмельницькому не залишалось іншого вибору як піти на переговори з польським королем тим самим зберегти більшу частину українських земель та отримати час для підготовки до нової війни з Польщею.

Переговори розпочалися 7 серпня. Козацькі лідери представили наступні вимоги: підтвердити колишні права та вільності козацтва; не обмежувати певною цифрою козацький реєстр; визнати козацьку територію в межах: на заході – Дністер – Берлінець – Бар – Старокостянтинів – Случ – Прип'ять; на півночі – Стародуб; на сході – кордон з Росією; на цій території заборонити перебування польського війська; всім селянам, козакам, міщанам і шляхті, які приймали участь у війні, об'явити амністію; всіх тих хто після

складання реєстру повинен буде повернутися під владу колишніх власників не піддавати ніяким репресіям; скасувати унію у межах Речі Посполитої; заборонити єзуїтам селитися в українських містах; надати міста в сенаті київському православному митрополиту та двом владикам; католики не повинні займати посади королівських урядників в Україні; король з шістьма сенаторами та з шістьма послами Речі Посполитої на найближчому сенаті під присягою повинен підтвердити недоторканність православної віри та гарантувати дотримання зазначених вимог [9, с.93].

Польський король, спираючись на підтримку хана, не хотів погоджуватися на умови козаків і через це переговори канцлера Є. Осолінського та Б. Хмельницького просувалися дуже натужно [5, с.206]. В решті решт польська сторона була змушена піти на мир, видавши 8 серпня «Декларацію його королівської милості Війську Запорозькому», що більш відома як Зборівський мирний договір.

Його умови дещо відрізнялися від вимог козацької сторони: кордони Гетьманщини визнавалися в межах: Дністер – Ямпіль – Брацлав – Вінниця – Погребище – Паволоч – Коростишев – Горностаїполь – Димер – Дніпро – Остер – Чернігів – Ніжин – Ромни та скрізь аж до московського кордону та Дніпра; козацький реєстр становив 40 тис. Всі селяни які не потрапили під реєстр мали повернутися до панів; козацькому війську підтверджувалися їхні вільності; коронне військо не мало права з'являтися на козацькій території; питання про унію та церковних правах повинно вирішитися на найближчому сеймі; київському митрополиту надавалося місто в сенаті; єзуїти позбавлялися права мешкати в Києві та інших містах; урядники на Україні повинні бути особами православного віросповідання; всім учасникам війни оголошували амністію; Чигирин з округом віддавався Б. Хмельницькому та приписувався до гетьманської булави. Всі пункти підлягали ратифікації сеймом [5, с.207].

10 серпня 1649 р. відбулося урочисте підписання договору. Б. Хмельницький на цій церемонії переконував короля, що козаки боролися лише проти панів, які порушили перемир'я під Замостям. Проте, не виникає сумнівів, що це був тактичний хід. Гетьман, як і раніше, намагався запевнити короля, що у нього з козаками спільний ворог магнати, а через поступки козацтву він може розраховувати на підтримку з боку України. Як свідчать історичні джерела Богдан Хмельницький вів себе на присязі спокійно та стримано, чому дивувалися всі присутні навіть Я. Радзівіл, який відмічав його стійкість. Гетьман навіть присягнув сидячи на стільці [10, с.128].

Того ж дня війська роз'їхалися зі Зборова. Король попрямував до Варшави, а Б. Хмельницький зі своїм військом на Південне Подніпров'я, кримський хан пішов з ордою до Збаража і взяв там відкуп 40000 галерів з осаджених магнатів. Окремі татарські загони відправились розоряти українські землі. Вони нанесли чимало шкоди українському населенню не тільки бранням в ясир, але й грабунком, підпалами тощо [5, с.209].

Таким чином, Зборівський договір змінив правовий статус козацької держави. Річ Посполита була змушена визнати автономію українських земель в межах Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств. Також Гетьманщина мала можливість отримати міжнародне визнання [8, с.93].

Отже настав мир. Польська сторона намагалася представити битву під Зборовим як блискучу перемогу малого польського війська над 400 тис. козацько-татарським військом. Як наслідок, Польща начебто отримала величезні вигоди: повернення деяких воєводств, звільнення оточених у Збаражі магнатів (за великий викуп), послаблення ворога всього християнства – кримського хана та інше. Ці реляції поширювалися в іноземних дворах, публікувалися, і їхньою метою було приховати поразку польського двору і підтримати престиж Польської держави.

Дійсно, польська влада переважно наголошувала на позитивних для неї сторонах Зборівського миру, а саме: порятунок обложеного війська, повернення втрачених провінцій, послаблення українського війська та зменшення небезпеки з боку татар. Невдовзі після укладання миру, канцлер Є. Осолінський склав інструкцію до сеймиків, в якій мова йшла, що попри всі незгоди, які спіткали Польщу, король не тільки зміг їх подолати, але й ускладнив становище козаків тим, що був розірваний договір між Кримським ханством та Гетьманщиною, а хан перейшов на його бік.

Є. Осолінський вважав що, Зборівський договір, був чи не єдиним порятунком для Речі Посполитої. Крім того він намагався переконати суспільство, що умови договору допоможуть Польщі самоствердитися на території України та, надалі, диктувати свої вимоги [7, с.97].

Ця інструкція є прикладом того, як польська еліта намагалася представити польському суспільству Зборівський договір лише з позитивного боку. Але ці спроби зазнали невдачі. Дізнаючись докладніше про умови договору, шляхта ледве могла приховати своє обурення. Найбільш негативну реакцію викликали статті стосовно автономії України. Сам факт того, що король припустив таку можливість, став приводом для звинувачень його у зговорі з Б. Хмельницьким і кримським ханом та зрадником національних інтересів. З огляду на це, частина шляхти сподівалась, що сейм не затвердить умови Зборівського договору, а канцлера і короля притягнуть до відповідальності [7, с.95-96].

Зборівський договір отримав схвальні відгуки від канцлера, київського воєводи та значної частини сенаторів, які наполягали на необхідності його затвердження у сеймі, оперуючи тими ж фактами, що і Є. Осолінський, а саме: Б. Хмельницький не поспішав розпускати своє військо, доки договір не був прийнятий, а польське військо не отримувало платні та погрожувало бунтом, також якщо Польща порушить умови договору, хан може спрямувати військо на неї [7, с.96].

Що стосується самого Яна Казимира, то він вимагав від українського гетьмана вірності, найшвидшого відведення козаків від лінії розмежування, складання нового реєстру, відділення селян від козаків. Селяни мали повернутися до своїх колишніх господарів. Шляхта поновлювала право власності на маєтки на тих

територіях, що не підпадали під козацьку юрисдикцію [11, с.117].

Втім, частина шляхти вважала беззаперечною невдачею польського уряду втрату можливості здійснення силового сценарію повної ліквідації молодшої української держави та повернення козацтва до часів дії «Ординації» 1638 року [4, с.50]. Ставлення шляхти залежало від воєводства, наприклад на руському сеймику частина учасників погоджувалася з необхідністю затвердження договору, а решта – вважала за необхідність вислухати думку інших станів. Щодо козацького реєстру то його вважали корисним тим що, за допомогою нього поляки звільнялися від сплати данини татарам. Проте шляхта Руського воєводства вважала, що потрібно готуватися до продовження війни, про що свідчать листи Я. Вишнівського до короля та С.Чарнецького до Я. Браницького [7, с.97-98]. Я.Радзівіл іронічно писав: «Хмельницький нав'язав нам свою волю і ми це вважаємо «перемогою» [2, с.301].

Закордоном теж скептично оцінювали «перемогу» поляків під Зборовим. Ватикан, дізнавшись, що договір з Б. Хмельницьким обмежує права римсько-католицької церкви, заявив польському уряду рішучий протест. В інших західних державах почали з'являтися твори, автори яких говорили про близький та безславний кінець Речі Посполитої.

Українські історики по різному оцінювали цей договір. Так, М. Грушевський з цього приводу зауважував: «Зборівський фінал був важким ударом і для одної і для другої сторони. Обидві відчули його тяжке розчарування по всіх зусиллях – і обидві всіма силами намагалися не показати цього перед широким світом: удавали вдоволення з світлих результатів перемоги» [1, с.476].

Польські інструкції передбачали, що остаточну думку, що до вирішення долі Зборівського договору потрібно висловити, тоді коли будуть з'ясовані позиції всіх представників воєводств. Шляхта найбільше переймалася питаннями, що стосувалися їхніх прав та вольностей, можливість повернення до маєтків, що знаходились на території Гетьманщини, та непорушності прав католицької церкви. В окремих інструкціях зазначалось, що якщо б послі від воєводств на сеймі визнали умови договору занадто тяжкими, тоді б створювалася комісія, яка повинна була б провести переговори з Хмельницьким стосовно пом'якшення умов договору [12, с.132].

29 листопада розпочалися наради в ході яких польський суддя Л. Мясниковський запропонував відправити когось прихильного до Б. Хмельницького, щоб той запевнив його, що польська армія, яка стояла на той час біля кордонів з козацькою Україною, не несе йому загрози [7, с.99]. Врешті – решт 12 грудня була скликана таємна рада на якій було детально обговорено умови договору. Підчас перебігу засідання в польській ізбі, шляхта поступово почала погоджуватися з ними. 12 січня 1650 року Зборівський договір був повністю затверджений польським королем. Це було чи не єдиною можливістю для Речі Посполитої уникнути ще більшої небезпеки. Як відзначав М. Грушевський «на випадок не затвердження зборівських актів треба було рахуватися з

перспективою нової війни з козаками й ордою, а на шії було ще й своє незаплачене військо, що ставило високі вимоги й грозило бунтом» [1, с.479].

Отже, Зборівський договір укладений у серпні 1649 р. отримав неоднозначні оцінки, як серед польських, так і серед українських еліт. Частина шляхти, що займала помірковані позиції, сподівалася, що цей документ справді може припинити кровопролиття і надалі сприятиме налагодженню конструктивного діалогу з українською стороною.

Проте були і противники цього договору, що представляли так звану «партію війни». Зборівський мир, вочевидь, не тільки не послабив протиріч між королівським двором та шляхтою, а навпаки тільки загострив їх. Як і після перемир'я під Замостям магнати вважали, що мир було підписано за їхній рахунок. Вони у всьому звинувачували короля, а король у свою чергу магнатів. Магнати не припускали і думки про українську козацьку автономію, вбачаючи в договорі лише можливість тимчасового перепочинку у справі повернення під свій повний контроль українських земель. Навіть існували плани усунення короля від влади на найближчому сеймі [5, с.211].

Як засвідчив подальший перебіг подій, вирішальний вплив на короля мали настрої саме агресивно налаштованої частини шляхти. Таким чином, Зборівський договір не став завершенням українсько-польського збройного протистояння, але виявився важливим етапом у процесі становлення української державності.

Варто відзначити, що Б. Хмельницький докладав значних зусиль, щоб Уряд Речі Посполитої виконував умови Зборівського договору і навіть змінював його на користь України. Про це свідчить проект нового договору, який на початку 1650 р. гетьман представив королю. У квітні 1650 року до польського сейму надійшов анонімний лист в якому було сказано, що мир буде не довгим тому що, Хмельницький почав вести переговори з ворогами Речі Посполитої (Трансільванією, Швецією) без відома короля [13, с.181]. Саме тому на міцний мир годі було сподіватись.

Активні бойові дії відновилися у 1651 році. Польське військо знову очолили М. Потоцький та М. Калиновський, які повернулися з полону і сподівалися помститися козакам. У лютому-березні 1651 р. спроба їх наступу на Поділлі виявилася невдалою. І. Богун, який керував обороною Вінниці, зумів дати гідну відсіч шляхетському війську.

Доля кампанії вирішувалася під Берестечком, що на Волині, де у червні 1651 р. сталася масштабна битва 150 тис. польської армії проти 100 тис. козаків і 50 тис. татарської кінноти. У вирішальний момент татари не витримали напруги і залишили поле бою, оголосивши лівий фланг козацького війська. Б. Хмельницький, який вирушив до їх на переговори, був силоміць затриманий колишніми союзниками. У підсумку, козаки потрапили у оточення та втратили близько 30 тис. чоловік [4, с.86]. Ситуацію ще більш загострило захоплення Кисва литовським князем Я. Радзівіллом.

За цих обставин, гетьман звертається до населення з універсалом в якому закликає не припиняти боротьбу.

Внаслідок енергійної діяльності Б. Хмельницького та його соратників під Білою Церквою швидко побудували надійні укріплення і сформували нові полки. Внаслідок жорстокого бою, який відбувся 14-15 вересня, Б. Хмельницький зупинив наступ об'єднаних польсько-литовських сил. Попри всі несприятливі фактори гетьман шукав шлях до мирних переговорів.

Ще 12 серпня 1651 р. Б. Хмельницький звертався до М. Потоцького з пропозицією укласти мир на основі Зборівського. Переговори відбувалися у напруженій обстановці, постійно переривалися та супроводжувалися погрозами М. Потоцького [14, с.264]. Спочатку було укладено тимчасове перемир'я.

Після того як польське військо потрапило в тяжке становище на Подніпров'ї, польські старшини М. Потоцький та М. Калиновський поновили переговори з Б. Хмельницьким та старшиною. 9 вересня до козацького табору прибули їх представники з проектом мирної угоди, що мала наступні пункти: погодитися на скорочення козацького реєстру з 40 до 15 тис. чоловік і закінчити його складання не пізніше як через чотири місяці; дозволити частинам польського війська розміститися в Україні; козаки розривають союз з татарами та змушують їх повернутися до Криму [13, с.183].

Прибувши до табору Б. Хмельницького, польська делегація встановила зв'язки з військовим писарем І. Виговським, який був тасмним прибічником укладання миру з Річчю Посполитою. І. Виговський намагався схилити гетьмана на підписання договору на умовах, що пропонували поляки, проте Б. Хмельницький, не зважаючи на тяжкий стан козацького війська, мав що заперечити польській стороні. Єдине на що погодився гетьман в таких умовах це переговори з польськими представниками в Білій Церкві [5, с.290].

Навколо польських вимог точилося багато дискусій. Коли вони стали відомі ширшому колу, це викликало хвилю обурення черні проти старшини та Б. Хмельницького. Люди почали закидати гетьману, що «хочеш зрадити нас і татар та віддати ляхам в руки» [2, с.319]. Черні з ордою навіть вдалося оточити місце переговорів з наміром знищити комісарів та старшину. Старшина в свою чергу, розпочала репресій проти черні.

За таких обставин було прийнято рішення щодо повернення польської делегації до свого табору. Але коли поляки вийшли за межі замку, пустивши вози з власним добром перед козацькими рядами, татари та чернь закували їх у кайдани. Старшина намагалася врятувати вози, але марно. Проте, зусиллями полковників, делегацію все ж вдалось врятувати від збудженого натовпу. Стурбований Б. Хмельницький прибув до кримського табору і почав вимагати пояснень. Водночас, у власному війську він наказав знайти підбурювачів та обезглавити їх. Виконавши це гетьман відправив своїх послів з вибаченнями до польських комісарів.

Переговори відновилися 26 вересня. До польського табору прибули козацькі представники на чолі з Романом Калічним. На наступний день 27 вересня вони висунули умови, що позбавляли польське військо права перебувати на територіях Брацлавського, Київського та

Чернігівського воєводств доки не буде складено козацький реєстр. Нарешті 28 вересня було підписано Білоцерківський мирний договір [5, с.291].

Умови цього договору були значно тяжчими для козаків, ніж Зборівського: реєстрові козаки мали право перебувати тільки в Київському воєводстві, а в Брацлавському й Чернігівському – ні, тому що вони поверталися під владу короля. Реєстр скорочувався до 20 тис. Гетьман та полковники мали до кінця року скласти козацький реєстр та надіслати його на затвердження кролю. Ті козаки що не потрапляли до нього повинні були повернутися під владу польських панів. Польські шляхтичі отримали право повернутися до своїх маєтків та вільно володіти ними [10, с.246].

У своїй остаточній редакції договір також передбачав, що гетьман має визнати зверхність короля та коронного гетьмана. Після смерті Б. Хмельницького король отримував право призначати й усувати козацьких гетьманів. Також гетьман позбавлявся права підтримувати дипломатичні відносини з будь-якими державами і зобов'язувався розірвати союз з Кримським ханством. Укладання Білоцерківського миру давало змогу війську козацькому війську оговтатися від поразки та зібратися з новими силами. Сам гетьман розглядав цей договір як тимчасовий і не збирався виконувати його принизливі умови, які викликали невдоволення українців. А король скористався цим договором для обмеження в правах українського населення та подальшого його закріпачення [8, с.149]. Ці події стимулювали активізацію переселення українців з Правобережжя, де було відновлено польську владу, на території Дикого Поля.

На польському сеймі Білоцерківський мирний договір затверджено не було, оскільки один шляхтич наклав право «вето». Це розв'язало руки Б. Хмельницькому і сам він поводив себе так ніби цей договір його ні до чого не зобов'язував. З огляду на це, цей договір навіть можна розглядати як успіх козацької дипломатії.

Після укладання договору, Ян Казимир неодноразово докоряв Б. Хмельницькому в тому, що він обіцяв дотримуватись миру, але не виконує цього. На підтвердження своїх слів король зауважував, що гетьман порушує умови Білоцерківського мирного договору, коли приймає послів з інших держав, що ворогують з Річчю Посполитою, а це підриває її авторитет.

Також король звертав увагу гетьмана на те, що в нього не вийшло завдати остаточної поразки польському війську, тому пошук Б. Хмельницьким нових союзників є марним і може завдати йому більше горя та збитків, ніж завдала війна з поляками. Ян Казимир нагадував гетьману як він під Зборовим надсилав йому чимало листів з проханням про мир, а тепер він знову піднімається проти польської влади.

Водночас, відсутність ратифікації договору сеймом, дала змогу гетьману майже відкрито налагоджувати дипломатичні зв'язки з деякими сусідніми країнами. На дорікання Яна Казимира гетьман посилався на безчинства польської шляхти щодо українського населення, що могло спричинити заворушення. І справді

Білоцерківський договір викликав осуд селян та міщан, які знову поверталися під владу шляхти [4, с.147].

У квітні 1652 р. у резиденції Б. Хмельницького було скликано таємну нараду за участі козацької старшини та ханських послів на, якій було вирішено, що козацьке військо звільняється від умов Білоцерківського договору у зв'язку з неприйняттям його польським сеймом [5, с.299]. Перманентні акти насильства з боку польської влади щодо українського населення, остаточно переконали козацьку верхівку розірвати всі зв'язки з польською короною та розпочати підготовку до нових боїв.

Висновки. Зборівський та Білоцерківський мирні договори мали надзвичайно велике значення у процесі становлення української козацької державності. Так, Зборівським договором польська сторона вперше визнала існування незалежної козацької держави – Гетьманщини. На думку автора, саме цю угоду слід вважати найбільшим дипломатичним успіхом Б. Хмельницького часів Національно-визвольної війни. Натомість Білоцерківський договір засвідчив послаблення як військових, так і політичних позицій українців. З огляду на те, що ця угода стала безпосереднім наслідком важкої поразки козаків під Берестечком, не викликає сумніву, що однією з головних причин втрати ініціативи козацькою стороною була відсутність надійних союзників, які б були зацікавлені у збереженні потужної козацької держави.

Отже, історико-правовий аналіз Зборівського та Білоцерківського договорів дозволяє виявити, як сильні, так і слабкі сторони української дипломатії часів Національно-визвольної війни та з'ясувати причини того, чому тогочасній вітчизняній еліті довелося йти на поступки польській короні, тим самим перекреслюючи попередні здобутки. Досвід укладання зазначених договорів, безсумнівно, може стати при нагоді і на теперішньому етапі розвитку Української держави, яка все ще змушена виборювати належне місце у сучасній системі міжнародних відносин.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Русі / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – III. 8. – 856 с.
2. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
3. Петровський М. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії 1648 – 1654 рр. / М. Петровський // Нариси з історії України. – Вип. IV. – К., 1939. – С. 254–255.
4. Смолій В., Українська національна революція XVII ст.(1648 – 1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – Київ.: Наукова думка, 1997 – 193 с.
5. Голобуцький В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. / В. Голобуцький. – Киев: Госполитиздат УССР, 1962. – 360 с.
6. Анікієнко І. Роль Зборівського договору в історії України / І. Анікієнко // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес. – Харків: НІПУ «ХПІ», 2015. – Ч. 1. – 2015. – С. 89 – 91.
7. Юга О. Позиція еліти Речі Посполитої щодо Зборівського договору 1649 року / О. Юга. // Проблеми історії країн

Центральної та Східної Європи. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, Вип. 3. – С. 93 – 103.

8. Чуприна В. Хмельниччина (1648-1657 рр.) / В. Чуприна, З. Чуприна. – Львів: Світ, 2003. – 175 с.
9. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття [Текст] / [упоряд. Ю. Мицик]. – Дніпропетровськ: ВЛЮП «Дніпро», 1996. – 264 с.
10. Документы об освободительной войне украинского народа 1648 – 1654 гг. [Текст] / Институт истории Академии наук УССР [редкол.: П. Гудзенко и др.]. – Киев: Наукова думка, 1965. – 828 с.
11. Реєстр усього Війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казиміром, складений 1649 року, жовтня 16 дня й виданий по достеменному виданню О. Бодянським [Текст] / [пер. з рос.; передм. О. Горобини]. – Київ: МСП «Козаки», 1994. – 205 с.
12. Задорожній О. Військо Запорозьке часів Гетьманства Богдана Хмельницького як державне утворення: проблеми визначення міжнародно-правового статусу / О. Задорожній // Вісник Маріупольського державного університету: зб. наук. праць. – Маріуполь: Вип. 5. – 2013. – С.128 – 136.
13. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1658 рр. [Текст] / [упоряд. Ю.Мицик]. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства, III. 2: 1650 – 1651 рр. – 2013. – 703 с.
14. Зякун А. Західноєвропейська дипломатія та національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. / А. Зякун // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Фоліант, III. 12. – 2006. – С.263 – 269.

References

1. Hrushevskiy M. Istoryay Ukrainy-Rusi / M.Hrushevskiy. – K.: Naukova dumka, 1995. – III. 8. – 856 s.
2. Krypyakhevych I. Bohdan Hmelnytskyi / I. Krypyakhevich. – L'viv: Svit, 1990. – 408s.
3. Petrovskiy M. Vyzvolna vi'na ukrains'koho narodu proty hnytu shlyahets'koi Pol'schi i pryednannay Ukrainy do Rossii 1648 – 1654 / M. Petrovskiy // Narysu z istorii Ukrainy. – Vyp. IV. – K., 1939. – S. 254–255.
4. Smoliy V. Ukrain'ska natsionalna revolyutsiya XVIIst.(1648 – 1676) / V. Smoliy, V. Stepankov. – Kyiv.: Naukovadumka, 1997 – 193 s.
5. Holubutskiy V. Diplomaticheskaya istoriya osvoboditelnoi voyny ukrainskoho naroda 1648-1654 . / V.Holubutskiy. – Kyev: Hopolitizdat USSR, 1962. – 360 s.
6. Anikienko I. Rol Zborivskoho dohovoru v istorii Ukrainy / I. Anikienko // Ukraina i svit: humanitarno-technichna elita ta sotsialnyi prohress. – Kharkiv: NTU «KHPi», 2015. – CH. 1. – 2015. – S. 89 – 91.
7. Ugha O. Pozitsiy elity Rechi Pospolytoi schodo Zborivskoho dohovoru 1649 roku / O.Ugha. // Problemy istorii krain Tsentral'noi ta Shidnoi Evropy. – Kam'yanets'-Podil'skyi: K-PNU, Vyp. 3. –S. 93 – 103.
8. Chupryna V. Khmel'nychyna (1648-1657) / V. Chupryna, Z. Chupryna. – L'viv: Svit, 2003. – 175s.
9. Dzhherela z istorii natsional'no-vizvol'noi vi'ny ukrainskoho narodu seredyny XVII stolit'ay [Ttekst] / [uporayd.Yu. Mytsyk]. – Dnipropetrovsk: VPOP «Dnipro», 1996. – 264 s.
10. Dokumenty obosvoboditelnoi voine ukrainskoho naroda 1648 – 1654 . [Ttekst] / Institut istorii Akademii nauk USSR [redkol.: P. Hudzenko I dr.]. – Kyev: Naukova dumka, 1965. – 828 s.

11. Reestr us'oho Viiska Zaporozkoho pislav Zborivskoho dohovoru z korolem pols'kym Yanom Kazimirom, skladenyi 1649 roku, zhovtnay 16 dnay y vydanyi po dostemennomu vydan'uy O.Bodaynskym [Titekst] / [per.zros.;peredm. O.Horobyny]. – Kyiv : MSP «Kozaky», 1994. – 205 s.

12. Zadorozhniy O. Viysko Zaporoz'ke chasiv Hetmanstva Bohdana Khmel'nytskoho ayk derzhavneutvoren'ay: problemy vyvchen'ay mizhnarodno-pravovohostatusu / O. Zadorozhniy // Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu: zb. nauk. prats'. – Mariupol: Vyp. 5. – 2013. – S.128 – 136.

13. Dzherela z istorii Natsional'no-vyzvol'noi viyny ukrainskoho narodu 1648 – 1658. [Titekst] / [uporayd. Uy. Mytskyk]. – Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhivohiraphii ta dzhereloznavstva, III. 2: 1650 – 1651rr. – 2013. – 703s.

14. Zaykun A. Zahidnoevropeiska diplomatiya ta natsional'no-vizvol'na viina ukrainskoho narodu seredyny XVII st. / A. Zaykun // Zbirnyk naukovykh prats' Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva. – K.: Pholiant, III. 12. – 2006. – S. 263 – 269.

Zakomorniy Ya.O.,

The third year Cadet 2nd Faculty Kharkiv National University of Internal Affairs, zakomorniy97@mail.ru

Ukraine, Kharkiv

ZBOROWSKI AND BILOTSERKIVSKIY CONTRACTS: HISTORICAL AND LEGAL CONTEXT

The article is devoted to historical and legal analysis Zborivsky (1649) and Bilotserkivskiy (1651) contracts that have crucial impact on the course of the National Liberation War. With a general (analysis, synthesis) and specific historical (problem-chronological, historical and genetic, etc.) methods, the author found out the basic prerequisites and consequences of the conclusion of these agreements in the context of the formation of Ukrainian Cossack state.

Key words: *Zborowski contract, Bilotserkivskiy contract, Hetman, National Liberation War, The Polish–Lithuanian Commonwealth.*

УДК 378. 014. 543.3 (477) «193»

Комарніцький О.Б.,

к.і.н., доцент, докторант кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, ludka1986@mail.ru

Україна, м. Кам'янець-Подільський

СТИПЕНДІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТУДЕНТСТВА ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ УСРР У 30-Х РР. ХХ СТ.

У статті показано зміни, що сталися в стипендіальному забезпеченні студентів педагогічних вишів, зокрема йдеться про запровадження диференційованого стипендіального забезпечення. Констатується, що при визначенні розміру стипендії до уваги бралися також участь студента у громадсько-політичній роботі. Водночас, автор зазначає, що часто норм забезпечення не дотримувалися, а наявний розмір стипендії не задовольняв життєвих потреб студентства. У ряді випадків їх видавали несвоєчасно, подрібнювали, порушувався порядок призначення, що викликало невдоволення молоді.

Ключові слова: студенти, інститут, стипендія, категорія, розмір.

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми «пролетаризації» вишів вимагало від партійних і радянських органів поліпшення умов життя і навчання студентів, вихідців із робітничого середовища і трудового селянства, зокрема, забезпечення їх стипендіями. Окремі аспекти даної проблеми вивчали радянський історик М.А.Бистров [1], сучасні українські вчені О.Л.Рябченко [2-3], А.Боровик [4], С.В.Воловник, М.В.Крилов [5], А.І.Гринько [6].

Мета дослідження. У нашій публікації з'ясуємо наскільки ефективною була політика радянської влади щодо надання студентству стипендій у 30-х рр. ХХ ст., покажемо особливості її виплати у педагогічних вишів.

Виклад основного матеріалу. У 1930 р. сталися істотні зміни в стипендіальному забезпеченні студентів. 16 вересня ЦВК і РНК СРСР своєю постановою для студентів педагогічних вишів середній розмір стипендії встановив у 60 крб на місяць. У межах кожного типу вишів розмір стипендії залежав від курсу навчання, його розташування в одному з п'яти тарифних поясів заробітної плати і трьох розрядів, в які зараховували студентів залежно від їх виробничого стажу і сімейного стану [7, с.25-26; 8, арк.1]. Відповідно до інструкції Наркомату праці СРСР від 4 жовтня 1930 р. до першого розряду відносилися особи, які не мали утриманців, до другого – ті, хто мав одного утриманця, третього – двох і більше утриманців. Наявність виробничого стажу 5 років або обіймання громадських посад збільшували розмір стипендії на один розряд [6, с.200-201]. Вищезазначена постанова регламентувала, що студенти педагогічних вишів забезпечувалися стипендіями на 70% [9, арк.50зв.; 10, с.700].

У педагогічних навчальних закладах часто цієї норми не дотримувалися. Зокрема, у Вінницькому ІСВ в 1931-1932 н.р. стипендії отримували 73,3% студентів [11, арк.47]; у Житомирському ІСВ – у 1930-1931 н.р. – 77% [12, арк.31], у 1931-1932 н.р. – 61,4% [13, арк.88]; у Кам'янець-Подільському ІСВ – у 1930-1931 н.р. – 70%, у 1931-1932 н.р. – 65% [14, арк.47]; Одеському ІПО – у 1931 р. – 55,2% [15, арк.53зв.]; у Черкаському ІСВ – у 1930-1931 н.р. – 59,1% [16, арк.107].

Продовжували виплачувати сімейні стипендії. Наприклад, у Вінницькому ІСВ у 1931-1932 н.р. їх отримували 13% молоді [11, арк.47]. У Чернігівському

ІСВ, крім сімейних, призначалися також стипендії для студентів-інвалідів, які були на 80% більшими від звичайних [4, с.199].

Частина викладачів негативно поставилися до зростання кількості стипендій. Так, у 1931 р. викладач Кам'янець-Подільського ІСВ О.І.Кільчевський зазначав: «Не дивно, що країна опинилася у такому положенні. Зібрали з сіл в місто всіх пастухів для навчання, призначили стипендію кожному близько 40 крб, що по Кам'янцю 280 тис. крб. При такому положенні жодна країна в світі не витримає» [17, арк.29].

Зростання стипендії не вплинуло на покращення життя студентів, оскільки зростала вартість продуктів і речей, які, до того ж, неможливо було придбати. Наприклад, у 1931-1932 н.р. порівняно з попереднім роком вартість триразового харчування зросла з 45 коп. до 68 коп. в день. У київських студентських їдальнях вартість лише обідів у 1932 р. становила 75 коп. Ускладнювало становище студентства і зростання цін в комерційних магазинах, які в 2-4 рази перевищували ціни на товари, які можна було придбати за картками [18, с.712-713].

З кінця 20-х рр. все частіше почали висловлюватися про призначення стипендій в залежності від успішності студентів. Так, 30 серпня 1928 р. у резолюції ЦК КП(б)У «Стан вузів України» йшлося про те, що під час їх розподілу варто брати до уваги, насамперед, «принцип ударності» студентства [19, с.407]. Врешті, з 1 грудня 1932 р. відповідно до постанови ЦВК СРСР від 7 липня 1932 р. запроваджувалися диференційовані стипендії, при нарахуванні яких бралася до уваги успішність студентів. Розряди і пояси тарифної заробітної плати і диференціація розміру стипендії за типами вишів ліквідували [20, арк.36]. Встановлювалися 4 категорії стипендіатів: 1) ті, що отримали оцінку «задовільно» з усіх дисциплін, а також ті, що мали одну незадовільну оцінку з непрофільної дисципліни через поважні причини; 2) студенти, що отримали з частини профільних дисциплін «добре», а з інших – «задовільно»; 3) ті, що отримали з усіх профільних дисциплін «добре», а з інших – «задовільно»; 4) ті, хто отримав з усіх дисциплін оцінку «добре» [21, арк.158].

Розмір стипендії першої категорії для студентів I курсу інститутів встановлювався у 35-50 крб, другої – 50-65 крб,

третьої – 65-80 крб, четвертої – 80-100 крб; для II курсу – відповідно 40-60, 65-85, 80-100, 120-140 крб; III-го – 65-80, 80-100, 100-120, 130-150 крб; IV-го – 80-100, 100-120, 130-150, 160-190 крб [20, арк.37]. При визначенні розміру стипендії до уваги бралися також дисциплінованість та участь у громадсько-політичній роботі студента.

10 лютого 1933 р. відповідно до постанови РНК СРСР «Про порядок стипендіального забезпечення студентів вишів, втишів, технікумів і робітфаків» було встановлено новий порядок стипендіального забезпечення. Так, студенти I курсу вишів, маючи «нормальну» успішність, повинні були отримувати 55 крб, високу – 65 крб; II-го курсу – відповідно 65, 75 крб; III-го – 75, 95 крб; IV-го – 95, 115 крб. П'ятикурсникам вишів при «нормальній» успішності мали виплачувати 115 крб, високої – 135 крб [22, с.20].

11 листопада 1937 р. вийшла постанова РНК СРСР «Про підвищення стипендій студентам вузів», відповідно до якої для отримання стипендії потрібно було мати тільки добрі оцінки. Її розмір залежав виключно від курсу навчання. Для студентів I курсу встановлювалася стипендія в розмірі 130 крб, II-го – 150, III-IV-го – 175, V-го – 200 [23]. 9 квітня того ж року РНК УСРР своєю постановою регламентувала збереження стипендій за студентами, що отримали відпустки у зв'язку з вагітністю [10, с.725].

У середині 30-х рр. зріс відсоток студентів, які отримували стипендії. Так, на 15 вересня 1935 р. у педагогічних вишах він становив 77,4% [1, с.60]

Маємо окремі факти щодо стипендіального забезпечення деяких педагогічних навчальних закладах. Так, у Київському ППО восени 1932 р. стипендії мали 65% молоді [24]; Польському ІСВ – у тому ж році – 47,2% [25, арк.3]; а в Запорізькому – 49,6% [26, арк.21]; Новомосковському – в першому семестрі 1932-1933 н.р. – 86% [21, арк. 5]; Кам'янець-Подільському педінституті – в 1933 р. – 70%, у 1935 р. – 88% [27, арк.7; 28, арк.6]; Ніжинському – в 1935 р. – 88% [29, арк.105]; Харківському – в тому ж році – 73% [29, арк.183]; Вінницькому – в 1935 р. – 75% [30, арк.9], у 1938-1939 н.р. – 80% [31, арк.13]; Мелітопольському – в 1936 р. – 94% [5, с.33].

Наявний розмір стипендії, як і в попередній період, не задовольняв життєвих потреб студентства. Наприклад, в Уманському педінституті 22 березня 1933 р. констатували, що студенти, які отримували стипендію першої категорії (35 крб.), покинули заклад, оскільки лише за харчування у їдальні потрібно було заплатити 39 крб. [21, арк.23]. У Харківському педінституті у 1935 р. молодь отримувала стипендії в розмірі від 60 до 82 крб. Натомість, вартість харчування на місяць становила 66 крб [29, арк.183]. Студент II курсу Дніпропетровського ППО Хвостенко скаржився на шокуючі ціни в магазинах: «...е комерційні ціни, а комерційної стипендії нема» [3, с.121].

Вкрай складним було становище студентів, які мали утриманців. 26 квітня 1935 р. директор Польського педінституту Родін звернувся з проханням до одного із дитячих будинків прийняти двох дітей (брата 11 років і сестру 9 років) студента Г.Бордяньського. Вони були сиротами, а студент на свою стипендію не міг їх утримувати [32, арк.15].

При нарахуванні стипендій мали місце зловживання. Так, у Сумському ІСВ через некваліфікованість бухгалтера виникла проблема із виплатою стипендії першокурсникам. Кореспондент Ване у своїй замітці пояснив суть конфлікту. У квітні 1930 р. старший підготовчий курс перевели на 1-й основний курс, внаслідок чого стипендіна комісія

ухвалила перевести новоспечених першокурсників з місцевого бюджету на державну стипендію. Відповідно за літні місяці студенти мали отримати стипендію. Однак бухгалтер несвоєчасно провів розрахунки, що призвело до конфліктної ситуації [33, с.29]. У 1932 р. з Польського педінституту надійшла інформація, що студентка Коростенська, яка мала 3-річний виробничий стаж, була донькою ветерана праці з 42-річним стажем, гарно навчалася, але отримувала найнижчу стипендію. Водночас, низка студентів, які мали набагато гірші показники у навчанні, дотриманні дисципліни отримували вище стипендіальне забезпечення [34, арк.33]. Не завжди дотримувалися принципу успішності і в Житомирському педінституті. Стипендії тут видавалися лише талонами, внаслідок чого студенти не мали грошей, щоб купити хоча б хліба у крамниці [35, арк.12].

У ряді випадків стипендії подрібнювали. Так, у січні 1935 р. НКО фінансував стипендіальне забезпечення 70% студентів при середньому розмірі стипендії 81 крб. Водночас, у Кам'янець-Подільському педінституті стипендії видавали у розмірі від 40 до 80 крб., завдяки чому ними забезпечили 90% першокурсників [36, арк.16]. У тому ж році у Вінницькому педінституті частині студентів виплачували по 30-50 крб, іншим – 81 крб. [36, арк.23].

У деяких вишах порушувався порядок призначення стипендій, зокрема, щомісячно переглядали списки стипендіатів, хоча відповідно до постанови РНК СРСР від 10 червня 1933 р. за №181 перелік тих, хто мав отримувати стипендії, затверджувався один раз на семестр [2, с.290].

У ряді випадків стипендія видавалася несвоєчасно. Так, 22 лютого 1933 р. з Уманського ІСВ повідомляли, що 15 лютого студенти отримали стипендію лише за першу половину січня [21, арк.23зв.]. Того ж року молодь Глухівського ІСВ не бачила стипендії з лютого по червень, у зв'язку з чим студенти «засипали» дирекцію заявами з проханнями відпустити додому за білизною і харчами [21, арк.28]. У Новомосковському ІСВ у першому семестрі 1932-1933 н.р. стипендію затримували на 1-2 міс. [21, арк.8]. Несвоєчасно виплачували стипендію у Київському ІСВ [37, арк.4], Кам'янець-Подільському педінституті [38, арк.34-35, 87].

Особливо важко реагували на затримки стипендії першокурсники. Наприклад, восени 1932 р. Чернігівський ІСВ покинула значна кількість новоспечених студентів I курсу, які впродовж перших трьох місяців так і не дочекалися стипендії [21, арк.20].

Деякі студенти відкрито висловлювали невдоволення відсутністю стипендії. Так, у березні 1930 р. студент III курсу фізико-математичного відділу факультету соціального виховання Київського ІНО І.І.Кастерний доводив, що «для нас [студентів] жаліють грошей, нас калічать» [39]. Студент Луганського педінституту Грюкач у листопаді 1935 р. заявляв, що не потрібно святкувати річницю Жовтневої революції, якщо не дадуть стипендії [40]. У 1937 р. студент Житомирського педінституту Демчук, будучи незадоволеним тим, що з декого із студентів безпідставно знімали стипендію, «лаяв партію, уряд» [41, арк.16зв.].

Партосередки змушені були реагувати на такі дії і не допускати поширення антирадянських настроїв. Наприклад, у 1937 р. на одному із зібрань осередку Вінницького педінституту ухвалили таке рішення: «Відмітити, що стан забезпечення студентів стипендіями серйозний. Є ряд студентів, які без стипендії можуть

залишити інститут. Намітити ряд заходів, щоб зберегти наявний склад студентів, не допустити відсіву через незабезпеченість стипендіями. Зобов'язати всіх комуністів вивчати студентів, які крайнє потребують стипендії і дирекції інституту забезпечити таких студентів стипендіями» [42, арк.125].

Запровадження диференційованих стипендій внесло у студентське середовище певну напруженість у взаєминах. Зокрема, активісти (насамперед, комуністи і комсомольці), які брали участь у громадсько-політичній роботі і, за словами М.Хвильового, «комсомолили пустопорожне», звинувачували у «голому академізмі» студентів, які звертали серйозну увагу на навчання «з зв'язку з закликком до цього уряду, а також своєю матеріальною зацікавленістю». Цим самим активісти своєю показною активністю прикривали свою бездіяльність і елементарну неграмотність [18, с.713]. Такі дії мали місце у Глухівському ІСВ. 22 жовтня 1932 р. на засіданні партосередку виступаючі Левицький і Сакарilenко констатували, що комуністи і комсомольці були невдоволені запровадженням диференційованих стипендій, оскільки їх відряджали на громадські роботи у села і вони не встигали у навчанні у порівнянні з іншими студентами [43, арк.40зв.]. Студенти Бердянського [21, арк.163] і Херсонського ІСВ висловлювали невдоволення розміром стипендій. Першокурсники останнього констатували, що для них відбулося зменшення з 50 до 35 крб [21, арк.105]. Водночас, з Новомосковського [21, арк.5] і Чернігівського ІСВ повідомляли, що запровадження диференційованих стипендій дало поштовх до зростання успішності [21, арк.17].

Частина студентів отримувала спеціальні стипендії, розмір яких був значно вищим від звичайних стипендій. Привілейованим становищем користувалися «партгоспечники». 29 листопада 1934 р. у Кам'янець-Подільському педінституті на засіданні партійного комітету розглянули питання про забезпечення стипендіями мобілізованих ЦК КП(б)У у виш комуністів. Відповідно до розпорядження НКО УСРР ухвалили видавати їм стипендії по 100 крб [44, арк.42]. Підвищені стипендії надавали і «профгоспечникам» [9, арк.20].

Висновок. Таким чином, у 30-х рр. сталися істотні зміни в стипендіальному забезпеченні студентів педагогічних вишів, зокрема запровадили диференційоване стипендіальне забезпечення, яке призначалося в залежності від успішності, що, певною мірою стимулювало навчальну діяльність молоді. При визначенні розміру стипендії до уваги бралися також участь студента у громадсько-політичній роботі. Водночас, маємо констатувати, що часто норм стипендіального забезпечення не дотримувалися, а наявний розмір стипендії не задовольняв життєвих потреб студентства. У ряді випадків їх видавали несвоєчасно. Стипендії подрібнювали, порушувався порядок їх призначення, що викликало невдоволення молоді.

Література

1. Бистров М.А. Керівна роль КПУ(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917-1937 рр.) / М.А.Бистров. – Харків: Вища шк., 1974. – 144 с.
2. Рябченко О. Студенти радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монограф. / Ольга Рябченко. – Х.: ХНУАМТ, 2012. – 456 с.
3. Рябченко О.А. Повсякденне життя українських студентів у 1930-ті роки / О.А.Рябченко // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. – Вип.65. – Ніжин: Ніжин. держ. ун-т ім. М.Тоголя, 2011. – С.116-125.

4. Боровик А. Чернігівський інститут соціального виховання за директора М.А.Балицького (1929-1931 рр.) / Анатолій Боровик // Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. – Чернігів. нац. пед. ун-т ім. П.Т.Шевченка, 2015. – №1 (121). – С.195-202.

5. Воловник С.В. Мелитопольський пединститут: сторони історії / С.В.Воловник, Н.В.Крылов. – Мелитополь: изд. дом Мелитоп. гор. тип. граф. пр., 2014. – 170 с.

6. Гринько А.І. Становище Кам'янець-Подільського та Вінницького інститутів соціального виховання у 1932-1933 рр. (за документами Центрального державного архіву вищих органів влади, управління України) / А.І.Гринько // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2010. – Т.16. – С.196-205.

7. Матеріали по реорганізації вузів, втузів, технікумов і рабфаков СРСР: сб. постанов. и распоряж. ЦИУК и СНК Союза ССР и список учеб. завед. – М., 1930. – 164 с.

8. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.943.

9. Держархів Хмельницької обл. – Ф.П.4. – Оп.1. – Спр.30.

10. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: зб. док. і матер. / [за заг. ред. А.П.Коцура, Н.В.Шерес]. – К., Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 1100 с.; додатки.

11. Державний архів Вінницької області. – Ф.П.292. – Оп.1. – Спр.2.

12. Державний архів Житомирської області. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.35.

13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1796.

14. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1797.

15. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.1647. – Оп.1. – Спр.239.

16. Державний архів Черкаської області. – Ф.Р.193. – Оп.1. – Спр.2.

17. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.302. – Оп.4. – Спр.45. – Арк.29.

18. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: колект. монограф. / [редкол.: С.В.Кульчицький (відп. ред.); авт. кол.: Н.П.Тогохія, В.В.Головко, В.В.Гудзь та ін.]. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2012. – 786 с.

19. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917-1959 рр.: зб. док. / [редкол.: О.І.Євсєєв (ред.), А.В.Тусєєва, О.В.Климиник та ін.]. – К.: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1960. – Т.1. 1917 – червень 1941 рр. – 884 с.

20. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1555.

21. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.150.

22. Довідник студента та вступника у виші, втиші, технікуми УСРР на 1935-1936 учбовий рік: з додатком інформації про окремі виші, втиші і технікуми. – Харків: Укр. робітник, 1935. – 176 с.

23. У Раді Народних Комісарів Союзу РСР // Червоне Полісся. – Житомир, 1937. – 15 листопада. – №6 (3825). – С.2.

24. Про матеріально-побутові умови студентства КПУ(б)У // За комуністичні кадри. – К., 1932. – 1 листопада. – №10 (41). – С.1.

25. Державний архів міста Києва. – Ф.Р.920. – Оп.6. – Спр.34.

26. Державний архів Запорізької обл. – Ф.Р.3674. – Оп.1. – Спр.301.

27. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.2066.

28. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.2208.

29. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1249.

30. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.437.

31. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.951.

32. Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.17.

33. Ване. «Відважна» бухгалтерія / Ване // Студент революції. – Харків, 1931. – №4. – С.29.

34. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1529. – Арк.33.

35. Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.46.

36. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.494.
 37. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1485. – Арк.4.
 38. Держархів Хмельницької обл. – Ф.П.12. – Оп.1. – Спр.73.
 39. Такім студентам не місце в пролетарському ВІШІ // Кузня освіти. – К., 1930. – 21 березня. – №8. – С.3.
 40. Свириденко. Ворожі дії Грюкача / Свириденко // За більшовицькі педкадри. – Луганськ, 1935. – 6 листопада. – №16. – С.3.
 41. Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.63.
 42. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.40.
 43. Державний архів Сумської області. – Ф.П.352. – Оп.1. – Спр.6.
 44. Держархів Хмельницької обл. – Ф.П.4. – Оп.1. – Спр.42.
- References**
1. Bistrov M.A. *Керівна рол КП(б)У у галузі висшої освіти в період будівництва соціалізму (1917-1937 рр.)* / М.А.Бистров. – Харків: *Vishcha shik*, 1974. – 144 s.
 2. Ryabchenko O. *Studenti radyanskoyi Ukraini 1920-1930-hi roky: praktiki povsyakdennosti ta konflikti identifikatsiyi: monograf.* / Olga Ryabchenko. – Ж.: ЖНАМГ, 2012. – 456 s.
 3. Ryabchenko O.L. *Povsyakdenne zhyttya ukrayinskikh studentiv u 1930-ti roky* / O.L. Ryabchenko // *Literatura ta kultura Polissya: zb. nauk. pr.* – Vip.65. – Nizhyn: Nizhyn. derzh. un-t im. M.Gogolya, 2011. – S.116-125.
 4. Borovik A. *Chernigivskiy institut sotsialnogo vihovannya za direktora M.A.Balitskogo (1929-1931 rr.)* / Anatoliy Borovik // *Siveryanskij litopis: vseukr. nauk. zhurn.* – Chernigiv. nats. ped. un-t im. T.G.Shevchenka, 2015. – №1 (121). – S.195-202.
 5. Volovnik S.V. *Melitopolskij pedinstitut: straniysya istorii / S.V.Volovnik, N.V.Krylov.* – Melitopol: izd. dom Melitop. gorods. tipografii, 2014. – 170 s.
 6. Grinko A.I. *Stanovishche Kam'yanets-Podil'skogo ta Vinnitskogo institutiv sotsialnogo vihovannya u 1932-1933 rr. (za dokumntami Tsentralnogo derzhavnogo arhivu vishchih organiv vladi, upravlinnya Ukraini)* / A.I.Grinko // *Osvita, nauka i kultura na Podill'i: zb. nauk. pr. – Kam'yanets-Podil'skij: Oryum*, 2010. – T.16. – S.196-205.
 7. *Materialy po reorganizatsii vuzov, vtuzov, tehnikumov i rabfakov SSSR: sb. postanov. i rasporyazh. TsIK i SNK Soyuza SSR i spisok ucheb. zaved.* – M., 1930. – 164 s.
 8. *Derzhavniy arhiv Hmel'nitskoyi oblasti.* – F.Р.302. – Op.1. – Spr.943.
 9. *Derzhavniy arhiv Hmel'nitskoyi obl.* – F.Р.4. – Op.1. – Spr.30.
 10. *Istoriya Ukraini vid naydavnishih chasiv do sгодennya: zb. dok. i mater. [za zag. red. A.P.Kotsura, N.V.Teres].* – K., Chernivtsi: Knigi – ЖНІ, 2008. – 1100 s.; dodatki.
 11. *Derzhavniy arhiv Vinnitskoyi oblasti.* – F.Р.292. – Op.1. – Spr.2.
 12. *Derzhavniy arhiv Zhitomirskoyi oblasti.* – F.Р.211. – Op.1. – Spr.35.
 13. *Tsentralniy derzhavniy arhiv vishchih organiv vladi i upravlinnya Ukraini (dali – TsDAVO Ukraini).* – F.166. – Op.9. – Spr.1796.
 14. *TsDAVO Ukraini.* – F.166. – Op.9. – Spr.1797.
 15. *Derzhavniy arhiv Odeskoyi oblasti.* – F.Р.1647. – Op.1. – Spr.239.
 16. *Derzhavniy arhiv Cherkaskoyi oblasti.* – F.Р.193. – Op.1. – Spr.2.
 17. *Derzhavniy arhiv Hmel'nitskoyi obl.* – F.Р.302. – Op.4. – Spr.45. – Ark.29
 18. *Ukrayinske radyanske suspilstvo 30-hi rr. ЖН st.: naris povsyakdennogo zhyttya: kolekt. monograf. / [redkol.: S.V.Kulchitskiy (vidp. red.); avt. kol.: N.T.Gogoliya, V.V.Golovko, V.V.Gudz ta in.].* – K.: In-t ist. Ukraini NAN Ukraini, 2012. – 786 s.
 19. *Kulturne budivnistvo v Ukrayinskij RSR. Nayvazhlivishi rishennya Komunistichnoyi partiyi i radyanskogo uryadu. 1917-1959 rr.: zb. dok. / [redkol.: O.I.Evseev (red.), L.V.Guseva, O.V.Kilimnik ta in.].* – K.: *Derzh. vid-vo polit. l-ri URSR*, 1960. – T.1. 1917– cherven 1941rr. – 884 s.
 20. *TsDAVO Ukraini.* – F.166. – Op.10. – Spr.1555.
 21. *TsDAVO Ukraini.* – F.166. – Op.11. – Spr.150.
 22. *Dovidnik studenta ta vstupnika u vishii, vtishii, tehnikumi USRR na 1935-1936 uchbovii rik: z dodatkom informatsiyi pro kremi vishii, vtishii i tehnikumi.* – Har'kov: *Ukr. robitnik*, 1935. – 176s.
 23. *U Radi Narodnih Komisariv Soyuzu RSR // Chervone Polissya.* – Zhitomir, 1937. – 15 listopada. – №6 (3825). – S.2.
 24. *Pro materiyalno-pobutovi umovi studentstva KIPD // Za komunistichni kadri.* – K., 1932. – 1 listopada. – №10 (41). – S.1.
 25. *Derzhavniy arhiv mista Kieva.* – F.Р.920. – Op.6. – Spr.34.
 26. *Derzhavniy arhiv Zaporizkoyi obl.* – F.Р.3674. – Op.1. – Spr.301.
 27. *Derzhavniy arhiv Hmel'nitskoyi obl.* – F.Р.302. – Op.1. – Spr.2066.
 28. *Derzhavniy arhiv Hmel'nitskoyi obl.* – F.Р.302. – Op.1. – Spr.2208.
 29. *Tsentralniy derzhavniy arhiv gromadskih ob'ednan Ukraini (dali – TsDAVO Ukraini).* – F.7. – Op.1. – Spr.1249.
 30. *Derzhavniy arhiv Vinnitskoyi obl.* – F.Р.457. – Op.1. – Spr.437.
 31. *Derzhavniy arhiv Vinnitskoyi obl.* – F.Р.136. – Op.6. – Spr.951.
 32. *Derzhavniy arhiv m. Kieva.* – F.Р.920. – Op.11. – Spr.17.
 33. *Vane. «Vidvazhna» buhgalteriya / Vane // Student revolyutsiyi.* – Har'kov, 1931. – №4. – S.29.
 34. *TsDAVO Ukraini.* – F.166. – Op.10. – Spr.1529. – Ark.33.
 35. *Derzhavniy arhiv Zhitomirskoyi obl.* – F.Р.211. – Op.1. – Spr.46.
 36. *Derzhavniy arhiv Vinnitskoyi obl.* – F.Р.136. – Op.6. – Spr.494.
 37. *TsDAVO Ukraini.* – F.166. – Op.10. – Spr.1485. – Ark.4.
 38. *Derzhavniy arhiv Hmel'nitskoyi obl.* – F.Р.12. – Op.1. – Spr.73.
 39. *Takim studentam ne mistse v proletarskomu VISHI // Kuznya osviti.* – K., 1930. – 21 bereznya. – №8. – S.3.
 40. *Sviridenko. Vorozhi diti Gryukacha / Sviridenko // Za bilshovitskiy pedkadri.* – Lugansk, 1935. – 6 listopada. – №16. – S.3.
 41. *Derzhavniy arhiv Zhitomirskoyi obl.* – F.Р.211. – Op.1. – Spr.63.
 42. *Derzhavniy arhiv Vinnitskoyi obl.* – F.Р.292. – Op.1. – Spr.40.
 43. *Derzhavniy arhiv Sums'koyi oblasti.* – F.Р.352. – Op.1. – Spr.6.
 44. *Derzhavniy arhiv Hmel'nitskoyi obl.* – F.Р.4. – Op.1. – Spr.42.

Komarnitskiy O.B.,

Ph.D., associate professor, Postdoctoral Student

Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University, ludka1986@mail.ru

Ukraine, Kamianets-Podilsky

SCHOLARSHIP PROVIDING OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES IN THE USSR IN THE 30'S. XX CENTURY

The article shows the changes that have occurred in the provision of scholarship students of pedagogical universities, in particular, we are talking about the introduction of differentiated provide fellowship. It is stated that in determining the amount of the scholarship is also taken into account the student's participation in social and political work. At the same time, the author notes that it is often not complied with the rules providing, and available scholarships size did not meet the students' needs. In some cases they were given late, crushed, violated the procedure of appointment, which angered the youth.

Key words: students, college, scholarships, category, size.

УДК 94 (477.54) «1905/1907»

Малютина О.К.,

*к.и.н., доцент кафедры украиноведения и латинского языка
Национального фармацевтического университета, malutahipo@i.ua*

Украина, г. Харьков

ХАРЬКОВСКАЯ ГАЗЕТА «УТРО» О СОЗЫВЕ II ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ

Харьковская газета «Утро», которая начала выходить осенью 1906 г., придерживалась конституционно-демократического направления и широко освещала одну из главных тем того времени – выборы в Государственную думу. Роспуск I Государственной Думы, динамика взаимоотношений общества и власти накануне созыва и во время работы II Государственной Думы находили отражение на страницах издания. На основе анализа материалов газеты «Утро» рассмотрены особенности социально-политической ситуации, сложившейся в стране после роспуска I Думы, охарактеризована расстановка политических сил в предвыборный период, тактика кадетов во время выборов во II Государственную Думу, дана оценка характера, хода и результатов второй избирательной кампании. Несмотря на то, что партия Народной свободы провозгласила тактику «сохранения Думы», анализ материалов местного либерального издания «Утро» дает возможность понять почему, компромисс между властью и народным представительством достичь не удалось.

Ключевые слова: газета «Утро», кадеты, партия Народной свободы, Государственная Дума.

Постановка проблемы. Революция 1905-1907 гг. способствовала появлению в Харькове оппозиционной кадетской периодики. С ноября 1906 г. начала выходить газета «Утро» под редакцией доцента историко-филологического факультета Харьковского университета П.Г. Риттера. Ежедневная газета «Утро» (1906-1916) продолжала традиции харьковских кадетских периодических изданий. С началом революции в период с октября 1905 г. по октябрь 1906 г. местный филиал кадетской партии поочередно издавал в Харькове газеты «Мир», «Волна», «Будущее», «Девятый вал», «Накануне», которые одна за другой «временно приостанавливались» (т. е. запрещались) местной властью. Первый редактор «Утра» П.Г. Риттер, учитывая печальный опыт своих предшественников, не афишировал партийную принадлежность газеты. Новый печатный орган, унаследовав материальную базу и идейно-политическую направленность предыдущих изданий, выходил как «ежедневная политическая, гражданская, экономическая газета».

Печатный орган был рассчитан на широкие слои достаточно образованных городских читателей: преподавателей, юристов, предпринимателей, служащих, чиновников, городских рабочих. Название стало символом, отображавшим ожидания, надежды на перемены и обновление. Приоритет демократических ценностей, оперативность, достоверность, эмоциональность в подаче материала, вот, что определяло характер нового издания.

С момента появления газеты «Утро» наиболее острые и болезненные темы обсуждались на ее страницах – аграрный, рабочий, национальный вопросы, свобода слова, печати и многое другое. Одним из ключевых вопросов, по-прежнему, оставался парламентаризм, эффективность работы народного представительства, выборы во II Государственную думу.

Анализ актуальных исследований. Историография роспуска I Государственной Думы и созыва II Думы

достаточно обширна [4]. В работах Н.Е. Лаптевой, В.С. Нерсеяна, В.С. Пархоменко, Е.А. Скрипилева, В.Н. Корнева, И.А. Кравец исследована история зарождения российского парламентаризма, формирование либеральной и консервативной парламентских традиций начала XX века, уроки и парадоксы этого явления. Однако в исторической литературе практически не изучена тема выборов в Государственную Думу через призму ее освещения местной периодической печатью того времени, в частности, особенности избирательной кампании в Харькове, нашедшие отражение в либеральном издании «Утро».

Цель статьи – на основе анализа материалов харьковской газеты «Утро», определить общественно-политическую направленность нового издания, охарактеризовать социально-политическую ситуацию, которая сложилась в стране после роспуска I Государственной Думы, оценить расстановку политических сил, характер, ход, особенности второй избирательной кампании в Харькове по материалам местного либерального издания «Утро».

Изложение основного материала. Не смотря на многоступенчатые выборы и многочисленные ограничения, I Государственная Дума оказалась оппозиционной, а не «карманной», как рассчитывало правительство. Однако, главной проблемы, создания нового аграрного законодательства, она не решила. Деятельность парламентариев зашла в тупик: заседания превращались в жесткое противостояние между царскими министрами и депутатами, которое дополнялось конфронтацией думских фракций. Правительство не сделало ни одной уступки Государственной Думе. Не совпадали не только взгляды правительства и думцев. Оппозиционный настрой общества в целом четко констатировала и передавала харьковская кадетская пресса.

По инициативе премьер-министра И.Л. Горемыкина I Государственная Дума была распущена. Были

назначены выборы во II Думу, премьер-министром стал П.А. Столыпин.

В Манифесте «Про роспуск Государственной Думы и про время созыва таковой в другом составе» от 9 июня 1906 г. Николай II заявлял, что от нового состава Думы он желает осуществления ожиданий и внесения изменений в законодательство в соответствии потребностям обновления страны.

В газете «Утро» находила отражение непростая социально-политическая обстановка после роспуска I Думы. Правительство, желая подавить революцию, наступало на демократические свободы, дарованные Манифестом 17 октября. В отдельных регионах было введено военное положение. Партийные собрания запрещались, собрания частных лиц сразу пресекались, если администрация узнавала, что их инициировали оппозиционные партии, в том числе и партия Народной свободы, на организаторов и участников налагались административные взыскания, штрафы. Производились обыски. Партийная литература конфисковалась. Членов партии, состоящих на государственной службе, увольняли, арестовывали. Владельцы типографий сдавали подписку, что они не будут печатать партийную агитацию, в частности, воззвания конституционных демократов [7]. Царским указом от 19 августа 1906 г. вводились военно-полевые суды, в которых судьями были офицеры, институт адвокатуры предусмотрен не был, решение суда принималось за закрытыми дверями в течении 48 часов, что практически означало прямую дорогу на виселицу.

Выборы во II Государственную Думу были назначены на январь-февраль 1907 г. Газета «Утро» в декабрьских публикациях выражала надежду, что прежняя полицейско-бюрократическая система отжив свой век, уходит в прошлое и «движение вспять не возможно» [10]. На страницах издания сообщалось, что к участию в новых выборах готовятся не только оппозиционный центр и правоцентристские партии, но и леворадикальные (революционные) партии и консервативно-охранительные силы, которые раньше категорически отрицали возможность своего участия в народном представительстве [10].

Демократическое издание акцентировало внимание на социально-политических тенденциях, которые имели место после роспуска I Думы и могли с еще большей отчетливостью проявиться во II Думе. Подчеркивалось, что «конституционным духом» прониклись не только монархисты, но и крайне левые, которые бойкотировали Думу первого созыва. Речь так же шла о разрозненности левых демократических сил и относительном единстве правых, которые сгруппировались вокруг правительства П.А. Столыпина, поддерживая его реформаторские начинания, направленные на установление политической стабильности и изменение положения крестьян при сохранении неприкосновенности помещичьей собственности на землю [11].

Таким образом, «Утро» сообщало, что партия кадетов не исключала роста влияния крайних правых («черносотенской опасности») в случае разделения голосов между либералами и левыми. С другой стороны, газета констатировала, что в целом рядовой избиратель

не доволен ситуаций в стране, надеется на улучшение своего положения и видит в оппозиционных партиях выразителя своих интересов. Мониторинг общественного настроения накануне выборов позволял заключить обозревателю газеты, что «нет серьезных оснований опасаться за исход выборов». Правительство снова не получит раболопной, послушной Думы [12].

Пресса информировала избирателей о технических изменениях в процедуре выборов, предусмотренных правительственной инструкцией от 10 декабря 1906 г. Изменения касались двух моментов: первый, – прекращение агитации в день выборов и, второй, – оформление бланков для голосования, которые обязательно должны быть скреплены печатью управы, в противном случае они считались не действительными [9]. Кроме того, «Утро» обращало внимание на еще одно нововведение: после опубликования списков избирателей для внесения изменений, уточнений и дополнений обращения в губернскую избирательную комиссию было недостаточно, а требовалось непосредственное разрешение правительственного сената [3]. В либерально-демократических кругах эти изменения трактовались исключительно как ограничения, направленные на сокращение демократической оппозиции и укрепление сил лояльных власти в органе народного представительства.

В августе 1905 г. во время революции в Россию вернулся и активно включился в политическую жизнь видный социолог, правовед, экономист, историк, общественный и политический деятель Максим Максимович Ковалевский (1851-1916). В 1906 г. он был избран членом I Государственной Думы от Харьковской губернии. Яркий оратор выходил на парламентскую трибуну почти по каждому вопросу, возникавшему на заседаниях Думы, давал справки из истории парламентаризма, действующему законодательству Англии, Америки и Франции. Ученый с мировым именем возглавил комиссию по составлению думского наказа царю, был членом четырех комиссий, в июле 1906 г. возглавлял думскую делегацию на 14-й международной межпарламентской конференции в Лондоне [1].

В январе 1906 г. М.М. Ковалевский стал лидером партии демократических реформ, которая была основана группой конституционных демократов. Конституционные взгляды независимого общественного деятеля вызывали резкие нападки слева, а социальная программа оказалась слишком радикальной для правых. Несмотря на критику, М.М. Ковалевский имел мужество отстаивать свои убеждения. Землевладельцы Харьковской губернии не пропустили М.М. Ковалевского во II Государственную Думу. Автор заметки «Харьковская «слава» В. Николаев выражал глубокое разочарование решением харьковской избирательной коллегии. Вопрос, который больше всего тревожил автора, стал квинтэссенцией всей публикации: «Как можно, в условиях, когда страна требует особых усилий всех квалифицированных, небезразличных людей из-за узко-эгоистических интересов крупно-землевладельческой буржуазии забалатировать одного из лучших депутатов I Государственной Думы, громоподобного оратора, глубокого знатока

европейской парламентской жизни, всесторонне и научно образованного политического деятеля?» [5].

Газета «Утро» предлагала вниманию читателей отчет с харьковского предвыборного губернского избирательного собрания, которое состоялось 4 февраля 1907 г. Общее количество выборщиков от Харькова составляло 149 человек. Они должны были избрать коллегия выборщиков (80 человек), которая в свою очередь выбирала одного депутата от Харькова в народное представительство. «Утро» фиксировало полемику, развернувшуюся в зале дворянского собрания, размышления выборщиков о будущем II Государственной Думы, отмечало явное преимущество прогрессивно-демократических сил под эгидой партии Народной свободы. На губернном избирательном собрании, среди прочего, высказывались мысли, что в сложившихся условиях позиция Думы должна быть крайне осторожной, ее можно сравнить с лодочником, которому предстоит пройти через ущелье между двух скал, готовых его раздавить. «Одна скала – это правительство с его армией и организованной полицией, другая – малоорганизованный народ, жаждущий земли и воли. Зацепится ладья за скалу и погибнет!» – восклицал в своем выступлении присяжный поверенный В.А. Расторгуев [8].

Результаты выборов во II Думу стали известны в начале февраля 1907 г. Несмотря на то, что кадеты потеряли 80 депутатских мандатов, как и в I Думе, фракция партии Народной свободы в новой Думе была наиболее многочисленной и насчитывала 98 человек. «Утро» сообщало, что депутатом от Харькова стал присяжный поверенный Николай Николаевич Познанский [2].

По партийному составу депутатов II Дума оказалась значительно радикальнее своей предшественницы, хотя по замыслу царской администрации должна была быть более лояльной к власти. Из 518 депутатских мест во II Государственной Думе левые партии и группы (трудовики, социал-демократы, эсеры, народные социалисты) получили 222 места, что составляло 43% от общего количества. Кадеты пытались создать думское большинство, объединившись с трудовиками, октябристами, Польским колом, мусульманской и казачьей группой.

Говоря о тактике партии во II Думе, кадеты заявляли что она будет не изменой, блок с левыми не возможен. Центристы и радикалы были едины только в критике правительства. Их конечные цели, формы и методы борьбы кардинально различались. Обвиня левые партии в «революционном бланкизме», кадеты всячески отстаивали «мирный парламентский путь» развития. «Утро» опубликовало интервью представителя правокadetского меньшинства П.Б. Струве газете «Слово», в котором он говорил: «Мы партия конституционная и конституционные способы борьбы не выпустим из рук. Образование конституционного центра может обеспечить работоспособность Думы» [6]. Партия, сдерживая революционный радикализм левых, встречала поддержку правоцентристских сил.

Несмотря на это, в Думе кадеты сохраняли довольно резкий оппозиционный тон. Их не могли удовлетворить

не программа правительства, ни тем более методы ее реализации, которые, в конечном счете, способствовали обострению политической и социальной напряженности в стране. Осуждая тактику левых, которые отклоняли все правительственные законопроекты и бюджет, кадеты, предпочитали тактику затяжек в рассмотрении правительственных законопроектов.

С другой стороны, кадетское руководство воспринимало роспуск Думы как потенциальную угрозу и стремилось избежать явных столкновений с правительством. Выдвинув лозунг «сохранения Думы», оно отказались от лозунга «ответственного министерства», пошло на сокращение своих программных требований и прекратило «злоупотреблять» запросами в адрес исполнительной власти. Кадеты сняли с обсуждения вопросы о смертной казни и политической амнистии; добились принципиального одобрения бюджета, таким образом, укрепив доверие к царскому правительству со стороны его западноевропейских кредиторов.

Выводы. Таким образом, харьковская газета «Утро», начавшая выходить с ноября 1906 г., держала руку на пульсе предвыборной кампании во II Государственную Думу. Газета отслеживала настроения избирателей Харькова, информировала читателей о характере предвыборной борьбы, делала прогнозы относительно партийного состава будущей Думы. В условиях столыпинской реакции редколлегия «Утра» открыто не декларировала свою общественно-политическую позицию, однако анализ газетного материала позволяет заключить, что она придерживалась конституционно-демократического направления, ее симпатии были на стороне партии Народной свободы. Преобразование страны в цивилизованное демократическое государство посредством кропотливой законодательной работы в народном представительстве, имело для кадетов первостепенное значение. Материалы «Утра» информировали читателей о тактике партии как накануне выборов, так и самой Государственной Думе второго созыва, которую кадеты рассматривали как политическую площадку для спокойной и продуктивной государственной деятельности и, исходя из этого, призывали «беречь Думу».

Перспективным для дальнейшего исследования являются материалы газеты «Утро», освещающие роспуск II Государственной думы и новый избирательный закон 3 июня 1907 г. на основании которого проходили выборы в Государственную думу III созыва.

Литература

1. Бреус А.П., Усманов Р.П. Максим Максимович Ковалевский – виднейший ученый и государственный деятель / А.П. Бреус, Р.П. Усманов // http://www.unilib.neva.ru/rus/lib.old/g_names/kmm_a01.html
2. Выборы члена Государственной думы // Утро. – 1907. – № 73. – С. 1.
3. К вопросу о выборах в Харькове. Харьков 4 февраля 1907 // Утро. – 1907. – № 61. – С. 1.
4. Лаптева А.Е. Из истории российского парламентаризма: к 90-летию первых выборов в Государственную думу России / А.Е. Лаптева, В.С. Нерсесянц, Н.Б. Пахолоенко, Е.А. Скрипичев // Государство и право. – 1996. – № 7. – С.145 - 155; Корнев В.Н.

Либеральные концепции государства и права в России начала XX века (1905-1917 годы) / В.Н. Корнев. – Белгород: Белгор. юрид. ин-т, 2001. – 160с.; Кравец И.А. Конституционализм и российская государственность в начале XX века: учебное пособие / И.А. Кравец. – М.: Маркетинг; Новосибирск: ЮКЭА, 2000. – 368с.

5. Николаев В. Харьковская «слава». Наброски / В. Николаев // Утро. – 1907. – № 59. – С.2.

6. О тактике конституционных-демократов в Думе // Утро. – 1907. – № 68. – С.1.

7. Положение партии Народной свободы // Утро. – 1906. – № 39. – С.1.

8. Предвыборное собрание выборщиков губернского избирательного собрания. // Утро. – 1907. – № 62. – С.1.

9. Темниковский Е. О порядке производства выборов / Е. Темниковский // Утро. – 1906. – № 21. – С.1; Харьков, 29 декабря 1906 // Утро. – 1906. – № 31. – С.1.

10. Харьков, 16 декабря 1906 // Утро. – 1906. – № 22. – С.1.

11. Харьков, 17 декабря 1906 // Утро. – 1906. – № 23. – С.1-2.

12. Харьков, 23 января 1907 // Утро. – 1907. – № 51. – С. 1-2.

REFERENCES

1. Breus A.P., Ustanov R.T. Maksim Maksimovich Kovalevckiy – vidneyshiy uchenyy i gosudarstvennyy deiatel / A.P. Breus, R.T. Ustanov // http://www.unilib.neva.ru/rus/lib.old/g_names/kmm_a01.html

2. Выбору члена Государственной Думы // Утро. – 1907. – #73. – С.1.

3. К вопросу о выборах в Харькове. Харьков 4 февраля 1907 // Утро. – 1907. – # 61. – С.1.

4. Lapteva L.E. Iz istoriy rossiyskogo parlamentarizma: k 90-letiu pervykh vyborov v Gosudarstvennuyu Dumu Rossii / L.E. Lapteva, V.C. Nercesyants, N. B. Parxomenko, E.A. Ckrpiliov // Gosudarstvo i pravo. – 1996. – #7. – С. 145-155; Kornev V. N. Liberalnye kontsepsii gosudarstva i prava v Rossii v nachale XX veka (1905-1917 gody) / V. N. Kornev. – Belgorod: Belgor. urid. in-t, 2001. – 160 s.; Kravets I. A. Konstitutsionalizm i rossiyskaya gosudarstvennost v nachale XX veka: uchebnoe posobie / I. A. Kravets. – М.: Marketing; Novosibirsk; UKЭА, 2000. – 368 s.

5. Nikolaev V. Kharkovskaya «slava». Nabroski // Утро. – 1907. – # 59. – С.2.

6. О тактике конституционных демократов в Думе // Утро. – 1907. – # 68. – С.1.

7. Polozhenie partii Narodnoy svobody // Утро. – 1907. – # 39. – С.1.

8. Predvybornoie sobranie vyborshikov gubernckogo izbiratel'nogo sobraniya // Утро. – 1907. – # 62. – С.1.

9. Temnikovskiy E. O poryadke proizvodstva vyborov / E. Temnikovskiy // Утро. – 1906. – # 21. – С. 1; Харьков 29 декабря 1906 // Утро. – 1906. – # 31. – С.1.

10. Харьков 16 декабря 1906 // Утро. – 1906. – # 22. – С.1.

11. Харьков 17 декабря 1906 // Утро. – 1906. – # 23. – С.1-2.

12. Харьков 23 января 1907 // Утро. – 1907. – # 51. – С.1-2.

Maliutina O.K.,

candidate of History, associate professor of Department of Ukrainian studies and Latin language,
National University of Pharmacy malutahipo@i.ua

Ukraine, Kharkov

UTRO NEWSPAPER (KHARKIV) ON CONVOCAION OF THE 2ND STATE DUMA

Kharkiv-based Utro Newspaper was first published in autumn 1906. Its editors adhered to constitutional democracy and extensively covered one of the most important issues of the time - elections to the State Duma. Pages were full of reports about dissolution of the 1st State Duma, dynamics of relations between society and government on the election eve and for duration of the 2nd State Duma itself. That is why, we have studied peculiarities of social and political situation in the country immediately after dissolution of the 1st State Duma, described the alignment of political forces during the election campaign, tactics of the Cadets during the elections to the 2nd State Duma and expressed our opinion about the nature, course and results of the second election campaign based on the articles from Utro Newspaper. Although the People's Freedom Party made public its intentions to "save the Duma", analysis of publications in local liberal periodical Utro gives us a certain insight into why it was impossible for government and people's representatives to reach a compromise.

Key words: Utro Newspaper, Cadets, People's Freedom Party, the State Duma.

УДК 930.1(477.44)«20»:929 Хмельницький

Степанчук Ю.С.,

докторант, Черкаський Національний університет імені Богдана Хмельницького, iier@inbox.ru

Україна, м. Черкаси

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Досліджуючи події Національної революції середини XVII ст. на теренах Східного Поділля, неможливо обійтися без постаті організатора та керівника визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі – гетьмана Богдана Хмельницького. Характерною особливістю опублікованих матеріалів є те, що в більшості з них фігурує постать Б. Хмельницького, рішення та вчинки якого спричинили низку подій української історії середини XVII ст. У даній статті проаналізовано образ Б. Хмельницького, окреслений у історико-краєзнавчих дослідженнях Східного Поділля.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, гетьман, історико-краєзнавчі дослідження, Східне Поділля, Національно-визвольна війна.

Постановка проблеми. Найбільше військових епізодів Національно-визвольної війни середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького відбулося на території Східного Поділля. За час незалежності України цим подіям присвячено десятки наукових праць. Характерною особливістю опублікованих матеріалів є те, що в більшості з них фігурує постать Б. Хмельницького, рішення та вчинки якого спричинили низку подій української історії середини XVII ст.

На Східному Поділлі, до якого належить територія сучасної Вінницької області, відбулося чимало збройних конфліктів між козацькими та польськими військами. Найвідоміші з поміж них – бій під Махнівкою влітку 1648 р., оборона Стіни, бій під Красним та Липовцем, оборона Вінниці в 1651 р., битва під Батогом 1652 р., героїчна оборона Буші 1654 р. Загальновідомо, що у політичному відношенні гетьман за умовами Зборівського миру зумів приєднати Східне Поділля до Української козацької держави. На звільнених територіях Б. Хмельницький створив два територіальні полки: Кальницький (згодом перейменований у Вінницький) та Брацлавський.

Історіографічним центром з вивчення подій, пов'язаних із Національно-визвольною війною та діяльністю Б. Хмельницького на Східному Поділлі, є Вінниця. Значну роботу у цьому напрямі здійснили науковці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського [1].

На нашу думку, опубліковані результати історико-краєзнавчих досліджень з цієї теми можна поділити на декілька груп. Першу становлять спеціальні праці, які вирізняються кропітким співставленням першоджерел, розкривають стратегічні плани Б. Хмельницького в контексті Національно-визвольної війни, аргументують історичну роль гетьмана для формування української державності. Друга група – краєзнавчі дослідження, присвячені локальним військовим подіям на Східному Поділлі чи видатним землякам періоду Національно-визвольної війни. Проте, це не применшує значення зазначених публікацій. Воно незаперечне, адже краєзнавці поширюють історичні знання, пропагуючи патріотизм до своєї землі, виховуючи й зміцнюючи

державницьку самосвідомість серед населення. Тому з-поміж дослідників не лише професійні науковці, а й педагоги, студенти, працівники бібліотек, журналісти, члени культурно-просвітницьких, громадських, політичних об'єднань, керівники селищних та районних рад, пересічні громадяни, які цікавляться історією рідного краю, пишуться нею.

Метою цієї статті є узагальнення рис образу Б. Хмельницького, окреслених у історико-краєзнавчих дослідженнях Східного Поділля.

Виклад основного матеріалу. Окремі краєзнавчі публікації ілюструють значення, яке надавав Б. Хмельницький Східному Поділлі у боротьбі за створення Української держави. Так, І.І. Засць акцентує на хронології перебування Б. Хмельницького на території Вінниччини. Зокрема, в середині червня 1649 року Б. Хмельницький з військами пройшов Пиків та Хмільник, а в листопаді, повертаючись з-під Зборова, гетьман перебував у Вінниці. 22 серпня та 22 вересня 1650 року під час походу на Молдову гетьман побував у Ямполі. 20-25 вересня 1650 року Б. Хмельницький знаходився у Брацлаві. Знову гетьман відвідав Брацлавщину в 1652 року, коли українська армія під його командуванням у битві під Батогом вцент розбила польські війська. У травні 1653 року гетьман розташував свою резиденцію у м. Бар. 7 жовтня 1653 року у с. Степанівка Б. Хмельницький довідався про смерть сина Тимоша. З 20 жовтня по 10 листопада 1653 року гетьман знову перебував у Барі, потім – у Літині, а у грудні – вдруге у Вінниці. Востаннє Б. Хмельницький побував на Брацлавщині та Барі в липні 1655 року [2, с.18].

Детальну географію місць перебування Б.Хмельницького на території Поділля з 1648 по 1657 роки подають О.І. Роговий, М.М. Іванюк, В.Х. Шпак-Мельник. Автори вперше систематизували походи Б. Хмельницького через Поділля, оформили відповідну таблицю, подали детальну картографію населених пунктів на Чорному та Кучманському шляхах [3, с.79].

Про тісний зв'язок Б. Хмельницького зі Східним Поділлям пише О.Ю. Дан у монографії «Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність 1648-1676 рр.». Дослідник вказує, що гетьман послав

оточеним вінничанам військову допомогу у березні 1651 року, що спричинило відступ від Вінниці польського війська [4, с.96]. Це підтверджує й О.І. Роговий, що перемога козацьких військ яких послав Б. Хмельницький на допомогу вінничанам під Липовцем, змусила польського гетьмана М. Калиновського зняти облогу Вінниці і відступити. На думку дослідника, саме у Липовці стався перелом всієї зимово-весняної кампанії 1651 року [5, с.56].

Г.П. Волощук детально перелічив головні події Національно-визвольної війни на теренах Східного Поділля. Краєзнавець виокремив роль визначних козацько-селянських ватажків: М. Кривоноса, Д. Нечая, І. Богуна. Зазначено, що завдяки Б. Хмельницькому народ України здобув національну незалежність і створив власну державу [6, с.47].

Л.В. Баженов підрахував, що Б. Хмельницький сукупно перебував у Південно-Східній Волині, Брацлавщині й Поділлі понад шість місяців. Це давало йому змогу не лише здійснювати переможні битви, але й добре пізнати край, його людей, залишити добру згадку про себе в мешканців тих міст і сіл, де він перебував [7, с.149]. Л.В. Баженов зробив історіографічне узагальнення та визначив чотири основні історіографічні етапи подій Української Національно-визвольної війни на Поділлі [8, с.58].

О.В. Воловик та В.П. Воловик констатують, що переважна більшість документів з Національно-визвольної війни на території Східного Поділля зберігаються у Центральному державному архіві давніх актів Росії (ЦДАДА Росії). Зокрема, у фонді «Посольського приказу» йдеться про те, що у листопаді 1649 року Б. Хмельницький побував у Вінниці, яку він вважав «порубіжним» містом [2, с.23].

Про перебування Б. Хмельницького на теренах подільського краю, зокрема у Вінниці, пише С.Л. Калитко. Історик зазначає, що землі Східного Поділля були одним із центрів Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. Вчений змальовує Хмельницького як рішучого військового та державного діяча, який бореться за терени Східного Поділля як невід'ємної частини Української козацької держави [9, с.11]. С.Л. Калитко на початку 1990-х рр. вперше провів комплексний історіографічний аналіз наукових публікацій, присвячених подіям на Східному Поділлі середини XVII ст. Особливо важливою є історіографічна характеристика вченим монографії В. Смоля та В. Степанкова «Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет». Історик майстерно виокремив постать Б. Хмельницького в контексті військових, політичних та соціальних подій на території Східного Поділля [10, с.20]. С.Л. Калитко є автором методологічних порад при вивченні курсу «Історія рідного краю» під назвою «Події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького на Східному Поділлі». Ця наукова розробка якісно вирізнялася тим, що методологічні рекомендації базуються на найновішій на тоді історичній літературі на досліджувану тематику [11]. Зв'язки українського гетьмана із Вінничиною

С.Л. Калитко описує в статті «Богдан Хмельницький і наш край» [12].

Вагомий внесок у дослідження подій Національної революції середини XVII ст. на території Вінниччини здійснив М.М. Кравець, який написав дві методичні розробки – «Місця бойової слави на Поділлі (1648-1654 рр.): Методичні поради лектору й екскурсоводу» та «П'ять великих битв (Жовтоводська, Корсунська, Пилявецька, Зборівська, Батозька)». Описуючи ці битви, історик висвітлює великий стратегічний талант Б. Хмельницького, характеризує його як обережного та розсудливого полководця [13, с.219]. Перу історика належить фундаментальна праця «Роль Запорозької Січі у Визвольній війні українського народу», де Б. Хмельницький показаний як обережний та розсудливий воєначальник [14, с.141]. Проте, певний дисонанс у непримиренному до поляків образі гетьмана виникає тоді, коли М.М. Кравець, описуючи військові події під Львовом та Замостям, обґрунтовує причини, якими керувався Б. Хмельницький, відмовившись від подальшої боротьби проти Речі Посполитої: гетьман не хотів, щоб татари грабували Львів, зважав на глибоку осінь, втому війська, епідемію чуми та повністю довірився обіцянкам новообраного короля Яна Казимира задовольнити вимоги козаків [14, с.143].

Аналогічною є думка Т.В. Рудзік стосовно того, що результати Пилявецької битви 1648 року привели козацьке військо до стін Львова, Замостя, Дубно та фактично відкрили війську Б. Хмельницького шлях на Варшаву. Проте, попри вимоги радикально налаштованих полковників, гетьман відмовився вести своє військо на Краків та Варшаву. Деякі історики стверджують, що він побоювався того, що в разі наступу на польські столиці папа римський оголосить хрестовий похід проти повстанців. Інші дослідники вважають, що гетьман плекав надію знайти спільну мову з новим польським королем Яном Казимиром [15, с.57].

Негативними є оцінки М.М. Кравця щодо вчинків Б. Хмельницького під Берестечком. Науковець критикує гетьмана за надмірну довіру кримському ханові та за те, що обрана ним позиція бою була невдалою. Б. Хмельницький зупинив своє військо вздовж річки Пляшівки, з обох боків якої було непрохідне болото [14, с.149]. Унаслідок цього українське військо зазнало першої поразки від поляків, а самого гетьмана захопили у полон татари. Проте, на думку науковця, найбільшою помилкою Хмельницького, що він припустився у своїй дипломатичній діяльності, було об'єднання України з Росією, унаслідок якого Україна повністю втратила свою державність. [14, с.156].

О.О. Коваль пов'язує постать Б. Хмельницького з ідеєю українського монархізму, мотивуючи це тим, що з початку 1649 року спостерігається неухильне зміцнення прерогатив гетьманської влади, монархічних устремлень Б. Хмельницького. Відхилено практику зібрання «чорних» та загальновійськових рад, функції яких щодо обговорення важливих державних питань прийняла старшинська рада, проте вирішальне слово гетьман залишав за собою. Б. Хмельницький прямо чи опосередковано почав висловлювати думки про свою роль володаря держави. Він привласнив право

призначати генеральних старшин, які раніше обиралися, внаслідок чого їхня залежність від гетьмана зростає. Б. Хмельницький самостійно розпоряджався державною скарбницею, державними землями. Нарешті, гетьман здобув право передання посади гетьмана своєму синові Юрію за спадком, хоч ще в 1649 році на цю посаду він рекомендував свого старшого сина Тимоша, що засвідчено в козацькому реєстрі [16, с.80]. О.О. Коваль вказує на очевидні елементи зростання монархізму, зокрема в застосуванні нових титулів, з якими зверталися до Б. Хмельницького. Його називали по-різному: «Гетьман з Божої милости», «Государ», «Зверхній властитель», «нашої землі Начальник і Повелитель». У 1655 році Б. Хмельницький запевнив польського посла: «Я став уже паном всієї Русі і не віддам її нікому» [16, с.81].

На прикладі геополітичних планів Б. Хмельницького В.М. Муханов продемонстрував поступовий перехід від ідеї українсько-козацького автономізму до побудови суверенної національної держави монархічного типу на етнічних українських територіях. Науковець зазначає, що для виведення роду Хмельницьких на рівень монархічних родів Європи Б. Хмельницький активно розробляє молдавський проект. Зокрема, укладання шлюбу між сином гетьмана Тимофієм та донькою молдавського господаря Розандою уможливило виведення роду Хмельницьких на монархічний рівень рівноправних гравців європейської політики [17, с.122].

Одним з образів гетьмана, відтвореним у історико-краєзнавчих публікаціях Східного Поділля, є портрет непримиренного борця з католицизмом. На думку С.С. Богатчук, головною метою Б. Хмельницького, який очолював усенародне повстання 1648 року, був захист православної віри та ліквідація унії. Б. Хмельницький постає оборонцем Православної Церкви, людиною, яка не втручалася у її внутрішні справи, але ставилася до неї з пошаною [18, с.14].

М.М. Кравець також звернув увагу на рішучу безкомпромісність Хмельницького, який після втечі на Запорозьку Січ у різний спосіб закликав народ до збройного повстання. Ілюструючи високий рівень внутрішньої готовності полководця до радикальної боротьби, історик подає витяги з універсалів початку 1648 року, у яких, окрім розгніваних гасел проти польських панів, міститься присяга Хмельницького, у якій він обіцяв «не жаліти ні життя, ні сили, готовий на всякі небезпечності, все віддам, аби лише для загальної свободи і спокою» [14, с.128].

Кмітливим та обережним політиком, який хотів скористатися внутрішньою кризою в Польщі та заручитися підтримкою сусідніх держав, постає Б. Хмельницький у публікаціях Є.С. Горб. Автор доводить, як тільки Б. Хмельницький отримав звістку про смерть короля Владислава IV, то одразу ж звернувся до московського царя Олексія Михайловича, заохочуючи його до кандидатури на престол і обіцяючи військову допомогу. Є.С. Горб переконаний, що це було нещире бажання гетьмана: очевидно, він хотів втягнути царя у війну з Польщею [19, с.66]. Б. Хмельницький пильно стежив за ходом виборчої боротьби в Речі Посполитій. Дослідник показує гетьмана симпатиком слабого,

вихованого за кордоном, але чужого шляхетським звичаям Яна Казимира, якому Б. Хмельницький відправив листа, де обіцяв у разі потреби підтримати його кандидатуру зброєю. Також Б. Хмельницький вислав листа до мешканців обложеного Замостя, у якому висловлювалися думки щодо швидшого вибору короля, яким, на переконання гетьмана, мав стати Ян Казимир. Проте ці листи, впевнений Є.С. Горб, не можна вважати щирою підтримкою від гетьмана Війська Запорізького. Той знав устрій Речі Посполитої і мав добре розуміти, що король не може вирішувати важливі справи без сейму та сенату [19, с.67].

Важливим дипломатичним заходом Б. Хмельницького, вважають деякі вінницькі науковці, було укладання союзу з Кримським ханством. Учені пояснюють прагнення гетьмана зберегти союз з татарами, на пограбування яких скаржилося населення, його розумінням того, що за інших обставин вони одразу перейдуть на бік короля [20, с.10]. Хоч грабежі татар викликали в козаків невдоволення діями гетьмана, Б. Хмельницькому довелося докласти чимало зусиль, щоб заспокоїти козаків. Зрештою, після чергової зради татар Б. Хмельницький змушений був шукати допомогу в Московській державі [21, с.56].

Багато історико-краєзнавчих публікацій присвячені битві під Батогом 1652 року, що відбулася на території Вінниччини. У 2002 та 2012 роках на державному рівні були прийняті розпорядження «Про відзначення 350-річчя Батозької битви» та «Про відзначення 360-річчя Батозької битви». У 2012 році на базі ВДПУ ім. М. Коцюбинського була проведена ХХІV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 360-річчю битви під Батогом, видано збірник наукових праць. Автори з пієтетом називають цю битву найяскравішою сторінкою воєнного мистецтва Б. Хмельницького, вершиною його полководської майстерності, показують гетьмана як обережного та розсудливого воєначальника, який якнайкраще використав арсенал стратегічних і тактичних засобів Запорозької Січі та розвинув їх далі. Воєнний талант Хмельницького в битві під Батогом порівнюють з перемогою Ганнібала над римською армією під Каннами [9, с.10]. У битві під Батогом історіографічний образ Б. Хмельницького як воєначальника позбавлений контрверсійності та є позитивно однозначним. Український гетьман постає непримиреним ворогом Польщі, талановитим воєначальником, майстерним організатором козацько-селянських мас.

Військовий талант та досвід українського гетьмана, на думку М.П. Йолтуховського, виявився при штурмі Бару – «воріг до Східного Поділля», де Б. Хмельницький скористався з досвіду козацько-селянських повстань. Адже, на думку дослідника, в містах-фортецях завжди зосереджувалися військові сили здатні відіграти важливу роль у придушенні повсталих [22, с.23].

Проте в окремих дослідженнях після укладання союзу з Москвою, гетьман постає політично безпорадним та розгубленим. Відчуваючи свою військово-політичну зверхність над Україною, Московський уряд диктував Б. Хмельницькому свої умови. Зокрема, після 1654 року було уточнено назву

збройних сил України, які почали називатися «Войско его царського величества Запорожское». У квітні 1654 року уряд Росії відмовився сплачувати козакам платню, обґрунтувавши це рішення тим, що цар воює за визволення України. Крім того, царські урядовці вже в «Березневих статтях» нагадали Б. Хмельницькому про його минулі обіцянки не просити жалування в царя. Відмова виплатити рядовим козакам 42 тис. золотих рублів призвела до скорочення українського війська [16, с.80]. Утім, зазначає М.М. Кравець, навіть після підписання союзу з Московією, Б. Хмельницький до самої своєї смерті вважав Україну суверенною державою. Зокрема, він став діяти проти Польщі разом зі Швецією та Трансильванією. М.М. Кравець погоджується з І.І. Крип'якевичем, що Хмельницький хотів із новими союзниками розбити останні сили Речі Посполитої, приєднати західноукраїнські землі й надовго забезпечити Україну від агресії [14, с.157]. Смерть Хмельницького не дала змоги реалізуватися цим політичним планам.

Окремі історико-краєзнавчі дослідження ілюструють особливості важкої вдачі Б. Хмельницького. Зокрема, після Батозької битви гетьман з притаманною йому прямою і різкістю вимагає від Василя Лупу міцного союзу, погрожуючи в разі відмови військовим походом. Літописець Григорій Граб'янка згадує, що Б. Хмельницький ставив молдавському господарю ультиматум: або негайний союз і закріплення його весіллям, або «...сто тисяч війська до нього прийдуть у гості» [17, с.123]. І.С. Кушко зазначає, що після закінчення Батозької битви Б. Хмельницький викупив у татар за 50 тисяч талярів усіх полонених поляків і наказав їх стратити, пояснюючи такий вчинок помстою за Берестечко [20, с.22]. А довідавшись про поразку свого союзника Д'єрдя II Ракоці під Меджибожем, Б. Хмельницький надзвичайно розлютився і вимагав страти полковника А.Ждановича [21, с.55]. В.О.Парандій описує особливості важкої вдачі гетьмана, акцентуючи на його скептичності, несхильності до розважливих суджень, гарячковості. На думку дослідника, потрапляти під руку Б. Хмельницького у хвилини гніву було небезпечно для життя. Якось у 1653 році, коли старшина поставила під сумнів доцільність походу на Молдавію, гетьман спересердя рубонув шаблею черкаського полковника Яська Пархоменка по руці. На щастя, рана виявилася не надто глибокою [23, с.155].

Натомість В.А. Нарусевич наголошує на інших, позитивних, рисах характеру Б. Хмельницького – благородстві, доброті, співчутливості – й описує те, як після битви під Пилявцями гетьман наказав знатних поляків поховати з військовими почестями при Польському костелі, а одинадцять офіцерів-найманців відпустив під чесне слово і підписку не воювати з козаками [24, с.40]. Проте В.Є. Рудюк повідомляє, що відпущені Б. Хмельницьким полонені Косаковський, Червінський та Осолінський дали слово честі, що доставлять відповідь на його подання до короля й неодмінно через два тижні самі з'являться і перекажуть почуту від уряду відповідь. Однак ніхто так і не з'явився [25, с.37].

А.П. Антонишин звертає увагу на ненависть поляків до постаті Б. Хмельницького. Розлючені невдачею

захопити Стіянську фортецю, п'ятнадцятитисячне польське військо кинулося грабувати Ямпіль. Їх привабила звістка, що саме у цьому містечку Б. Хмельницький вів приготування до весілля сина Тимоша [26, с.36].

Рішучим та деспотичним ставав гетьман, коли хтось посягав на його владу. М. М. Кравець описує повстання січовиків, які засудили Зборівський мир, протестували проти повернення польської шляхти на Україну. У лютому 1650 року на Запоріжжі козаки обрали гетьманом Худолія й підняли повстання проти Б. Хмельницького. Останній послав на Запоріжжя військо, Худолія було схоплено й страчено [14, с.147].

Деякі дослідники пишуть про наявність опозиції до гетьмана, спричиненої незадоволенням умовами Зборівського та Білоцерківського миру. А ухвала старшинської ради покарати на смерть низку полковників і сотників свідчило про можливе існування змови проти українського гетьмана [9, с.11]. Цікавою є думка О.Ю. Федоришина про те, що полковник Данило Нечай був єдиним, хто насмілювався суперечити волі Б. Хмельницького. З огляду на це, в народному фольклорі Д. Нечай потрапляє в руки поляків, бо під час битви «спотикнувся на хмелину». Така прихована алегорія наштовхує на певні думки стосовно ролі Б. Хмельницького в смерті полковника [28, с.84]. С.Л. Калитко звернув увагу на невдоволення козаків і старшини Брацлавського полку рішеннями Переяславської ради, а отже, і вчинками гетьмана. Адже з 428 міст і сіл Брацлавського воєводства присягу російському царю склали мешканці лише 128 населених центри [10, с.20].

Н.М. Кирнична доводить, що після поразки під Берестечком сталися важкі моральні зрушення у настроях народних мас. Зокрема, серед населення поширювались чутки про нездатність і невміння козацької старшини і, насамперед, Б. Хмельницького вирішувати долю України. Але перемога у Батозькій битві дала змогу Б. Хмельницькому утвердити свою владу як гетьмана [29, с.27].

Вагомий внесок у формуванні історіографічного образу Б. Хмельницького, також і для краєзнавчих досліджень, зробив О.К.Струкевич. Його фундаментальна праця «Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання)» побудована виключно на аналізі, часто контраверсійної, політичної поведінки гетьмана Б. Хмельницького [30].

Висновки. Отже, науковці та краєзнавці Східного Поділля створили потужний історичний та історіографічний осередок щодо вивчення постаті Б. Хмельницького та подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. на Поділлі та Вінниччині зокрема. Історико-краєзнавчі дослідження усебічно висвітлюють образ Б. Хмельницького як історичної особи, видатного полководця, державного діяча і як людини.

Література

1. Степанчук Ю.С. Богдан Хмельницький у історико-краєзнавчих публікаціях викладачів факультету історії, етнології і права ВДПУ ім. М.Козюбинського / Ю.С.Степанчук // Вінниччина: минуле та сьогодення. Матеріали XXVII

Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції 7-8 жовтня 2016. – Вінниця, ФОРТ Корзун Д. Ю., 2016. – 510 с.

2. Заєць І.І. Про деякі особливості Національно-визвольної війни на Вінниччині. Історія національно-державного будівництва в Україні (До 400-річчя з дня народження Б. Хмельницького) / І.І. Заєць // Матеріали наукової конференції викладачів та студентів історичного факультету 16 листопада 1995 р. – Вінниця. – 1995. – С. 18-20.

3. Роговий О.І. Подільськими шляхами Богдана Хмельницького / О.І. Роговий, М.М. Іванюк, В.Х. Шпак-Мельник. – Вінниця, ЛПТ Балоук, 2012. – 120 с.

4. Дан О.Ю. Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність 1648-1676 рр. / О.Ю. Дан. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 288 с.

5. Роговий О.І. Битва під Липовцем 1651 р. Маловідомий епізод Визвольної війни / О.І. Роговий // Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.: У 8 ч. / За наук. ред. канд. іст. наук О.К. Струкевича; Вінниця ОУНБ ім. К.А. Шіміряєва. – Вінниця, 2004. – Ч.2: Роль козацтва у визвольній боротьбі українського народу. – 34 с.

6. Волощук Г. П. Основні історичні події визвольного руху на Поділлі та Шаргородщині зокрема / Г. П. Волощук // Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.: У 8 ч. / За наук. ред. канд. іст. наук О.К. Струкевича; Вінниця ОУНБ ім. К.А. Шіміряєва. – Вінниця, 2004. – Ч.2: Роль козацтва у визвольній боротьбі українського народу. – 34 с.

7. Баженов А.В. Поділля і Південно-Східна Волинь у планах, реалізація і діях Богдана Хмельницького / А.В. Баженов // Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України», присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. – Хмельницький, 2008. – С. 138-147.

8. Баженов А.В. Події Української національної революції 1648-1657 рр. на Поділлі та Південно-Східній Волині в історико-краєзнавчих дослідженнях другої половини ХХ ст. / А.В. Баженов // Краєзнавство. – 1999. - № 1. – С. 58-61.

9. Калитко С.А. Батозька битва в історико-краєзнавчих публікаціях 60-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. / С.А. Калитко, О. М. Кравчук // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 8-12.

10. Калитко С.А. Східне Поділля у середині ХVІІ ст. в сучасній українській історіографії / С.А. Калитко, І. В. Мазило // Тези доповідей п'ятнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1995. – 99 с.

11. Калитко С.А. Події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького на Східному Поділлі / С.А. Калитко. – Вінниця, 1997. – 21 с.

12. Калитко С.А. Богдан Хмельницький і наш край / С.А. Калитко // Вінниччина. – 1995. – 25, 28 листопада; 1 грудня.

13. Кравець М.М. Методичні поради студентам з вивчення Жовтводської, Корсунської, Пилявецької, Зборівської й Батозької битв (Методична розробка, підготовлена професором М.М. Кравцем у 1981 р.) / М.М. Кравець // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 215-227.

14. Кравець М.М. Роль Запорозької Січі у Визвольній війні українського народу / М.М. Кравець. – Друкарня ВДМУ ім. М.І. Пирогова. – Вінниця, 1999. – 244 с.

15. Рудзік П.В. Пилявецька битва на шляху створення Української незалежної держави / П.В. Рудзік // Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України», присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. – Хмельницький, 2008. – С. 53-62.

16. Коваль О.О. Українська козацька держава до і після Переяславської ради 1654 р. / О.О. Коваль // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 79-82.

17. Муханов В.М. Молдавський проект гетьмана Богдана Хмельницького в контексті розбудови української суверенної національної держави в 50-х рр. ХVІІ ст. / В.М. Муханов // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 122-124.

18. Богатчук С.С. Боротьба козацтва за православу віру / С.С. Богатчук // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 12-16.

19. Горб С.С. Козацький чинник у елекційній боротьбі в Речі Посполитій 1648 р. / С.С. Горб // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 65-67.

20. Кушко І.С. Батозька битва і її значення для Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. / І.С. Кушко // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 18-22.

21. Тригоренко О.П. Визвольна війна 1648-1657 рр. в історії Хмельницької області: події та пам'ятки / О.П. Тригоренко, С.М. Єсюнін // Збірник матеріалів ХХІV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 53-58.

22. Нолтуховський М.П. Події визвольних змагань у Барському старостві // М.П. Нолтуховський // Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.: У 8 ч. / За наук. ред. канд. іст. наук О.К. Струкевича; Вінниця ОУНБ ім. К.А. Шіміряєва. – Вінниця, 2004. – Ч.2: Роль козацтва у визвольній боротьбі українського народу. – 34 с.

23. Парандій В.О. Гетьман Богдан Хмельницький – людина, що створила епоху / В.О. Парандій // Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України», присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. – Хмельницький, 2008. – С. 152-158.

24. Нарусевич В.А. Пилявецька битва – вияв полководницького таланту Богдана Хмельницького / В.А. Нарусевич // Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України», присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. – Хмельницький, 2008. – С. 38-40.

25. Рудюк В.Є. Пилявецька битва в історії України / В.Є. Рудюк // Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України», присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. – Хмельницький, 2008. – С. 32-38.

26. Антонишин А.П. Не забути тую славу / А.П. Антонишин // Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.: У 8 ч. / За наук. ред. канд.

іст. наук О.К. Струкевича; Вінниця ОУНБ ім. К.А. Шіміряєва. – Вінниця, 2004. – Ч.2: Роль козацтва у визвольній боротьбі українського народу. – 34 с.

27. Степанчук Ю.С. Образ Богдана Хмельницького в монографії професора ВДПУ ім. М. Коцюбинського Миколи Кравця – «Роль Запорозької Січі у визвольній війні українського народу» / Ю.С. Степанчук // Матеріали Першої Муровано-Куриловецької науково-краєзнавчої конференції, 21-22 жовтня 2016., смт Муровані Курилівці – Вінниця: ПП «Балук І. Б.», 2016. – 468 с.

28. Федоришен О.Ю. Факти і міфи оборони Вінниці 1651 р. / О.Ю. Федоришен // Збірник матеріалів XXIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 82-89.

29. Кирнична Н.М. Батозька битва: вплив на формування свідомості суспільства / Н.М. Кирнична // Історичні витоки козацького роду в Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.: У 8 ч. / За наук. ред. канд. іст. наук О.К. Струкевича; Вінниця ОУНБ ім. К.А. Шіміряєва. – Вінниця, 2004. – Ч.2: Роль козацтва у визвольній боротьбі українського народу. – 34 с.

30. Струкевич О.К. Політико-культурні орієнтації еліти України-Темляниці (інтегральний погляд на питання) / О.К. Струкевич – Київ: Інститут історії України, 2002. – 533 с.

References

1. Stepanchuk Yu.S. Bohdan Khmelnytsky v istoryko-kraieznavchyi publikatsiiah vykladachiv fakultetu istorii, etnologii i prava VDPU im. M. Kotsubynskoho / Yu.S. Stepanchuk // Vinnytsiyna: mynule ta sohodennia. Materialy XXVII Vinnytskoi naukovoï istoryko-kraieznavchoï konferentsii 7-8 zhovtnia 2016. – Vinnytsia, FOP Korzun D. Yu., 2016. – 510 s.

2. Zaiets I.I. Pro deiakі osoblyvosti Natsionalno-vyzvolnoi viiny na Vinnytschyni. Istorii natsionalno-derzhavnoho budivnytstva v Ukraini (Do 400-richchia z dnia narodzhennia B. Khmelnytskoho) / I.I. Zaiets // Materialy naukovoï konferentsii vykladachiv ta studentiv istorychnoho fakultetu 16 lystopada 1995 r. – Vinnytsia. – 1995. S. 18-20.

3. Rohovyi O.I. Podilskymy shliakhamy Bohdana Khmelnytskoho / O.I. Rohovyi, M.M. Ivaniuk, V.Kh. Shpak-Melnyk. – Vinnytsia, PP Baliuk, 2012. – 120 s.

4. Dan O.Yu. Kozatstvo Bratslavshchyny u borotbi za svobodu i nezalezhnist 1648-1676 rr. / O.Yu. Dan. – K.: Vydavnytstvo "Stylos", 2004. – 288 s.

5. Rohovyi O.I. Bytva pid Lypovtsem 1651 r. Malovidomyi epizod Vyzvolnoi viiny / O.I. Rohovyi // Istorychni vytoky kozatskoho rodu v Ukraini: Materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf.: U 8 ch. / Za nauk. red. kand. ist. nauk O.K. Strukevycha; Vinnytsia OUNB im. K.A. Timiriazieva. – Vinnytsia, 2004. – Ch. 2: Rol kozatstva u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu. – 34 s.

6. Voloschuk H.P. Osnovni istorychni podii vyzvolnoho rukhsu na Podilli ta Sharhorodshchyni zokrema / H.P. Voloschuk // Istorychni vytoky kozatskoho rodu v Ukraini: Materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf.: U 8 ch. / Za nauk. red. kand. ist. nauk O.K. Strukevycha; Vinnytsia OUNB im. K.A. Timiriazieva. – Vinnytsia, 2004. – Ch. 2: Rol kozatstva u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu. – 34 s.

7. Bazhenov L.V. Podillia i pivdenno-Skhidna Volyn u planah, relatsiiah i diiah Bohdana Khmelnytskoho / L.V. Bazhenov // Pylavetska bytva 1648 r. v istorii Ukrainy. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii "Pylavetska bytva v istorii Ukrainy", prysviachenoi 360-richchiiu bytvy pid Pylavtsiamy. – Khmelnytskyi, – 2008. – S. 138-147.

8. Bazhenov L.V. Podii Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsii 1648-1657 rr. Na Podilli ta Pivdenno-Shidnii Volyni v istoryko-kraieznavchyi doslidzhenniakh druhoi polovyny XX st. / L.V. Bazhenov // Kraieznavstvo. – 1999. – № 1. S. 58-61.

9. Kalytko S.L. Batozka bytva v istoryko-kraieznavchyi publikatsiakh 60-ki rr. XX st. – pochatku XXI st. / S.L. Kalytko, O.M. Kravchuk // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovokraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 8-12.

10. Kalytko S.L. Skhidne Podillia u seredyni XVII st. v suchasni ukrainskii istoriografii / S.L. Kalytko, I.V. Mazylo // Tezy dopovidei pnatnadsiatoi Vinnytskoi oblasnoi istoryko-kraieznvchoi konferentsii. – Vinnytsia, 1995. – 99 s.

11. Kalytko S.L. Podii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu pid provodom Bohdana Khmelnytskoho na Skhidnomu Podilli / S.L. Kalytko. – Vinnytsia, 1997. – 21 s.

12. Kalytko S.L. Bohdan Khmelnytskyi i nash kraj / S.L. Kalytko // Vinnytschyna. – 1995. – 25, 28 lystopada; 1 hrudnia.

13. Kravets M.M. Metodichni porady studentam z vyvchennia Zhovtovodskoi, Korsunskoi, Zborivskoi i Batozkoï Bytv (Metodychna rozrobka, pidhotovlena profesorem M.M. Kravtsem u 1981 r.) / M.M. Kravets // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 215-227.

14. Kravets M.M. Rol Zaporozkoi Sichi u Vyzvolnii viiny ukrainskoho narodu / M.M. Kravets. – Drukarnia VDMU im. M.I. Pyrohova. – Vinnytsia, 1999. – 244 s.

15. Rudzik T.V. Pylavetska bytva na shliakhu stvorennia Ukrainskoi nezalezhnoi derzhavy / T.V. Rudzik // Pylavetska bytva 1648 r. v istorii Ukrainy. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii "Pylavetska bytva v istorii Ukrainy", prysviachenoi 360-richchiiu bytvy pid Pylavtsiamy. – Khmelnytskyi, 2008. – S. 53-62.

16. Koval O.O. Ukrainska kozatska derzhava do i pislia Pereiaslavskoi rady 1654 r. / O.O. Koval // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 79-82.

17. Mukhanov V.M. Moldavskiy proekt hetmana Bohdana Khmelnytskoho v konteksti rozbudovy ukrainskoi suverennoi natsionalnoi derzhavy v 50-ki rr. XVII st. / V.M. Mukhanov // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 122-124.

18. Bohatchuk S.S. Borotba kozatstva za pravoslavnu viru / S. S. Bohatchuk // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 12-16.

19. Horb Ye.S. Kozatskyi chynnyk u elektsinii borotbi v Rechii Pospolytii 1648 r. / Ye.S. Horb // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 65-67.

20. Kushko I.S. Batozka bytva i ii znachennia dlia Natsionalno-vyzvolnoi viiny 1648-1657 rr. / I.S. Kushko // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 18-22.

21. Hryhorenko O.P. Vyzvolna viina 1648-1657 rr. v istorii Khmelnytskoi oblasti: podii ta pamiatky / O.P. Hryhorenko, S.M. Yesiunin // Zbirnyk materialiv XXIV Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznvchoi konferentsii "Kozatstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)". – Vinnytsia, 2012. – S. 53-58.

22. Yoltukhovskii M.P. Podii vyzvolnykfi zmahani u Barskomu starostvi // M.P. Yoltukhovskii // Istorychni vytoky kozatskoho rodu v Ukraini: Materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf.: U 8 ch. / Za nauk. red. kand. ist. nauk O.K. Ctrukevycha; Vinnytsia OUNB im. K.A. Timiriazeva. – Vinnytsia, 2004. – Ch. 2: Rol lozatsstva u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu – 34 s.

23. Parandii V.O. Hetman Bohdan Khmelnytskyi – lyudyna, shicho stvoryla epokhu / V.O. Parandii // Pylavetska bytva 1648 r. v istorii Ukrainy. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii “Pylavetska bytva v istorii Ukrainy”, prysviachenoj 360-richchii bytvy pid Pylavtsiamy. – Khmelnytskyi, 2008. – S. 152-158.

24. Narusevich V.A. Pylavetska bytva – vyjav polkovodnytskoho talantu Bohdana Khmelnytskoho / V. A. Narusevich // Pylavetska bytva 1648 r. v istorii Ukrainy. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii “Pylavetska bytva v istorii Ukrainy”, prysviachenoj 360-richchii bytvy pid Pylavtsiamy. – Khmelnytskyi, 2008. – S. 38-40.

25. Rudiuk V.Ye. Pylavetska bytva v istorii Ukrainy / V.Ye. Rudiuk // Pylavetska bytva 1648 r. v istorii Ukrainy. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii “Pylavetska bytva v istorii Ukrainy”, prysviachenoj 360-richchii bytvy pid Pylavtsiamy. – Khmelnytskyi, 2008. S. 32-38.

26. Antonyshyn A.P. Ne zabuty tuiu slavu / A.P. Antonyshyn // Istorychni vytoky kozatskoho rodu v Ukraini: Materialy

Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf.: U 8 ch. / Za nauk. red. kand. ist. nauk O.K. Ctrukevycha; Vinnytsia OUNB im. K. A. Timiriazeva. – Vinnytsia, 2004. – Ch. 2: Rol lozatsstva u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu. – 34 s.

27. Stepanchuk Yu.S. Obraz Bohdana Khmelnytskoho v monohrafiu profesora VDPU im. M. Kotsiubynskoho Mykoly Kravtsia – “Rol Zaporozkoi Sichi u Vyzvolnii viini ukrainskoho narodu” / Yu.S. Stepanchuk // Materialy Pershoi Murovanokurylovetskoi naukovopraktychnoi konferentsii, 21-22 zhovtnia 2016., smt. Murovani Kurylivtsi – Vinnytsia: PP Bliuk I. B., 2016 – 468 s.

28. Fedoryshen O. Yu. Fakty i mify oborony Vinnytsi 1651 r. / O.Yu. Fedoryshen // Zbirnyk materialiv XXI Vseukrainskoi naukovoi istoriiko-kraieznavchoi konferentsii “Kozatsstvo v istorii Ukrainy (do 360-richchia bytvy pid Batohom)” – Vinnytsia, 2012. – S. 82-89.

29. Kyrnychna N.M. Batozka bytva: vplyv na formuvanni svidomosti suspilstva / N.M. Kyrnychna // Istorychni vytoky kozatskoho rodu v Ukraini: Materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf.: U 8 ch. / Za nauk. red. kand. ist. nauk O. K. Ctrukevycha; Vinnytsia OUNB im. K. A. Timiriazeva. – Vinnytsia, 2004. – Ch. 2: Rol lozatsstva u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu – 34 s.

30. Strukevych O.K. Polityko-kulturni oriyentatsii elity Ukrainy-Hetmanshchyny (intehralnyi pohliad na pytannia) / O.K. Strukevych – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2002. – 533 s.

Stepanchuk Yu.S.,

doctoral candidate of the The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, iiep@inbox.ru

Ukraine, Cherkasy

THE CHARACTERISTIC OF IMAGE OF BOHDAN KHMELNYTSKY IN THE NEW HISTORICAL-LOCAL STUDIES OF EASTERN PODILLIA

Examining the events of the National revolution of the middle of XVII century in the East, it is impossible to do without the figure of organizer and leader of the liberation struggle of Ukrainian people against Polish shliakhta – Hetman Bohdan Khmelnytsky. The characteristic feature of published materials is that in most of them appears the figure of Bohdan Khmelnytsky, decisions and actions of whom resulted in a number of events of Ukrainian history of the middle of XVII century. This article analyzes the image of B. Khmelnytsky, outlined in historical and local studies of Eastern Podillia.

Key words: Bohdan Khmelnytsky, Hetman, historical-local studies, Eastern Podillia, National-liberation war.

УДК 908 (477.54)

Khoroshev O.M.,*Ph.D (historical sciences), associate professor of department of social and humanitarian disciplines, National University of civil protection of Ukraine, khan61@nuczu.edu.ua**Ukraine, Kharkiv***DEVELOPMENT OF EDUCATION IN KHARKIV
IN THE 19th AND EARLY 20th CENTURY**

The article deals with the investigation of the structure of education in Kharkiv in the nineteenth and early twentieth century. It also gives valuable information on the impact of the economic circumstances of that time on the formation of the new educational system. Various forms of primary, secondary and higher education, which existed in the city, are considered. Much attention is given to the establishment of vocational training in Kharkiv over the specified time period. The history of women's education in Kharkiv is traced in the article, too. It is shown how a well-developed educational system was formed in Slobozhanschyna, providing all industrial and social branches with qualified personnel.

Key words: *education, district schools, Sunday schools, gymnasiums, vocational education, women's education, universities.*

The nineteenth century was a hard, eventful period of time in the history of our country. It was then that qualitative social changes took place. In the sphere of economy, feudal relations, which had been dominant in the early nineteenth century, gave place to capitalist ones. Those times were also characterized by the rapid development of commodity-money relations, the appearance of new industrial sectors, the deepening of regional economic specialization, and the emergence of new large industrial centers based on mechanical production.

The above-mentioned processes in the economy caused changes in the structure of society. Enslaved peasants, who used to make up the majority of the population in the early nineteenth century and used to play an important role in the production of agricultural goods, disappeared in 1861 after the abolition of serfdom. New social forces gradually emerged in the country, such as workers of large industrial enterprises, seasonal agricultural workers, various entrepreneurs and others. The structure of society became more complex and diverse.

Culture was another field which experienced rapid development. Literary language evolved, professional theaters were organized, and printing houses were opened, where newspapers, literary miscellanies, and books of different genres were published.

The crisis of feudal relations and the development of commodity-money ones required experienced and highly qualified workers, who could ensure that both old and new enterprises work properly. Previously, most people had been deprived of any opportunity to be educated. If someone had been educated, it meant that they belonged to the upper crust of society – aristocratic, military or ecclesiastical. Economic changes led to qualitative changes in education. Life itself demanded that education should be available to all social layers.

In response to the needs of society, educational system of professional training was gradually formed during the nineteenth century. Changes in education took place all over the country but became most apparent in the new centers. One of these centers in Slobozhanschyna was Kharkiv [1].

The research problem lies in the fact that the peculiarities of the educational system in Kharkiv over the specified time period have not yet been sufficiently investigated.

The aim of this article is to investigate the development of the educational structure in Kharkiv in the nineteenth and early twentieth century. It is the changes of the educational structure that demonstrate how the educational system responded to the needs of society. This question is still topical now that there are new challenges and new social demands for building an independent state because when reforming the educational system, it is necessary to take into consideration historic experience in order to take the best from the past and not to repeat the same mistakes.

In the early nineteenth century, a significant role in providing primary education was played by parish (or parochial) schools. These schools appeared in parishes on the public initiative and were sponsored by parishioners. In the late nineteenth century, there were 22 parish schools in Kharkiv, including 19 one-year and 3 two-year ones. In addition to parish schools, there were parish colleges, where pupils were taught Scripture, reading, writing, and arithmetic operations. Due to the existence of such colleges, education was available to children of lower social layers.

Deeper knowledge was ensured by district schools, whose students mostly came from petty bourgeois families. Studies in a district school usually took three years, though additional courses, related to trade and industry, could also be opened. District schools taught Scripture, Sacred History, Russian Grammar and Calligraphy, Arithmetic and Principles of Geometry, Geography and Drawing. The reforms of the 1860s suggested that they had to be sponsored by district councils (called «zemstvos») and municipal associations, which lacked the funds. Therefore, it was decided to restructure the colleges into two-year ones.

One of the oldest educational institutions in Kharkiv was the district school founded in 1805 on the basis of the Principal Public College. Studying there took three years, and starting from 1902 – four years. This college was sponsored both by the state and benefactors, including merchant S.K. Kostyurin. According to Bahaliy, up to 4,000

students were educated in this college during a hundred years of its existence (an average of 40 people per year) [2, p.723]. In 1834 Kharkiv district school was reorganized into a Monitorial school of peer education. Due to the lack of teachers, the Bell-Lancaster teaching method was used there. According to this method, pupils were divided into classes where senior pupils taught junior ones. As a result, the education was insufficient. In the 1860s Lancaster schools gave way to public schools.

For children of Catholic foreigners, there was the School of the Evangelical Lutheran Association. Having been opened in 1826, it was one of the oldest schools in Kharkiv. Both boys and girls could study there. In 1831 Orthodox children were first admitted to this school on condition that they should be taught Scripture by an Orthodox priest. Over a period of three years, besides the Scripture (both Lutheran and Orthodox) children also studied Russian, French, German, Arithmetic, Geography, and Drawing. Girls were taught needlework, too.

Sunday schools became one of the primary education forms in the late nineteenth century. Kharkiv Women's Sunday school could be an example of this educational form. For more than fifty years, it was organized and managed by Kh. D. Alchevska, who also worked there as a teacher. An apparent positive aspect of this school's activity was sufficient provision with educational supplies, such as manuals and textbooks. A library was established as well. But the school was almost immediately closed down. Then Khrystyna Danylivna decided to teach poor girls (milliners, maids, factory workers) at home. There were fifty girls among her students, who were taught core subjects free of charge. Historian Bahaliy and physiologist Danylevskyy gave lessons absolutely gratis. In 1896 architect Beketov built a house for this school (which is now Kharkiv Art Museum). Alchevska issued a guide called "What people should read", in which there were whole sections devoted to Ukrainian works and especially works by Shevchenko. The collection sustained seventeen editions. In the early twentieth century, the number of Alchevska's students was about 500 people [3].

In 1869 Kharkiv Society for the Spreading of Literacy among People began its work. Its activities contributed to the emergence of a whole number of schools and libraries. The People's House was built. The first chairman of the association was physicist and chemist M. M. Beketov (1827-1911) [4].

The next level of the educational system was secondary education, which was provided mainly in gymnasiums. Children who studied there came from noble and civilian families. These educational institutions performed two major functions. Firstly, they provided secondary education and, secondly, they trained their graduates to enter the university. In 1864 gymnasiums were divided into two types, classical and non-classical. Classical gymnasiums were comprehensive by nature, with such compulsory subjects as Latin and Greek, whereas non-classical schools were more practical and focused on the needs of industry and commerce. Classical gymnasium graduates had direct access to universities while non-classical school graduates could only enter higher training schools.

The second half of the nineteenth century was the time of rapid development of industry and trade in Kharkiv. There was a need for skilled personnel. That is why secondary schools that provided vocational training were opened. These included Women's Vocational School of Kharkiv Society for the Spreading of Literacy among People (founded in 1877), where sewing was taught; Kharkiv municipal vocational school that trained blacksmiths and hammermen (1886); Railway School (1870); Ustynov's Private School of Stenographers, where thirty graduates were prepared over a period of five years; evening schools №1, 2 and 3, founded by the Russian Technical Society; Women's Needlework Workshop under the two-year Alexander Women's College; the workshop under Pushkin College; the industrial class of housekeeping and cooking under Alexander College, sponsored by the college's trustee G.V.Ponomaryova; Tryfilyeva's and Ilyasheva-Menchyts' private women's vocational schools; Nyezhyntseva's dressmaking school; two colleges for disabled (blind or deaf-and-dumb) children.

Favorable conditions for the development of commercial education were stipulated by the law, dated 15 April 1896, which allowed the Ministry of Finance to open commercial schools of four types: trade schools, trade classes, trade knowledge courses, and trade colleges. Trade schools enjoyed the widest popularity. The first institution of such kind in Russia was opened in Kharkiv in 1896. It was the Trade School of the Countertermen Association for Mutual Assistance.

The needs of the farming industry in the southern region of Russia were satisfied by Kharkiv Agricultural School, which started its functioning in 1855.

It is possible to evaluate the pace of development of vocational education in Slobozhanschyna by tracing the number of professionally educated students. For example, the first non-classical college started its work in 1873 with 153 students [2, p.692], and by the start of the academic year 1903/ 1904 this number had increased to 879 students [2, p.697].

In response to the social need and with the view of getting all community-minded masses, involved in the community development, schools where women could go formed an individual element of the educational system. The most common form of educational service was a finishing school. In 1812 a school of this type was opened in Kharkiv. An active part in its opening was played by H.F.Kvitka-Osnovyanenko and P.P.Hulak-Artemovskyy. Education in the finishing school included three classes: junior, middle, and senior. Subjects taught in the senior class were Scripture (the Gospel, the liturgy, and Christian duties), Russian Literature, Rhetoric, Poetry, History, and Recitation. The girls were taught how to walk and sit, give and receive orders, ask and answer questions, how to communicate with the senior and with the peers; they also acquired such habits as cleanliness and neatness.

The reforms of the 1860s-1870s were marked by the emergence of women's colleges of two categories. The apprenticeship lasted six years in the colleges of the first category and three years in the colleges of the second category. Later they were transformed into gymnasiums and progymnasiums where the apprenticeship lasted seven years.

The program also included the course of housekeeping and the principles of hygiene. A special eighth class was organized for the girls who intended to become teachers after graduation, where they could get the title of a mentor or a teacher.

Secondary religious education was represented in Kharkiv by a seminary and a diocesan women's college. The diocesan college for girls in Kharkiv came into operation in 1854. This college trained future «matushkas», i.e. the wives of the clergy and mothers superior. The idea of opening in 1854 of the diocesan women's college belonged to Bishop Filaret of Kharkiv. In addition to the core subjects (Scripture, Literature, Arithmetic, History, and Geography), the girls studied housekeeping, i.e. they learnt how to bake bread or lay in provisions for the winter as well as acquired gardening skills.

In the early twentieth century, secondary education of girls in Kharkiv was not inferior to that of boys either in terms of quality or in terms of quantity. For instance, the data as of year 1917 show that there were twice as many private gymnasiums for girls (18 altogether) than those for boys.

Coeducational gymnasiums opened in Kharkiv as well, such as the gymnasium of the Working Women's Mutual Assistance Association and S. Rodionova's gymnasium for both boys and girls.

The highest level of the educational system in the first half of the nineteenth century was represented by universities [5]. It was the universities that became the training centers for highly qualified scientific brainpower, which were supposed to ensure progress in all social areas. A typical example is Kharkiv University, which was opened on January 17, 1805. At first, it had four schools (School of Philology, School of Moral and Political Sciences, School of Physics and Mathematics, School of Medical and Health sciences), twenty-five departments and fifty-seven students [6].

The first rector of the National University of Kharkiv was I. Ryzhskyy, a progressive activist and Professor of Russian Literature. Professors I. Tymkovskyy, I. Sreznevskyy, A. Metlynskyy, T. Osypovskyy, M. Lunin, P. Hulak-Artemovskyy worked in the university. Some professors were invited from abroad. A total number of 2,800 students graduated from the university between 1805 and 1861.

Higher education developed at a fast pace as a result of the reforms of the 1860s-1870s. In addition to classical higher education, which was represented by Kharkiv University, real higher education appeared. In 1873 Veterinary Institute was opened. It appeared on the basis of the veterinary college and was intended for training experts in the field of cattle breeding. The Institute qualified 10 veterinary doctors a year. A dissecting room and a bacteriological laboratory, where the plague, the anthrax etc. were fought, were created under the institute. In 1885 Kharkiv Practical Institute of Technology was opened. After five years of study, students were qualified as technologists or engineers. There were some laboratories, a mechanical workshop, an agricultural station, a museum and a library in the institute.

Women were not allowed to go to public universities. For this reason, higher courses for women were opened

under universities all over Russia. These courses existed on the basis of private educational establishments at the expense of the tuition fees paid by the girl students (100 to 150 rubles a year), donations, and charges from various cultural events, organized by the municipal community in their favor. In 1907 the Higher Courses for Women were opened under the Working Women's Mutual Assistance Association and in Kharkiv University. They had two schools, School of History and Philology, with the departments of History and Philology, and School of Physics and Mathematics, with the departments of Natural History and Mathematics. The Higher Courses for Women were subject to the trustee of the school district, who approved of the training programs and the teaching staff.

In 1910 Kharkiv Medical Institute for Women was opened on the recommendation of Kharkiv Medical Society. It became one of the largest medical higher educational establishments for women in Ukraine. Expansion of the women's education network in Kharkiv was also facilitated by the opening of Polytechnic Institute for Women in 1917. Both the charters and the curricula as well as the institute programs were designed on the model of the documentation of St. Petersburg Polytechnic Institute for Women.

In the early twentieth century, new forms of educational work with the people appeared, such as people's universities and workers' educational courses. In 1901 Kharkiv courses for workers were opened on the initiative of the professors working for Kharkiv Institute of Technology, gymnasium teachers and local workers. These courses enabled adult people to get basic knowledge of various branches in the evening.

In 1917 Kharkiv already had 8 higher educational establishments, 14 gymnasiums for men and over 20 for women, 3 non-classical colleges, a commercial college, a seminary, an art college, a music college, a diocesan women's college, a finishing school, 35 municipal primary colleges, 20 parochial schools, Sunday schools, artistic and aesthetic studios, and various courses [7]. By the beginning of World War I, the literacy of Kharkiv population had increased up to 66,6% [8].

Conclusion. Taking into account the above mentioned facts, a conclusion may be drawn that quite a diverse, organizationally developed educational system was formed throughout the nineteenth century in Slobozhanshyna. It included different levels, namely primary, secondary, and higher. Each of these levels, in its turn, consisted of many elements. The progressive development of the educational system was attributed to the social need for skilled workers. With the development of commodity-money capitalist relations, Kharkiv gradually turned into an administrative, industrial, commercial and scientific center. To keep the status of «the center of Slobozhanshyna» and «the center of South Russia» in practice, Kharkiv constantly required qualified personnel. As a result, a well-developed educational system was formed. At the same time, the system was influenced by contradictory factors. On the one hand, there were educational establishments based on the principles characteristic of the capitalist society, such as social equality and openness. On the other hand, there were gender-based educational institutions, i.e. those only for women, which was more typical of the former times.

Religious education was important. It permeated all educational levels and influenced them, which indicated the preservation of the old feudal traditions. However, a well-developed educational system was formed in Slobozhanshchyna throughout the nineteenth century, providing all social sectors at all levels with qualified personnel. Educational traditions of training specialists in industry, trade, science etc. were gradually formed.

Література

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Х.: Основа, 1990. – 256 с.
2. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905): В двух томах. – Т. II. – Х.: Репринтное издание, 1993. – 973 с.
3. Коломієць П.В., Ярмиш О.М. Культура Харкова на зламі століть (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Х.: Вид – во нац. ун – ту внутр. справ, 2003. – 256 с.
4. Щелков К.П. Харьков. Историко-статистический опыт. – Х., 1880.
5. Андреев А.Ю. Российские университеты 18 – первой половины 19 века в контексте университетской истории Европы. – М.: Знак, 2009. – 648 с.
6. Багалей, Д.И., Сумцов, Н.Ф., Бузескул, В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905), сост. проф. Д.И. Багалеем, Н.Ф. Сумцовым, В.П. Бузескулом. – Х.: изд. Харьк. ун-та, 1906.

7. Annete M.B. Meakin. Russia, Travels and studies. – London: Hurst and Blackett Ltd, 1906. – 450 p.

8. Ярмиш О.Н., Посохов С.І., Епштейн А.І. Історія міста Харкова ХХ століття. – Харків: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 686 с.

References

1. Bahaliy D.I. Istorya Slobids'koi Ukraïni. – Kfi.: Osnova, 1990. – 256 s.
2. Bagaley D.I., Miller D.P. Istorya goroda Khar'kova za 250 let ego sushchestvovaniya (1655-1905): V dvukhi tomakhi. – T. II. – Kfi.: Reprintnoe izdanie, 1993. – 973 s.
3. Kolomiets' P.V., Yarmish O.M. Kul'tura Khar'kova na zlami stolit' (kinets' XIX – pochatok XX st.). – Kfi.: Vid – vo nats. un – tu vnutr. sprav, 2003. – 256 s.
4. Shchelkov K.P. Khar'kov. Istoriko-statisticheskij opyt. Kfi., 1880.
5. Andreev A.Yu. Rossiyskije universitety 18 – pervoy poloviny 19 veka v kontekste universitetskoy istorii Evropy. – M.: Znak, 2009. – 648 s.
6. Bagaley, D.I., Sumtsov, N.F., Buzeskul, V.P. Kраткий очерк истории Khar'kovskogo universiteta za pervye sto let ego sushchestvovaniya (1805-1905), sost. prof. D.I. Bagaleem, N.F. Sumtsovym, V.P. Buzeskulom. – Kfi: izd. Khar'k. un-ta, 1906.
7. Annete M.B. Meakin. Russia, Travels and studies. – London: Hurst and Blackett Ltd, 1906. – 450 p.
8. Yarmish O.N., Posokhov S.I., Epshteyn A.I. Istorya mista Khar'kova XX stolittya. Khar'kiv: Folio; Zoloti storinki, 2004. 686s.

Хорошев О.М.,

к.і.н., доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін

Національного університету цивільного захисту України, kha61@nuczu.edu.ua

Україна, м. Харків

РОЗВИТОК ОСВІТИ ХАРКОВА ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Дана стаття присвячена дослідженню розвитку структури освіти у місті Харкові в ХІХ – на початку ХХ століть. Визначається вплив тогочасної економічної ситуації в країні на становлення нової освітянської структури. Розглядаються різноманітні форми початкової, середньої та вищої освіти, які існували у місті. Пріоритетна увага становленню професійної освіти у місті в зазначений період. Просліджується історія жіночої освіти у Харкові. У статті показано як на Слобожанщині сформувалася розвинена освітянська система, яка забезпечувала кваліфікованими кадрами всі галузі виробництва та суспільства.

Ключові слова: освіта, повітові училища, недільні школи, гімназії, професійна освіта, жіноча освіта, університети.

УДК 636.082:001(477)

Шульга В.П.,

*к.геогр.н., проректор з корпоративного управління,
Національний авіаційний університет, shulhavr@online.ua*

Україна, м. Київ

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ СЕЛЕКЦІЙНОЇ НАУКИ В ТВАРИННИЦТВІ УКРАЇНИ В ПЛОЩИНІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА М.А. КРАВЧЕНКА

Обґрунтовано роль методологічних чинників розвитку селекційної науки в тваринництві України. На етапі її становлення теоретичне і методологічне підґрунтя складала еволюційна теорія Ч. Дарвіна. З розвитком генетики в основу досліджень у тваринництві поклали генетичні закономірності, що ґрунтувалися на врахуванні явищ спадковості та мінливості. Розкрито передумови становлення радянського творчого дарвінізму, який в другій половині 40-х – першій половині 60-х років був методологічним інструментом вітчизняної селекції. Охарактеризовано теорію форсованого зростання жирномолочності худоби на основі схрещування з джерсейською породою, запропоновану академіком Т.Д. Лисенком. Узагальнено наукові підходи професора М.А. Кравченка до збереження вітчизняного генофонду.

Ключові слова: тваринництво, методологія науки, еволюційна теорія Ч. Дарвіна, радянський творчий

Постановка проблеми. У розвиток селекційної науки в тваринництві УРСР 30–80-х років ХХ ст. зробив суттєвий внесок доктор сільськогосподарських наук, професор М.А. Кравченко (1909–1986). З іменем ученого пов'язані конструктивні здобутки та рішення, які визначили її подальший розвиток на кілька десятиріч уперед, зокрема розроблення основ теорії добору і підбору, теорії породи та породотворення, системи лінійного розведення, методів збереження та раціонального використання племінних тварин та ін.

В сучасних умовах система селекції у скотарстві України за параметрами оцінки племінної цінності тварин, прогнозуванням їх продуктивності, веденням племінного обліку не відповідає міжнародним стандартам. Ігнорування зазначеної проблеми призводить до залежності від імпорту племінних ресурсів. При розробленні сучасної стратегії виведення галузі необхідно враховувати історичний досвід, що знайшов втілення в фундаментальних наукових працях відомих українських учених, які запропонували ефективні методи селекційно-племінної роботи.

Окремі аспекти наукової діяльності професора М.А. Кравченка, його внесок у розроблення основ селекційного поліпшення вітчизняних порід худоби за умов внутрішньопородного розведення та схрещування висвітлені В.П.Буркатом, К.А.Найденко, Ю.Ф.Мельником, І.С.Бородай та іншими дослідниками [1, 2, 9, 10]. Однак до цього часу не вивчено інші складники наукового доробку вченого, які знайшли широке застосування в селекційно-племінній практиці УРСР 30–80-х років ХХ ст. та можуть використовуватися як підґрунтя при розробленні сучасної стратегії розведення сільськогосподарських тварин.

Мета статті. Дослідити вплив методологічних чинників становлення і розвитку вітчизняної селекції, оцінити внесок М.А. Кравченка у розроблення її методологічного інструментарію.

Виклад основного матеріалу. На етапах становлення вітчизняної селекційної науки в тваринництві центральне місце в її методології відводилося еволюційній теорії Ч. Дарвіна, яка здійснила революційний вплив на розвиток біологічних наук. Дослідник науково обґрунтував еволюцію організмів, спростувавши теорію константності видів. Довів, що основними факторами еволюції є спадковість, мінливість і добір, при цьому як головний механізм, що забезпечує прогресивний розвиток органічного світу, розглядав природний добір. Еволюційна теорія сприяла становленню наукової селекції сільськогосподарських тварин. Сформульовані Ч. Дарвіном постулати про роль спадковості, мінливості та добору при створенні нових ознак і властивостей організму дали змогу селекціонерам, за порівняно короткий час, перетворити природу багатьох видів тварин [6, 3].

Безсумнівно, дарвінівська еволюційна теорія не давала відповіді на всі запитання, що виникали при розведенні сільськогосподарських тварин. Однак її використання як методологічної основи дало змогу створити наукове підґрунтя для розвитку селекції; сформувати її базові напрями, теорії та вчення; досягти значних успіхів у вдосконаленні порід. Еволюційна теорія отримала всевітнє визнання і численних послідовників, які творчо розвивали її. З часом вона переросла в наукову дисципліну – дарвінізм, або науку про загальні закони історичного розвитку органічної природи і шляхи керування еволюцією живих істот. На основі цього напрямку розвивалися систематика, генетика та селекція, екологія, цитологія, ембріологія, порівняльна анатомія, антропологія, палеонтологія та інші науки [1].

На початку ХХ ст. теоретичну та методологічну основу комплексних досліджень у тваринництві склали генетика, оскільки селекційні методи, що застосовуються для поліпшення господарськи корисних ознак тварин, ґрунтуються на використанні закономірностей

спадковості та мінливості. У цей період створено наукові школи відомих учених М.І. Вавилова, М.К. Кольцова, С.С. Четверикова, О.С. Серебровського, М.П. Дубініна, С.Г. Навашина, Ю.О. Філіпченка, С.М. Гершензона, які створили передумови для її диференціації на ряд нових наукових напрямів і дисциплін [2].

Становлення вітчизняної генетики відбувалося за умов першого етапу розбудови соціалізму, коли науку було поставлено в залежність від успіхів у «практиці соціалістичного будівництва». Одним із напрямів, що використовувався як першооснова для формування соціокультурних цінностей вчення марксизму-ленінізму, був радянський творчий дарвінізм, або вчення Мічуріна-Лисенка. Він ґрунтувався на синтезу еволюційної теорії Ч. Дарвіна, «очищеної від помилок і буржуазних перекохань», теорії життєздатності та успадкування набутих ознак Т.Д. Лисенка, а також вчення про віддалену гібридизацію та управління індивідуальним розвитком гібридів І.В. Мічуріна. Основоположником мічурінської агробіології був академік Т.Д. Лисенко, який сформулював її основні положення:

1. Визнання успадкування набутих ознак, що давало змогу отримувати породи тварин, використовуючи вплив відповідних умов середовища.

2. Визнання, що властивість успадкування притаманна клітині або організму в цілому. На цій основі відхилялася наявність у клітинах матеріальних носіїв спадковості. Вчення про гени, на думку академіка Т.Д. Лисенка, не мало ніяких фактичних доказів, тому закони Менделя, хромосомна теорія спадковості ним повністю відхилялися [4].

Запорукою монополізму Т.Д. Лисенка в біологічній науці було використання імені класика селекції І.В. Мічуріна, його здобутків (які він фальсифікував і використав для обґрунтування своїх теорій і положень); авторитет у наукових колах, завдяки успіхам, отриманим у рослинництві. Т.Д. Лисенку вдалося заручитися підтримкою І.В. Сталіна, перш за все, завдяки обіцянці швидкого зростання продуктивності сільського господарства, що органічно вписувалося в основний лозунг СРСР щодо виробництва сільськогосподарської продукції – наздогнати і перегнати передові буржуазні країни. Ці фактори дали змогу вступити Т.Д. Лисенку в дискусію з генетиками, знівельовати наукові принципи селекції [7].

Політичний прес і монополізм завдали серйозного удару науковим дослідженням, що особливо позначилося після перемоги «мічурінської біологічної науки» над «реакційною» науковою генетикою на липневій сесії ВАСГНІЛ (1948), яка проголосила погляди Т.Д. Лисенка прогресивними, матеріалістичними, а погляди вчених, послідовників Менделя, Моргана, Вейсмана – ідеалістичними, містикією, продуктом буржуазної культури, реакційним вченням. Сесія схвалила настанови щодо розгортання нищівної боротьби з представниками «вейсманізму-морганізму» на місцях [8].

Роки «лисенківщини» супроводжувалися втручанням у розвиток біологічних наук, нав'язуванням політичних дискусій, викоріненням усього прогресивного, що не відповідало її канонам, арештами вчених. Особливо нищівного удару Т.Д. Лисенко та його прихильники

завдали розвитку генетики та селекції. На початку 50-х років ХХ ст. дослідження за цими напрямками були призупинені, звільнені з роботи завідувачі окремих галузевих структур як навчальних закладів, так і наукових установ. Серед них були вчені зі світовим ім'ям: М.П. Дубінін, С.С. Четвериков, М.М. Завадовський, І.І. Шмальзаузен, які здійснили вагомий внесок у розвиток світової науки [4].

Академік Т.Д. Лисенко підготував низку рекомендацій для сільського господарства. Запропонував швидке виведення сортів рослин (за 3–5 років натомість 10) на основі виховання та використання вегетативної гібридизації, внутрішньосортного схрещування. У галузі тваринництва сформулював теорію форсованого зростання жирномолочності порід великої рогатої худоби, що полягала у застосуванні схрещування місцевих порід з джерсейською. Використовуючи «особливі прийоми виховання тільних корів» Т.Д. Лисенко сподівався, що спадкова властивість дрібнопліддя джерсейської худоби, як біологічно корисна для виду, буде зберігатися в наступних поколіннях, водночас буде зберігатися і пов'язана з ним висока жирномолочність у поєднанні з високими удоями [5].

Науково-дослідними установами проведено схрещування планових порід великої рогатої худоби (симентальської, чорно-рябої, червоної степової, лебединської) з джерсейською породою, передбачено створення на цій основі нових внутрішньопородних жирномолочних типів. Цінних плідників на станціях штучного осіменіння і племінних станціях замінили переважно напівкровними джерсейськими бугаями. Масштаби схрещування збільшувалися з кожним роком, що призвело до зниження живої маси, рівня удоїв, молочного білка та жирномолочності худоби в країні, знищення цілих племінних заводів [2].

Положення Т.Д. Лисенка похитнулося лише в 1953 р. після смерті І.В. Сталіна, в 1956 р. він покинув пост президента ВАСГНІЛ. На цей час вже було отримано достатньо негативних результатів щодо реалізації його хибних концепцій. Проте остаточно оцінити наслідки агробіології в тваринництві вдалося лише на спільному засіданні Президії АН СРСР, Колегії Міністерства сільського господарства СРСР і Президії ВАСГНІЛ, що відбулося 2 вересня 1965 р. і було присвячене обговоренню результатів перевірки діяльності експериментальної бази і підсобного господарства «Горки Ленінські».

Як показало розслідування, за десятирічний період (1954–1964) було реалізовано 863 голови помісного молодняку, в тому числі 478 бугайців. Продавали тварин не тільки з часткою спадковості за джерсейською породою – 3/4, а й більш низької кровності, останнє було переважно частіше. За десятирічний період жирність молока корів у «Горках Ленінських» зросла на 1,47% (від 3,4 до 4,87%). Але всі інші показники навіть у цьому господарстві, де були завжди відмінні умови годівлі й вирощування, знизилися: удій молока за 300 днів на 2332 кг, середня жива маса корів – на 140 кг, кількість молочного білка – на 41 кг і молочного жиру – на 137 кг [5].

З доповіддю на засіданні виступив М.А. Кравченко, якому вдалося спростувати основні складові теорії академіка Т.Д. Лисенка:

1. Жирність молока помісних (джерсейська-симентальська) корів не залежить від її рівня у матерів.

2. Наявність високого вмісту жиру в потомстві джерсейських бугаїв при схрещуванні з коровами крупних порід, середній удій яких складає не менше 6000-7000 кг молока.

3. Залежність між кількістю молока та процентом жиру, жирністю молока та дрібноплідністю у потомків [5].

Довівши проміжний характер успадкування у випадку схрещування симентальських та джерсейських порід, М.А. Кравченко запропонував низку наукових розробок, що склали методологічний базис вітчизняної селекції і не втратили своєї актуальності на сучасному етапі розвитку тваринництва. Зокрема, вченому належить пріоритет у розробленні методики побудови перехресно-групових родоводів племінних стад, системи оптимізації лінійного розведення у тваринництві. Він також розробив основи збереження та раціонального використання вітчизняних порід худоби на прикладі симентальської породи. Запропонував селекційні програми поліпшення вітчизняного генофонду порід як за внутрішньопородної селекції, так і міжпородного схрещування з кращими породами зарубіжної селекції.

Висновки. Таким чином, теоретичну і методологічну основу становлення і розвитку селекційної науки в тваринництві в кінці XIX – першій половині XX ст. складала еволюційна теорія Ч.Дарвіна. На початку XX ст. в основу комплексних досліджень у тваринництві поклали генетичні закономірності, що ґрунтувалися на врахуванні явищ спадковості та мінливості. Одним із напрямів, що виник на основі дарвінізму, був радянський творчий дарвінізм, або вчення Мічуріна-Лисенка. Теорія форсованого зростання жирномолочності порід великої рогатої худоби полягала у запровадженні у масштабах усієї країни примусового схрещування самок місцевих порід з джерсейськими плідниками, що нівелювало отримані вченими селекційні досягнення. Неспроможність теорії життєздатності видів була доведена професором М.А. Кравченком та іншими вченими, які довели проміжний характер успадкування у випадку схрещування симентальської та джерсейської порід.

На перспективу є доцільним проведення більш ґрунтового дослідження ефективності запровадження окремих наукових розробок М.А. Кравченка (методика побудови перехресно-групових родоводів племінних стад, способи оцінки коефіцієнта спорідненого спаровування, типи лінійно-родинного підбору та ін.) в практику селекційно-племінної роботи в УСРР/УРСР 30–80-х років XX ст.

Література

1. Бородай І.С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки: монографія / І.С. Бородай; НААН, ДНСТБ; наук. ред. д-р с.-г наук, чл.-кор. НААН В.А. Вергунов. – Вінниця, 2012. – 416 с.

2. Буркат В.П. Историчні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України: монографія / В.П. Буркат, І.С. Бородай. – К.: Аграрна наука, 2006. – 584 с.

3. Дарвін Ч. Походження видів / Ч. Дарвін. – Перекл. з рос. – К.-Х.: Держ. вид-во с.-г. літ-ри УРСР, 1949. – 443 с.

4. Дубинин Н.П. Генетика. Страницы истории / Н.П. Дубинин. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 340 с.

5. Кравченко Н.А. О научной работе по животноводству в «Горках Ленинских» / Н.А. Кравченко // Животноводство. – 1966. – №1. – С. 74-89.

6. Кушнер Х.Ф. Учение Чарльза Дарвина и некоторые вопросы разведения сельскохозяйственных животных / Х.Ф. Кушнер // Животноводство. – 1957. – № 7. – С. 35-46.

7. Лысенко П.Д. И.В. Сталин и мичуринская агробиология / П.Д. Лысенко // Агробиология. – 1949. – № 6. – С. 15-22.

8. Лысенко П.Д. О положении в биологической науке: докл. на сессии ВАСХНИЛ, 31 июля 1948 г. / П.Д. Лысенко. – М., 1948. – 64с.

9. Найденко К.А. Кравченко Микола Антонович / К.А. Найденко // Вчені-селекціонери у тваринництві / УААН; наук. ред. М.В. Зубця, В.П. Бурката. – К.: Аграрна наука, 1997. – С. 90-91. – (Серія «Українські вчені-аграрії XX ст.»; кн.1).

10. Развитие творчої спадщини професора М.А. Кравченка його науковою школою на межі тисячоліть / Ю.Ф. Мельник, М.В. Зубець, В.П. Буркат та ін. // Науковий вісник НУБіП України. – К., 2009. – Вип. 138. – С. 33-33.

References

1. Boroday I.S. Teoretyko-metodolohichni osnovy stanovlennya ta rozvytku vitchyznyanoi zootehnikhnoyi nauky: monohrafiya / I.S. Boroday. – Vinnytsya, 2012. – 416 s.

2. Burkat V.P. Istorychni aspekty rozvytku teoriyi selektsiyi u skotarstvi Ukrayiny: monohrafiya / V.P. Burkat, I.S. Boroday. – K.: Agrarna nauka, 2006. – 584 s.

3. Darwin Ch. Pokhodzhennya vydiv / Ch. Darwin. – Perekl. z ros. – K.-Kh.: Derzh. vyd-vo s.-h. lit-ry URSR, 1949. – 443 s.

4. Dubinin N.P. Genetika. Stranicy istorii / N. P. Dubinin. – Kishinev: Shtiinca, 1990. – 340 s.

5. Kravchenko N.A. O nauchnoj rabote po zhivotnovodstvu v «Gorkah Leninskijh» / N.A. Kravchenko // Zhivotnovodstvo. – 1966. – №1. – S. 74-89.

6. Kushner H.F. Uchenie Char'za Darvina i nekotorye voprosy razvedeniya sel'skohozjajstvennyh zhivotnyh / H.F. Kushner // Zhivotnovodstvo. – 1957. – № 7. – S. 35-46.

7. Lysenko P.D. I.V. Stalin i mичurinskaja agrobiologija / P.D. Lysenko // Agrobiologija. – 1949. – № 6. – S. 15-22.

8. Lysenko P.D. O polozenii v biologicheskoy nauke: dokl. na sessii VASHNIL, 31 ijulya 1948 g. / P.D. Lysenko. – M., 1948. – 64s.

9. Najdenko K.A. Kravchenko Mykola Antonovych / K.A. Najdenko // Vcheni-selekcionery u tvarynnyctvi / UAAN; nauk. red. M.V. Zubcy, V.P. Burkata. – K.: Agrarna nauka, 1997. – S. 90-91. – (Seriya «Ukrayins'ki vcheni-agrariyi XX st.»; kn. 1).

10. Rozvytok tvorchoyi spadshytny profesora M.A. Kravchenka joho naukovoyu shkolyu na mezhi tysyacholit' / Yu.F. Melnyk, M.V. Zubec', V.P. Burkat ta in. // Naukovyj visnyk NUBiP Ukrainy. – K., 2009. – Vyp. 138. – S. 33-33.

Shulha B.P.,

Ph.D. in Geography, Vice-Rector on Corporate Management National Aviation University, shulhavp@online.ua

Ukraine, Kiev

THE DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL BASIS OF BREEDING SCIENCE IN ANIMAL HUSBANDRY OF UKRAINE IN PLANE OF ACTIVITIES OF PROFESSOR M. KRAVCHENKO

The role of methodological factors in the development of science in animal breeding Ukraine justified. At the stage of its development the evolutionary theory of Charles Darwin was its theoretical and methodological basis. After the formation of genetics they used genetic patterns as the basis for research in animal husbandry, which were based on the accounting effects of heredity and variation. The conditions of approval and the main constituent of the Soviet Creative Darwinism, which in the second half of 40s – first half of the 60s served as a methodological tool of domestic animal breeding were clarified. The characteristic of the theory of the forced increase in milk fat of cattle based on the crossing with Jersey breed, proposed by Academician T. Lysenko was given. The scientific approaches of Professor N. Kravchenko to the preservation of domestic gene pool were summarized.

Key words: *animal husbandry, methodology of science, Darwin`s evolutionary theory, Soviet Creative Darwinism, breed of farm animals.*

УДК 336.763

Галушка Є.О.,

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, bukcredyt@ukr.net

Україна, м. Чернівці

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ РИНКУ ДЕРИВАТИВІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються питання незадовільного стану розвитку ринку деривативів в Україні. Розкрито основні властивості та характеристики деривативів, а також досліджено їх вплив на стабільність окремих ринків.

Доведено, що незначний рівень та невисокі темпи розвитку ринку деривативів зумовлюють використання останніх в основному як спекулятивних інструментів. Деривативи можуть і повинні стати перш за все інструментом забезпечення стабільності ринків шляхом хеджування ризиків.

Окреслено основні проблеми розвитку ринку деривативів в Україні.

Ключові слова: деривативи, ринок деривативів, цінні папери, похідні цінні папери, строкові контракти, хеджування.

Постановка проблеми. У небагаточисленних статтях вітчизняних науковців щодо похідних цінних паперів та перспектив розвитку ринку деривативів в Україні основна увага акцентується, як правило, на сутнісних характеристиках деривативів; їхньому значенні та впливі на розвиток національних та світового фінансових ринків, особливо з поглибленням процесів глобалізації та інтеграції; на спекулятивній складовій деривативів; обґрунтуванні доцільності більш широкого використання похідних цінних паперів; інституційному та нормативно-правовому забезпеченні умов функціонування даного ринку тощо. При цьому стабільно констатується незадовільно низький рівень використання деривативів як фінансових інструментів українського фінансового ринку.

Динамічний ріст обсягів фіктивного капіталу, носіями якого є деривативи, формує проблему їх негативного впливу на фінансову стабільність, яка стає дедалі гострішою, а її розв'язання – все актуальнішим. Дана проблема може цілком перекреслити всі позитиви, які присутні цьому фінансовому інструменту. Проблемою є і відсутність єдності серед науковців щодо ролі, значення та місця деривативів, в структурі інструментів фінансового ринку, не кажучи вже про формулювання їх сутності, що ускладнює їх використання, зокрема і на фінансовому ринку України.

Дослідженню проблематики формування та розвитку світового ринку цінних паперів в умовах глобалізації присвячено роботи зарубіжних вчених: М. Берзоні, О. Буреніна, О. Буянова, Є. Жукова, Я. Міркіна, Б. Рубцова, Б. Ческідова, Ф. Фішера, А. Шляйфера, та інших. Вагомий внесок у дослідження питань створення та ефективного функціонування ринку цінних паперів Україні зробили такі вітчизняні вчені-економісти, як С. Богачов, С. Маслово, О. Мозговий, М. Назарчук, В. Павлов, І. Пилипенко, О. Рогач та інші.

Безпосередньо над питаннями розвитку вітчизняного ринку деривативів працювали: Г. Андреева, М. Гапонюк, С. Еш, В. Козик, О. Колодізев, О. Лиса, О. Парандій,

Л. Примостка, О. Сохацька, О. Франченко, І. Шевчук, В. Яворська та інші. У своїх працях вони досліджували історичні аспекти та особливості застосування похідних фінансових інструментів, в основному, як засобу управління фінансовими ризиками.

Кризовий стан економіки України, значна волатильність валютних курсів і процентних ставок вимагає подальшого і постійного аналізу стану ринку деривативів, умов та особливостей його розвитку в сучасних умовах, вивчення світового досвіду його функціонування.

Мета статті. Враховуючи вищевикладене, доцільним є проведення дослідження сучасного стану вітчизняного ринку похідних фінансових інструментів, результатом якого стало б виявлення основних проблем, що перешкоджають функціонуванню цього ринку в Україні, а також перспектив його розвитку за умови подолання цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Деривативами є цінні папери, які надають право купити або продати базовий актив у майбутньому за ціною, визначеною при укладанні відповідного контракту. Остання безпосередньо залежить від вартості базового активу – фондових, валютних, товарних цінностей чи інших матеріальних активів.

В українському законодавстві, як і в науковій літературі деривативи здебільшого сприймаються як синонім похідних цінних паперів. Податковий кодекс визначає дериватив як стандартний документ, що свідчить про право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні чи нематеріальні активи, а також кошти (валюту) на певних умовах у майбутньому [1]. Проте законопроект «Про похідні (деривативи)» робить спробу ввести поняття похідний (дериватив) – фінансовий інструмент, який засвідчує домовленість сторін, спрямовану на встановлення прав та обов'язків щодо базового активу, у вигляді ф'ючерсних, опціонних, форвардних та свопових контрактів, інших видів договорів (контрактів) та похідних цінних паперів, в тому числі такі, що не мають на меті поставку базового

активу, але визначають порядок взаєморозрахунків у майбутньому. Відразу постає питання про те, чим цей фінансовий інструмент відрізняється від тих же похідних цінних паперів. При цьому даний законопроект дає класичне визначення похідних цінних паперів, випуск та обіг яких пов'язані з правом на придбання (продаж) базового активу протягом відповідного строку і на умовах, визначених у проспекті емісії похідних цінних паперів [2].

Похідні цінні папери є строковими документами, що реалізують, матеріалізоване в них право у певний час в майбутньому. У їхній основі лежать традиційні фінансові відносини, пов'язані з кредитом, позицією, акціями тощо. Вони появились через необхідність подолання обмежень, характерних для традиційних відносин щодо здійснення операцій у майбутньому за ціною зафіксованою сьогодні. Дані фінансові інструменти розширили можливості окремих цінних паперів, сформувавши разом з цим новий ринок прав та обов'язків щодо них.

Отже, похідні цінні папери є будь-якими цінними паперами, ціна яких походить (залежить) від ціни базового активу. Вони не можуть існувати без базового активу. З припиненням обігу останнього, припиняється і їх обіг.

У науковій літературі, як і у законодавстві більшості розвинених країн похідні цінні папери досить часто ототожнюються з похідними фінансовими інструментами, строковими угодами та деривативами. Так, у законодавстві США частина похідних інструментів віднесена до цінних паперів, а інша - до контрактів і угод. Законодавство більшості європейських країн відносять похідні інструменти до фінансових інструментів, де виділяється окрема група - похідні фінансові інструменти чи строкові фінансові інструменти. При цьому чітко відслідковуються основні властивості та особливості похідних фінансових інструментів - їхня вартісна залежність (похідність) від базових активів, строковість, а також високий рівень фінансового важелю, через що їх ще називають інструментами «з великим фінансовим плечем», а угоди з ними - угодами «з плечем» [3].

Основними ознаками деривативів є те, що вони формуються на основі інших фінансових інструментів (валюта, цінні папери, інші деривативи (опціон на ф'ючерсний контракт)). Їхнім призначенням є отримання доходу (спекулятивний аспект) та хеджування ризиків (стабілізаційний аспект). Ринок деривативів органічно пов'язаний з ринком цінних паперів через однакові принципи побудови, ціноутворення, тих же учасників.

При цьому слід мати на увазі, що вартість деривативів змінюється зі зміною відсоткової ставки, ціни, обмінного курсу, індексу ціни, кредитного рейтингу чи індексу тощо. Для їх придбання потрібні незначні початкові інвестиції, а розрахунки за деривативами здійснюються у майбутньому.

Оскільки деривати перебувають в обігу разом із основними цінними паперами нині достатньо широкого використання набули терміни «ринок похідних цінних паперів» та «ринок деривативних інструментів» [4].

У науковій вітчизняній літературі також маємо розуміння деривативів як похідних фінансових інструментів [3] і, взагалі термін деривативи, як правило, ототожнюється з поняттям похідних цінних паперів і

сприймається як синонім останнього. Нічого дивного у цьому немає оскільки терміни «похідний» і «деривація» дуже близькі. У перекладі з латинської *derivatus* і означає «похідний від чогось, що існувало раніше». Наприклад, у нашому випадку, розрахункова ціна від ціни базового активу, зафіксована належним чином у відповідному документі. Звідси і похідні цінні папери чи фінансові інструменти, вартість яких визначається тією ж вартістю базового активу.

Нам видається малоперспективною дискусія про відмінності між поняттями похідних цінних паперів та фінансових інструментів. Цінні папери можуть бути використані як інструменти реалізації інтересів інвестора, емітента чи фінансиста, залишаючись при цьому базовою економічною категорією. Набагато продуктивнішою може бути дискусія з приводу їх ролі та значення для фінансового ринку трансформаційної економіки, а також причин несподівано слабого розвитку відповідного сегменту фондового ринку України.

Загальноприйнятою є точка зору щодо істотного та динамічного впливу похідних фінансових інструментів на розвиток товарного й фінансового ринків, що дозволяє сформувати ринкові механізми управління ризиками та стимулює розвиток біржової та позабіржової торгівлі та, відповідно, розвиток економіки у цілому. Однак, стосовно українського ринку деривативів – все не так просто. Поки-що він демонструє надзвичайно низькі темпи свого росту (табл. 1).

У найкращі часи свого розвитку (2011-2012 роки) його обсяги не перевищували 25 млрд. грн., що складало 1-1,1% загального обсягу торгів на фондовому ринку. Вже у 2014 році обсяги торгів деривативами зменшились проти 2013 року майже удвічі – до 9,31 млрд. грн., а у 2015 році – до 5,87 млрд. грн., або в 1,6 разу проти обсягів 2014 року. Відповідно і доля торгів деривативами в загальному обсязі торгів цінними паперами знизилась з 1,07% у 2013 році до 0,4% у 2014 році та 0,27% у 2015 році. Вражає також тотальне, майже 100% зосередження торгів деривативами на біржовому ринку. Виняток складає 2011 рік, у якому даний показник був на рівні 94,33% [6]. Якщо значне падіння обсягів торгів деривативами у 2014-2015 роках можна пояснювати складною економічною ситуацією в країні, спровокованою військовими подіями на сході та анексією Росією Криму, то високу долю торгів деривативами на біржах – пояснити складно.

У 2015 році Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) зареєструвала 16 випусків опціонних сертифікатів на загальну суму 217,46 тис. грн., що на 1,06 млн. грн. менше порівняно з 2014 роком. На кінець 2015 року кількість випусків деривативів, що перебували в обігу на фондовому ринку, склала 343 шт., з яких 71,1% допущено до торгів на фондових біржах [6]. За останні п'ять років деривативи допускалися до торгівлі на фондових біржах виключно за категорією позалістингових цінних паперів. На кінець 2015 року із десяти фондових бірж деривативами торгували лише три. За кількістю деривативів виділяється ПАТ «Українська біржа» – 190 деривативів. Далі зі значним відставанням йде ПАТ «КБ Перспектива» – 45 деривативів та ПрАТ «Українська міжбанківська валютна біржа» – всього 9 деривативів [6].

Таблиця 1 – Показники ринку деривативів України за 2010-15 роки

№ п/п	Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1.	Обсяги торгів деривативами, млрд. грн.	3,74	23,98	24,91	18,01	9,31	5,87
	у т.ч. біржовий ринок	3,73	23,82	24,77	18,01	9,30	5,83
	позабіржовий ринок	0,01	0,16	0,14	0,00	0,01	0,05
2.	Доля торгів деривативами на ринку цінних паперів, %	0,24	1,10	0,98	1,07	0,40	0,27
3.	Доля торгів на біржовому ринку, %	99,73	94,33	99,14	100,00	99,9	99,32

Складено на підставі [5-6]

Серед ТОП 10 деривативів, які користувалися попитом на біржовому ринку (за обсягом виконання біржових контрактів) абсолютним і одноосібним лідером є ф'ючерсний контракт без поставки базового активу (валюти). Причому, якщо у першій та другій позиції відсоток виконання контрактів складає відповідно 9,3% та 7,3 %, другої та третьої 4,4% та 3,8 %, то у решти шести деривативів із першої десятки відсоток виконання знаходиться в межах 2%. На позабіржовому ринку у ТОП 5 деривативів, що користувалися найбільшим попитом ввійшли чотири форварди та один опціон з поставкою базового активу зі значно вищим відсотком виконання, 81,9% та 11,9%, принаймні за двома деривативами (у інших – 1,7%-2,3%) [6]. Як засвідчують вищезазначені дані, поки-що вітчизняна практика використання деривативів зосереджена, насамперед на спекулятивній складовій даних операцій.

У структурі світового ринку деривативів завжди переважав позабіржовий сектор. Біржова торгівля зосереджена в Північній Америці та Європі, на які припадає понад 90% всього ринку. Даний ринок був і залишається дуже чутливим до загального стану економіки. Так, початок світової фінансової кризи призвів до падіння обсягів біржових торгів у 2008 році на 21,2 трлн. дол. США проти 2007 року. Найбільш популярними серед позабіржових деривативів є процентні контракти – майже 70% торгів, серед біржових – процентні опціони – 60% торгів [4].

Загальна ситуація на ринку деривативів України засвідчує, що похідні фінансові інструменти в Україні є мало затребуваними, а відповідний ринок все ще знаходиться на стадії становлення з малозрозумілими перспективами свого розвитку. У стратегічному плані діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на 2016-2018 роки лише одним реченням згадується про завдання останньої сприяти розвитку ринку цінних паперів та похідних (деривативів) [7]. Достатньо невесело, зважаючи на загально визнану роль деривативів у хеджуванні ризиків та забезпечення довготривалої стабільності фондового, грошового, валютного та товарного ринків. Розв'язання даної проблеми є надзвичайно актуальним завданням для нинішньої економіки України і до цього розв'язання мали би бути залучені, у тому числі і деривативи.

Світова практика не володіє іншими інструментами убезпечення суб'єктів ринку від втрат через непередбачені коливання цін, відсотків, валютних курсів, крім як похідні цінні папери. Не дивно, що пік розквіту ринку даних інструментів у світі прийшовся на

період після запровадження Ямайської валютної системи з її плаваючими валютними курсами.

Нині Національний банк України практично не володіє ситуацією на валютному ринку країни. Не встигла Верховна Рада України прийняти бюджет країни на 2017 рік на основі курсу 27,3 грн. за 1 дол. США, як уже в перший місяць нового року комерційний курс підбрався до позначки у 29 грн. за 1 дол. США. Спроби запровадити таргетування інфляції очевидно також будуть безуспішними, оскільки НБУ не має і не створює необхідних механізмів та інструментів для належного і відповідального управління грошовим ринком.

Щоб прояснити ситуацію варто звернутися до теорії інфляції, яка стверджує, що лише четверть інфляційного зростання цін зумовлене монетарними чинниками, а у немонетарній складовій такого росту, основна доля приходить на інфляційні очікування населення. Звичайно, не варто недооцінювати монетарних чинників у провокування інфляції, які пов'язані в основному із збільшенням грошової маси в обігу через цілий ряд причин. Перш за все це повернення Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів вкладникам збанкрутілих банків, яке триває постійно протягом останніх двох років. По-друге, визнання неплатоспроможними майже половини банків України, що викликає і посилює недовіру до банківської системи в цілому і провокує вплив грошей із ще діючих нині банків. По-третє, підвищення мінімальної заробітної плати до 3 200 грн. з 01 січня 2017 року з одного боку збільшує грошову масу в обігу, а з іншого, через зростання витрат на заробітну плату, зумовлює ріст собівартості товарів і у кінцевому результаті зростання цін на ці товари.

Реакція НБУ на дану ситуацію більш ніж очевидна – стискання грошової маси та обмеження кредитування через підвищення облікової ставки. Економіка продовжуватиме обезкровлюватися (залишатися без грошей), залишки малого та середнього бізнесу – на грані ліквідації, ефективний внутрішній попит продовжить своє падіння, що створює суттєві проблеми і для великого бізнесу з тенденцією до їх посилення.

Ми ні у якому разі не фетишизуємо ринок деривативів і не стверджуємо, що з його допомогою можна повністю подолати ці проблеми. Проте, коли ринкові суб'єкти працюють зі строковими контрактами, вони у певній мірі програмують своє майбутнє, формують впевненість, що принаймні ці контракти будуть виконані належним чином. Ця впевненість у завтрашньому дні зменшує інфляційні очікування, дає шанс для розвитку підприємництва, створює основу для позитивних настроїв у всьому суспільстві. Та поки-що

масмо практично нерозвинену інфраструктуру ринку деривативів в Україні, починаючи від нормативно-правового і закінчуючи кадровим забезпеченням. Відсутня послідовна державна політика в сфері фінансового ринку, немає цілісної концепції розвитку ринку цінних паперів, не кажучи вже про ринок деривативів.

У податковому законодавстві України закладені основи функціонування ринку деривативів, але відсутність спеціального закону стримує його розвиток. Проект Закону «Про похідні (деривативи)» був знятий з розгляду у 2012 році і на сьогодні у Проекті Програми розвитку фондового ринку на 2015-2017 роки лише задекларовано прийняття закону щодо ринку деривативів [8].

Висновки. Ринок деривативів в Україні все ще перебуває на етапі становлення. Проблема його нерозвиненості є надзвичайно актуальною і потребує якнайшвидшого розв'язання в умовах наростання ринкової нестабільності. Своє основне призначення, яке полягає у хеджуванні ризиків, він, очевидно, виконуватиме не скоро.

Важливість деривативів полягає і у тому, що вони виконують інформаційну функцію, інформуючи інвестора про майбутній стан ринку, та стимулюючи функцію, оскільки мають високий рівень дохідності. Розвиток ринку деривативів безпосередньо вплинув би на стабільність ринків, посилив би гарантії для учасників ринку та захист останніх.

Розвиток ринку деривативів в Україні ускладнений відсутністю спеціального нормативно-правового забезпечення, з чітко прописаними правовими нормами його функціонування та державного регулювання, а також відсутність ефективного клірингу. Створення клірингових установ, які гарантують виконання зобов'язань суб'єктами ринку за строковими контрактами є необхідним інституційним чинником розвитку даного ринку.

Література

1. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Редакція від 01.01.2017р. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Про похідні (деривативи): Проект Закону України № 8576 від 30.05.2011 (відкритий 24 квітня 2012 р. Постанова Верховної Ради України № 4668-VI) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8576&skf=7

3. Луса О.В. Напрями розвитку ринку деривативів в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/229.pdf

4. Андреева Г.І. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: Похідні цінні папери: сутність, поняття й визначення <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=418>

5. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2015 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1473066406.pdf

6. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2014 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1434454281.pdf

7. Стратегічний план діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на 2016-2018 роки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1459174637.doc

8. Колодізов О.М., Кошуба О.В. Аналіз перспектив розвитку ринку деривативів в Україні з урахуванням вирішення проблеми його нормативно-правового регулювання [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2016-1_0-pages-242_248.pdf

References

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI [Elektronnyi resurs]. – Redaktsiia vid 01.01.2017 r. - Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Pro pokhidni (derivatyvy): Proekt Zakonu Ukrainy № 8576 vid 30.05.2011 (vidkrykanyi 24 kvitnia 2012 r. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 4668-VI) [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8576&skf=7
3. Lusa O.V. Napriamy rozvytku rynku derivatyviv v Ukraini [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/229.pdf
4. Andriieva H.I. [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : Pokhidni tsinni papery: sutnist, poniattia y vyznachennia <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=418>
5. Richnyi zvit Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperyv ta fondovoho rynku za 2015 rik [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1473066406.pdf
6. Richnyi zvit Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperyv ta fondovoho rynku za 2014 rik [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1434454281.pdf
7. Stratehichnyi plan dialnosti Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperyv ta fondovoho rynku na 2016-2018 roky [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : http://www.ssmc.gov.ua/user_files/content/58/1459174637.doc
8. Kolodiziev O.M., Kotsiuba O.V. Analiz perspektiv rozvytku rynku derivatyviv v Ukraini z urakhuvanniam vyrisnennia problemy yoho normatyvno-pravovoho rehulivannia [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2016-1_0-pages-242_248.pdf

Halushka E.O.,

Ph.D.(Econ), Assistant professor, Department of Economic Theory and International Economics Chernivtsi Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics, bukcredyt@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT OF DERIVATIVES MARKET IN UKRAINE

The article deals with the issue of poor state of the derivatives market in Ukraine. The basic properties and characteristics of derivatives are revealed, and also their influence on the stability of particular markets is investigated.

It is proved that the low level and the low growth rates of derivatives market determine the use of the latter mainly as speculative instruments. Derivatives can and should become primarily the instrument to ensure the stability of markets by hedging.

The basic problems of the development of derivatives market in Ukraine are outlined.

Key words: derivatives, derivatives market, securities, fixed-term contracts, hedging.

УДК 338.43

Есемчика А.Е.,

*магистр экономики, доцент института финансов и бухгалтерского учета
Латвийского сельскохозяйственного университета, anna.jeseticika@llu.lv**Латвия, г. Елгава*

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ СПРАВЕДЛИВОЙ ОЦЕНКИ БИОЛОГИЧЕСКИХ АКТИВОВ

В статье представлено понимание оценки биологических активов в бухгалтерском учете. Для эффективной системы управления требуются решения методических проблем оценки биологических активов по справедливой стоимости. Цель исследования – изучение критериев выбора оценки биологических активов малых предприятий и разработка методических рекомендаций по совершенствованию учета справедливой стоимости активов. Методы исследования: анализ нормативных документов, регламентирующих бухгалтерский учет. Выводы: в Латвии вопросы, связанные с использованием в учете и отчетности справедливой стоимости биологических активов еще не исследованы и методически не вполне разработаны.

Ключевые слова: *справедливая стоимость, биологические активы.*

Постановка проблемы. Латвийская система финансового учета и отчетности, на основе изданных четвертой 93/22/ЕЕС и шестой 89/29В/ЕЕС Директивах, направлена на гармонизацию Европейского бухгалтерского учета. Латвия относится к той группе стран, в которых местный бухгалтерский учет развивался в близком соответствии с требованиями МСФО. В 2015 году в Латвии был принят новый закон «О годовых отчетах и консолидированных годовых отчетах», определяющий существенные изменения в системе финансового учета и отчетности [1]. Новый закон определяет ключевые аспекты формирования учетной политики предприятий. Это требует решения научно – практических и организационно – методических проблем. Одна из них это повышение эффективности сельскохозяйственной деятельности при оценке активов предприятия по справедливой стоимости. Главная цель бухгалтерского учета в сельском хозяйстве это анализ и использование информации с целью выявления перспектив развития предприятия, а также для принятия правильных и перспективных управленческих решений. Полученная учетная информация применяется на различных уровнях управления: на внутривладельческом уровне, общехозяйственном и внешнем уровне управления в производственных процессах. При выяснении вопросов оценки необходимо учитывать нормы закона о годовых отчетах и консолидированных годовых отчетах, которым внесены изменения в положения бухгалтерского учета. Условно выделим **два этапа**, а именно: поступление биологических активов на предприятие от сторонних лиц; получение сельскохозяйственной продукции и дополнительных биологических активов.

Анализ. Развитие рыночных отношений в аграрном секторе народного хозяйства представляет необходимость формирования эффективной системы управления деятельностью сельскохозяйственных предприятий, что неразрывно связано с надлежащей организацией бухгалтерского учета. Важным шагом

реформирования отечественной системы бухгалтерского учета на современном его этапе следует считать проблему формирования бухгалтерской отчетности в направлении ее дальнейшего сближения с требованиями МСФО. При этом необходимо придерживаться принципа преемственности с целью сохранения достижений отечественной теории, методологии и практики учета.

Сельское хозяйство в самом широком смысле – от рыбоводства до лесного хозяйства – является важной составной частью Латвийской экономики. Классические принципы учета, основанные на справедливой стоимости, не всегда применимы к этой отрасли. Кроме того, в Латвии сельское хозяйство является дотационной отраслью экономики, и процедура получения правительственной помощи в сельском хозяйстве отличается от получения помощи под какие-то целевые программы. Хозяйственная деятельность в сельском хозяйстве исключает из сферы применения многие МСФО, поскольку их учет отражает специфику этой отрасли. Из сферы применения других МСФО исключались следующие аспекты учета в сельском хозяйстве:

1. в МСФО 2 «Запасы» из рассмотрения исключались запасы производителей домашнего скота, продукции сельского и лесного хозяйства, если они отражались по чистой цене возможной реализации в соответствии с принятой практикой учета в отдельных отраслях промышленности;

2. МСФО 16 «Основные средства» не применялся к лесам и другим аналогичным восстанавливаемым объектам природопользования;

3. в МСФО 18 «Выручка» не рассматривалась выручка от естественного прироста поголовья скота, сельскохозяйственных и лесных продуктов;

4. МСФО 40 «Инвестиции в недвижимость» не применялся к лесам и иным возобновляемым природным ресурсам.

Не только средние и крупные сельскохозяйственные общества заинтересованы в прозрачной и достоверной

отчетности, подготовленной по МСФО, и в частности по МСФО 41 «Сельское хозяйство» (действует с 01.01.2006). но и малые сельскохозяйственные общества. Полезность информации бухгалтерского учета достигается непосредственным использованием МСФО или применением их в качестве основы построения национальной системы бухгалтерского учета. В сферу применения этого стандарта входят самые разнообразные виды деятельности, связанные с управлением биотрансформацией активов: молочное и мясное животноводство, рыбоводство, садоводство, лесопосадки, цветоводство, выращивание грибов, и т.д. Сбор сельскохозяйственной продукции – отделение продукции от биологического актива или прекращение жизнедеятельности биологического актива.

Положения МСФО 41 имеют определенное значение для использования не только в финансовом учете, но и для принятия научно – обоснованных экономических решений по стратегии развития деятельности сельскохозяйственных предприятий. Ключевым моментом в МСФО 41 является его ориентация на оценку биологических активов по справедливой стоимости, за исключением случаев, когда эту стоимость определить невозможно [2]. Под справедливой стоимостью в МСФО 41 подразумевается рыночная стоимость актива за вычетом транспортных и прочих расходов по доставке биоактива на рынок. Таким образом, справедливая стоимость биоактива по МСФО 41 не будет одинакова для продавца и покупателя. Справедливая стоимость биоактива в отчетности продавца и покупателя будет отличаться на величину транспортных и иных указанных выше операционных расходов. Иногда

Таблица 1 – Элементы финансовой отчетности сельскохозяйственных обществ

Д – Баланс К	
Активы:	Обязательства:
- Биологические активы (включая правительственную помощь)	- Правительственная помощь в сельском хозяйстве
- Запасы (сельскохозяйственная продукция) в момент сбора урожая	- Оценочные обязательства
- Отложенные налоговые активы	- Отложенные налоговые обязательства
	Капитал:
	- Нераспределенная прибыль
Д - Отчет о прибылях или убытках - К	
Расходы:	Доходы:
- Себестоимость сельскохозяйственной продукции	- Выручка в сельском хозяйстве
- Расходы по оценочным обязательствам	- Доходы по правительственной помощи в сельском хозяйстве

Важным шагом реформирования отечественной системы бухгалтерского учета на современном этапе следует считать классификацию предприятий на категории. В зависимости от общей суммы баланса, нетто – оборота и среднего количества работников в году предприятия в Латвии подразделяются на следующие категории [1]:

1. микропредприятие;
2. малое предприятие;
3. среднее предприятие;
4. крупное предприятие.

Закон устанавливает критерии классификации предприятий, устанавливающие отличительные требования в отношении содержания, порядка ревизии, предоставления и опубликования годового отчета, а также объем раскрываемой в годовом отчете информации, льготах и освобождениях. Коммерсанты оценивают, к какой категории предприятий они принадлежат и какие облегченные или, наоборот, дополнительные требования предъявляет к ним новое регулирование (Таблица 2).

могут отсутствовать рыночные показатели на сельскохозяйственную продукцию, находящуюся в текущем состоянии. В этом случае МСФО 41 рекомендует в качестве справедливой использовать дисконтированную стоимость активов. Этот стандарт дает возможность в исключительных случаях, когда справедливую стоимость биоактивов надежно оценить не представляется возможным, оценивать биоактивы по первоначальной стоимости за вычетом накопленной амортизации и признанных убытков обесценения в соответствии с МСФО 16 «Основные средства», 2 «Запасы» и 36 «Обесценение активов».

Большинство сельских производителей в Латвии являются небольшими семейными предприятиями, но и они обязаны так же качественно подготовить отчетность в соответствии с Латвийским Законом о годовых отчетах и консолидированных годовых отчетах. В закон включены правовые нормы, такие как, методы бухгалтерского учета и оценки рабочих или продуктивных животных или растений и порядок отражения в финансовой отчетности связанных с ними затрат и изменений стоимости. Это полностью соответствует Директиве Европейского парламента и Совета от 26 июня 2013 года 2013/34/ЕС о годовой финансовой отчетности, консолидированной финансовой отчетности и связанных с ней сообщениях определенных видов предприятий, изменяющей Директиву Европейского парламента и Совета 2006/43/ЕС и отменяющей директивы Совета 78/660/ЕЭС и 83/349/ЕЭС (документ распространяется на ЕСЗ).

Элементы отчетности, на которые оказывают влияние и стандарт, и закон о годовых отчетах и консолидированных годовых отчетах (таблица 1).

Таблица 2 – Категории предприятий Латвии с 2016 года

Категория	Показатели баланса
Микро-предприятие	Два года подряд не превышает: – общая сумма баланса – 350 000 евро; – нетто – оборот – 700 000 евро; среднее количество работников - 10 человек
Малое предприятие	Два года подряд не превышает: – общая сумма баланса – 4 000 000 евро; – нетто – оборот – 8 000 000 евро; среднее количество работников - 50 человек
Среднее предприятие	Два года подряд не превышает: – общая сумма баланса – 20 000 000 евро; – нетто – оборот – 40 000 000 евро; среднее количество работников - 250 человек
Крупное предприятие	Два года подряд превышает: – общая сумма баланса – 20 000 000 евро; – нетто – оборот – 40 000 000 евро; среднее количество работников - 250 человек

Начиная с 2016 года предприятие, которое не прекращает указывать в балансе собственность для вложений, биологические активы или удерживаемые для продажи долгосрочные вложения, а предусматривает в дальнейшем их признавать, оценивать, отражать в финансовом отчете и представлять пояснительную информацию о них, предусматривает применение МСФО. Стандарты приняты в соответствии с Директивой Европейского парламента и Совета от 19 июля 2002 года № 1606/2002 о применении международных стандартов бухгалтерского учета. Микропредприятие и малое предприятие, если прекращает оценку соответствующих объектов собственности, основываясь на их истинной стоимости, утверждает положение о переклассификации этих активов (Таблица 3).

Таблица 3 – Классификация активов баланса при разной оценке их стоимости

Классификация активов при оценке по их справедливой стоимости [3]	Классификация активов при оценке по их балансовой стоимости
Собственности для вложений: – земельные участки, здания и инженерные сооружения	Основные средства: – Земельные участки, здания и инженерные сооружения (недвижимая собственность)
Биологические активы: – многолетние насаждения и рабочие, продуктивные или другие животные	Основные средства: – Рабочий или продуктивный скот и многолетние насаждения
Биологические активы: – Однолетние насаждения и посевы, а также животные на откорме и молодняк животных	Запасы: – Животные и однолетние насаждения; – Незаконченные изделия и заказы; – Готовые изделия и товары на продажу
Запасы: – Рабочие, продуктивные или другие животные	Основные средства: – Рабочий или продуктивный скот и многолетние насаждения
Удерживаемые для продажи долгосрочные вложения	Основные средства: – Земельные участки, здания и инженерные сооружения, или Запасы: – Готовые изделия и товары на продажу

Только глубокое знание технологии и структуры производства, условий обеспечения материально – техническими ресурсами и реализации конечного продукта деятельности позволяет разработать рабочий план счетов учета животных и растений. До начала интенсивного производства новые (еще не плодоносящие) саженцы плодоносящих плодовых деревьев и ягодных кустов указываются в статье баланса «Создание основных средств и затраты на объекты незавершенного строительства». Животные, которые выращиваются и, если необходимо, обучаются, чтобы их в последующие отчетные годы можно было включить в состав основных средств, указывать в статье баланса «Создание основных средств и затраты на объекты незавершенного строительства». Затраты на выращивание животных и растений в течение отчетного года первоначально накапливаются в статье баланса

«Незаконченные изделия и заказы». Соблюдая разработанный предприятием рабочий план счетов и соответствующую сущности хозяйственной сделки корреспонденцию бухгалтерских счетов, часть накопленных в этой статье затрат переносятся на соответствующие бухгалтерские счета. Например, на счета учета включенных в состав запасов животных и растений, на счета учета полученных сельскохозяйственных продуктов или побочной продукции (например, навоз, кожи, перья).

Проблемы. В Латвии вопросы, связанные с использованием в учете животных и растений по справедливой стоимости, комплексно еще не исследованы и методически не вполне разработаны. В результате в бухгалтерском балансе животные и растения отражаются по различным оценкам:

– биологические активы (в составе основных средств) – как правило, по переоцененной стоимости (по весьма усредненным коэффициентам), зачастую не совпадающей с реальной стоимостью по конкретным объектам;

– биологические активы (в составе запасов) – по смешанной стоимости, т. е. одна часть их – по первоначальной стоимости, другая – по стоимости возможной реализации.

По нашему мнению, такое смешение разнообразных стоимостных оценок активов в одной из основных форм финансовой отчетности (балансе) свидетельствует не только об отсутствии единой концепции в этом важном деле, но и создает неопределенные трудности для пользователей отчетности. К тому же бухгалтерский баланс, как важнейший источник информации в таких условиях резко снижает свою ценность, поскольку в нем содержатся не реальные, а лишь приближенные к действительности стоимостные оценки животных и растений предприятия.

Причины, по которым бухгалтера сельскохозяйственных предприятий Латвии не применяют принцип справедливой стоимости:

– они опасаются выйти за рамки своей компетенции и нарушить закон;

– определение «справедливой» стоимости воспринимают как функцию не бухгалтера, а оценщика;

– институт справедливой стоимости является достаточно новым для правовой системы Латвии. Отражение животных и растений по справедливой стоимости приводит к изменению не только данных в балансе, но и финансовых результатов деятельности сельскохозяйственных предприятий, отражаемые в отчете прибыли или убытков и отчете об изменениях в капитале. Используя оценку животных и растений по справедливой стоимости, сельскохозяйственные предприятия могли бы отразить в своей отчетности свой потенциал, будущие возможности, предоставить возможность оценить деловую активность предприятия. Проблема привлечения инвестиций в аграрный сектор экономики на данном этапе остается актуальной и острой, поэтому наше внимание в первую очередь

направлено на совершенствование финансового учета и отчетности.

Таким образом, в Латвии имеются все правовые основы системы учетной политики биологических активов и их отражение в отчетности, которые в дальнейшем необходимо оценить и укрепить. Латвия развивает учетную политику в согласованности с положениями Международных стандартов учета и директив ЕС.

Выводы. В заключение следует отметить, что Латвийским сельскохозяйственным предпринимателям раскрытие информации является важным фактором, так как существующие собственники заинтересованы вкладывать средства в развитие бизнеса. Латвийское законодательство о бухгалтерском учете допускает подготовку финансовой отчетности в соответствии с МСФО. Это один из самых простых и перспективных способов распространения МСФО.

Учет по справедливой стоимости и раскрытие информации о справедливой стоимости – это различные способы раскрытия информации о справедливой стоимости, имеющие различные последствия как с точки зрения отражения финансовых данных в отчетности, так и с точки зрения анализа этих данных пользователями отчетности. В Латвии вопросы, связанные с использованием в учете и отчетности справедливой

стоимости биологических активов еще недостаточно исследованы и методически не вполне разработаны. Поэтому основными аспектами реформирования бухгалтерского учета малого бизнеса в сельском хозяйстве должны стать:

1. Разработка своей рациональной схемы документооборота и рабочего плана счетов, который включает методику оценки биологических активов.

2. Выбор прогрессивной формы бухгалтерского учета, которая гарантирует объем и содержание внешней отчетности в соответствии с законом Латвии о годовых отчетах и консолидированных годовых отчетах.

Литература

1. *Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums, LR, 2015.g.// www.likumi.lv*

2. *IAS 41 Agriculture // LR.LZRA // www.ifrs.org/IFRSs/*

3. *Jesemciņa J., Jesemciņa A. Accounting of Biological Assets in Latvia. // 2010 / Latvia University of Agriculture. – Jelgava, 2010. – Nr. 21 // 190. – 195. lpp. EBSCO - <ind. EBSCOhost>*

References

1. *Gada pārskatu un konsolidēto gada pārskatu likums, LR, 2015.g.// www.likumi.lv*

2. *IAS 41 Agriculture // LR.LZRA // www.ifrs.org/IFRSs/*

3. *Jesemciņa J., Jesemciņa A. Accounting of Biological Assets in Latvia. // 2010 / Latvia University of Agriculture. – Jelgava, 2010. – Nr. 21 // 190. – 195. lpp. EBSCO - <ind. EBSCOhost>*

Jesemciņa A.,

Mg. oec., assistant professor, Faculty of Economics and Social Development, of Finance and Accounting Institute of Latvia University of Agriculture. anna.jesemcika@llu.lv

Latvia, Jelgava

PROBLEMATIC ASPECTS OF BIOLOGICAL ASSETS FAIR VALUATION

The article presents the conception of biological assets valuation in accounting. Effective management system requires methodological problems solutions of biological assets valuation at fair value. The aim of research is the study of selection criteria of small enterprises biological assets evaluation and the guidelines development for the assets fair value accounting improvement. Methods of the research: analysis of accounting regulatory documents. Conclusions: the issues related to the use of biological assets fair value in accounting and reporting in Latvia have not yet been researched and methodically not enough developed.

Key words: *fair value, biological assets.*

УДК 658.155

Костюнік О.В.,*к.е.н, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту,
Національний авіаційний університет, elena_kostynik@ukr.net*

Україна, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ Й ОЦІНКИ КАПІТАЛУ КОМПАНІЇ

У статті проаналізовані теоретичні основи і досліджені процедури формування власного і запозиченого капіталу компанії та його оцінки. Конкретизовані організаційно-економічні відносини, що виникають при використанні власного і запозиченого капіталу організації.

Відсутність концепцій і моделей оцінки капіталу негативно відображається на якості прийнятих управлінських рішень, які стосуються вибору оптимального співвідношення капіталів, фінансування інвестицій, залучення ресурсів, оцінки фундаментальної вартості акцій підприємства.

Розглянута специфіка формування капіталу, напрямки визначення його оптимальної структури, заходи для його мобілізації і оцінки при виборі ринкової стратегії підприємств.

Ключові слова: капітал, структура капіталу, власний капітал, позиковий капітал, обіг капіталу, фінансування, інвестування, кредитування.

Постановка проблеми. Важливим завданням обліку, оцінки й аналізу фінансового стану компанії є дослідження показників її фінансової стійкості, тобто такого стану фінансових ресурсів, при якому компанія, маневруючи ресурсами, здатна забезпечити безперебійне виробництво продукції (послуг) та її реалізацію. При цьому, ефективне використання фінансових ресурсів передбачає розширене відтворення, оновлення основних фондів і технічну (технологічну) модернізацію і розвиток виробництва.

Фінансове становище компанії характеризується структурою капіталу. Питання управління структурою капіталу дебатуються давно [1, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16]. В межах прийнятних науково-практичних підходів відмінності полягають у визначенні ціни (вартості) капіталу при тому, що співвідношення між боргами (позиковим капіталом) і акціями (власним капіталом) постійно змінюється.

Основною проблемою співвідношення питомої ваги позикового і власного капіталів, є пошук її оптимальності – у першу чергу за ціною. Крім того, для підприємства однаково негативними є як нестача так і надмірний обсяг капіталу.

Наразі актуальними є питання оцінки, аналізу, формування структури капіталу, вивчення порядку відображення власного капіталу у фінансовій звітності компанії. Дослідження цих проблем має теоретичну і практичну цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем формування і оцінки капіталу компанії та методики обліку власного капіталу присвячені роботи таких вчених, як: Бланк І.О. [3], Білуха М.Т., Бобяк А.П., Бухвалов А.В. [5], Вівчар О.Й. [11], Волков Д.Л. [1], Іляш О.І. [6], Калашнікова К.М. [12], Костирко Р.О. [2], Рудик Н.Б. [8], Самойлова Т.А. [9], Смирнов А.А. [10], Сопко В.В. [14], Чорная О.С. [15], Щербаків В.А., Яремко І.Й., Батурина М., Новодворський В.Д., Палій В.Ф. й інших учених. Не зменшуючи значимості вже проведених досліджень, слід

акцентувати увагу на наявності наступних проблемних моментів: у сучасних економічних дослідженнях неоднозначні і недостатньо аргументовані підходи до визначення сутності і складу власного капіталу, структури капіталу в цілому, до систематизації і визначення показників, що його характеризують.

Метою роботи є дослідження процедури формування власного і запозиченого капіталу компанії та їх оцінки.

Викладення основного матеріалу. Наразі залишається теоретичною і практичною проблемою визначення ціни власного капіталу та вартості компанії.

Прискорення обігу капіталу обумовлено зростанням продуктивності праці, зниженням трудомісткості продукції, вдосконаленням системи управління виробництвом, постачанням, збутом, скороченням виробничого циклу. Проте, ці процеси збільшують ціну власного капіталу, знизити яку можна за рахунок економії трансакційних витрат (на одиницю продукції)

За належністю підприємству розрізняють власний і позиковий капітал. Існують й інші класифікації капіталу, а саме: за цілями використання, за формами інвестування, за об'єктом інвестування, за знаходженням у кругообігу, за формами власності, за організаційно-правовими формами підприємства, за способом використання, за характером використання власниками.

Власний капітал – це власні реальні джерела, які внесені, або залишені чи збільшені засновниками з оподаткованого прибутку без визначення певного терміну повернення [1]. Ця частина залишається після врахування всіх зобов'язань компанії [2].

Обсяг власного капіталу є основним при визначенні кредитно-спроможності, фінансової незалежності та стабільності компанії.

При цьому, використанню власного капіталу властиві певні негативні чинники, а саме:

- обмежена можливість залучення для розширення виробничої і операційної діяльності;

- висока вартість у порівнянні з позиковими джерелами.

Якщо розглядати капітал у речовій формі, то це чисті активи, які залишаються в розпорядженні компанії після розрахунків перед кредитором.

Компанія, що оперує тільки власним капіталом, має вищу фінансову стабільність, проте – зменшені темпи розвитку. Фінансування діяльності підприємства за рахунок власного капіталу є альтернативою до залучення позичкових коштів.

Компанії вигідніше вкладати в оборотні засоби менше власних коштів з точки зору ефективності їхнього використання, проте, це треба робити в обсягах, достатніх для створення обігових коштів (мінімальних товарних і сировинних запасів, коштів на витрати виробництва і обігу). Інші обігові кошти вигідно залучати за рахунок позикового капіталу, при цьому, при формуванні капіталу треба порівнювати вартість його залучення з різних джерел. Величини власного капіталу компанії (абсолютна та відносна) залежать від фінансової спроможності, стабільності та обраної його структури.

Основною ефективності управління капіталом є:

- робота з диверсифікованими джерелами його формування;
- інвестиційна політика та оцінка потенційних ризиків і ефективності інвестицій;
- планування фінансової діяльності, її аналіз та контроль.

Позиковий капітал – це залучені на основі повернення грошові кошти та інше майно для фінансування розвитку компанії [3]. Його джерелами можуть бути довгострокові (термін погашення яких більше 12 місяців) і короткострокові (позики, кредити, вексельні зобов'язання з терміном погашення менш 12 місяців і кредиторська заборгованість).

Ефективність використання капіталу компанії характеризується 4 групами чинників:

1. оптимальність структури капіталу (власний і позиковий), довгострокові і короткострокові джерела їх фінансування;
2. загальний обсяг фінансування основних і обігових засобів;
3. розподіл коштів на перебування у сфері виробництва і сфері обігу;
4. оптимальність перебування засобів у грошовій і матеріальній формах.

Це вимагає розробки адекватної стану і стратегії компанії політики формування капіталу та узгодження її із заходами формування активів.

Визначення загальної потреби у капіталі може здійснюватися прямим і непрямим методами.

1. Прямий метод базується на детальному плануванні інвестиційних потреб підприємства за його окремими активами, такими як:

- основні засоби,
- товарно-матеріальні запаси,
- нематеріальні активи,
- грошові кошти.

Метод застосовується при створенні підприємства для визначення загальної потреби у капіталі і при

залученні додаткового капіталу для розвитку діяльності вже існуючого (технічної та технологічної модернізації та диверсифікації виробництва).

Методика визначення вартості капіталу залежить від джерел його залучення [4]. Основними джерелами формування капіталу є банківські кредити, акції та нерозподілений прибуток, випущені компанією облигації.

Для підприємства однаково негативними є як нестача так і надмірний обсяг капіталу. При визначенні потреби у капіталі для створюваного підприємства потрібно врахувати таке:

- сформованого капіталу має вистачити на доінвестиційні дослідження, проектно-конструкторські роботи, придбання майнових прав, маркетинг, будівництво, навчання, закупку і монтаж обладнання, тобто на всі витрати інвестиційного проекту, включаючи створення запасу обігових коштів;

- необхідно визначити мінімально достатню потребу в капіталі на старті господарської діяльності компанії;

- стартовий капітал повинен бути не меншим за мінімальний для статутного капіталу компанії.

2. Непрямий метод розрахунку потреби в капіталі простіше і заснований на використанні відносного показника середньої величини вкладеного капіталу на одиницю продукції (капіталомісткості продукції). Цей показник характеризує рівень матеріалоемності та фондомісткості продукції і суттєво різняться за галузями бізнесу і залежить від стадії життєвого циклу компанії, масштабів бізнесу, ступеня зносу виробничих фондів, інноваційності технічного і технологічного обладнання.

Метод застосовується на попередніх (доінвестиційних) стадіях опрацювання проекту, оскільки дає лише орієнтовний прогноз достатнього розміру стартових інвестицій. При цьому треба врахувати і самі передстартові витрати та резерви на випадок кризи та форсмажорних обставин.

Отже, оцінка капіталу компанії – це, в першу чергу, оцінка власного капіталу, адже вона надає інформацію для прийняття рішень керівництву та власникам компанії, контрагентам і потенційним інвесторам, оскільки його функціями є:

- відстежування інтересів інвесторів і кредиторів та захист їхніх прав (відповідальність компанії),
- довгострокове фінансування,
- компенсація можливих (потенційних) збитків,
- фінансування ризику,
- кредитоспроможність,
- розподіл активів (доходів і прибутків) [5].

Таким чином, обсяг власного капіталу компанії характеризує ефективність її діяльності (виробничу, інвестиційну і фінансову), він гарантує фінансову стабільність і незалежність і є основою його активів.

До власних фінансових ресурсів компанії належать нерозподілений прибуток і амортизаційні відрахування. Ознакою фінансової стійкості є платоспроможність підприємства.

Для більшості компаній основною частиною власного капіталу є статутний капітал.

При збереженні достатніх обсягів власного капіталу компанія зможе виходити на ринок позикового капіталу, залучати кошти інвесторів для нарощування прибутків від виробничої і операційної діяльності.

Метою оцінки для внутрішніх та зовнішніх користувачів є достовірність фінансової звітності, на основі якої прийматимуть ефективні управлінські рішення, максимізація прибутку підприємства, залучення інвестицій (у т. ч. іноземних), розширення виробництва, а також ефективність вкладення коштів у підприємство, достовірність даних фінансових звітів і можливість одержання прибутку на вкладені інвестиції [6].

Аналіз використання капіталу завершується оцінкою ефективності його використання за складовими, для чого застосовують такі основні показники доходності:

- загальна рентабельність інвестованого капіталу,
- ставка рентабельності позикового капіталу,
- ставка рентабельності власного капіталу.

У діяльності підприємств оцінка є не лише основою встановлення або уточнення результатів діяльності, а і як підґрунтя формування стимулюючих чинників у механізмі здійснення управління щодо використання наявного потенціалу суб'єктів господарювання, тобто визнання його ефективності. Неправильне використання існуючих методів при оцінці власного капіталу підприємства може викликати надання інформації, яка не відповідає реальному його стану. Це призводить до того, що внутрішні користувачі не в змозі правильно оцінити свої можливості, визначити потенціал підприємства та вчасно приймати управлінські рішення щодо пошуку резервів підвищення його ефективності.

Наразі найпоширенішими є два конкуруючі між собою підходи – ієрархічна теорія і статична теорія структури капіталу [3].

Статична теорія розглядається із установленим цільовим співвідношенням заборгованості до вартості активів. Компанія поступово регулює дивіденди в напрямку до цільових виплат.

Ієрархічна теорія оперує поняттям фінансової ієрархії, коли компанія надає перевагу не зовнішньому, а внутрішньому фінансуванню, а борг – власному капіталу (емісія акціонерного капіталу). В ієрархічній теорії компанія не має чіткого цільового співвідношення рівня заборгованості до вартості активів [7].

Наразі відсутні прості щодо практичного застосування моделі, які відображають вплив ризику фінансових ускладнень, кризових проявів та різних інших аспектів політики фінансування компанії на вартість власного капіталу. Відсутність концепцій і моделей негативно відображається на якості прийнятих управлінських рішень, які стосуються вибору оптимального співвідношення капіталів, фінансування інвестицій, оцінки фундаментальної вартості акцій підприємства.

Більшість емпіричних досліджень теорій структури капіталу [8] показують, що вони не відповідають фактичній практиці компаній щодо опрацювання його структури. Вибираючи структуру капіталу, менеджери

на практиці воліють користуватися евристичними підходами.

Для вітчизняних компаній при визначенні і формуванні структури капіталу характерним є таке:

- фінансовий стан багатьох з них є незадовільним;
- при прогнозуванні результатів діяльності використовуються моделі, що не дозволяють правильно прогнозувати динаміку їх фінансового важеля та оцінювати можливий розмір очікуваної процентної ставки;

- основні засоби зношені і вимагають великих витрат (інвестицій) для ремонту, модернізації чи заміни (оновлення);

- методи прийняття інвестиційно-фінансових рішень не повністю враховують інтереси держави, власників компанії і рядових акціонерів;

- очікування певних інвесторів щодо одержання пріоритету у випадку банкрутства, або припинення діяльності підприємства;

- очікування деяких потенційних інвесторів на отримання фіксованих виплат незалежно від результатів діяльності компанії;

- для різних груп інвесторів існують різні комбінації «оптимальності» звичайних і привілейованих акцій, співвідношення внутрішнього і зовнішнього боргів;

- важливо враховувати можливі негативні економічні наслідки вибору різних варіантів капітальної структури компанії [3].

Таким чином структура джерел фінансування формується з урахуванням таких чинників:

- фінансово-господарського стану компанії;
- темпів нарощування обсягів виробництва і реалізації її продукції;

- стабільності динаміки обсягів виробництва; рівня і динаміки рентабельності;

- структури активів;

- ставлення до компанії кредиторів;

- прийнятного ступеню ризику для менеджменту компанії;

- стратегічних цільових настанов фірми;

- кон'юнктури ринку короткострокових і довгострокових капіталів;

- фінансової гнучкості компанії [1].

Розрахункове співвідношення між позиковими і власними коштами не є самоціллю, хоча і треба прагнути до нього.

Прийняття адекватних фінансових рішень передбачає оцінку вартості бізнесу для вирішення стратегічних проблем оптимізації структури капіталу, доцільності інвестиційних проектів і тактичних питань щодо синхронізації та оптимізації грошових потоків, зміни кредитної політики по відношенню до дебіторів тощо.

Отже, оцінка, як метод визначення вартості об'єктів фінансової звітності в ринкових умовах, все більше привертає до себе увагу. Це зумовило появу значної кількості науково-практичних напрацювань, які розкривають сутність визначення вартості власного капіталу.

Для українських компаній оцінка ринкової вартості

повинна здійснюватися на основі використання економіко-математичних моделей, оскільки вітчизняний фондовий ринок знаходиться в зародковому стані.

В сучасних умовах використовуються оцінки вартості компанії, побудовані на доходному, витратному і порівняльному підходах [9]. Кожен з них характеризується різними методами визначення вартості власного капіталу (що створює додаткові складності), а саме: капіталізація доходів, дисконтування тощо.

Доходний – підхід, що заснований на оцінці потоку майбутніх доходів підприємства, тобто оцінка вартості підприємства, що ґрунтується на визначенні теперішньої вартості очікуваних вигод (доходів, грошових потоків) від володіння корпоративними правами підприємства.

Витратний (майновий) – це підхід з погляду акумуляції активів компанії як цілісного майнового комплексу, вартість якого визначається різницею між вартістю активів підприємства та його зобов'язаннями.

Порівняльний (ринковий) – це підхід, заснований на тому, що вартість підприємства – це реальна ціна продажу аналогічного підприємства (зіставлення з бізнес-аналогами).

Кожен із зазначених підходів має свої переваги та недоліки. Але використання кожного з них ускладнене в сучасних умовах функціонування вітчизняних підприємств через складність проведення точного прогнозування та нестачу інформації для розрахунку необхідних показників.

Ця концепція не враховує потреб діагностики фінансового стану компанії довготерміновій перспективі, що обмежує можливості використання результатів оцінки у процесі управління господарською діяльністю. Перспективною, з нашої точки зору, моделлю є модель Едвардса-Белла-Ольсона (ЕВО) [4].

ЕВО являє собою модель оцінки вартості бізнесу за наступною формулою:

$$V = B_0 + \sum_{t=1}^{\infty} \frac{E(ROE - WACC_e)}{(1+r)^t}, \quad (1)$$

де B_0 – власний капітал (чисті активи) компанії на початок прогнозного періоду,

ROE – рентабельність власного капіталу,

$WACC_e$ – вартість власного капіталу,

E – математичне очікування,

r – ставка дисконтування [5].

В основі моделі лежить принцип обліку чистого приросту, що пояснює балансову умову динаміки чистих активів (формула 2):

$$B_t = B_{t-1} + x_t - d_t, \quad (2)$$

де B_t – сума чистих активів у поточному році,

B_{t-1} – сума чистих активів у попередньому році,

x_t – чистий прибуток у поточному році,

d_t – сума чистих (узагальнених) дивідендів у поточному році, тобто різниця між розподіленим прибутком та зовнішніми інвестиціями [5].

Згідно із цим принципом, чисті активи у поточному році дорівнюють сумі чистих активів у попередньому році та чистого прибутку у поточному році, за

вирахуванням дивідендів.

Такий підхід дозволяє суттєво знизити вплив суб'єктивного та зменшити відхилення прогнозованих результатів від реальних значень, порівняно з методом дисконтованих грошових потоків [10]. Модель ЕВО відноситься до доходного методу оцінки, адже вона визначається на основі суми дисконтованих майбутніх приростів чистих активів. Водночас, дана модель відноситься і до витратного методу, адже цінова основа моделі – це вартість її чистих активів. Саме цей синтез двох кардинально різних підходів до оцінки бізнесу зумовлює універсальність та адаптивність моделі до різних економічних умов.

При формуванні раціональної структури коштів компанії пошук рішення передбачає застосування кількісних оцінок, які мають доповнюватися якісним експертним аналізом конкретного набору макро- і мікрофакторів, які впливають на визначення і опрацювання фінансової політики для остаточного визначення відповідності фактичної структури капіталу завданню зростання його вартості [4].

Для вирішення завдання створення єдиного макету структури капіталу і прийняття власниками компанії обґрунтованих рішень, результати кількісних оцінок у сукупності з якісними необхідно досліджувати спираючись на досвід, знання й інтуїцію фахівців, їхнє розуміння сутності проблеми, почуття перспективи в ситуації невизначеності, оцінюючи вагу альтернативних виходів (результатів), що забезпечує вибір найкращої мети і найкращого критерію, а отже, найбільш раціональні (оптимальні) фінансові рішення [11].

При цьому найбільшу ефективність показують колективні експертні методи (наприклад, метод Дельфі і метод аналізу ієрархій) при виборі варіанта фінансування компанії і оптимізації бюджету капіталовкладень, оскільки використання експертних оцінок дозволяє одержати результати, в яких враховуються чинники, що не враховувалися досі, тобто визначаються пріоритети політики фінансування компанії, а також вектор пріоритетів джерел залучення капіталу.

Використання експертних методів усередині компанії дозволить підвищити довіру до інвестиційної програми з боку зовнішніх інвесторів, повніше враховувати інтереси акціонерів та контрагентів, знизити витрати і втрати, пов'язані з адаптацією підприємства до змін навколишнього середовища, а отже, ефективність інвестиційно-фінансової діяльності зростатиме [6].

Треба відокремлювати ринкову оцінку власного капіталу компанії від балансової [5].

Балансова вартість – це оцінка власного капіталу, яку визначають для внутрішніх поточних потреб підприємства при веденні бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності і дорівнює різниці між активами підприємства і його зобов'язаннями і завжди є додатним числом.

При визначенні вартості власного капіталу використовують методи: балансової (поточної) вартості,

відновлювальної, залишкової вартості та капітальних активів.

Власники і топменеджери компанії зацікавлені в оптимізації власного капіталу щодо мінімізації залучених фінансових ресурсів в загальному обсягу використовуваних коштів. Кредитори й інвестори оцінюють фінансову стійкість компанії-позичальника за величиною її власного капіталу.

На заході оцінку власного капіталу часто ототожнюють з оцінкою підприємства (бізнесу). Таку оцінку в умовах ринкової економіки проводять у випадках: коли відбувається зміна власника (у разі продажу підприємства) або передачі частини підприємства; його реорганізації; фінансування інвестицій (проектів); проведення інвентаризації; складання фінансової звітності; виходу учасника (акціонера) з товариства; конфіскації майна або накладення арешту [6; 9; 12; 13].

Важливе значення при здійсненні оцінки власного капіталу належить визначенню виду одержаної вартості, від якої залежатиме, який саме метод оцінки буде використано. Нині використовують такі види вартостей: балансова, ліквідаційна і ринкова [5].

Отже, ринкова (реальна) вартість власного капіталу – це сума грошей, за якою компанія може бути продана на ринку. Вона може відрізнитися від балансової в менший чи більший бік і навіть виражатися від'ємним числом.

Дослідження переваг та недоліків різних методів оцінки власного капіталу, а саме:

- методу капіталізації доходів;
- методу прогнозування росту дивідендів;
- методу розрахунку прибутку на акцію;
- методу дисконтування грошових потоків, – дають

змогу зробити висновок, що методом, який найвірогідніше визначає фактичну вартість власного капіталу, є дисконтування грошових потоків.

Зазначений метод є найскладнішим і усуває недоліки інших методів та дає можливість виявити фактори впливу на доходність підприємства та його інвестиційну привабливість при визначенні вартості власного капіталу. На відміну від інших методів, він не використовує в розрахунках прибуток, величина якого може зманюватися за допомогою маніпуляцій власників, або заінтересованих осіб. Метод передбачає розрахунок актуальної вартості очікуваних у майбутньому грошових потоків від володіння корпоративними правами компанії [1]. Цей метод враховує недоліки зазначених вище інших методів, оскільки одержаний грошовий потік не залежить від облікової політики компанії, стандартів обліку і суми фактичного прибутку [13]. Грошовий потік підприємства дає можливість власникам та інвесторам проаналізувати ефективність роботи компанії, а також визначити терміни та обсяги грошових надходжень у підприємство.

Основні етапи методу дисконтування грошових потоків:

1. Визначення чистого грошового потоку власного капіталу підприємства:

- визначення факторів впливу;

- дотримання принципів;
- вибір методу розрахунку (прямий метод, непрямий метод).

2. Визначення ставки дисконту:

- за способом врахування інфляції (номінальна ставка дисконту, реальна ставка дисконту);
- за джерелами формування власного капіталу (модель оцінки капітальних активів, метод кумулятивної побудови).

3. Визначення реальної вартості власного капіталу підприємства:

- визначення дисконтованих грошових потоків;
- визначення приросту за ставкою дисконту;
- аналіз результативного показника;
- прийняття управлінських рішень.

Завершальний етап методу дисконтування грошових потоків передбачає визначення дисконтованих грошових потоків і дисконтовану вартість приросту власного капіталу за прогнозний період. На основі одержаних даних здійснюється аналіз та приймаються управлінські рішення.

Висновки.

Фінансове становище компанії характеризується структурою її капіталу.

Основною проблемою співвідношення питомої ваги позикового і власного капіталів, є пошук його оптимальності – у першу чергу за ціною. Крім того, для підприємства однаково негативними є як нестача, так і надмірний обсяг капіталу.

Методика визначення вартості капіталу залежить від джерел його залучення. Основними джерелами формування капіталу є банківські кредити, акції та нерозподілений прибуток, випущені компанією облигації.

Для підприємства однаково негативними є як нестача так і надмірний обсяг капіталу.

Наразі відсутні прості щодо практичного застосування моделі, які відображають вплив ризику фінансових ускладнень, кризових і форсмажорних проявів та різних інших аспектів політики фінансування компанії на вартість власного капіталу. Відсутність концепцій і моделей негативно відображається на якості прийнятих управлінських рішень, які стосуються вибору оптимального співвідношення капіталів, фінансування інвестицій, залучення ресурсів, оцінки фундаментальної вартості акцій підприємства.

Перспективною, з нашої точки зору, моделлю є модель Едвардса-Белла-Ольсона.

Модель оцінки капітальних активів – це теоретична модель, яка розроблена для визначення динаміки курсів цінних паперів і забезпечує механізм, за допомогою якого інвестори оцінюють інвестиції, вкладені в цінні папери. Відповідно до згаданої моделі ставка дисконтування для будь-якого виду інвестицій залежить від ризиків таких інвестицій та їхньої доходності.

Модель ЕВО має і недоліки, такі як недотримання принципу обліку чистого прибутку та ускладнення при розрахунку окремих її показників.

Разом із тим, цей метод є трудомістким і вимагає проведення глибокого аналізу грошових потоків підприємства, дослідження значної кількості ринкових показників для визначення сукупності ризиків впливу. Крім того, ми не можемо розраховувати на одержання абсолютно точного результату, враховуючи постійно змінювану кон'юнктуру ринку. Тому використання в підприємстві саме цього методу має суто рекомендаційний характер, проте, вибір методу оцінки завжди залишається за власниками підприємства і посадовою особою, яка за це відповідає. Проте, модель є дієвою та відповідає більшості критеріїв, визначених для моделі оцінки бізнесу в Україні.

Зазначене підтверджує необхідність продовження й удосконалення досліджень у цьому напрямі й іншими вченими.

Література

1. Волков Д.А. Модели оценки фундаментальной стоимости собственного капитала: проблема совместимости / Д.А. Волков // Вестник Санкт-Петербургского гос. ун-та. Сер. Менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 3 – 36.
2. Костирко Р.О. Комплексна оцінка вартості підприємства: монографія / [Р.О. Костирко, Н.В. Пєртична, В.О. Шевчук; за заг. ред. М.Г. Чумаченка]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Х.: Фактор, 2008. – 278 с.
3. Бланк І.О. Управління формуванням капіталу.- К.: «Ніка-Центр», 2000. - 512 с.
4. Герасимов Н. Применение модели Ольсона в оценке стоимости компании. – 2008. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.cfin.ru/finanalysis/value_ohlson.shtml?printversion.
5. Бухвалов А.В. Исследование зависимости между фундаментальной ценностью и рыночной капитализацией российских компаний / А.В. Бухвалов, Д.А. Волков // Вестник С.-Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент (1), 2005: сс. 26-44.
6. Іляш О.І. Стратегічні цілі управління капіталом підприємства у сучасних умовах / О.І. Іляш. – Львів: Науковий вісник НАПІУ України, 2011. – С. 116-120.
7. Есипов В.Е., Махвицкова Г.А., Мирзажанов С.К. Оценка бизнеса: полное практическое руководство. – М.: Эксмо, 2008. – 352 с.
8. Рудык Н.В. Структура капитала корпорации: теория и практика. – М.: Дело, 2008. – 272 с.
9. Самойлова Т.А. Аналіз ефективності використання власного і позикового капіталу підприємства / Т.А. Самойлова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repository.vsau.org/getfile/6272.pdf>
10. Смирнов А. Методика расчета рентабельности капитала и практика ее применения / А. Смирнов // Газета Бизнес. – 2003. – № 13(532). – С. 17–21.
11. Вівчар О.Й. Власний капітал як фінансове джерело функціонування підприємства / О.Й. Вівчар // Наук. вісн. НАПІУ України. – Вип. 19.5. – 2009. – С. 146–150.
12. Калашнікова К.М. Економічна сутність поняття «управління оптимізацією структури капіталу підприємства» / К.М. Калашнікова // Управління розвитком. – 2011. - №1. – С.151-155.
13. Чубай В.М. Недоліки інструментарію економічного аналізу та шляхи їх усунення: науковий і практичний аспекти / В.М. Чубай // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 4

(130) – С.277-290.

14. Сопко В.В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів) [Текст] / В.В.Сопко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

15. Чорная О.Е. Экономическая сущность понятия «капитал» / О.Е. Чорная, Г.А. Шипицина // Академичний огляд. – 2011. - №1. – С. 20–24.

16. Яремко І.Й. Управління капіталом підприємства: економічний і фінансовий інструментарій : монографія / І. Й. Яремко. – Л. : Каменяр, 2006. – 176 с.

17. Лелюк Д.В. Сучасні проблеми адаптації альтернативних моделей оцінки вартості українських підприємств // Вісник НІПІУ «ХПІ», 2013, № 7(981). С. 72-76.

18. Васильчук І.П. Проблеми впровадження вартісно-орієнтованого управління корпорацією: огляд емпіричних досліджень // Фінанси, облік і аудит, 2013, Випуск 3(22). С. 22-30.

20. Бачинская О.М. Подходы к определению стоимости предприятия / О.М. Бачинская // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 4. – С. 99–102.

21. Брезницька О.В. Сучасні методичні підходи до оцінки вартості підприємства / О.В. Брезницька // Економіка, фінанси, право. – 2010. – № 1. – С. 3–8.

22. Мамонтова Н.А. Управління вартістю компанії: теоретико-методологічні аспекти / Н.А. Мамонтова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8(110). – С. 135–139.

23. Уколова О.О. Сучасні методичні підходи до оцінювання вартості підприємства / О.О. Уколова // Управління розвитком. – 2013. – № 14(154). – С. 147–150.

References

1. Volkov D.L. Modely otsenki fundamentalnoi stoymosti sobstvennogo kapitala: problema sovместymosti / D. L. Volkov // Vestnyk Sankt-Peterburskogo hos. un-ta. Ser. Menedzhment. – 2004. – № 3. – С. 3 – 36.
2. Kostyrko R.O. Kompleksna otsinka vartosti pidpriemstva: monografija / [R.O. Kostyrko, N.V. Tertychina, V.O. Shevchuk; za zah. red. M.H. Chumachenka]. – [2-he vyd., pererob. i dop.]. – Kh.: Faktor, 2008. – 278 s.
3. Blank I.O. Upravlinnia formuvanniam kapitalu .- K.: «Nika-Tsentr», 2000. - 512 s.
4. Herasymov N. Prymenenye modely Olsona v otsenke stoymosti kompaniy. – 2008. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://www.cfin.ru/finanalysis/value_ohlson.shtml?printversion.
5. Bukhvalov A.V. Yssledovanye zavysymosti mezhdru fundamentalnoi tsennosti u rinolnoi kapitalyzyatsyei rossiyskyykh kompaniy / A.V. Bukhvalov, D.L. Volkov // Vestnyk S.-Peterburskogo un-ta. Ser. Menedzhment (1), 2005: ss. 26-44.
6. Ilyash O.I. Stratehichni tsili upravlinnia kapitalom pidpriemstva u suchasnykh umovakh / O.I. Ilyash. – Lviv: Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, 2011. – S. 116-120.
7. Esypov V.E., Makhovykova H.A., Myrzazhanov S.K. Otsenka byznesa: polnoe praktycheskoe rukovodstvo. – M.: Eksmo, 2008. – 352 s.
8. Rudyk N.V. Struktura kapitala korporatsyy: teoriya i praktyka. – M.: Delo, 2008. – 272 s.
9. Samoiloва T.A. Analiz efektyvnosti vykorystannia vlasnoho i pozukovooho kapitalu pidpriemstva / T.A. Samoiloва // [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://repository.vsau.org/getfile/6272.pdf>
10. Smyrnov A. Metodyka rascheta rentabelnosti kapitalu u praktyka ee pryumeneniya / A. Smyrnov // Gazeta Byznese. – 2003. – № 13(532). – S. 17–21.

11. Vivchar O.Y. Vlasnyi kapital yak finansove dzherelo funktsionuvannia pidpriemstva / O.Y. Vivchar // Nauk visn. NLTU Ukrainy. – Vyp. 19.5. – 2009. – S. 146–150.
12. Kalashnikova K.M. Ekonomichna sutnist poniattia «upravlinnia optymizatsiieiu struktury kapitalu pidpriemstva» / K. M. Kalashnikova // Upravlinnia rozvytkom. – 2011. – №1. – S. 151-155.
13. Chubai V.M. Nedoliky instrumentarii ekonomichnoho analizu ta shliakhy yikhi usunennia: naukovyi i praktychnyi aspekty / V. M. Chubai // Aktualni problemy ekonomiky. – 2012. – № 4 (130). – S.277-290.
14. Sopko V.V. Bukhhalterskyi oblik kapitalu pidpriemstva (vlasnosti, pasyviv) [Tekst] / V.V.Sopko. – K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 312 s.
15. Chornaia O.E. Ekonomycheskaia sushchnost poniattia «kapital» / O.E. Chornaia, H.A. Shypytsyna // Akademichnyi ohliad. – 2011. – №1. – S. 20–24.
16. Yaremko I.Y. Upravlinnia kapitalom pidpriemstva: ekonomichni i finansovi instrumentarii : monohrafiia / I.Y.Yaremko. – L. : Kameniari, 2006. – 176 s.
17. Leliuk D.V. Suchasni problemy adaptatsii alternatyvnykh modelei otsinky vartosti ukrainskykh pidpriemstv // Visnyk NTU «KhpI», 2013, № 7(981). S. 72-76.
18. Vasylichuk I.P. Problemy vprovadzhennia vartisno-orientovanoho upravlinnia korporatsiieiu: ohliad empirychnykh doslidzhen // Finansy, oblik i audyt, 2013, Vypusk 3(22). S. 22-30.
20. Bachynskaia O.M. Podkhody k opredele-niyu stoymosty predpriyatiia / O.M. Bachynskaia // Naukovyi visnyk: Finansy, banky, investytsii. – 2011. – № 4. – S. 99–102.
21. Brezytska O.V. Suchasni metodychni pidkhody do otsinky vartosti pidpriemstva / O.V. Brezytska // Ekonomika, finansy, pravo. – 2010. – № 1. – S. 3–8.
22. Mamontova N.A. Upravlinnia vartistiu kompanii: teoretyko-metodolohichni aspekty / N.A. Mamontova // Aktualni problemy ekonomiky. – 2010. – № 8(110). – S. 135–139.
23. Ukolova O.O. Suchasni metodychni pidkhody do otsiniuvannia vartosti pidpriemstva/ O.O. Ukolova //Upravlinnia rozvytkom. – 2013. – № 14(154). – S. 147–150.

Kostiunik E. V.,

*Candidate of economic sciences, associate professor of finance, accounting and auditing department
of National aviation university, elena_kostynik@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

PROBLEMS OF FORMATION AND EVALUATION OF CAPITAL

The article analyses the theoretical foundations and investigated the procedure of formation of own and borrowed capital of the company and its evaluation. Fleshed out the organizational and economic relations arising from the use of own and borrowed capital of the organization.

The absence of concepts and capital assessment models displayed negatively influences on the quality of management decisions relating to the selection of the optimal ratio of capital investment financing, resource mobilization, assessment of the fundamental value of the company's shares.

The peculiarities of capital formation, the direction of determine its optimal structure, measures for its mobilization and assessment of the market strategy of enterprises.

Key words: capital, capital structure, equity capital, debt capital, turnover of capital, financing, investment, lending.

УДК 659.01

Mazur V.S.,*PhD in Economics, Associate Professor at the Department of International Business and Tourism,
Ternopil National Economic University, mazur_volodymyr@mail.ru**Україна, м. Тернопіль*

PR ACTIVITY IN CORPORATE MANAGEMENT SYSTEM

The article deals with PR as a special management function that helps to establish and support effective communication, mutual understanding and cooperation between organization and its community. The concept of PR has been specified; its types have been investigated; evaluation, the use of nonstandard methods in the sphere of public relations and the influence of PR on corporate culture and its place in the structure of corporate management have been emphasized. Some effective methods of forming PR and the principles of creative management in modern economic conditions have been suggested.

Key words: *instrument, technologies, intensive use, information, reputation, experience, trust, realization, strategy, methods, ways, image, competitors, direction, service, category, consultation, public opinion, effective interaction, result, prospect, term, world practice.*

Problem statement. Dynamic development of information technologies and global telecommunications defines the critical significance of public relations in management of all social and economic systems: companies, state and noncommercial organizations, countries and regions of the world, international unions and associations.

Under conditions of market economy, public relation (PR) is the most important element of social and economic relations, a type of activity and function of management. PR becomes special actual in the process of forming of positive image of an organization that in the end it supports its positions on the market. Special attention to PR politicians, managers, marketing specialist, journalists, psychologists, sociologists, specialists in the sphere of advertisement in the whole world testifies about increasing actuality of PR.

Research objective is to emphasize the concept of PR, investigate its types, search innovative measures in PR, study nonstandard ways in the sphere of public relations and define the influence of PR on corporate organizational culture and place of PR in the structure of enterprise.

Analysis of latest discoveries and publications: recently, many national and foreign scholars-economists dedicated their investigations to the issues of marketing communication policy in general and PR as its component. Among the most important are scientific works written by the following scholars: I. Alyoshina [1], S. Black [2,3], Jean-Pierre Beaudoin [4], S. Varakuta [5], I. Vikentyev [6], E. Holubkova [7], F. Jefkins [8], A. Zelmanov [9], V. Korolko [10], V. Moiseyev [11], E. Utkina [12], H. Pocheptsov [13], I. Prokopenko [14], I. Soldatenko [15], F. Sharkov [16], I. Yakovlyev [17].

Presentation of basic material of the research. To E.A. Utkin's mind, "Public relations is an inseparable part of management and what is more exact that it is communication management... This work presents complex system of the use of special instruments, ways, methods, procedures, technologies causing detailed (especially informational) interaction of all elements, components of an organization (its internal sphere) with external environment" [12].

I. Prokopenko considers productivity not only as intensive use of capital, land, materials, equipment but as also as skillful use of all other factors including information and time. However, if use of "time" is connected with profession then use of "information" belongs to the participation of PR services and managers in activity to achieve the effectiveness [14].

Public relations is special management function, which helps to establish and support close communication, mutual understanding and cooperation between organization and its community [1].

The goal of public relations is to establish two way communication of an organization and the public to reveal common interests and achieve mutual understanding which is based on honesty, knowledge and informational content.

Reputation, experience and cultural reasons support understanding. Creating atmosphere of trust and realization of some strategy is important components of the majority of programs of public relations to have a good reputation.

Nowadays, besides classical public relations based on true and famous information, its anomalous versions, built on manipulation technologies, appeared. Besides standard black and white PR, the whole range of types of PR appeared: yellow, brown, grey, pink, green and others.

PR itself is a special technology and methods directed to positive and negative attitude to a phenomenon, company or personality in the surrounding of people, business, policy and art. An important feature how to organize PR is that it is the work directed not to quick result but to achievement of long-term benefits.

Black and white PR can be identified with advertisement, similar goals but different methods with specific technologies.

"Black" PR as a technology is used as being the method of introduction of information wars or as sharing untrue or negative information about competitors and other subjects of communication. Measures of black PR are used to damage image of competitors in order to have advantage in the market. Therefore, black PR is used to breathe upon somebody before the public.

“White” PR is transparency in the given sphere, maximum open and positive information about a subject of PR action. “White” PR is simple called PR. Word combination “black” PR was introduced on the controversy to “white” emphasizing its positive feature.

“Black” PR includes: news, to be more exact, means of its transmission. News transmission is done by using small elements of suggestion in “black” PR. Thus, an object of PR has his own opinion that is profitable for a subject of (firm, company or individual). An irreplaceable method of “black” PR is shift of emphases, priorities during transmission of information, so called processing. Besides, not suitable parts are taken away from common flow changing the final perception, the result of which is getting false information.

There are a lot of methods in “black” PR but the main of them is ceremony. The ceremony is a special form of behavior, tactics, etiquette and actions. The ceremony is a behavioral automatism built on manipulation and manipulation in the given case is stimulation of ceremonial human behavior.

Contra-advertisement, anti-advertisement, creating of artificial problem are methods of “black” PR.

Hence, methods of “white” PR are divided according results: for a consumer, for a company and for the staff of a company.

It is naturally that the activity of “white” PR gives a company to win a position in the market and strengthen its position among competitors.

The result of “white” PR is evident for a consumer. Companies with good image will have a good demand among producers, so consumers will demonstrate their belonging to popular production.

Based on this we can make the following conclusion that it is impossible to define strict frames of “black” and “white” PR. Considering the influence of “color” on effectiveness, one can say that it is equal in both types. The difference is only in the sphere of usage of technology.

The process of organization of work in the sphere of public relations consists of two main components: on the one hand, it is the development of strategy of social project, on the other – it is realization of its strategy. Therefore, the place of PR specialist is among the first leaders because they take part in strengthening of reputation of organization as the main capital.

One of the basic postulates of PR activity is the public reputation of an organization, which depends on the behavior of the leaders of this organization that is PR by its nature, by the content of the tasks connected with the function of strategic management that is in support of consultation and communication [17].

Personnel education and training also belong to the sphere of PR service in the system of management of organization. Costs for education and training of personnel ring more results than investments in technical equipment of an enterprise. Service ethics of company’s leaders is an important factor to establish favorable microclimate at an enterprise [10].

Sam Black in his book “Introduction into Public Relations” describes ten main directions of PR, which give

the opportunity to get common understanding about the content of professional activity of specialists with public relations and about the content of their professional preparation.

There are such directions:

- public opinion;
- social relations;
- social life;
- industrial connection;
- financial relations;
- governmental connection;
- international relations;
- investigation and statistics;
- Mass Media [3].

The size of the departments of PR service and the volume of their work depend on the size of a company. In small companies in PR department can work one person and in big companies – hundreds of specialists (Table 1).

Table 1 – Quantity of employees (persons) in PR departments according to the categories of organizations (in the USA and Western Europe) [16]:

Business with profit more than \$1 billion	60
State, federal services and military organizations	30
Public and private education	20
Business with profit more than \$1 billion	15
Public organizations and trade unions	10
Municipal services	10
Private medical and social services	Less than 10

In some cases when an organization does not have its own PR subdivision, it can ask for a consultation in PR firms. An organization asks for a consultation in specialized PR firm in order to have concrete recommendations and propositions. A firm should study a company’s problem situation and public relations. Such initial investigation is called PR audit and it can last from some days until some months.

Table 2 – The prevailing services ordered in PR agencies (%) [16]

Communication with press and preparation of press releases	99
Communication policy making	90
Publications in local press	80
Contacts with public official representatives	75
Preparation of speeches and other materials	70
Preparation of audio, video and photo materials	70
Publicity	66
Exhibitions, show, etc	66
Preparation of PR managers	50
Preparation of financial documents for public ideas	45
Marketing and advertisement	40
Information about competitors	40

Sam Black suggests the content of activity of specialists in public relations. In his opinion, the main tasks of PR specialists are:

1. consultations based on understanding of human behavior;

2. analysis of possible tendencies and prediction of their consequences;
3. study of public opinion, expectations and public opinion, and making recommendations for using of necessary measures;
4. making and support of mutual communication based on trustworthiness and full information;
5. prevention of conflict and misunderstandings;
6. support of making mutual respect and social responsibility;
7. harmonization of personal and social interests;
8. improvement of good relations between the personnel, suppliers and consumers;
9. improvement of industrial relations [2].

Complex of all functions, tasks, goals and principles of activity of public relations supports an effective interaction with target audience and mass media, with investors – with all spheres connected with public relations. Only complex approach to work with PR supports positive results and further prospect.

What is sales manager?

Sales manager is responsible for sales at an enterprise. He collects consumers' base, advertises production, and carries on negotiations and makes cooperation agreements. He explains for suppliers or consumers the conditions of cooperation, proposes some variants of making agreements. Sales manager tries to support contacts with regular customers and makes for them beneficial propositions [18].

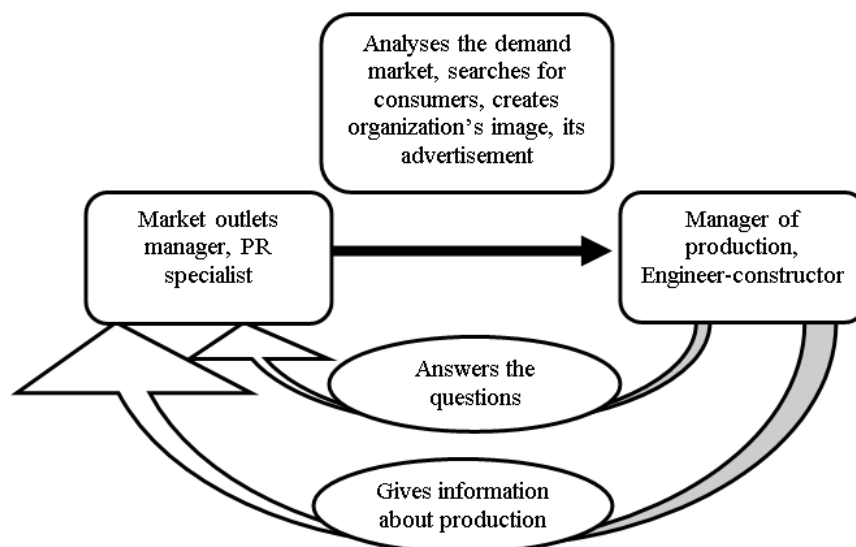

Fig.1. Interdependence of PR specialist and company's personnel

Strategic approach to planning of PR gives an answer on the question: "How will we manage our resources to achieve our goals?"

The goals of PR in a company should be correspondent to the following requirements:

1. Clear describe suggested results;
2. Be understandable for everybody in an organization;
3. Have the terms of achievement;
4. Be realistic, accessible and measurable;
5. Be correspondent to the goals of an organization [7].

In case of coordinated work, all done work will be correspondent to the stated parameters and they support productive activity of the whole organization.

Obligatory principle of PR is a necessity to honor the achievements and value of every employee. An attentive attitude of a leader to each employee is proved the opinion of famous psychologist Dale Carnegie, who considers that the most valuable for a person to hear his own name and recognition of his achievements [6].

That is why, one of the directions of PR in the system of management is forming a corporate culture. It does not only show company's image but considerably influences its economic position. Corporate culture causes conditions for

creating the image of an enterprise, which belongs to the functions of public relations.

Corporate culture can not be considered only as external organizational moments; its essence consists of those valuable bases, which are used by managers and all employees. Determination of this direction has a special meaning in the period of structural reconstructions, changes of forms of ownership, study of new production and entry into new markets [10].

An effective means of increasing work at a firm and even a separate direction in PR is "personnel relations". According to specialists' opinion from PR English Association, these relations became the most critical area in the companies' activity. Although, PR industry develops its potential in this area, it showed what could be got by means of direct two-way information movement. There are technical means supporting to invest in harmony and productivity.

Hence, quick development of communicative technologies caused changes in many functional spheres including spheres of public relations. Advertising agencies have to propose new ways of product promotion to attract customers. Traditional PR technologies lose their influence because modern audience is immunized that is people

become familiar with interesting and original actions and messages.

Thus, the example of innovative PR technologies is Crazy Public Relations – a type of new PR technologies directed to interest potential customers by its originality and creativeness, support non-advertising comments in mass media, create noise around the product, that is buzz (information noise). Nevertheless, it is not only show: each crazy action should be realized according to models and laws of building PR companies.

Crazy PR company is based on concepts “purple cow” and “wow idea”. American specialist in marketing S. Godin writes about so called “purple cow” [3]. To his mind, to attract consumer’s attention in modern market is possible only when there are special, interesting and unique products that is “purple cows” based on “wow ideas” [8].

Bright examples of use of Crazy PR are famous more than hundred years. In the beginning of 20th century, in Paris, from Eiffel Tower, a stool made by a company “Thonet” was thrown away, which flew more than 300 meters and was not damaged. This action had a boom and is considered a “crazy” PR. At that time in England, the security of porcelain “Wedgwood” was decided to prove. In London, the action was made: the plate was put on four caps and an elephant stood on that plate. Cups were not damaged and observers were interested in this.

The samples of the use of “crazy” technologies emphasize the character and possibilities of the influence of Crazy Public Relations in world practice. The most popular modern instruments of Crazy PR can be emphasized:

1) Ambient Media. Parade of shoes was organized in Dublin in order to teach local citizens to put out chewing gums into dust-holes, creative persons used chewing gums to stick some hundreds of shoes to asphalt road, adding stickers with written words “Chewing gum. It is better to stick to dust bin”.

2) Flash mobs. Therefore, agency “Saatchi & Saatchi London” organized flash mob for “T-Mobile” – dances on London station and karaoke.

3) Falsification of reality. Operator of mobile communication “Tele2” dramatized fall of meteorite in Latvia, which attracted attention of mass media all over the world. Specialists, who doubted, visited this event. An operator promised to compensate all damages during this incident.

4) Record achievements. The producer of mattresses “Bensons for Beds” made a successful video about the effect of domino. Company’s workers tried to establish a world record in fall of mattresses: 41 mattresses were used in this video filming and 650 000 persons could watch it.

5) In Saint Petersburg a big black “Hummer” crushed a prepared car and was on that car the whole day. Slogan of this action is “Your Hummer – your rules!” was on the car [5].

6) The use of other nonstandard advertisements. The agency “Jung von Matt/Neckar” was the first to use insects as advertising mediums to attract attention to a publishing house “Eichborn” in German book fair. Slogan of a publishing house is a red stamp with schematic picture of an insect that is why, 200 insects became advertisements. To

each insect, a thread with light paper mini banner was stuck using wax [8].

Thus, for every person his personal experience connected with her own emotions is always more valuable than passive observation of any wonder. The most right measure is that, which gives the possibility to live personally real positive emotions connected with a product-brand. Besides, it is the brand product should be the “main hero” of the event.

Conclusions. Therefore, the main aspects of an organization and PR activity have been investigated; the role of public relations for coordinated functioning of an enterprise has been identified. Based on stated above information, PR is very complex and contradictory but at the same time interesting science. The use of different PR technologies, first of all, is a maximal influence on society with different means of PR for forming high social reputation and popularity of a firm. Nevertheless, what color of PR could be – it remains PR because its main task is to reach out human consciousness.

Having analyzed PR parameters, the principles of an effective management, we can make the following conclusions: it is necessary a complex approach to establish external relations, create an image and others in order an organization (firm, enterprise) would be productive.

To form a positive PR, it is necessary to find a reason for it. There are two the most effective means: 1) represent a new product (a cool car, electronic technology) to the main consumers. Such people should be real fans of the brand and then they will tell about the goods with passion and persuasiveness. Other people will envy them and it means to want it and share information. 2) To shock a consumer by nonstandard advertisement. The typical way is scandal advertisement (too open, provocative and wicked) and then to refuse from it “under public pressure”. Nevertheless, at that time you achieved your goal – awoke the public, made it to talk only about you.

Summarizing, we would like to emphasize that public relations is permanent efforts to create conditions supporting any organization’s activity. If any firm, state establishment or charity fund did not thought about their good image and could not create the space of kindness, trust and mutual understanding, their position in society sooner or later can be unstable enough. Nowadays, PR technologies move away from the given models, create and always search innovative methods of public relations. That is why, PR technologies constantly develop and achieve new goals improving the activity of an organization.

Literature

1. Alyoshina I.V. *Public relations for managers. Manual* / I.V. Alyoshina. – M. : “EKSMOS”, 2009. – 480 p.
2. Black S. *Introduction to public relations* / S. Black. – Rostov n / D. : Feniks, 2011. – 380 p.
3. Black S. *Public relations. What is it?: Translated from English* / S. Black. – M. : Novyny, 2014. – 370 p.
4. Boduan, Jean-Pierre. *Management of company’s image. Public relations: subject and mastery.* – M. : Image-contact; Infra-mu, 2001. – 233 p.
5. Varakuta S.A. *Public relations* / S.A. Varakuta. – M. : Infra-mu, 2015. – 246 p.

6. Vykent'ev I.L. The ways of advertisement and public relations. Programs consultants / I.L. Vykent'ev. – SPb. : Triza Shans, VD Business Press, 2009. – 380 p.
7. Holubkova E. Crazy PR — crazy creative for the service of marketing laws [Electronic resource] // National Business. — December, 2011.
8. Jeffkins F. Public relations. Manual for HEI / F. Jeffkins, D. Yadin. — Translated from English, edited by B.L. Yeremina. — M. : Yumita-Dana, 2013. — 416 p.
9. Zelmanov A.B. Public relations in social sphere. Manual / A.B. Zelmanov — SPb. : Published by Mykhaylov V.A., 2010. — 128p.
10. Korolko V.H. The base of public relations / V.H. Korolko. — M. : Refl-book, Kyiv : Vakler, 2011. — 528 p.
11. Moiseyev V.A. Public relations. Theory and practice / V.A. Moiseyev — M. : IKF Omega - L», 2014. — 376 p.
12. Public relations. Public relations in the sphere of business / Edit. by E.O. Utkin. — M. : TANDDEM, 2011. 180 p.
13. Pocheptsov H.H. Public relations for specialists / H.H. Pocheptsov. — M. : Refl-book, 2015. — 624 p.
14. Prokopenko I.I. Management of productivity. Practical guide / I.I. Prokopenko. — K., 2010. — 438 p.
15. Soldatenko I.O., Nenetska T.M. Public relations in business: manual for students of the Faculty of Banking for specialty "Public relations" / I.O. Soldatenko, T.M. Nenetska. — Kharkiv : KHPH, 2013. — 111 p.
16. Sharkov F.I., Rodionov A.L. Advertisement and public relations: communicative and integrative essence of companies. — M. : Academic Project: Triksa, 2009. — 304 p.
17. Yakovlyev I.P. Public relations in organizations / I.P. Yakovlyev. — SPb. : Petropolis, 2009. — 540 p.
18. www.a-yak.com
19. www.kompanion.ua
4. Boduan, Zhan-P'yer. Upravlinnya imidzhem kompaniyi. Pablik rileyshnz: predmet i maysternist'. — M. : Imidzh-kontakt; Yifra-mu, 2001. — 233 p.
5. Varakuta S.A. Zv'yazky z hromads'kijstyu / S.A. Varakuta. — M. : Yifra-mu, 2015. — 246 p.
6. Vykent'ev I.L. Pryyomy reklamy ta pablik rileyshnz. Prohramy konsultanty / I.L. Vykent'ev. — SPb. : Triza Shans, VD Biznes-Presa, 2009. — 380 p.
7. Holubkova E. Crazy PR — sumashedshyy kreatyv na sluzhbe marketynhovykh zakonov [Elektronnyy resurs] // National Business. — Iruden', 2011.
8. Dzhefkyns F. Pablyk rileyshnz. Uchebnoe posobyе dlya vuzov / F. Dzhefkyns, D. Yadin. — Per. s anhl. pod red. B. L. Yeremina. — M. : Yumity-Dana, 2013. — 416 p.
9. Zelmanov A.B. Svyazi s obshchestvennostyu v sotsialnoy sfere. Uchebnoe posobie / A.B. Zelmanov. — SPb. : Izd-vo Mihaylova V.A., 2010. — 128 p.
10. Korolko V.H. Osnovy pablik rileyshnz / V.H. Korolko. — M.: Refl-buk, Kyiv : Vakler, 2011. — 528 p.
11. Moiseyev V.A. Pablik rileyshnz. Teoriya i praktyka / V.A. Moiseyev. — M. : TOV «IKF Omega - L», 2014. — 376 p.
12. Pablik rileyshnz. Zv'yazky z hromads'kijstyu v sferi biznesu. / Za red. E.O. Utkina. — M. : TANDDEM, 2011. — 180 p.
13. Pocheptsov H.H. Pablik rileyshnz dlya profesionaliv / H.H. Pocheptsov. — M. : Refl-buk, 2015. — 624 p.
14. Prokopenko I.I. Upravlinnya produktyvnisty. Praktychne kerivnytstvo / I.I. Prokopenko. — K., 2010. — 438 p.
15. Soldatenko I.O., Nenetska T.M. Pablik rileyshnz u biznesi: navch. posib. dlya stud. BF f-tu spetsializatsiyi "Zv'yazky z hromads'kijstyu" / I.O. Soldatenko, T.M. Nenetska. — Kharkiv : KHPH, 2013. — 111 p.
16. Sharkov F.I., Rodionov A.L. Reklama ta zv'yazky z hromads'kijstyu: komunikatyvna i intehratyvna sutnist' kampaniy. — M. : Akademichnyy Proekt: Triksa, 2009. — 304 p.
17. Yakovlyev I.P. Pablik Rileyshnz v orhanizatsiyakh / I.P. Yakovlyev. — SPb. : Petropolis, 2009. — 540 p.
18. www.a-yak.com
19. www.kompanion.ua

References

1. Al'oshyna I.V. Pablik rileyshnz dlya menedzheriv. Pidruchnyk / I.V. Al'oshyna. — M. : IKF «EKMO», 2009. — 480 p.
2. Blek S. Vvedennya v pablik rileyshnz / S. Blek. — Rostov n / D. : Feniks, 2011. — 380 p.
3. Blek S. Pablyk rileyshnz. Shcho tse take?: Per. z anhl. / S. Blek. — M. : Novyny, 2014. — 370 p.

Мазур В.С.,

к.е.н., доцент кафедри міжнародного бізнесу і туризму

Тернопільського національного економічного університету, mazur_volodymyr@mail.ru

Україна, м. Тернопіль

МІСЦЕ PR-ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Автором розглянуто PR як особливу управлінську функцію, яка допомагає встановити та підтримувати ефективну комунікацію, взаєморозуміння і співробітництво між організацією та, пов'язаною з нею, спільнотою. Уточнене поняття PR, розглянуто його різновиди; проведено оцінювання, застосування нестандартних прийомів у сфері зв'язків з громадськістю та впливу PR на корпоративну культуру та його місце у структурі управління організацією; запропоновано декілька ефективних засобів формування дієвого PR і принципів креативного управління в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: інструмент, технології, інтенсивне застосування, інформація, репутація, досвід, довіра, реалізація, стратегія, методи, прийоми, імідж, конкуренти, напрям, служби, категорії, консультації, громадська думка, ефективна взаємодія, результат, перспектива, термін, світова практика.

УДК 339

Shvedun V.A.,

PhD in economic sciences, senior researcher, Head the of Research Department on Problems of Management in the Sphere of Civil Protection of Educational, Scientific and Research Center, National University of Civil Protection of Ukraine

Ukraine, Kharkov

THE ROLE OF INTERNATIONAL TRADE RELATIONS IN IMPLEMENTATION OF THE EU COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY

The article is devoted to definition of the role of international trade relations in implementation of EU common foreign and security policy. In particular, the analysis of the approaches to a foreign market choice is carried out; the indication of the most rational approach for international trade relations' maintaining is made; the principles, which must be adhered to provide the effective EU common foreign and security policy, are allocated.

Key words: *international trade relations, EU common foreign and security policy, approach, principles.*

Introduction. The international trade relations are among the most developed and various mechanisms of ordering of the international life. Noticeable increase in activity of the international trade relations, as well as significant increase in their total, is one of remarkable phenomena of modern international development. It is possible to see prerequisites in such development for radical transformation of international relations system and formation of the global world community, in which common EU foreign and security policy will be carried out not through interaction between the states.

Analysis of recent research. The problems of international trade relations have been researched by such scientists as R.J. Carbaugh [3], A. Krugman [4], T.A. Pugel [5], D.R. Appeleyard [1], R.C. Feenstra [2] etc. Nevertheless the specified authors don't associate the international trade relations with the EU common foreign and security policy.

Statement of research objectives. Taking into account the relevance of the chosen research subject the purpose of the paper is definition of the role of international trade relations in implementation of EU common foreign and security policy.

The following tasks were solved in paper to achieve the given objective:

- To analyze the approaches to a foreign market choice;
- To indicate the most rational approach for international trade relations' maintaining ;
- To allocate the principles, which must be adhered to provide the effective EU common foreign and security policy?

Results. The basis of effective international trade relations' establishment is choice of the foreign market.

It is possible to allocate 3 approaches to a foreign market choice:

- 1) Subjective;
- 2) Discrete;
- 3) Complex.

The subjective approach is based on subjective sensations, expectations and experience of persons, which make a decision about foreign market choice.

The discrete approach is based on the estimation of 2 – 3 most important for the enterprise indicators of market development or any other criterions.

The complex approach means the quantitative estimation of each market by the special system of indicators or a deep analytical substantiation.

The complex approach is the safest one because it minimizes risks of inadequate market choice and also raises the validity of administrative decision. But complex approach requires significant expenses on research carrying out. Thus, owing to absence of financial resources enterprises use the discrete approach more often [5].

In particular, the subjective approach has only one advantage – absence of expenses on substantiation of administrative decision. Thus risk in this situation is maximum and the degree of decision validity is minimum.

It is necessary to notice that the given approach is traditionally used together with the discrete one.

Among the most widespread reasons of the subjective approach use it is necessary to allocate the following ones:

- 1) Positive attitude of persons, which make the decision, to country or its culture;
- 2) Consequences of fast-finding visits or unexpected meetings;
- 3) Intuitive trust to the foreign partner;
- 4) Desire to be the first on the foreign market [3].

The indicators, chosen for the analysis within the discrete approach, should match the following requirements:

- 1) Correspond with the purposes of a foreign market choice;
- 2) Objectively characterize condition and development features of a foreign market;
- 3) Should be investigated during the certain period of time [2].

Such indicators and criterions of a foreign market choice are used within the discrete approach more often:

- 1) Size of a market;
- 2) Dynamics of a market growth;
- 3) Own competitive advantages;
- 4) Market potential;
- 5) Market availability;
- 6) Perception of a market;
- 7) Stability (risks' estimation) [1].

The version of discrete approach is discrete-matrix, in which three criterions are used:

- 1) Market attractiveness;

- 2) Own competitive advantages;
- 3) Risk (political, commercial, currency and so on).

The discrete-matrix approach usually uses a form, shown on fig. 1 [4].

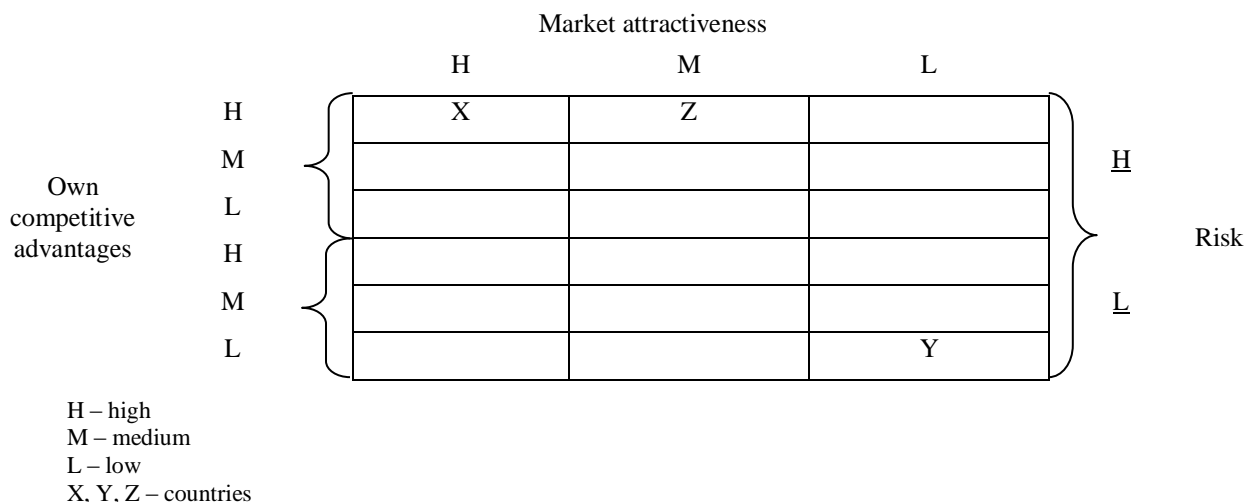

Fig. 1. The discrete-matrix approach

This matrix had been developed by American expert in marketing Philip Kotler in 1991.

In particular, criterions of market attractiveness can include the following ones:

- 1) Size (capacity) of a market;
- 2) Growth technologies;
- 3) Variety (assortment) of goods;
- 4) Intensity of capital investments;
- 5) Technological innovations;
- 6) Social and legal environment and so on [2].

Criterions of own competitive advantages can include the following ones:

- 1) Variety of goods assortment;
- 2) Sales dynamics;
- 3) Existing part of the market (market segment);
- 4) Assortment width compared with competitors;
- 5) Patent protection [1; 4].

The idea of complex approach consists in the all-round analysis and estimation of indicators' system, which characterize not only the market of certain goods, but also economic, political-legal and social-cultural processes, which take place on researched market.

Two methods of a foreign market choice are traditionally used within the complex approach:

- 1) ABC – analysis;
- 2) Concept of “4 filters”.

The model of ABC-analysis looks like the following tab.1 [5].

Tab. 1. The model of ABC-analysis

Criterion name	Quantitative criterion characteristic	Weight coefficient	Country		
			A	B	C
		Total amount

The market that had got maximum quantity of balls is considered the most favorable one.

Second technique of “4 filters” covers more wide quantity of indicators.

In particular, first filter includes the following indicators of macro-researches:

- 1) Economic situation;
- 2) Political situation;
- 3) Social and cultural features;
- 4) Geographical features [1].

Second filter includes the following indicators of branch researches:

- 1) Tendencies of the similar goods' market development;
- 2) Stage of market development;
- 3) Market size;
- 4) Opportunity of information reception;
- 5) Taxes;
- 6) Cultural perception of a product [4].

Third filter includes the following indicators of micro-researches:

- 1) Existing and potential competitors;
- 2) Expenses, which concern market choice and development;
- 3) Prospective of goods' sale;
- 4) Probable goods' perception;
- 5) Profitableness potential [2].

Fourth filter includes the estimation of target markets' adequacy to competitive advantages of the enterprise and also to its potential (research of enterprise's possibilities).

It is obvious that the complex approach is the most acceptable one for implementation of effective EU common foreign and security policy.

At the same time in the course of a realization of the international trade relations in the context of providing of the effective EU common foreign and security policy it is reasonable to adhere to the following principles:

- Systematicity – researches shall be conducted systematically, but not have one-time character;
- Systematicity – researches shall cover all foreign market and all structural hierarchy of market processes, the facts, their dynamics and interrelation;

- Complexity – on the one hand, includes actions or processes (data collection, handling, analysis), and on the other hand – an integrated approach to studying of objects (their interrelation with other processes and objects);

- Interrelation and commitment – the direction, scales, depth, disaggregation of the conducted researches must be organically coordinated with the purposes and tasks of activities of the given market subject, to reflect its real needs for concrete analytical information;

- Plurality of information sources – an expedient receipt of market information not from one, but from several sources that allows to have comprehensive data and to check information;

- Universality – researches can be conducted proceeding from any need of the market subject for information and also for the rational decisions' making;

- Scientific character – the accuracy, objectivity, conditionality. Insufficiently objective, unreasonable researches conduct to the distorted recommendations [2; 4].

Conclusions:

1. The analysis of the approaches to a foreign market choice showed that it is possible to allocate subjective, discrete and complex ones in this context. In particular, the

discrete approach includes discrete matrix approach. As for the complex approach, it can be presented in the form of ABC-analysis or concept of “4 filters”.

2. It was indicated that the complex approach is the most acceptable one for implementation of effective EU common foreign and security policy.

3. The principles, which must be adhered to provide the effective EU common foreign and security policy, were allocated. In particular, such principles include the following ones: systematicity, systemacity, complexity, interrelation and commitment, plurality of information sources, universality and scientific character.

References

1. Appleyard, D.R. (2016) *International Economics*, MСс Graw Hill Higher Education, UK.
2. Carbaugh, R.J. (2016) *International Economics*, South Western Educational Publishing, UK.
3. Feenstra, R.C. (2014) *International Macroeconomics*, International Publishers, USA.
4. Krugman, A. (2014) *International Economics: Theory & Policy*, Prentice Hall, Salem.
5. Pugel, T.A. (2015) *International Economics*, MСс Graw Hill Higher Education, USA.

Шведун В.А.,

к.э.н., ст. научный сотрудник, начальник научного отдела по проблемам управления в сфере гражданской защиты учебно-научно-производственного центра Национального университета гражданской защиты Украины

Украина, г. Харьков

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕАЛИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ И ПОЛИТИКИ БЕЗОПАСНОСТИ ЕС

Статья посвящена определению роли международных торговых отношений в реализации объединенной внешней политики и политики безопасности ЕС. В частности, проведен анализ подходов к выбору зарубежного рынка; выбран наиболее рациональный подход для реализации международных торговых отношений; определены принципы обеспечения эффективности объединенной внешней политики и политики безопасности ЕС.

Ключевые слова: *международные торговые отношения, объединенная внешняя политика и политика безопасности ЕС, подход, принципы.*

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief	I.O. Kuzmichenko
Deputy Editor-in-Chief	E.B. Talishinski
Proofreader	E.V. Starychenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starychenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: ftg-conference@mail.ru
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers»

Post Address: 7275, boul. Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: pedagogiemoderne@mail.ru
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 20.02.2017.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 25,0 Publisher's sheet-copy 25,0

Circulation 500 copies. Order 3012.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail: tooums@ukr.net